Acc. 11984

فہرست حدیقہ حکیم سنائی رح

مضمون	صفحہ	مضمون	صفحہ	مضمون	صفحہ
باب الاول		فی الهدایة	۵۱	فی الشکر	۷۸
فی التحمید	۲۷	ایضاً فی الهدایة	۵۳	فی القهر واللطف	۸۰
فی المعرفة	۳۰	فی التقدیس	۵۷	فی اطلاعه علی ضمایر العباد	۸۴
فی التوحید	۳۲	التمثیل فی اصحاب الغفلة	۵۸	فی کرمه انه رزاق الارزاق	۸۷
فی التنزیه	۳۶	التمثیل بعین الاحول	۵۹	فی انه لا احتیاج الی التغییر	۸۸
فی الربوبیة والعظمة	۳۸	ایضاً التمثیل فی اصحاب الغفلة	۶۲	فی المحبة والتجرید	۹۰
فی عجائبة العمیان واحوال الفیل	۴۰	فی صنعة قدرته	۶۳	فی التجرد والمجاهدة	۹۴
		فی تعظیم قدرته وتمجید قضائه	۶۴	فی سلوک طریق الآخرة	۹۶
فی الاستوا انه معقول والکیفیته مجهول والایمان منه منقول	۴۱	فی الاشارة الی المواعظ والفقر سواد الوجه	۶۵	فی العالم والجاهل	۱۰۰
				فی التوکل والمناجاة	۱۰۰
		فی الفقر الی الله والاستغناء عن سواه	۶۷	ایضاً فی التوکل	۱۰۱
فی اصحاب الغفلة	۴۳			فی توکل العجائز	۱۰۳
فی تقدیسه وتنزیهه جل ذکره	۴۴	فی التضرع والخشوع	۶۸	فی تعبیر الرؤیا	۱۰۵
		فی عدل الامیر وامن رعایا	۷۱	فی رؤیا الانبیاء والاولیاء	۱۰۸
فی الحفظ والمراقبة	۴۵	فی التسبیح والتهلیل	۷۲	فی رؤیا الصالحین	۱۰۹
التمثیل فی [illegible]	۴۶	فی المرید الرشید والشیخ العمید	۷۳	فی رؤیا العبید	۱۱۰
فی الحکمة وسبب تعلق الرزق	۴۶	فی دار الغرور	۷۵	فی رؤیا السباع	۱۱۲

مضمون	صفحہ
فی مشیتہ صلوۃ الرحمن علیہ	۲۰۰
وما ارسلناک الا رحمۃ للعالمین	۲۰۲
فی الصلوۃ علیہ	۲۰۵
فی بدو شانہ علیہ السلام	۲۰۷
فی منقبتہ علیہ السلام	۲۲۰
فی بعثہ و ارسالہ علیہ السلام	۲۲۶
فی حسن خلقہ صلوۃ اللہ علیہ	۲۳۱
فی فضیلتہ علے سائر الانبیاء و معراجہ	۲۳۸
فی مناقب ابی بکر رضی اللہ عنہ	۲۳۷
فی تخصیص ابی بکر رضی اللہ عنہ علے کافۃ الناس بعد النبیین علیہ السلام	۲۴۱
فی قربتہ مع رسول اللہ صلے اللہ علیہ وآلہ وسلم	۲۴۳
ذکر مناقب امیر المومنین عمر رضے اللہ عنہ	۲۴۹
فی مناقب امیر المومنین عثمان رضی اللہ عنہ	۲۵۹
فی مناقب امیر المومنین علی کرم اللہ وجہہ	۲۶۴
حرب صفین وقتل عمار بن یاسر	۲۷۸
حرب جمل	۲۸۰
فی قتلہ رضی اللہ عنہ	۲۸۲
فی مذمتہ اعدائہ	۲۸۴
فی مناقب امیر المومنین حسن رضی اللہ عنہ	۲۸۷
فی صفتہ قتلہ رضی اللہ عنہ	۲۸۹
فی مناقب امیر المومنین حسین رضی اللہ عنہ	۲۹۲
فی صفتہ قتلہ رضی اللہ عنہ	۲۹۴
فی صفتہ الکربلا	۲۹۶
التمثیل فی امراۃ صالحۃ	۲۹۷
صفتہ اسرار الباغین لعنہم اللہ	۲۹۸
ذکر النعمان صحن عن الرحمان فی فضیلۃ الامام الاعظم رحمۃ اللہ	۲۹۹
ذکر الشافعی علیہ الرحمہ	۳۰۳
فی مناقبہما رحمۃ اللہ علیہما	۳۰۵
فی مذمتہ اہل التعصب	۳۰۸
فی الزہد و الحکمۃ	۳۱۵
فی الراحت الکراہیۃ علے غیبت اخ المسلم	۳۱۶
حکایت	۳۱۸
فی تمثیل الصبیان والمعلمین وما الاثم	״
فی الاجتہاد و طلب التقوے	۳۲۲
فی سوال موسےٰ	۳۲۳
فی اصحاب الغفلۃ والجہال	۳۲۵
فی نظر السور	۳۲۶
باب الثالث فی صفتہ العقل و احوالہ و افعالہ	۳۳۰
فی ان العقل سلطان المخلوق	۳۳۵
فی بر الوالدین	۳۴۵
فی المروۃ والسخا	۳۴۷
فی صدق العقل	۳۴۸
فی صفتہ النفس الانسانیۃ	۳۵۰
فی عزۃ العقل	۳۵۲

مضمون	صفحہ	مضمون	صفحہ	مضمون	صفحہ
فی رؤیا النیرین	۱۱۱	و صفة الجنة والنار	۱۴۱	فی حجة الکلام	۱۷۱
فی تناقض الدارین	۱۱۲	فی الانبساط والتضرع الی اللہ تعالی	۱۴۱	فی حلاوة القرآن	۱۷۳
فی الایثار والعطیہ	۱۱۵	فی کرمہ وفضلہ	۱۴۴	فی ذکر کشف القرآن	۱۷۴
فی قصة قیس بن عاصم	۱۱۷	فی التوبة والانابة	۱۴۶	فی استماع القرآن	۱۷۶
فی الاتحاد والمودة	۱۱۹	فی الاخلاص المخلصون علی خطر عظیم	۱۴۸	التمثیل فی خلقة آدم وعیسی بن مریم علیہما السلام	۱۷۷
من امن بطاعتہ فقد خسر خسرانا مبینا	۱۲۲	فی قضائہ وقدرہ وصنعہ	۱۵۰	ذکر الانبیاء خیر من حدیث الجہلا	۱۷۹
	〃	فی الشوق	۱۵۳	باب الثانی	۱۸۱
من زہد فی الدنیا وجد ملکا لا یبلی	〃	فی صفات متوہمہا لیس	۱۵۶	فی فضیلة نبینا محمد صلی اللہ علیہ آلہ وسلم علی سائر الانبیا وصفة خلقہ وکراماتہ الی آخرہ	
فی زہد الزاہد	۱۲۴	فی صفات اللہ تعالی		فی معراجہ صلوة اللہ وسلامہ علیہ	۱۸۵
فی حب الدنیا وصفة اہلہ	〃	فی الذی ہو یطعمنی ویسقین	۱۵۷	فی فضیلتہ علی سائر الانبیا	۱۹۰
فرغ اللہ تعالی من الخلق والخلق والرزق والاجل	۱۲۶	فی العوام اولئک کالانعام بل ہم اضل	۱۵۸	فی بدایة ذاتہ علیہ السلام	۱۹۱
فی شرائط الصلوة الخمسة والمناجاة والتضرع	۱۲۷	ذکر الکلام الملک العلام بسہل المرام	۱۵۹	فی کرامتہ علیہ السلام	۱۹۴
فی حضور القلب والصلوة	۱۳۱	فی جلال القرآن	۱۶۲	فی اتباعہ علیہ السلام	۱۹۶
فی التقصیر فی الصلوة	۱۳۴	فی ذکر سر القرآن	۱۶۴	فی انشراح صدرہ علیہ السلام	۱۹۹
فی الحمد والثنا	۱۳۷	فی ذکر اعجاز القرآن	۱۶۷		
فی الافتقار والتحیر	۱۳۹	فی ہدایة القرآن	۱۶۹		
فی تادیب الصبیان المکتب	۱۴۰	فی عزة القرآن البینات بالاعشار والاخماس	۱۷۰		

مضمون	صفحہ	مضمون	صفحہ	مضمون	صفحہ
فی الشرہ فی الاکل الحرص	۴۴۰	مثل الغرور	۴۸۲	فی رفقاء السوء	۵۱۵
فی الحرص بالاکل والشہوات	〃	فی صفۃ الموت	۴۸۳	فی ترک المخالطۃ مع الاوباش	۵۱۹
فی التجرید وترک الدنیا	۴۵۳	فی الساخین من ملوک العجم الجبارین	۴۸۷		
فی روح اللہ وترک الدنیا	۴۵۴			فی المدعی فی المحبۃ الکاذبۃ	۵۲۲
فی حب الدنیا وزمانتہ	۴۵۶	فی اہل الارض خاصۃ عامۃ	۴۸۹	فی تحقیق العشق	۵۲۵
فی اصحاب الغفلۃ	۴۶۰	فی حدث الموت	۴۹۰	فی ترتیب الریاضۃ المجاہدۃ	۵۲۷
فی صفۃ الربیع الریاحین	۴۶۳	فی الحکمۃ والموعظۃ النصیحۃ	۴۹۳	فی منقبۃ الانسان فی مناقبہ	۵۲۸
فی تسمیۃ العرشیۃ والکافرۃ	۴۶۵	فی الشرۃ الحرص الشہوۃ	۴۹۶	فی شکر ہدایۃ الاسلام	۵۳۰
در صفت شراب و خواص آن گوید	۴۶۷	باب الثامن فی احوال النجوم	۵۰۰	فی الصلابۃ فی الاسلام	۵۳۱
				فی الاتقیاء والسوء فی طلب الرزق	۵۳۵
فی دار الغرور والآخرۃ	۴۶۹	فی اصحاب الغفلۃ	۵۰۴		
فی اصحاب الغرور	۴۷۰	الدنیا قنطرۃ فاعبروہا ولا تعمروہا	۵۰۶	فی الظالم والمظلوم	۵۳۷
حکایت	۴۷۲			فی انقطاع النسب	۵۳۸
فی استعارہ دار الغرور	۴۷۴	فی ترک العادۃ بالمجاہدۃ	۵۰۸	فی اصحاب الغرور	۵۴۰
حکایت	〃	فی قساوۃ القلوب عن الاقارب	۵۰۹	فی حب الدنیا وغرورہا	۵۴۱
				فی اغنیاء السوء	۵۴۶
باب السابع فی الغفلۃ والنسیان	۴۷۶	باب التاسع مثل الاحباب والاعداء	۵۱۰	فی الحرکۃ وترک الاوطان وطلب الآخرۃ	〃
فی طول العمر والحسرۃ مع ذلک	۴۷۷				
		فی المودۃ والاختیار الصحبۃ	۵۱۲	فی حفظ الصحبۃ و شفقۃ الرفیق	۵۵۴
فی طول العمر وقصر الامل	۴۸۰	فی الاخوان بغیر الاخلاص	۵۱۴		

مضمون	صفحہ	مضمون	صفحہ	مضمون	صفحہ
فی کمال العقل	۳۵۳	فی حقیقة العشق	۳۸۲	فی محبة الدنیا مع محبة العقبی	۴۲۲
فی المراتب الحیوانی	۳۵۴	فی ضاعة العمر بحجاب الاعجاب	،،	فی کتمان الاسرار	،،
فی صفة القوی الثلثة	۳۵۵			فی اکل الربا کمن یاکل نارا للظی	۴۲۳
فی الجمع بین العقل والشرع	۳۵۶	فی الرضا والتسلیم	۳۸۴		
باب الرابع	۳۵۸	ذکر القلب انفع لان شانه ارفع	۳۸۶	فی العارف والجاہل	۴۲۴
فی فضیلة العلم				فی الاحتراز عن الدنیا	۴۲۶
فی وضع الشی بغیر موضعه	۳۵۹	فی حفظ القلب	۳۸۹	فی من عرف نفسه عرف ربه	۴۳۰
فی الجاہل و نطق العالم	۳۶۱	فی قوة القلب وضعفه	۳۹۲	فی معرفة النفس معرفة الحق	۴۳۳
فی العالم والمتعلم	۳۶۲	فی تشبیه اللیل وصفة آیاته	۳۹۳	فی الدعوی بغیر المعنی	۴۳۴
فی شکر المحبة	۳۶۴	**باب السادس** فی ذکر النفس الکلی	۳۹۶	صفت میں انواع شہوت	۴۳۶
فی الاخلاص الریا	۳۶۷			فی ذکر الحشر کما تعیشون تموتون	۴۳۸
فی العجز ناسکایت	۳۶۹	فی محاورته مع النفس الکلی	۳۹۷	فی یوم القیامة فلا انساب	۴۳۹
باب الخامس	۳۷۰	فی حفظ العین من نظر المحارم	۴۰۵	فی صفة الانسان جو حکم بجمیع الاشیاء	۴۴۲
فی صفت العشق والعاشق والمعشوق		فی الفقیر المحترز من نظر اسف	۴۰۶		
		فی حسن الخلق وسوء الخلق	۴۰۸	فی الانسان انه کان ظلوماً جهولاً	۴۴۳
فی کمال العشق	۳۷۳	فی الوجه الملیح مع الفعل القبیح	،،		
فی قصة آدم وعشقه	۳۷۴	فی صحبة الصبیان الغلمان	۴۱۰	فی وصول العقل بالانسان	،،
فی اصحاب العشق	۳۷۶	فی نظر السوء الی المحارم	۴۱۱	فی ذمة الدنیا واہانته	۴۴۵
فی اشراق العشق	۳۷۸	فی الخاشع والجاہل	۴۱۴	فی لذة الدنیا مع شدة العقبی	۴۴۶
فی احتراق العشق والعا	۳۷۹	فی طلب الدنیا واہانته	۴۱۷	فی الجبن والشجاعة	،،

مضمون	صفحہ
در راستی میان جور و عدل	۷۱۷
در دانستن کہ آخرت بہ از دنیاست	۷۱۸
در تعہد علمای دیندار	۷۲۰
در آنکہ پادشاہ را دل در ہوا نباید بستن	۷۲۱
در عدل نمودن و منع ظلم کردن	۷۲۴
در سیاست پادشاہ	۷۲۵
در حکم راندن پادشاہ	۷۲۷
حکایت	۷۲۸
مدح پادشاہ بترتیب کتاب	۷۲۹
فی وصف احوال حشم مدائح السلطان والوزرا والقضاۃ	۷۳۵
فی مدح الصاحب الاجل الامام صدر الدین نظام الملک ابی محمد الحسن القاینی	۷۳۸
فی مدح الاجل نظام الدین ابی نصر بن محمد المستوفی	۷۴۴
فی مدح ظہیر الدین احمد بن محمد الشیبانی	۷۴۹
فی مدح اصحاب الدیوان والمشایخ کثرہم اللہ	۷۵۴
فی مدح قاضی محمود بن محمد الاثیری	۷۵۷
در مدح کریم العہد عز الدین یوسف	۷۶۱
فی مدح جمال الدین صدر الاسلام ابی نصر احمد بن محمد	۷۶۵
در مدح شمس الدین ابو طاہر عمر بن محمد الغزنوی	۷۷۴
فی فضیلۃ تربۃ الغزنۃ و دیارہ و احوالہ	۷۷۷
فی ثالب شعراء الزمان و غیرہم	۷۷۹
فی ذم الاقارب	۷۸۲
فی ذم البنات	״
حکایت فی ثالب الابن والبنت والاولاد	۷۸۳
حکایت	۷۸۴
مثل	״
فی مذمۃ الخلق	۷۸۵
فی ذم الجاہل بالعلم	۷۸۶
فی مدح صاحب المعالی والمنال	۷۸۸
فی ذم قرابۃ السفیہ	״
فی ذم قرابۃ الصوفی	۷۹۱
فی ذم قرابۃ الفقیہ	۷۹۳
حکایت ضرب المثل	۷۹۶
حکایت	۷۹۷
در ہجو شعرای بد گوی	۷۹۹
فی اصحاب المنحول	۸۰۱
فی مثال حاجۃ المنحول	۸۰۲
فی نوبۃ الاطباء	۸۰۳
فی مناقب طبیب العالم	۸۰۴
تفصیل العلل فی خمسۃ انواع	״
فی تفصیل العلل والامراض	۸۰۶
در طبیبان نادان	۸۱۰
فی منقصۃ المنجم الحاذق	״
المناقب مثل اصحاب الدعوی	

مضمون	صفحہ
فی اظہار الاسرار مع الاحرار	۵۵۶
فی حفظ اسرار الملوک	۵۵۷
حکایت	۵۵۹
فی الاشفقة والعظة بالنصیحة	۵۶۰
فی صفة الطریق تنبیه الاحمق	۵۶۱
فی مذمة مبطل الاوانی	۵۶۳
فی ذم الطمع والحرص	۵۶۷
فی حالة اصحاب التصوف	۵۶۸
فی حقیقة الصوف	۵۶۹
فی تعلیم الاب للابن فی التصوف	۵۷۰
فی التفکر والمراقبة فی احوال التصوف	۵۷۲
فی الرضا والتسلیم	۵۷۴
فی التجرید والتوحید	۵۷۸
باب العاشر فی سبب حاله بیان احواله	۵۸۱
فی الضعف والشیب	۵۹۲
فی حسب بیان حال	۵۹۷
التمثیل فی الاجتهاد	۶۰۱
فی الاحوال حین الشیب والعجز	۶۰۳
فی صفة تحقیق شعره	۶۰۵
فی سبب تصنیفه هذا	۶۰۶
مدح الشیخ جمال الدین الامام احمد بن محمد	۶۰۷
فی راس المعاتبة وهو التتمة	۶۱۰
فی اصحاب الغفلة	۶۱۵
فی القناعة	۶۱۶
فی العقل	۶۱۷
ایضاً فی اصحاب الغفلة	۶۱۹
حکایت	۶۲۱
ایضاً من الباب العاشر بمدح سلطان الاعظم بهرامشاه	۶۲۵
آنچه گفته شد در مدح دولتشاه پسر بهرامشاه	۶۳۰
فی ہدایة دولته	۶۳۸
فی خصال فضیلة	۶۵۲
فی تنبیه الملک	۶۷۸
حکایة عشق بغیره ابنته	
خواب عبد الله بن عمر الخطاب رضی الله عنهما	۶۷۹
حکایت زن با دعواه با سلطان محمود	۶۸۰
فی عفو الملک وعدل	۶۸۳
حکایت فی عدل السلطان	۶۸۶
در نعوت ناحق گفتن حکایت مامون	۶۸۷
هم درین معنی	۶۸۸
حکایت در حلم نوشیروان	۶۹۰
حکایت فی عدل پادشاه	۶۹۳
حکایت	۶۹۷
در کفایت وزیر پادشاه	۶۹۸
در تحمل پادشاه از زیردست	۷۰۱
حکایت	۷۰۳
فی حفظ اسرار الملوک	۷۰۵
در حلم پادشاه و احتمال از زیردستان	۷۰۷
در کارهای پادشاه	۷۱۳
فی سخا الملک وحسن سیرته	۷۱۶

4 no 181 9/16

CENTRAL ARCHAEOLOGICAL LIBRARY
New Delhi

بتوفیق خالق زمین و آسمان نسخه

مفید اولی الالباب یعنی کتاب مستطاب حدیقة الحقیقة الملقب به الٰہی نامہ تصنیف
قدوة الحکماء الاکیین مقتدی العلماء المتصوفین حکیم سنائی رح المشہور

حدیقۂ سنائی

مع شرح لطائف الحدائق تصنیف کاشف رموز خداشناسی خواجہ عبد اللطیف العباسی
به اہتمام تمام و تصحیح تام جناب مولوی ابو الحسن صاحب دام بترقی المراتب

در مطبع خاص منشی نولکشور و طبع یافت

1954

مضمون	صفحہ	مضمون	صفحہ	مضمون	صفحہ
فی صفة الافلاک	٨١۴	فی تقادیر البروج الکواکب	٨١٩	التمثیل فی القناعة وترک الحاجة	٨۴٠
فی صفة الکواکب السبعة	″	فی الطایبة والهزل	٨٢٠		
فی صفة الطبایع الاربعة	٨١۵	فی معنی اللواطت	٨٢١	فی مذمة تعظیم الجهال	٨۴٢
فی صفة البروج الاثنی عشر	″	التمثیل فی [illegible]	٨٢٣	فی حقیقة الطریقة	٨۴۴
فی صفة بیوت الکواکب	″	فی مذمة التزویج	٨٢۵	فی بیان سبیل السعادة	٨۴۵
فی شرفه ووباله وهبوطه	٨١٦	فی تحقیر المناکحة	٨٢٦	فی اعتذار التقصیر	٨۴٨
		فی مذمة الشعر ومدایح الشعرا	٨٢٨	کتاب کتبه الی بغداد	٨۵١
فی صفة هذا العلم من الحکیم بطلیموس	″	فی شکایة اهل الزمان	٨٢٩	ذکر تاریخ انجام کتاب	٨۵۵
		در ذکر عوام و بازاریان وجهال	٨٣٣		
				خاتمة الطبع از مولوی ابو الحسن صاحب	″
فی تثنیة البیوت	٨١٧	فی صفة العوام	٨٣٧	قطعه تاریخ از منشی گوبند پرشاد صاحب	٨۵٦
فی حال المنجم الجاهل عند [illegible]	٨١٨	فی مذمة خدمة المخلوق ومدح الممدوح بالنفاق	٨٣٩		

بابها گرچه هست ظاهر ده	هست باطن نه از صد [illegible]	باب اول بیان تحمید است
محض تنزیه و صرف توحید است	باب ثانی فی ثنا و نعت رسول	وان بهر چار یار گشته قبول
باب ثالث ز عقل گویم من	زانکه گنجد درو مجال سخن	باب رابع ز علم و خواندن علم
گفت خواهم درو ز دانش و علم	باب خامس ز عشق و تعبیرش	که کجا تا کجاست تاثیرش
باب سادس ز غفلت و نسیان	که مهیا لیست بر انسان	باب سابع ز حال و شمع و دو بست
که بیابی هر آنچه سیرت اوست	باب ثامن ز گشت افلاکست	که چنین ست یا پاکست
باب تاسع ثنای شاه جهان	آنکه دشمن ز تیغ اوست نهان	باب عاشر صفات این تصنیف
	که نه بینی دگر چنین تالیف	

تا مقص گذشت که چون حدیقة الحقیقة و مثنوی معنوی فی الحقیقة اجمال و تفصیل یکدیگرست حضرت مولوی در مثنوی میفرمایند

ع

ترک جوشی کرده ام من نیم خام	از حکیم غزنوی بشنو تمام

و در غزلیات آنحضرت نیز واقع شده است

عطار روح بود و سنائی دو چشم او	ما از پی سنائی و عطار آمدیم

و در مثنوی بسیاری از ابیات الهی نامه را که عبارت از حدیقه باشد تفسیر فرموده اند و کمال اتحاد صوری و معنوی در میان این دو بزرگ محقق است خادم یکدوست دوست خادم دوست مخدوم خود مبالغ بر نوبهٔ خود وجهت لازم دید که پای سعی و اجتهاد در وادی تصحیح و تنقیح و تحقیق لفظ و معنی حدیقة الحقیقه تا امکن بفرساید و دست فطرت برسائی کنده همت بجعل اشعار برامنه این کتاب حقیقت قباب برساید و باین عزم مکرر تا صید و جازم گشت که حدیقه را مقابله نماید و حقیقت عموم و خصوص و تفصیل و اجمال و تطویل و اختصار که در کلام معجز نظام این دو کتاب مبینت نصاب محقق است و تفاوت رتبهٔ لفظی و معنوی و فصاحت و بلاغت شعری و علمی و حالی و قالی که ابنای زمان هر کدام در خور حال و استعداد خود از روی قیاس قرار میدهند بر صفحهٔ بیان نگاشته نوبر گلی از باغستان تازه بیانی بعرصهٔ بروز آورده گلدستهٔ جهت تطییب دماغ و تشحید خواطر اولوا الالباب ترتیب دهد که دماغ اهل معنی از نسیم این حدیقه در قرون ماضیه و دهور سالفه مزکوم و مخشوم بود از استشمام و استنشاق آن مشک آگین و معطر گردد چون خدمت حکیم بعد از نظم حدیقه مسودات خود را بملازمت حضرت ولایت مرتبت شیخ ابویوسف همدانی قدس الله روحه که پیر ایشان بود و بقولی بخدمت برهان الدین ابوالحسن علی بن ناصر الغزنوی الملقب به بریانگر بقیة الاسلام بغداد فرستادند که بنظر اصلاح درآورده ترتیبی لایق دهند

دیباچهٔ اول

مسمی بمرآت الحدائق از حضرت شارح
حدیقة الحقائق رحمة الله علیه

بسم الله الرحمن الرحیم

این نوشگفته گلزاریست که درین هنگام همیشه بهار و بهار فیض آثار سال هزار و سی و هشتم هجری و سنهٔ ثنین جلوس همایون جهانشاهی قرانبخش کهن حدائق روزگار و افسرده بزمستان لیل و نهار میگردد و بر پیوند نهال تازه بیانی و روح افزا نوبر نادره کلامیست که از نگارستان حقیقت و سیرستان معرفت بمنصهٔ ظهور و مجلای شهود و حضور جلوه مینماید و حسن بدیع که بنیروی سعی و قوت بازوی تتبع کمینه جاروبکش شارستان معانی پس از انقضای قرون و دهور بر روی ارباب طلب و اصحاب شوق بمحض امداد و اسعاد روح بزرگان معنوی گشاده می آید مسود این حروف محرر این سطور عبداللطیف بن عبدالله العباسی را چون از تصحیح و تنقیح و تشریح و توضیح غوامض لفظی و معنوی مثنوی حضرت مولوی رومی نور الله مرقده بعنایات ایزدی فراغ حاصل آمد و تحقیقات و خدمات بنده که بر مثنوی واقع شده نزد خواص و عوام شیوع تمام پیدا کرد و از نسخهٔ ناسخه که اقل العباد تصحیح و تنقیح داده و شرح و فرهنگ آن نقلها باطراف و اکناف عالم منتشر شد بخاطر

CENTRAL ARCHAEOLOGICAL
LIBRARY, NEW DELHI.
Acc. No 11984.
Date 28.12.62
Call No. 891.5/Sam.

وآن عطیهٔ الٰهی را بدست آورده فی الفور استکتاب نمود و چون حکومت ایشان استقرار پیدا نکرده بر سبیل رجع القهقری دران زودی معاودت ایشان بجانب درگاه فلک اشتباه جهانگیری واقع شد و فرصت که عجالهٔ نسخهٔ بدست درآید و هنگام فرصت تعمق نگرد و همان نظر ملحوظ داشته در مقام تصحیح و تنقیح واقعی شود اصل را با نقل مقابله نموده هرچند آن مقابله باعتقاد بنده سرسری بود به از اصل ساخت چه آن نسخه اگرچه بحسب تحریر قدم زمانی داشت و بعد از هشتاد سال تصنیف نوشته بود اما هنوز شجاع جنگ نادیده زخم مقابله بر رخسارهٔ تصحیح و تحقیق نداشت و از عالم پیر جاهل خالی از جهلی و سهوی نبود بحسب کمیت هم قلت ابیات داشت و هم بیست ورق از میانش افتاده بود و در سنهٔ سبع و ثلثین و الف هجری که بعد از استقرار شدن بندگان حضرت غفران پناه رضوان دستگاه جنت مکانی جهانگیر پادشاه جعل الله الجنة مثواه بدار السلطنة لاهور رسید و چون از اشتغال متوجهٔ دنیا و مهمات مزخرفهٔ روزگار بقدر فراغی داشت مرّه بعد اولی در مقام تصحیح این کتاب مستطاب آمده باتفاق جمعی از یاران سخندان سخن شناس نسخ متعدده فراهم آورده بتوفیق ملک منان شروع در مقابله و مذاکره نموده چون عدم موافقت ترتیب دو نسخه باهم که در صدد زودگر یافت و همان سد راه طالبان تصحیح این کتاب درین پانصد سال بوده عائق و مانع قوی بود ترتیب همین نسخهٔ قدیمه را که بزمان مصنف قربی داشت و نسبت بترتیبهای دیگر بیشک و ریب بصحت و صواب اقرب می نمود مسطر اعتقاد و اعتبار ساخته در تقدیم و تاخیر داستانها و ابیات مقدم و منظور داشت و موافق این ترتیب هرچه خوانده میشد در نسخ دیگر تفحص نموده اصحاب مقابله پیدا میکردند و ابیات زیادتی که در کتب دیگر ظاهر میشد آنچه بطرز و اصطلاح و رتبهٔ شعر قائل و حال این مطلع انوار الٰهی عنایت و متجانس بنظر در می آمد نوشته میشد تا باین طریق بر نسخهٔ اصلی خیلی شعر افزوده و آن بیست ورق که افتاده بود نقصان آن هم بکثیر مبدل گشت و ابیات

ه القهقری الرجوع الی الخلف صراح

و بواسطهٔ بعضی موانع آنمعنی مدتی در عقدهٔ تعویق ماند تا از کمین توجه
ارشاد پناهی حسن ترتیب بظهور رسید بنابر استدعای اظهار شوق و شغف
طالبان بحکیم هم ترتیبی دادند و مسودات جسته جسته بدست هر کس افتاد
از غایت محبوبیت سخن برای خود ترتیبی داده به بیاض برده و ترتیبها مختلف
و متعدد شد و دو نسخه باهم موافق یافت نمیشد و عروس این مطلب از پردهٔ خفا
بمجلای ظهور جلوه نمینمود و حصول این مدعا تیسر پذیر نمی آمد اما نهال این
آرزو در چمن خاطر همیشه سرسبزی میگرفت و ضمیر کسیر هیچ وقت ازین
اندیشه و خیال خالی نمی بود تا بمقتضای

ع

عاقبت جوینده یابنده بود

مسموع گشت که نواب مغفرت پناه و مرحمت دستگاه میرزا محمد عزیز
کوکلتاش المخاطب بخان اعظم تغمده الله بغفرانه در سنهٔ الف هجری مبلغی
معتدبه بخطهٔ غزنین فرستاده نسخهٔ مصحح که بخط قدیم بود جهت تحقیق بعضی
الحاقات از سر قبر منور حضرت حکیم در عهد حکومت گجرات صانها الله تعالی
عن الآفات طلب فرموده بودند و آن نسخه را درین توجه بزیارت حرمین
الشریفین زادهما الله تشریفاً و تعظیماً و تکریماً بخدمت نقاوهٔ خاندان سیادت
و نقابت و خلاصهٔ دودمان نجابت و کرامت امیر عبدالرزاق معموری
المدعو بمظفر خان که دران ایام بخشی آن ملک بودند تکلف فرموده آن نسخه در
سرکار ایشان هست و بحسب اتفاق درین مدت که باطراف و اکناف هند سیر
و دور واقع میشد منصوبه دست نداد که بملازمت ایشان رسیده این
عارفهٔ ایزدی را بدست بیاورد تا آنکه در سنهٔ خمس و ثمانین و الف هجری
سیادت و نقابت پناه موما الیه بایالت دارالخلافهٔ آگره تشریف
ارزانی فرمودند و این آرزومند مطالب معنوی هم اتفاقاً آنزمان در
آگره معتکف کنج خمول و گوشهٔ انزوا بوده بوضع خود میگذرانید بمحض همین
مقصد بخدمت ایشان رسیده امنیت چندین ساله را اظهار ساخت

[illegible]

جدا جدا انداند که کدام بیت تشریح یافته کدام نیافته و کجا واقع شده تا آنرا در شرح تفحص نماید بهر تقدیر جدا جدا بودن متن و شرح متفحصان را بوجوه خالی از تعب نبود و بنا بر آن این نسخه را اصل کل قرار داده متن را حامل شرح نوشته شد که هم شرح ابیات و تفسیر آیات و ترجمهٔ احادیث و اقوال اکابر برداشته باشد و هم قیود مفیده و لغات ضروری که متتبعان این کتاب بلطافت آن بی نیاز از مواد حل مشکلات سوای این نسخهٔ لطیفه هیچ چیز و هیچ جا رجوع نمود دیگر فرهنگ لغات که کل آن داخل این کتاب نمودن متعذر بود علیحده مدون شده آنرا هم آنچه لغات غیر مشهوره و ضروری بود اکثر بر حواشی قید نمود و سوای آن اگر احدی را رجوع بلغت واقع شود بلطائف اللغات رجوع نماید مجملاً همه اینها را با نکات مفیده که قید یافته معتبر و معتمد شناخته این حدیقه را از عالم مصحف امام و امام مصاحف امام حدائق شناسند و در خواندن و نوشتن این کتاب خلاف آنرا خلاف حق دانند که

⁂

نکته چون زلف حور در تفسیر رمز چون قصر معدن بی تقصیر

واقع شده و در نسخهای که اقل العباد تصحیح داده بود و درست کرده بجمیع این مراتب تقیید ورزیده اگر بعد ازین کتاب غلط انتساب فرو گذاشت کنند حمل بر تقصیر مصحح کثیر التقصیر نشود و نیز فهرست که تا امروز کسی ننوشته بود نوشته دیباچهٔ هر داستان موافق اوراق کتاب هندسه قید کرد تا یافتن مطالب مقاصد بر طالبان این کتاب آسان گردد و این تحقیقات را علیحده هم مدون ساخته بلطائف الحدائق من نفائس الدقائق موسوم گردانید این قسم قلعهٔ بی روزنی را که در مدت پانصد سال هیچکس بدستیاری سعی و تردد دست تصرف بران نگشود بود جهت استفادهٔ طالبان بکرم الله سبحانه گشوده آمد ❊

⁂

قرآنی و احادیث نبوی و اقوال اصفیا و اذکیا که حکیم بآن اشاره نموده با مضمون آنرا بیت آیات را بقید سوره و سیپاره که متفحصان شان نزول پیدا کردن آن تعب نکشند و احادیث بقید راوی و کتاب تتبع نموده بر حاشیه هر بیت بعلامت هندسه ایراد نمود و ابیات مشکله فارسی آنچه محتاج بتشریح و توضیح بود اکثر را در نهایت لطافت و جزالت براسه شرح نوشته بعضی را که بقیود مفیده که مفتاح مخزن معنی همان تواند بود محتاج بود در پای همان بیت تقیید کرد و لغات غریبه عربیه و الفاظ عجیبه عجمیه را نیز از کتب معتبره عربی و فارسی تحقیق نموده برقم در آورده رمزی چند در تحت الفاظ اکثر کتاب شریف در جائی که احتیاج داشت و ضرور فهمید قرار داد که باعث دفع التباس خواندن شود مثلاً یای خطابی را خ و یای مصدری را ع و یای تنکیر را تن و یای مجهول را از عالم شیر بمعنی اسد مج و یای معروف را از قبیل شیر بمعنی لبن مع و کاف فارسی را ف و کاف عربی را ع علامت نهاد و چون در استعمال عام عجم لغات عربی را بواسطه عدم اطلاع بر علم لغت بلکه الفاظ فارسی را هم بسیاری فتحه را بجای کسره از عالم خزانه و عیان و عیار و رفعت و ایاب و شحنه و عمامه و امثال اینها که بکسر است و در باب لفظ خزانه در قاموس الخزانة لا تفتح ابداً واقع شده بفتحه میخوانند و کسره را بجای فتحه و ضمه از قبیل خفاش که بر وزن رمان بضم اول است بفتحه و شال را که بمعنی باد بفتح اول است بکسر میگویند اکثر الفاظ عربی و عجمی را موافق کتب معتبره تازی و فارسی حرکات و سکنات نهاد و اعراب کرد و در وقف و اضافه و اسناد نیز اکثر جاها معرب گردانید که بهمان کشف اغلاق معانی غامضه میگردد و چون شروح که علیحده نوشته شده حامل معنی همان بیت می تواند بود که تشریح یافته و طالبان معانی که از ربط ما قبل و ما بعد متن مطلع نمیشوند بعضی اوقات محتاج بآن میشوند که سیاق و سباق کلام را از روی متن دریابند تا معانی و توجیهاتی که در شرح تحریر یافته کما ینبغی مدرک آنها گردد و نیز می تواند بود که شخصی حدیقه لطیفه داشته باشد و شرح نداشته باشد و بر تقدیر برداشتن هر دو

باین پاکیزگی و لطافت و جزالت لفظی و معنوی و نکات دقیقه و الفاظ رقیقه
باین طریق بیان کردن محیر طباع خواص و عوام ست حکیم انوری را که شهسوار
مضمار فصاحت و بلاغت و مبارز میدان براعت و استعارتست بر اکثر
شعرا بجهت انشا امتیاز میدهند آنهائی که سره و ناسره کلام را درست بنا
فصاحت تفرقه و تمیز مینمایند طبیعت ایشان بمذاق خاص کلام
عذوبت التزام آن بزرگ معنوی آشناست میدانند که از طرز انوری تا این
طرز چه تفرقه و تفاوتست اگرچه هر دلبری بمقتضای تجلیات متکثره غیر مکرره
که بر کافهٔ ممکنات از مبدا انوار آناً فاناً در لمعانست کرشمهٔ خاص دارد و هر
محبوبی نازی دیگر اما این شاهد عرشی را حالی دیگرست

ـه

چنانکه بیضهٔ عنبر ببوی بشناسند	ورا بدانند آنانکه شعر میدانند

و آنکه بعضی از مضامین حدیقة الحقیقه در مثنوی یافته می شود بخاطر
بعضی عیب جویان فضل دشمن حقیقت ناشناس میرسیده باشد که
استغفر الله حضرت مولوی از حدیقه اخذ نموده باشند این معنی را در حق
بینوایان عالم معنی و صاحبان بضاعت مزجات که مفلس از فضل و
کمال اند توان اندیشید گنجوران خزائن دانش و هنرمندی و قادر طبعان
ملک حقیقت و مجاز را بسرقه و اقتباس نسبت کردن کمال بی هنری و بیخردیست

ـه

چون خدا خواهد که پرده کس درد ور خدا خواهد که پوشد عیب کس	میلش اندر طعنهٔ پاکان برد کم زند در عیب معیوبان نفس

و عجب تر حال بعضی را قیاس آنست که رتبهٔ شعری حدیقه نسبت بکلام
فصاحت نظام مثنوی ارفع و ارجح باشد بی تکلف در حدیقه شعریست
که یک بیت او کوله بار صد دیوانست و از غایت بلندی دست قدرت
هیچ ذی ادراکی بشرف بنیان آن نمیرسد مضمون

ـه

دیباچه حدیقه حکیم سنائی ره

نحمده ثم نحمد آله

صد هزار شکر و آلاف سپاس کریم واهب المنی را که درین سال اگرچه از من خلعت صوری را با جل مسمی برد و نوگل حدیقهٔ زندگانی مرا بصرصر خزان الم فرو ریخت اما خلفی خیر منه کرامت فرمود که دست فنارا
تا ابد الآباد دربرو تصرفی نیست

دادهٔ خود سپهر بستاند نقش الله جاودان ماند

هر صاحب دردی که برین کتاب امرار نظری کند البته بمقتضای مسلمانی و حق گزاری خدمت مسلمانان بفاتحه یادآوری خواهد نمود اکنون برخی از حقیقت اجمال و تفصیل و اختصار و تطویل و تفاوت رتبهٔ لفظی و معنوی حالے و قالے و عموم و خصوص این دو نسخه که جهت در تقریباً ذکر یافته هرچند تشخیص و تحریر این مراتب با فوق رتبه و منزلت این ناقص ست و قدم جرأت و جسارت درین وادی نهادن زیاده بر حوصلهٔ دریافت این اقل العباد بمقتضای مَا لَا یُدْرَکُ کُلُّهُ لَا یُتْرَکُ کُلُّهُ قدر طاقت و درخور استطاعت و دریافت ناقص خود بمعرض عرض ارباب انصاف و اصحاب تمیز در آورده انصاف طلبست بعضی را بخاطر رسیده باشد که آنچه حکیم در دو بیت و سه بیت مفصل یابند حضرت مولوی در یک بیت و نیم بیت بیان میکنند و این عجب فصاحت و ایجاز کلام قصوری داشته باشد ادای مقصود بر نمط محمود عند البلغا و بسط کلام بمقتضای ایام علی طریق الفصحا بیشک از قوت انشا و قدرت کلام است نه از عجز و بی شائبهٔ تکلف و مبالغه مقتضای طبیعت انشا و شستگی و رنگینی کلام و ادای مقصود بر نمط محمود که در شان حضرت مولوی از صدر فیاض آمده و این فیضی که بحسب قابل هم تا بحال به سد بافات عدیم المثال کرامت شده در هیچ یکی از شعرای صاحب قدرت و فصحای ذی فطنت نبوده چه مضامین معقوده مقرره را در عبارت فصیح و بلیغ در آوردن بمقتضی ملکهٔ عقلی نزد ارباب فضل و کمال چندان صعوبتی ندارد اما داستانهای واهی و افسانهای طفلانه طویل الذیل را

در خاطر هیچ متنفس ممکن نه
هم ز حق ترجیح یابد یک طرف

ملاحظه طعن عوام فریقین که از نفس الامر برکنارند موانع این مطلب شد ایزد سبحانه و تعالی جمیع طالبان را طریق قویم صراط مستقیم روزی کناد بحق محمد و آله الامجاد و قریب دو سال باشد که ترتیب چنین دیباچه مختصر مفید که موجب بقای ذکر گردد در خاطر خطیر القصیر داشت لیکن بمقتضای الامور مرهونة باوقاتها در کمن خفا مختفی می بود درین بهار که آثار فیض و رحمت ظاهرست در خطهٔ مبارکهٔ کابل که بهشت روی زمین خصوص این فصل توان گفت از خوف تاخت و تاراج اوزبک امن آبادی شده و معنی ع سالی که نکوست از بهارش پیداست از اوضاع روزگار ظاهر هویدا این قسم باکورهٔ فضل و سداد و نوباوهٔ دانش و داد بعون الله تعالی و توفیقه حلاوت بخش کام ارباب طلب و اصحاب شوق گردید والسلام
علی من اتبع الهدی

یکی از ارباب فیض تاریخ اتمام این دیباچه را چنین یافته

قطعهٔ تاریخ

خواجه عبداللطیف آنکه بدهر
بر حدیقه نوشت دیباچه
نیست مستور از و دقائق فیض
که بود معدن حقائق فیض

بهر تاریخ آن دبیر خرد
گفت دیباچهٔ حدائق فیض
۱۰۳۸ هجری

تمت
بالخیر

دیباچه حدیقهٔ حکیم سنائی رح

نکتهٔ گفته ام که تا لطفیست — سخنی رانده ام که دیوانیست

در حق آن صادق می آید اما نظر بحال و قال حضرت مولوی که نموده میشود گنجایش تفرقه و تمیز درین دو رتبه نیست و از عالم لَا نُفَرِّقُ بَيْنَ أَحَدٍ مِّن رُّسُلِهِ تفرقه میان حالت این دو بزرگ که بیشک پیمبران ملت سخنوری توان گفت مثمر کفر و ضلالست از شیر تا نبات که هر دو در یکظرف مختلط و ممزوج باشند کرا یارای تجزیه و تفرقه تواند بود پس میانهٔ این دو کتاب عموم و خصوص مطلق توان قرار داد که مثنوی را عم مطلق باشد و حدیقه اخص چه آنچه در حدیقه هست در مثنوی بشرح و بسط تمام یافته میشود و آنچه در مثنوی است در حدیقه جز بطریق اجمال و ایجاز نتوان یافت پس حدیقه را بمنزلهٔ متن و مثنوی را بمثابه شرح گوئیم هم می سزد و اگر گوئیم طرف قال و رتبهٔ شعری حدیقه رجحان دارد و جانب حال مثنوی اقوی است هم خالی از جراتی و جسارتی نیست چنانچه در مناقب العارفین شمس الدین احمد افلاکی بروایت بهاء الدین بحری منقولست که حضرت مولانا روزی فرمود که هر که بسخنان عطار مشغول شود و سخنان سنائی را بجد تمام مطالعه کند بر سر سخنان ما واقف شود غایتش اینقدر میتوان گفت که طرف صحو حکیم غالب بود و جانب سکر حضرت مولوی راجح و آن صحو در حقیقت عین سکرست و این سکر عین صحو ماجرای احوال خیر مآل خدمت حکیم بالا از ولادت تا رحلت میخواست مجملی درین دیباچه که مسمی بمراة الحدائق است نگارش دهد چون در خلاصة احوال الشعرا که این بی بضاعت قلیل الاستطاعت مشتمل بر طبقات سبعهٔ این فرقهٔ شریفه موافق طباق فلکی نوشته تشریح داده و آن شیوع پیدا کرده تکرار آنرا تحصیل حاصل دانسته بهمین قدر اکتفا نمود از معتقدات حکیم هم آنچه از روی تتبع و تصفح دریافته و مضامین صدق آئین حدیقه بر آن ناطق است میخواست بر سبیل ایجاز بر صفحهٔ بیان نگاشته فرق مختلفه را از توهمات بدعات سیئه در حق حکیم نجات بخشد چون عشق و اعتقاد جادوست و باستدلال هیچ مذهبی انکار از شان اهل صفا نمیتوان کرد و بی هدایت و موهبت الهی القاء حق

[illegible]

دیباچه دوم

از حضرت حکیم سنائی رحمة الله علیه

بسم الله الرحمن الرحیم

سپاس و ستایش مبدعی راست که سخن پاک سخندان و سخنگوی ابداع
کرد و حمد و مدح مخترعی راست که پیکر نوزاین دو شریف صورت و مایه را
اختراع نمود نگارگر وجود را و آن طبیعت کلی بواسطه صورت و مایه جسم را پدید
نگار پذیره وجود را و آن جسم اعظم در سه بعد طول و عرض و عمق جلوه گر کرد
از سخندان کل علت بساخت و از سخنگویان پاک علت شان بعد از
یعنی عقل
هفت پدر علوی چهار مادر سفلی را تقویت کرد و پس بوسایط این هفت چهار
سه نوع فرزند در زیر این گنبد خانه ترتیب کرد چون صد هزار عالم اخص مولید
یعنی حیوانات
را از خدر غیب بصحرا آمد و آن جوهر انسان بود پس آن زبده
تقویت و تمعیت پیش نازنینان که در رشته اول که آخر اعلی بود صد هزار
یعنی انسان
پرده در گاه وحدت میان ایشان و میان کلمه حق بس از دفتر لاابالی و قد
ملکها بر ایشان خواند تا میان جمال و نفخت فیه من روحی و کمال و جمال
من امر ربی حاجبی از حدوث و حایلی از حروف بساخت چهار مرتبه نفس را
در چهار درگه طبایع بازداشت اول نفس روینده و آن شهوانی دوم

[illegible]

هو الحکیم العلیم

این دیباچه ایست که صاحب طبع سلیم و ذهن مستقیم اعنی حضرت حکیم
دانا و اوستاد کامل بر مراتب سخن توانا بر حدیقة الحقیقة و کلیات خود
نوشته اند و چون شرحش درخور نظم بغایت مغلق و طرز و روش زمان
قدیم و به روزمره و عبارات این زمان مخالف طبائع اهل این
روزگار نامانوس واقع شده در اکثر نسخه ها خود می نویسند مطلقاً
نیست و هر جا تقلیداً لبعضی نوشته اند در نهایت سقم و غایت تحریف
بندهٔ ضعیف عبد اللطیف بن عبد الله العباسی عفی عنهما که
متتبع و مصحح و شارح این کتاب قدسی نقاب است نقل آنرا از نسخ
متعدده بسعی تمام پیدا کرده تصحیح داد و اکثر لغاتش را از کتب معتبره
لغت تحقیق نموده بر حاشیه نوشت تا غواصان بحر سخن و طالبان
درر غرر دانش و فطن از مطالعه اش مستفید و محظوظ شوند بی تکلف
شرحیست درخور شان نظم این کتاب و کلامیست سزاوار علو رتبه
آن ذات ملکی صفات اما اگر در اکثرش مانند نظم حدیقه کار هر بی سر و پایی
نیست و مشاهدهٔ جمال عروسانش قدرت دیدهٔ هر بینایی نه
بغایت خاص فهم واقع شده انشاء الله خاص و عام هر کدام بقدر
حال از عذوبت کلام عالی نظامش مستفید و بهره ور شوند

حرره و سوده عبد اللطیف
بن عبد الله العباسی عفی عنهما

[illegible] ۱۲

صالح یدعو له بعد موته معنی چنین باشد که چون جوهر آدمی زاد را از لباس آب و
خاک مجرد کنند و جاسوسان نفسانیش را در زندان عدم محبوس کنند و
چهار میخ جسمانیش را بچهار معدن باز فرستند خاکش را با خاک رسانند
اما پاکش هنوز بپاک نرسیده بود که موقوف زادی و مرکبی باشد که دستش
از همه دست آویزهای مرگ کوتاه کرده باشد مگر از سه چیز اول صدقه جاری
یا خوانی آراسته که مدد قوت و قوت اخوان باشد و علم ینتفع به یا نوری نا کاسته
که در ظلمات او را و دیگران را چشم و چراغ جان باشد و ولد صالح یدعو له بعد موته
یا وکیل درستی روی شناس که حفظ ایمان و امان را حارس باشد و روزی من
که مجد و دین آدم سنائی ام در مجد و سنای این کلمات نگاه کردم خود را
نه از آن مجد حصه دیدم و نه از آن سنا قسمی و درین خزانه مطالعه کردم
نه جان را ازین خزینه هیچ دیدم نه جسم را از آن خرمن کاهی برگ کاه
جانم در جوش آمد و جسم در خروش گفتم ای دریغا که برای که سخنی پاک را بعالم
پاک رسانم جانم از آن سیاه دست گواه آمد که آیه الیه یصعد الکلم الطیب والعمل
الصالح یرفعه و اقتباسی که جواهر غیب را بجان شاید جان از آن نابینا بود که آیه
من عمل صالحا من ذکر او انثی و هو مومن فلنحیینه حیوة طیبة و از بسکه این فکرت
زحمت کرد و این مالیخولیا استیلا آورد تا چنان شدم که ازین سودا سویدای دل
سواد دیده ام سپید کاری بر دست گرفت و بیاض صبحم سیاه داری چون این
هم بغایت رسید و این غم بنهایت همی پابوسان معشوق همی و معشوق
غمی از صدر دولت خانه جان من در آمد ازین بخشنده بخشاینده چشمه حیوان
دلهای مرده و زنده انفاس جانهای پژمرده یعنی کشش اعظم صفت و ذاتش احمد بخشش همنام
پدرش مسعود الصفی و عرضش مصطفی اوستونی و مکرمتش مستوفی آن معتقد
من داعی از ره صدق و آن متعهد من دوست از سر حدق حرسه الله و حصه
بجناب صبوحه و در آمدم چون در شکسته و لب بسته دید صدف مروارید بشگافت
و دانست که دل شمیده رمیده بمروارید در توان یافت از شاهراه گوش
روان جانم پر مروارید کرد پس گفت بد رنگ و دلتنگ همی بینیم تو آنی که همه

۱۵

[illegible]

سال این تصنیف

نیست گفت

نفس جوینده وآن حیوانی وسوم نفس گوینده وآن انسانی وچهارم
نفس شوینده وآن ربانی ودر میان این روندگان الٰهی مدارج ومعارج
تا متناهی ست موکده این آیت که اُنظُر کَیفَ فَضَّلنَا بَعضَهُم عَلیٰ بَعض تا بعضی
سالکان از نقش نفس درگذشتند وحمال جمال کلمه شدند وبعضی استادان
اسباب ساختند ودر ونشستند وچون الف که هیچ ندارد از آن خط خط
ایشان بر نیاید تا آنهائی که هم زیر پردهٔ صورت اند بودند حادث ومحدث
گفتند وآنها که مشغلهٔ ظاهر بر قدم یافتند قدم حروف گمان بردند
وآن سخن پاک خود محیط بر ازل ومدرک بر ابد وآنها که ورای حجاب بودند
واولوالعزم من الانبیاء با نور کلمه متحد شدند وآنها که در نقطهٔ ره
جمال آن مخدرات بودند پردهٔ شان رقیق تر آمد وآن اهل تحقیق واولیا
بودند واز نور کلمه اقتباس میکردند وآنها که پس پردهٔ رنگ رنگ بودند
در نقش پرده نظاره میکردند وآن شعرا بودند انبیا را اجمال از علم کلمه عین
او آمد واولیا را مجال در میدان نطق صفت او وشعرا را رنگ وبوی
در پشیمان کلمه زوال وصورت اینهمه یکی ولیکن بحکم این سه واسطه
ازین سه شراب خانه قدح صفوه ضمن نصیب ملک انبیا کرد ومیانه نصیب
اوصیا واولیا داد وباخر قسم حکما وشعرا که ایشان از خلفای راستین
بودند وانان آسمانها زمین را چون در سنت کرام این بود که وللارض من
کاس الکرام نصیب ایشان را از آن جرعه بی بخش نکردند تا این حکما وشعرا
تجرع جرعه ایشان عمر ثانی وذکر باقی بدست آرند تا چنانکه اول از سخن
پاک پیدا آمدند باخر بسخن پاک در گردند تا مِنهُ بَدَأ وَاِلَیهِ یَعُودُ درست آید پس
بتربیت انبیا وتقویت اولیا شان حاجت بود که اطفال بودند وتا تمام انزا
وانگان باشند وهم بنسان را همسایگان تا کمر اجابت وحدوا ایشان تمام
کرده به عالم کمال احض رزند وطعنه کَمَا خَلَقنَاکُم اَوَّلَ مَرَّةٍ نشوند
از انکه خرد وعلم بدرک بیمین بینش مخبر آفرینش خبر داده است که اِذَا مَاتَ ابنُ
آدَمَ یَنقَطِعُ عَمَلُهُ اِلَّا مِن ثَلٰثٍ صَدَقَةٍ جَارِیَةٍ وَعِلمٍ یَنتَفِعُ بِهِ النَّاسُ وَوَلَدٍ

بحکم فرمان برفت با آن جمع و صد هزار عرق تشویر بر اساریر و جبین مبارک
وی نشست و سرشک رشک می بارید چون آن ضیافت بآخر رسید
بحجره باز آمد و گفت ای مهتر این نیکو باشد که جگر گوشهٔ خود را بخرمن گاهی
دستی که هنوز خوشهٔ حمیّة الجاهلیّة می چینند و چشم و چراغ خویش را
با انجمن فرو دانی که هنوز لاف حتّی زرتم المقابر میزنند مهتر سرش در کنار گرفت
بر رویش بوسه داد و گفت جان پدر پیغمبر بچگان را چنین بوتها پالاینده بی
مادری چنین باشد هنوز مهتر در حدیث بود که حنیفه خواهم و تحفه آفرین جبرئیل آمد بر جامهٔ
وحی و بر جائزهٔ جمالش شعله زد و در فاطمه نگریست و گفت این لنگی چیست باری ازان
چادر شاهی بر مهتر تا چه جامه پوشند و تو چه جامه داری گفت من خود را این محمل
ندانم گفت زنان را بخوان پس بخواند و بپرسید گفت چنان بود آن زنان
که این جامه گون آفرینش آن مجمع را جمال داد همه نظارگیان در و متحیر شدند پیش او
همه پوشیدگان برهنه نمودند این زنان بایکدیگر میگفتند چه گویی این قصب
در کدام ولایت یافته اند و این طراز از کدام طراز خانه بیرون آورده اند
چابکدست استادی و اینت چابک انگشت علم گری و اینت چالاک
حرکت طرزی که چنین طراز برکشید انّما یرید الله لیذهب عنکم الرجس اهل
البیت گفت ای بابا چونکه بمن نمودی تا من شاد شدمی گفت ای عزیز
زیبای خود دران بود که در تو پوشیده بود و تو ندیدی لعمری این سخت
ترغ درست کاری ست و روشن روزگاری کاینچنین در پرده می پرورند مکیه را
ولیکن این فطام فاطمه را مسلّم بود که او را بدست اقتدا بیرون نیاورده
بود اما کسی که مقتدا باشد و رهبری و علمی او را این مسلّم نیست چنان باید
که این خلعت در وی پوشیده بود اما بروی پوشیده نباشد تا آن نور
متعدی بوده لازم ازین خلعت تا اکنون خویشتن عریان می شناختی
از آنکه از جامه خانهٔ ازل بر تو پوشیده اند ولیکن از تو پوشیده است
آن خبر نشنیدی که اذا اراد الله بعبدٍ خیراً احبّ ان یری اثره علیه
باید که پیوسته خدمتگر جلوهٔ خلعت الٰهی باشی و خشنود و ثناگر موهبهای

۱۷

نموده بود بنهایت جزالت نظم کرده
چون همگی همت این عاصی مصروف آن بود
که متن این کتاب مستطاب صحیح و الا پاک
بجاه کیوان بارگاه سکندر سپاه و
جمشید صولت سلیمان قدرت شهنشاه دین
ظل سبحانی صاحبقران ثانی
شهاب الدین محمد شاهجهان بادشاه
غازی خلد الله ملکه ابدا

نقشهای شیطانی را روسیاه گردانیده این مدرنگی از حیثیت همه مزاجهای
حیوانی را چهار میخ کرده این دلتنگی از حیثیت او را از حرمان این
خیر خبر کردم و گفتم جای مدرنگی و دلتنگی هست که ازین سه
دست آویز که وکیل در آفرینش ارشاد کرده هست پس از وفات بستم
ازان کوتاه دست تا لاجرم محروم هر دو سرا شده ام و با اینهمه او درازمخوف
و پیش وستانیده سرمایه مدرباء می ترسم که بنیاد ازان گشته هست
بر چهار ارکانم چهار تکبیر کنند و قامت عمرم بر در دروازهٔ قیامت بکشند
چون مرا ازین سه وکیل در یکی نباشد در حضرت یکی بی سرمایه و بی پایه
با نالهٔ آن غمخوار من چو شراب جگرخوار من چو سراب این ماجرا
چون از من شنید برای تفرج و تسلیت مرا در شرابخانهٔ روح بکشاد و
در جام جام راح روح در داد پس مرا گفت اول کار ترا از آثار روحی نعمت
کائنات و خواجهٔ موجودات بگویم گفتم بیار گفت بدانکه روزی سلطان
فتوت در چهار بالش نبوت پشت فراگذشته بود و جگر بست طائفه از مخدرات
اشراف مهاجر و کدبانوان سادات انصار در آمدند و شرط تحیت بجای
آوردند پس روی سوی کدبانوی قیامت فاطمهٔ زهرا آوردند صلوات
الله علیها و گفتند نَحْنُ فِی مَجْلِسِ أُنْسٍ بک تحقیق مجانبهم ؛ قد نسجنا الأنس
فوا فتفتق بطرازه ؛ معترا گفتند دعوتی است و روپوشیدگان و ما
و اشراف جمع اند این چشم و چراغ را دستوری ده تا مجلس افروزی
کند و این گوهر پاک را بفرست تا واسطهٔ قلادهٔ آن محفل باشد آن نو دیگران
جامهای قصب قاص پوشیده و دامن فخر در زمین کشان و لیکن چه سود که
دران جامهاشان دو بخیه نبود چنانکه فاطمه را آن چه بود گرسنگی و برهنگی
موجود بود خواجه دستوری داد و آن سیدهٔ زنان در پدر نگریست و
بگریست گفت بابا چندین گاه هست تا شالکی دارم بر سر و آن چادری
که بچندین جای پیوند کرده بودم از برگ خرما بدست شمعون یهود گروست
من چگونه بجائی روم گفت لابد باید رفت که معرفت با حضرت نومید نیست

۱۶

ملکوت لوزین علت جسمانی احتما فرمود و از این عقاقیر شیطانی احتراز که نعوذ
بالله من علم لاینفع وسرهنگ در او این پرده برداشت که رب عالم افتله
جهله وعلم لاینفعه پس چون علم نافع آن باشد که نفع او عام شد نه خاص اثر او متعدی
بود نه لازم نگر که درهم تعلم اصول اصول نیست که علم اصول با اصول باشد خود
معقولست و با سیاست اقبال ما قدروا الله حق قدره با عقول دیگر علم کلام
دانی که علم کلام چیست پای بند کام و نام و دام شبهتهای عام با تهمت من طلب
تکلم تزندق و جام با نکته آن بزرگ که میگوید در کلام که علم حدیث البلاد و
ضعیف الاسناد من علم را برای بدعت تمام کردم والسلام دیگر علم حسابست با اینو
از حاجت شرع حجابست که شاغل حقائق ست و پرده دقائق دیگر علم نجوم
کر آن با صنافت با ابها علم تخمینی ست و بادیه که من صدق کاهنا فقد کفر
تحم فی دینه پس هویدا بود که در صحرای سفینه مشتی تا گنج گنج علم را چه گنج بود همه از
بوالعجبی نفس آدم را باستعارت نقاب نفس شیطانی ساخته و صفت شیطانی
را بوقاحت اسم انسانی داده هرگز آدم منزوی از مرکز حقیقت مشاهده گوش شان
عشر و نا شده و هرگز گروهی از جاده جو و بر لعبت ید ایشان ناشسته باستراق
سمعی که از پاکان آسمان کنند لعب خویش سروش کرده و بسایه خویش که از پس
پیش خود دیده قد کوتاه خود را فراموش کرده روز کوران ربع مسکون با اشراق
جمال خورشید چکار پاشنه خشکافان را که از روستا باشند با صدف شگافان
چه شغل آن همه تموهیات و تهویلات و موهومات و مظنونات ایشان همه بر تقصیر
ایشان مقصورست آن حکمت شرع پرورده است که بهمه اطراف اکناف
عالم مشهورست اینک علم ینتفع به از بساط ثری تا مناط ثریا از اول مرتبه
نبات
معادن تا آخر معالم جهان کیست که از شادان منفعت میند آنکه جمهور
فرق ملک از ظاهر مقالات حبیب خویش کسب میکنند و کافه شیخان جهاد زمان
از رمز و اشارت او جان آمیزبانی میکنند بلکه کلاه ارباب قیاس و ظن
از رنگ عبارت او پیرایه و سرمایه میسازند و رمه رعایای عباس
غرفه از انشراح این همه گدایه میکنند و شیرزدگان آدم هر از ان تربیت و

[illegible]

۹

[illegible]

تا منتهای اما آن خواجه میگفتی و معنیش بر خود می نهفتی که اذا مات ابن آدم انقطع
عمله الا من ثلث مقصود اشیا و موجودات میگوید که چون سلاسل چهار عنصر یک
موجه بگشایند و پنج در جانش در بندند همه تاج و دواج وحل و عقدش باد
بر و هین دیگر سه چیز اول صدقه جاریه این نکته ای حکیم یاد دار سر آن
اشارت چرا فراموش کردی که هم ناقد کائنات گفت که کل معروف
صدقة و من المعروف ان تلقى اخاك بوجه طلق وان تفرغ من دلوك فی
اناء اخیک یعنی صدقه نه همه آن باشد که نانی پیش لت انبانی نهی یا لقمه
بدست بی سرمایه دهی بل صدق تر صدقه و بی زبان ترمیز بانی آن باشد که
تماشا جاهای آشنادگان را خرم داری و بوستان روی پیش دوستان
کوی تازه داری و ان تفرغ من دلوک فی اناء اخیک گفت جگر تفته تشنه
را مسیح سقایی کنی و آن نوشیدن دریاقی که غذائی که بعد آن از وی تولد کند آن
گر اسخانی باشد میزبانی میزبانی در آن باشد که از و منت زاید نه مؤنت
تاویل لطف تنزیل قول معروف ومغفرة خیر من صدقة یتبعها اذی پس اگر
صورت صدقه ایشان دانند صدق معنی صدقه تو داری و اگر ایشان
خوان نان پیش اشباح نهاده اند تو خوان جان پیش ارواح نهاده
هر ساعت مسیح وار این دعوت برای دعوت مشتی گرسنه در ز فاقت
کرده که انزل علینا مائدة من السماء خوان مایده روحانی در مهمان خانه
جسمانی تو سخت کرده و مضمون من اکل وجده برنفس حیوانی تو میخواهی
و میزبانی عام میکنی آن چه گوئی من از صدقه جاریه محرومم اما آن دیگر گفت
علم ینتفع به علمیکه از و نفع گیرند مشاعلی باشد که چون آب و آئینه از برای عیب
شستن باشد نه از برای عیب جستن علم نافع آن بود که از درنیستی
پستی رسد نه از بی باکی و ناپاکی در جمله چون آب و آئینه باشد که از پریشان
بدیشان نماید و خود در میانه نه و اگر خود در میانه باشد آن نور او هم
سطح آب را سیاه کند هم روی آئینه را زنگ تباه کند علمیکه گویند حجاب گردد
این بود که هستی و پنداشت ایشان پرده نور علم ایشان گشته باشد از آنجا بود که حبیب

جزالت و فصاحت کلام
و عذوبت و بلاغت سخن ایشان از آن
سال تاریخ در زبان [illegible]
[illegible] تصنیف [illegible]
این کارنامه ارژنگ سخن [illegible]
[illegible] عزیز و عالم حقایق
معنوم قاریان و عالمان [illegible]
اربعه آنرا بچهار چمن [illegible] ساخته
[illegible] خیابان [illegible]

۱۸

[illegible]

باغ اول

[illegible]

اگر دی صدف کشایان ازل دانند واین شکرها که درین قطرهای حکمت تو تعبیه کردی شکرگزاران ابد شناسند و دیگر قسم سوم ازان خبر که گفتی وَ وَلَدٌ صَالِحٌ یَدْعُوْ لَهُ بِالْخَیْرِ بَعْدَ مَوْتِهِ این خود بدین خلعت مخصوص توئی برای آنکه فرزندانی که کافی باشند فرزندان تو اند کدام فرزندزادان ارحام مادر توالد و تناسل خلف تر از فرزندان تو و کدام دلبند روی نمود . از مشیمهٔ کون و فساد شریفتر از دلبندان تو از روزگار عباس جبور که معلی بود تا عهد تو که معلم زاده که دیده چون فرزندان خویش نیک بخت و بسیار رخت و سزای تخت همه بر فرود فلک اعظم ساکن همه از صروف روزگار ایمن چرا زیرا که آفتابی را که شرف از عرش بود زحمت کسوف او را سیاه نتواند کرد و گوهری را که از کان کن فکان زاید صدمت استحالت ترتیب او را از هم فرو نتواند گشاد و ولد صالح اینچنین فرزند باشد که از جوهر بسیط تربیت پذیرفته باشد نه از اجسام مرکب ترکیب گرفته فرزند شاعران سخن شاعران بود چنانکه استاد پاستان گوید درین معنی

ندارد میل فرزانه بفرزند و بزن هرگز		ببرّد نسل این هر دو نبرّد نسل فرزانه

وای و دریغا که خردمند را		باشد فرزند و خردمند نی
ونادب بود و دانش و فضل و حسب		حاصل میراث بفرزند نی

پدر را چه گناه چون فرزند بی حاصل باشد فرزند صورت بیشتر آلایش دودمان باشد قوله تعالی اِنَّمَا اَمْوَالُکُمْ وَاَوْلَادُکُمْ فِتْنَةٌ اما فرزند فطرتی و نطفتی آرایش خان و مان باشد لِلّٰهِ کُنُوْزٌ تَحْتَ الْعَرْشِ وَمَفَاتِیْحُهَا اَلْسِنَةُ الشُّعَرَاءِ اما چه فایده ازین مائده اگرچه زادگان تو هریک لولوی شهوار اند لیکن حفظ کلمات چون تو از صدف تو نا برخوردارند ای عافاک الله فرزندانی که مدد قوی شهوانی اند عاقلان در تربیت ایشان تیغ برمیدارند پس نژادگان نیکو باید تا از جنبش روحانی زایند کسانی اند که بچگان دم روح الله باشند

[illegible]

همزادگان عالم جان را از زندان مثلثیت و دردزدگان شوق را از زبان تقویت
و حرام زادگان عهد را از آن تعزیت میدارند نفیس تر سرمایهٔ گنج خانهٔ عقل و
گرانمایه تر پیرایهٔ معالم النفس خیراً کثیراً به بشارت الٰهی سرمایهٔ ومن یؤت الحکمة فقد اوتی
خیراً کثیراً جواهر روحانی با بشارت نبوی پیرایهٔ ان من الشعر لحکمة آنکه اینچنین شربتها
نوش کنی پس شکر شکر او فراموش کنی تو خود دانسته از آن سه موالید که نتایج
این هفت و چهار اند آدمی زادگان خنیار اند ازین سه خط که معادن و نبات
و حیوانست غرض و مقصود انسانست بهر او جان شرف جولیت بنفس
سخنگویست ایشان را قبای بقا پوشانید و طرازش این کرد که ولقد کرمنا
بنی آدم و در بقا و فناشان بر حیوانات امیر کرد و نشانش این کرد و هو الذی
خلق لکم ما فی الارض جمیعاً باز از ایشان طائفه از اسامی بمعانی رسیده زه آب
حکمتهای موزون از درونشان بگشاد تا چنانکه ایشان خواستند در ملک کلمه
بجد و هزل بر قضیت سجیت تصرف میکردند و کشادنامه از دیوان حم و خیال
یافته بودند که چون متصرفان عالم کون و فساد آن امارت امارت بالفت
کلمات در ایشان بدیدند میر میر ایشان لقب دادند چنانکه مهتری مهتر با یکه
الشعراء امراء الکلام اگر ایشان را از قشر امیر خوانند شما از لباب سخن
امیر ایشانید آنگاه در بوتهٔ ادراک حق و باطل آمیخته را از یکدیگر جدا کرد و
نیک جلوه کرد و گفت عطایا الشعراء من بر الوالدین و بد را سوا کرد و
گفت الشعر من مزامیر ابلیس پس غرض من تخییل و تحقیق مطالعه کرد و کاه الشعراء یتبعهم
الغاوون از دامنهٔ الا الذین امنوا و عملوا الصالحات جدا کرد و پروردگان گلشن
تقدس را تاج تخصیص من تبعیض بر سر نهاد و گفت ان من الشعر لحکمة و
ملقوبان گلخن تلبیس را بدین کار دو تازیانه لان یمتلی جوف احدکم قیحاً حتی یریه
خیر له من ان یمتلی شعراً زد و ایشان را خاکسار و حیران گردانید بدین
اشارت که فرمود احثوا التراب فی وجوه المداحین تا هر ژاژخاے و
هرزه درای دعوی امیر الکلامی نکنند که این تشریف مسلم شاعر مسلم راست
نه ظالم را تا آن قوتی بهای آنکه این درها که تو درین درج دولت درج

کرده

زنقل نقل شد هر صفحه چون بزم میخواران
شراب ناب معنی قوت روح [illegible]
[illegible]

[illegible]

احتیار کنند و به عادت قطاه کاهلے چنانکه متنبے گوید درین معنے :

ب

ولم ار من عیوب الناس شیئاً | کنقص القادرین علی التمام

پس اکنون چون حال برین جمله بود از دفتر کاهلی این مثل پیش چشم جسم
مبارک الکسل اَحلیٰ من العسل و از لوح محفوظ عقل این نکته در گوش هوش
خوان که مَن تفکّر بالعواقب لم یتشجّع از قفس عافیت بیرون جه و عادت را
بدر بر و آن عقیان روی منجمده را از آب زندگانی روی بشوی و این
عروسان زلف ژولیده را بشانهٔ روحانی جعد افشان بعضے را
ارسلان شاه خاص ادریس مخوان و بعضے را بآئین عالم بیس که
العدل میزان الرحمن والجور مکیال الشیطان بعضی را در گلشن حفظ جلوه
مکن و قومے را در گلخن نسیان رسوا آن فرمانے که از صدر نبوت صادر
گشت کرانقیا و بر بند که سوّوا بین اولادکم فی العطیّة گفت زادگان شما زادگان
حق اند همه را چون جرم پروین پشت در پشت دارید و چون پیکر دو پیکر روی
در روی چون چنین فرموده است پس تو این آینهٔ جانها را چون دندانهٔ
شانه یکسان دار و آن سوهان دلها را چون دندانهٔ اره با سر تیغ زخمهای
بر همه را به پیوندتا باده مدد عمر تو گردد که صلة الرحم تزید فی العمر حسن عهد
بر همه ایشان حفظ تازه کن تا سبب هم طویلگی ایمان تو گردد که ان حسن العهد
من الایمان و آن گوهرهای پراگنده را در یک عقد عقد کن و این
دینارهای تراشیده شده را در یک بوته نقد کن که اگر نقل زادگان نسل
مشروعست نقل فرزندان عقل هم نا ممنوعست چون عروس جان من از گفت او
این پیرایه بربست من از راه نیاز سلاح او ساختم بهانهٔ خانه و دانه آوردم
عذر تعذر جامه و جاهی گفتم که بی یساری و چهار دیواری این عیب مستتر نشد

ه

این فصل که بشنید ز من دست بسر زد | صد رحمت الله بران دست و بران سر

همه دست قبول و اقبال بر سینهٔ مبارک نهاد و در حال از بهر دفع بی انصافی

ك استجابهٔ گرسنگی نمودن [illegible]

ایشان را فرو گذاشتن خامی بود نگارینه گانی که اندام از عقل کل یافته
باشند اجزای ایشان از هم فرو گشادن بی اندامی بود و جانفزایانی که
سبب دستیاری حیات باشند آسان آسان پای از ایشان بیرون
نتوان نهاد و دلربایانی که مدد پایداری اسم تو باشند خیر دست از ایشان
باز نتوان داشت دلخواهی را که مربی چون تو کریمی باشد دریتیم او چه باید که
یتیم ماند سپاهی را که مقوی چون تو حکیمی باشد سپاه سالاری بی یاری او
چه واجب کند که بی یار بودن آن چندان دریتیم او را در دست مشتی
پرور فروش یتیم کرده و آن چندان غریب خوشرویی را از راه غربت شماران
آواره کرده تا که صاحب غرضی طپانچه شان زند و صاحب تملقی جعدشان کند
عروسانی که حجره ارباب آگهی را شایند در حجره اصحاب ملاهی مانده و گوهرهایی که
ملک ملکان را زیبد در سلک اصحاب تجارت و المهرات کشیده تا کی برنجین فروغی
از سر دروغ آن کلمات زرین را از روی قلابی در صورت مس سرخ بر نابینایان
رایج میکنند و کسی نه که دست آن قلاب بخت برگرد نگاهی سیاهی از
سیم جهل نکوئی او بپیرود و کسی که از راه شفقت تریاقی ایزدوار سر دوائی
از سر شریری او را شرپایی عزیزند آزاده نه که این گوهر پاک را از بیکار برهاند
کشعر آن خوش زبان شعری نابش را چون شعر خود می نهد جوانمردی نه
که او را از ان لوث و ناخوشی نجات دهد گاه حلاجی سپید کاری روی
این داد ندگان را سیاه میکند و غیوری نه که او را بسبب سفر آب توشه
سیه درانبان نهد این مشتی ناکس دنس تهی نفس پر هوس آخر کش
حس هرزه پوی بدعت جوی سست خوی سنت شوی ناموس سالوسی
افسوسی پر خیانت بی صیانت بیدیانت همه دل اله همه سرشور و جد و جهد
و عقد و حقد این چندین کریم و کریمه را چون قبطیان فرعون بنی اسرائیل را
اسیر کرده و تو عصای کلیمی در گوشه خانه برده مهر بی مهری بر لب نهاده
و گوش هوش گم کرده و همچنین توانی از مردم توانا سادات عصر و کافه اشراف
و جمهور افاضل بر گرانجانی حمل گشته نه بر تن آسانی و این کاهلی بر تغافلی

قلمش میوه ده چو شاخ رز است
در معانی بهیچ رنگ رز است
تا شد او در سخن تامل دوست
گشت بادام مغزها بی پوست
فکر او بر غلط [illegible]
[illegible]
بر عبارت چو شد نگاهش راست
[illegible]
بر کتابی که کرد [illegible]
[illegible]

۲۲

[illegible]
شرح مثنوی [illegible]
سال تاریخ [illegible]
شرح ابیات [illegible]

بر قضیت اشارت آن ثواب سلب صواب طلب آن قابل دولت
و قایل حکمت قبلهٔ اقبال کعبهٔ آمال خواجه مشار و معتبر بیدار عاقبت بین
حقایق خوان دقایق دان نیک هوش حق شناس سخن گزار معنی طراز
که باری عز اسمه او را از حیات و مارا از لقای او متمتع داراد و همچنانکه
این مائدهٔ آسمانی بوجود جود او آراسته گشت هر لحظه فایده رسانی
بجان و جاه او پیوسته گرداناد و تا ابد توفیق هم طویلهٔ او بنده همچنین
موفق داراد بر جمع کردن علم و حکمت بر جلوه کردن اصحاب حق و حقیقت
بر تفخیم و تعظیم ارباب طریقت والحمد لله
رب العالمین والصلوة والسلام
علی محمد و آله
اجمعین
تم

* * *

زمستان آفتاب کده بر آسمان همت بفرمود تا بساختند و از بهر تیغ تابستان افروان واقع سایه ابی بر آفتاب کرم ببستند و از بهر تغذیه میکائیل را که مکیال ارزاق بر دست اوست مکیالی که خط اراج بنشست و از برای لباس او جامه خانه رفعت بستان او خلعت مستانی تر تابستانی در من پوشانید و چرخ را که تکفل خرج آن نتوانست کرد او تکلف فرمود و جمله تزاحمی که خاطر را از آن نفرستی خواست بود همه خفتهاشان نیست بر سوی جان و مهر دلگشایی که جان از آن تسلی توانست بود همه را از بگشاد و سوی دل آتش گویم که آن مصطنع ربانی گفت و اصطنعتک و آن متکلم روحانی و کلم الله موسی تکلیما گفت طلعت البلاد و حریت العباد و قد اثبت خیر من انکل بدان گفتم که در کافه خلق من او را چون نام احد یافتم و او مرا چون نام خواجه خویش مسعود بخت کرد و در جمله آن صد رباعی باد در جانبازی جلی نمود که هیچ در باقی نکرد چه گویمش جز آنکه استاد حکیم فرخی گوید در معنی

هر چون نگرم قصهٔ من با کرم او   چون قصهٔ آن اشتر مست است و خراسی

آن همچو نام خویش عدیم المثل و آن چون پدر خویش مسعود بخت چون جان آزاده ای خلق بنده کرد و مرا بقبول اقبال خرسند کرد من نیز جان خود را شاد کردم و دل از قید تعلقات آزاد و در حسب حال خویش این قطعه را انشا و انشاد کردم

گرچه چو تیشه سر من بی پیشه و ترش   هرگز نبوده ام نه ز طمع اندیشه را
ورچه چو چشم تیشه سر من ز بهر یک خلال   قد خم نکرده ام ز پی شاخ بیشه را
ورچند بیش از این سر من زیر تیشه بود   آن نعمت همه ز شکوفه رسانده ریشه را
لیکن کنون من بس کرمش زیر تیشه ام   خواجه رئیس احمد مسعود پیشه را

اینجا بر یک عقبه جمع کردم تشبیبی برین نسق تحریر کردم و ترتیبی برین نهاد نهادم و بپرداختم این دیوان را برین ترتیب و تشبیب

دیباچهٔ [illegible] ۲
دیوان وی [illegible]

بسم الله الرحمن الرحیم

ای درون پرور برون آرای
وی خرد بخش بیخرد بخشای
خالق و رازق زمین و زمان
حافظ و ناصر مکین و مکان
همه از صنع تو مکان و مکین
همه در امر تو زمان و زمین
آتش و باد و آب و خاک سکون
همه در امر قدرتت بیچون
عرش تا فرش جزو مبدع تست
عقل با روح پیک مسرع تست
در دهان هر زبان که گردانست
از ثنای تو اندرو جانست
نامهای بزرگ محترمت
رهبر جود و نعمت و کرمت
هر یک افزون ز عرش و فرش و ملک
زان هزار و یکیست و صد کم یک
هر یکی زان بحاجتی منسوب
لیک نامحرمان ازان محجوب
یارب از فضل و رحمت این دل و جان
محرم دید نام خود گردان

له سکون اینجا [illegible] بمعنی ساکن [illegible] [illegible] امر جبروت یعنی الله تعالی [illegible] [illegible] آسمان [illegible] [illegible] آدمی ست [illegible] حق سبحانه و تعالی [illegible] [illegible] و این بیت [illegible] [illegible] اسماء [illegible] کار فرما [illegible] یعنی معنی این بیت [illegible] تا فرش [illegible] جزو [illegible] بمعنا ست و مخصص

[illegible] قدرت او را عالم و غیر این درگاه او [illegible] بزرگ است عقل با روح در همین ست

نقل عبارت منقول عنه دستخطی خاص حضرت شارح و راقم حدیقهٔ حکیم سنائی

الله اکبر

معلوم ارباب خبرت و اصحاب فطنت که طالب و خواهان و مائل تتبع این نسخهٔ لطیفهٔ شریفه باشند باد که حرکات و سکنات و اعرابی که بر الفاظ و لغات تازی و فارسی این کتاب مستطاب نهاده شده همه از روی قاموس و صراح و کتب معتبرهٔ لغات عربی و فرهنگهای معتمد فارسی و قواعد نحوی و قوانین صرفیست و اعتماد و اعتبار را شاید بجهت همین که احدی خلاف مشهور و معروف حرکتی یا اعرابی به بیند حمل بر سهو و خطا نکند که هیچ چیز درین نسخهٔ کریمه خودرو نیست و مستنبط از کتب و قواعد علمیست این دو کلمه مزیداً للاعتماد تحریر یافت حرره عبد اللطیف بن عبد الله العباسی که شارح و مصحح این کتاب میمنت نصابست

[illegible]

دل عقل ز جمال او خیره
عقل و جان با کمال او تیره
عقل اول نتیجهٔ صنعش
راه داده در او [illegible]
سست جولان ز عز ذاتش هم
تنگ میدان ز کنه صنعش فهم
عقل ازین سوخته آتش او
از پی رشک کرده عرش او
نفس در مولدش کمر بندیست
عقل در مکتبش نو آموزیست
چیست عقل اندرین سپنج سرای
جز مزور نویس خط خدای
نیست از راه عقل و وهم و حواس
جز خدای ایچ کس خدای شناس
عجز وصفش که ره می‌نماید
عقل را جان و عقل برباید
عقل را خود کسی نهد تمکین
در مقامی که جبرئیل امین
کم ز گنجشکی آید از هیبت
جبرئیلی بدان همه دولت
عقل کانجا رسید سر بنهد
مرغ کانجا پرید پر بنهد
هر چه را هست گفتی از بن و بار
گفتی او را شریک هش میدار

[illegible]

و مسوده این اوراق در شرح مثنوی مولوی شیخ و ضبط تمام تقریبا بالقیه تحریر در آورده ان ارجعت فاطلب منها

یکی از اسما و صفات [illegible] گروه قائل [illegible] که قائل بر آن قدرت [illegible] اسامی او [illegible] و قدرتش نایب حجت تمامی اوست و دلیل [illegible] یعنی عجز [illegible]

کفر و دین هر دو در رهت پویان | وحده لا شریک له گویان
صانع و مکرم و توانا اوست | واحد و کامران نه چون ما اوست
حی و قیوم و عالم و قادر | رازق خلق و قاهر و غافر
فاعل جنبش ست و تسکین ست | وحده لا شریک له اینست
عجز ما حجت تمامی اوست | قدرتش نایب اسامی اوست
لا و هو هر دو زان سرای بهی | باز گشتند جیب و کیسه تهی
برتر از وهم و عقل و حس و قیاس | چیست جز خاطر خدای شناس
هر کجا عارفیست در همه فرش | هست چون فرش زیر نعلش عرش
هرزه بیند روان بیننده | آفرین جز بر آفریننده
آنکه داند ز خاک تن کردن | باد را دفتر سخن کردن
واهب عقل و ملهم الباب | منشی نفس و مبدع اسباب
همه از صنع اوست کون و فساد | خلق را جمله مبدا است و معاد
همه از او و بازگشت بدو | خیر و شر جمله سر گذشت بدو
اختیار آفرین نیک و بد اوست | باعث نفس و مبدع خرد اوست
هیچ دل را بکنه او ره نیست | عقل و جان از کمالش آگه نیست

[illegible] و پس قدرت نایب و پیدا است [illegible] اسامی او باشد و اثبات جمیع صفات بدون اثبات قدرت چنانکه قدرت نایب دلیل قدرت [illegible] نیابت [illegible]

[illegible]

[illegible]

به دلیل حواس کی شاید / کوز بر پشت قبه کی پاید
عقل رهبر ولیک تا در او / فضل او مر ترا برد بر او
به دلیل عقل ره نبری / خیره چون دیگران مکن تو خری
فضل او در طریق رهبر هست / صنع او سوی او دلیل و گواست
ای شده از شناخت خود عاجز / کی شناسی خدای را هرگز
چون تو در علم خود زبون باشی / عارف کردگار چون باشی
چون ندانی سر اشناختنش / چون توهم کنی بساختنش
هست در وصف او بوقت دلیل / نطق تشبیه و خامشی تعطیل
نهایت عقل در رهش حیرت / مایه خلق سوی او غیرت

[illegible]

۲۱

[illegible]

در معقولات قدم پیش نتواند نهاد و قادر بر اکمال خود نیست پس تفاوت میانهٔ رتبهٔ عشق و عقل ظاهر باشد و الله اعلم بالصواب

اشارتست بحدیث اول ما خلق الله العقل یعنی اول چیزی که حق تعالی آفرید آن چیز را عقل است و حقیقت معنی این حدیث از اختلاف اهل شرع و صوفیه و حکما درین ماده در کتب مبسوطه مشروحست و درین مقام تفصیل آن از بی فایده است [illegible]

جز بحس رکیک و نفس خبیث
کی کند در بسته هم حدیث حدیث

در ره قهر و عزت و صفتش
کنه تو بس بود بمعرفتش

چند ازین عقل ترهات انگیز
چند ازین چرخ و طبع رنگ آمیز

عقل را خود بخود چو راه نبود
پس بشایستگی ورا بستود

کاول آفریدها عقل ست
برتر از برگزیدها عقل ست

عقل کل یک سخن ز دفتر او
نفس کل یک پیاده بر در او

عشق را داده هم بعشق کمال
عقل را کرده هم بعقل عقال

عقل مانند ماست سرگردان
در ره کنه او چو ما حیران

عقل عقلست و جان جانست او
آنچه زان برترست آنست او

بتقاضای عقل و نفس و حواس
کی توان بود کردگار شناس

گر نه ایزد ورا نمودی راه
از خدائی کجا شدی آگاه

فی المعرفة

بخودش کس شناخت نتوانست
ذات او هم بدو توان دانست

عقل حقش بتوخت نیک بتاخت
عجز در راه او شناخت شناخت

کرمش گفت مرمرا بشناس
ورنه که شناسدی بعقل و حواس

[illegible]

[illegible]

نه فراوان نه اندکی باشد یکی اندر یکی یکی باشد
در دوئی جز بد و سقط نبود هرگز اندر یکی غلط نبود
تا ترا در درون شمار و شکیست چه یکی خوان چه دو که هر دو یکیست
تو چرا آگه دیده ای زان یقین جسم و چند و چرا و چون آئین
نه بزرگیش هست از افزونی ذات او برز چندی و چونی
از پی بحث طالب عاجز هل و من گفتن اندرو جائز
کس نگفته صفات مبدع هو چند و چون و چرا و چه کی و کو
ید او قدرتست و وجه بقاش آمدن حکمش و نزول عطاش

[illegible]

۳۲

[illegible]

مصرع شود مجرا حصل این بیت در تحت داستان فی الاستوا معقول ذکر یافته ۱۲

[illegible]

وهمها قاصرست از وصافش
فهمها هرزه میزند لافش

عقل وجان از اراده مالک اوست
منتهای مرید وسالک اوست

عقل تا رهنمای هستی اوست
هستها زیر پای هستی اوست

فعل او خارج از درون و برون
ذات او برتر از چگونه و چون

انبیا زین حدیثها حیران
اولیا زین صفات سرگردان

ذات او را نبرده راه ادراک
عقل را جان و دل درین ره چاک

عقل بی کحل آشنائی او
بیخبر بوده از خدائی او

چه کنی وهم را بجستش حدش
کی بود ب[illegible]دم حدیث حدش

او زناچیز چیز کرد ترا
خوار بودی عزیز کرد ترا

فی التوحید

احد است وشمار از و معزول
صمد است ونیاز از و مخذول

آن احد نی که عقل داند و فهم
وان صمد نی که حس شناسد و وهم

[illegible]

نه مکان پی برد و نه زمان / نه بیان ره و خبر ده نه عیان
نه بارکان ثبات او تعاش / نه مکان جای هستی ذاتش
ای که در بند صورت و نقشی / بسته استوی علی العرشی
صورت از محدثات خالی نیست / در خور عز لایزالی نیست
زانکه نقاش بود و نقش نبود / استوی بود و عرش و فرش نبود
استوی از میان جان میخوان / ذات او بسته جهات مدان
کاستوی آیتی ز قرآنست / گفتن لامکان ز ایمانست
عرش چون حلقه از برون درست / از صفات خدای بیخبرست
در صحیفه کلام مسطورست / نقش و آواز و شکل ازو دورست
نیز لی الله هست در اخبار / آمد و شد تو اعتقاد مدار
رقم عرش بهر تشریف ست / نسبت کعبه بهر تعریف ست
لامکان گوی حاصل دین ست / سر سبحان که جای تحسین ست
وز عمی حسین از آن جُست ست / که علی لفظ لامکان گفتست
خلق را زین صفت جهانی ساخت / تا ز بهر تو آشیانی ساخت
آسمان وی نبود امر نوست / تا ز فردا نباشد او نوست

قوله لامکان الخ [illegible]

[illegible] علی کرم الله وجهه [illegible] لفظ لامکان گفته است [illegible] العرش [illegible]

وکم من قریة اهلکناها [illegible]

[illegible] لامکان [illegible]

[illegible] والله اعلم بالصواب

قدمتش جلال قهر و خطر
صنعتش نفاذ حکم و قدر

هستها تحت قدرت او بند
همه با او و او همی جویند

جنبش نور سوی نور بود
نور کی ز آفتاب دور بود

با وجودش ازل پدید آمد
یکه آمد ولیک دیر آمد

در ازل بسته کی بود عملش
یک غلامست خانه زاد ازلش

از ابد دور دار وهم و گمان
که ابد از ازل گرفت نشان

کی مکان باشدش ز بیش و ز کم
که مکان خود مکان ندارد هم

با مکان آفرین مکان چه کند
آسمان گر خود آسمان چه کند

او را پایان [illegible] قدر و جل عبارت از [illegible] و جل [illegible] از جملهٔ [illegible] ساخت و [illegible] کرده کرده شده اند برای دو [illegible] جماعة [illegible] میگویند [illegible] اشاره بمضمون این [illegible] [illegible] علیه و آله و سلم [illegible]

رحمن مراد از جمیع صفات جمال و جلالست یعنی از این [illegible] صفات متقابله از قبض و بسط و فرح و غم و هدایت و ضلالت اگر خواهی تو قبل از ثابت دارد آن ازل را بایان بدی و اگر خواهی ازل گرداند ابایان یکی ضلالت و غوایت و باز دارد از طریق هدایت حاصل این بیت هم در تحت [illegible] [illegible] معقول تحریر یافته [illegible] قدر با وجودش [illegible] یعنی ازل [illegible]

[illegible]

[illegible]

حدیقهٔ حکیم سنائی ۴۷

[illegible] بحسب صورت و معنی [illegible]

بار توحید هر کسی نکشد | طعم توحید هر کسی نچشد
هست در هر مکان خدا معبود | نیست معبود در مکان محدود
مرد حسی ز راه گمراه است | کفر و تشبیه هر دو همراه است
ورره صدق نفس را بگذار | خیز و زین نفس شوم دست بدار
از درونت نگاشت صنع اله | نه ز زرد و سپید و سرخ و سیاه
وز برونت نگاشته افلاک | از چه از باد و آب و آتش و خاک
وادهٔ خود سپهر بستاند | نقش الله جاودان ماند
فعل و ذاتش برون ز آلت و سوست | پس که هویتش بر از کن و بوست
انگبین رنگ زد ترا بیرنگ | باز نستاند از تو هرگز رنگ
نگذارد فلک بتو جاوید | ز رنگ زرد و سیاه و سرخ و سپید
جمع کرد از پی تو پیش از تو | آنچه اسباب تست بیش از تو
آفریدت ز صنع و ز تکلیف | کرد فضلش ترا بخود تعریف
گفت گنجی بدم نهانی من | خلق الخلق تا بدانی من
کرده از کاف و نون بنزد نشین | دیده را یک جهان پر از پایین
زیر گردون ز امر و صنع خدای | ساخته چار طبع بر یکجای

[illegible] قال المولوی المعنوی [illegible]

ل قوله در نوردد الخ اشارت است بآیه یوم نطوی السماء کطی السجل للکتب که در سیپارهٔ اقترب در آخر سورهٔ انبیا واقع شده یاد کن روزی را که طی کنیم و در هم بپیچیم آسمان را چنانچه پیچیده شود طومار برای کتابت

در نوردد ز پیش ستر دخان	یوم نطوی السماء رو برخوان
عارفان چون دم از قدیم زنند	ها و هو را میان دو نیم زنند

فی التنزیه

هر فتی طالب قدمی را	طبع فی باعث کرمی را
نسبت دهر و طبع بی تو خوش	همچو جان از نهاد بی طولش
این و آن هر دو ناقص ابتر	آن و این هر دو ابله و بی بر
ما و تو از کهنه و نو نیست	اوست کز هستها جز او نیست
به نهایت نه ملک او معروف	به بدایت نه ذات او موصوف
زرق تلبیس و مخرقه نخرد	سوی توحید و صدق ره نبرد
دیدهٔ عقل بین گر بیند حق	دیدهٔ رنگ بین نه بیند حق
باطل است آنچه دیده آراید	حق در او هم آب و گل ناید
عقل باشد مخلط و وهم محیط	هر دوان لیک بر بساط بسیط
خلق را ذات چون نماید او	به کدام آینه در آید او
جای و جان هر دو پیشکار تو اند	کوتوال و نفس شمار تو اند
چون برون آمدی ز جان در جای	پس ببینی خدای را بخدای

ع قوله عارفان الخ یعنی چون عارفان دم از ذات حق سبحانه و تعالی زنند ها و هو را که از ادوات اشارت است [illegible] میان دو نیم زنند [illegible] ادوات [illegible] ادوات [illegible] تنزلات و دران مرتبه [illegible]

حدیقهٔ حکیم سنائی ۳۶

[illegible]

[illegible] تعالی الله عما یقول الظالمون

پیش آن کش بدل شکی نبود / صورت و آینه یکی نبود
گرچه در آینه بشکل بوے / آنکه در آینه بود نه توے
دگری تو چه آینه دگرست / آینه از صورت تو بیخبرست
آینه و صورت از صفر دورست / کان پذیرای صورت از نورست
نور خود ز آفتاب نبریدست / عیب در آینه ست و در دیدست
هر که اندر حجاب جاویدست / مثل او چو بوم و خورشیدست
گر ز خورشید بوم بی نیروست / از پی ضعف خود نه از پی اوست
نور خورشید در جهان فاشست / آفت از ضعف چشم خفاشست
تو نه بینی جز از خیال و حواس / چون نه خط و سطح و نقطه شناس
تو درین راه معرفت غلطے / سال و مه مانده در حدیث بطی
گوید نکتس درین مقام فضول / که تجلی نداند او ز حلول
گرت باید که بر دهد دیدار / آینه کژ مدار و روشن دار
آفتابی که نیست نور دریغ / آبگینه نماید اندر میغ
یوسفے از فرشته نیکوتر / زیور روی نماید از خنجر
حق ز باطل معاینه نکند / خنجرت کار آینه نکند

قوله نه بینی الخ ای تو قابل اشاره حسی [illegible] الفاظ نقطه [illegible] پیش قیمت [illegible] بیچ [illegible] سطح [illegible] نقطه [illegible] معنی [illegible] سطح [illegible] خیال [illegible]

[illegible] در حدیث بطی [illegible] سال و ماه [illegible] صورت [illegible] اصحاب [illegible]

لطیفه شعوبان حدیث مناسبتی دارد که گویند روباه کنار آبی که بطان در آن می باشند آمده و بیضه گیاهی کهنه در آب می انداخت و آن بیضه [illegible] بیش قراول بطان که پاسبان [illegible] دیدند اما آشنا نیست قراول بطور جانوری کرده بطریق معهود قرار دیدند بطان همه آنگاه [illegible] می آوردند و سوم [illegible] قراول [illegible] بطان [illegible] درمیان نیست [illegible] این عمل

فائده [illegible] حدیث [illegible] بطی سال و ماه در حدیث و [illegible]

۲ حکایت زرق و سالوس و طامات و مکر و حیله میل داری که راه معرفت بدست آوری و بحیله خلق را صید کنی و درین غلط افتاده ۱۲

جمع ایشان دلیل قدرت اوست | قدرتش نقشبند حکمت اوست
کیسه را دزد و پرده مدر | کاسه را لیس و عشوه مخر
همه اضداد لیک زامر آله | همه با یکدگر شده همراه
همه را تا ابد بامر قدم | زده بیرنگ در سرای عدم
چار گوهر بسعی هفت اختر | شده بیرنگ را گزارشگر
آنکه بی خامه زد ترا بیرنگ | هم تواند گزاردن بی رنگ
نیست گویی جهان زشت و نکو | جز از او و بد او بلکه خود او
همه زو یافته نگار و صور | هم هیولانی اصل و هم پیکر
عنصر و باده هیولانی | طبع و الوان چار ارکانی
همه را غایت و تناهی دان | نردبان پایهٔ اسکیی دان

فی الربوبیة والعظمة

پس چو مطلوب نبود اندر جای | سوی او کی بود سفر ای پای
سوی حق شاهراه نفس و نفس | آینه دل زدودن آمد و بس
آینه دل ز زنگ و زنگ نفاق | نشود روشن از خلاف و شقاق
صیقل آیینهٔ یقین شما | نیست خالص صفای دین شما

له قوله کیسه را [illegible] محرکات شده و ملتبس [illegible] و [illegible] کیسه طبع [illegible] و [illegible] پرده ایمان و حسن عقیده خود را [illegible] کاسه لیس [illegible] ابلیس و عشوه و فریب [illegible] دل منور کن [illegible] کاسه لیس [illegible] شیخ بهاء الدین محمد عاملی [illegible] گویا از مضمون همین بیت اقتباس نموده و میگوید [illegible] نموده و تعبیر بهین بیت است تعالی الله

[illegible] عقاید است که اهل شرع و متکلمین بوحدت وجود قائل نیستند و مراد از جهان زشت و نکو جهان ظلمانی و نورانی یا دنیا و آخرت تواند بود یعنی [illegible] این هر دو عالم جز از او یعنی [illegible] قال الله [illegible] و هیچ [illegible] یا گویم جز [illegible]

[illegible]

هیئت و شکل پیل پرسیدند وانچه گفتند جمله بشنیدند
تا بدانند شکل و صورت پیل هر یکی پا زنان در آن تعجیل
آمدند و بدست بپسودند زانکه از چشم بی بصر بودند
آنکه دستش بسوی گوش رسید دیگری حال پیل ازو پرسید
گفت شکلیست سهمناک عظیم پهن و صعب و فراخ همچو گلیم
وانکه دستش رسید زی خرطوم گفت گشتست مر مرا معلوم
راست چون ناودان میانه تهیست سهمناکست و مایهٔ تبهیست
وانکه را بد ز پیل ملموسش دست و پای سطبر پربوسش
گفت شکلش چنانکه مضبوطست راست همچون عمود مخروطست
هر یکی دیده جزوی از اجزا همگنان را فتاده ظن خطا
هیچ دل را ز کلی آگه نه علم با هیچ کور همره نه
جملگی را خیالهای محال کرده مانند غتفره بجوال
از خدائی خلائق آگه نیست عقلا را درین سخن ره نیست

فی الاستوا انه معقول و الکیفیة مجهول و الایمان به منقول

آن یکی رجل گفت و دیگر ید بیهده گفتها برون ز حد

[illegible]

له یعنی [illegible] از حدیث نبوی که از جمع الجوامع منقول است قال النبی صلی الله علیه و آله و سلم لابی بکر اعطاک الله الرضوان الاکبر قال ما الرضوان الاکبر قال ان الله تعالی یتجلی للخلق عامة و یتجلی لک خاصة [illegible]

گفت پیغمبر علیه السلام با بکر داده است ترا [illegible]

صورت خود در آینه دل خویش   بہ توان دید ازان کہ در گل خویش
بگسل از سلسله کہ پیوستی   کہ ز گل دور چون شدی رستی
زانکہ گل مظلمست و دل روشن   گل تو گلخنست و دل گلشن
هر چہ روی دلت مصفا تر   زو تجلی ترا مهیا تر
چون ز امت فزونش بود اخلاص   گشت بوبکر در تجلی خاص

في جماعة العميان في احوال الفيل

بود شهری بزرگ در حد غور   واندران شهر مردمان همه کور
پادشاهی بران مکان بگذشت   لشکر آورد و خیمه زد بر دشت
داشت پیلی بزرگ با هیبت   از پی جاه و حشمت و صولت
مردمان را ز بهر دیدن پیل   آرزو خاست زانچنان تهویل
چند کور از میان آن کوران   بر پیل آمدند ازان عوران
هر یکی را بلمس هر عضوی   اطلاع او فتاد بر جزوی
هر یکی صورت محالی بست   دل و جان در پی خیالی بست
چون بر اهل شهر باز شدند   بر شان دیگران فراز شدند
آرزو کرد هر یکی زایشان   آنچنان گمرهان و بدکیشان

[illegible]

همه بر عجز خود شدند مقر   وای آنکو بجهل گشت مُصِر
تشابه بخوان و رد مآویز   وز خیالات بیهده بگریز
آنچه نص ست جمله آمنّا   وانچه اخبار جمله سلّمنا

فی اصحاب الغفلة

رادمردی ز غافلی پرسید   چون ورا سخت جلف و غافل دید
گفت هرگز تو زعفران دیدی   یا جز از نام هیچ نشنیدی
گفت اباست خورده ام بسیار   صد ره و بیشتر نه خود یکبار
تا ورا گفت رادمرد حکیم   اینت بیچاره اینت قلب سلیم
تو بصل نیز هم نمیدانی   بیهده ریش چند جنبانی
آنکه او نفس خویش نشناسد   نفس دیگر کسی چه پرماسد
وانکه او دست و پای را داند   او چگونه خدای را داند
انبیا عاجزند ازین معنی   تو چرا هرزه میکنی دعوی
چون نمودی بدین سخن برهان   پس بدانی مجرد ایمان
مدّنا او از کجا و تو ز کجا   خامشی به ترا تو ژاژ مخا
علما جمله هرزه می لافند   وین نه بر پای هر کسی بافند

پرماسیدن بپای عجمی مفتوح پنج معنی دارد اول بر نشستن بود دوم سودن دست باشد سوم پا زدن بود چهارم [illegible] پنجم [illegible]

حدیقهٔ حکیم سنائی

[illegible]

وان دگر را صعود و نقل و نزول گفته و آمده براه حلول
وان دگر استوا و عرش و سریر کرده در علم خویشتن تقدیر
وان دگر را سخن ز قعد و جلوس بسته بر گردن از خیال جرس
وجه گفته یکی دگر قدمین کس نگفته ورا که مطلب این
زین همه گفت و قال و قیل آمد حال کوران و حال پیل آمد
جل ذکره منزه از چه و چون انبیا را شده جگر پر خون
عقل را زین حدیث پی کردند علما را علوم سطحی کردند

[illegible]

[illegible]

بتر از کاهلی نه از همه چیز
کاهلی کرد رستمان را حیز

از پی کارت آفریدستند
جامهٔ خلعتت بریدستند

تو بجالقان چرا شوی قانع
چون نگردی بدان محل طامع

دو و عالم یکی کند صادق
سه سه منزل یکی کند عاشق

ملک و ملک از کجا بدست آری
چون همی شصت روز بیکاری

روز بیکاری و شب آسانی
بر نشینی بر سریر ساسانی

تاج و تخت ملوک بی غم و میغ
دسته گرز دان و قبضهٔ تیغ

از پی سیم و طعمهٔ گردون
پیش مشتی خسیس ناکس دون

علم داری بحلم باش چو کوه
مشو از نایبات چرخ ستوه

علم بی حلم شمع بی نورست
هر دو با هم چو شهد و زنبورست

شهد بی موم بر مزاج ارست
موم بی شهد بابت نارست

برگذر زین سرای کون و فساد
ببر از معدن و برو معاد

کاندرین خاک تودهٔ بی آب
آتش آب پیکرست سراب

فی الحفظ والمراقبة

هر کرا عون حق حصار شود
عنکبوتیش پرده دار شود

۴۵

[illegible]

فی تقدیسه وتنزیهه جل ذکره

خانت را درین آشیانه مکن   خاطرت را محال خانه مکن
گرد بیهوده و محال مگرد   بهر در خانه خیال مگرد
از خیال محال دست بدار   تا بدان بارگه بیابی بار
کان سرای بقا بران تو است   وین سرای فنا نه جای تو است
آن سرای بقا ترا است سند   یوم بگذار و جان کن از پی خود
در جهان نشست نیکو و پیش تر است   تا خلف زادگان آدم راست
پایه انبیا سوی بام بلند   تو بیک پایه چون شوی خرسند
پایه اول اندرو سلم است   کو بتحقیق خوانده علم است
پیشه و دو سه یکدگر پایه   خرد و جان و صورت و مایه
تو حقیقت بدانکه در عالم   از برای نتیجه آدم
نیست از بهر آسمان ازل   نردبان پایه به ز علم و عمل
بهر بالا و شیب منزل را   حکمت جان قوی کند دل را
اندرین راه اگرچه آن نکنی   دست و پائی بزن زیان نکنی
هر که او تخم کاهلی کارد   کاهلی کافریش بار آرد ۱۰

زهر در کام او شکر گردد | سنگ در دست او گهر گردد
هر که او سر برین ستانه نهد | پای بر تارک زمانه نهد

[illegible]

خاک بر گرفته در دف قوال ... گفت و این غزل آغاز فرمود

حضرت مولوی معنوی مولانا جلال الدین ...

[illegible]

ای عاشقان ای عاشقان من خاک را گوهر کنم ۞ ای مطربان ای مطربان دف شما پر زر کنم ۞ و صاحب کشف المحجوب گوید

سوسماری ثنای او گوید | اژدهای رضای او جوید
نعل او فرق عرش را ساید | نعل او زیب فرش را شاید

۴ سوسماری الخ [illegible] الرحمن [illegible] رضی الله عنه [illegible] جمع
[illegible] اول اشارت بمعجزات [illegible] صلوات الله [illegible]
[illegible] معجزات نبوی [illegible] علیه [illegible]
نقل کرده جلال الدین [illegible] ابن عباس [illegible]
علیه و سلم [illegible] روایت [illegible] سوسمار [illegible] گفت [illegible] محمد [illegible]
[illegible] سوسمار [illegible] حضرت [illegible] سوسمار را [illegible]
که اعرابی [illegible] سوسمار [illegible] ایمان [illegible] یا ایها الضب [illegible] لبیک و سعدیک
[illegible] گفت [illegible] سوسمار [illegible] حضرت [illegible] تمام [illegible] عرش او [illegible] عذاب او
[illegible] ایمان [illegible] سوسمار [illegible] زبان [illegible] عرش [illegible] آسمان [illegible]
[illegible] سوسمار [illegible] رحمت او [illegible]
[illegible] سوسمار گفت آن [illegible] رسول [illegible]
[illegible] سوسمار [illegible]
حضرت [illegible]
سلطان او [illegible] تصدیق [illegible] اشهد ان لا اله الا الله وحده
عذاب او [illegible] سوسمار [illegible] عبده و رسوله
فلاح [illegible] کلمات [illegible]

[illegible] رسول [illegible] صلی الله علیه و آله و سلم [illegible]

[illegible]

الحمد لله الذی [illegible] علیه و آله و سلم فرمود [illegible] میدارم رسول صلی الله [illegible] مادر و فرزند خود دوست تر [illegible] تر از گوش و چشم [illegible] تر از من [illegible] بر روی زمین هیچ کس [illegible] رسول الله که [illegible] واقف از تحقیق [illegible]

بعد از آن حضرت بیاران التفات کرده فرمود با عرابی قرآن تعلیم کنید و مصرع ثانی اشارتست بمعجزهٔ نبوی که در دلایل النبوة مذکورست که چون مراجعت پیغمبر صلی الله علیه و آله و سلم از غزوهٔ تبوک [illegible]

حدیقهٔ حکیم سنائی

گفت بابا نصیب من زین کو
گفت ای پور در خزانهٔ هو
قسم تو بی وصی و بی انباز
من بتو دادم او دهد بتو باز
اوست خود کارساز و مولی ما
او نه بس زین ما و دینی ما
او بجز کارساز جانها نیست
نکند بر تو ظلم ازانها نیست
هر یکی را عوض دهد هفتاد
گر دری بست بر تو ده بگشاد

فی الحکمة وسبب رزق الرزاق

آن نمی‌بینی که پیشتر ز وجود
که ترا کرده در رحم موجود
روزیت داده نه مه از خونی
کردگار حکیم بیچونی
در شکم مادرت همی پرورد
بعد نه ماه در وجود آورد
آن در رزق چونکه بر تو ببست
دو در بهترت بداد بدست
بعد ازان الف داد با پستان
روز و شب پیش تو دو چشمه روان
گفت کین هر دو آن همی آشام
کل هنیئا که نیست بر تو حرام
چون شود وقت فطام بعد دو سال
شد دگرگون ترا همه احوال
داد رزق تو از دو دست و دو پای
زین بگیر و ازان برو هر جای
گر دو در بسته کرد بر تو ز دست
عوض دو چهار در بر جاست

فطام بکسر فا از شیر باز کردن

[illegible]

[illegible]

عقل دانش اندرین درماند
زانکه درماند هر که زین درماند
ترسم از جاهلی و نادانی
ناگهان بر صراط درمانی
جاهلی مر ترا بنار برد
تا ترا گول و گو کنار برد
لقمه دیدی که مرد میخاید
زان میان گندمی برون آید
بوده پیش جراد و مرغ و ستور
دیده تاب خراس و تف تنور
داشته زیر آسیای تو پای
که نگهداشتش خدای خدای
از پی حفظ مال و نفس نفس
او ترا بس تو کرده‌ای زو بس
سگ و زنجیر چون بدست آری
آهو و دشت را شکست آری
پس برین اعتقاد و این اخلاص
از برای معاش و کسب خلاص
من بگویم ترا العقل و بهوش
که نه بندی ز پند من در گوش
اعتماد تو بر سگ و زنجیر
بیش بینم که بر سمیع و بصیر
نور ایمانت را درین بنیاد
آهنی و سگی بشارت داد

التمثیل فی قوم یؤتون الزکوة

رادمردی حکیم پیش پسر
داد چندین هزار بدرهٔ زر
پسرش چون بدید بذل پدر
تر زبان شد بعیب و عذل پدر

[illegible]

[illegible]

نفع آتش اگر مقیم ترست / آتش آرا از او کریم ترست
تو ندانی نه نیک و نه بد را / خازن او به ترا که تو خود را
یار مارست چون رمی ز درش / مار یارست چون روی ببرش
ای صدف جوی جوهر بالا / جامه و جان بنه بساحل لا
هست حق جز نه نیست نگراید / زاد این راه نیستی زاید
تا تو در نیستی کله ننهی / روی را در بقا بره ننهی
چون شوی نیست سوی حق پوئی / تا بوی هست راه حق جوئی
گر ترا هست زمانه پست کند / احسن الخالقیت هست کند
خیز و بگذار قصه‌های محال / از سر نفس شوم دع و تعال

فی الهدایة

سبب هدیه ایادی او / نفس را مهتدی و هادی او
دره فرض و شرع و سنت خویش / منت حق شمر نه منت خویش
نوربخش یقین و تلقین ست او / هم جهانبان و هم جهان بین او
مهربان تر ز ما در و پدر ست / مر ترا او بخلد راهبر ست
چون پرستد تن گران او را / کی شناسد روان و جان او را

[illegible]

۵۱

حکیم سنائی
حدیقه

زین ستان زان برو به پرویزی   گرد عالم همی طلب روزی
چون اجل ناگهان فراز آید   کار دنیا همه مجاز آید
بازماند دو دست و پای از کار   بدل چار بد بهرت ناچار
در لحد هر چهار بسته شود   هشت جنت ترا خجسته شود
هشت در خلد بر تو بگشایند   حور و غلمان ترا به پیش آیند
تا بهر در چنانکه خواهی شاد   میروی ناوری ز دنیا یاد
ای جوانمرد نکته بشنو   وز عطای خدا امید مشو
چون ترا داد معرفت یزدان   در درون دولت نهاد ایمان
خلعتی کان تراست همچو جهیز   نستاند بروز رستاخیز
ایمان سامان
گر ترا دانش و درم نبود   گو ترا بود هیچ کم نبود
او بعجز آردت نه بینی عار   او عزیزت کند نگردی خوار
آنچه داری تو دل بدو مسپار   آنچه او داد استوار آن دار
تو خزینه منی نه بینی باز   چون بدو دادی او دهد بتو باز
زر بآتش دهی جنب سوزد   زر بهائی ترا بعنبر وزد
بد کرا و سوخت نیک داد بتو   دولت از چرخ سنجرسا د بتو

تو مر آنرا که رخ بحق نارد
بت شمر هر چه داند و دارد
روی برتافته ز حضرت حق
من نگویم که مردم ست احمق
سگ به از ناکسی که روی بتافت
زانکه ناجسته سگ شکار نیافت
سگ کهفی ار چه فربه شد
نه ز تازی بکارها به شد
خود ز رخسار تست صبح و شفق
در ره عشق پیش رهرو حق
روز که بود که پرده در باشد
شب که باشد که پرده گر باشد
هر که آمد بدو چو گوش آورد
خود نیامد که لطف اوش آورد
رهبرت لطف او تمام بود
چرخ ازان پس ترا غلام بود
هم ازو دان که جان سجود کند
کابر هم ز آفتاب جود کند

ایضاً فی الهدایة

هر هدایت که داری ای درویش
هدیهٔ حق شمر نه کردهٔ خویش
آل برمک ز جود کس گشتند
با سخاوت چو همنفس گشتند
نام ایشان چو روح باقی ماند
ورچه گردون فنای ایشان خواند
قوم این روزگار گرچه خوشند
چون مگس شوخ چشم و دیده کشند
بسخن چون شکر همه نوشند
بسخا و لد رند و جان جوشند

[illegible]

سنگ پاره است لعل کان آنجا
بو الفضولیست فضل جان آنجا

بی زبانی شناس زبان تو بس
هرزه گویی غم و زیان تو بس

از پس کفر ایل دین بان کرد
سیاهی سپید بین بان کرد

منت کردگار هادی بین
کادمی را از جمله کرد گزین

حضرتش ابرای باده و نر
بی نیازی ز پیر و پیغمبر

گر گروه از بهر رهبری شش پیر
گربه را نی سگی را پیر

[illegible]

در صفت عیسی علیه السلام

چون کلیم کریم غنم پرورد / رخ بدین نهاد با غنم و درد
پوستین را ز روی مزدوری / بر کشید از نهاد رنجوری
کرد ده سال چاکری شعیب / تا گشادند بر دلش در غیب
دست او همچو چشم بینا شد / تاج بر فرق آل سینا شد
روح چون دم ز بحر روحانی / زود بپذرفت لطف ربانی
پوستین را بانوالین منزل / بفرستاد سوی گاز زدل
دل چو او را فرا آگهی داد / هم بحر دلش پادشاهی داد
گشت بی او بقدرت ازلی / از شناسی خفی و لطف جلی
تن ابرص ازو چو سایهٔ فرش / چشم اکمه ازو چو پایهٔ عرش
هر که او چون نه نام جوید و ننگ / از یکی خشم برادر ده رنگ
سنگ با او چو مشک شد بویا / زمره کردار مردگان گویا
گل دل را ز لطف جان سر کرد / دل گل را ز دست جان نور کرد
چون دکانها بهر کرد قضا / دست تقدیر در شیب فنا
ماند عالم پر از هوا و هوس / گشته بازار پر عوان و عسس
شحنه را بهر دفع ستم / بفرستاد اندرین عالم

قوله دست او الخ
آل بمعنی بسیار دارد
اینجا بمعنی اهل است
یعنی او والی اهل سینا
[illegible]
[illegible]
[illegible]

قوله چون الخ
یعنی چون ایام فترت رسید
مابین عیسی پیغمبر
صلوات الرحمن علیهما
قوله شحنه را الخ
یعنی محمد صلی الله علیه وسلم
و دست تقدیر را فاعل
فرستاد است

چون تو از بود خویش گشتی نیست	کمر دل به بند و در ره ایست
چون کمر بسته ایستادی تو	تاج بر فرق دل نهادی تو
تاج اقبال بر سر دل نه	پای ادبار بر حذور گل نه
گرچه غافل برین عمل خندد	لیک عاقل جزین به نپسندد
گرت باید که سست گردد نه	اولا پوستین بگازر ده
پوستین باز کن که تا در شاه	پوستین در لبی ست اندر راه
نه نخستین قدم که زد آدم	پوستینش درید گرگ ستم
نه چو قابیل تشنه شد بجفا	داد هابیل پوستین بفنا
نه چو ادریس پوستین بفگند	در فردوس را ندید به بند
چون خلیل از ستاره و مه و خور	پوستینها درید بی غم خور
شب او همچو روز روشن شد	نار نمرود باغ و گلشن شد
بسلیمان نگر که از سر داد	پوستین عمل بگازر داد
جن و انس و طیور و مور و ملخ	در بن آب قلزم و سر شخ
روی او را همه رفیع شدند	امر او را همه مطیع شدند
ز آتش دل چو سوخت آب نهاد	خاک بر دوش باد چرخ نهاد

[illegible]

پیکر آب و گل ز شوقش عور
لعبت چشم و دل ز کنهش کور
عقل آلوده از پی دیدار
ارنی گوی گشته موسی وار
چون لن برون آمد از تجلی پیک
گفت در گوش او که تبت الیک
صفت ذات او بعلم بدان
نام پاکش هزار و یک برخوان
وصف او زیر حلم بیکو نیست
هرچه در گوشت آید آن او نیست
نقطه و خط و سطح بر جفتش
هست چون جسم و بعد و شش جهتش
مبدع آن سه از ورای مکان
خالق این سه از درون زمان
هیچ عاقل درو نداند عیب
او بداند درون عالم غیب
مطلع بر ضمائر و اسرار
نوزنا کرده بر دل تو گذار

فی التقدیس

کاف و نون نیست جز نبشته ما
چیست کن سرعت نفوذ قضا
وهم و خاطر دلیل بیکو نیست
هر کجا وهم و خاطرست او نیست
وهم و خاطر ز آفریده اوست
آدم و عقل برگزیده اوست
زانکه اثبات رنگ و بو نیست
همچه اثبات ما در اعمی ست
واند اعمی که ما دری دارد
لیک چونی بو رسم در نارد

۵۷

[illegible]

نقطه و خط و سطح است و درون بمکان و خالق جسم و بعد و شش جهت است و درون زمان

پوستین خود نهشت در ره دین پس چه دادی بگازران زمین
چون شد از آسمان دل ظاهر هم بجان مست و هم بتن طاهر
از فنا چون سوی بقا آمد زینت و زیب این فنا آمد
هر که گشت از برای او خاموش سخن او حیات باشد و هوش
گر نگوید ز جاهلی نبود ور نگوید ز کاهلی نبود
دیدی ای خواجه سخن فربه که ترا در دل از سخن فربه
در خموشی نه بوالهوس اندیش گاه گفتن نبوده لغو پریش
روز و شب ابسط انصاف تسویت داده نه بهرج و گزاف
اندرونش چو بوی جان یابند بی زبانان همه زبان یابند
تو درین گفت من مدار شکی باز کن دیده برگمار یکی
در رهش خوانده عاشقان بر جان آیه کل من علیها فان
آن سفیهان که دزد و طرارند عقل را بهر ره زدن دارند
لکن دو حرفست بی نوا هر دو هر دو حرفست بی هوا هر دو
ذات او سوی عارف عالم برتر از کیف و ما و از هل و لم
صنع او عدل حکمت است و جلی قهر او مکر عزت است و خفی

له قوله از فنا الخ یعنی چون آنحضرت صلی الله علیه و آله وسلم از عدم بوجود آمد بجهان مستعد بکمال بود بی حجاب و دریافت و طی منازل سیر کرد از فنا سوی بقا رفت و مرتبه بقا باقی یافت و زینت و زیب فنا فنا شد ۱۲

له قوله ذات او الخ یعنی ذات حضرت عزت عز اسمه بیرون از علم کسی که شنیده و فهمی [illegible] دوری بی صورت و [illegible] ایشان که کلام نفی است که تحقیق آن [illegible] قدیم بودن کلام [illegible] تحقیق [illegible] صورت [illegible]

۵۶

[illegible] جمیع اسما [illegible] آن [illegible] حقیقت [illegible] انسان [illegible] قال الله تعالی [illegible]

[illegible]

ابلهی دید اشتری بچرا | گفت نقشت همه کژست چرا
گفت اشتر که اندرین پیکار | عیب نقاش میکنی هش دار
در کجی من مکن بعیب نگاه | تو ز من راه راست رفتن خواه
نقشم از مصلحت چنان آمد | کز کجی راستی کمان آمد
تو فضول از میان بیرون بر | گوش خر در خورست با سر خر
هست شایسته گرچه آید خشم | طاق ابرو برای جفتی چشم
هر چه او کرد عیب او مکنید | با بد و نیک جز نکو مکنید
چهره ساز از بهار نیرو شد | چشم خورشید بین ز ابرو شد
زشت و نیکو بنزد اهل خرد | سخت نیکست ازو نیاید بد
آن نکوتر که هر چه ازو بینی | گرچه زشت آن همه نکو بینی
جسم را قسم راحت آمد و رنج | روح را راحتست همچون گنج
لیک مار شکنج بر سر اوست | دست و پای خرد برابر اوست

التمثیل بعین الاحول

پسر احول از پدر پرسید | کای حدیث تو بسته را چو کلید
گفتی احول یکی دو بیند چون | من نه بینم از انچه هست فزون

له قوله در چنین عالمی [illegible] یا حاصل معنی این بیت [illegible] در اثبات مسئله [illegible] ذات باری عز اسمه [illegible] از ارکان اربعه است [illegible] در چنین عالمی [illegible] عالم مجازی که دو [illegible] و اقتضای دو طبیعت میکند [illegible] زشت باشد که تو او باشی و او تو یعنی با وجود هستی [illegible] عدم رفع انانیت دعوی وحدت [illegible] و معرفت ذات کنی این زشت است اگر گوئی [illegible] قائل بوجود دو [illegible] یک گوئی تثلیث گوئی [illegible] و دوئی او را [illegible] کافر شوی درین صورت [illegible] و اگر این گوئی و اثبات هستی او [illegible]

وهم او خارج است از چونی | زشت و نیکو درون و بیرونی
در چنین عالمی که روش دو | زشت باشد تو او و بوی او تو
گر نگوئی بد و نکو نبود | ور بگوئی تو باشی او نبود
گر ندانی ز دین تهی باشی | ور بگوئی مشبهی باشی
چون برون از کجا و کی بود او | گوشهٔ خاطر تو کی شود او
راه جویان چو سوی او پویند | آنک آنک بهرزه میگویند
باز مردان چو فاخته در کوی | طوق در گردنند کوکو گوی
خواهی امید گیر و خواهی بیم | هیچ بر هرزه نافرید حکیم
عالمست او و هرچه کرد و کند | تو ندانی بدانت در و کند
به ز تسلیم نیست در علمش | تا بدانی حکیمی و حلمش
خلق را داده از حکیمی خویش | هر کرا بیش حاجت آلت بیش
همه را داده آلتی در خور | از پی جبر نفع و دفع ضرر
در جهان آنچه رفت و آنچه آید | وانچه هست آنچنان همی باید
تو مگو در میانه هیچ فضول | رانده او بدیده کن تو قبول

التمثیل فی اصحاب الغفلة

[illegible]

کوه اگر پر ز مار شد مشکوه
سنگ تریاک هست هم در کوه
ور ز کژدم بدل گمان داری
کفش و نعل از برای آن داری
درد در عالم ار فراوان ست
هر یکی را هزار درمان ست
در هم آویخت از پی تصویر
کرهٔ زمهریر و گوی اثیر
معتدل گشت جنبش گل را
سردی مغز گرمی دل را
جگر و دل ز معده و شریان
سوی تن آب و باد کرده روان
تا جسد را بواسطه جرم خون
جان دهد این بجنبش آن بسکون
ملکوت ست و ملک در عالم
زبر تخت نور و تحت ظلم
کرد بخشش این دو مایه او ز صنع
چون بگسترد سایه را بر صنع
ملک را ز بهر لطف خان او داد
ملکوت از شرف روان را داد
تا درون و برون پذیرد قوت
تن ز ذی الملک جان ز ذی الملکوت
سوی تو نام زشت و نام نکوست
ورنه محض عطاست هرچه ازوست
بد ازو در وجود خود ناید
بجدائی بد از کجا شاید
نوش دان هرچه زهر او باشد
لطف دان هرچه قهر او باشد
باشد از ما و ران ما بر ما
هم حجامت نکو و هم خرما

مراد از خان دریجا جسم ست

۵ [illegible] دو بیت اول [illegible] بیت ثالث ظاهر است [illegible] دو بیت اول [illegible]

احول ار هیچ گه شمارستی / بر فلک مه که دو ست چارستی
پس خطا گفت آنکه این گفتست / که احول ز طاق بنگر جفت ست
ترسم اندر طریق شارع دین / همچنانی که احول کج بین
یا چو ابله با ستر پیکار / کرده بیهوده از پی کردار
قبلهٔ عقل صنع بی خللش / کعبهٔ شوق ذات بی بدلش
روح را از خرد شرف او داد / عفو را از گنه علف او داد
نیک داند خدای انابت را / حکمتش بانغست اجابت را
گرچه باشد گه سوال مجیب / ندهد گل بگل خورنده طبیب
گل عسل کیست که گل خواهد / کی دهد گلش اگرچه دل خواهد
نی شود بی سبب بنوده تو / بوده حق چو عقل بوده تو
سوخت بسیار کس بود که خورد / قدح زهر صرف وزان نمرد
بلکه او را غذای جان باشد / که نه بحران چو خیزران باشد
همه را از طریق حکمت داد / آنچه بایست بیش ازان همه داد
پیل را پشه گر بدرد پوست / گوبران گوش پشه ران با اوست
سیهش ار هست ناخنت هم هست / کبک را گوش نال چون برجست

هر سه بیت [illegible] اجابت [illegible] مستجابات [illegible] حکمت [illegible] بیت [illegible] کرده بیهوده [illegible]

۶۰

[illegible]

تا ترا کبر تیز خشم نکرد
تا ترا چشم تو بچشم نکرد
سنگ و سنگست گلخنی و رهی
تو چو لعل از درون حقه رهی
سیم بهر خزینه دارد شاه
لعل بهر خزینه دارد شاه
سیم بد از نهاد دود از دونست
لعل شاد از درون پر خونست
آینه همچو پشت روی سیاه
گر بدی کس نکردی ایچ نگاه
ز آینه روی به بود خورشید
پشت ماهی سیاه و خواه سفید
پای طاوس اگرچه پر بودی
بشب و روز جلوه گر بودی
کی تواند نگاشت در آدم
نقشبند و قلم نگار قدم
آتش و باد و آب و خاک و فلک
از برش عقل و جان میانه ملک

فی صفة قدرته

نقشبند برون گلها اوست
نقش دان درون دلها اوست
مبدع هست و آنچه ناهست او
صانع و هست و آنچه در دست او
ساخت دولابی از زبرجد ناب
کوزه سیمین به بست بر دولاب
کرد در راه ناجوانمردان
در هوا شمع و شمعدان گردان
صنع او را مقدمست عدم
ذات او را مسلمست قدم

۱ قوله سیم [illegible] بادو الف [illegible] و معنی دارد اول [illegible] دوم نقره [illegible] ۲ مراد گل اول تواند بود
۳ قوله آتش [illegible] یعنی عقل [illegible] زینت باد و نور [illegible] نقشبند و [illegible] جسم جل جلاله [illegible] قلم [illegible] بآب و خاک [illegible]

۶۳

و فلک را که عقل و جان زیر فلک و ملک [illegible] فلک [illegible] کی تواند در آدم نگاشت و ابیات ما بعد [illegible] ۴ قوله فاعل

مصنوعست [illegible] صنع [illegible] است نقشبند این بیت تمام

ایضاً التمثیل فی اصحاب الغفلة

آن نبینی که طفل را دایه — گاه خردی باد و لین پایه
گاه بندد ورا بگهواره — گاه بنهد برش همواره
گه زند صعب و گاه بنوازد — گاه دورش کند بیندازد
گاه بوسه بهر رخسارش — گاه بنوازد و کشد بارش
مرد بیگانه چون نگاه کند — خشم گیرد ز دایه آه کند
گویدش نیست مهربان دایه — بر او هست طفل کم مایه
تو چه دانی که دایه به داند — شرط کار آنچنان همی ماند
بند بر دست گر بکار بشرط — میگزارد بجمله کار بشرط
آنچه باید بسی و هر روزی — گاه حرمان و گاه پیروزی
گاه بر سر نهد نکو چون تاج — گه بدانگی ورا کند محتاج
آنکه آرد جهان بکن فیکون — چون کند بر خلایق عالم چون
آن زمان کایزد آفرید آفاق — هیچ بد نافرید بر اطلاق
مرگ این را هلاک و آن را برگ — زهر این را غذای و آن را مرگ
چون ترا از دریچه دل بگذاشت — آینه نور پیش تو برداشت

ثم جعلنا الشمس [illegible] ثم قبضناه الینا قبضا یسیرا [illegible]

٦٥ [illegible]

چو بلق ز دل جان او بیابد لبس   روی بنمایدش جعلنا الشمس
پیش بنمایدش بجسّ زبون   فلک بطبع و رنگ بوقلمون
هر کرا توبه زین شراب دهند   بوی و رنگش همه بآب دهند
تا ازان نعره باگوشش نوی   وحده لا شریک له شنوی
پیش سودای رنگها نرسی   گر کنی عیسی تو رنگرزی
هر چه خواهی ز رنگ برداری   در یکی خم زنی برون آری
بحقیقت شنو نه از سر جهل   نیست این نکته بابت نااهل
کین همه رنگهای پر نیرنگ   خم وحدت کشد همه یکرنگ
پس چو یکرنگ شد همه او شد   رشته باریک شد چو یکتو شد
دل و جانش نهفته شد حق جوی   شد زبانش بحق انا الحق گوی
مرد باید که چون خلیل بود   تا ز حق ظل او ظلیل بود
زهره دارد زمانه کز بیمش   یک نفس بر زند به تعلیمش
موسیی اکه خفته گونست   فر عونش هلاک فرعونست

فی الامثال والمواعظ والفقر سواد الوجه ذکر الامثال خیر المقال والدنیا دار الزوال و تغیر الامور والانتقال

[illegible]

عقل را کرده قابل صورت   مایه را کرده قابل صورت
عقل را داده راه بیداری   تو همی عقل را چه پنداری

فی تعظیم قدره و تمجید قضائه

اوست نیرنگ و مایه پرگار   نعمت شکر و شکر گوی نگار
کرده در شهره معاش و معاد   فعل و قوت قرین کون و فساد
قدرتش کرده در جهان سخن   قوتی را بفعل آبستن
هرچه آید بفعل جاش را   هرچه در قوتست رایش را
هر که گشت از برای راه خموش   سخن او حیات باشد و نوش
چون تو گشتی خموش منطقی   ور بگوئی لسان نطقی
دلش از بند ملک برهاند   ملکوت جهانش بنماید
تا کند عقل از پی رازی   گرد میدان عرش پروازی
عرش چون فرش زیر پای آرد   چند باشد ولی بهای آرد
خواجه این و آن سرای شود   بندهٔ مخلص خدای شود
مر ورا عقل ره همی نماید   تنش از نور خود بیاراید
لطف حق سایه اش فگند بر دل   پس بگوید که کیف مد الظل

[illegible]

بیخودی منتهای راز همه است / مرجع روح پاک با کلمه است
ای که فرش زمان نوشتستی / وی که از چار و نه گذشتستی
بگذر از جان و عقل یکباری / تا بفرمان حق رسی باری
می نبینی از آن که شبکوری / روز چون عقل ابلهان عوری
من نگویم ترا سخن به لغز / لیکن از راه حق به نکته و رمز
تا ز باطل نگذری حق نیست / که ازین نیمه حق مطلق نیست
جز پی زاد و راه عالم سے / زور بر لا خبر دان و زر لا شی
هست لا خیر زور زرداران / همچو لا شی عقل میخواران

فی الفقر الی الله والاستغناء عمن سواه

از من و از تو کارسازی را / بی نیا نیست بی نیازی را
بی نیازیش را چه کفر و چه دین / بی نیازیش را چه آن و چه این
بحقیقت بدانکه هست خدای / از پی حکم و حکمت بسزای
بی نیازی نیاز جوی از تو / پاسداری سپاس گوی از تو
او ترا راعی و تو گرگ پسند / او ترا داعی و تو حاجتمند
گرگ و یوسف نسبت خرد و بزرگ / ور نه راعی او یکیست یوسف و گرگ
لطف او را چه مانعی و چه عون / قهر او را چه موسی و فرعون

٦٧

در آیۃ ان الله لغنی عن العالمین اشاره بدان بی نیازیست [illegible]

[illegible]

یعنی سپاس گوی او علت غائی [illegible] ممکنات انسان کامل است و این نقصانے بقنائے مطلق ذاتی ندارد ۱۲

با سیه باش چونت نگزیرد | که سیه هیچ رنگ نپذیرد
با سیه روی خوشدلی بهمست | طرب انگبین ز سرخ روی کمست
تپش آتشی که دلجویست | طالب سوخته سیه رویست
زنگی زشت با بلا جوئے | خوشدلی یافت از سیه روئے
طرب او نه از نکوئی اوست | خوشدلی او ز مشکبوئی اوست
هست روشنتر از ضیای هلال | کشف حال بلال و کفش بلال
زان دل گر همی نخواهی فاش | با سیه روی دو عالم باش
زانکه آنرا که آرزو طلبست | پرده در روز و پرده دار شبست
زین هوسهای هرزه دست بدار | آرزو زهر دان و معده چو مار
ای فتی آرزو گرت بگزد | با تو این رنگها بسی نپزد
که بدین راه در بدی نیکیست | آب حیوان درون تاریکیست
دل ز رنگ سیه چه غم دارد | زانکه شب روز در شکم دارد
هرچه جز حق هم آنچه باطلست | خبر طریق حقیقت دینست
زانکه مردان درین کهن خانه | نو گرفتند بی دم و دانه
چون بباغ خدای بگرازند | هرچه تلقین بود بیندازند

با سیمابه در مصطلح [illegible] فیه
فهو عبارت از فنا فی الله است
و احدی و قطره با دریا و این نهایت
ازین کمالات و الفقر [illegible]
سواد الوجه فی الدارین
عبارت از فنا است که سالک
بالکلیه فانی فی الله شود بحیث
که او را در ظاهر و باطن وجود نماند
[illegible]

[illegible]

[illegible]

از تو زاری نکوست و ز بدست — کور ز نور خانه شور بدست
زور بگذار و گرد زاری گرد — تا ز فرق هوا برآری گرد
زانکه واند خدای کز سر صدق — از تو زورست زور و زاری حق
چون تو دعوی زور و زر داری — دیده را کور و گوش کر داری
روی و زر سرخ و جامه نگارنگ — نام تو ننگ جوی و صلح تو جنگ
بر در حق بگرد و زور مگرد — که بزاری شوی درین ره مرد
ایمن نه از فام توختن باشد — که نیازی فروختن باشد
قدرتش را بچشم عجز ببین — خواجه آزاد کن مباش چنین
تا بجز و تمامی بپوش و بجوز — ور به جز تمامی مرو و مدر
بی تو کل مسجدست با تو کنشت — با تو دل دوزخ است بی تو بهشت
هرچه هست ای عزیز هست از تو — بود تو چون بهانه یاوه مگوی
بی تو خود کارها همه کرده است — با تو چون کرده ز سر ورده است
تو توئی مصر و کین ازآن آمد — تو توئی کفر و دین ازان آمد
بنده باش بی نصیبه و چیر — که فرشته نه گرسنه ست و نه سیر
از تو بیم و امید دولت راند — چون تو رفتی امید و بیم نماند

۶۹

[illegible]

چه عزیزی ز عقل و برخ او را — چه بزرگی ز نفس چرخ او را
نفس و افلاک آفریده اوست — خنک آنکس که برگزیده اوست
چرخ و آنکس که چرخ گردانست — آسیا هست و آسیابانست
حکم فرمان ز عقل فرمان گیر — نفس نقاش و طبع نقش پذیر
جنبش چرخ بی سکون زمین — هست چون مور در دم تنین
مور را اژدها فرو ببرد — گردش چرخ بیخبر گذرد
بیخبروار در مشیمهٔ لا — کرده برکار آسیای بلا
عمر تو دانه وار در دام او — سور او همنشین ماتم او
نزد تست آنکه از پی شو تای — کاستهٔ تو چهار دار و پای
جز بفضلش بر او نرسی — ورچه در طاعتش قوی نفسی
طاعت و معصیت تر اکست — ورنه زی او برنگ یکرنگست
کی بعقل و بدست و پای رسد — بنده خواهد که در خدای رسد
آنکه در خود بدست و پای رسد — کی تواند که در خدای رسد
چون تو در علم خود زبون باشی — عارف کردگار چون باشی

فی التضرع و الخشوع

شهادت چون نهنگ لا [illegible]
گردد طبع را در عین [illegible] نفس [illegible]
بهمت دوم شهی نوشته انطلاق [illegible]
حاصل معنی این بیت که جنبش چرخ [illegible]
بی آرام و زمین [illegible]

از ایشان [illegible]
زمین قصیدهٔ حکیم خاقانی [illegible]
مولوی جامی در قصیدهٔ جلاء الروح [illegible]
یعنی اژدها [illegible]
برهان حکم عدم بطریق استعاره [illegible]
اژدهاست [illegible]
[illegible]
معنی [illegible]
چه عزیزی [illegible]

۶۸

[illegible]

پیشش تا صور در دهد آواز   خویشتن را بکش به تیغ نیاز
گر پذیرند گشتی آسوده   ورنه انکار بوده نابوده
بر در بی نیازی از که و مه   گر تو باشی وگرنه او را چه
چه وجود تو نزد او چه عدم   مثل تو بر درش نیاید کم
چون برون تاخت چشمهٔ روشن   حاجتی نایدش بمقرعه زن
این همه طمطراق آب و گل ست   ورنه آنجا که محض جان و دلست
چه کند طرقوا مشتی خس   طرقوا گوی نور خویشش بس
آن چراغ ترا بتست امید   خود برآید بتافتن خورشید
صرصر این شمع را بنشاند   جان او نیم عطسه بستاند
پس درین کوچه نیست راه شما   راه اگر هست هست آه شما
همه از راه بندگی دورید   چون خزان سال و ماه رنجورید
روز بهر خروس کی باید   چون بود وقت خود برون آید
چون تو گه نیک باشی و گه بد   ترست از خود بود امید ز خود
پس چو شد روی عقل و شرع سپید   رو تو یکسان شناس بیم و امید

فی عدل الامیر وامن الرعایا

بوم کو گرد کاخ شه گردد
شوم و بدرود و دیر کنه گردد

چون قناعت کند بویران جای
پر او به بود که فر همای

زاب و آتش زیان پذیر و مشک
نافهٔ مشک را چه تر و چه خشک

چه مسلمان چه گبر بر در او
چه کنشت و چه صومعه بر او

گبر و ترسا و نیکو و معیوب
همگنان طالب اند و او مطلوب

نیست علت پذیر ذات خدای
تو بعلت کنون چه جوئی جای

مهر دین بر نیابد از تلقین
مه فرو شد چو تافت نور یقین

پارسا گر بهست او را به
پادشا گر بدست ما را چه

تو نکوکار باش تا برهی
با قضا و قدر چه راستهی

اندرین منزلی که یک هفته است
بوده نابوده و آمده رفته است

لفظ عیسی بخوان که اندر حشر
طرقوا گوی مومن ست بحشر

مصطفی گفت خه از آن مه شد
دست موسی خلیل آوه شد

داد آوه وفای بینش داد
رتبت و زینت یقینش داد

پس چو داد از میان آوه رفت
ماند آوه مجرد و اینت شگفت

آوه ماندست یادگاری ازو
علت او و نمود کاری ازو

[illegible] ابراهیم [illegible] ضد فتح اول الفصیح یافته بمعنی خوش ونه ۱۲

لفظ عیسی الخ اشارت
یوم تری المؤمنین و
المؤمنات یسعی نورهم
بین ایدیهم و بایمانهم بشریکم
الیوم جنات تجری من تحتها الانهار خالدین فیها ذلک
هو الفوز العظیم [illegible] سیپاره
قال الله تعالی در سورهٔ حدید [illegible] شده

روشنی توحید ایشان [illegible]
[illegible]

[illegible] ابراهیم [illegible]
[illegible] آوه [illegible]
مصطفی صلی الله علیه و آله و سلم [illegible]
گفت [illegible]
[illegible] ۱۲

حدیقه حکیم سنائی ۲۳

ذکر بر دوستان کم سخنان … چه شماری بلسان پیر زنان
جور با حکم او همه داد است … عمر بی یاد او همه باد است
آنکه گریان ازوست خندان اوست … دل که بی یاد اوست سندان است
شدی امین چو نام او بردی … در طریقت قدم بفشردی
تو بیادش چو گل زبان کن تر … تا دهانت کند چو گل پر زر
سیر جان کرد جان بجز در را … تشنه دل کرد عاشق خود را
یک زمان از درش مشو غائب … تا بود عزم ورای تو صائب
کار نادان کوته اندیش است … یاد کرد کسی که در پیش است

فی المرید الرشید والشیخ العمید

ثوری از بایزید بسطامی … از پی طاعت و نکونامی
کرد نیکو سوالی و نگریست … گفت پیرا بگو که ظالم کیست
پیر وی مرید را جواب بداد … شربت وی هم از کتاب بداد
گفت ظالم کسیست بدروزی … که یکی لحظه در شبانروزی
گذارد از غافلی فراموشش … نبود بنده حلقه در گوشش
گر فراموش کردیش نفسی … ظالمی نیست خیره چون تو کسی

گر بروزی عمر بگذرے سوی جوقے ز کودکان نظرے
همه مشغول گشته در بازی کرده هر یک بهمے سرافرازی
هر یکے از پے مصارعتے مینمودے ز خود مسارعتے
برکشیده برای حظ ادب جامه از سر برون برسم عرب
چون عمر سوے کودکان نگرید حشمتش پردهٔ طرب بدرید
کودکان زو گریختند بتفت جز که عبد الله زبیر نرفت
گفت عمر ز پیش من بچه فن تو نگریختی بگفتا من
چه گریزم ز هیبت ای اکرم نه تو بیدادگر نه من مجرم
نزد آنکس که دید جوهر خود چه قبول و چه رد چه نیک چه بد
میر چون جفت دین و داد بود خلق را دل ز عدل شاد بود
ور بود رای او سوی بیداد ملک خود داد و سربسر برباد
نیک باشی ز در درستی ور بدی چاه عهد بشکستی
چون گرفتی ز عدل توشهٔ خویش مرکب تو بود دو منزل پیش
آنچنان شو بسیرت آبادش که دگر باید نیاید از یادش

فی التسبیح و التهلیل

تا درین خطهٔ تکاپوئے یا همه پشت یا همه روئی
چون ازین خطه بگذری خلوت رفت جان طالب عنان عشق گرفت
مردگی کفر و زندگی دین ست هرچه گفتند مغز آن این ست
هرکه شد لحظهٔ ز خود خشنود سالها بند شد بدوزخ و دود
کی بدین جهل و منصب ارزانی ست جز کسی کش سر مسلمانی ست
عشق و آهنگ آنجهان کردن شرط نبود حدیث جان کردن
آنکسانی که مرد این راه اند از غم جان و دل نه آگاه اند
چون گذشتی ز عالم تگ و پوی چشمهٔ زندگانی آنجا جوی

فی دار الغرور

اجل آمد کلید خانهٔ راز در دین بی اجل نگردد باز
تا تو و این جهان نباشد آن تا تو باشی نباشدت یزدان
حقهٔ سر بمهر دان جانت مهرهٔ مهر نور ایمانت
سابقت نامهٔ بمهر آورد وز پی تو بخانمت بسپرد
تا ز دور زمانه خواهی زیست تو ندانی که اندر آنجا چیست
طی نامهٔ خدای عز و جل بر نگیرد مگر که دست اجل

له از این اجل مراد فنای فوری است
۲ اجل مرگ
و ابیات مابعد تنبیه تعظیمی است ۱۲
۳ سر
بعض نسخ بیتی [illegible]
[illegible]

ذکر ما موجب عذر به ما [illegible] موجب شکایت [illegible] بوقت زمانی [illegible] آنچنان یاد کن علیه قوله

ور بوی حاضر و بری نامش / نیست گردی ز جرم احکامش
آنچنان یاد کن که از دل و جان / نشوی غافل آن زمان پشیمان
یاد دار این سخن از آن بیدار / مرد این راه حیدر کرار
فاعبد الرب فی الصلوة تراه / ور نباشی چنین تو واغوثاه
آنچنانش پرست در کونین / که همی بینیش برای العین
گرچه چشمت ورا نمی بیند / خالق تو ترا همی بیند
ذکر جز در ره مجاهده نیست / ذکر در مجلس مشاهده نیست
رهبرت اول ارچه یاد بود / نرسد آنجا که یاد باد بود
زانکه غواص ار درون بحار / آب جوید کشد هم آتش زار
فاخته غائب است گوید کو / تو اگر حاضری چه گوئی هو
حاضران از هیبت است منال / گر ترا حصه غیبت است بنال
ناله شوق فاخته بشنو / حالت شوق ساخته بدو گو
کانکه خشنودی احد جوید / نور توحید در لحد جوید
لحدش روضه بهشت شود / در دو چشمش بهشت زشت شود
حاضر آنگه شوی که در ما من / حاضر دل بوی نه حاضر تن

قال امیر المومنین علی کرم الله وجهه [illegible] تراه فان لم تکن تراه [illegible] پس عبادت کن [illegible]

[illegible] کانک تراه [illegible]

وانکه او طالبست افزون را   گو ببین عاد را و قارون را
این یکی پای در رکیب بماند   وان دگر خسته نهیب بماند
پای آن ز اقتدام عدم کرده   دست این را ز دم قلم کرده
باد هیبت بعاد مقرونست   خاک لعنت سرای قارونست
چه زبان داره از بیم گزند   نیکوئی را فدی شوی چو سپند
پیش مردان ازین مفروش   خویشتن را تو چون سپند بسوز
خود درین ره سری سری داری   گر تو با حق سری سری داری
مرد گردن نهاد خود بشکند   شیر همت ز قید خویش خود شکند
ای ز خود بی سر گشته چو عشق افشت   دیو و دد تا از دم رکوع افشت
گر ز تن و جان خود بری گردی   گر تو تنهائی سری گردی
یعنی امتیاز
ایچ منامی روی شهرافروز   چون شوی بر رو سپند بسوز
آن جمال تو چیست مستی تو   وان سپند تو چیست هستی تو
لب چو بر آستان دین باشد   عیسی مریم آستین باشد
خویشتن را درین طلب بگداز   در ره صدق جان و دل درباز
جهد کن تا ز نیست هست شوی   وز شراب خدای مست شوی

عاد قوم هود علیه السلام [illegible]

[illegible]

علیه نور از روی شهرافروز [illegible] با نور انسانی [illegible] با جمال عال

یا ایتها النفس المطمئنة ارجعی الی ربک راضیة مرضیة [illegible]

تا دم آدمی ز تو نرهد / صبح دینت ز شرق جان ندمد
سر دو گرم زمانه ناخورده / نرسی بر در سراپرده
تو نداری خبر ز عالم غیب / باز نشناسی از هنر با عیب
حال آنجای صورتی نبود / چون دگر کار عادتی نبود
جان بحضرت رسد بیاساید / وانچه کژ است راست بناید
چون رسیدی بحضرت فرمان / پس از انجا روانه گردد جان
رخش دین آشنای راغ شود / مرغ وار از قفص بباغ شود
با حیات تو دین برون ناید / شب مرگ تو روز دین زاید
گفت مرد خرد درین معنی / که سخنهای اوست چون فتوی
خفته اند آدمی ز حرص و غلو / مرگ چون رخ نمود فانتبهوا
خلق عالم همه بخواب درند / همه در عالم خراب درند
آن هوائی که پیش ازین باشد / رسم و عادت بود نه دین باشد
ورنه دینی کزین حیات بود / دین نباشد که ترهات بود
دین و دولت در عالم زر نیست / کم زدن از برای کم شدنست
آنکه کم زد وجود عالم را / گو ببین مصطفی و آدم را

76

الناس نیام فاذا ماتوا انتبهوا [illegible]

[illegible]

موضع کفر نیست جز در رنج   مرجع شکر نیست جز بر گنج
شکر گوی از پی زیادت را   عالم الغیب و الشهادت را
چون شدی بر قضای حق صابر   خواند آنگاه مر ترا شاکر
آدمی سوی حق همی پوید   او نکوتر که شکر حق گوید
اوست بی شکل جسم نعمت جبار   ایزد فرد و خالق جبار
شکل و جسم و طبائع و تبدیل   آدمی راست سال و ماه عدیل
شکر شکر او که داند گفت   که همه ذکر او که داند نعمت
او ببخشد هم او ثواب دهد   او بگوید هم او جواب دهد
هرچه بستد ز نعمت و نازت   به ازان یا همان دهد بازت
گر همه موی ما زبان گردد   هر یکی صد هزار جان گردد
تا میان شکر او فزون گویند   شکر توفیق شکر چون گویند
پس سوی شکر نعمتش پویند   گر بگویند هم بدو گویند
تن و جان از پی قضا در شکر   دل ترنم کنان که یارب شکر
ورنه در راه دانش و تدبیر   از زن و مرد و از جوان و ز پیر
کور چشمان عالم هوس اند   وز جهان همچو خر چو مگس اند

۷۹

[illegible]

[illegible]

باشد آنرا که دین کند هستش
گوی و چوگان دهر در دستش

چون ازین جرعه گشت جان تو مست
بر بلندی ز نیست گردی هست

هر که آزار کرد آنجا نیست
حلقه در گوش و بند بر پایست

لیکن آن بنده به که مرکب بخت
لیکن آن حلقه به که حله و تخت

بند گو بر نهد تو تاج شمر
در پلاست و هم تو دیباج شمر

زانکه هم محسن است و هم مجمل
زانکه هم مکرم است و هم مفضل

چه کنی بهر بینوائے را
شادی و برگ بهائی را

شاد از آن باشش و زیرک از دینش
تا بیابی رضا و تمکینش

زیرک آنست کوش بردارد
شادی آنست کوش نگذارد

نیکبخت آنکسی که بندهٔ اوست
در همه کارها پسندهٔ اوست

چون ازین شاخها شدی بی برگ
زیست را در کمر زدی با مرگ

نشوی مرگ را دگر منکر
یابی از عالم حیات خبر

زیست تو چون بشاخ مرگ رسید
پای تو گرد کاخ برگ دوید

پای کز طارم هدی دوست
رقیست پای آن و تاج محمودست

فی الت

یعنے سمت دہلی نیرو

حدیقه سنائی

چون ترا کرد علم او ساکن   از ربا بندگان شدی ایمن
رسته باشد همیشه در صحرا   مرد کوهی ز نکبت نکبا
غیب او عیبها بدانسته   عفو او شستنش توانسته
علم او عیب ما بپوشیده   تو نگفته سر او نپوشیده
آدمی زاده ظلوم جهول   فضل حق را امیزند بفضول
خوب کار او و زشت کار شما   غیب دان او و عیب از شما
این عنایت نگر تو از پس سبب   عالم غیب را بعالم عیب
گر نبودی ز دوی عنایت پاک   کی شدستی تا جدا ز مشتی خاک
منزل عفو او بدشت گناه   شکر لطف او پذیره آه
آه عارف چو پرده بر گیرد   دوزخ از بیم او سپر گیرد
عفو او را قبول بهر خطاست   کرمش را نزول بهر عطاست
تو جفا کرده او وفا با ما   او وفا دار تر ز ما با ما
فضل او آوریدت اندر کار   ورنه بر خاک کی بدی این بار
هر که شد نیست باشد او را هست   هر که آمد ز پای گیرد دست
دستگیر است بیکسان را او   نه پسندد بو ما خسان را او

هر که در ملک او منی کرده   از ره راست توسنی کرده
گر بگوید به مرده که برآی   مرده آید کفن کشان در پای
ور بگوید به زنده که بمیر   مرده در حال ور چه باشد میر
خلق مغرور نفس از افعالش   هیچ ترسان نبوده ز امهالش
گردنان را طعام زهرش بس   سرکشان را لگام قهرش بس
گردن گردنان شکسته به قهر   ضعفا را ز لطف داده دو بهر
سرعت عفوش از ره گفتار   برگرفتست رسم استغفار
عفو او بر گنه سبق برده   سبقت رحمتی نکو خورده
تائب ذنب را داده پناه   پاک کرده ز بار رفتش گناه
روح بخش ست و عور نه چو ما   پرده دار ست پرده ور نه چو ما
او ترا حافظ و تو خود غافل   اینت بی عقل ظالم جاهل
خوبی ما او نکو کند در ما   مهربان تر ز ماست او بر ما
آنچنان مهر کو کند پیوند   مادران را کجاست بر فرزند
ناکسان را به لطف خود کس کرد   شکر و صبری ز بندگان بس کرد
فضل او دیش چشم دانش و داد   در حس بست و راه جان بگشاد

[illegible]

۸۲ حدیقه سنائی

کرد و قائم برای نظم و قوام
متقاضی بر جسم در ارحام

کرد و از حس پای مور آگاه
مور و سنگ و شب و زمانه سیاه

سنگ در قعر آب اگر جنبید
در شب داج علمش آنرا دید

ور دل سنگ اگر بود کرمی
دارد آن کم ز ذره جرمی

صوت تسبیح و راز پنهانش
می بداند بعلم یزدانش

بنموده شماره آموزی
داده در سنگ کرم را روزی

هیچ جانی بصبر ازو نشکفت
هیچ عقلش بزیرکی نگرفت

مطلع بر ضمائرست مدام
تو بر اندیش و کار گشت تمام

بی زبانی برش باندانی ست
قوت جانت ز خوان بی نانیست

آنچه از بهر آدمی آراست
آرزو آنچنان نداند خواست

او کماهیش خلق دانسته
دیده و دادنش توانسته

جاهی تو کرد و در تقسیم معد
تا تو با یوم جنت کردی قصد

[illegible]

همانست که در بهشت مهیا ساخت
گر هست سبقی حق سبحانه و تعالی
راه اطاعت [illegible] انجام راه آخرت
[illegible]

[illegible] ان شاء فعل و ان شاء ترک [illegible] کما هو معتقد جمهور متکلمین ست در قدرت [illegible]

تلک است هر چند بیای معنی [illegible] تردد با امید بدل گردد [illegible]

می افتاده حیث رجا و امید اخر ترجیح داده اگر اشباح نا ملائم که موجب صورت بیم ست میدیده [illegible]

زانکه پاکست پاک را خواهد | عالم الغیب خاک را خواهد

فی اطلاعه تعالی علی ضمائر العباد

شرب یکیک ز خلق دانسته | داده وخنده آن توانسته
اوست مر فطرت ترا فاطر | دانش او منزه از خاطر
او ز تو داند آنچه در دل تست | زانکه او خالق دل و گل تست
چون تو دانی که او همیداند | خر طبع تو در گلت ماند
روی از آئین بد بگردانی | رای تو پرورد مسلمانی
چون بعلمش غرور خواهی داشت | نار در عقل نه نور خواهی داشت
چون بعلمش نگه نخواهی کرد | طمع حلم از و مدار ای مرد
علم او عقل را چراغ افروز | حلم او طبع را گناه آموز
گر نه علمش بدی همیشه پناه | بنده کی زهره داشتی بگناه
مصلحت بین خلق بیش از آز | مطلع بر ضمیر پیش از راز
آنچه در خاطر تو او داند | لفظ ناگفته کار میراند
شادی آرست و غم گزار خدای | راز دانست و راز دار خدای
او نهاد از پی اولو الالباب | بیم و امید در نمایش خواب

[illegible] اولو الالباب [illegible] بیم و امید [illegible]

[illegible]

فی کرمه وانّه رازق الارزاق

جانور را چو خوان به پیش نهاد / خوردنی از خورنده بیش نهاد
همه را روح و روز و روزی ازوست / نیکبختی و نیکروزی ازوست
عمر بقا رزق
روزی هر یکی پدید آورد / در انبار خانه مُهر نکرد
کافر و مومن و شقی و سعید / همه را روزی و حیات جدید
حاء حاجت هنوزشان در حلق / جیم جودش بداده روزی خلق
جز بنان نیست پرورش ما را / جز شره نیست ناخورش ما را
او ز توجیه بندگان بخشد / ناخورش داد و نان همو بدهد
ورا چو نان همی بدهد
نان و جان تو در خزانهٔ اوست / تو نداری بگفته او را اوست
روزی تو اگر بچین باشد / اسپ کسب تو زیر زین باشد
تا ترا نزد او برد بشتاب / ورنه او را بر تو تو در خواب
نه ترا گفت رازق تو منم / عالم سرّ و عالم علنم
جان بدادم و جوهٔ نان بدهم / هرچه خواهی تو در زمان بدهم
کار روزی چو روز دان بدرست / گره آورد روز روزی تست
با تو زانجا که لطف یزدانست / گرد و نان بدست تو جانست

جا در مادهٔ رزق وارد شده
در کلام مجید چنین اعتماد
او را تقول الله کـ نزا لصایکه
ما بخیرتو اوست

۸۷

حدیقهٔ حکیم سنائی

قائل او پس تو گنگ باش و مگوی　　طالب او پس تو لنگ باش و مپوی
زیر گردون ز عدل و علم خدای　　ساخته چار خصم بر یکجای
هر که از نیست هست داند کرد　　هست را نیست هم تواند کرد
هست با قهر و علم یزدانی　　نا توانی نکو و نادانی
نا توانی ترا کند دانا　　عاجزی مر ترا دهد بالا
غیب خود زانکه صورت تو نگاشت　　تو ندانی که غیب نتوان داشت
او ترا بهتر از تو داند حال　　تو چه گردی بگرد هزل و محال
تو مگو در دل که او گوید　　تو مجو مرد را که او جوید
گر گناهی همی کنی اکنون　　آن گناه از وبال نیست برون
گر ندانی که می بداند حق　　گو میت اینت کافر مطلق
ور بدانی که می بداند و پس　　سیکی اینت شوخ دیده و خس
خود گرفتم کسیت محرم نیست　　حق بداند حق از کسی کم نیست
عفو او گیرم ار بپوشاند　　نه ز تو علمش آن همی داند
توبه کن زین شنیع کردارت　　ورنه بینی بروز دیدارت
نفس خود را میان جالت خویش　　غرقه در قلزم خجالت خویش

قوله قائل او پس الخ [illegible] این بیت [illegible] این نیم لنگ است [illegible]

[illegible] رحمت رحمانی او طالب مغفرت [illegible] و عبادات [illegible] محض بحکم مستحق مغفرت [illegible] وصول مطلب [illegible] رحمانی او [illegible] گنگ و خاموش شدی او قایل

[illegible]

کای همان نو و همان کهن / رزق بر تست هرچه خواهی کن
علت رزق تو بجوب بزشت / گریهٔ ابر نی و خندهٔ کشت
بی سبب رازقی یقین دانم / همه از تست جانم و نانم
از هزاران هزار به یک تو / زانکه اندک نباشد اندک تو
شعلهٔ زو و صد هزار اختر / قطرهٔ زو و صد هزار اخضر
مرد نبود کسی که در غم خور / در یقین باشد از زنی کمتر
آن نه نشنیده که بی نم ابر / مرغ روزی بیافت اردر گبر
گبر را گفت پس مسلمانی / زین هنر پیشهٔ سخندانی
گر ز تو این مکرمت نه پذیرند / مرغکان دانه گرچه برگیرند
گفت گبرا مرا نه نگزینند / آخر این رنج من همی بینند
زانکه او مکرمست و با احسان / نکند بخل با کرم یکسان
دست در باخت در رهش جعفر / داد ایزد بجای دستش پر
کار تو جز خدای نکشاید / بخدا اگر ز خلق هیچ آید
دل بفعل و فضول خلق مبند / دل در و بند رستی از غم و بند
تا توانی جز او بیار مگیر / خلق را هیچ در شمار مگیر

غم جان خور که آن نان خورده است   تا لب گور گرد برگرده است
این گرو سخت دار از نان میخور   چون گرو رفت قوت جان میخور
جان بی نان یکبس نداد خدای   زانکه از نان بماند جان بر جای
آن زمانی که جان ز تن برمید   بیقین دان که روزیت برسید
سفله دار ز بهر روزی بیم   نخورد دیگ گرم کرده کریم
نخورد شیر صید خود تنها   چون شود سیر ماند کرد رها
مرزبان رهست کهنه تو بر تو   مرد را روز نو و روزی نو
روزی تست بر علیم و قدیر   تو ز میر و وکیل خشم مگیر
روزیت از در خدای بود   نه ز دندان و حلق و نای بود
کدخدائی خدا نمیست برنج   خاصه آنرا که نیست نعمت و گنج
کدخدائی همه غم و هوس است   کد رها کن ترا خدای بس است
اعتماد تو در همه احوال   بر خدا به که بر خراس و جوال
ابر اگر نم نداد یک سالت   سخت شوریده بینم احوالت

فی انه لا یحتاج الی التفسیر

زاغ لکلکی کرد سر برون ز نهفت   اشکنک خویش خشک دید و بگفت

دوبار گرم کرده [illegible]

جان و دل در رهش نثار کنند		خویشتن را از آن شمار کنند
پیش توحید او نه کهنه نه نوست		همه هیچند هیچ اوست که اوست
عقل با جان را بنزد او چه خطر		دل و دین هم گذر کنند گذر
پردهٔ عاشقان رقیق ترست		نقش این پرده ها دقیق ترست
غالب عشق هست مغلوبش		خود ترا شرح داد مغلوبش
ابر چون ز آفتاب دور شود		عالم عشق پر ز نور شود
ابر چون گشت مظلمت و کدر		آب در جمله نافعست و مضر
اندک او حیات انسانست		باز بسیارش آفت جانست
پس موحد محب حضرت اوست		که محبت حجاب عزت اوست

عشق را بذات حق سبحانه و تعالی تفسیر کرده اند یعنی هر چند غلبهٔ عشق در عاشق بیشتر ... [illegible] مغلوب عشق ... [illegible]

[illegible]

هر گاه حجاب ابر رقیق عارض او
آفتاب حقیقی مرتفع گردد عالم عشق
پر از نور شود ... [illegible]
آفتاب حقیقی است ... [illegible]
کدورت ... [illegible]

و آب که تشبیه به محبت در نفع و ضرر ساخته است
حجاب است و ابر تشبیه به وجود
محب و محبوب را لازم ... [illegible]
... بسیار او آفت جان پس موحد که محب عزت اوست
[illegible]

چون نداری بجز زراه نیاز — در حجابی بسان مغز پیاز
تا بقای شماست شان شماست — الف آلای او و جان شماست
هر دو را در جهان عشق و طلب — پارسی آب دان و تازی آب
تا جدائی ز نور موسے تو — روز کوری چو مرغ عیسے تو
اول از بهر عشق بجویش — سر قدم کن چو کلک و میپویش
تا بدانجا رسی بجست و درست — که بدانی کسے نباید جست
نه بپرسید کاهلے ز علے — چون شنید از زبان وگسلے
که بگو ای امیر جان افروز — که شب تیره به بود یا روز
مرتضی گفت بشنو ای سائل — سوے او بارغو و مشو مائل
عاشقان را درین ره جانسوز — تبش را زبه که تابش روز
هر که دارد زره تبش در دل — در نماند پیاده در منزل
در جهانے که عشق گوید راز — نه توانی نه نیز عقل تو باز

فی المحبة والتجرید

عاشقان سوی حضرتش مست — عقل در آستین و جان بر دست
تا چو سویش براق دل رانند — در رکابش همه برافشانند

در تلخیص معنی این بیت همین قدر کافیست
واقع شده بکسر همزه است
بغیر الف که درین بیت
و همزه و دادن او باشد بلغم
و دویمی و الف لغة بمعنی همزه
هم است ازین بار بر او
بار علم علم و الف با علم همزه
و دومی گرفتن بر [illegible] از
الف نعمت و گرفتن
قوله تا بقای شما

بدین محتاج تفصیل نیست در بیت زیاده
تازی آب و آب را در [illegible] الا و
جان ساخته [illegible] و در
ترکیب حرفی آب پارسی آب
تازی با هم الف دارند و
الفاظ این دو لغت ترکیب
۹۰
[illegible] نسبت آلا و نعمای
آلای را نسبت بجان شما
کو جان شما منفک نمیگردد
نیکبندد از اینجا نطفه کرده
مرکب است یعنی [illegible]
کلام [illegible] تا بارسی
الف را با ب [illegible]
نسبت دارد و [illegible]
والفت [illegible]
[illegible]

دست و پائی همی زن اندر جوی / چون بدریا رسی ز جوی مگوی
چون رهی کرد فخر و عار ترا / ای حدث با قدم چه کار ترا
تو حدیثی نفس مزن ز قدم / ای ندانسته باز سر ز قدم
صد هزارت حجاب در راه است / همتت قاصرست و کوتاه است
دستبازیست حالت تو هنوز / بازی دانیست حالت تو هنوز
شو بدریای داد و دین یکدم / تن برهنه چو گندم آدم
تا کند توبه تو جمله قبول / تا نگردی دگر بگرد فضول
تو هنوز از متابعی شیطان / توبه ناکرده کی بوی انسان
چون ترا بار داد بر درگاه / آرزو زو مخواه او را خواه
چون خدایت بدوستی بگزید / چشم شوخ تو دید نی همه دید
برنگیرد جهان عشق دوئی / چه حدیثست این منی و توئی
تو کی تو چو رخت برگیرد / رخت و تخت تو بخت برگیرد
نیست در شرط اتحاد نکو / دعوی دوستی و پس من و تو
بنده کی گردد آنکه باشد حر / کی توان کرد ظرف پر را پر
همه شو بر درش که در عالم / هر کرا او جز همه بود آمد کم

۹۳

[illegible]

همه جهت با او بیار [illegible] یعنی من جمیع الوجوه [illegible]

[illegible]

بد نباشد حدیث تلقینش
در محبت نگر تألیفش
ای محب جمال حضرت غیب
تا کشی شربت ملاقاتش
چون یکی دانی و یکی گوئی
با الف بی و تی بود همراه

بد چه باشد محب محنت بین
که همان محنت است تصحیفش
تا نجوئی وصال طلعت غیب
نچشی لذت مناجاتش
بد و سه چهار چون پوئی
بی و تی بت شم الف الله

[illegible]

[illegible]

از درونش نباید آسایش وز برونش نشاید آرایش
آن ستایش که از نمایش اوست ترک آرایش و ستایش اوست
بر در شه گدای نان خواهد باز عاشق غذای جان خواهد
در طریقت مجرد و چالاک باد بر داده آب و آتش و خاک
زانکه در عرصهٔ معالم عصر چه برش جاهلان چه عالم عصر
ای برادر بر آذر تجرید جگر خود کباب دان نه ثرید
سگ دون همت استخوان جوید بچهٔ شیر مغز جان جوید
عاشقان جان و دل فدی کردند ذکر او روز و شب غذی کردند
مرد عالی همم نجوید بند سگ بود سگ بلقمهٔ خرسند
کشف اگر چند گرددت برتن کشف را کفش ساز و بر سر زن
فضله کم گوی و عاجزی پیش آر استخوان را تو بر سگان بگذار
تو بگو هر گرفته رفعت پس چرائی چو سگ تو دون همت
هر کرا عالیست همت او هر دو عالم شدست نعمت او
وانکه دون همتست همچون سگ هست چون سگ بهر نان در تگ
گر همی روح خواهی از تن فرد لا چو دار است گرد او بر گرد

[illegible] از این بیت صفت عاشق است

[illegible] یعنی اگر [illegible] کشف [illegible]

و در مصرع ثانی [illegible] اشارت است بآیه و لا تحسبن الذین قتلوا فی سبیل الله امواتا بل احیاء عند ربهم که در سورهٔ آل عمران در سیپارهٔ لن تنالوا البر واقع شده و پیشتر از آن [illegible] بصدق نیت کشته شده اند در راه خدا که ایشان مردگانند بلکه ایشان زندگانند نزدیک پروردگار خود [illegible] معنی که بال ثواب [illegible] بدیشان میرسد [illegible] از زمین ایشان را نمی خورد یا نمی شنیدند ایشان را چون سایر مردگان یار و سلام زائران میکنند بر سر قبور زندگان

قوله مشو از راه الخ یعنی مشو از راه نا توانستن یعنی عجز درین که با تن برای لا زنگ آینهٔ دل را چون توان زدود مانند کشتی که بجهت عبور از آب هر دم پر میکنند آبستن مشو و این خیال را که موجب جمود و قیود و جبری بودن از آن لازم می آید در خاطر جا مده باز ازین معنی التفات

چون رسیدی ببوی غمزهٔ یار / نیش نوشش شمار و خیری خار

از پی زنگ آینهٔ دل حشر / لاست ناخن برای هستی بر

می نخوانی تو از کتاب خدای / نیست اموات مرده بل احیای

مشو از راه نا توانستن / همچو کشتی بهر دم آبستن

نیک و بد خوب و زشت یکسان گیر / هر چه دادت خدای در جان گیر

نه عزازیل چون ز رحمان دید / رحمت و لعن هر دو یکسان دید

آنچه آوردش از خدای بجنگ / نیک و بد خواست هر دو را یکرنگ

صورت آنکه هست بر در صبر / بادبانی بدست باد و به ابر

فی التجرد والمجاهدة

هر که خواهد ولایت تجرید / و آنکه جوید رعایت تفرید

[illegible]

ور ز من پرسی ای برادر هم | باز گویم صریح نی مبهم
روی سوی جهان حق کردن | عقبهٔ جاه زیر پی کردن
جاه و حرمت ز دل رها کردن | پشت در خدمتش دوتا کردن
تنقیت کردن نفوس از بد | تقویت کردن روان بخرد
چیست زاد چنین ره ای غافل | حق بریدن بریدن از باطل
رفتن از منزل سخنگوشان | برنشستن بصدر خامشان
رفتن از فعل حق سوی صفتش | وز صفت زی مقام معرفتش
آنگه از معرفت بعالم راز | پس رسیدن بآستان نیاز
با نیاز آنگهی که گشتی یار | دل برآرد ز نفس تیره دمار
در درون تو نفس دل گردد | زان همه کرده‌ها خجل گردد
خان و مانش همه براندازد | در ره امتحانش بگدازد
ور تن تو چو نفس تو بگداخت | دل بتدریج کار خویش بساخت
پس از او حق نیاز بستاند | چون نیازش نماند حق ماند
نه ز بیهوده گفت و نادانی | بایزید ار بگفت سبحانی
پس زبانی که راز مطلق گفت | رهست جنید گو انا الحق گفت

۴ حصول [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]

[illegible] بایزید بسطامی گفت سبحانی ما اعظم شانی [illegible] منصور انا الحق گفت

۹۷

از بیهوده و نادانی نگفته اند
غایتش چون باز خود را از خود
یعنی وجود خود را به پشت کرد عبارت
از خلق الله باشد و او همان از
اعنی انا الحق بلا و معاند گشت
و او را گشت در روز را او که
حقیقة روشن و روز راقی بود چون
بحر محیط زشت تا آمد
زعین شب یعنی فی الحقیقة
حق بود و ظاهر خلاف حق
بود و نطق او گفته قدیم
آمد که اگر چنین نبود گفته
منصوری بود نه گفته حق
و در اصطلاح صوفیه
این مرتبه قرب نوافل است
که حق ناطق است
و منصور آلت ۱۲

کی ز لاهوت خود بیابی بار — تا ز ناسوت بر نشد بر دار
زانکه عیسیست راه لاهوت — هست در راه جمعهٔ صلبوت[له]
نیست کن هرچه او ورای بود — تات دل خانهٔ خدای بود
تا ترا بود با تو در ذاتست — کعبه با طاعتت خراباتست
ور ز ذات تو بود تو دورست — بتکده از تو بیت معمورست
ای خرابات جوی پر آفات — پیر خر تو نئی و خرآبات
با تو بود تو جز نه تیره است — چشم عقلت از انجهان خیره است
نفس تست آنکه کفر و دین آورد — لاجرم چشم رنگ بین آورد
بی تو خوش با تو هست لیس نا خوش — بدر انداز گربه را از گوش
در قدم کفر با دو پنهانیست — در صفای صفت چنین نهانیست

فی سلوک طریق الآخرة

این همه علم جسم مختصرست — علم رفتن براه حق دگرست
علم آن کش نظر ادق باشد — علم رفتن براه حق باشد
سوی آنکس که عقل و دین از — نان و گفتار گندمین وار
چیست این راه رفتن نشان سبیل — آن نشان از کلیم پرس و خلیل

[له] چنانچه از ملک ملکوت مشتق کرده اند جبروت حدیقهٔ حکیم سنائی ۹۶ مطبوعهٔ بمبئی از صلب صلبوت ساخته است

[illegible]

چه کنی جست و جوی چون جان تو
تو ندانی بپارسی لے
من بیاموزمت که جام شراب
تا نخوردی مدارش ایچ حلال
چون بخوردی دو دُرد با صد درد
بر مدار از مقام مستی پے
بیشتر زین خران بے افسار
می همی عقل و جان شان بخورد
اندرین مجمع جوانمردان
گر نگوئی تو صادقے باشی
پیشتر چون روی که جایت نیست
آنکه را جای نیست غمخوار است
نیستانے که بر در هست اند
گز ازل پیش عشق بی زر و زور
جهد کن تا چو مرگ بشتابد

تو ندان نوش کن چو ایمان تو
چون بخوردی تو طعم بشناسی
چون کنی نوش در سرای خراب
چو بخوردی کلوخ بر لب مال
گویم احسنت اینت مردی مرد
سر هانجا بنه که خوردی مے
همه میخوارگان دل مردار
زر همی این و آن شان ببرد
از سر بد دلی چو نامردان
ور بگوئی منافقے باشی
باز پس چون جهی که پایت نیست
وانکه را پای نیست بیچاره است
نه کمر بر درش کنون بستند
خود کمر بسته زاده اند چو مور
بوی جانت ز کوی او یابد

۹۹

می زبانست اگر تو بزبان پارسی کلمه را ندانی که [illegible] بعد از آنکه بخوردی بطعم می شناسی که [illegible] بوده است این [illegible] وقتیکه سالک شوی و بطعم [illegible] گردی و بشناسی [illegible] مقصود [illegible] حق وصدق [illegible] بوده [illegible] بالصواب

قوله سخنی که از مو بر زمین
می افتاد بصورت انا الحق
از تیغ عشق بستغار میشد
و این معنی موید افشای
از نهان او میگشت
والله اعلم بالصواب

قتل منصور بر قطعه
غماز شد چه بعد از
گشت خون بر نهان او
نطق مجازی عارض
و از صورت و حرف و
چون از آواز غماز خالی شد
بحسب مقدار وقت بدن
یعنی روح انسانی او
قوله جان جانش

راز خود چون زروی داد بشت
راز جلاد گشت و او را کشت
روز رازش چو شب نما می آمد
نطق او گفته خدای آمد
راز چون کرد ناگهانی فاش
بی اجازت میانه او باش
صورت او نصیب دار آمد
سیرت او نصیب یار آمد
جان جانش چو شد تهی ز آواز
خون دل گشت بر نهان غماز
راست گفت آنکه گفت از سر حال
گفت دع نفسک ای پسر تعال
از تو تا دوست نیست ره بسیار
ره توئی پس بزیر پای در آر
تا ببینی بدیده لاهوت
خط ذی الملک و خطه ملکوت
کی بود ما ز ما جدا مانده
من و تو رفته و خدا مانده
دل شده تا آستان خدای
روح گفته من ایستم تو درای
چون در آمد بطارم توحید
دل و روح از آستانه تجرید
روح با حور همبری سازد
دل بدیدار دوست بگرازد
ای ندیده ز آب زر هستی
تا کی آخر ز نقش زر هستی
چه کنی لاف مستی بدوغ
تات گویند خور مرد دل دوغ
تو اگر [illegible] خود می ده آواز
دوغ خواره نگاه دار در از

قوله تو اگر می خوری
یعنی نگاه دوغ خواره
کرمستی از دوغ ظاهر میسازد

[illegible]

۹ و تیغ قهر تو [illegible] سرفرازان [illegible] عاشقان [illegible] سرکشان [illegible] عاشقان [illegible] ف [illegible]

یوم وعد ملکت ای بابر چیر | هست آنرا که بود دری مه پدیر
تیغ قهر تو سرفرازان را | سر برد پس بسر دهد جان را
نوش جان بهر سود سودا را | حربهٔ آفتاب جبار را
هر چه جز حق چو زان گرفتی خشم | جبرئیلت نیاید اندر چشم
زانکه از حرف لا همی با گه | کس نداند که چند باشد راه
راه تا با خودی هزاران سال | بروی روز و شب یمین و شمال
پس بآخر چو چشم باز کنی | کار بر خویشتن دراز کنی
خویشتن بینی از نهاد و قیاس | گرد خود گشته همچو گاو خراس
بیخود ار هیچ آئی اندر کار | یابی اندر دو دم بدین در بار
زین مسافت ز دوست عقل تیست | زان مسافت خدای داند بیست

ایضاً فی التوکل

پی سنه بانفاق بر درگاه | بتوکل روند مردان راه
گر توکل ترا بدست همی | چون نداری برزق شان بست همی
ربع مسکون چو از طریق شمار | هست فرسنگ بیست و چار هزار
تو اگر واقفی بحرف و صروف | بدلش کن به بیست و چار حروف

[illegible] یاران [illegible] تصنیفش [illegible] بلطف [illegible] ۱۰۱ [illegible]

مصداق این معاست آیة ولا تحسبن الذین قتلوا فی سبیل الله امواتا بل احیاء عند ربهم الی آخره

که در سورهٔ آل عمران در سیپاره لن تنالوا [illegible] الم و البقره ۱۲ [illegible] ادات حصر است و رابطه دال بر حکم که عبارت از تصدیق است ۱۲

[illegible] فلیعبده [illegible] الله [illegible]

در گذر زین سرای پر او باش | گر بوی ورنه بر در او باش
کان کسانیکه بنده اند اورا | بخدائی بسنده اند اورا
کمر بندگی به بسته مدام | خواجه هفت بام همه غلام

فی العالم والجاهل

به پسر شیخ کورکانی گفت | که ترا بهر کارهای نهفت
اندرین کوچه جنانه باید | ور کجاید ان عجیب بود شاید
ساز پیرایه در ره تجرید | هم سر از شرع و هم سر از توحید
واندرین منزل عنا و ضرر | چون مسافر درآی و زود گذر
بر در بوستان الا الله | برکش و نیست کن قبا و کلاه
نیست شو تا هم او دهد بصواب | لمن الملک را بشرط جواب

فی التوکل والمناجات

در مناجات پیر شبلی گفت | چون برون آمد از حدیث نهفت
که اگر زانکه نبودم دورے | بدهم در حدیث دستوری
لمن الملک گوید او بصواب | من دهم مر ورا بصدق جواب
گویم امروز مملکت آن راست | که ز دی و پریر می آراست

واقع شده آبادیست [illegible] کفایت کننده بنده خود [illegible] ۱۰۰ [illegible]

[illegible]

[illegible] اول

چون تو فارغ شدی ز نفس لئیم
برسیدی بجان و ناز و نعیم
پیش آن کس که عشق رهبر اوست
کفر و دین هر دو پرده در اوست
هستی دوست پیش دیده دوست
پرده بارگاه او نی اوست
پس بگوی توکل آور رخت
بعد ازانت پذیره آید بخت
در توکل یکی سخن بشنو
تا نمانی بدست دیو گرو
اندر آموز شرط از زنی
که ازو گشت خوار لاف زنی

فی توکل العجائز

حاتم آنکه که کرد عزم حرم
آنکه خوانی ورا همی با جسم
کرد عزم حجاز و بیت حرام
سوی قبر نبی علیه سلام
مانده بر جای یک گره عیال
بی قلیل و کثیر و بی اموال
در پس پرده هشت انبازے
که ورا بود با خدا رازے
مرد را فرد و ممتحن بگذاشت
بود و نابود او یکی پنداشت
زن بتنها بخانه در بگذاشت
نفقت هیچ نی وره برداشت
بر توکل زنیش همره بود
که ز رزاق خویش آگه بود
جمع گشتند مردم برزن
شاد رفتند جمله تا بر زن

[illegible] اول [illegible] نفع و [illegible] بیت [illegible] آن [illegible]

۱۰۳

توحید شانی نیست
و قطع معارف
از همین قسم
است ادراک
احتمالات شک
نیست و نمود
۵۲ [illegible]

حاتم اصم نام [illegible] دولت کار در تحقیق [illegible] بلخی بود و [illegible] ابراهیم [illegible] است قدس الله [illegible]

ساعت شب چه ضم کنی با روز هم بود بیست و چهار آدم سوز
قاف قول شما و تین ترا بی ریا و نفاق و کیف مرا
از همه عالمت برون آرد نه بآلت بکاف و نون آرد
از ورای خرد درین ره و کو وروت این بس که لا هو الا هو
کلمهٔ حق چو در شمار آمد عدد حرف بیست و چار آمد
نیمی از بحر جان دوازده دُرج نیمی از چرخ دین دوازده برج
دُرج جان پر ز دُرّ امید است برج جان پر ز ماه و خورشید است
دُرّ دریای این جهانی نه ماه و خورشید آسمانی نه
دُرّ دریای عالم جبروت ماه و خورشید آسمان ملکوت
بیم و امید را بجای بمان چه کنی ننگ مالک و رضوان
نیست را مسجد و کنشت یکیست سایه را دوزخ و بهشت یکیست
ای سکندر درین ره آفات همچو خضر نی درین ظلمات
زیر پای آر گوهر کانت تا بدست آید آب حیوانت
با دل و جان نباشدت یزدان هر دو نبوده ترا همین و همان
نفس را سال و ماه کوفته دار مرده انگارش و بجا بگذار

که تو را دریابد آن را که از گوهر کان دریچه مراد [illegible] جوانی ست و در بیت ثانی نیز مقصود از دل ۱۰۲ [illegible]

چون نه‌ای راهرو تو چون مردان / زو بیاموز رهروی زنان
کاهلی پیشه کرده‌ای تن زن / وای آن مرد کو کمست از زن
دل نگه دار و نفس و شیت بدار / کین چو بازست و آن چو بوتیمار
تا بدانجا که با تو داند / چون همه سوختست او وا ماند
عقل کاندر جهان چنو نرسد / برسد در خود و بدو نرسد
گوش سر دوست گوش عشق یکی / بهر دین این و آن ز بهر شکی
هشیار ار چه گوش سر شنود / گوش عشق از یکی خبر شنود
سر دو سوی سران دو گوش چو دیو / چه کنی بیش ازین خروش و غریو
کودکی ز روز و دیده چشم بپوش / تا بنهند سرت میان دو گوش

فی تعبیر الرؤیا

خلق تا در جهان اسبابند / همه در کشتی‌اند و در خوابند
تا روان شان چه بیند اندر خواب / زانچه پیش آید از ثواب عقاب
کس چو ما دید خیره خسپزاران / میگذاریم خواب بیداران
خفته بیدار کردن آسانست / غافل و مرده هر دو یکسانست
بس کن از زجر و فال و از تعبیر / درگذر زین که کرده تقدیر

[illegible] الناس نیام [illegible] اذا ماتوا انتبهوا [illegible]

۱۰۵

خواب [illegible] روان شان [illegible] که خواب است از اعمال صالحه و [illegible] و از ثواب و عقاب که بیند [illegible]

اصل کتاب بیت [illegible] درین محل از [illegible] در اصل شده و بجای [illegible] قوله کس چو ما [illegible] ابن سیرین [illegible] معذرت اظهار مینمایند [illegible] و باین جهت از روی [illegible] علم تعبیر [illegible]

حدیقهٔ حکیم سنائی

۱۰۴

حال او سربسر بپرسیدند   چون ورا فرد و ممتحن دیدند
از ره پند و نصحت آموزی   جمله گفتند بهر دلسوزی
شوهرت چون برفت ای زعفات   هیچ بگذاشت مر ترا نفقات
گفت بگذاشت راضیم بخدای   آنچه رزق منست ماند بجای
باز گفتند رزق تو چندست   که دلت تا الفت و خرسندست
گفت چندانکه عمر ماندستم   رزق من کرد جمله در دستم
آن یکی گفت می ندانی تو   او چه داند ز زندگانی تو
گفت روزی دهم همیداند   تا بود روح رزق نستاند
باز گفتند بی سبب ندهد   هرگز از بید بن رطب ندهد
نیست دنیا ترا ز هیچ سبیل   نفرستدت ز آسمان زنبیل
گفت کای راستان شده تیره   چند گویید هرزه برخیره
حاجت آنرا بود سوی زنبیل   کش نباشد زمین کثیر و قلیل
آسمان و زمین همه او راست   هر چه خود خواست کرد حکم او راست
برساند چنانکه خود خواهد   گه بیفزاید و گهی کاهد
از توکل نفس تو چند زنی   مرد نامی و لیک کم ز زنی

[illegible] عفات جمع عافی و عافی خواهنده رزق از مردم ، لطا

چون

وقت ادراک چون فراز رسد
مرد بیننده زو بناز رسد
دست خود چون دراز بیند مرد
شود اندر سخا و رادی فرد
ور شود دستهای او کوتاه
کشد از بخل گرد خویش سپاه
دست باشد برادر و خواهر
آن چپ دختران و راست پسر
باشد انگشت همچو فرزندان
نسب مادر و پدر دندان
دختراند سینه با پستان
چون شکم مال و نعمت پنهان
جگر و دل بخواب گنج بود
ساق و زانو عنا و رنج بود
مغز مال نهان و پهلو زن
پوست چون ستر درکشیده و تن
هست فرزند آلت تولید
نیک و بد زشت و خوش شقی و سعید
دست شستن ز کار نومیدیست
رقص کردن قباحت و شیدیست
منبر و سطل و آلت تغسیل
همه بر خادمان کنند دلیل
وانکه بربط زند بخواب اندر
زن کند بیشکا و تباب اندر
با دگر کس مصارعت کردن
غلبت کردنست و آزردن
وانکه دارو خورد همی در خواب
رسته گردد ز درد و رنج و عذاب
طبیب باشد دوگونه اندر خواب
این یکی رحمت آن دگر همه تاب

آتش تیز تاب خشم بود — چشمهٔ آب نور چشم بود
گریه در خواب مایهٔ شادیست — بندگی از مذلت آزادیست
نرد بازی بخواب یا شطرنج — سبب جنگ و غلبه باشد و رنج
آب در خواب روزیست حلال — گر بود پاک و عذب و صاف و زلال
ور بود تیره عیش ناخوش دان — گرچه آبست عین آتش دان
خاک در خواب مایهٔ روزیست — برزگر را دلیل بهروزیست
باد اگر گرم نیست سرد بود — هر دو گنجور رنج و درد بود
باز اگر هست معتدل در پوست — اندهِ دشمن است و شادی دوست
چیز دادن بمرده اندر خواب — عدم مال باشد و اسباب
خنده اندوه باشد و اهوال — خامشی بستن دل اندر مال
شرب آب زیادت عطشان — علم باشد که نیست سیری ازان
وانکه باشد برهنه اندر خواب — شد فضیحت بسان مست خراب
طبل در خواب از کرو و فاش — بوق در خواب مایهٔ پرخاش
پند و عمل توبهٔ نصوح بود — باغ دیدن غذای روح بود
میوه در خواب چیز نیست از شاه — لیک نه اندر زمان که اندر گاه

۱۰۶ [illegible]

بهترین جامهٔ بود هنگفت — مرد را اوستاد چونین گفت
مر زنان راست جامهٔ رنگین — اصل شادی و راحت و تزیین
جامهٔ سرخ مایهٔ شادیست — سال و مه بخت از او آزادیست
جامهٔ هیبت است رنگ سیاه — ور بود زرد درد و محنت و آه
جامهای کبود اندوه است — رنج بر دل فزونتر از کوه است
طیلسان ورد اجمال بود — کیسه و صره اصل مال بود
نردبان اصل مایهٔ سفرست — لیک زان مرد را همه خطرست
آسیا مردم امین باشد — آنکه در خانه به گزین باشد
وام باشد بخواب بستن کار — آینه زن بود نگهش دار
بستگی آیدت ز قفل پدید — چون کشایش که آیدت ز کلید

فی الرویا الصناعین

مرد طباخ نعمت بسیار — همچو قصاب در تباهی کار
رنج و بیماریست مرد طبیب — خاصه آنرا که هست خوار و غریب
درزی آنکس که رنجها و بلا — همه بر دوست او شود زیبا
مرد خفاف و نعلی و خراز — از مواریث آنکه دارد از

درز موزه و مشک دوزنده ۱۱

[illegible] بیشتر بر جامه اطلاق کنند

راحت آن نوع را که دل بنهند		محنت آن جنس را که بر کند
گردنان رنج بیشتر باشد	اثر	رحمتش کمتر از هنر باشد
مرد بیمار و طبیب و حجامهٔ نو		بد بود بد ز من نگو بشنو
رقص کردن بخواب در کشتی		بیم غرق است و مایهٔ زشتی
وانکه در بند حبس بسته بود		رقص کردن ورا خجسته بود
هر که بیند ز تن روان شده خون	[illegible]	نعمتی باشد از حلال برون
چون نه بیند جراحت این باشد		ور جراحت بود جز این باشد
اندهی صعب باید از کاری		بسته گردد بدست خونخواری
وان زنی کش ز فرج خون آید		کودک مرده زو برون آید
گوشت بیند بخواب در بیمار	[illegible]	که خورد زو تو زو طمع بردار
مستی و بیخودی ز شرب شراب		آنکه تا زیست بد بود در خواب
وانکه او پارسیست روزی دان		سرفرازی و نیکروزی دان
شیر در خواب رنج مال بود		روزیی نیکو و حلال بود

فی رؤیا الاوانی والاثواب

جامه کهنه رنج و اندوه است		جامهٔ نو ز دولت انبوه است

۵۵ بر کند یعنی بر [illegible]

۵۶ زشتی

[illegible]

۱۰۸

[illegible]

گوسپند آیدت غنیمت و مال   اقتضا زان کند فراخی سال
بز کسان دنی و بدگوهر   پر خروش و بکارها پر شر
لیک باشد بهر سبیل مفید   نیست بر قول اوستاد فرید
آهو از جانه زنان تعبیر   بیشتر دار وای بدانش پیر
دشمن آمد پلنگ بد کردار   که بود در معاملت غدار
ببر را هم بدشمن انگارند   بکتاب اندر اینچنین آرند
خرس خصمیست پر خیانت و دزد   که ز دیدنش کس نیابد مزد
یوز و کفتار و گرگ با روباه   دشمنانند هر یکی بدخواه
ور چه روباه حیله گر باشد   مرده بینی ورا بتر باشد
مار شهر که عدوی کینه ورست   ور کند قصد تو ترا بترست
گژدم و گنده و دگر حشرات   همه هستند یک بیک آفات
سگ بخواب اندرون عوان باشد   گرچه بیدار پاسبان باشد

فی رؤیا النیرین والکواکب

دیدن آفتاب را در خواب   پادشه گفته اند نهر باب
ماه مانند رای زن باشد   دیگری گفت نی که زن باشد

[illegible]

۱۱۱ [illegible]

[illegible]

مرد بزاز و زرگر و عطار   خوبی کار و نعمت بسیار
مرد خمار و مطرب و ربابی   مایهٔ شادمانی و شادی
مرد بیطار و رایض و کحال   چون دلیلند بر تباهی حال
هست در خواب دیدن صیاد   مایهٔ مکر و حیله بر مرصاد
مرد شمشیرگر دلیل غناست   همچنین تیرگر که تیر آراست
مرد سقا و گلگر و حمال   هر سه آنرا دلیل دان بر مال

فی رؤیا البهائم

خر بود خادمی ولی کاهل   که بکار اندرون بود تنبل
اسپ زن باشد ای بدانش فرد   مرد را اسپ زن بود درخورد
استر آنرا که زن بود حامل   بد بود بچه نایدش حاصل
اشتر آید ترا سفر در خواب   سفر سهمناک پر غم و تاب
گاو باشد دلیل سال فراخ   به بر پادشا شود گستاخ

فی رؤیا السباع

شیر خصم مسلط و مغرور   که بود کارش از مجامله دور
پیل شاهیست لیک با هیبت   هر کسی ترسناک ازان صولت

[illegible]
۱۱۰
[illegible]

۲۸

در مصاف صفا و ساحت دل	برفراز روان و تارک گل
تیغ تا نفس گشتی سپر نشوی	تا به نهی کلاه سر نشوی
تا دلت بنده کلاه بود	فعل تو سال و مه گناه بود
چون شدی فارغ از کلاه و کمر	بر سر آی زمانه گشتی سر
سر گل را کله پناه بود	با چنین سر کله گناه بود
ترک ترکیب خویش توفیق ست	نفی ترتیب محض تحقیق ست
مردن دل هلاک جان باشد	مردن جان ورا امان باشد
صد ره صدر پادشاه سخن	فارغ آمد ز سوزن و ناخن
بله
اندرین ره بهیچ روی مایست	نیست گر دو ز نیست گشتن نیست
گر همه رو گرچه فی المثل تنهاست	نیست یک تن که عالمی بر پاست
چون تو برخاستی ز نقل و ز عقل	اینجهانت بدانجهان شد نقل
هر سری کز تو رست هم در دم	سر بزن چون چراغ و شمع و قلم
زانکه هر سر که دیدنی باشد	در طریقت بریدنی باشد
بی سری مر ترا سر آرد بار	دُرج پر دُر ز بیسریست انار
بی سری پیش گیر زان ادبست	زانکه پیوسته سر کله طلبست

صدره سالک چراغ

و از اندرین [illegible]
میفرماید در راه حق بهیچ وجه
توقف مکن و از نیست شو
از نیست شدن هم نیست
شو و این اشاره بر بقا بعد
در فنا است [illegible]
[illegible] است
۱۲ حدیقه حکیم سنائی
خلاصه معنی آنکه بیشعور
از شعور بر نیست شدن
که در معنی هستی است
هم نیستی
بی شعوری
شعور ر شعور ۱۲

جرم مریخ با زحل در خواب		صاحب محنت اند و رنج و عذاب
تیر مانندهٔ دبیر آمد		مشتری خازن و وزیر آمد
زهره خود هست مایهٔ رامش		مایهٔ عیش و کام و آرامش
وان دگر کوکبان برادر دان		گاه تعبیرشان برادر خوان
همچو یعقوب کین طریق نهاد		راز این علم بر پسر بگشاد
مهر و ماهش پدر بُد و مادر		کوکبان چون برادران در خور
کس چو ما دید خیره غمخواران		میگذاریم خواب بیداران
خفته بیدار کردن آسانست		غافل و مرده هر دو یکسانست
بس کن از زجر و فال و از تعبیر		درگذر زین که کردهٔ تقدیر

فی تناقض الدارین

علت روز و شب خورست و زمین		چون گذشتی نه آنت ماند و نه این
ای دو بر زعم تو مراد و مرید		دوی از عقل دان نه از توحید
در چنین حضرت از زمن شنوی		چون همه شد یکی مجوی دوئی
که برین درگه ارچه پرشورست		زال از زر همچو زال بی زورست
در دوئی وان مشقت و تمییز		در یکی یکیست رستم و حیز

ص زجر بزبان مرغ فال گرفتن در قاموس

سه پرشورست قلق بزالی سوارده

در مصاف

[illegible]

گر کشش از تن کشش ز جان خیزد	جستن از ترک این و آن خیزد
تا ابد با قدم حدث طفلست	وانکه صافی برون زین تفلست
تا زمین جای آدمی زاییست	خیمهٔ روزگار بر پاییست
این زمین میهمانسرایی دان	آدمی را چو کدخدایی دان

في الايثار والعطية

هرچه داری بجای حق بگذار	کز گدایان ظریف‌تر ایثار
جان و دل بذل کن کز آب و گل	بهتر از جودهاست جهد مقل
شه و سه فرد از آل عبا	یافت تشریف سورهٔ هل اتی
زان سه قرص جوین بمقدار	یافت در پیش حق چنین بازار
خیز و بگذار دین و دنیا را	تا بیابی خدای بیچون را
یک درم صدقه از کف درویش	از هزاره توانگر آید بیش
زانکه درویش را دل ریش است	از دل ریش صدقه زان بیش است
به توانگر تو آن نگر که دلش	هست تاریک تیره همچو گلش
کل درویش صفوت ازلیست	دل او کیمیای لم یزلیست
بشنو تا چه گفت فضل اله	با که گویم که نیست یک همراه

که در سیپاره تبارک که در سوره دهر در شان حضرت امیرالمؤمنین علی و اهل بیت او [illegible]

[illegible]

قوله ای ز صورت الخ [illegible] عاشق [illegible] صورت یعنی از عالم صورت [illegible] منزه و مجرد که جان از [illegible] منزه و مبراست [illegible]

تو بزیر کلاه عشق واری
لاجرم جز بنا زنگذاری
آدمی را نه جاه بهتر چاه
کل فضولی شود چو یافت کلاه
جاه یوسف ز چاه پیدا شد
نفس دانا ز عقل او باشد
نه انکه در بارگاه ربانی
من بگویم اگر نمیدانی
آن نکوتر که اندرین معراج
دست بر سر کنی نیابی تاج
کز پی غیب مرد ره پوید
وز پی عیب کل کله جوید
چون سلیمان کمال ده بادا
همچو یوسف جمال چه را دار
تا نشد نقش صورتت چاهی
نشود نقش سیرت الهی
با کلاهت اگر زبان باشد
قلب او خود هلاک جان باشد
در طریقت سر و کلاه مدار
ورنه داری چو شمع دل پرنار
گر همی یوسفیت باید و جاه
پیش حق باشگونه بال چو چاه
باژگونه
هر که آن بنده کلاه بود
همچو بیژن اسیر چاه بود
در کله بایدت همی ناچار
همچو شمع آن کلاه از آتش دار
کانکه در عشق شمع ره باشد
همچو شمع آتشین کله باشد
ای ز صورت چنانکه جان از جسم
دل ز وحدت چنانکه مرد از اسم

[illegible] صورتی او که صورت [illegible] منزه و مبری [illegible] و دل تو از [illegible] وحدت [illegible] چنانکه مرد [illegible] اسم [illegible] حقیقت [illegible]

[illegible] ز صورت یعنی از [illegible] از جسم یعنی جان [illegible] چنانکه [illegible] دل از وحدت [illegible] از اسم [illegible]

تا نگشتی دران گذرگه تنگ — با دو روحی و لعبت یکرنگ
تا بود نسل آدمی بر جای — هست آراسته ورا دو سرای
این سرای از برای رنج و نیاز — وان سرای از برای نعمت و ناز
تا درین خاکدان نه بیند رنج — نرسد زان سرای بر سر گنج
آدمی چون نهاد سر در خواب — خیمهٔ او شود گسسته طناب
از تو پرسم که علم حکمت و شرع — وارث آئی همی باصل و بفرع
وین ز صورت همیشه بگریزد — تا ز بد مرد را بپرهیزد
یک جوابم بده ز روی صواب — گر نه مرده بایٔه در خواب
چون ترا بر نهاد خود نفس ست — از تو او مر ترا عوض نه بس ست

فی قصة قیس بن عاصم

آن زمان کز خدای نزد رسول — حکم من ذا الذی نمود نزول
هر کسی قدر آنکه دست رسید — پیش مهتر کشید و سر نکشید
گوهر و زر و ستور و بنده و مال — هر چه در وسع بودشان در حال
قیس عاصم ضعیف حالی بود — که نکرده طلب ز دنیا سود
رفت در خانه با عیال بگفت — زانکه بشنید هیچ یک نه نهفت

ع قوله با دو روحی [illegible] یعنی روح حیوانی و انسانی
[illegible] نسل آدم [illegible] یعنی حضرت آدم علیه السلام
ع قوله چون نهاد [illegible]
[illegible] الکلم الطیب و العمل الصالح یرفعه [illegible]
ع قوله [illegible] من ذا الذی یقرض الله قرضا حسنا فیضاعفه له اضعافا کثیرة والله یقبض و یبسط و الیه ترجعون
۱۱۷
[illegible] خدای را یعنی بندگان خدای را وام دادن و دوام خواهند دادن یعنی در وام دادن تعجیل کنید یا منت منهید یا طالب عوض باشید پس [illegible] خدا مضاعف گرداند و زیاده سازد اجر آن قرض را از برای او ضعفهای بسیار مبهم گذاشته تا اضعاف کثیره بی شمار تصور کنند و خدای [illegible] و تنگ میکند روزی بر بعض
گردیده [illegible] باید شد یا در کشف حق بار در آنست و بسوی مصلحت و منفعت ایشان از جمع تنعیم و قسمت [illegible] کشاده میگرداند رزق را حال ایشان درین است و علم و حکمت خود و صلاح

[illegible] صفا و لطافت [illegible] از روغن درخت با برکت بسیار نفع [illegible] که آن زیتونست و زمین مقدس [illegible] دعای برکت خوانده [illegible] از جمله ابراهیم خلیل علی نبینا و علیه السلام [illegible]

باشهنشاه و خواجه لولاک ‌‌ گفت لا تقعد عنهم عیناک

از تن و جان و عقل و دین بگذر ‌‌ در ره او ولی بدست آور

صورت و وصف و عین در نگر ‌‌ آن رحم این مشیمه آن فرزند

صورتت پرده صفات بود ‌‌ صفتت سد عین ذات بود

هرچه از نفس و علم معرفت ست ‌‌ دان که آن کفر عالم صفت ست

آن چو مصباح روشن اندر ذات ‌‌ وان دو همچون زجاجه و مشکات

[illegible]

۹

فیه یلمزون ای [illegible] ... عملوا
[illegible] ... واقع شده

الذین یلمزون المطوعین من المؤمنین فی الصدقات والذین لا یجدون الا جهدهم فیسخرون منهم سخر الله منهم ولهم عذاب الیم

[illegible] ... صدقات از ... مومنان را ... سخرگی میکنند

مصطفی را ز حال کرد آگاه   یلمزون المطوعین ناگاه
ملکوت آمده بنظارند   مر ورا انتظار چون دارند
زلزله است او فتاده در ملکوت   نیست جای قرار و جای سکوت
حق تعالی چنین همی گوید   دل او را بلطف می جوید
کای سرافرازی گزیده رسول   اینقدر زود کن ز قیس قبول
که بنزد من این قلیل بعیان   بهتر از زر و گوهر گران
زود پذیرفتم این متاع قلیل   زانکه دستش رسید نیست بخیل
از همه چیزهای بگزیده   هست جهد المقل پسندیده
قیس را زان سبب برآمد کار   زان منافق بفعل بد گفتار
گشت رسوا منافق اندر حال   قیس را کار گشت زان بکمال
تا بدانی که هر که پیش آمد   هم برآنسان که بود بیش آمد
با خدای آنکه او دو دل باشد   از همه فعل خود خجل باشد
راستی بهتر از همه کاری   خوانده باشی تو اینقدر باری

فی الاتحاد والمودة

در جهان یکزبان چو سود تو نیست   هیچ جنس ابد چو بود تو نیست

۱۱۹

از دادن بمقدار طاقت پس سخرگی میکنند منافقان بدین مومنان جزا دهد حق تعالی منافقان را بجزای سخرگی ایشان بر مومنان آتش و رنج و مر ایشان راست عذابی دردناک

قوله در جهان یکزبان یعنی ... اول را ای متوافق بر طریق ... بنظر کرد قال الله ... نشان سودمند است در حقیقت ضرر است و دور ... مانند سود ... یعنی ... بزبان پیش از سود ... آن سود ... بحر حقیقت دارد و سود ندارد پس ... متفق زبان متوافقه بود

کاینچنین آیت آمدست امروز
خیز و ما را در انتظار مسوز

آنچه در خانه حاصل است بیار
تا کنم پیش سید آن ایثار

گفت زن چیز نیست در خانه
تو نه زین سرای بیگانه

گفت آخر بجوی آن مقدار
هر چه یابی سبک بنزد من آر

رفت و خانه بجست بسیاری
تا برآید ورا مگر کاری

یافت در خانه صاعی از خرما
دقل و خشک گشته نابنوا

پیش قیس آورید زن در حال
گفت زین بیش نیست ما را مال

قیس خرما بآستین در کرد
شادمانه بر رسول آورد

چون درون رفت قیس در مسجد
نه ز سر هزل بلکه از سر جد

گفت با وی منافقی که بیار
تا چه آوردهٔ سبک پیش آر

گو هست این متاع یا زر و سیم
پیش مهتر همیکنی تسلیم

زان سخن قیس گشت زرد و خجل
بنگر تا چه آمدش حاصل

رفت و در گوشهٔ بغم بنشست
برنهاده ز شرم دست بدست

آمد از سدره جبرئیل امین
گفت کای سید زمان و زمین

مر ورا اندر انتظار مدار
وانچه آورده است خوار مدار

بر سر شاهراه هیچ کسی
نرسی در خود و در و برسی

آبله تیسی کرد کوفی از صوفی
عشق ورای قریشی و کوفی

صوفی و عشق و در حدیث هنوز
سلب و ایجاب و لا یجوز و یجوز

صوفیان دستها بر آورده
که بلی را بلا بدل کرده

خاک پاشان حجلهٔ انسش
ره نشینان حجرهٔ قدسش

همه بدرائیان پردهٔ رشک
غرقه از پای تا بسر در اشک

همه ارزانیان حلم شده
همه زندانیان علم شده

خویشتن را فرو نه از گردن
تا شوی نازنین هر برزن

دیدهٔ پاک پاک دین بیند
دیده چون پاک شد چنین بیند

خاکسارند باد سار آتش
تاجدارند تا جدار آتش

از سر این دلق هفت رنگ بر آر
جامه یک رنگ از عیسی وار

تا چو عیسی بر آب راه کنی
همره از آفتاب و ماه کنی

همگی خود ز خویشتن گم کن
وانکه آندم حدیث آدم کن

تا بود نفس ذره با تو
نرسی هیچگونه آنجا تو

نفس آن هوا انبار هیچ
خیز و بی نفس راه را بپیچ

در لغت بمعنی علامت است و [illegible] کرد از این است ۱۲
و اعتبار از نشانی است که [illegible] در اصطلاح قرآن
آیات کنند و علامت است آیات [illegible]

یعنی آن معانی و بهم ارباب طالبان
در بلی آمد و آن بعینه همان بیان کرد
عشق ورای قریشی و کوفی قریشی
کنایت از امام شافعی تواند بود و [illegible]
عمده کرایشان مطلبی اند و کوفی بیمان حنفی
ناس که مذکور شد یا مطلق قریشی
و کوفی میفرمایند رای قریشی و کوفی [illegible]
با عشق چه کار یعنی اجتهاد و جملت
نص و حدیث و اجماع و قیاس [illegible]
میتواند بود که عبارت از قیاس باشد مطلق
اجتهاد و الحق امر از عشق قیاسی نیست
اینجا سلب و ایجاب امر از عشق از رای قریشی
و کوفی بوده اند عموما و اگر تخصیص داده شود
میتواند بود که این ائمه از نصوص [illegible]
و از قیاس [illegible] نگفته و حکم سلب [illegible]
قریشی و کوفی بیمانند نصوص و نصوص و الله اعلم
بالصواب ۱۲

[illegible] سنائی

۱۲۱

ظهر النور ذو المنن باشد / بطل الزور جان و تن باشد
غیب خواهی خودی ز ره بردار / عیب ابا سرای غیب چه کار
تو پر از عیب قصد عالم غیب / نتوان کرد خاصه با شک و ریب
برنخیزد و بدست بیخردیت / از ده پای نهاد بند خودیت
بود تو چون ترا حجاب آمد / عقل تو با تو در عتاب آمد
گفت بگذار و نفس کن پدرود / ورنه بر ساز زین دو چشم دو رود
روز و شب در فراق عقل بنال / بیش با عقل خود بدی مسگال
عقل به ازین عقیله باز رهان / بعد از آن گشت بر تو کار آسان
بینی آنگه که یابی از دل قوت / ملک را از دریچهٔ ملکوت
چند گویی رسیدگی چه بود / در ره دین گزیدگی چه بود
ببند بر خود نهی گزیده شوی / پای بر سر نهی رسیده شوی
تا گزنده بوی گزیده نه / تا رسنده بوی رسیده نه
آدمی کی بود گزنده چو تو / دیو و دد کی بود درنده چو تو
غافلی سال و ماه مغروری / دد و دیوی ز آدمی دوری
سال و مه کینه جوی همچو پلنگ / خلق عالم ز طبع تو دلتنگ

[illegible] یعنی وقتی گزیده و وقتی رسیده شوی که [illegible] در دست و پا [illegible] کامل شوی [illegible] ۱۲۰ [illegible]

تا مگر بر خلاف نفس نفس   بتوانم زدن ز بیم عسس
بخ بخ آنکس که نفس را دارد   خوار و در پیش خویش نگذارد

فی زهد الزاهد

زاهدی از میان قوم گریخت   بر سر کوه رفت و صومعه ساخت
روزی از اتفاق دانائی   عالمی پر خرد توانائی
برگذشت و بدید زاهد را   آنچنان پارسا و عابد را
گفت دیدمت چرا برین بالای   ساختستی مقام و مسکن و جای
گفت زاهد که اهل دنیا پاک   در طلب کردنش شدند هلاک
باز دنیا فتاده در پرواز   در فگنده بهر دیار آواز
بزبان فصیح می گوید   در جهان صید خویش می جوید
هر زمان گوید اهل دنیی را   جنت بلوی و فردوسی را
وای آنکو ز من حذر نکند   در طلب کردنم نظر نکند
تا نگردد چنانکه در قسطاط   اندر سگی مرغ و باز زیبا فراط

فی محبت الدنیا و صفة اهله

هست شهری بزرگ در حد روم   باز بسیار اندران بر و بوم

مَن اَمِنَ لطاعته فقد خسر خسرانا مبینا

روبه پیر روبهی را گفت — کای تو با عقل و رای و هش جفت
چابکی کن دو صد درم بستان — نامهٔ ما بدین سگان برسان
گفت اجرت فزون ز درگوست — لیک کاری عظیم باخطرست
زین زیان چونکه جان من فرسود — درمست آنکهم چه دارد سود
ایمنی از قضات اے الله — هست نزد مایک عقل همین گناه
ایمنی کرد هر دو را بدنام — آن عزازیل و آن دگر بلعام

من زهد في الدنيا وجد ملكا لا يبلى

بود پیری به بصره در زاهد — که نبود آن زمان چنو عابد
گفت هر بامداد برخیزم — تا ازین نفس شوم بگریزم
نفس گوید مرا که های ای پیر — چه خوری بامداد کن تدبیر
باز گوید مرا که تا چه خورم — منش گویم که مرگ و درگذرم
گوید آنگاه نفس من با من — که چه پوشم بگویمش که کفن
بعد ازان مر مرا سوال کند — آرزوهای بس محال کند
که کجا رفت خواهی ای دل کور — منش گویم خموش تا لب گور

والبلعوم [illegible]
[illegible] قال یا آدم هل ادلک علی شجرة الخلد و ملک لا یبلی
[illegible] قال [illegible]
١٢٢
[illegible]

چون قصعه کت فرو بارد
قصعه تسکینی اندرو آرد
گر ورا مسهلی بعینه یابم
علل از جسم او بپالایم
حب دنیا و بغض و حقد و حسد
علل و غشّش برون شود ز جسد
از خورش خوی خویش باز کند
در شهوت بخود فراز کند
گاه منعش کنم من از شهوات
تا مگر باز ماند از لذات
قوتش از باقلی دو دانه کنم
خانه بروی چو گورخانه کنم
ساعتی نفس را کنم در خواب
پس کنم یکدو رکعتی بشتاب
پیش از آن کو ز خواب برخیزد
همچو بیمار در من آویزد
یکدو رکعت بی او چو بگزارم
بعد از آن نفس گشت بیدارم
مرد دانا چو این سخن بشنید
جامه بر خود یگان یگان بدرید
گفت لله درک ای زاهد
بارک الله عمرک ای عابد
این سخن جز ترا مسلم نیست
ملکت تو ز ملک جم کم نیست
هر چه امروز هست آرایش
دانکه فردات باشد آلایش
نیست آلوده کز لگد خیزد
آن کز اندوه آه و واه خیزد
زان کند بهر مهیا نی پاک
موی ابرو و موی رخ چالاک

[illegible]

نام آن شهر شهره قسطاطست ساحتش تا بحد دمیاطست
واندرو مرغ خانگی نپرد زانکه باز از هوانش همی شکرد
واندران شهر مرغ نگذارد زانکه در ساعتش هوا بارد
همچو قسطاط شد زمانه کنون علما همچو مرغ خوار و زبون
من نهان گشته ام بدین بالا تا شوم ایمن از بد دنیا
گفت دانا که با تو اینجا کیست بر سر کوه پا چه حالت چیست
گفت زاهد که نفس من با من هست روز و شب اندرین مسکن
گفت دانا که پس نکردی هیچ بیهده راه زاهدی مپسیچ
گفت زاهد که نفس دوخته اند در من وزی ویم فروخته اند
نتوانم زوی جدا گشتن چکنم چارهٔ رها گشتن
گفت با زاهد آن ستوده حکیم نفس افعال بد کند تعلیم
گفت زاهد که من بساخته ام زانکه من نفس را شناخته ام
هست بیمار نفس و من چو طبیب میکنم روز و شب ورا ترتیب
بمداوای نفس مشغولم زانکه گوید همی که معلولم
که ورا قصه فصد فرمایم اکحل از دیدگانش بگشایم

[illegible]

آنکه باشد بخانه در خویشش   در شبانگاه آورد پیشش
هرچه زینجا بری نگه دارند   در قیامت همانت پیش آرند
نیست آنجا تغیّر و تبدیل   نشود نیک بهیچ سبیل
هیچ آنجا بکس نخواهد داد   وا دنی داد و آن دایم باد
خیز و بر خوان اگر نمیدانی   شرح این از کلام ربانی
لن تجد سنتش بتبدیلا   لن تجد بابتش ز تحویلا
نیست بر حکم قاطعش تبدیل   نیست بر امر جامعش تحویل
خیز و تر دامنی ز خود کن دور   ور نه نبوی در آنجهان معذور
آتش اندر غم و زحیر زنی   گر کنون نفس را به تیز زنی

فِی شَرَائِطِ الصَّلَوَاتِ الْخَمْسَةِ وَالْمُنَاجَاتِ وَالتَّضَرُّعِ وَالْخُشُوعِ وَالْوَقَارِ وَالدُّعَاءِ قَالَ اللّٰهُ تَعَالَی الَّذِیْنَ یُؤْمِنُوْنَ بِالْغَیْبِ وَیُقِیْمُوْنَ الصَّلٰوةَ وَقَالَ النَّبِیُّ عَلَیْهِ السَّلَامُ عِنْدَ نَزْعِهِ وَمَا مَلَکَتْ اَیْمَانُکُمْ وَقَالَ عَلَیْهِ السَّلَامُ مَنْ تَرَکَ الصَّلٰوةَ مُتَعَمِّدًا فَقَدْ کَفَرَ وَالْفَرْقُ بَیْنَ الْاِسْلَامِ وَالْکُفْرِ تَرْکُ الصَّلٰوةِ

[illegible]

۱۲۷ وما ملکت ایمانکم
ما ملک شده است بدستهای شما
یعنی غلامان و کنیزکان که تعهد احوال
ایشان نمایند که آنچه شما میخورید ایشان را
بخورانید و آنچه شما میپوشید ایشان را
بپوشانید و غیر آن و تخصیص بدست نعم
کرد در وقت بیع و شری صفقه بدست
است میکنند و گفت پیغمبر صلی الله علیه
و آله و سلم که کسیکه ترک نماز بقصد کند
پس بتحقیق که او آن نعمت خدا را کفر نمود و بعضی
معنی این حدیث چنین گفته اند که این فعل را
او که نماز بقصد کند در حالیکه
حلال پندارد پس او کافر گردد و چه بحلال
معصیت قطعی کفرست اگرچه معصیت
صغیره باشد و نیز پیغمبر صلی الله علیه و آله و سلم
که فرق در میان اسلام و کفر ترک نماز
است یعنی کسیکه ترک نماز کند بطریق
بحلال او کافرست و یکه نماز پنجگانه
بجا آرد و مسلم است ۱۲

دل بدینجا غریب و نادانست
تا به بند چهار ارکانست
خرد اینجا تهی کند جعبه
که تحری بدست بر کعبه
پیش کعبه مگر که بوالهوسی
بشنود علم سمت قبله بسی
هر که در کعبه با تحری مرد
زیره تربسوی کرمان برد
در سه زندان غل و عقد جسد
عقل را بسته به بند جسد
پنج حس کز چهار ارکانند
پنج غماز این سه زندانند
دل که شد محرم خزانهٔ راز
چه کند زنگ منهی و غماز
نیز بانان زبان او گویند
بی نشانان نشان او جویند
هر چه جز دوست آتش اندر زن
آنگه از آب عشق سر برزن
که نه یارند و یار سی بینی
همه زنهار خوار سی بینی
گلبن باغ خویشتن بنیان
شده چون ظلم ظلم به بنیان
نیک معلوم کن که در محشر
نشود هیچ حال خلق دگر
پیشش آید هر آنچه بگزیند
آنچه زینجا برد همان بیند

فرغ الله تعالی من الخلق و الخلق و الرزاق و الاجل

هرچه آن کدخدای دکاندار
سوی خانه فرستد از بازار

در بعضی اوراق ثانی [illegible]
١٢٦
حدیقهٔ حکیم سنائی

قبلهٔ جان ستانهٔ صمدست — احد سینه کعبهٔ احدست
در احد حمزه وار جان در باز — تا بیابی مزه ز بانگ نماز
هرچه جز حق بسوز و غارت کن — هرچه جز دین از آن طهارت کن
با نیازت بلطف برگیرند — بی نیازت نماز نپذیرند
بی نیاز ار ز غم نماز خورے — از جگر قلیهٔ پیاز خورے
باز اگر با نماز هست نیاز — برگرد دست لطف پردهٔ ناز
پس چو در بارگاه لطف شتافت — داد بی داد و جستنی دریافت
ورنه ابلیس در درون نماز — گوش گیرد برونت آرد باز
تو لئیم آمدی نماز کریم — تو حدیث آمدی نماز قدیم
هفده رکعت نماز از دل و جان — ملک شهر ده هزار عالم دان
پس بدان کاین حساب باریکست — زانکه هفده به شهر ده نزدیکست
حسد و خشم و بخل و شهوت و آز — بخدای ار گذاردت بنماز
هرکه او هفده رکعه بگزارد — ملک شهر ده هزار دارد
تا حسد را ز دل برون ننهی — از عملهای زشت او نرهی
چون نه بیند ز دین غنیمت تو — نکند هم نماز قیمت تو

بنده تا از حدث برون ناید پرده عز نماز نگشاید
چون کلید نماز پاکی تست قفل آن دان که عیبناکی تست
پاکی ای کی بر شوی ببام فلک باده کی در کشی ز جام ملک
کی ترا حق بلطف بپذیرد با نمازت بطوع بپسندد
آلت چون خمره دین ای خرد شکم از نان پرست پشت از آب
تا بری چهار پنج و ششی باده جز از خم بهشت بخشی
چون دوم کرد امر یزدانت چار تکبیر بر سه ارکانت
غوطه با جان عالم از لت بر تو خوانند نکته و عزلت
روی سلطان شرع کی بینی گرنه در آب و در آسمان بنشینی
لقمه و خرقه هر دو باید پاک ورنه گردی میان خاک هلاک
چون نت بود طعام و کسوت پاک چه نمازت بود چه مشتی خاک
بر عونت سوی نماز میای شرم دار و بترس تو ز خدای
سوی خود هر که نیست باز خدای دهشش در نماز بار خدای
سنگ نم جای خود و برو بکباز تو نه بی برای جای نماز
از پی جاه خدمت یزدان دار پاکیزه جای و جامه جان

۱۲۸

از حضرت عیسی علیه السلام منقول است [illegible]

[illegible] بیت اول [illegible] معنی بیت [illegible]

غوطه با جان عالم از [illegible]

کلمات طیبه که از تو بسوی حق صعود [illegible]

[illegible]

فی حضور القلب و الصلوة

در احد میر حیدر کرار / یافت زخمی قوی در آن پیکار
ماند پیکان تیر در پایش / اقتضا کرد آن زمان رایش
که برون آرد از قدم پیکان / که همان بود مر ورا درمان
زود مرد جراحی چو بدید / بستهٔ زخم را بساخت کلید
تا که پیکان مگر پدید آید / قفل آن زخم را کلید آید
هیچ طاقت نداشت با دم گاز / گفت بگذار تا بوقت نماز
چون شد اندر نماز جراحش / ببرید آن لطیف اندامش
تیغ پیکان ازو برون آورد / واو شده بیخبر ز ناله و درد
چون برون آمد از نماز علی / آن مر او را خدای خوانده ولی
گفت کمتر شد آن الم چونست / وز چه جای نماز پر خونست
گفت با او جمال عصر حسین / آن برادر ولاد مصطفی شه زین
گفت چون در نماز رفتی تو / برابر وقت باز رفتی تو
کرد پیکان ز تو برون حجام / باز تا داده از نماز سلام
گفت حیدر بخالق الاکبر / که مرا زین الم نبود خبر

حدیقة الحقیقه

قیمت تو عنان چو برتابد   والله از جبرئیل دریابد
گرچه پاکست هرچه پابسته ست   همه در جنب حق جنابت ست
طالب اول ز غسل درگیرد   گر جنب حق نماز نپذیرد
تا ترا غل و غش درون باشد   غسل ناکرده تو چون باشد
غسل ناکرده از صفات ذمیم   نپذیرد نماز رب عظیم
چون ترا از تو دل برانگیزد   پس نماز از نیاز برخیزد
اصل و فرع نماز غسل و وضوست   صحت دار علت از داروست
تا بکار و بلا نروی براه   کی شوی در سرای الا الله
ندهد سوی حق نماز جواز   چون طهارت نکرده بنماز
زاری و بیخودی طهارت تست   کشتن نفس تو کفارت تست
چون بکشتی تو نفس را در راه   روی بنمود زود فضل آله
با نیاز آمی تا بیابی بار   ورنه یابی سبک طلاق سه بار
کان نمازی که در حضور بود   از تری آب روی دوره بود
مرگ چون جان تو برانگیزد   از نیازت نماز برخیزد
تن چو در خاک رفت و جان بفلک   روح خود در نماز بین چو ملک

[illegible]

[illegible]

بارگی را بساز آلت و زین   از پی بارگاه علیین
با دعا یارب آر بابت حق   تا قبولت کند اجابت حق
گه گه آئی ز بهر فرض نماز   از حقیقت جدا قرین مجاز
بی دعا و تضرع و زاری   یک دو رکعت بغفله بگزاری
ظن چنان آیدت که هست نماز   بخدای ار دهندت ایچ جواز
بار عونت شوی بنزد خدا   از توکی بشنود خدای دعا
بی تو باشد بپاک برگیرد   کز تو آلوده گشت نپذیرد
نامت کز زبان درود رود   آن رسول از جهان مردود
چون زنزد نیاز باشد پیک   از تو یارب بود وز و لبیک
همچو خواجه که در خرام شود   بر بنده و غلام شود
بار منت نهی همی بر وی   که منم دوست تو عزّ و علی
دوست دانی نه بنده مر خود را   این بود رسم مرد بخرد را
اینچنین طاعت ای پسر آن به   که نیاری بپیش بر وسته
بی دهی آدمی کم از دده است   هر کرا او بی دهی است بهیده است
توبه زین طاعت توانی دان   خویشتن را دگر تو بنده مخوان

له یعنی نماز بر عونت
سر آن دارد
که راست [illegible]
معبود در عبد [illegible]

۱۳۳۳

با وجود این که
بار منت بر معبود
نهاده و [illegible]
منت داری

حدیقهٔ حکیم سنائی

ای شده در نماز بس معروف / بعبادت بر کسان موصوف
اینچنین کن نماز و شرح بدان / ورنه بر خیز و خیره ریش ملان
چون تو با صدق در نماز آئی / با همه کام خویش باز آئی
ور تو بی صدق صد سلام کنی / نیستی بخت کار خام کنی
یک سلامی دو صد سلام ارزد / سجدهٔ صدق صد قیام ارزد
کان نمازی که عادتی باشد / خاک باشد که باد بر باشد
جان گزار و نماز با رخدای / خشک خنبان بود همیشه گدای
گوید از روی جهل و نا اهلی / چون پذیرد طریق بو جهلی
کاندرین ره نماز روحانی / آن نه آید که خشک خنبانی
گرت باید که دُر کشی ای مرد / خشک بگذار و گرد دریا گرد
گرت ناید ز بحر دُرِ خوش آب / هم تو دانی که در نسانی آفتاب
چنگ در راه حق زن ای سرهنگ / گرت نبود مراد و نبود ننگ
مرد گر ز خاک و آب دارد عار / بهوا بر نشیند آتش وار
گنبد آسمان مسخر بر سر / تا بیابی ز جبرئیل افسر
تاج گردد ترا کلاه ملک / باشگونه شود کلاه فلک

یعنی ملک

۱۳۲

با عفاف و کفاف و خلق حسان / حکایت حسن و آیت احسان
شهر بگذاشت و عزم صومعه کرد / قانع از حکم چرخ گرد اگرد
بوریا پارهٔ فگنده بدید / جو بهره بوریا کسیک برچید
مر ورا بوشعیب ابد گفت / کای شده مر مرا گرامی جفت
از برای چه برگرفتی فرش / که بود خاک تیره موضع کفش
گفت بهر صلاح برچیدم / که من اینی از تو بشنیدم
که بود بهترین هر طاعت / که نباشد حجابش آن ساعت
جبهت بنده را زمین تراب / بوریا بود در میانه حجاب
بود هر شب دو قرص راتب او / بوظیفه که معاتب او
یعنی شکست کننده
بد و قرص جوین گه افطار / بود قانع همیشه آن دیندار
بوشعیب از قیام شب رنجور / گشت رنجور و بود وی معذور
آن شب از ضعف ورد آن سره مرد / فرض و سنت نماز قاعد کرد
زن یکی قرص پیش شیخ نهاد / قطرهٔ سرکه با دو بیش نداد
شیخ گفت ای زن این وظیفهٔ من / بیش از این است کم چرا شد زن
گفت زیرا نماز قاعد را / مزد یک نیمه است عابد را

ع شب بجه
صفت قیام
واقع شده
حدیقهٔ حکیم سنائی ۱۳۵
بزرگان [illegible]
بزرگانی که [illegible]
سازنده است

گر ترا در زمانه بودی عون   کم نبودی بلفظ از فرعون
که وی از غایت پریشانی   وز کمال غرور و نادانی
چون سر بندگی و عجز نداشت   پرده از روی کار خود برداشت
گفت من برتر از خدایانم   در جهان از بلند رایانم
همه را این غرور و نخوت هست   لفظ فرعون بهر حجابت هست
لیکن از بیم سر نیارد گفت   دارد آن راز خویشتن بنهفت

فی التقصیر فی الصلوة

بو شعیب ابی امامی بود   که بره هر کسی همی بستود
قائم اللیل و صائم الدهری   یافت از زهد و ز زمان بهری
برده از شهر صومعه بر کوه   جسته بیرون ز زحمت و اندوه
زنی از اتفاق رغبت کرد   گفت شیخا بودت تن در خورد
گر بخواهی ترا حلال شوم   بقناعت ترا عیال شوم
بقناعت ز سیم بکم راضی   نگسلم یاد نعمت ماضی
گفت شیخ ار رواست بپسندم   گر قناعت کنی تو خرسندم
بود این زن عفیفه جوهره نام   یافته از حسن و زیب بهره تمام

[illegible] مراد از لفظ فرعون [illegible] ۱۳۴ [illegible]

[illegible]

رو قضا کن نماز بی دم آز — که نمازت تبه شد از نم آز
شد ز ننگ نماز ورودهٔ تو — کفش پای تو دست موزهٔ تو
مرد باید که در نماز آید — خسته با درد و با نیاز آید
ور نباشد خشوع و دمسازی — دیو بر ریش سبلتش کند بازی
لحن خوش دار چون بکوه آئی — کوه را بانگ خر چه فرمائی
گر دهٔ در ره دغا بر پای — صد هزاران عوان صوت ربای
لاجرم حرف آن ز کوه مجاز — برتو چون صدا هم ز تست آید باز
یعنی بتمامه دخل ۱۲

فی الحمد والثناء

در دهان هر زبان که گویا شد — از ثنایت چو مشک بویا شد
دل و جان ابعد و قربت تو — هست در امر و در مشیت تو
یعنی مرحیتش ۱۲
دولت سرمدی و نحس ردی — ملک بی هلک و عزت ابدی
بندگانت بروز و شب پویان — همه از تو ثنا شده جویان
دولت و ملک عز هر دو جهان — پیش عاقل به آشکار و نهان
هست معلوم بی هوا و هوس — کان همه هیچ نیست بی تو و بس
خدمت چون وجود آسانست — هر چه تو خواستی همه آنست

۱۳۶ [illegible]

روح فاعل طاعت واقع شده

تو نماز از نشسته کردستی
نیمه از وظیفه خوردستی

بیش یک نیمه از وظیفه مخواه
از من ای شیخ کردمت آگاه

که نماز نشسته را نیمی
مزد استاده است تقسیمی

چون تو نیمی عباده بگزاری
جمله را مزد چشم چون داری

جمله بگزار و مزد جمله بخواه
ورنه این طامعست عین گناه

ای تو در راه صدق کم زنی
باز پستر ز هیچو خویشتنی

مر ترا زین نماز نز سر دل
نیست جان کندنی مگر حاصل

طاعتی کان ز دل ندارد روح
کس ندارد وجود آن مفتوح

زانکه در اصل خود نیابد نغز
هر سر کاسه استخوان بی مغز

هر نمازی که با خلل باشد
وانکه در حشر بی محل باشد

از خشوع دلست مغز نماز
ور نباشد خشوع نیست جواز

آنکه در بند روزه ماند و نماز
بر در جانش ماند قفل نیاز

زان درین عالم فریب و هوس
واندرین صد هزار ساله قفس

دست موزه ات کلاه جاه آمد
که سرت برتر از کلاه آمد

هر کرا در نماز خنده نکوست
نماز مغرب سزای سجده اوست

هرچه ما را مباح و محظورست
هر کسی کو ازین و آن دورست

فرق حظر و اباحت او داند
کانچه راحت جراحت او داند

دل و همت مده بصحبت خلق
بر از خلق تا نبرد حلق

نیکوی با عداوت اندر دوست
که فلک نام تو ز نیک و بدست

فی الافتقار و التحیّر

مستمع همت نیاز از دل
مطلع بر طلوع راز از دل

یعنی حق

چون در دل نیاز بگشاید
آنچه خواهد به پیش باز آید

بارش از شه ره اقبال
کرده لبیک دوست استقبال

یاربی از تو زود و صد لبیک
یک سلام از تو زو هزار علیک

سایبانیست عقل بر در او
خیلتاشیست جان لشکر او

از بد و نیک خلق پیوسته
رحمت و نعمتش نگسسته

ور کهش ز انبیا پیرایه
تو نیاز آر سود و سرمایه

ور پذیرد و غم نیاز ترا
بی نیازی او نیاز ترا

دوست بودش بلال بر درگاه
پوست بر تن چو زلف یار سیاه

جامهٔ ظاهرش ز بهر دلال
گشت بر روی حور مشکین خال

۱۳۹

[illegible]

هرگاه نماز بعذر مرض رفع شود
نیست بواسطه آنکه از بیمار
پنج وقت از کار فارغ
و اگر گفته شود که مرد ایمان
بنقصان عمل راضی نمیشود
نماز بیمارست و مرد ایمان
عمل با بنا کند نقص نیست
مشغول است بواسطه آنکه
با دای اعمال صالحه کامل
میفرماید مرد ایمان همیشه
و کار مرد ایمان الخ

له

در ثنای تو هر که کرد بتر گرچه قادرترست عاجزتر
نیست در امر تو بکن فیکون زهره کس که این چه یا آن چون
بنده را در ره معاش و معاد نیست کس ناصر از صلاح و فساد
روزی آخر ز خلق سیر شوی لیک دوری هنوز و دیر شوی
آنگه آگه شوی ز شرع پیاز که نیابی براه راست جواز
مرد ایمان همیشه در کارست زانکه ایمان نماز بیمارست
تا نداری سر سر اندازی تو چه دانی که چیست جانبازی
چون سرانداز وصف خود شدی بر در رقم در سجود شدی
کعبه دل ز حق شده مقصود همت سگ بر استخوان و قصور
پیش شرعت ز شعر جستن به بیت را همچو بت شکستن به
شرع از اشعار سخت بیگانه است گرچه با او کنون هم از خانه است

[illegible]

و یا ادای آن لازم باشد مرد ایمان
بی عذر چون از عمل فارغ و کاهل بود
هم وجهی دارد و در نسخ مختلفه هم
نماز بی چنین یافته شد زانکه ایمان
نماز بیمار است × و درین صورت هم
معنی نماز خواهد بود و معنی آنکه ایمان
نماز خوف آمده است
[illegible] ۱۳۰۸

[illegible]

از پی راه حق کم از کودک / نتوان بودن ای کم از یک و یک
گر در آموختن کند تقصیر / هر چه خواهد ز روی سیاب بپذیر
به تلطف بدار و بنوازش / خیره در نظار مگذارش
در کنارش آر زمان گاگا / تا شود راضی و مکنش جفا
ور نخواند بخواه زود دوال / گوشمالیش گیر و نیک بمال
بمعلم نمای تهدیدش / تا بود گوشمال تأکیدش
بند جیبش کنند بخانهٔ موش / میر موشان کند فشرده گلوش
ور ره آخرت ز بهر شنود / کمتر از کودکی نباید بود
خلد کاکای تست هین بشتاب / بدو در کف بهشت را دریاب
ور نه شد موشخانه دوزخ تو / در ره آن سرای برزخ تو
رو بکُتّاب انبیا پیوند / بر خود این جهل و این ستم مپسند
وحی او شرح انبیا بر خوان / چون ندانی برو بخوان بدان
تا مگر یار انبیا گردی / زین جهالت مگر جدا گردی
ور جهان خراب پر ز ضرر / از جهالت بدان تو هیچ بتر

فی الانبساط و التضرع الی الله تعالی

[illegible] حدیقهٔ حکیم سنائی

از پی تازگی ز دشمن و دوست / درد و عالم بدل کنند چه پوست
از پی دین و ملک پروردن / نکند هیچ سر برون گردن
ای صف آرای جمع درویشان / وی نگهدار درد دلریشان
آنکه شد چون بهی بهش گردان / وانکه شد چون کمان هش گردان
یعنی زرد — یعنی منحنی ۱۲
نیک درمانده ام بدست نیاز / کارم ای کارساز خلق بساز
متفرد بخطهٔ ملکوت / متوحد بعزت جبروت
آیت علم را بدایت نیست / غایت شوق را نهایت نیست
تو ندانی ز حال عالم راز / از بلا عافیت ندانی باز
تو حقیقت نه مرد این راهی / طفل راهی ز ره نه آگاهی
کودکی رو بگرد بازی گرد / ببر کبر و بی نیازی گرد
بس بود کبر و ناز یار ترا / با جنان ای پسر چه کار ترا
چه کنی جنت و نعیم ابد / کرده عقبی ز بهر دنیا رد
او ز تو خست تو مید اند / چون توئی را بجوز همی خواند
میکند عرضه بر تو حور و قصور / تو بدنیا و زینتش مغرور

فی تادیب صبیان الکتب و صفة الجنة والنار

قوله از پی تازگی الخ اشارتست بآیهٔ کلما نضجت جلودهم بدلناهم جلوداً غیرها لیذوقوا العذاب که در سورهٔ نسا در جزو والمحصنات واقع شده این آیه در مادهٔ عذاب کفار [illegible] ۱۲
[illegible]

١٤٥

از تو چیره [illegible] بی تو چیر نه ایم   بتو سیریم و از تو سیر نه ایم
سوی ما گرچه هیچکس کس نیست   کرم تو نوید گر بس نیست
دین مان واده یقین مان ده   گرچه این هست بیش ازین ان ده
گرچه بر نطع نفس شهاتیم   تشنه وادی سما واتیم
کسی از بد همی نداند به   انچه دانی که آن بهست آن ده
ای مراد آکل نگاران تو   وی امید امیدواران تو
ای نهان وان آشکارا این   تو رسانی امید ما به یقین
همه امید من برحمت تست   جان فروزی همه زنعمت تست
جگر تشنه مان زکوثر دین   شربتی بخش پر ز نور یقین
نیست نز دانشی و نز هنری   جز توام سوی تو وکیل دری
هرچه بر من قضای تو بنوشت   همه نیکو بود نباشد زشت
هستم از هرچه هست جمله گریز   تا گریزم تو ئی مرا بپذیر
بلبل عشق راز گلبن جست   در ترنم نوای ای همه تست
باز ناز من از طریق نیاز   بر سر سدره میکند پرواز
ملکها راند هر که سوی تو راند   باز درماند هر که زین درماند

گر ندادی کلام و دستوری   که برو نامت از سر دوری
خلق را هیچ زهره آن بودی   که ترا بر مجاز بستودی
چه کشاید ز عقل و هستی ما   که نه ما و نه بود و هستی ما
بخودی مان کن از بدیها پاک   به نجات ای امان ده هم ز هلاک
پیش حکمت خود ار چه باشم   من که باشم که نیک و بد باشم
بد ما نیک شد چو بپذرفتی   بد شود نیک ما چو بگرفتی
بد و نیکم همه تویی یارب   وز تو خود بد نیاید اینت عجب
آنکسی بد کند که بدکارست   از تو نیکی همه سزاوارست
نیک خواهی به بندگان بسیر   بندگان را خود از تو نیست خبر
اندرین پرده هوا و هوس   جهل ما عذر خواه علم تو بس
گر سگی کرده ایم اندر کار   تو نه شیری گرفته بگذار
بر در فضل حضرت جودت   بهر آنجا ز لطف موعودت
آنچه نسبت بتست توفیقست   وانچه از فعل ماست تقصیرست

فی کرمه و فضله

ای خداوند قائم قدوس   ملک تو ناحماس و نامحسوس

و نیک من همه تویی بذات واجب الوجود [illegible] از جوانب نیست و معنی [illegible] باین معنی تو [illegible] بدی و نیکی از تو بودن عجبست که از تو بد نیاید یعنی اگرچه [illegible] بسی متصف به [illegible]

واقع شده و الا استناد [illegible] محتاج الیه و فرع علت [illegible] تقویت تصحیح امور برای امثال این مطالب [illegible] سیاه و سفید [illegible] از عالم قلیل [illegible] [illegible]

[illegible]

[illegible] رضی الله عنهما [illegible] که گفت شنیدم از رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم [illegible] ان الله یغفر الذنوب جمیعا و لا یبالی [illegible] گر کنی الخ خطاب بحق سبحانه و تعالی است [illegible] از شکر تلخ تر [illegible]

خنده گیرند عاشقان از تو　　گریه گیرند عارفان از تو

در جحیم تو جنت آرامان　　بی تو راضی بحور عین عامان

گر بدوزخ فرستی از در خویش　　میروم نی بپای بر سر خویش

وانکه امر ترا خلاف آرد　　دل خود از غفلتش غلاف آرد

همه آگاه و کار و بار از تو　　یار یارست و مار یار از تو

نه بلا یا من از تو سیر شوم　　نه بلا تقنطوا دلیر شوم

گر کنی زهر پاره انم جفت　　از شکر تلخ تر نیارم گفت

ایمن از مکر تو کسی باشد　　کو فرومایه خسی باشد

امن و مکر تو هر دو یکسانست　　عاقل از مکر تو هراسانست

قوله نه بلا یا الخ مصرع اول اقتباس است از [illegible] فلا یأمن مکر الله الا القوم الخاسرون که در سوره اعراف [illegible] واقع شده [illegible] و مصرع ثانی اقتباس است از [illegible] لا تقنطوا من رحمة الله ان الله یغفر الذنوب جمیعا [illegible]

[illegible] معنی بیت اول آنکه [illegible] معنی بیت ثانی آنکه امن و مکر تو بحسب ظاهر یکسانست [illegible]

[illegible] عاقل از مکر تو هراسانست [illegible] که در صورت ظاهر [illegible] که غفلت [illegible]

که رساند بمن سخن جز تو　که رهاند مرا ز من جز تو
نه همی بوی و رنگ و دمدمه تو　زین همه وارهانم ای همه تو
عجز و بیچارگی و ضعف خری　نخری سستی و خری و تری
سخن بر درگه تو آسانی ست　بی زبانی همه زباندانی ست
همه را کش پس از برای همه　بس قبول تو خونبهای همه
از تو بر تافتن عنان امل　نیست جز آیه و نشان زلل
صورت قهر در دلش روید　هر که جز مهر حضرتت جوید
سیرت ما ز صورت اشرار　وارهان ای مهیمن اسرار

۱۲۶۶

فی التوبة والانابة

ای جهان آفرین جان آرای　وی خرد را بصدق راهنمای
در بهشت فلک همه خامان　در بهشت تو دوزخ آشامان
بر درت خوب و زشت را چکنم　چون تو هستی بهشت را چه کنم
که نماید در آینهٔ تزویر　غرض نکتهٔ علیم و قدیر
خون دلها چون جگر کند سوراخ　چه جهنم چه حجرهٔ طباخ
دوزخ از بیم او بهشت شود　خاک بی کالبد چه خشت شود

[illegible] ۱۲۶۸ [illegible]

[illegible]

گر تو در شهر هرزه میگردی | خر در ان ره طلب که گم گردی
خر اگر در عراق وز دیدند | پس ترا چون بهرزه ور دیدند
پیل بود پیش تا نگروی کل | چون شدی کل ترا چه بحر چه پل
اندرین ره ز داد و دانش خویش | پارسا روز هیچ پل مندیش
قصد کشتی مکن که پر خطرست | مرد کشتی ز بحر بیخبرست
گرچه نو خیز و نو گرفت بود | بط کشتی طلب شگفت بود
بچهٔ بط اگرچه دینه بود | آب دریاش تا بسینه بود
تو چو بط باش و بینی آبدان | ایمن از قعر بحر بی پایان
بچهٔ بط میان بحر عمان | خر بطی بازگشته کشتیبان
یارب این خربطان عالم را | گم کن از بهر عز آدم را

کلش

[illegible]

قوله خر اگر در عراق [illegible] پس ترا [illegible] والله اعلم بالصواب ۱۲

حدیقهٔ حکیم سنائی

۱۳۹

قوله پیل بود الخ میفرماید که تا کامل از حق نشوی یعنی مرتبهٔ کاملیت را از حق بهم نرسانی که جمیع ممکنات بمنزله اجزای تو شوند پیل در پیش رست [illegible] و موانع بسیار در راه سلوک داری بعد از آنکه کامل شدی ترا بحر و پل برابرست و موانع قلیل و کثیر که پیش از وصول بود [illegible] مانع وصول تو بحق نیست [illegible] ۱۲

قوله گرچه نوخیز الخ میفرماید که اگر نو خیز وار از عالم صید نو گرفت است بحر معنوی می باید از عالم بط باشد و بط کشتی طلب یعنی مقید برسوم و آداب مجازی و صوری محتاجست پس سالک که باید مطلقا برسوم و آداب ظاهری نفعیه باشد بی توسط مراتب مجازی در بحر حقیقت بسیار گردد و بیت ما بعد مؤید این معنیست ۱۲

ایمن از مکر تو نشاید بود
طاعت و معصیت ندارد سود

ایمن آنکس بود که وی آگاه
نبود از مکر تو بفعل گناه

فی الاخلاص و المخلصون علی خطر عظیم

چون نه درگاه تست گو می‌نال
خواب را زیر پای خیل خیال

همچو شمع آنکه را نماند منی
در ته خنده چو گریش بزنی

با تو با عقل و جاه و زر چه کنم
دین و دنیا توئی دگر چه کنم

تو مرا دل ده و دلیری بین
روبه خویش خوان و شیری بین

گر ز تیر تو برکنم ترکش
کمر کوه قاف گیرم و کش

یار آنی که از خبر و نبود
وآن آنی که آن خود نبود

هیچ خودبین خدای بین نبود
مرد خود دیده مرد دین نبود

گر تو مرد شریعت و دینی
یکزمان دور شو ز خودبینی

ای خداوند کردگار غفور
بنده را از درت مگردان دور

بستهٔ خویش کن ببر خوابم
تشنهٔ خویش کن مده آبم

دل ازینم ازان چه باید جست
ره رو خود و رهنمای مقصد تست

عمر ضایع همی کنی در کار
همچو خر پیش سبزه بی افسار

بجهت عجب نباشد و طاعت از غضب [illegible] معصیت پیش باشد که معصیت هم بی بود [illegible] نیست ذکر طاعت و معصیت در سود گشتن ازین مرد واقع شده [illegible] ایمن آنکس [illegible] طاعت محجوب میشود [illegible] سودی ندهد یعنی طاعت معصیت [illegible] ایمن نباید بود [illegible] یعنی از مکر تو [illegible]

[illegible] ۱۴۸ [illegible]

که ازین مهره چند میخواهی   گفت یک گرده و دو تا ماهی
نشناسد کسی چه داری خشم   لعل و گوهر مگر بگوهر چشم
پس چو این گوهرم ندارد جای   این گهر را ببر تو ز آنجاے
گر نخواهی که بر تو خندد خر   نزد گوهرشناس بر گوهر
دست گوهرشناس به اند   چون کف پای بر صدف اند
نیک دانی که در قضای ازل   دست صنع خدای عز و جل
کرده امر خدای در هر فن   قوتی را بفعل آبستن
تا چو راه مشیمه بگشایند   زانچه گشتند حامل آن زایند
آنکه او را عدم بد فرمان   کی وجود آرد اندر عصیان
کرده یک امر جمله را بیدار   همگان آمدند در پرگار
هر چه استاد بر نبشت و براند   طفل در مکتب آن تواند خواند
گر نوشت ابجدی ز دفتر خویش   نتواند گزو کشد سر خویش
عقل شد طفل نقش شد دفتر   مایه صورت پذیر جسم صور
عشق را گفت جز ز من مهراس   عقل را گفت خویشتن بشناس
عقل دائم رعیت عشق ست   جانسپاری حمیت عشق ست

۵۱

[illegible] یکسند و بمعنی [illegible] ترکیب از هیولا و صورت است قبول اشکال [illegible]

قدم از ذره قدم داری   آن لزومی را ز دست نگذاری
قدمی را که با قدم نقل است   سطح بیرونی محیط کل است

فی قضائه و قدره و صنعه

داده از عقل تو مثنی را   امر دین را و عقل دینی را
آنچه زاید ز عالم از امر است   آنچه گوید نبی هم از امر است
کفر و دین خوب و زشت و کهنه و نو   یرجع الامر کله زی او
هرچه در زیر امر جبارند   همه بر وفق امر بر کارند
همه مقهور و قدرتش قاهر   صنع او بر ظهورشان ظاهر
همه موقوف قدرت و علمش   همه مسبوق سابق علمش
آنکه عامی و آنکه از علماست   آنکه محکوم و آنکه از حکماست
همه را بازگشت حضرت اوست   هر کرا منتی ست منت اوست
عقل را نقل کرده اسبابش   نفس را پی بریده انسابش
نسبت نفس سوی عالم جان   همچو گورست و گوهر عمان
گور را گوهری نمود گسی   زین هوس پیشه مرد بوالهوسی

قوله قدمی را الخ یعنی قدمی را که با قدم نسبت است سطح بیرونی محیط یعنی دریا [illegible] سطح بیرونی مانع می تواند از دو دریا [illegible] بود و کم او از دریا [illegible] جمع شود و می تواند [illegible] نیست و بی [illegible] دریای حقیقت باشد و اگر او محیط فلک اعظم که محیط کل است مراد داشته گفته شود که قدمی را که با قدم نسبت است از عنایت ربه تعلق دارد سطح بیرون عرش اعظم بمنزلهٔ تل است هم چنین دارد و اگر محیط را باضافت خوانده شود کنایه [illegible] چنین خواهد بود که سطح بیرونی محیط تل یا تپه و چنین قدمی راست که با قدم نسبت بکند والله اعلم بالصواب ۱۲ عه

قوله داده از عقل الخ اگر عقل را در مصرع اول موقوف خوانده شود خطاب بحضرت حق تعالی و تقدس خواهد بود و معنی آنکه از عقل کل که نور محمدی است در اصطلاح صوفیه عبارت از آنست [illegible]

۱۵۰

[illegible]

فی الشوق

از پس این براق شوق بود بدل و جان و عقل و ذوق بود
آفرینش چه گشت زندانش پس خلاصی طلب کند جانش
آتشش از درون برافروزند که از و جان و عقل و دین سوزند
تا که جویای عشق خود بین ست بوتهٔ توبه از پی این ست
هر کرا کوی عشق او تازه است توبه او کلید دروازه است
شوق با یار خود سرور بود یار جوی از خدای دور بود
جوق ذوقت بآتش اندازد شوق شوقت چو حور بنوازد
چون برون رفت جان ز دروازه دل کهنه از و شود تازه
صورت از بند طبع باز رهد دل ودیعت بروح باز دهد
افتد از سیر جان بی اندازه از زمین تا بعرش آوازه
گرد کز باد شوق و درد بود برزن از بگذرد چو مرد بود
هر چه در راه فتنه انگیزد همه آتش از پیش راه برخیزد
از پی پایتابهٔ شکوه پشم رنگین شود به پیش کوه
آتش او ز بهر بالا را ببرد آبروی دریا را

[illegible]

۱۵۳

و آن براق جسمانی
نیست بلکه بدل و
جان و عقل
و ذوق تواند بود

۱۲

عشق را گفت پادشاهی کن | طبع را گفت کدخدائی کن
از عناطعمه ساز ارکان را | پس بکف کن تو آب حیوان را
تا جهیز و نطق مایه ساز د | دره روح قدس در بازد
روح قدسی بنفس باز شود | نفس چون عقل پاکباز شود
همچنین ست از بدایت جان | روش اوست تا نهایت جان
آنکه مختار زیر پردهٔ اوست | وانکه مجبور بنده کردهٔ اوست
همه از امر اوست زیر و زبر | غافلند آدمی ز خیر و ز شر
هرچه بودست و هرچه خواهد بود | آن توانند کرد کو فرمود

مانند عقل پاکباز شود و پاک گردد و از بدایت جان که عبارت از نفس جزوی تواند بود تا نهایت جان که عقل کل و ذات حق سبحانه تعالی باشد روش و سلوک همچنین است که در ابیات ما قبل مذکور شد و اگر از بدایت جان عقل هیولانی مراد داشته که اول احوال النفس ناطقه است و از نهایت جان حق الیقین که بالاتر از

اعنی عناصر شود و بعد از آن نفس ناطقه یا بنفس عود کند که حقیقت او بنفس باز گردد چون روح قدسی بنفس یعنی نفس کلی انسانست مراد گشته گفته شود که روح قدسی نفس جزوی که متعلق به بدن شگفته و منبسط گردد یا باز گردد یا از صفات کمال نشئه باز شود یعنی وا شده گویم روح الله بنفس که عبارت یا از روح قدس معنی لغوی مراد عبارت از جبرئیل

[illegible]

[illegible]

همه هستند و از همه همه دور	لد	در نبی خوانده لتغییر الامور
ز بد و نیک قوت و دولت		امر او ما یبدل القول است
امر او را تغیرے نبود		خلق را جز تحیرے نبود
بغض و حقد از صفات دو دوست		غضب آنرا بود که مقدور است
اوست قادر بهر چه خواهد خواست		هر چه خواهد کند که حکم او راست

[illegible]

۱۵۵

بندگان فرو کبر حق استحقاق ایشان را
جواب گفتم ۱۲ قوله امر او را الخ تحقیق
ایراد لازم می آید که امر او را موجود است
تغیر می بود و حال آنکه تغیرات واقع می شود
از عالم نسخ و تبدیل قبله و انتقال و کل
و تعیین منافات دارد بعدم تغیر امر او
چنین جواب گفته شد [illegible]

[illegible]

عدم تغیر امر حقیقی و تغیرات مجازی جز تحیرے نیست ۱۲

چون مراو را ازو برانگیزند
اختران پیش او فرو ریزند
دیدهٔ او چو نور ره بیند
شمس در جنب او سیه بیند
بد و نیک اندران جهان نبود
خاک و خورشید و اختران نبود
ز هر کرا عشق کوی او نبود
در دلش جست و جوی او نبود
آسمان دگرش گردانند
بر زمینی دگرش بنشانند
هر زمان شوید از پی تگ و پوی
جبرئیلش آب حیوان روی
خرد از نعرهٔ دلش کالیو
هیزم برق نعل اسپش دیو
آدمی سوز گشته از پی راه
مالک درد او با آتش آه
سر آهش نداند ایچ صبور
پی او در نیابد ایچ غیور
نعل اسپش چو گرد بندازد
جبرئیلش حنوط جان سازد
او روان گشته سوی عالم مست
باد فرماید کن که یکدم بایست
مصطفی ایستاده بر ره اوی
از ره لطف تا بسلم گوی
اندر آویزد از پی اشراف
از درونش ترازو انصاف
آب در راه او خلیل زند
مقرعه اش جان جبرئیل زند
همه را باز خود رساند بخود
کایچ یک از و نیابد بد

۱۵۸ [illegible]

فی الذی یطعمنی و یسقین

باز را چون ز بیشه صید کنند
گردن و هر دو پاش قید کنند
هر دو چشمش سبک فرو دوزند
صید کردن ورا بیاموزند
خو ز اغیار و عاده باز کند
چشم از آن دیگران فراز کند
اندکی طعمه را شود راضی
یاد نارد ز طعمهٔ ماضی
بازدارش ز خود پیاده کند
گوشهٔ چشم او گشاده کند
تا همه بازدار را بیند
خلق به بازدار نگزیند
زو ستاند همه طعام و شراب
نشود یکزمان بی او در خواب
بعد از آن برگشایدش یک چشم
بر رضا بنگرد درو نه بخشم
از سر رسم و عاده برخیزد
با دگرکس بطبع نامیزد
بزم و دست ملوک را شاید
صیدگه را بدو بیاراید
چون ریاضت نیافت وحشی ماند
هر که دیدش ز پیش خویش براند
دیگران همچنین تو هشیدا
و اندرین ره زبانت عاشق وا
شرط آنکو بهر طعام و شراب
از مسبب شده نه از اسباب
رو ریاضت کش ارت باید ناز
ور نه راه جحیم را می ساز

قوله در حق حق الخ در معنی این دو بیت ایراد لازم می آید که گو نموده [illegible] در حق حق غضب روا نبود و حال آنکه در کلام مجید غضب آمده [illegible] غیر المغضوب علیهم و [illegible] علیهم واقع شده و اینکه غضب بذات حق سبحانه و تعالی نسبت کرده اند جواب آنست که صفت غضب که بذات حق میشود بسبب خلق عذابست بجهت مستحق عقاب شدن [illegible] بیت ثانی [illegible]

۱۵۶

فی صفات مذمومة انها لیس فی صفات الله تعالی

در حق حق غضب روا نبود ‌‌ زانکه صاحب غضب خدا نبود
غضب و حقد هر دو مجبورند ‌‌ وین صفت هر دو از خدا دورند
غضب و حقد و خشم و صلح و حسد ‌‌ نیست اندر صفات فرد احد
همه رحمت بود ز خالق بار ‌‌ دست بر بندگان خود ستار
میدهد مر ترا ز رحمت پند ‌‌ بخورت میکشد بلطف کمند
گر نیابی بر اندت سوی خویش ‌‌ بتلطف بهشت آردت پیش
زانکه هستی بدین سرای دریغ ‌‌ تو گرفته ز جهل راه گریغ
در توحید را توئی چو صدف ‌‌ آدم تازه را شدی تو خلف
گر کنی ضایع آن در توحید ‌‌ شوی از مفلسی بپایه فرید
یعنی حادث ۱۲
ور تو آن در را نگهداری ‌‌ سر ز هفت و چهار بگذاری
بسر و را بدر رسی پس از آن ‌‌ نرسد مر ترا ز خلق زیان
یعنی مجذوبی ۱۲
ور زمانه تو سر فراز شوی ‌‌ در فضای ازل چو باز شوی
دست شاهان ترا شود منزل ‌‌ هر دو پایت برآید از همه گل
بی ریاضت نیافت کس مقصود ‌‌ تا نسوزی ترا چه بید و چه عود

[illegible]

آنچه هم از عکس آفتاب شمار ۴۴ — آن دوم عکس آب بر دیوار
جان نزو بد زبیم مجبوری — خاک درگاه جبر بدستوری ۵۳
آن او بند در مکان و زمان — از کن امر تا دریچهٔ کان
گفته از بهر حب بت در گه — امر بالعقل ها اطیعوا الله
نفس و بینده تا بگوینده — همه چون بنده اند جوینده
سوی آن کفر و دین شت نکوست — که ز دین نقش مبند از غر پوست
گرچه بی اوت قصد و نیرو نه — کار دین بی توفی و بی او نه
کار دین خود نه سرسری کارست — دین حق را همیشه بازارست
دین حق تاج و افسر مردست — تاج نامرد را چه در خوردست
دین نگهدار تا بملک رسی — ورنه بی دین مدانکه هیچ کسی
راه دین رو که راه دین چو رسی — همچو شلغم از برهنگی نه نوی
ای خوشا راه دین و امر خدای — از گل تیره رو بر آر دو پای
همه از کار کرد الله ست — نیکبخت آنکسی که آگاه است
ورنه جبر و اختیار خدای — بی تو و با توفیت کار خدای

جا لعن [illegible]

ذکر کلام الملک العلام یسهل المرام قال الله تعالی

۴۴ یعنی [illegible] آفتاب [illegible] حجاب [illegible] انسان امکانی [illegible] اسما [illegible] واسما [illegible] آفتاب [illegible] واز آفتاب [illegible] ۵۳ [illegible] آن دوم که در مصرع دوم واقع شده [illegible] نقش [illegible] و صورت مطلق [illegible] ۵۴ این مضمون [illegible] در کلام مجید واقع شده [illegible] ۵۵ [illegible] سبحانه و تعالی [illegible] دور از مقصود [illegible] عزت خدای تعالی [illegible] ترجمان عبارت از [illegible] صفحه نمبر ۱۹۶ [illegible]

فی العوام اولئک کالانعام بل هم اضل

کره را که شد سه سال تمام
راضیش در کشد بزین و لگام

مر ورا در هنر بقا نجهد
توسنی از تنش بیا نجهد

کره را به لگام رام کند
نام او اسپ خوش لگام کند

بارگیر ملوک را شاید
بزر و زیورش بیاراید

چون ندید این ریاضت در خور
باشد آن کره از خری کمتر

بابت بار آسیا باشد
دائم از بار در عنا باشد

گاه بار جهود و گه ترسا
میکشد در عنا و رنج و بلا

آدمی نیز کش ریاضت نیست
پیش دانا ورا افاضت نیست

علف دوزخست و ترسانست
با حجر در جحیم یکسانست

مرده است جای خوف و هراس
خوانده در محکمش وقود الناس

نفس فرمان پذیر بانده
عقل قرآن شناس ایمان ده

خرد و جان و صورت مطلق
همه از امر دان امر از حق

نور خورشید چون بر آب آید
آب از آرام در شتاب آید

عکس خور ز آب بر جدار شود
سقف از نقش او نگار شود

ع قرآن هم بمعنی کلام است و هم بمعنی صلوة که کنایه از طاعت است ۱۲

[illegible]

صفتش در حدوث کی گنجد	سخنش را حدوث کی سنجد
وهم حیران ز شکل صورتهاش	عقل واله ز سر سورتهاش
مغز و نغز است حرف و سورت او	دلبر و دلفریب صورت او
زو گرفته مقیم قوت و قوت	داده ملک و داده ملکوت
سر او بهر حل مشکلها	روح جانها و راحت دلها
دل مجروح را شفا قرآن	درد دلسوز را دوا قرآن
تو کلام خدای را بیشک	گر نه طوطی و حمار و اشک
اصل ایمان و رکن تقوی دان	کان یاقوت و گنج معنی دان
هست قانون حکمت حکما	هست معیار عادت علما
نزهت جانها ستایش اوست	سلوت عقلها نمایش اوست
آیت او شفای جان تقی	رایتش درد و اندهان شقی
عقل کل را فکنده در شدت	نفس کل را نشانده در عدت

[illegible]

ما هو شفاء و رحمة
سبحان الذی [illegible] قرآن
[illegible]
جهل و شبهه او دافع است
شفاست از مرضهای صوری و معنوی
قلبی و قالبی و بخشایش است چنانکه
[illegible]
را گویند و در فرس آب چشم باشد و در زبان ترکی
یعنی خوش عیش شدن
[illegible]
و آن عقل کل که درک کلیات
در شدت افکنده چه دریافت اسرار
و آن بر عقل بغایت شدیدست
و نفس کل را در عدت نشانده
چون عقل فاعل و موثرست و نفس
منفعل و از وی تا زمن او با نفس
ماست و نشاندن او بعدت که
[illegible]
بحکمت شدت عقل که عبارت از
صورت اوست بغایت متناسب

بدانکه کلام بذات پاک حق سبحانه و تعالی و مراد از کلام نفسی نزد اهل حق امریست شامل لفظ و معنی جمیعاً قائم بذات که آن مکتوبست در مصاحف و محفوظ در صدور و مقرو بالسنه [illegible]

و مذهب محققین [illegible] کلام الله نفسی است [illegible] اقامت میکنند [illegible] شرح آن [illegible] نزد ایشان کلام الله لفظیست قدیم قائم بذات لیکن [illegible] چهارم مذهب حنابله [illegible] نزد ایشان نیز کلام الله لفظیست حادث [illegible] سوم مذهب کرامیه است قائم بغیر ذات حق سبحانه و حادث

قُلْ لَئِنِ اجْتَمَعَتِ الْإِنْسُ وَالْجِنُّ عَلَىٰ أَنْ يَأْتُوا بِمِثْلِ هٰذَا الْقُرْآنِ لَا يَأْتُونَ بِمِثْلِهِ وَلَوْ كَانَ بَعْضُهُمْ لِبَعْضٍ ظَهِيرًا وَقَالَ النَّبِيُّ عَلَيْهِ الصَّلٰوةُ وَالسَّلَامُ الْقُرْآنُ غِنًى لَا فَقْرَ بَعْدَهُ وَلَا غِنًى دُونَهُ وَقَالَ عَلَيْهِ السَّلَامُ الْقُرْآنُ هُوَ الدَّوَاءُ مِنْ كُلِّ دَاءٍ إِلَّا الْمَوْتُ

صد رست صوت فی نورحمت شعرف		سمنش رازبس لطافت ظرف

[illegible]

۱۶۰

پرده و پرده دار با از شاه / نبود دل بهیچ سان آگاه
داند آنکس که وی بصر دارد / پرده از شاه کی خبر دارد
قشر دارد ور طارم ازرق / حرف را پوست و نازکیش تنق
نحو و نقش و قرأت و تنوین / از زمین ست تا سر پروین
تو هنوز از کفایت شب و روز / قشر اول چشیده از گوز
کاولین پوست زفت و تلخ بود / دومین چون زناه سانه بود
سومین آن حریر زرد تنک / چارمین مغز آبدار خنک
پنجمین نزل است خانهٔ تو / سنت انبیا ستانهٔ تو
چون ز پنجم روان بیارائی / پس باول چرا فرود آئی
تو ز قرآن نقاب او دیدی / حرف او را حجاب او دیدی
پیش نا اهل چهره نگشادست / نقش و پیش او براستادست
گر ترا هیچ اهل آن دیدی / این نقاب رقیق بدریدی
مر ترا روی خویش بنمودی / تا روانت بدو بیاسودی
دل مجروح را شفا زو بست / جان محروم را دوا ازو بست
تن چشد طعم نقلش از پی ست / جان شناسد که طعم روغن چیست

ف قوله دل مجروح
الخ اشارت بآیۀ
یا ایها الناس
قد جاءتکم موعظة
من ربکم وشفاء
الی آخره که در سیپاره
یعتذرون ۶۳
در سورۀ یونس واقع شده و آیۀ
وننزل من القرآن
ما هو شفاء ورحمة
للمؤمنین که در سیپارۀ
سبحان الذی در سورۀ
بنی اسرائیل واقع شده
ودر قرآن الفاظ [illegible]
[illegible]

عقل و نفس از نهاد آن عاجز | فصحا از طریق آن عاجز

فی جلال القرآن

هم جلیلست با حجاب جلال | هم دلیلست با نقاب لال
سخن اوست واضح و واثق | حجت اوست لایح و لایق
دُرج جان را حروف او دُرج است | چرخ دین را آیتش برج است
روضهٔ انس ما الفت او | جنت الاعلی ز ما نسبت او
ای ترا از قرائت قرآن | از سر غفلت و ز عصیان
بر زبان از حروف ذوقی نه | در جنان از وقوف شوقی نه
از کمال جلالت و سلطان | هست قرآن بحجت و برهان
از درون شمع منهج اسلام | وز برون خازن عقیده عام
عاقلان را حلاوتی در جان | غافلان را تلاوتی بزبان
بر زبان ظرف حرف ذوقی نه | غافل از عیش کز از پی چه
مرده روح و حروف قرآن را | چشم جسم این و چشم جان آنرا
نعمت آن ببرده جسم ز گوش | نعمت این بخورده روح ز هوش
بهر نامحرمان ز پیش جمال | بسته از مشک پردهٔ جلال

ع ۵ میفرمایند عقل و نفس از نهاد یعنی دریافت اصل آن باز دارنده اند یعنی عقل و نفس چون باصل آن نرسند

۱۶۲

[illegible]

در بیابان بغفلت اند همه ‌ ‌ مرگ همچون شبان و خلق رمه
واندرین بادیه هوا وهوان ‌ ‌ ریگ گرمست همچو آب روان
هست قرآن چو آب سرد فرات ‌ ‌ تو چو عاصی تشنه در عرصات
حرف قرآن تو ظرف آب شمر ‌ ‌ آب میخور بظرف در منگر
کان کزین زان نمایدت اوطان ‌ ‌ که تموزست و مهر در سرطان
زان بماندت نهاد بی روزه ‌ ‌ کاب سردست و کاسه پیروزه
سر قرآن پاک با دل پاک ‌ ‌ درد گوید بصوت اندهناک
عقل کی شرح و بسط او داند ‌ ‌ ذوق او سر سر نکو داند
گرچه نقش سخن نه از سخن ست ‌ ‌ بوی یوسف درون پیرهن ست
بود در مصر مانده یوسف خوب ‌ ‌ بو بکنعان رسیده زی یعقوب
حرف قرآن ز معنی قرآن ‌ ‌ همچنانست کز لباس تو جان
حرف را بر زبان توان اندان ‌ ‌ جان قرآن بجان توان خوردن
صدف آمد حروف و قرآن در ‌ ‌ نشود مایل صدف دل حر
حرف او گرچه خوب منقوش ست ‌ ‌ کوه از و همچو عهن منفوش ست
از درون کن سماع موسی وا ‌ ‌ تز برون سو چو زیر موسیقا

[illegible]

حس چه بیند مگر که صورت نغز   نغز داند که چیست اندر مغز
صورت سورتش همی خوانی   صفت سیرتش نمیدانی
کم ز مهمانسرای معدن مدان   خوان قرآن به پیش قرآن خوان
حرف را زان نقاب خود کردست   که ز نامحرمیت در پردست
صورت از معنی روح بیخبرست   تن دگر دان که روح خود دگرست
تو همان دیده ز صورت آن   کاهل صورت ز صورت سلطان
چه شماری حروف را قرآن   چه حدیث حدث کنی با آن
حرف با او اگرچه همخوابست   بیخبر همچو نقش گرمابست
که نه بینند همچو بیداران   ذات او خفتگان طراران

فی ذکر سر القرآن

چون نباشد ز محرمان بنهفت   سر قرآن زبان نداند گفت
سر قرآن حسن انکو داند   زو شنو زانکه خود همو داند
کس بشناخت جز بدیده جان   حرف پیمای راز قرآن خوان
من نگویم وگرچه عثمانی   که تو قرآن همه نکو دانی
هست دنیا بسان تابستان   خلق در وی بسان سرمستان

باش کانگه که صبح دین بدمد شب وهم و خیال و حس برمد
چون ببیند مر ترا بی عیب روی پوشیدگان عالم غیب
مر ترا در سرای غیب آرند پرده از پیش روی بردارند
سرّ قرآن ترا چو بنمایند پرده‌های حروف بگشایند
خاکی اجزای خاک را بیند پاک باید که پاک را بیند
درو مانعی که دیو کبر دمید چشم قرآن ازان دماغ رمید
ز استماع همی بتابد گوش وز پی سرّ سوره نارد هوش
هوش اگر گوشمال حق یابد سرّ قرآن ز سوره دریابد

فی ذکر اعجاز القرآن

ای ز دریا بکف کف آورده دُر ملک صورت صدف آورده
مغز دُر زان بدست ناوردی گه بگرد صدف همی گردی
زین صدفهای تیره دست بدار دُر صافی ز قعر بحر برآر
گهر بی صدف درون بستست صدف بی گهر برون گلست
قیمت دُر نه از صدف باشد تیر را قیمت از هدف باشد
آنکه داند بدید جوهر از قعر بشناسد ز دُر دریا بقعر

[illegible]

حدیقهٔ حکیم سنائی ۱۶۷

[illegible]

حدیقه حکیم سنائی ۱۶۶

جان چو آن خواند لقمه چرب کند   هر که بشنود خرقه ضرب کند
لفظ و آواز و حرف در آیات   چون سه چوبک ز کاسهای نبات
پوست ار چه نه خوب و نغز بود   پوست هم پرده دار مغز بود
حکمت از خبث تو سرود آید   نبی از جهل تو فسرود آید
تا درین ترتبی که ترتیب ست   تا درین مرکزی که ترکیب ست
تا درین عالمی که پر صید ست   تا درین مرکزی که پر کید ست
مبصر سید بین بدل طوبی   بزبان حرف خوان بدل معنی
لیکن از بهر حرمت قرآن   عقل را پیش نطق او قربان
عقل نبود دلیل اسرارش   عقل عاجز شدست در کارش
تو کنون تا حفاظ غمازی   نه سزاوار پرده رازی
تو نگشتی بسر او واقف   نرسیدی هنوز در موقف
تا هوا خواهی و هوا داری   کودکی کن نه مرد این کاری
چون جهان هوا خرد بگرفت   نیکی محض جای بد بگرفت
دیو بگریخت هم بد و زخ آز   یافت انگشتری سلیمان باز
شد هزیمت ز سر او شیطان   چه عجب گر رمان شد از قرآن

سه حفاظ بکسر نگاهبانی کردن و بفتح عار و حمیت ۱۲ از برود

پرده‌ٔ روی روز تاریکیست — نظر این نکته سخت باریکیست
گر همی گنج دولت باید و جان — آیتی زو بجان و دل برخوان
تا در و گوهر یقین یابی — تا در و کیمیای دین یابی
تا بیابی تو درج دُرّ یتیم — تا بدانی تو زر ناب از سیم
دُرج جا چیست سرّ ربانی — در میان چیست رمز روحانی
تا نماید بتو چو مهر و چو ماه — روی خوب خود از نقاب سیاه
چون عروسی که از نقاب تنک — بدر آید لطیف و روح سبک

فی هدایة القرآن

رهبرست او و ما شتران راهی — رسنست او و تو فلان چاهی
در بن چاه جانت را وطنست — نور قرآن بسوی آن رسنست
خیز و خود در رسن بچنگ آور — تا بیابی نجات خویش مگر
ور نه گشتی بقعر چاه هلاک — آب و بادت بهر آتش و خاک
تو چو یوسف بچاهی از شیطان — حزوت لبشری کو رسن قرآن
گر همی یوسفیت باید و جاه — چنگ در وی زن و برآی از چاه
راد مردان رسن بدان دارند — تا بدان آب جان بدست آرند

[illegible]

[illegible]

وانکه بر سطر شطّ این دریاست — نه سزاوار لؤلؤ لالاست
سطر قرآن چو شطّ ایمانست — که از ره راحت دل و جانست
صفت لطف و عزت قرآن — هست بحر محیط عالم جان
قعر او پر ز درّ و پر ز گهر — ساحلش پر ز عود و از عنبر
زوست از بهر باطن و ظاهر — منشعب علم اول و آخر
پاک شو تا معانی مکنون — آید از حجرهٔ حروف برون
تا برون ناید از حدث انسان — کی برون آید از حروف قرآن
تا تو باشی ز نقش خود محجوب — با تو و عقل تو چه زشت و چه خوب
نشود دل ز حرف قرآن به — نشود بز به نیچ کجّی فربه
نکند خیره زودی و دیری — آب در خواب تشنه را سیری
تو که در بند کلک و انقاسی — چهره را از نقاب نشناسی
نبود خاصه در جهان سخن — رنگ و بوی سخن چو جان سخن
چون قدم در نهی دران اقلیم — کندت ابجد وفا التعلیم
چون بخوانی تو ابجد دین را — آب وجد دان تو شمس و پروین را
سیرت صادقان چنین باشد — ابجد عاشقان همین باشد

انقاس جمع نقس است بکسر اول بمعنی مرکب ۱۲ صح

[illegible] اسرار کتاب ایزدی [illegible] ۱۲

گه دو پا پاش سر بری بخیال　　گه درونش کنی برون بمحال
گه برای خودش کنی تفسیر　　گه بعلم خودش کنی تقریر
می نگردی مگر به بیچاره　　گرد صندوقهای سیپاره
گاه گوئی رفیق جاهل را　　یا نه گر بابس بافت کاهل را
گه نویسم ترا یکے تعویذ　　پاک دارای جوان مدار پلید
لیک بهر یه پگاه می باید　　خون مرغ سیاه می باید
این همه حیله بهر یکدو درم　　شام یا چاشتی ز بهر شکم
عمر بر دادهٔ بخیره بباد　　من چه گویم برو که شرمت باد
در یکی مسجدی خزی بهوس　　خلق مرباو تسپ نامی و جرس
زین هوس شرم شرع و دنیت باد　　یا خرد یا اجل قرینت باد
با چنین خود و فضل و فرهنگت　　شرم بادت که نیست خود ننگت

[illegible]

فی حجیة الکلام

باش تا روز عرض با یزدان　　گله جانب تو کند قرآن
گوید این باطل مصدق تو　　چند باطل کشید از حق تو
گوید ای کرده کار پیدائی　　آشکارا چنانکه پنهانی

تو رسن را همی بدان سازی   تا کنی بهر نان رسن بازی
کس نداند دو حرف از قرآن   با چنین دیده در بزار قرآن
دست عقلت چو چرخ گردانست   پای بند دولت تن و جانست
گر ترا تخت و تاج باید و جاه   چه نشینی مقیم در بن چاه
یوسف تو بچاه در ماندست   دل تو سوره سفه خواندست
رسن از دور ساز و دلو آراه   یوسف خویش را برآر از چاه

فی عزة القرآن انها لیست بالاعشار والاخماس

بهر یک مشت کودک از وسواس   نامش اعشار کرده و اخماس
کرده منسوخ حکم هر ناسخ   نشده در علوم آن راسخ
متشابه تراشده محکم   کرده بر محکمش معول کم
تو رها کرده نور قرآن را   وز پی عامه صورت آن را
ساخته دست مزد سالوس   بهر یک من جو و دو کاسه سبوس
گه سرودش کنی و گاه مثل   گاه سازی ازو سلاح جدل
گه زنی در رهش به بی ادبی   گه شمارش کنی به بو العجبی
گه کنی به قیاس خود تاویل   گه کنی حکم را بر آن تحویل

مع متشابه [illegible] محکم است و آن آیات [illegible] که در او تاویل [illegible] او اصلا [illegible] شده طلب معانی او [illegible] همیشه با اعتقاد [illegible]

[illegible] ناسخ [illegible] منسوخ [illegible]

۱۷

جلوه کردی براه اعجازی		گه بحرفی و گه باوازی

فی حلاوة القرآن

کی چشی طعم و لذت قرآن		چون زبان بر دهی نبردی جان
از درون منظر جان آیی		بتماشای باغ قرآن آیی
تا بجان تو جمله بنماید		انچه بود انچه هست انچه آید
تر و خشک جهان درون برون		انچه موجود شد بکن فیکون
حکمهائی که گشت ازو محکوم		همه گردد ترا ازو معلوم
بشنواند ترا صفات خدای		گشته پیشت بصدق قصه سرای
مستمع چون بکند سماع کلام		گیر زنش نطق موسی براندام
تا به بینی بدیده اخلاص		چون بخوانی تو سورة الاخلاص
سورقی همچو سرو غماتفرے		نظم او چون بنفشه طبرے
نصب و رفعش چو عرش و چون کرسی		گر تو از مرشدے خبر پرسی
جر و جزم وی از طریق قدم		لوح محفوظ و سیر حسن قلم
حرفها بانگ رجع و پرده نور	پاک	نقطها خال مشک بر رخ نور
اینچنین در نگر بصورت او		تا بدانی تو سیرت سورت او

[illegible]

حدیقهٔ حکیم سنائی

۱۷۳

شب و روزم بخواند با فریاد	داد یک حرف من بصدق ندا
حق نحو و معانی و اعراب	زو ندیدم بصدق در محراب
حجره در سرود نیک آید	جابهٔ عشم کبود نیک آید
چند گو لاف زد بدعوی ما	پس ندانست قدر معنی ما
بجز از گفت و گوی و دمدمه	نیست گوشی نصیب این مه
سوی میدان خاص بنتاخت	روی ما از نقاب نشناخت
بر سر کوی ما بزشت و نکو	سگی آمد کسی نیامد از و
عقل و جان زا بقول من نسپرد	سوی رای و هوای خویشم برد
گه به تیغ هوا بخست مرا	گاه بر دام نفس بست مرا
گه بسوی شراب اندم را	گه برا و سرود خواند مرا
گه بخواندی مرا براو مجاز	خیره بگشاده چون خران آواز
گه شکستی چو چوب را سکنه	سر و روی حروفم از شکنه
گه چو قوال کرده از نغمه	متفرق حروفم از زخمه
ای مدبر زمدبری چنین	خواهم انصاف تو بیوم الدین
در سرای مجاز از سر نانه	گه ببازار و گاه و گه بنماز

[illegible]

مقری زاهد از پی یکدانگ
همچو قمری دو مغزه دارد بانگ
قول باری شنو هم از باری
که حجابست صنعت قاری
مرد عارف سخن ز حق شنود
لاجرم ز اشتیاق کم غنود
طبع قوال راز بون باشد
عشق را مطرب از درون باشد
در دل نقش نه بر رخ خال
که خیالت نشان دهد از حال
با خیال لطیف گوید راز
شکن و پیچ و وقفه در آواز
هرچه آواز و نقش و آوازه است
خانه شان از برون دروازه است
هیچ معنیستی اگر در بانگ
بلبلی بنده نیستی بدو دانگ
دل ز معنی طلب ز حرف مجوی
که نیابی ز نقش عنبر بوی
عدتی دان درین سرای مجاز
چشم را رنگ و گوش را آواز
مجلس روح جای بی گوشیست
و اندر انجا سماع خاموشیست
کی سوی عشق دیدنی باشد
لذتی کان چشیدنی باشد
طبع را از غنا مگردان شاد
که غنا جز غنا نیارد یاد
یار کو بر سبیل آمد یار
قوم را ور از آب دور مدار
یا با تش فرو براز سرگین
یا بجا کش سپار و خوش بنشین

خیال درین مصراع فاعل ست ۱۱
ع عدت بالکسر ردت ۱۱

و یوسف خوب کہ استعاره از معشوق
کثرت یابت باشد بزیر پاسے قرار آرد
در درون رای تو و با قفا را کہ کنایت از
الف را کہ عبارت از وحدت است
تو تماشا بین سر شدی قرآن
بنگر تا از سوره [illegible] بدانی مهرگاه
باین عظمت کہ در ابیات با قبل مذکور شد
تو در صدور اعمال الفاظ قرآن
بجز [illegible] معنی این سمیت آنکہ
بود و [illegible] گرفت العقیده یوسف را
[illegible] آورده کہ

تا الف را درون رای آرد
با قفا را بزیر پاسے آرد

تا فروشد بجای جان خرد
یوسف خوب را بهژده بد

زانکه در کوی عشق و وحدت و هنگ
بیش ازین قیمتے نیار و رنگ

بوته شهوت امتحانش کند
پس از ان با محو زر کانش کند

پس دگر باره بوته سازد
تا در و غل و غشّش بگدازد

پس چو زرّش کند فرو ساید
پس بد و تاج او بیاراید

هر ملک را که عدل و دین باشد
افسر و تاج او چنین باشد

سخنے کز تو گشت آلوده
گرچه نیکوست هست بیهوده

باد اگرچه خوش آید و دلکش
بر حدث بگذرد نباشد خوش

فی ذکر کشف القرآن

مرحبا بامر یزدانش
پس نه مهجور کرد قرآنش

پس ز انوی جبرئیلش بنشاند
لا یمسه چو بر دو دستش خواند

[illegible]

و بهای بجان [illegible] خریداران شده بهژده بد و [illegible]
و فوق آن [illegible] ایمان و خرد [illegible]
والله اعلم بالصواب [illegible]
و دو بیت در اصطلاح صوفیه [illegible]
[illegible]

[illegible]

[illegible]

حال کان از محال و زرق بود | همچو فرعون و بانگ غرق بود
بانگ او و حال غرق سود نکرد | آتش آشتیش دود نکرد
هر که در مجلس سه بانگ کند | وان کز اندیشه دو دانگ کند
ور نه آه مرید عشق الفنج | همچو ماریست خفته بر سر گنج
اژدها گر دو گنج برخیزد | مهره کامش آتش انگیزد
گنج اندر فقیر چیست خری | چاک چاک اندر چراغ چیست تری
آب و روغن چو در هم آمیزد | نور در صفو روغن آویزد
نفت چو روغن زیش برگیرد | هم بیگانه بانگ درگیرد
آه رعنائی طبیعت تست | راه بینائی شریعت تست
آینه روشن است راه شما | پرده آیینه ست آه شما

التمثیل فی خلقة آدم و عیسی بن مریم علیهما السلام

نیست آدم اندرین عالم | هست از آن دم که زاده مریم

[illegible]

ان مثل عیسی عند الله کمثل آدم خلقه من تراب ثم قال له کن فیکون ۱۷۷

در سپاره سوم تلک الرسل در سوره آل عمران واقع شده در حق صفت عیسی و مثال [illegible] صفت آدم است [illegible] تصدیق می کنند [illegible] و مخلوق شده حالانکه [illegible]

[illegible]

داد او را و دیگر عیسی خداوند روحیست جاد رشده از حق سبحانه و تعالی بی واسطه اسباب ۱۲

هرچه در عشق نیک و هرچه بدست
بار حکمش خریدن از خردست

هرچه صورت دهد بآتش ده
ناله زار در دل خوش نه

چون برون ناله آید از دل خوش
پای او گیر و سوی دوزخ کش

می نداری خبر تو ای نسناس
که بصد بند و حیلت و ریواس

آن همه دیو نفس در تو دمد
تا ز تو عقل و هوش تو ببرد

ای درین بادیه پر از بیداد
عمر را عمر خوانده شرمت باد

راه دین صنعت و عبارت نیست
نحو و تصریف و استعارت نیست

این صفات از کلام حق دورست
ضمن قرآن چو در منثورست

تا گهی باشد ای مسلمانان
که شود سوی آسمان قرآن

گرچه ماندست نزد ما نامش
نیست مانده شروع و احکامش

فی استماع القرآن

در طریقی که شرط جان سپریست
نعره بیهده خری و تریست

مرد دانا بجان سماع کند
حرف و ظرفش همه وداع کند

جان از و حظ خویش برگیرد
کارها جملگی ز سر گیرد

با مرید جوان سرود و شقق
همچنان دان که مرد عاشق [illegible]

یعنی بدن

ای پر از [illegible]

له قوله راه دین
یعنی چون در برابر
نحو و صرف
واقع شده مراد
از استعارت
اینجا علم بیان
که مشتمل است
بر مجاز [illegible]

له شقق
[illegible]

تو یکیی و لیک هم ز عهد او		نام داری و بس چو نقش زیاد
چون در آمد وصال را حاله		سر دلشد گفت و گوی دلّاله
گرچه دلاله مبنی کارست		گاه خلوت ترا گرانبارست
زانکه باشد ز روی عقل و نظر		دو هزیمت بوقت خود سه ظفر
پس تو ای بو الفضول بلغاری		چون درین و دبر گُل و نماری

ذکر الانبیاء خیر من حدیث الجهلا

انبیا راستان دین بودند		خلق را راه راست بنمودند
چون بغرب فنا فرو رفتند		باز خودکامگان برآشفتند
پرده بست ظلمت از شب شرک		بوسها داد کفر بر لب شرک
این چلیپا چو شاخ گل در دست		وان چو نیلوفر آفتاب پرست
این صنم کرده سال و مه معبود		وان جدا مانده از همه مقصود
این شمرده ز جهل بی برهان		بدی از دیو و نیکی از یزدان
خاک پاشان آتش آشامان		آب کوبان باد آرامان
این چو باده ز مغز عقل زدای		وان چو نکبا ز سر عمامه ربای
این وثن را خدای خود خوانده		وان ثمن وار دین برافشانده

ای جهلان

تن که تن شد ز رنگ آدم شد
جان که جان شد ز بوی آدم شد
هر کرا آن دم است آدم اوست
وانکرا نیست نقش عالم اوست
آدم آنم که از قدر دریافت
دل خبر یافت سوی جان بشتافت
گر ازین دم خبر چگونه دهی
گفت هستم ز جام و جامه تهی
جامه و جام ما تهی ز انست
کین گرانمایه سخت ارزانست
همه خواهی که باشی او را باش
بر او سوی خویش هیچ مباش
بر پریده ز دام ناسوتی
در حضر دیده بار لاهوتی
دیده خطهای خطهٔ ملکوت
همچو عیسی بدیده لاهوت
آنکه در بند این جهان آویخت
سود کرد ار ز لشکرش بگریخت
کاین جهانی ستایهٔ غم و رنج
خوانده عاقل ورا سرای سپنج
رهبرت باد بهر صورت و جان
این جهان عقل و آنجهان ایمان
خنک آنکس که عقل رهبر اوست
هر دو عالم بطوع چاکر اوست
خنک آنکس که نقش خویش بشست
ذکر او را نه او کسی را جست
خویشتن را یکی مخوان در ده
کان یکی نیست کهیچ ازان یک به
همچو نقش زیاد و هر سه بسیج
بسو خه دو یکی و آن یک هیچ

[illegible] این بیت آخر [illegible]
[illegible] واقع شده متعلق است
[illegible] معنی این ابیات قبل این
[illegible] خود را
از کثرهٔ هستی [illegible]
[illegible] از عالم [illegible]
چه این وجود عنصری اگر [illegible]
[illegible] و سادگی این نقش [illegible]
کسب کمالات علم میشود و [illegible]
و اظهار کار میکند و باعث وصول مطلب
میگردد و چون این مطالب [illegible] حاصل شد
و طالب بوصال معشوق حقیقی فایز گردید
در رنگ گفت و گوی [illegible]
[illegible]

۱۷۸

[illegible]

ملک توران و مملکت ایران ‌‌ شده از جور یکدگر ویران
حبشه تاخته سوی یثرب ‌‌ فیل با ابرهه زمین عرب
خانهٔ کعبه گشته بتخانه ‌‌ بگرفته به غصب بیگانه
عتبه و شیبه و لعین بوجهل ‌‌ یک جهان پر ز ناکس و نااهل
عالمی پر سباع و دیو و ستور ‌‌ صد هزاران دوچه و همه کور
بر چپ و راست غول پیش نهنگ ‌‌ راه برگشته کور و همه لنگ
خفته جهل را ز پر خوابی ‌‌ کژدم حق کرده ذبابی
پر جهالت جهان و پر نیرنگ ‌‌ بر خردمند راه دین شده تنگ
بانگ برداشته سحرگاهان ‌‌ سگ و خر در جهان گمراهان
ای سنائی چو برگرفتی کلک ‌‌ دُر معنی کشیدی اندر سلک
چون بگفتی ثنای حق اول ‌‌ پس بگو نعت احمد مرسل
چون ز توحید گفته شد طرفی ‌‌ گفت خواهم ز انبیا شرفی
خاصه نعت رسول با تمکین ‌‌ آن ز پیغمبران مهین و گزین
احمد مرسل آن چراغ جهان ‌‌ رحمت عالم آشکار و نهان

اَلْبَابُ الثَّانِی فِی فَضِیلَةِ نَبِیِّنَا مُحَمَّدٍ صَلَّی اللّٰهُ عَلَیْهِ وَآلِهِ وَسَلَّمَ

[illegible]

این یکی سحر و آن دگر تنجیم
این یکی در امید و آن در بیم

همه ناخوب سیرتان بودند
همه اعمی بصیرتان بودند

عام قانع شده بزمین و دین
خاص مشغول در تقشمین دین

دین حق روی خود نهان کرده
هر یکی دین بد عیان کرده

بدعت و شرک سر برآورده
زندقه جمله سر برآورده

این بتلقین هرزه در بند
وان بتخییل بیهده خرسند

گوش سرشان هوس شنوده ز دیو
هذیان شان هدی نموده دیو

شده نزدیک عام و دانشمند
سفه و غیبت و فضولی پند

خاص در بند شهوت و لذات
عام در بند هزل و ترّهات

مندرس گشته علم و دین خدای
همگان ژاژخای و هرزه درای

عمر خود جسته در بهانهٔ علم
عقل پوشیده در میانهٔ علم

راستیها زبیم بت و طلسم
روی پوشیده چون الف در بسم

نماسگان چون بتخانه بار شدند
عامه هم با سر مجاز شدند

آن یکی رفته بر ره موسی
وان دگر مقتدی او عیسی

کیش زردشتی آشکاره شد
پردهٔ رحم پاره پاره شد

مع زمین با اول مفتوح بخیل و مکار بود و دغاباز و ریو

قوله شرع او را الخ یعنی شرع او را افلاک قبول کرده و آن [illegible]

[illegible]

تا بداند سر بسر آفاق — پایمردی چنو همی بر میثاق
شرع او را فلک مسلم کرد — خانه بر بام چرخ اعظم کرد
اندر آمد ببارگاه خدا — دامن خواجگی کشان در پای
پیش وی سجده کرده عالم و نون — زنده گشته چو سجده ذوالنون
دیده جان پاک آدم ازو — معنی بکر لفظ محکم ازو
جان عاقل جهان بدو بیند — زآتش بر جان خویش بگزیند
انبیا ریخته هم از زر او — هر چه شان نقد بوده بر سر او
تا شب نیست صبح هستی زاد — آفتاب چنو ندارد یاد
همه شاگرد او مدرس شان — همه مزدور او مهندس شان
او سر و بوده عقل گردن او — او دلی بوده انبیا تن او
وال کنت جمع را اساسی — میزبانی بروح قیداسی
کوشکش را ولایت تقدیس — صحن او بام خانه ادریس
آستان درش برفته اس — بوده بستان کده روح القدس
کرده باشا میر طاهرست — باده در بستان قدسی
جان او خوانده پیش زا مدرق — ابجد لم یزل ز تحفهٔ حق

مراد پیغمبر صلعم است ۱۲ منه یعنی عرشی ۱۲

[illegible]

حدیقه حکیم سنائی ۱۸۳

[illegible]

آن حضرت ارجح و رفعت [illegible] و کمالات را بود و شریف [illegible] آن سرور پایان نظیر گشت [illegible] و مومنان را بطفیل وجود عالم و دیگران طفیل آن [illegible] جمیع عالم [illegible] فرستادیم ترا [illegible] و گفت حق سبحانه و تعالی [illegible] امر او را [illegible]

علی سائر الانبیاء وفی معراجه وفی بدایة ذاته وبدو شأنه فی منقبته وحسن خلقه وکرامته وانشراح صدره ومشیته واتباعه وبعثه وارساله وفی الصلوة علیه قال الله تعالی ان الله وملائکته یصلون علی النبی یا ایها الذین آمنوا صلوا علیه وسلموا تسلیما وقال الله تعالی وما ارسلناک الا رحمة للعالمین وقال علیه السلام انا سید ولد آدم ولا فخر وآدم ومن دونه تحت لوائی یوم القیمة ولا فخر

آمد اندر جهان جان هر کس
جان جانها محمد آمد و بس

چون بخندید بر سپهر جلی
آفتاب سعادت ازلی

آن سپهرش چه بارگاه ازل
آفتابش که احمد مرسل

[illegible]

چنانچه امم سابقه را بود و ظاهر شد و گفت پیغمبر ما صلی الله علیه و آله [illegible] این بهتر از خاندان آدم و ذریت [illegible] آدم علیه السلام [illegible] روز قیامت [illegible]

[illegible]

گفته او را بوقت وحی وجل ‌‌ جبرئیل امین و لا تعجل
بوده چون نقش صورت خویشش ‌‌ ماجراهای غیب در پیشش
هست گرده ز نور لطف گلش ‌‌ شرق و غرب ازل درون دلش
آدم آنگه که سمت جان داشت ‌‌ پای منش بر گریبان داشت

لا تعجل [illegible] ۱۲

فی معراجه صلوات الله و سلامه علیه

برنهاده ز بهر تاج قدم ‌‌ پای بر فرق عالم و آدم

[illegible]

مناسبت تمام است و هرگاه
طرف را انچه نور او گرفت ملاحظه
کاینات همانست ابتدا بوده و خود
ابتدای غرب تا چار لطف کمال او که
انتهای عبارت از هیکل جسمانی
اوست صلی الله علیه و آله و سلم

صلوات الرحمن علیه [illegible]

۱۲ سمت بکسر اول و بفتح دوم نشان و بفتح اول و سکون ثانی راه و روش نیکو چراغ

[illegible] بوجود مقدس و شرع مطهر اوست یعنی مصراع ثانی آنکه [illegible] نفس کل که از تدبیر و تصرف در عالم اجسام [illegible] حصول کمال است تمام بدوست یعنی نفس [illegible] آن کمال که بوسیله وجود منور او یافت در [illegible] فردی از افراد بنی آدم نیافت بدانکه [illegible] در کمال ذات آدم [illegible] قدم او در ازل بوده [illegible] باعتبار [illegible] یعنی پیش از ازل بوده [illegible] در وادی ازل [illegible] مبدأ وجود [illegible] باعتبار سیر الی الله [illegible] یعنی [illegible] قدمش در ازل [illegible] در ابد [illegible]

ستر او سورت وفا خوانده | دل او مرکب صفا رانده
گوی بربوده دست منقبتش | پای بر سر نهاده مرتبتش
عالم جسم را انتظام بدو | غرض نفس کل تمام بدو
قدمش در ازل بپیموده | بوده کل کون نابوده
داده اشراق بر همه عالم | مر ورا کرده کار لوح و قلم
قدمش در ازل نفرسوده | قدمش در ابد نیاسوده
علم او میزبان عالم داد | شرع او شحنهٔ خدای آباد
آمد از رب سوی زمین عرب | چشمهٔ زندگانی اندر لب
قلب‌ها چون عقیقش اندر بر | قلت‌ها همچو حیدرش بر در
فیض فضل خدای دانهٔ او | فر چتر همای سایهٔ او
جان او دیده زآسمان قدم | زادن عقل و آدم و عالم
بلکه از عقل پیشتر دل او | دیده صنع خدای در گل او

[illegible] یعنی حقیقت او که تعین اول است از آسمان قدم زادن عقل را [illegible] اول ما خلق الله العقل ۱۲ [illegible]

[illegible]

[illegible]

شده اندر زمین بقبضهٔ نظر   خاک آدم ز آفتابش زر
زاده از یادگر بعلم و بدم   آدم از احمد احمد از آدم
غرض عالم آدم از اول   غرضش آدم احمد مرسل
از پی او زمانه را پیوند   بهر او خدای را سوگند
بهر او بوده جای روح القدس   پای او سجده جای روح القدس
گر نه از بهر عز او بودی   ذل خاک این کمال ننمودی
خلق او مایه روح حیوان را   خلق او دایه نفس انسان را
کرده ناهید از غمش توبیخ   خوانده تاریخ هستیش مریخ
بوده برجیس چون دبیر او را   چون کمان خم گرفته تیر او را
چشم جمشید مانده در ابرویش   قرص خورشید مهرهٔ گیسویش
رنگ رخسارهٔ زحل کاهش   نقش پیشانی قمر ناهش
شرف اهل عشر فتراکش   لوح محفوظ ملک ادراکش
بوده در مکتب حکیم و علیم   لوح محفوظ بر کنار مقیم
جسم و جان کرده در خزانه راز   پیش محراب ابروانش نماز
صفت آن روی والضحی آمد   صفت زلف او السجی آمد

[illegible]

۱۸۷

یک نسخه وجهی دارد
فایده کرده شود هم
و اگر جای و سجده بکار
فایده درست نشود
روح پاک و بیرون این
در مصراع ثانی زمین
جبرئیل است علیه السلام
در مصراع اول روح القدس
والله اعلم بالصواب
احمد از آدم علیهما السلام
بعد از خلقت آدم ظاهر شده

دو جهان پیش همتش بدو جو
سر ما زاغ و ما طغی بشنو

پای او تاج فرق آدم شد
دست او رکن علم عالم شد

بارگیرش سه ازل معراج
غره با نشس سه ایه منهاج

گفت سبحانش الذی اسری
شده زانجا بمسجد اقصی

در شب از مسجد حرام بکام
رفته و دیده و آمده بمقام

بنموده بدو عیان مولی
آیة الصغری و آیة الکبری

یافته جای خواجهٔ عقبی
قبه قرب لیلة القربی

شده از صخره تا بسوی رفرف
قاب قوسین لطف کرده بکف

گفته و هم شنیده و آمده باز
همدران شب بجایگاه نماز

قامت عرش با همه شرفش
ذره پیش ذروهٔ شرفش

بر نهاده خدای در معراج
بر سر ذاتش از لعمرک تاج

با قرصنی دل تباه کراست
با لعمرک غم گناه کراست

مسجد حرام که محیط حرم کعبه است [illegible] یا از خانهٔ ام هانی چه مکه و حریم او همه مسجد است [illegible] بیت المقدس [illegible] صخره [illegible] بیت المقدس از معجزهٔ محمدی [illegible] مشهور [illegible] که در شب معراج از کرسی تا عرش [illegible] ذات مقدس محمدی بود صلی الله علیه وآله وسلم [illegible] که محمد است صلی الله علیه وآله [illegible] که بجهت کرامت [illegible] سبحان الذی اسری بعبده لیلا من المسجد الحرام الی المسجد الاقصی [illegible]

[illegible]

[illegible]

چون بدین جایگه سفر کرده | خاک آنجاے با خود آورده
خورده با آب پاک بنشسته | زآب گردش چو آسمان شسته
خاک او بوده زآب تجریدش | سفر دل مقام توحیدش
باد او بد قصد جانش ناکرده | آب غربت ز پاش ناکرده
سیل نامد نهال کن تر ازو | مرغ نامد قفس شکن تر ازو
همتش الرفیق الاعلی جوی | غرتش لا نبیّ بعدی گوی
شیخ را ساز نور داده چو شاب | خاک را آبروی داده چو آب
او ورا بنده بود او سر جد | همه عالم ز پای او مسجد

[illegible]

حدیث ... جعلت لی الارض مسجدا و طهورا

و بود پیغمبر علیه السلام [illegible]

[illegible]

آخر از امانت وحب
اصطفا و اجتبا است
در درگاه ایزدی برده او جستن
دین یعنی گرویدن و ایمان
آوردن را نزول روح الامین
و در وجود وحی تلقین نشد و در
همان طفولیت پیش از بعثت
وز نزول روح الامین ایمان
می آورد و درین صورت
اضافه قبیل الذکر لا انعم می آید
وضمیر شین نگذاشتیش بجانب
بوده که در مصراع ثانی است
راجع میگردد و اگر ضمیر نفوسا
یعنی راجع بحضرت پیغمبر صلی الله
علیه و آله و سلم سازند جستن دین
را بدل از همان ضمیر داشته شود
هم وجهی دارد و در صورت جستن

بوده مقصود آفرینش او / انبیا را بسان بینش او
یافته بهر پای خواجهٔ دین / رتبت شیر چرخ گاو زمین
پیش از اسلام در بدایت خویش / دیو کش بوده در ولایت خویش
کرده در کوی عاشقی برباد / جان و دل را بمهر امینه زاد
دولتش چون گذاشت علیا را / راهبر بود مر بحیرا را
آمنه نا غل از چنان گهری / دهر نادیده آنچنان گهری
ورنه نگذاشتیش جستن دین / برده آمنه بروح امین
وز حلیمه فطام یافته او / در ممالک نظام یافته او
گشته عمان ورا عدو در راه / وز بزرگیش ناشده آگاه
قلزم دین نشد بجزر و مد / دولتی جز بدولت احمد

یعنی مادر زاد
یعنی عموان

[illegible]

۱۸۶

[illegible]

قوله از پی خود الخ میفرماید که حضرت پیغمبر صلی الله علیه و آله وسلم مبعوث بوده از برای هدایت و فیض خلق بوده که خلق بجهت حصول اغراض خود بآن حضرت میآورده اند بلکه مقتضای أَحْسَنْتُمْ أَحْسَنْتُمْ لِأَنْفُسِكُمْ برای نفس خود [illegible] ۱۲

هر که از در در آمده بر او
از پی خود نه از برای سجود

تاج زد فی نهاده بر سر او
صدر او آب کعبه برده زجود

خاتم شرع و خاتمت در مهر
از پی صورت دل جانش

صدق الله نبشته بر خاتم
پیش حکم و خطاب فرمانش

نفس پر چشم همچو نرگس تر
عقل پر گوش همچو سیسنبر

فی بدایة ذاته علیه السلام

آدم از ما در عدم زاده
غیب یزدان نهاده در دل او

او چراغی بدو فرستاده
آب حیوان سرشته در گل او

دیدهٔ او بگاه منزل خواب
تا سوی عرش برگرفته حجاب

جان او بوده در طریقت حق
گوهر حضرت حقیقت حق

رحمت آب و گل درین عالم
رحمتش نام کرده فضل قدم

قدر شبهای قدر از گل او
روز روز قیامت از دل او

حلقهٔ حلقها بحلقهٔ موی
شحنهٔ شرعها بصفحهٔ روی

غرض کن ز حکم در ازل او
اول الفکر آخر العمل او

شکسته شرعها یعنی مستحفظ شرائع [illegible] افاده آن میکند که [illegible]

عبادت جمیع شرائع یافت پس او صلی الله علیه وآله وسلم مستحفظ جمیع شرائع باشد نه تنها شرع مطهر خود ۱۲

تا آدم علیه السلام که
قال الراوی المعنوی ع تا پیش
آدم اسلانش همه همتران بزم و رزم و
محمد [illegible] علی نور او از همه انبیا [illegible]
حق سبحانه و تعالی بنشست بعطای مخزون
ممتاز و منفرد است و هر کس عنایت از وی
شامل حال شد و از سایر مخلوقات ممتاز
و منفرد گشت و هر که از درگاه الهی مصطفی
یعنی در هر کجا هیچ نیافت و همه شد
میان انبیا ذات مقدس حضرت نبوی
صلی الله علیه و آله و سلم مانند بخشش رب
که ممتاز و منفرد است از همه انبیا یکتن است
یعنی منفرد وقت و روزی عجب که یکتنه
بود و همه است یعنی چون [illegible] اصطفای
الهی شده بمقتضی من کان لله کان الله له
همه است چه کسی اگر خدا از و باشد همه چیز
از وست و اگر یک تن است [illegible]
باین طریق تقریر کرده شود که چون حقیقت
محمدی صلی الله علیه و آله و سلم
[illegible] ۱۹۰

رو که تا دامن ابد چون او | کس نه بیند بچشم خود نیکو

فی فضیلته علی سایر الانبیاء علیهم السلام

خلق او از نفیس تر مرکب | عرق او از شریف تر منصب
از همه انبیا چو بخشش رب | یکتن است و همه است این عجب
هم عرب هم عجم مسخر او | لقمه خواهان رحمت از در او
در جهانی فکنده آوازه | با خود آورده سنتی تازه
گشته ادیان خلق زسیرت او | نیست ادراک بر بصیرت او
رشد قومی برای حق جویان | اهد قومی زخوی خویش گویان
تیغ و قرآن ورا شده معجز | نشود شرع او و خلق هرگز
او چو موسی علی ورا هارون | هر دو یکرنگ از درون و برون
او مدینه علوم و باب علی | او خدا را نبی علیش ولی

[illegible]

[illegible]

لون او ماه را چو گل کرده
بوی او مشک را خجل کرده

حلق خلق از برای طوق فرش
خلق خُلق نسیم خاک درش

فرش بی بار فرع او گشته
بی اضافت
عرش مقلوب شرع او گشته

بوده همزاد با ازل سببش
گشته همراز با ابد ادبش

دیده از چشم دل بنور احد
از دریچه ازل سرای ابد

کرده از بر بکتب فردی
سورهٔ سیرت جوانمردی

من نگویم که غیبدان بود او
گرچه از چشمها نهان بود او

غیبدان در مشیمهٔ کن و کان
نیست جز خالق مکین و مکان

به زبانش بوقت نشر حکم
گفت لو تعلمون ما اعلم

زانکه بنمود حق بجان و دلش
رمزهای حقیقت ازلش

طینتش زینت جهان آمد
ساحتش راحت روان آمد

شرع او چون نشست بر عیوق
شد گسسته عنان عز یعوق

چون زبان را بنامه کرد روان
تا شود کسری آرمیده روان

بشقاوت چو پور شد کرد رها
از سعادت بغی بماند جدا

چونکه عیشش فتاد بر عنوان
زهر شد نوش جان نوشروان

قوله زبانش لو اشاره
بحدیث نبویست
لو تعلمون ما اعلم لضحکتم
قلیلا و لبکیتم کثیرا

۱۹۳

حدیقهٔ حکیم سنائی

گزیده از نسخه شد
چیزی را که دیده از نسخه
[illegible]
[illegible]
۱۲

اوست یعنی از مکارم او مخلوق شده
صلی الله علیه و آله و سلم
و منبع خیرات و مبرات صورت نظام
و نفس کل که مدبر و متصرف در عالمست
که زیاده بر سه رکعت عمداً در نیت
[illegible] که زیاده بر دو رکعت و نماز شام
[illegible] از عالم [illegible]
منقود از عالم [illegible]
و اسرار آن معلوم نیست مراد [illegible]
بعضی [illegible] به ثبوت میرسد و حکمت
و تبیانات که بعضی منقود او
و ما مورات

بوده اول خلقت و صورت — وامده آخر از پی دعوت
راز حق پردهٔ محارم او — نفس کل صورت مکارم او
بوده در روضهٔ حظیرهٔ انس — مادرش امر و دایه روح القدس
منتصب قد چو سرو آزاده — شمسهٔ عقد آدمی زاده
قد او هرگه از مهی و بهی — سخره کردی بقد سرو سهی
صبح صادق چنو ندیده براه — آفتابی بزیر گنبد ماه
شرع و دین چار طبع و شش سوا — عقل و جان گوهر و گیسوا او
اندران گیسو سیاه و سپید — دوخته عقل کیسهای امید
هفده تا موی چون ستاره بباغ — وان دگرها سیاه چون پر زاغ

قوله بوده اول نور و روح [illegible]
[illegible]

و دین او [illegible] چار طبع و شش جهت
[illegible] شرع و دین ست و عقل و جان
گوهر و گیسوی اوست مراد از عقل و جان
[illegible] منورتر او صلی الله علیه و آله و سلم
توان داشت که دو گیسوا از آن آویخته
و [illegible] گوهر و گیسوی او صلی الله علیه
و آله و سلم شده باکرام [illegible]

[illegible]

جوهر این سرای را عرض او
لیک غرض بهشت را عرض او

کفر اشهاد کرده بر مویش
عقل دریوزه کرده در کویش

خاک پاشان ملک شکار از وی
نیمکاران تمام کار از وی

لب و دندان او بمنع و عطا
بوده دندانهٔ کلید بقا

لب او کرده در مسالک ریب
روی دلها سوی دریچهٔ غیب

خلق را او ره صواب دهد
سایه را مایه آفتاب دهد

جبرئیل از کرامتش در راه
بر ملک جمله گشته شاهنشاه

شرفش بهر قال من قبلی را
در قفس کرده جبرئیلی را

طیب ذکرش غذای روح ملک
طول عمرش مدار دور فلک

قدر او بام آسمان برین
خلق او دام جبرئیل امین

تحفه بوده او ز جان بلند
زاده و زبدهٔ جهان بلند

پدر ملک بخش عالم او
پسر نیک بخت آدم او

آدم از وی پسر پدر گشته
وز نجابت ورا پسر گشته

چشم روشن شده از و آدم
جان او از جنان پسر خرم

متنفر د بخطهٔ ملکوت
متوحد بعزت جبروت

جان او بر پریده ز آب و گل
دوست را دیده از دریچهٔ دل

۱۹۵ [illegible]

[illegible] لب و دندان او [illegible] عطا و [illegible] دندانهٔ کلید بقا است یعنی دروازهٔ ملک بقا [illegible]

[illegible]

صلی الله علیه و آله و سلم چه پدر بودن پیغمبر علیه السلام که اول الفکر آخر العمل اند حقیقة امری ست مقرر

شد ز تابش نشانهٔ کسری
ز ایوان طارم کسری
پای کوبان عروس عشق ازل
سرنگون زو فتاده لات و هبل
داده داد دلش همه خلایق را
عز معشوق و ذل عاشق را
رفته از ابتدااش تا عیوق
زشت و نیکو و لاحق و مسبوق
پادشاه جهان آدم اوست
پارسا سوی ملک اعظم اوست
ملک تن را خرابی از نیشش
ملک جان را عمارت از نوشش
جزع و لعلش ز بهر عز و شرف
گوشها کرده همچو گوش صدف
روزتار و شنت و مسبیت
زلف و رویش شفیع هر گنهست
از پی زرقه دادن از لب او
وز پی زاد راه مرکب او
عقل کل بوده در دبستانش
نفس کل گاهوارهٔ جنبانش
دیو را بوده روز بد و حنین
صورت سورهٔ معوذتین

فی کرامته علیه السلام

گر ملک دیو شد که آدم
دیو در عهد او ملک شد هم
نور بیننده دُر گوینده
جز از آن دل ندیده جوینده
هیچ سائل نگشتندی و نخشم
لا در ابروی او ندیده بچشم

[illegible] ۱۹۴ [illegible]

[illegible]

گر چو موسی بسوی نیل شدی   نیل چون پر جبرئیل شدی
اندر آمد بخوشدلی خاطر   منحنت علم غیب در خاطر
مصلحت را ز بهر عالم داد   هر چه کوشش شد زبانش داد
چرخ تا شد جدا ز گوهر اوی   رست از آنگاه باز گوهر جوی
آسمان از جمال او زرین   خاک بیز همی شدست گوهر چین
نطق او هر چه در عقول نهاد   روح بر دیده قبول نهاد
یک سخن زو و عالمی سخنے   یک نظر زو و یک جهان تقوی
نام او هم تگ است با تقدیر   کام او همدست با تیسیر
وصف او روح بر زبان آرد   یاد او آب در دهان دارد
شرع شد از ذاتیش کبری   قدری شد بسبق او جبری
خلق او آمد از نکو عهدی   روح عیسی و قالب مهدی
یافته دین حق ز و تقسیم   خلق او را خدای خواند عظیم
چون درآمد ره گشای ازل   برگرفت از دهان علم و عمل
دین بدو یافت زینت و رونق   آنکه زو یافت خلق راه بحق
رهروان را ز احمد مختار   آنکه دم زنار بود شد دیندار

۱۹۷

[illegible]

قوله خرد و جان الخ مراد
از خرد و جان او حقیقت محمدیست صلی الله
علیه و آله و سلم که منشأ جمیع مخلوقات است یعنی اول
ذات بحت و میان خلق و خدا ایمان و وساطت ۱۲
عه قوله آن بنان الخ اشارت از معجزه شق القمر است
عه و ما کنت تتلوا من قبله من کتاب
ولا تخطه بیمینک اذا لارتاب المبطلون
که در سوره عنکبوت و سیپاره امن اوحی واقع
شده و بنودی ذکر نحو این پیش از قرآن هیچ
کتابی از کتب منزله و نی نوشتی کتابی را دست
مبارک خود تا کدورت [illegible] کتابت یعنی بر [illegible] ۱۲

فی اتباعه علیه السلام

خرد و جان او بهر دو سرای — واسطه در میان خلق و خدای
حرف کاغذ همی سیاه کند — کی دل تیره را چو ماه کند
آن بنان کو میان ماه زدی — کی دم از خامه سیاه زدی
ضرب کردی میان ماه تمام — کی شدی بارگیر خامه خام
آن بنانی که کرد مه بدو نیم — کی کشیدی ز خامه حلقه میم
آنکه هر حرف را دلش بظرف — کی شدی در زمانه پیشه حرف
آنکه شب را سپید موی کند — کی سخن را سیاه روی کند
کی توان دید نور جان نبی — از دریچه مشبک عنبی
که شد او در آتش از بلندی نور — از زجاجی و از جلیدی دور
آدمی زنده اند از جانش — انبیا گشته اند مهمانش
او همه هست از جلال با ما یار — همچو جان در تن و یکی ز شمار
چون فرو تاخت زآسمان تقدیر — حلت المستقیم زیر قدم
آتش کسری از تفش بگریخت — جان خود زیر پای اسپش ریخت
پیش شاهی که نور بار آورد — نار زردشت جان نثار آورد
خدمتش را ز بارگاه بلند — خواجه سدره شد جلاجل بند

[illegible]

۱۵ [illegible] ابلیس [illegible] مطالب [illegible]

[illegible]

مهرش ادریس را بداده نوید
لطفش ابلیس را اگر وهمید

سایه پروردگان پردهٔ غیب
از پی رشک شک شبهت و ریب

رفته زو بر مطالع چرخ کبود
تا بگردون در آفتاب قمر و

ذوق و شوقش ز نیک و بد کوتاه
چشم جسمش ز روح و روح آگاه

همه خلق و وفا و بسط و فرح
شرح این نعمها الم نشرح

فی انشراح صدره علیه السلام

سینهٔ او گشاده رفع نخست
هرچه جز پاک دید پاک بشست

و زره بر داشت در زمان از وی
در ره بگشاده همچنان از وی

سینه را که حق حکم باشد
و زره بگشادنش چه کم باشد

بهر آن تا کند درین بنیاد
چون ز خو بیند از ز خو گر یاد

زره بر جبرئیل گشت درست
آن جراحت با مر ایزد جست

دل او بودی از خیانت پاک
چون ز اشکال هند شختهٔ خاک

رقم اوست قسمت جان را
تختهٔ خاک امر یزدان را

انبیا گرچه محتشم بودند
هر یکی صفر آن رقم بودند

پیش بودند زین پی دو نیش
پیش بودند بهر فسر و کیش

۱۹۹

[illegible] از پی رشک شک و شبهت ریب [illegible] منکران یا ناقصان در پرده [illegible] صلی الله علیه [illegible] چرخ کبود بر مطالع ماه و مهر [illegible] تا بگردون در آفتاب [illegible] برطالبان [illegible]

[illegible] اقتضای آن [illegible] صلی الله علیه [illegible]

[illegible]

تا گروهی کودکی چو دیو سار زند
پیششان امروز جمله دین آزند

تا نه بکشود لعل او کان را
شمعها شمعدان نشد جان را

نرگسش چون ز آب تر گشتی
زهره در حال نوحه گر گشتی

چون ز ریحان رخ نهان کردی
خانه بر خود چو بوستان کردی

چون شدی تنگدل ز اهل مجاز
تا تماشا شدی بباغ نماز

چون ز اشغال خلق درماندی
اَرِحنا بلال اخواندی

کای بلال ای مؤلّم زین کمن
خاک بر فرق آن کن و این کن

که شدم سیر ز آدم و عالم
زین سیاه و سپید مهره بدم

ادهمت کیش را بپرده راز
بوده او هم جنیبت اشهب تاز

گاه گفتی جهان مراست تبع
گاه گفتی اجوع گاه اشبع

یک شکم نان جو نخوردی سیر
نه زدی جز برای دین شمشیر

کرد بی گرم و سهر و بی زره جنگ
تربتش تربت عرب امشک

[illegible]

قدم صدق یافت عقل ازوی
چون در آمد بمرکز سفلی
دایگی کرد دین یزدان را
پیش او گوش گشته عقل همه
هر مصالح که مصطفی فرمود
عقل در پیش حکم اوست رهی
عقل در مکتب هدایت اوست
کرده مهمان ز بیم گمراهی
عقل داو دوار در محراب
پیش او عقل قد خمیده رود
نقل جان ساز هرچه وی شد نقل
رهنمای تو نور ایمانست
عقل تو در مراتب دل و تن
عقل خود کار سرسری نکند
عقل و فرمان کشید فی باشد

از عقبات برست عقل ازوی
گفت دین را هنوز تو طفلی
تا بپرورد نور ایمان را
پس از و فاش گشته نقل همه
عقل مانده که گوش باید بود
زانکه زو یافت عقل ورد بهی
زیرکی عقل از هدایت اوست
عقل کل را امر الکهی
پیش او خیره راکع و اواب
تو بپای آی او بدیده رود
که بپایان رسی بحق نه بعقل
عقل در کار خویش حیرانست
زندگانی دهست زندان کن
لیک با دین برابری نکند
عشق و ایمان چشید فی باشد

[illegible]

۲۰۱

[illegible]

بکلب الروم بو سوم ساخته اند
معنی بیت ثانی اگر نسخه ... باشد آنکه رسول صلی الله علیه ...
[illegible]

گرچه پیش اند و بیش ازین چه عجب | باقی صفر بیشی رقم ست
عیان یکی فرع او و هفت ندیم | آن یکی شرع او و هفت اقلیم
شو بنی انجمنت علما و علوم | همیش از بوم و بام کلب الروم
همچو پیکان سوی همه نیکان | پر بر او زده تیر بی پیکان
بهر پیکان تیرش از تعلیم | لقبش داده حق کتاب کریم
گفت دیدم بهشت را وری را | سدره و عرش و لوح و طوبی را
دیدم از دل بدیده لاهوت | در جوامع صوامع ملکوت
لطف فردوس اب ندیدم | قهر زندان عدل هم دیدم
هرچه مکنون غیب حضرت بود | بکم از ساعتی مرا بنمود
داند آنکو دلش ز ریب تهیست | کین همه غیب عالم ماویست
واسطه کیست پیش پرده سرای | جز ازو در میان خلق و خدای
گر شریف اند و گر وضیع همه | کرم او بود شفیع همه

فی مرثیة صلوات الرحمن علیه

ای برکز خلق او معطر شد | چشمهٔ آفتاب و کوثر شد
پیش آن مقتدی رحمانی | عقل با حفص شد دبستانی

ای نور یکه از خلعت او تا شیر و نقص یافته الخ

حفص کنیت امیر المؤمنین عمر رضی الله عنه

[illegible]

وهم و حس و خیال ره برست | زان همیشه مقام تو برتست
مرد همت نه مرد نهمت باش | چون پیمبر نه ز امت باش
سخن او برد ترا به بهشت | ادب او رهاندت ز کنشت
پی او گیر تا سری گردی | خر زهی زر و جوهری گردی
جان فدی کن تو در متابعتش | گر نداری سر معاتبتش
سوی حق پی رکیب مصطفوی | نرسد پایت ار چه پیل بوی
تا قدم بر سر فلک نزنی | با وی انگشت در نمک نزنی
شرع وی ساقی شراب بسیت | دیده نقاش آفتاب بسیت
هر چه او گفت امر مطلق دان | و آنچه او کرد کرده حق دان
قول او ختم دان تو چون قرآن | فعل او جزم دان تو چون فرقان
دل پر درد را که غیر و نیست | هیچ تیمار دار چون او نیست
از کرم نز هوا و نز هوسی | مهربان تر ز تست بر تو بسی
بر تو از نفس تو رحیم ترست | در شفاعت از آن کریم ترست
سوی جان پلید کی پوید | هست او پاک پاک را جوید
پاک شو پاک رستی از دوزخ | نور هاند ترا از آن برزخ

[illegible] علیه ما عنتم حریص علیکم بالمؤمنین رؤف رحیم [illegible]

۲۰۳ [illegible]

[illegible] حدیقهٔ حکیم سنائی [illegible]

و در باره وصف نعت بالمؤمنین رؤف رحیم و کیفیت تفضیل آنحضرت بر انبیای دیگر علیه و علیهم السلام است

این دو بیرون عقل و جان خیزد / این بران آن برین بیامیزد
شرع او روح عقل و تنهاست / رای تو پای دیو نفسانیست
چون سران بهر چشم زخم زنان / رای را پیش شرع او گردان
هر کجا شرع روی خویش نمود / رای در گرد سم او فرسود
هست با شرع کار رای قیاس / همچو پیش کلام حق وسواس
راه شرع آنکه نفس را سوزد / رای عقل آنکه شعله افروزد

وما ارسلناک الا رحمة للعالمین

چون تو بیماری از هوا و هوس / رحمة العالمین طبیب تو بس
هر کرا از کمال مایه بود / خرد مصطفاش دایه بود
بست دیوار بهر سنت را / سیرت او سرای سنت را
گر نه اند ای هوا گوشان / بشنوید این سخن ز خامه شان
تا بگویید از زبان خرد / هر که دل دارد امر او بخرد
کاندرین کلبه پر از کوران / واندرین کارگاه مزدوران
ادب او به از خصال شما / خرد او به از کمال شما
او دلیل تو بس تو ره مجوی / او زبان تو بس تو یافه مگوی

[illegible] ۲۰۲ [illegible]

تا رهاند ترا ز دوزخ زشت
پس رساند ترا بصحن بهشت
گر ترا دیده هست و بینائی
چون ز دوزخ سبک برون نائی
سنت او بر دواست این برخیز
در ره او محمدی آویز
کآسمانست احمد مرسل
اولش آخر آخرش اول
امتانش چو قطره باران
کاول و آخرش بود چو میان
دایه جان بجز وی خوانش
دفتر از ایزدی دانشش
اندرین کارگاه کون و فساد
کار ره بارش و بود فقر و جهاد
چون نیم مرد فرش ایوانش
من غلام غلام دربانش
با حسابم خوش از فذلکم اوست
من غلام سقر چو مالکم اوست
مالک ملک و دین و داد است او
هر چه بایست داد داد است او
تا مراد انش است و دین دارم
دامنش را ز دست نگذارم
پی او گیرم و سرے گردم
بر سر شرعش افسرے گردم

فی الصلوات علیه

تا بحشر ای دل ار ثنا گفتی
همه گفتی چو مصطفی گفتی
نام او بردی از جهان منديش
حور خندان کنان فرود آید پیش

[illegible]

قال النبی صلی الله علیه وسلم مثل امتی مثل الغیث لا یدری آخره خیر ام اوله [illegible] علیه السلام [illegible] ۲۰۵ [illegible]

باز آن کز حرام دارد خور
دوزخ او را ز خلد اولے تر

گر تو خواهی که گردی او را یار
از حرام و سفاح دست بدار

در حریم وی ای سلامت جوی
شرم دار از حرام و دست بشوی

نه خدای جهان باهل نفس
گفت مولای مومنانم بس

تو که جز در غم تنعم نه
سینه کم کن که پاک سینه نه

سینه را که سنت آراید
دل آن سینه شرع را شاید

سینه و دل که جای حق باشد
خانهٔ دیو و خوک کی باشد

ای فرومانده زار و خجل
در جحیم تن و جهنم دل

غضبت گه فرو برد بجحیم
گه دهد شهوتت شراب حمیم

گه کشد شیر کبر و خوک نیاز
گه زند مار حقد و کژدم آز

گه شرار غضب شود با شیر
گه کشد غل و غش ترا بسعیر

در شکن بوم بام قلب سلیم
بکلاے و درگذر ز کلیم

در دوزخ فراز کرده و پس
می زنی در بهشت و یک هوس

از برون سوختت ز غفلت شاد
وز درون عقل و جانت با فریاد

مصطفی بر کنارهٔ برزخ
بر وی آویختت در دوزخ

[illegible]

له
یعنی از این آیه یعنی آیه ذلک بان الله مولی الذین آمنوا و ان الکافرین لا مولی لهم که در سیپاره [illegible] واقع شده [illegible]

[illegible] ۲۰۳ [illegible]

[illegible] اشارت بخاص حضرت رسالت صلی الله علیه و آله [illegible] یعنی ساده و [illegible] وقت [illegible] پیغمبر [illegible] ساده [illegible] اعلی [illegible] و نیز [illegible] ربنا ظلمنا [illegible] آدم [illegible] السلام [illegible]

گفته در گوش جانش حاجب بار
کای شهنشه سر از گلیم برآر

پنج نوبت زدند بر عرشت
ساختند از جهان جان فرشت

فرش را در جهان جان گستر
عرش چون فرش زیر پای آور

فی بدو شانه علیه السلام

انبیا ز آسمان پیاده شدند
وز دو ساده بسوی ساده شدند

از پی حاجت آدم اندر جان
بر درت ربنا ظلمنا خوان

نوح در حصن عصمت جسته
روح در چاکری میان بسته

تاج بر سر نهاده میکائیل
غاشیه بر کتف نهاده خلیل

پیش سوخته بر آذر تو
آزری گوی گشته بر در تو

با ثنای تو عقد بسته بهم
در عرب خانه عیسی مریم

برگرفته ز عرش پرده نور
بر دهان نای مانده خواجه صور

منتظر مانده بر یسار و یمین
با طبق روح قدس روح امین

سده بضم اول و سکون دوم اینجا بمعنی ظهورست ۱۲

[illegible] انبیا [illegible] آسمان [illegible] واقع شده [illegible] ایشان [illegible] روح [illegible] الاعلی [illegible]

[illegible] ظلمنا [illegible] السلام [illegible] انبیا [illegible] نوح [illegible] طوفان [illegible] آدم [illegible]

۲۰۷ حدیقه حکیم سنائی

[illegible] اطلاق [illegible] و ادعیه [illegible] جمیع [illegible] و مناجات و استغفار [illegible] اعتبارات [illegible] ذات [illegible] و واحدیت [illegible] حقیقت محمدیت [illegible] اعتبار [illegible] خطاب [illegible] بدرگاه الهی [illegible] اعتبار جمیع حاجات و استغفار [illegible] ذات [illegible] بحقیقت محمدی باشد [illegible] ذات [illegible] و این الفاظ باین اعتبار [illegible] ذات [illegible] صلی الله علیه و آله وسلم درست والله اعلم بالصواب

دوزخ از نام او رمد چو نان
که ز لاحول لعنتی شیطان

هرچه دانی درایت او دان
وانچه یابی عنایت او دان

عقل ازان نامدار و مشهورست
که درین کارگاه مزدورست

جان ازان در مقام عز و بقاست
که ازان روی در امید لقاست

جان که آن روی را نخواهد دید
نیست جان بلکه باد کین پلید

خاک او باش و پادشاهی کن
آن او باش و هرچه خواهی کن

کانکه او خاک نیست بر در او
گر فرشتست خاک بر سر او

عقل چون برد شخص او را نام
نفس کلی کشد زبان در کام

عقل کل بی بهاش چیز نشد
تا نشد چاکرش عزیز نشد

زین دو ار بیخ عقل بگریزد
همچو پرده‌اش فلک آویزد

عقل و جان را بدولت احمد
از بقا ساختند جیش ابد

جوهرش چون ز کان کن بگسست
در کمرگاه آسمان زد دست

زآسمان گرچه برفراز نشد
تا زمینش نکرد باز نشد

که درآمد بجز محمد حُر
از جهان تهی بعالم پُر

کیست جز وی بگو شفیع رسل
بر سر جسر نار رو بر سر پُل

پیدا کرد یعنی عارضه جدا شد وجود چون از عالم [illegible] علیه و آله و سلم او [illegible] جوهر ذات مقدس مراد آنست که [illegible] ز آسمان [illegible]

در کمرگاه آسمان دست زد یعنی عروج سموات کرد اگرچه بجسم عنصری از آسمان بالاتر رفت چنانچه معجزه شد که تا عرش مجید معراج جسمانی [illegible] ۲۰۶ [illegible] واقع [illegible] روح بالا رفت [illegible] تا آسمان از زمین [illegible] [illegible]

[illegible]

[illegible]

شده ازیونه رخت ذوالنون   آمد از بطن حوت و بحر برون
صالح و لوط و هود منتظرند   حال پرسان ز یوشع و خضرند
هست داود قاری خوانت   جمله اصحاب کهف مهمانت
هست لقمان بدرگهت برپای   چون سلیمان تراوکیل سرای
پسر آزرست فرش افگن   پسر مریم ست مقرعه زن
ایستاده ملک یمین و یسار   با طبقهای نور بهر نثار
چشم روشن بروی تست اسحاق   چون سمعیل شهرهٔ آفاق
شده یعقوب مستمند ضریر   از قدوم تو تیزبین و بصیر
یوسف اندر ره تو استاده   ابن یامین بره فرستاده
انتظار تو کرده پیر شعیب   رفته اندر درون پردهٔ غیب
چرخها را لقب زمین دادند   اختران نور بهر وین دادند
از زمان آمدند بهر نشات   جمعه و بیضه عید و قدر و برات
وز مکان آمدند قدها خم   مکه و یثرب و حری و حرم
منتظر مانده در سرای قرار   طبق آسمان و دست نثار
نقل ارواح گشته نقل از تو   تخته از سر گرفته عقل از تو

۲۰۹ [illegible] ملت ابرهیم حنیفا [illegible]
و ملت ابراهیم تابع ملت دین محمدی [illegible]
ابرهیم فرش افگن ذات محمد ست [illegible]
هم می باید بساط افگن شرع نبوی
بلند دوم بمناسبت بنای کعبه
که بنا دا آن [illegible] از تمام فرش است
و این هم در معنی فرش دین محمدی که درون
[illegible] و دو جهت قبله است محمدی گویا نعیم
[illegible] مقرعه زن [illegible] بکرده اند و مریم را [illegible]
باین اعتبار گفته اند که [illegible]
[illegible] احمد [illegible]
تعالی [illegible] حضرت عیسی علی نبینا و علیه السلام
مبشر و مژده ده قدوم [illegible]
آنحضرت بوده و مقرعه [illegible]
قدوم مبارک نبوی در عالم
مژده داده والله اعلم بالصواب

[illegible]

رفعت ادریس از ثنای تو یافت
سدره جبریل از برای تو یافت
خضر آتش بباد سینه سپرد
آب حیوان ز خاک پای تو برد
بسته بودی نقاب درویشی
چون گشادی تو قفل دربیشی
شرف تاب از آن نقاب فزود
رفعت عرش ثبت از تو ربود
جان روحانیان دل تو بدید
دیده بر سر نهاد و پیش کشید
اهل هفت آسمان نهان مانده
سر انگشت در دهان مانده
هشت در جای طبع بی فریاد
بر صهیب و بلال تو بگشاد
هفت در مهر کرد همت تو
بر دل عاصیان امت تو
بر روی روحانیان سود درست
کامشب آمین عرض لشکر تست

[illegible]

۲۰۸

[illegible]

[illegible]

گروه یاسین عاقبت حاصل · امر قل لن یصیبنا بردل
اتقوا الله نقاب روی عمل · لا تخافوا خطاب دست امل
انظروا کیف مسرف الانذار · واذکروا اذ معرف الاسرار

[illegible]

تقلیل ست والله اعلم بالصواب

قال رب اغفر لی
اشارت است بآیه قال رب اغفر لی
وهب لی ملکا لا ینبغی لاحد من بعدی
انک انت الوهاب که در سیپاره
و مالی لا در سوره ص واقع شده گفت
سلیمان علیه السلام ای پروردگار من
بیامرز مرا آنچه از من صادر شده
ببخش مرا پادشاهی که سزاوار نباشد
مرکسی را پس از من تا چنین پادشاهی [illegible]
من بود یا کسی از من [illegible]

صورتت دیده مرد بینا دین
هوس از سر گرفته هوش نقش بین

نفس کل آب رانده در جویت
عقل کل خاک گشته در کویت

فلک آورده بهر مهمانی
بره و گاو را به قربانی

آمده دست آسمان در کار
گشته انجم گسل ز بهر نثار

ریخته عرش زیر پای تو در
ز آسمانها طبق طبق گوهر

زحل و مشتری سعم مریخ
کرده خاک در ترا تاریخ

شمس با زهره و رش افزایان
درگهت را به زینت آرایان

تیر باریک بین نو اندیش
با قمر بر درت شده درویش

هفت سیاره و دوازده برج
شده نام ترا خزانه و درج

الم نعبد کلاه کون و فساد
لیس یعنی قبای عید معاد

رب هب لی بنای ملک ابد
نقد لا ینبغی نظر بجد

[illegible]

واعبدوا ربکم ورا رهبر | وافعلوا الخیر رهنمای ظفر
وجزاهم قبای جمع بقا | وسقاهم شفای اهل شفا
استعینوا پناه گاه جهان | لاتیئسوا شاهراه جنان

یا ایها الذین آمنوا ارکعوا واسجدوا واعبدوا ربکم وافعلوا الخیر [illegible]

[illegible]

و جزاهم بما صبروا جنة و حریرا [illegible]

[illegible] الفقر [illegible]

[illegible] و سقاهم ربهم شرابا طهورا [illegible]

[illegible] و العطاء [illegible]

یا ایها الذین آمنوا استعینوا بالصبر والصلوة [illegible]

[illegible] ان الله مع الصابرین [illegible]

[illegible] و الصافات [illegible] در سوره [illegible]

[illegible] استعینوا [illegible]

یعنی چنین زن [illegible] مطلقه باشد [illegible]

خلاصه معنی این بیت [illegible]

بیان آنکه بعض [illegible] یعنی بهشت

استقامت بصبر و صلوة است

ولا تیئسوا شاهراه [illegible] سالک را

بهشت است پس سالک را

می باید از سلوک و مجاهده

مطلب ذات است که

حق باشند نعیم بهشت

که آن هم از جمله

لذات است

۲۱۷

[illegible]

اهبطوا امر آمد از قرآن — پاسخش ربنا ظلمنا خوان
زان شر الدواب مختصران — اهل حسن المآب معتبران
یوم نطوی السما بر یدورنا — یوم لا تملک ابتدای شفا

[illegible]

۲۱۲

[illegible]

زده صدره بجیم خنجر که
لام لا تقنطوا الوای منج
دیدم آن پیشوای عالم را
خضر و موسی به پیشگاهش در
دولتش برده زهره را زهره
کرده تقدیر سپ قدرش زین
صدر او صدر ملک استغنا

در سراپرده بجیم بونه
الف استوا اجزای مسرج
گهرکان فیض آدم را
لوح التعلیم برگرفته ببر
دهر را بسته زکف مهره
غاشیه برگفت روح امین
قاب قوسین قلبش او ادنی

[illegible]

دوست دارد نیکوکاران را
حاصل معنی این بیت ظاهر است
قوله صدر او صدر ملک استغنا
مصراع ثانی این بیت اشارت است
بآیه فکان قاب قوسین او ادنی

[illegible]

تخرج الحی رایت قدرت	تولج اللیل رایت فطرت
قوت جان قافیه قل هو	مرهم عقل میم ما ترکوا
اندران قاف قیل و قالے نه	واندران میم میل و مالے نه
اذکروا فی قوام ذات وغیره	واعبدو فی مقام داد و ستد

قوت جان قافیه درین بیت قل هو است عبارت از ذات بحت [illegible] قوت جان هم [illegible] هو است یا [illegible] یعنی اگرچه [illegible] واقع شده [illegible] اذکروا ما ترکوا در کلام مجید [illegible] ترکوا و ترکوا است اما بذات و [illegible] بصفات او زکوا دوست خدای یگانه توحید [illegible] محمد صلی الله علیه [illegible]

ومرهم عقل میم ما ترکوا یعنی هرچه از طعام دنیوی ترک کردند همان مرهم این عقل است و آسایش عقل چنانچه بیت ما بعد مؤید این معنی چون [illegible] ذات که در هر جا [illegible] بهشت دیگر یعنی [illegible] ما ترکوا که در کلام مجید واقع شده یعنی ما ترکوا [illegible] علم آن [illegible]

۲۱۴

[illegible]

[illegible]

عقل داند که جان چه میگوید عقل خواند هر آنچه جان گوید
گفتم ای نقش خاتمت صدقت واسطه عقد گردن دولت
نکته‌ای مختصر بفرمائی منهج روی رهت بنمائی
گفت از بهر قوت و قوت جان در نبی آمن الرسول بخوان
لن تنالوا پی نظام انام لا تعولوا پی حلال و حرام
این همه طمطراق بهر چراست این برون از خیال و خاطر ماست
قبه بر فرق آفتاب زده راه را جبرئیل آب زده
ظاهرش آن نماید از در دل کین گل دل که بر دار از دل گل

آمن الرسول بما انزل الیه من ربه والمؤمنون کل آمن بالله وملائکته وکتبه ورسله لا نفرق بین احد من رسله وقالوا سمعنا واطعنا غفرانک ربنا والیک المصیر [illegible]

٢١٧ [illegible]

که در سیپاره لن تنالوا البر در سوره [illegible]

[illegible] ٢١٨

را گفت ای [illegible]
اطهر ثیابک عن الادناس [illegible]
[illegible] یعنی پاکیزه گردان
جامهای تو را از حرکت تا بهره مند گردی
[illegible] رسول الله
شما ببین کدام است گفت که حق سبحانه و تعالی
بر پنج غلبت پوش نعمت است غلبت محبت
و غلبت معرفت و غلبت ایمان و غلبت توحید
و غلبت سلام هر که غذای را دوست دارد
بروی آسان شود هر چیزی و هر که غذای را
بشناسد صفراوی خود نماید هم چیزی و هر که
غذای بیگانگی بداد بوی ترش [illegible]
هیچ چیزی را و هر که بغذا ایمان آرد
این شود و آنهم چیزی و هر که با سلام [illegible]
بود در غذا عاصی نشود و اگر عاصی شود
اعتذار کند و چون اعتذار کند قبول افتد
پس شیخ رحمه الله گوید از اینجا دانستم
قول غذای [illegible] عقل معنی این
بیت ظاهرست والله اعلم بالصواب

۲۱۶

از لعمرک کلاه تشریفش / قم فانذر قبای تکلیفش
صابرین بر یمین ایمانش / صادقین بر زه گریبانش
قانتین بر یسار ایثارش / منفقین بر طراز دستارش
لقد مستغفرین فراوانش / در بن جیب چاک دامانش
مرکب اقتدار کرده بزین / بر در دین برای یوم الدین
جان در آویخته ز فتراکش / عقل جان داده بر سر خاکش

[illegible]

قوله صابرین [illegible] آل عمران

[illegible]

برنه ای شاه عالم و آدم / داغ بر ران اشهب و ادهم
ز اقتلوا المشرکین کمر بر بند / از لکم دینکم ولی دین چند
گردن و پشت مشرکان بشکن / بیخ کفر از زمین جهان بر کن
تیغ را لعل کن به خون عدو / مهتری چون شوی زبون عدو
از تو ایزد کجا پسند کند / انتظار تو دهر چند کند
قحط دین است برگشای نقاب / تیز بانیش کن بفتح الباب
در بیابان فرو خرام از پیل / آبها گل کن و مغیلان گل
کره سنب از خدنگ قاف تا قاف شکاف / چرخ دوز از سنان ناوک لاف
شرک پایدار شد هلاکش کن / کعبه بتخانه گشت پاکش کن
هر علی را تو این عمل فرمای / تا نهد بر عزیز کتف تو پای
کعبه از بت بجمله پاک کند / مشرکان را همه هلاک کند
متجمل کن از زبان سرور / دو جهان را چو گوش و گردن حور
از تو چون گفتی از ره فرمان / مرده جهل در پذیرد جان
زانکه در خدمت دم آدم / جان و فرمان و تدبیر و همم
هر عروسی که مادر کن زاد / همتت جمله را ابترا داد

۲ قوله ز اقتلوا المشرکین [illegible] اشارت است [illegible] در اول سوره [illegible] کلام [illegible] فاقتلوا المشرکین حیث وجدتموهم وخذوهم واحصروهم واقعدوا لهم کل مرصد [illegible]

۲۱۹ [illegible] باید ایشان را [illegible] هر جا که باید بقتل و حبس [illegible] ایشان [illegible] بانتظار ایشان از طرق [illegible] و [illegible] ایشان بر هم [illegible] ایشان [illegible] شود

که هر که بیند [illegible] و معنی می نماید آنقدر لطف [illegible] ازل علم داده ۲ [illegible] پیغمبر صلی الله [illegible] وجود محمد [illegible] ۲۱۷ [illegible]

گفته در گوشش اختیار ازل
ای رطبهای علم و خار عسل

کای شهنشه درین نشیب و فراز
فر آزت فزود و سر بفراز

تا زند خنده آسمان یقین
صبح ایمان بسوی مشرق دین

تو دری کاخ و بام عالم را
تو بری تخم و نسل آدم را

رهست گوئی ای سپهر تنگ قباز
وی جهان خموش پر آواز

کی توان زد ز روی رحمت و بیم
اینچنین نوبتی بزیر گلیم

چه کنی با نقاب عالم حس
نور رخسار تو نقاب تو بس

ای بیا قوت گفتن و کردن
گر زبان ایمان نه و گردن

کافری گشته از قدوم تو دین
کفر یکسر فرو شده بزمین

دین و اقرار تو موسی قارون
دین برون کفر در شده بدرون

مغز پر جان همی کند سویت
گوی پر گل همی کند رویت

از تو لفظ است گوش بشر
چه عجب زانکه هست گوش از سر

خانه پنج در که جان دارد
از پی چون تو میهمان دارد

زام تو متفق چهار امیر
مرکز و اخضر و هوا و اثیر

ادهم و اشهب از برای تو است
آن سرا وین سرا کرای تو است

۲۱۸ [illegible]

۲۲۱

صاد و دال آب داد صادق را / عین و شین عشوه داد عاشق را
هر چه از تر و خشک بوی آورد / این سپید و سیاه روی آورد
گشته زاده اندر ارکانش / پدر عقل و مادر جانش
مایه و سایهٔ زمین او بود / گوهر شبچراغ دین او بود
مفخر جمله انبیا او بود / خسرو میر مرتضی او بود
از درون فتنش نداشته باز / پرده دار سرای پردهٔ راز
پس چو آمد ز شاهراه عدم / نور بهر خوست مصطفی ز آدم
آبش نور بهر خویش کشید / جان او جام مصطفی بکشید
منبع صدق در دو ابرو داشت / درج عشق در دو گیسو داشت
عقل کل زو گرفته حکمت و رای / سایه از آفتاب یا بر جای

[illegible]

علیه السلام چون پیغمبر را ... در صلب آدم علی نبینا و ... صلی الله علیه و آله و سلم ... یعنی جان آدم ... جام مصطفی ...

[illegible]

یافت زان پس هزار گونه فتوح / جانش بی زحمت سفارش روح
هر که گفتی ثناش احسنت / صدق گفتی بدو که لله انت
زو گرفتند قوت و پیرایه / خرد و جان و صورت و پایه

فی منقبته علیه السلام

برده بر بام آسمان رختش / سایهٔ بخت و پایهٔ تختش
صورتی را که بود جهل فضول / کردش از صورت طلب مشغول
نسبت او عقل آنجهانی داشت / هم معالی و هم معانی داشت
در جبلت جلالت او را بود / با رسالت بسالت او را بود
در رسالت تمام بود تمام / در کرامت امام بود امام
کعبهٔ وادی عدم او بود / غرض حکمت قدم او بود
چمنی با کمال بی شرکی / شجری پر ز برگ بی برگی
روی او مهر و رای او مهتاب / ازلش خوانده حاشر و عاقب
صحن او شرع و عقل او صاحی / خوانده محیی اعظمش ماحی
عصمت صوتش برفته در عالم / نه پرش بوده در روش نه قدم
وصف این حال مصطفی دارد / بوی خوش پای و پر کجا دارد

ساختند چون ... از عمق و
وجود لغزش ...
بموی کار از صحبت
طلب زیادتی
... هوس کرد
... و تمام معنی ...

۲۲

[illegible]

نقش نامش بگاه دانش و رای — از در غیب و ریب نماگشای
همه سادات دین ازو مرحوم — همه نامحرمان ازو محروم
مرشد طبع سوی عقل از سی — داعی عقل سوی رشد از غی
چون محمد بگفتی ای درویش — شو بنزدیک عقل و واندیش
تا ترا عقل هم ز روی صواب — پشت پای زند مگر در خواب
گویدت معنی محمد راست — مح و میست هر دو هر دو عطاست
محو کفر از سرای پرده دین — مد اطناب شرع تا پروین
هم ستاننده از که از احمق — هم دهنده بکه بصاحب حق
آنکه را از غذی او قوت است — از غذی زمانه مهجورست
جان عاقل جهان بدو دیده — ز آتش بر جان خویش بزیده
خلق بنده خدای و چاکر او — قبله شان او و قبله بر در او
هر که یکدم نبوده بر خوانش — عقل او خون گرسته بر جانش
طینتی نه ازو مخمرتر — سالکی نه ازو مشترتر
اوست بر کفر چون گزنده شتاب — نور توزی (کتان ۱۲) گداز چون مهتاب
ملک دین را معین و ناصر اوست — تخت اشراف را عناصر اوست

[illegible]

۲۲۳ [illegible]
بدست خود
قوت و قدرت الهی
و از چهل صباح مقدار
زمان چهل صبح
چه عدد چهل از تکمیل
خاصیت تام است

[illegible]

پیش آنکو ز اصل بدخو بود		بسته چشم و گشاده ابرو بود
شرع را دست عقل کی سنجد		عشق در ظرف حرف کی گنجد
آنکه شب اسپیده اند کرد		از تن عقل بر نیارد گرد
چیست جز شرع او نجانهٔ راز		بر قبای بقا طراز طراز
شرع او میزبان صادق بود		زلفش از جبری ده منافق بود
شرع و زلفش صلاح عالم بود		خلق و خلقش وجود آدم بود
غرض او بد ز گردش عالم		خوانده او طفیل او آدم
یافت تشریف سجدهٔ ملکوت		نیز تشریف یافت ز قوت و قوت
زان دل زنده و زبان فصیح		دل یارانش چون [illegible] مسیح
جمله یاران او ز دانش و علم		کیسها دوخته ز حکمت و حلم

[illegible]

۲۲۲

[illegible]

[illegible]

جان گل پیر می‌شود به قعود / خون دل شیر می‌شود به صعود
بازگشتم به نعت سید قاب / برگرفتم ز روی عذر نقاب
قو ازو همچو شیر در بیشه / من ازو همچو دل در اندیشه
دل در اندیشه روشن و عالیست / بیشه دین ز شیر شر خالیست
حکمت اندر صنائع صمدی / در نبوت ودائع احدی
گرچه در خلق شکل گوساله است / به ز تکرار ذکر صد ساله است
اخترش قهرمان راه ملک / عصمتش پاسبان شاه فلک
دوست گرد جهان برآورده / هرچه جز حق همه بدر کرده

ثبوت

[illegible]

۲۲۵

[illegible]

مخلوقات است بوده باشد بهتر از تکرار ذکر صد ساله است والله اعلم بالصواب

بحث لفظ گوش تین ... کیا از دنیا از آن چیز نیست که چون از ... از آن چیزی که برگزیده تر از آن ... شده و در محاورت ... گوش تین باین معنی مصطلح و متعارف نیست ... گوش او پر ز شیر صافی شد که در آخر این ابیات ... واقع شده هم میان مناسبت لفظی است و ... و فی تجنیه زبان با گوش تین ... [illegible]

ظاهر معنی ... نطق در گوش عاریت باشد ... زبان را بگوش نسبت دادن ... [illegible] ... نیت پاک چون ز دین خیزد ... نقطهٔ شرک را ... [illegible] ... جان خاموش ... [illegible]

در ره مصلحت مکرّم اوست | در طریق خدا معظم اوست
هر که از بهر مُلک و مِلک اخس | پای بند هوا نبوده چو خس
از همه خلق و از همه اغبار | چشم بر دوخته چو باز شکار
از پی شرع در جهان خدای | جان خاموش او زبان خدای
نه زبانی که گوشتین باشد | بل زبانی که گوش تین باشد
نطق در گوش عاریت باشد | قلب تین هست کو نیت باشد
نیت پاک چون ز دین خیزد | نقطهٔ شرک را برانگیزد
معنی گل ز تین چو شد حاصل | اندرونش چو جان همه شد دل
چون همه دل گرفت شافی شد | گوش او پر ز شیر صافی شد
زو دل او چو بقلب تین باشد | رای او در عمل متین باشد

[illegible]

۲۲۴

[illegible]

۲۲۵

جبرئیل از پی دعا کردن / هست انگشت و خم سر و گردن
گه نمودی چو شقه‌های عربی / رای او روی دحیة الکلبی
از گریبان بعث سر بر کرد / دامن شرع پر ز گوهر کرد
گرد هشتش نثار در محشر / هشت حمال عرش هفت اختر
جبلش کرد زیر پای نثار / هست [illegible] کرده وفا
مشتری جامش اسپرده عطا / صدق و عدل و صلاح و دین و وفا
داده مریخش از برای ظفر / مجد و اقدام و عزم و [illegible]
شمس پیشش کشید بهر جمال / رفعت و قدرت و بهار و [illegible]
زهره برده نثار از پی فور / زینت و خلق و ذوق و ظرف و سرور
برده پیشش عطارد از معلوم / فطنت و حکم و رای و نطق و علوم
کرده بر وی نثار جرم قمر / سرعت و نشو و لطف و زینت و [illegible]

٢٢٧

[illegible] وانشقت السماء فهی یومئذ واهیة والملک علی ارجائها ویحمل عرش ربک فوقهم یومئذ ثمانیة [illegible]

آسمان در آن روز سست [illegible] پس از [illegible] بر کنارهای آسمان [illegible]

[illegible] ملک و الم [illegible] آن روز [illegible] صورت [illegible] ایشان [illegible] بود از آنکه ایشان را [illegible]

[illegible]

منبع رعب در دو بازو داشت
منهج صدق در دو ابرو داشت
هر که بگرفت پای اهل بصر
هرگز از ذل نیاید اندر سر
چون سوی راه بیخودی پوید
نقش خود ز آب وی خود شوید
نزد آن خواجه جهان نهفت
بشد و دید و بازگشت و بگفت
نه چنان رو که شیر در بیشه
آنچنان رو که در دل اندیشه

فی بعثته و رسالته علیه السلام

از خدای آمده بر جانت
بر رسالت بشهر ویرانت
بیخودی تخت وی کلاهی تاج
لشکرش رعب و مرکبش معراج
سیرت و خلق او مؤکد حلم
خرد و جان او مؤید علم
شده جبریل در هوا نقشش
بدوی صورت از مراقتش
پشت احمد چو گشت محرابی
پیش روی آمدی چو اعرابی

[illegible]

چون صاحب ... پیغمبر صلی الله علیه و آله و سلم [illegible]

[illegible]

مغز را صدق داده دل را عدل   دیده را شرم داده جان را بذل
دل و چشمش ز راه تفت و نفت   خلق و خلقش ز بهر عز و شرف
نیک را بد نکرده هرگز خود   وایچ بد را ازو نیامده بد
نفسش شرک دوستان در تب   نفسش جان دشمنان بر لب
آن نفس با صفا چو در هم شد   آن نفس هیزم جهنم شد
طاق در مهر بی‌تناهی او   طوق داران پادشاهی او
طوق دارانش از ولی و نبی   متمسک بعروة الوثقی
جمله یارانش جان فدی کرده   لفظ او روز و شب غذی کرده
جاه او همرکاب علیین   دین او همعنان یوم الدین
در احد با احد یکی بوده   در چه یارانش اندکی بوده
احد قومی دران میان گفته   در کنارش عقیق ناسفته
گوهر از زخم سنگ بد روزی   یافت از ساز جان او سوزی
لب و دندان او پر از خون شد   اشک چشمش چو موج جیحون شد
زو چو شد کاب و فزون آتش   جان جبریل نعره از دل خوش
وانگهی دید نصرت از درگاه   از پی فتح آن سپهر سپاه

۲۲۹ [illegible] حدیقهٔ حکیم سنائی [illegible]

آمده با هزار عز و مراد
بر سر چار سوی کون و فساد

در جهان خدای وز دیده
ماه نو دین بروی او دیده

لاجرم در جهان کن مکنش
شده نیک از جمال و شکلش

برگرفته بفضل بی یاران
گله از تارک وفاداران

همه را در طرب طلب کرده
همچو باز از غ شان ادب کرده

بوده یاران او ز روم و حبش
با صهیب و بلال عیشش خوش

بوده اصحاب صفه یارانش
همچو ابری که عفو بارانش

جان فدی کرده بهر یزدان را
اهد قومی بگفته نادان را

در منای راعی رمه شده او
از همه گشته با همه شده او

وان چهاری که پیش خوان بودند
مغز و دل دیدگان و جان بودند

هر یکی زان چهار چون مردان
اندرین ساحت و درین میدان

ق ار
داده شود حاصل معنی آنکه
درجهان خدای دین ماه نو دیده
چنانچه رسم عروسانست از روی
چهار در رویت و انما ویا از غایت
شوق یا بجهت مبارکی ماه که
قاعده متعارف اهل روزگارست
بروی او دیده و چشم بر روی او
واکرده و لاجرم ازین رویت در
جهان ادنی از جمال با کمال او
شکنش یعنی شکستست درست
یعنی از مرتبهٔ نقصان و اندراس
از کمالی که در زمان جاهلیت بهم
رسانیده بود بکمال رسیده اگر بگویم
ماه نو دین بروی منور او دیده و مغمور [illegible]
معنی چنین خواهد بود که [illegible] گرداند است
هلال بهم رسانیده و از رویت جمال
با افضال و صلی الله علیه و آله و سلم
بکمال بدری رسیده

۲۲۸ [illegible]

[illegible]

[illegible]

چشم و دین روشن از بقایش بود — نور خورشید از تماشش بود
بدل خون ز بهر سر تعیین — زین روان کرده در نگار نگین
ماه بود آن سپهر فرخنده — که خور از روی او بد خنده
خنده مه ز قرص خور باشد — خور مه جامه مختصر باشد
کرده از بهر طفل بی فرمان — دایهٔ طبع را سیه پستان
وز خرد سوی جان تیرگی و غم — مرگ را دوست وی کرده هم
چون درخت بهار لطف قدم — آتش و تازگیش هر دو بهم
شمع بود آن همای فرخنده — از درون سوزه و از برون خنده

فی حسن خلقه صلوات الله علیه

عندلیبان باغ آن خوشخوی — در ترنم تبارک الله گوی
بر زمان حکم چون شهان کرده — بر زمین نان چو بندگان خورده
نان جو خورده همچو مختصر ان — پس کشیده ز حلم بار گران
خلق او خلق را فزونگر ست — نور ماه از فروغ جرم خورست
گنج همسایه بد دل پاکش — هیچ سایه نبود بر خاکش
صد هزار آه از او شنید حری — نه الف بوده در میانش نه بی

[illegible]

حدیقه حکیم سنائی ۲۳۱

[illegible]

در بعضی نسخه گنج را مفتوح خوانده خواهد شد یا همسایه بمعنی جار مراد [illegible] در پس شق گنج تا با اضافت باید خواند

فتنهٔ کافران بر اوج شده
نحر هر یک چو بحر موج شده

کرده افگنده هم سرو را از پای
سرو بستان فروز شرع آرای

مثله افگنده حمزه و زیب آن
همچو مقداد و زان جوانمردان

خواجه ابلیس نعره زن بر کوه
کاینت فتحی بزرگ و کاه شکوه

گشته شد منقطع امید و امل
روی یاران به پشت گشته بدل

هند هندو نهاد بر سر کوه
کافران پیش او گروه گروه

بانگ میکرد کین نه از ندرست
بلکه این کان کینهٔ بدرست

دست احمد بچوبه شکست ابی
سر حربه بپیش بوده جان ابی

ماه بوده آن امام عالم تاب
پیش روی ز جلال بسته نقاب

که بدیدمش آشکار و نهان
دیده سعد و سینهٔ سلمان

باز بوده حبیب امیه
صخر بوجهل و عتبه و شیبه

زان همه بود نی ابیه ماندند
کاندرین راه مختصر ماندند

کرده بر روی کشتگان سایه
در دروازهٔ قیامت بازند

اندرون برون با شعف این
بسته بر دیو در بچه جان

بوده در بندگی بجا طرب ای
سرو آزاد جویبار بهای

۵

حدیقهٔ حکیم سنائی

۲

برتر از فرش و عرش قدرش بود — تخته عرش زیر صدرش بود
در ره مصطفی ترنجی نیست — برتر از قدر او بلندی نیست
تا ابد نور و حور در مهدش — پای بسته بماند در عهدش
گر گشاید چنبر افلاک — شرع او را از آن نباید باک
اسب گردون بماند از ناورد — مفرش شرع او نگیرد گرد
طوطی جانش چون قفس شکست — رفت و بر فرق جبرئیل نشست
زانکه در پیش وحشت او نهفت — زان همی الرفیق الاعلی گفت
بود مشتاق حضرت خلوت — سیر بود از سرای پر آفت
از پی جود نز برای سجود — صدر او آب بخل برده ز جود
حلم او همچو حکمت ست روان — عمر او همچو دولت ست جوان
همتش بر صلاح خلق نثار — خلق را آبش بخش نوش گوار
زان درختی که بار تجبیل ست — شاخ تنزیل و میوه تاویلست
شیخ رهبان و سوز داده چو شاب — خاک را آبروی داده چو آب
دین او در جهان رفیع شده — از پی امتان شفیع شده
تا بیفتد ز سایلان تشویر — هر چه خواهند زود گوید گیر

[illegible]

حدیقهٔ حکیم سنائی ۲۳۳

جبرئیل آمده ز سدره برش
جز ازو کس ندیده در بشرش
خلق او زیر این سراپرده
سالها زیر چرخ بی ندمے
گلشکر داشت با خود از دل خود
خود کسی را که آن زبان دارد
چون زبان از زبان خلق ببست
قامتش چون خم رکوع آورد
بتشهد دمے چو بنشستے
بهره دادی وجود را تمام
بوده بحری همیشه محرابش
و اندران بیکرانه دریابار
چون دم از حضرت سجود زدی
چون جهان جملگی طفیلش بود
ماه راهش خسوف نپذیرد

بوده سوگند صعب حق بسرش
در طلب گریه خنده خنده گریے
زخمها خورده زخمها کرده
ناگوارنده خورد جانش همے
زان نشد ایچ ناگوارش بد
ناگوارنده کے زبان دارد
رفت بر فوق فرق عرش نشست
عرش در پیش او خشوع آورد
گر کوه قاف بشکستے
زان لب و دیدها ببین سلام
آتش عشق لم یزل آبش
صد هزاران نهنگ مردم خوار
آتش اندر همه وجود زدے
انس و جن کمترین طفیلش بود
شمس شرعش کسوف نپذیرد

یعنی گریهٔ او در حقیقت خنده و خندهٔ او گریه بود ۱۲

بقیه حاشیه صفحه ۲۲۴ [illegible]

ملت دو و صفیا ز گلش
معنی نور انبیا ز دلش

نفسی کز هوای عشقش خاست
طاقت آن نفس ز خلق کراست

شود از تف آن نفس چه نمود
موج دریا چو آتش نمرود

راه پیدا بود اثر کنفت
راه او جز نهفته نتوان رفت

از پی جان آن سر سادات
اشتر بارکش بداده زکات

فی فضیلته علی سائر الانبیاء و معراجه

شب معراج چون بحضرت رفت
با هزاران جلال و عزت رفت

چون بر فرق سید روح امین
گشت فرقت ز مصطفی گزین

جبرئیل از مقام معلومش
بازگشت و بماند محرومش

گفت شاها کنون تو خود بخرام
که مرا بیش ازین نماند مقام

بیش ازین گر بیایم انگشتی
یا برین روی آورم پشتی

همچو انگشت سوخته پر و پشت
گردم پا و پنجه و انگشت

جبرئیل این سخن روایت کرد
با ملائک همین حکایت کرد

گفت از عجز بازگشتم من
با بکره نیاز گشتم من

مصطفی را صفات قرب کرام
بر در ذو الجلال و الاکرام

همه تصحیح ست بقول حضرت جبرئیل که لو دنوت انمله لاحترقت

تا عرش رفت تمام او منقبت که از انجا

۲۲۵ [illegible]

صفحه ۲۲۶ [illegible]

[illegible] جعلت لی الارض مسجداً و طهوراً [illegible]

گویند پیغمبر صلی الله علیه و آله و سلم بر زمین که [illegible]

بخت او چون بهار تیر و خزان — خروشش چون شکوفه پیر و جوان
مولدش بر دعای مظلومان — موردش بر قضای معصومان
ز فلک وار مسجد و دو مین — ز کنشت و کلیسیا ایمن
از همه بنده بوده از سر بر — همه عالم ز پای او مسجد
بود پاکیزه باطن و ظاهر — خاک عالم ورا شده طاهر
اول روز دین شهنشاه او — و آخر روز دهر دلخواه او
شرع او در بصیرت و حسبان — برترست از قیاس و استحسان
سفل ز آب و [illegible] — از فشان سفال چاکر او

[illegible]

[illegible]

چون گهر زفتنش فرا زآمد / بسوی حضرتش نیاز آمد
جان وین بر برید و جسمی ماند / معنی شرع رفت و اسمی ماند
جسم در رسم پر خلل که شد / اسم در قسم لم یزل کوشد
ای دریغا که در جهان سخن / سر در انگشت میکشد ناخن
هر کجا این شراب دین پالود / پسر بو قحافه قحفش بود
جان او با دلش بعلیین / تن او با تنش رفیق و قرین
روز و شب سال و ماه در همه کار / ثانی اثنین اذ هما فی الغار
بوده جو و با رسول بشر ازیک / صدق صدیق را سلام علیک

[illegible]

فِي مَنَاقِبِ أَمِيرِ الْمُؤْمِنِينَ الصِّدِّيقِ الْأَكْبَرِ وَالشَّيْخِ الْأَظْهَرِ وَالنُّورِ الْأَنْوَرِ الْفَصِيحِ الْأَقْمَرِ الْعَتِيقِ الْأَدْهَرِ الصَّاحِبِ فِي الْغَارِ الْمُؤْتَمَنِ فِي الشَّدَائِدِ وَالْأَسْرَارِ الْمُنْفِقِ لِرَسُولِ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَآلِهِ وَسَلَّمَ أَرْبَعِينَ أَلْفَ دِينَارٍ حَبِيبِ حَبِيبِ مَلِكِ الْجَبَّارِ الَّذِي أَنْزَلَ اللّٰهُ تَعَالَى فِي شَأْنِهِ الَّذِي جَاءَ بِالصِّدْقِ وَصَدَّقَ بِهِ أُولٰئِكَ هُمُ الْمُتَّقُونَ أَبِي بَكْرٍ رَضِيَ اللّٰهُ عَنْهُ قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ السَّلَامُ مَنْ أَحَبَّ أَبَا بَكْرٍ فَقَدْ أَقَامَ الدِّينَ هٰذَانِ سَيِّدَا كُهُولِ أَهْلِ الْجَنَّةِ مِنَ الْأَوَّلِينَ وَالْآخِرِينَ إِلَّا النَّبِيِّينَ

[illegible]

بطریق تاسف میفرمایند. مصرع قوله ای دریغا که سر در انگشت کشید یعنی ناخن از عالم سرور گریبان کشید رفت

چون ز کونین بدر نهاد قدم   حدثان را بماند و ماند قدم
تا سفر بود و در حدث ما را   مشکلش بود چون عبث ما را
سائل او بود و من و مسئول   هر دو همراه حامل و محمول
او ز من حالها همی پرسید   من همی شرح دادم آنچه بدید
چون قدم بر نهاد بر کونین   مر مرا گشت دوخته نعلین
گفتم ار زین سپس سوال کند   هر چه گویم مرا زوال کند
حدثان را جوابم آسان بود   لیک جان از قدم هراسان بود
بیخبر بودم از حدیث قدم   گشت ما را ضعیف تر ز قدم
بیش ازانم نماند تاب جواب   گشت ازان حال کار من در تاب
او برفت و بدید آنچه بدید   گفت با حق سخن جواب شنید
من ز نادیده و ندانسته   باز ماندم شدم قدم بسته
بیش ازان مر مرا مجال نماند   حدثان را زبان قال نماند
زین سبب قاصر آمدم زان راه   که نبودم ز حال راه آگاه
مر مرا تا بخلق راه بود   چون گذشتم ز خلق آه بود
زان مقامی که من بماندم پس   نرسد هیچ وهم و خاطر کس

عبث بازی اینجا بمعنی انسانست [illegible]

[illegible] زبان

[illegible] ۲۳۵ [illegible] ۲۳۶ [illegible]

حدیقهٔ حکیم سنائی

چون

[illegible]

چون نهفت آفتاب دین عرب کرد ماه خلافت آخر جرب
آفتاب کرم چو در بست قمر از میان کمر بربست
خواجه با خلاص و با اخلاص جانش آزاد کرده مجلس خاص
در سرای سرور مونس و یار ثانی اثنین اذ هما فی الغار
از زبان صادق و ز جان صدیق چون نبی مشفق و چو کعبه عتیق
بوده از پاشنه طریقت سای پیش جان رسول را فسای
همه خویش کرده در کارش همه او گشته بهر دیدارش
بوده با راز عشق پرورش همره و هم مزاج و همدردش
حرص بگذاشته چو دل سخنش پوست بفگنده همچو مار تنش

[illegible]

شجاعت قطع نظر از امور دیگر

[illegible]

[illegible] و قال علیه السلام [illegible] من الایات و الکرامات

۲۳۸

وَالْمُرْسَلِينَ يَا عَلِيُّ وَلَا بَعْدَهُمَا وَقَالَ عَلَيْهِ السَّلَامُ أَنْتَ عَتِيقُ اللهِ
مِنَ النَّارِ فَسُمِّيَ عَتِيقًا وَسُئِلَ الْجُنَيْدُ عَنْ قَوْلِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَآلِهِ وَسَلَّمَ
لِأَبِي بَكْرٍ أَنْتَ عَتِيقُ اللهِ مِنَ النَّارِ لِمَ سُمِّيَ عَتِيقًا قَالَ لِأَنَّهُ عَتِيقٌ
مِنْ مُشَاهَدَةِ الْكَوْنَيْنِ لَا يُشَاهِدُ مَعَ اللهِ غَيْرَ اللهِ وَقَالَ عَلَيْهِ السَّلَامُ
لَا تَبْكِ يَا أَبَا بَكْرٍ إِنَّ مِنْ آمَنِ النَّاسِ عَلَيَّ فِي مَالِهِ وَصُحْبَتِهِ أَبُو بَكْرٍ قَالَ
صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَآلِهِ وَسَلَّمَ لَوْ كُنْتُ مُتَّخِذًا خَلِيلًا لَاتَّخَذْتُ أَبَا بَكْرٍ خَلِيلًا وَلَكِنْ
أُخُوَّةُ الْإِسْلَامِ وَمَوَدَّتُهُ وَلَا يَبْقَى فِي الْمَسْجِدِ بَابٌ إِلَّا سُدَّ إِلَّا بَابَ
أَبِي بَكْرٍ وَقَالَ عَلَيْهِ السَّلَامُ لَوْ وُزِنَ إِيمَانُ أَبِي بَكْرٍ بِإِيمَانِ أَهْلِ الْأَرْضِ
لَرَجَحَ وَقَالَ حَسَّانُ بْنُ ثَابِتٍ فِي النَّبِيِّ وَأَبِي بَكْرٍ وَعُمَرَ عَلَيْهِ السَّلَامُ
وَرَضِيَ اللهُ عَنْهُمَا ۔ ثَلَاثَةٌ بَرَزُوا بِفَضْلِهِمْ ۔ نَصَرَهُمْ رَبُّهُمْ إِذَا انْتَشَرُوا ۔ فَلَيْسَ
مِنْ مُؤْمِنٍ لَهُ نَظَرٌ ۔ يُنْكِرُ تَفْضِيلَهُمْ إِذَا ذُكِرُوا ۔ عَاشُوا بِلَا فُرْقَةٍ ثَلَاثَتُهُمْ ۔ وَاجْتَمَعُوا فِي الْمَمَاتِ فَاقْتُبِرُوا

[illegible]

[illegible]

جان فدی کرده بود در ره دین	زانکه بود از نخست اهل یقین
کرده بود ایثار خسرو شرع	بر دلش تافته ز پرتو شرع
سوی دل مصطفی آزاده	همه آن او بداد یکساده
سوی میدان سپه میزد	همه درها به بسته جز در راه
زانکه امت ندیده یزدانش	تیغ ایمان پدید چون جانش
پیش دین بنده شاد او بود	حلقه در گوش گوش او بوده
گردنش را دوتا [illegible]	کس نبودی زبان حق آگوش
خواجه با یار غار آجسته	دست صدقش شکسته آجسته
جد صدقش بگوش [illegible]	کرده او را ز غول رأی دور
قائل صدق قابل ایمان	حامل علم و حامل قرآن
ورد دل را بسینه درمان او	خوانده دین را نخست مهمان او
آنچه بشنید زود باور داشت	شرع را نقد عقود خود داشت

فی تخصیص ابی بکر رضی الله عنه علی کافة الناس بعد النبیین علیهم السلام

دل احمد ز گوهرش بود نقطه	آدم و جمله انبیا خط
انبیا خط و دایره بودند	همه بر خط جمال بنمودند

[illegible] جمالی که انبیا علیهم السلام بوده اند چون جمله نور محمد است که [illegible] نقطه است و انبیا خط و دایره [illegible]

بعد از ظهور آمده ایشان از ایشان محمدیت کرده [illegible] بمعنی جمال من حیث الاصالة [illegible] بوده که [illegible]

هرچه حق بر دل محمد خواند
چون نهال نهاد او بر جست
هر یکی شاخ میوه دار فره
جبرئیل آمدی بر مهتر
کای محمد ز بهر خاست نگست
مهترش گفت چون خود بگریخت
که نه من آن شراب سینه اش
بل بفرمان حق باستحقاق
پیش از اسلام قابل دین بود
صدق او از پی سلامت راه
برده بر شه ردا امانت صدق
برفشانده بعشق عقل وی
از نبوت بجان بدانسته
مشورت را وزیر پیغمبر
انس با وی گرفته روح رسول

برد و در باغ جان او بنشاند
غنچه بگشاد و میوه عقد ببست
نام آن میوها و صدق
بعبادت ز حق پیام آور
در دندان خواجه بهتر است
وحی در جام جانم ایچ نریخت
ریختم بهر عهد دیرینه اش
ریختستم نزره ریا و نفاق
پیش ازین رمزها سخن این بود
بوده ساحر شناس کاهن کاه
قادم صدق ز مقعد صدق
در قدوم رکاب مصطفوی
هم پذیرنده هم رساننده
وقت خلوت حبیب پیغمبر
زانکه بد فارغ از طریق فضول

یعنی از وجود خود فانی شده بود که من آنچه را باغ این [illegible] مضمون حدیث نبوی است که ما صب الله فی صدری شیئا الا و صببته فی صدر ابی بکر [illegible]

آنکه از گرده زمان باشد
کی خدای همه جهان باشد

یا سه یا پنج یا نه هفت بدند
بود جمعیتی چو جمع شدند

بعد از آن سنگ متابعت بنمود
تا از آن یک قدم ورا بسود

گاه بوبکر خود نه بد جمعے
از هدایت بیافت او شمعی

لفظ سنگ چو در زمان بشنید
در شب داج راه رست بدید

بیکی لفظ وی بداد اقرار
گشت از اصنام و زوثن بیزار

لاجرم در میانه اثره بود
بی زبان مرد را بر آمد سود

انبیا به خط و رسول نقط
جان بوبکر در میانه خط

صد هزاران ترحم و رضوان
از سنائی بجان او برسان

فی قربته مع رسول الله صلی الله علیه و آله و سلم

چون زدی کوس شرع روح امین
چشم بر گوش او نهادی دین

بعد اگر جان شایسته
از زبان دل نمود چون پسته

بر قد او رضای یزدانی
دوخت پیراهن سلیمانی

بوده چندان همه کرامت و فضلش
که اولو الفضل خواندند او الفضلش

جز خطیت نبود حاصل او
تا چه دل داشت یارب آن دل او

۱۹ [illegible] از ایشان [illegible] سبحان الله [illegible]

[illegible]

حدیقهٔ حکیم سنائی

بجای آنکه دین [illegible] پیروان کرد [illegible]

[illegible]

قوله ولا یأتل اولوا الفضل منکم والسعة ان یؤتوا اولی القربی والمساکین والمهاجرین فی سبیل الله ولیعفوا [illegible]

[illegible]

[illegible]

وان صحابی که چون ستاره بُدند ... همچو پرگار گرد دائره بُدند
آنچه گفت احمد آن رسول گزین ... اول الخلق و آخر البعث این
زانکه اول نقطه بُد پس خط ... خط دوم خلق بود و بعد نقط
جان بوبکر خلق اوسط بود ... نه ز خط بُد عتیق در خط بود
هادی راه ره نمود اورا ... هیچ جمعیتی نبود او را
گرچه اصحاب کهف از پی راه ... جمله گشتند از آن جلال آگاه
زرق و تلبیس کرد دقیانوس ... گشت معلوم شان که هست فسوس

خط

[illegible]

[illegible]

چند دید ار دلش چو بالا جست / در درازای شرع پهنا جست
عرش شرع محمدی بر او / هم دران سینهٔ منور او
طول و عرضش عجوش معلو / زانکه مقلوب موم هم موست
چون کمال و جلال و بشناخت / همهٔ خویش در رهش درباخت
وا و دین بلا یجوز و یجوز / سیر شیرش نکرده بود هنوز
که همی کرد بهر و مسازے / جان او با صفاش دلبازی
صدق او میزبان ایمان بود / مصطفی هرچه خواست او آن بود
دین چو شمع و مصطفی جانش / جان بوبکر بود پروانه‌اش
برده در دین حق خبر او / یافته روز کین ظفر فر او
کرده منشور را بخط بدیع / حق لیستخلفنهم توقیع

[illegible]

وعد الله الذین آمنوا منکم وعملوا الصالحات لیستخلفنهم فی الارض کما استخلف الذین من قبلهم ولیمکنن لهم دینهم الذی ارتضی لهم ولیبدلنهم من بعد خوفهم امنا

در سورهٔ نور در سیپارهٔ قد افلح واقع شده وعده کرد خدای آنان را که گزیده اند از شما و بکردند کارها شایسته مر او بقول اکثر فقرای مهاجرین از حق سبحانه وعده داد و سوگند خورد که هر آینه ایشان را خلیفه گرداند در [illegible]

[illegible]

رضی الله عنه تمام مال [illegible] خود را در راه حق انفاق کرد [illegible]

و درین انفاق مال خود [illegible] حضرت صدیق

جمیع اصحاب رضی الله عنهم بقدر [illegible]

الله قرضاً حسناً [illegible]

فقرا که چون آیه من ذا الذی یقرض [illegible]

[illegible]

واو ترسش از تمادی واغ مین	بست من ذی الذی لواه برین
علم من ذا الذی شنید بگوش	زود در پیش حکم داد فروش
دیگی و نعمه گاه ایثارش	داده وی چل هزار دینارش
داده اسباب ملک سهل سلیم	کرده بهر خود اختیار گلیم
از دریچهٔ شبک ایمان	در تماشای روضهٔ رضوان
صدق او نقشبند زیب فرش	درد او مرهم دل و جگرش
گشته پشمینه پوش مع آئین	از پی درد او بحلقهٔ زین
تخته شسته ز بهر شرع رسول	از الف با و تا ز عقل فضول
قفصی بود سینهٔ صدیق	عندلیبی درو بنام عتیق
دل او چون بشرع او بربست	بنخستین دم آن قفس بشکست
گشت حاصل هر آنچه او را سول	نام گل برد و شد نهان ز رسول

[illegible]

[illegible] رسول الله صلی الله علیه و سلم [illegible]

چشم مومن جمال او بیند کور کی چهرهٔ نکو بیند
جان پر کبر و عقل پر مکرت کی نماید جمال بوبکرت
تو بدین چشم مختصر بینش چون توانی بدیدن آن قد عیش
چشم بوبکر بین ز دین خیزد نه ز رفض و هوا و کین خیزد
کرده بوبکر کار بوبکرے تو نه مرد عیار بوبکری
حور صدر قیامتش خواند رافضی قدر او کجا داند
امی ندانسته صدق بوبکری تو چه دانی صلاح بی مکری
دشمنش را اجل روان آورد که هوا مر ورا هوان آورد
تا هوا یار و نگار تو شد مار و موش اهل شکار تو شد
سر بریده چو بیند از خود سیر گوید او با هزار شر انا خیر
رافضی را امل آن نبود وانچه او ظن برد چنان نبود
تو چه مرد علی و عباسی مصلحت را ز جهل نشناسی
آنکه ابلیس وار تن بیند همه را همچو خویشتن بیند
او چه داند که تابش جان چیست چه شناسد که مرد ایمان کیست
آنکه جان بهر خاندان خواهد کی علی را بجان نهان خواهد

[illegible] او از روی نیاز خرد را قبله راز [illegible] و لطافت جوهر است تا چون عقل در کمال پاکی [illegible]

و جای نماز او و لطافت [illegible] و جای نماز او و توان [illegible] طهارت [illegible] که عقل است [illegible] با کمال تجرد و تنزه [illegible] ساخته قبله راز

و جای نماز خود کرد [illegible] ذات و همه بودن بجهت [illegible] عقل فرموده اند در جمیع افراد ممکنات و تشبیه حضرت صدیق [illegible] با عقل ازین راه است که [illegible] ایشان بجهت ذات [illegible]

بخلافت چو دست بیرون کرد زود اهل ردّه را خون کرد
خرد خویش را از روی نیاز قبله راز کرد و جای نماز
آن یکی و همه چو جوهر عقل آن خداوند و بنده چون سر عقل
سال و مه بوده در هوا بش جان فدی کرده در هوا عقبش
جسد بوبکر بود وین اجاه وین ز بوبکر یافت تاج و کلاه
سوخته شاخ غارت و عادت کنده بیخ ارادت و ردت
ملک افتاده را بپای آورد ملت رفته باز جای آورد
چون شد او خواست شد زکوة و نماز بهم آورد هر دو آن را باز
تازه زو شد زکوة و فرض صلاة رکن اسلام شد مصون ز آفات
برگرفت او بقوت ایمان شرک و شک را ز کسوت ایمان
عاملے قصد کافری کرده او بنوبت پیمبری کرده
دل عاقل بنام شد نه بنان چشم عامی بتن رسد نه بجان
چشم عاقل درون جان بیند گوهر لعل چشم کان بیند
دست هر ناکسی ز دُر و نرسد پای هر سفله اندر و نرسد
صورت و سیرتش همه جان بود زان ز چشم عوام پنهان بود

[illegible] ۱۲۰

بدنو

[illegible] حضرت صدیق [illegible] رضی الله عنه [illegible]

[illegible] قال [illegible] صلی الله علیه وسلم [illegible]

[illegible]

نوبت خود بمقتضی الشیخ فی قومه کالنبی فی امته در ارشاد و هدایت امت کار پیمبر کرده ۱۲

[illegible]

پیش او رفته اند تا درگاه — حور و غلمان بجعد و گیسو راه
رافضی را بمانده در گردن — چیچک و مرگ و جنگ و جان کندن
بر براقی که مصطفی پرورد — رافضی رانیی چه داند کرد
بود بوبکر با علی همراه — تو زبان فضول را کن کوتاه
آفرین خدای بی همتای — بر ابوبکر باد و شیر خدای
صورت صدقش از دریچهٔ فضل — دیده فاروق را بعلم و بعدل
بود عدل عمر زبی مکری — آینه صدق دید بوبکری
کان اسلام و زین ایمان بود — صدق او عدل و عقل ارکان بود
دین بوقت عتیق بود هلال — پس بفاروق یافت عز و جلال

ذِكرُ مَنَاقِبِ أَمِيرِ المُؤمِنِينَ عُمَرَ أَبِي الحَفصِ الفَارُوقِ المَذكُورِ بِأَفضَلِ الخِطَابِ الحَاوِي الثَّوَابَ المَاحِي العِقَابِ الَّذِي فَرَّقَ بَينَ الحَقِّ وَالبَاطِلِ وَالقَتلِ وَالقَاتِلِ الَّذِي رَضِيَ اللهُ عَنهُ قَالَ اللهُ تَعَالَى فِي شَانِهِ يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ حَسبُكَ اللهُ وَمَنِ اتَّبَعَكَ مِنَ المُؤمِنِينَ يَعنِي عُمَرَ رَضِيَ اللهُ عَنهُ قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللهُ عَلَيهِ وَآلِهِ وَسَلَّمَ عُمَرُ سِرَاجُ أَهلِ الجَنَّةِ وَلَو كَانَ بَعدِي نَبِيًّا لَكَانَ عُمَرُ إِنَّ الشَّيطَانَ لَيَفِرُّ مِن ظِلِّ عُمَرَ مَن

۲۴۹

[illegible] ابن الخطاب کان مراد از [illegible] گفت پیغمبر صلی الله علیه و آله و سلم عمر [illegible] اهل بهشت [illegible] اگر بودی پس من نبی هر آینه عمر نبی بود [illegible] هر آینه شیطان لعین [illegible] از سایهٔ عمر [illegible] الله عنه [illegible] ابلیس [illegible] تحقیق روشن [illegible] دین [illegible]

از برای فضول جاهلی — بار خواند ز بغض چون علی
آنکه نستد ز حق حلال فلک — کی بخورد ره دهر حرام فدک
گر نه جانش لطافتی بودی — ورنه صدقش خلافتی بودی
مصطفی کی بدو سپردی ملک — یا ز حیدر چگونه بردی ملک
آنکه جان را ز صخر بستاند — کی ز بیم عدو فرو ماند
آن علی کو کشد ز اعدا پوست — با چنین دشمنی نباشد دوست
تو بدین ترهات هزل و فضول — مر علی را همی کنی معزول
گر مدا این بود روا نبود — بخلافت خود او سزا نبود
ور بود عاجز و خبیر بود — پس منافق بود نه میر بود
مصلحت بود آنچه کرد علی — تو چه سال و ماه با جدلی
مکر و کبر و هوا برون انداز — تا دهد جانش مر ترا آواز
شد چو شیر خدای حرز نویس — رخت بر گاو بر نهد ابلیس
تا علی با چو تو ولی چه کند — با هوا و هوس علی چه کند
از بد و نیک بگزین کردن — زشت باشد حدیث دین کردن
بر گذشت او ز مقصدی قدم — در رسید او بمنتهای همم

پس چنانچه ابیات [illegible] فضل [illegible] حق در مصلحت ظاهر [illegible] دلیل نیست بر اتفاق [illegible] با افعال [illegible] چنانچه مصلحت و حکم [illegible] در حدیث [illegible] این بیت [illegible] مراد از لفظ مصلحت [illegible] مصلحت بود

[illegible] از بد و نیک [illegible] یعنی [illegible] کردن و انبدو نیک [illegible] انتخاب نمودن [illegible]

[illegible]

طا طلب کردم عمر را یافت
از میان طهاره بروی تافت

دال و چون ز رحق محقق شد
صدق در رؤیت حق شد

[illegible]

شهادة آن که لا اله الا الله و محمد رسول الله [illegible]

[illegible]

احب عمرا من الخطو من احب عمر فقد اوضح الطریق		
انکه طه طهارتش داده		وانکه یاسین امارتش داده

[illegible]

عزیز بهم که بعزم [illegible] بایشان بیان کرد [illegible]

[illegible]

٢٥٠

[illegible]

کرده در عز و دولت سپری
عمری را بدل العمر ابد
بود میر عمر شهنشه دین
جان فدا کرد و مال در ره دین
از پی دیو در زمانه او
سایه او سلیح خانه او
گر بگفتی زبانش ناهد حق
ور نگفتی روانش شاهد حق
کرده بهر رسول یزدانش
حسبک الله در ردیف ایمانش
دره دین و دل فراغ از وی
باغ فردوس را چراغ از وی
زده عقلش درین سرای مجاز
آتش اندر سلیح خانه آز
از پی حکم نافذش بشتاب
نامه او بخوانده آب جواب
خون دل را بدم وفا بسرشت
نیل را نامه بر سفال نوشت
نیل تا نامه عمر برخواند
آب چون ریگ دود دیده براند
راند نی کاندرو نبود توقف
خوانده نی کاندرو نبود حروف
کرده پیوند دلق خویش از برگ
دیده زان برگ دیو آرش مرگ
بهتر از هر زبان زمانه او
سر ابلیس بر ستانه او
روی او مسند تحقیق آراست
رای او سرو باغ دین پیراست
دست بسته ز حضرتش تلبیس
کوچ کرده ز کوی ما ابلیس

له قوله از پی دیو [illegible]
اشارتست بحدیث
ان الشیطان لیفر من ظل عمر
[illegible] عنوان فاروق
مه مراد از عنوان صفحات ما قبل ست ۱۲ مصحح
یقظان بن [illegible]
از بابا عمر رضی الله عنه
این آمده در این عنوان گذشته است
کرد در بیت [illegible] گذشته ۱۲

صلی الله علیه وآله وسلم [illegible] قریب [illegible]

در فضائل [illegible] آمده [illegible] رضی الله عنه [illegible] احادیث [illegible] از روی [illegible] یک [illegible]

[illegible] عمر بن الخطاب [illegible] و بقتل اسارى بدر [illegible] لولا كتاب من الله سبق لمسكم فيما اخذتم عذاب عظيم [illegible]

و رواه ابو داود عن ابی ذر قال ان الله وضع الحق على لسان عمر [illegible] وعن علی رضی الله عنه قال ما كنا نبعد ان السكينة تنطق على لسان عمر رواه البيهقي فی دلائل النبوة [illegible]

آنکه کامل بوقت او شد کار	[illegible]	بسر نقطه باز شد پرکار
دین نهاده برای چونان شاه		پای وامی ز طاها در راه
داده دستش بصدق طالب		بسته پایش بعشق [illegible]
کرده بر چرخ حق بنو یقین		طاها ماه چارده اش در دین
شوقش آورده سوی مهتر خویش		طرقوا طرقوا کنان در پیش
دیده از ما همه طهارتها		کرد از ما همه عمارتها
عمری از عمر نشانده		عمری رفت در حق مانده
شاهد حق روانش در گفتن		نایب حق زبانش در گفتن

[illegible] عن ابن عمر [illegible] قال قال رسول الله صلی الله علیه وآله وسلم ان الله جعل الحق على لسان عمر وقلبه رواه الترمذی

[illegible]

[illegible]

تیغ شاهان فرس با خنجری   گشته کمتر ز دُرّهٔ عمری
خانهٔ یزدگرد گرد خراب   کرد تاراج جملهٔ آن اسباب
شاخ و بیخ ضلالت او برکند   کفر را دست و پای کرد به بند
روی چون سوی احتساب آورد   گل چو پل پای در رکاب آورد
نفس حسی ز هفت بند بجست   عقل انسی ز چار میخ برست
ور نخواهی کرامتی بشکوه   قصهٔ ساریه بخوان بر کوه
بر پسر حد براند بی کین   شد روان پسر به علیین

[illegible]

بقیه حاشیه صفحه ۲۵۵

[illegible]

و صحابه که بوده بمقتضی عدالت بود حق حد زدند ... نزد مردم ابو شحمه جان بحق تسلیم کرد تتمهٔ این حاشیه در صفحهٔ ۲۵۶

[illegible]

چرخ مالیدگان نکوخواز و   عمر بالیدگان به نیرو ازو
کرده خورشید را جدا ز نیش   سایهٔ نور دلق بفدو منیش
بر نهیبش ستاره کرد خروش   پیش سهمش سرکشی کرده سرش
گشته قیصر نگون ز تخت رفیع   ذره در دست او و او به بقیع
کرده تلقین پی ضرورت را   سورهٔ سنت اهل صورت را
از پی مومنان به تیغ و کمند   خار شبهت ز راه ایمان کند
روح کرده ز راح سرمستش   امر حق داده ذره در دستش
ز احتسابش در اعتدال بهار   گل پیاده بمانده باده سوار

[illegible]

کرده کم بیش شمسی و قمری
متساوی خلافت عمری

عجم و شام را بآیین داد
چون دل و دست طبع خویش گشاد

جذبهٔ عدل او و شوکت او
تخته یا روزنگار دولت او

بصلابت گشاد روم و عجم
بست از شام حمل زر و درم

سعد وقاص عمرو معدی را
آن دو آزاده وان دو هادی را

بعجم هر دو را فرستاده
بدل ظلم داد را داد او

در نهاوند چون قوی شد حرب
کفر و اسلام در شده در ضرب

او بفرط کیاست از سر درد
آنچنان چند غمه بجای ورد

حیلت کافران بدید از دور
از فراست بدان دل پرنور

روز آدینه بر سر منبر
گفت یا ساریه زخصم حذر

الجبل الجبل که لشکر کفر
حیله کردست جمله بر در کفر

سعد وقاص لفظ او بشنید
وان کمینگاه کفر جمله بدید

کوه بشکافت سعد عمرو آواز
بشنیدند و فاش گشت آن راز

زان کمینگاه شان شدند آگاه
بازگشتند از آن مضیق تباه

کافران زان شکسته شدند
هم بد گشته زار و بسته شدند

۹ ذکر کرده [illegible] سال شمسی [illegible] نفاوت [illegible] [illegible] از سال [illegible] [illegible]

[illegible] سال شمسی [illegible] از سال قمری [illegible] [illegible] [illegible]

۲۰ ۳۵۷

[illegible] قمری را که در عهد [illegible] متساوی کرده این کمال مبالغه است [illegible] زیادتی [illegible] از [illegible] در زمان خلافت [illegible] گرشده سال شمسی کرده [illegible] است و دفع اجرام [illegible] در زمان او از استیلای اهل اسلام [illegible] [illegible] سال قمری [illegible] است [illegible] رواج گرفت [illegible] تبدیل یافت

آری این زخم هم ز دین منست | ور چه فرزند نازنین منست
از عمر عالمی منور شد | همه آفاق پر ز منبر شد
هست پیدا ز بهر تصحیحش | وز تراویح پر مصابیحش
خانهٔ می خراب گشته ازو | زهرهٔ زهره آب گشته ازو
شده از غیرتش فریشم تن | بر فلک زهره فریشم زن
ذره وار از پی اقامت حد | درهٔ احمد از برای احد
ذره را برای مستوری | نزده دره جز بدستوری
ناصر الله در رعایت حق | حکم حق کرده در ولایت حق
عدل او بود با قضا همبر | حکم او بود تیزرو چو قدر
بیشه بر گور کرده همچو حرم | تله بر مرغ کرده همچو ارم
کرده از عدل او بدلسوزی | گرگ با جان میش خوش پوزی
بر بزرگان چو حکم دین راندی | چرخ بر حکمش آفرین خواندی
زهرهٔ او بشرع زرستاخیز | بوده چون زهره خرمی انگیز
بوده در زیر دره پیش از نشر | عدل او نایب ترازو حشر
بوده جانش معانی انصاف | پایه و مایه اش نبود گزاف

سه زهره بر وزن قوده و جمع اوست فارسیان بسکون ها استعمال کنند ۱۲ [illegible]

له قوله از عمر عالمی منور شد [illegible]

مبارکی بستون حنانه [illegible] علیه و آله و سلم در مسجد [illegible] چون عدد مسلمانان بسیار شد و [illegible] کثرت بسیار شدن گرفت [illegible] منبر از غایت کثرت روی مبارک [illegible] صلوات الرحمن علیه نمی توانستند دید امیر المؤمنین عمر رضی الله عنه منبر بساخت و وضع نمود در [illegible] مسجد القدس نبوی [illegible] مسلمانان از رویت دیدار مبارک [illegible] محروم نمانند [illegible]

[illegible]

حاشیه صفحه ۲۵۵ تمت

۴

ابن و ذکریت در بیان تعظیم‌های پادشاه گردندگان عثمان شهیدی که بظلم کشته شده خداوند دو نوری یعنی دو دختر آنحضرت در نکاح وی بودند گرامی بزرگ کرده شده در دین و دنیا داماد رسول خدای تعالی بدو دختر یکی ام کلثوم و دیگری رقیه بسند صحیح ثابت شده که هر دو از رحم خدیجه کبری بودند و دختری که صاحب برکت اند و بزرگ کرده شده‌اند عثمانی که جمع کننده است قرآن را [illegible]

فِي مَنَاقِبِ أَمِيرِ الْمُؤْمِنِينَ عُثْمَانَ رَضِيَ اللهُ عَنْهُ الشَّهِيدُ الْقَتِيلُ الْمَظْلُومُ ذِي النُّورَيْنِ الْمُكَرَّمُ فِي الْمَنْزِلَيْنِ خَتَنُ رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَآلِهِ وَسَلَّمَ بِابْنَتَيْنِ أُمِّ كُلْثُومٍ وَرُقَيَّةَ الْمُبَارَكَتَيْنِ الْكَرِيمَتَيْنِ جَامِعُ الْقُرْآنِ الشَّاهِدُ يَوْمَ التَّقَى الْجَمْعَانِ الَّذِي أَنْزَلَ اللهُ تَعَالَى فِي شَأْنِهِ أَمَّنْ هُوَ قَانِتٌ آنَاءَ اللَّيْلِ سَاجِدًا وَقَائِمًا يَحْذَرُ الْآخِرَةَ وَيَرْجُوا رَحْمَةَ رَبِّهِ وَقَالَ النَّبِيُّ عَلَيْهِ الصَّلٰوةُ وَالسَّلَامُ عَيْنُ الْإِيمَانِ عُثْمَانُ بْنُ عَفَّانَ رَضِيَ اللهُ عَنْهُ مُجَهِّزُ جَيْشِ الْعُسْرَةِ وَقَالَ أَيْضًا عَلَيْهِ السَّلَامُ حِكَايَةً مِنَ اللهِ تَعَالَى إِسْتَحْيَيْتُ مِنْ عُثْمَانَ بْنِ عَفَّانَ وَقَالَ عَلَيْهِ الصَّلٰوةُ الْحَيَاءُ مِنَ الْإِيمَانِ وَعُثْمَانُ عَيْنُ الْحَيَاءِ

آنکه بر جای مصطفی بنشست
بر لبش شرم راه خطبه ببست

چه عجب داری ار فکند سپر
شرم عثمان ز رعب پیغمبر

آن ز لکنت نبود بود از شرم
زانکه دانست جایش این آزرم

زانکه بر جای احمد مرسل
از پی وعظ و از طریق مثل

گر رسد عقل سر دراندازد
در رسد روح مایه دربازد

زانکه پیش وی از زبان جهان
نطق چون قطن گشت پنبه دهان

[illegible] قُلْ تَمَتَّعْ [illegible]

حدیقهٔ حکیم سنائی ۲۵۹

از عثمان بن عفان و گفت پیغمبر صلی الله علیه و آله [illegible]

شرم که سرشت عثمان همین شرم است ۱۲ منه ضمیر وی میتواند بود که راجع به پیغمبر باشد صلی الله علیه و آله وسلم و میتواند بود که با امیر المؤمنین

[illegible]

مختصر کردم این مناقب را
بهر آن روی و رای ثاقب را

بدو حرف از برای یک ایجاز
سه سخن گویم از برای نیاز

بعمر گشت عمر ملک دراز
بعمر شد در شریعت باز

از عمر یافت دین بها و شرف
اینت دین اشده گزیده خلف

پیش دین بود همچو سد و سپر
بود در شرع راهبر عمر

روز محشر دو چشم او روشن
بحد او رسول و عدل و سنن

صد ترحم زما درین ساعت
بر روانش رسان پر از طاعت

ملک را در امان و در ایمان
بود فرزند عدل او عثمان

دین بدو بود شاد و با تمکین
در رواقش فزود رونق دین

گاه با عشر و نقص کرد بدید
چون بحیدر رسید خود برسید

هرچه از لفظ و فضل با عمرست
سنت محض و صولت امرست

[illegible] امیرالمؤمنین عثمان است

[illegible] معروف است [illegible] از زبان با عمر [illegible]

حدیقه حکیم سنائی ۲۵

[illegible]

[illegible]

شرم او را خدای کرده قبول   شده خشنود زو خدا و رسول
مدد از خلق جیش عسرت را   عدت از مال جیش عسرت را
از پی ساز مصطفی شب و روز   بوده منفق کف و منافق سوز
بدل و عدل سرو آزادش   بر دو چشم و چراغ دامادش
کرده در کار ملک و ملت بلک   در قرآن کشیده اندر سلک
دل و جان را عقیدهٔ عثمان   ساخته درج مصحف قرآن
صورتش خوب و نیتش کامل   قائل صدق و عالم عامل
علم تنزیل مر ورا حاصل   دل اوست وحی را محمد اصل
عاشق شکر او تلبیه و طریف   زائر جد او لبیب و ظریف
هم ز اسلاف مهتر آمده او   در کنار شرف بر آمده او
دل و چشمش ز شوق در محراب   چشمهٔ آفتاب و چشمهٔ آب
در قرائت همه ثنا و ثبات   با قرابت همه حیا و حیات
دل او پشت ملت نبوی   شرم او روی دولت اموی
دل او با نبی موافق بود   نور جانش چو صبح صادق بود
شرم او کارساز خویشاوند   گرچه بد بر درازه زحمت دید

۱ تکیه بالکنه یافته ۲ طراوت بال نو یافته ۱۲

گفت عثمان چو بسته شد در ش
بگشا واز میان جان آتش

که مرا بر مقام پیغمبر
بی وی از عیش مرگ نیکوتر

گشت ایمن ره مهالک ازو
سر ببرد رکشد بلایک ازو

شرم و علم و سخا شمائل او
هر سه ظاهر شد از فضائل او

این سه خصلت اصول را بنیاد
بد و دختر رسول را داماد

شد اقارب نواز درگه او
وان اقارب عقارب ره او

شربت غم چو جان او بچشید
آن ستم از بنی امیه کشید

سیرت داد را چو رد کردند
با چنین نیکمرد بد کردند

راستی از میانه بر بودند
بیکرانه کژی بیفزودند

شامیانی که شوم پی بودند
اهل آزرم و شرم کی بودند

شوری اندر جهان پدید آمد
قفل شان بسته بی کلید آمد

عقل اگر چند صاحب زهریست
گفت یا رب چه بی نمک شوریست

عین ایمان که بود جز عثمان
حجت این کالحیا من الایمان

دست مشاطه پسندیده
کحل شرمش کشیده در دیده

دائم از شرم صدر پیغمبر
ثلة الاولاله با رخش همبر

له قال بعض [illegible] جمع [illegible] كذا في حاشية [illegible] ٢٦ [illegible]

قوله آنجهان [illegible] فسیکفیکهم الله وهو السمیع العلیم [illegible] سوره البقره [illegible]

آنجهان را برین جهان بگزید
زانکه خود نیک بود نیکی دید
وای آنکس که سعی در خونش
کرد و این خواست ای طعونش
زانچنان خون که خصم ازوی تاخت
فسیکفیکهم خلوق ساخت
سر او عمرو عاص ار بباد
سر او پیش دشمنان بنهاد
او ذوالارحام را گرامی کرد
طلب مهر نیکنامی کرد
از دل خود نگه بدل شان کرد
تکیه بر اصل آب و گل شان کرد
دل هماوق بسان آینه است
رازها پیش او معاینه است
دشمنان را چو خویشتن پنداشت
بی غل و بی غش از محن بیداشت
بود وی با محمد و بوبکر
همچو بوبکر بی بدی بی مکر
بر گرامی بسان فرزندش
غایله کرد خویش و پیوندش
آنکه بوبکر را چو جان بودی
کی بفرزند او زیان بودی
دشمنان ساختند غایلها
تا پدید آورند حایلها
هر که او بد دلست و بد کارست
گرچه زنده است کم ز مردارست
بد دلی کار هیچ عاقل نیست
دل که پر غایله است آن دل نیست
خالق ما که فرد و قهارست
از حسود و حقود بیزارست

[illegible] ۲۶۳ فسیکفیکهم الله [illegible] رسول علیه السلام [illegible] قال یا عثمان تقتل وانت تقرأ القرآن سورة البقرة فتقطر قطرة من دمك على فسيكفيكهم الله

[illegible] بشهادت رسید [illegible]

شوخ چشمی زیان ایمانست
شرم دیده زبان ایمانست

دیده‌ای [illegible] تهتک [illegible] پیچاپیچ
چشم ایمان دو دیدنی نه بینی هیچ

تا بود چو آینه ایمان
پیش او بد جهان و نیک جهان

حمل نقش خیر و شر نکند
ورنه توحید به بتر نکند

دیو یکسان ز دیو چو برگیرد
دیو را چون فرشته بپذیرد

نزد توحید [illegible] شرک و تثلیث
که بنزد تو دین و کفر یکیست

چشم اعمی چه کار ظلمت کرد
پیش چشمش چه مرد و چه [illegible]

دل [illegible] چاشنی [illegible] گیرد
کاین باطل نکرد حق هرگز

روی آینه را که نبود زنگ
رنگ نپذیرد و نگیرد زنگ

هیچ کژی تو راست نپذیرد
راست کج را براست برگیرد

[illegible] را که جاست ز نجس
از ذوی الارحام بود و از عصبش

آن نه زر بود [illegible] گلیم
زشت زنگی بود نه آینه

خلق را زآنچه عالی اندر سر اند
شرم و ایمانش عذرخواه بس اند

خلق عالم چو آنکه [illegible]
همه در جستن هوای خودند

زر همه [illegible] بود و زنگی یافت
سوی یاران خویشتن بشتافت

۲۰۶۲

[illegible]

[illegible]

إذا ما التبر حك على المحك | تبين غشه من غير شك
وفينا الغش والذهب المصفا | على بيننا شبه المحك

بعد با عمر و حیدر کرار | گشت بر دین مصطفی سالار
ای سنائی بقوت ایمان | مدح حیدر بگو پس از عثمان
با بحش مداح مطلق | زهق الباطلست جاء الحق
آن ز فضل آفت سرای فضول | آن علمدار و علم دار رسول
آن سرافیل سرفراز از علم | ملک الموت دیو آز از علم

[illegible]

[illegible]

ب

این مقاله در بیان
منقبتهای شوهر فاطمه رضی الله عنها
که منقطع است از خلق و نفسانی بالا از ما سوی الله
تعالی و پسر عم رسول صلی الله علیه وآله و
که ابی طالب باشد پدر حضرت حسن و حسین رضی الله
عنها جنگ کننده دلاوری که جنگها بسیار
کرده و در معرکه‌ها بسیار آمده غالب از
امیر لشکر بهترین هجرت کنندگان از مکه بسوی
مدینه و یاری دهندگان که با مال و جان خود
یاری کردند و صحابه او گروه انبیا و پادشاه
کنندگان که نام او علی است بزرگ گرداند
حق تعالی ذات او را که پسر ابی طالب است
کسیکه دوست دارد علی را پس بحقیقت که چنگ
در زد بدست آویز محکم و استوار آنکه فرستاد
حق تعالی در شان او و جز این نیست که دوست
شما بحقیقت خداست و رسول او و آن
کسانیکه ایمان آورده اند و آنکسانیکه
بر پا میدارند نماز را و میدهند زکوة را و ایشان
رکوع کنندگان اند

باد بر وی تحیت و اول		آفرین خدای عز و جل

فِي مَنَاقِبِ زَوْجِ الْبَتُولِ وَابْنِ عَمِّ الرَّسُولِ أَبِي الْحَسَنِ وَالْحُسَيْنِ الْمُبَارِزِ الْكَرَّارِ غَيْرِ الْفَرَّارِ غَالِبِ الْجَيْشِ سَيِّدِ الْمُهَاجِرِينَ وَالْأَنْصَارِ أَمِيرِ الْمُؤْمِنِينَ عَلِيِّ ابْنِ أَبِي طَالِبٍ كَرَّمَ اللهُ وَجْهَهُ مَنْ أَحَبَّ عَلِيًّا فَقَدِ اسْتَمْسَكَ بِالْعُرْوَةِ الْوُثْقَى الَّذِي أَنْزَلَ تَعَالَى فِي شَأْنِهِ إِنَّمَا وَلِيُّكُمُ اللهُ وَرَسُولُهُ وَالَّذِينَ آمَنُوا الَّذِينَ يُقِيمُونَ الصَّلٰوةَ وَيُؤْتُونَ الزَّكٰوةَ وَهُمْ رَاكِعُونَ وَقَالَ النَّبِيُّ عَلَيْهِ السَّلَامُ أَنَا مَدِينَةُ الْعِلْمِ وَعَلِيٌّ بَابُهَا وَقَالَ يَا عَلِيُّ أَنْتَ مِنِّي بِمَنْزِلَةِ هَارُونَ مِنْ مُوسَى إِلَّا أَنَّهُ لَا نَبِيَّ بَعْدِي وَقَالَ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَآلِهِ وَسَلَّمَ اللّٰهُمَّ وَالِ مَنْ وَالَاهُ وَعَادِ مَنْ عَادَاهُ وَانْصُرْ مَنْ نَصَرَهُ وَاخْذُلْ مَنْ خَذَلَهُ وَقَالَ مَنْ كُنْتُ مَوْلَاهُ فَعَلِيٌّ مَوْلَاهُ وَقَالَ جَابِرُ بْنُ عَبْدِ اللهِ الْأَنْصَارِيُّ رَضِيَ اللهُ عَنْهُمَا دَخَلَتْ عَائِشَةُ رَضِيَ اللهُ عَنْهَا وَعَنْ أَبِيهَا عَلَى النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَآلِهِ وَسَلَّمَ فَقَالَ يَا عَائِشَةُ أَتَقُولِينَ فِي أَمِيرِ الْمُؤْمِنِينَ عَلِيِّ ابْنِ أَبِي طَالِبٍ كَرَّمَ اللهُ وَجْهَهُ فَأَطْرَقَتْ مَلِيًّا ثُمَّ رَفَعَتْ رَأْسَهَا فَقَالَتْ بَيْتَيْنِ ٥

[illegible]

دیگری ذوالفقار برّان بود
کآفت جان شیر غرّان بود
بد دو تیغ او بد ذوالفقار و زبان
کرد یک تیغ همچو تیر جبان
زان دو تیغ کشیده در عالم
شرع را کرد همچو تیر و قلم
نه ز علمش گشاده کوثر
تا ز تیغش کشنده کافر را
در صف رزم پای او محکم
و ز پی رمز جان او محرم
دست تیغش چو پای کفر ببست
هیبتش گردن عدو بشکست
هر که ناطق نبود قائل او
وانکه قابل نبود قاتل او
کرده از دشمنان دین چو سحاب
خانهٔ ریگ را بخون سیراب
کنده ز زورش در جهود کده
دُر علم و عمل بدو بسته
حسن او چون عظیم بود و کبیر
گشت مقلوب و سحاب اثیر
خیبر از تیغ او خراب شده
سر آبش همه سراب شده
هم مبا در بعلم بیم و امید
هم مبارز چو شیر و چون خورشید
در مصافی که پای بفشردی
آنکه دولت که دست او بردی
شب یلدا سراج او بودی
روز هیجا هیاج او بودی
دل و بازوش اندیده بچشم
دستبردی و پایمردی خشم

۳ هیاج بالکسر کارزار شدن ۱۲ صراح

۲ خانه اینجا بمعنی تل ریگ است ۱۲

[illegible]

آن فدا کرده در ره تسلیم   همچو درهم پسر چو ابراهیم
حکم تسلیم را خلیل بشرط   در ره شرع را وکیل بشرط
بشنیده ز مصطفی تاویل   گشته ناشنوده بر لبش تنزیل
مصطفی چشم روشن از رویش   شاد زهرا چو گشت وی شویش
آنکه در شرع تاج دین او بود   زانکه در دین حق گزین او بود
شرف جسم تیغ گرد او بود   در حدیث و حدید مرد او بود
باغ سنت بامر خو کرده   هرچه خود رست بود خود کرده
هرگز از خشم هیچ سر نبرید   جز بفرمان حسام بر نکشید
هر عدو را که درفگند از پای   نام برکشتش و زنده خدای
نحو ازان آل صخره بر بوده   مستحقی بنقد جنوده
خواب و آرام مرد و عیش بتر   برده از عقل کل زیر و زبر
هرگز از بهر برده و برده   خصمی از خصم خویش ناکرده
از در بعض کل بر آرنده   همه دین را نگاه دارنده
بدو تیغ آن هزبر بیشه تیغ   کرد اسلام را همه یک تیغ
بود تیغ از زبان گوهرپاش   که بدو کرد علم اعلام فاش

۲۶۶

[illegible]

[illegible]

نه جگر بود داعی مردیش | نه ظفر باعث جوانمردیش
آنچنان آختی ز باغی کین | کایچ تاوان نبد ورا وزین
چون نه از خشم بود از ایمان بو | آز و کافرکشیش یکسان بود
در صف رزمهای ابن ملجم | نه ز بی مزد جان او بغنیم
زور او بت‌شکن ز روز ازل | دست او تیغ‌زن بر اوج زحل
کرده در عقد دین به تیغ و قلم | با شجاعت سخاوت اندر هم
نائب مصطفی بروز غدیر | کرده بر شرع خود مر او را امیر
قابل راز حق رزانت او | مهبط وحی حق امانت او
نفس نفسش گشاده تنزیل | جان جانش چشنده تأویل
عرضه کرده بر آن جمال و سرشت | هفته هفت و هشت بهشت
چشمها چشمها ز دیدارش | سمعها شمعها ز گفتارش
تیر او تیر چرخ را بنیان | بود خانهٔ وبال با چو کمان
هرکجا کان دل و زبان کودی | فطنت تیر چون کمان بودی
هر که دیدی حسام او مسلول | نفی گشتی بر او طریق حلول
تو کشیدن ز کافری پندار | تیغ در روی حیدر کرار

[illegible] قاطع بود از جمله [illegible]

[illegible] علیه السلام [illegible] صفت حق سبحانه [illegible] کرده ذات او سبحانه [illegible]

۲

[illegible]

گر شده گوش فتنه از کوشش
گرده فتح و ظفر زمین بوسش

کس ندیده برزم در پشتش
منهزم شرک از یک انگشتش

آل یاسین شرف بدو دیده
ایزد او را بعلم بگزیده

مر نبی را وصی و هم داماد
جان پیغمبر از جمالش شاد

کتب نادیده خوانده بود بدل
علم دو جهان ورا شده حاصل

بفصاحت چو او سخن گفته
مستمع زان حدیث در سفته

لطف او بود لطف پیغمبر
عنف او عنف شیر شرزه نر

خوانده در دین ملک مختارش
هم در علم و هم علمدارش

جان آزادمردی تن دین
خسرو سنت و تهمتن دین

شرف شرع و دایهٔ دین او
صدف دُرّ آل یاسین او

آمد از سدره جبرئیل امین
لافتی کرده مر ورا تلقین

ذوالفقاری که از بهشت خدای
بفرستاده بود شرک زدای

آوریدش بنزد پیغمبر
گفت کین هست بابت حیدر

تا بدو دست آشکار کند
لشکر کفر تار و مار کند

مصطفی داد و مرتضی بگرفت
که بدین آز دین برون نهفت

[illegible]

صد قبیعه بند شمشیر که کرده و سوراخ بینی فوک [illegible]

[illegible]

این برهنه شده ز رحمت ظرف		و آن برون آمده ز پرده حرف
تا بدان حد شده مکرم بود		که کشف مر ورا مسلم بود
حرمت دین چو طرف جانش داشت		زحمت حرف پیش او نگذاشت
کاتب نقش نامهٔ تنزیل		خازن گنج خانهٔ تاویل
علم او را که صخره کردی موم		بود چون محرم عرب محروم
عالم علم بود و بحر هنر		بود چشم و چراغ پیغمبر
هر که جستی مخالفت در دین		کردی او را بزیر خاک دفین
بحر علم اندرو بجوشیده		جاه را به ز مستمع دیده
رازدار خدای پیغمبر		رازدار پیمبرش حیدر
حیدری کش خدای خواند شیر		کی زدی بر معاویه شمشیر
شیر روباه را نیازارد		لیک صد گور زنده نگذارد
عقل در آب وش آغشته		سهو در گرد ونش ناگشته
لفظ قرآن چو دید در رویش		خویشتن جلوه کرد در پیشش
ذات باری از آن ستم دیده		تاش نادیده ناپرستیده
کرده از رمزهای عقل انگیز		طبع و بازار ذهن و خاطر تیز

۲۷۱

[illegible]

تا نه بینید چون پرستش نماید

سر بدعت بزده تیغ زبان | روی سنت بشسته ز اب بنان

بهر او گفته مصطفی با آله | کای خداوند وال من والاه

کرده از لعل و دُر کرامت را | پر گهر دامن قیامت را

کرده از مهر جان اهل صفا | درج هر یک سخن چو درج گهر

بوده با آسمان ثناش خلیط | بر بسیط زمین چو بحر بسیط

در دیار عرب براعت او | در زمین عجم شجاعت او

کرده خورشید و ماه را بدو نیم | نور اقلامش اندر آن اقلیم

صدف صدهزار بحر دلش | شرف صدهزار عرش گلش

محرم او بوده کعبه جان را | محرم او بوده سر قرآن را

[illegible]

۲۷

[illegible]

هر دو یک دُر ز یک صدف بودند
هر دو پیرایهٔ شرف بودند
دور رونده چو اختر و گردون
دو برادر چو موسی و هارون
دُرّ منظوم پادشاکانش
لوح محفوظ مصطفی جانش
سایهٔ حاکرانش از ره علم
قدوهٔ عاشقانش از سر علم
سرّ توحید اندرین گلشن
پیش جان عزیز او روشن
در ره خدمت رسول خدای
اندرین کارگاه دیونمای
با کسی علم دین نگفت گستاخ
زانکه دل تنگ بود و علم فراخ
سایلان را آشکار و نهفت
جز باندازهٔ علم شرع نگفت
در خیبر بکند شوی بتول
در دین را بدو سپرد رسول
چون توانست چاه کفر انباشت
چاه دین هم نگاه داند داشت
قوت لله حسرتش ز فوت نماند
چرخ را داشته ز گشتن باز

۲۷۳

و وقت فوت واقع شده آن بود که در وقت توجه بالعون [illegible] گذارده و نماز دیگر را با طایفه از اصحاب در وقت گذارد و سایر اصحاب [illegible] چهارپایان [illegible] مشغول بودند [illegible] غروب کرد و نماز دیگر از ایشان فوت شد و در آن باب سخنان گفتند چون حضرت [illegible] [illegible] آفتاب را برگردانید تا اصحاب نماز دیگر [illegible] [illegible] تا در وقت [illegible] گرم شده دعای [illegible] آفتاب بجای باز آمد [illegible] دیگر [illegible] آفتاب [illegible] آوازی سخت [illegible] بر مردم [illegible] و [illegible] مشغول گشته بودند بیت اشاره باین قصه است

مصطفی را مطیع و فرمانبر | همه بشنیده رمز دین یکسر
عشق را بحر بوده دل ایمان | شرع را دیده بوده دین را جان
مصطفی از برای جان تنش | زبرای کلاه پیرهنش
نام او کرده در ولایت علم | علی از علم و بوتراب از حلم
فضل حق پیشوای سیرت او | خلق او عشرت عشیرت او
دیو گرینده در مقاتلتش | عقل خندیده در متابعتش
کدخدای زمانه چاکر او | خواجهٔ روزگار قنبر او
باز دانسته بی جهان نوی | در دل نفس نقش راز نبی
فرش تو دید جان مستش بود | سد اسلام تیغ دستش بود
کی شود آنکه ماه دین با او | تبع و تابع ثریا او
از پی سایلی بکرده رغیف | سوره هل اتی ورا تشریف
مرد را عقل رای زن باشد | شعبه فال گوی زن باشد
مرتضائی که کرد یزدانش | همره جان مصطفی جانش
در سفر هوش آن قوی ایمان | بوده چون لاشه زیر زبر آن
هر دو یک قبله و خردشان دو | هر دو یک روح و کالبدشان دو

[illegible]

چنین بنظر در آمده که سورهٔ دهر در [illegible] واقع شده شان نزول [illegible] روزی حضرت رسالت صلی الله علیه و آله و سلم بخانهٔ علی کرم الله وجهه آمد و حسنین رضی الله عنهما بیمار دید علی و فاطمه را رضی الله عنها گفت نذری کنید تا فرزندان شما صحت یابند ایشان نذر کردند که سه روزه دارند چون حق سبحانه و تعالی حسنین را رضی الله عنهما شفا بخشید ایشان روزه گرفتند و مقداری جو قرض کرده [illegible] آرد کرده [illegible] ۲۷۲ [illegible]

[illegible] مسکینا و یتیما و اسیرا [illegible] یوفون بالنذر و یخافون یوما کان شره مستطیرا و یطعمون الطعام علی حبه [illegible]

[illegible]

همچو خورشید شرع تابنده — ثابت و استوار و پاینده
لاجرم زان غذا و آن انگشت — دین بپرورد و کافران بکشت
گفته او را رسول جبارش — کای خدا از بدان نگهدارش
نطق شرع از برای سیر علو — مصطفی خواندش از بصیرت او
علم او از برای یک تعلیم — گفت در بیت مال با زر و سیم
چون دو توده بدید ازین و از آن — گشت حیران که این [illegible] زان جا بن
دیگری را فریب ای رعنا — نیستی تو سزا و درخور ما
ننگرم من سود و اموال شما — نشوم نیز در جوال شما
همتش سغبه وجود نبود — کار او جز سجود و جود نبود
چرخ را رهنمای حلم او بود — بهر آنکه خدای علم او بود
حلم را کار بست روز جمل — عفو کرد از عدو خلاف جدل
باز با خصم خویش در صفین — با عدو کار بست رای رزین
تا نه بگشاد علم حیدر در — نه هدی سنت پیمبر بر
در سرای فنا و کشور دین — حیدر ملک بود و کوثر دین
روح را در قعود و عود او کرد — در رکوع و سجود جود او کرد

یعنی سوخت

ل قوله [illegible] ثابت [illegible] من انگشت [illegible] علی ابن ابی طالب [illegible] حضرت [illegible] امیر المومنین [illegible] یا دنیا یا دنیا الیک عنی ابی تعرضت ام الی تشوقت لا حان حینک هیهات غری غیری [illegible] قد طلقتک ثلاثا لا رجعة فیها فعیشک قصیر و خطرک [illegible] آه من قلة الزاد و [illegible] الطریق [illegible]

ع قوله روح را [illegible]

انما ولیکم الله و رسوله و الذین امنوا الذین یقیمون الصلوة و یوتون الزکوة [illegible]

ق ۲۷۵ [illegible]

در سیپاره لایحب الله در سوره مائده واقع شده نزول این آیت که دوست شما بتحقیق خدایست و فرستاده او و آنکه ایمان آورده اند یعنی اصحاب پیغمبر ابن سلام چون این آیت بشنید گفت رضینا بالله و برسوله و بالمومنین اولیاء پس صفت مومنان میکنند انانکه بپا میدارند نماز را و میدهند زکوة را و حال آنکه ایشان خشعی و فروتنی دارند در نماز و زکوة خود و گفته اند که این حال مخصوص است بمومنان مرتضی زکوة میدهند در حال رکوع خود در نماز از جماعت شرعی که بر احسان و انعام و [illegible] که [illegible] در راه [illegible] منکورست که این آیه در شان حضرت علی کرم الله وجهه نازل شده و در بعضی [illegible] نزول این ورده که حضرت مصطفی صلی الله علیه و آله و سلم از حجره طاهره بمسجد آمد

تتمه این حاشیه در صفحه ۲۷۶

و مانع اعجاز خط خامه او و
اول رسالت و شعار اوست
از عالم نیستی که نقطه
[illegible] از یک نقطه آنکه
لفظ و معنی و مراد از پیوستن
دهن تا نیست و ترکیب عجب
کرم الله وجهه در خط و کتابت
اشاره بکمال قدرت آنحضرت
خامه او چو یار الخ

بدست یار شد از یک نقطه
سمط لولو [illegible] آنچنان
می پیوندد که اعجاز
یعنی لفظ و معنی در آن بیت
یا گوییم از خامه او مراد
فضل اللفظ کثرة المعنی است
که از یک نقطه رشته [illegible]
پیوند [illegible]
۲۷

تا دگر باره برنشاند بزین
بازماند ز دل علی هر سوی
زمزم لطف آب خامه اوست
خامه او چو یار شد با دست
هر یکی غین و صد هزار غرر
زانکه غینش ز غیب آگه بود
شمتی یاد کن ز نیک نامه
آن سخنها که در ضیافت ضیف
هر یکی لفظ کو ادا کردست
بهنگام کودکی پدرش
مهتر انگشت در دهان آورد
سر انگشت خویش را تر کرد
داد مردی و علم و حفظ و سخن
گشت از بهر سود او سرمایش
سر انگشت مه شکاف آمد

خسرو چرخ را بهمتن دین
عرش و کرسی چو نیم دانگ و تسوی
کعبهٔ اهل فضل نامهٔ اوست
سمط لولو ز یک نقط پیوست
هر یکی دال و صد هزار درر
دال با درد دینش همره بود
خامه کی باشد آنچنان خامه
بفرستاد سوی سهل حنیف
سر انگشت مصطفی کردست
برد نزدیک صاحب خبرش
قطرهٔ آب بر زبان آورد
آنگهی در دهان حیدر کرد
سر انگشتش از بن ناخن
سر انگشت مصطفی وایش
نطق او همچو کوه قاف آمد

[illegible]

گرد چون گرد ناوکش پروا   دامن کوه را گریبان باز
شیر یزدان چو برکشادی چنگ   شیر گردون شدی چو پشت پلنگ
صخر چون زخم تیغ و دستش دید   جان و ساعت ز جسم او برمید
ذوالخمار از نهیب شمشیرش   دیده بر جان خویشتن چیرش
پیش تیغش بننگ نام نبرد   همچو مردم گیا نموده مرد
اندرین عالم و دران عالم   اوست پرگار علم و یار عمل
دیده چون دید غاث وجود   مشک خون شد و گر ره از بی
هر دو کوتاه داشت ناشایست   از برون نیست از درون بایست
بر قلیلی ز قوت قانع بود   ترس بر حرص جهد مانع بود
او نبود آن اسد که رنگ و خلوق   کردی او را درین کهن صندوق
چرخ پیری ز خاک رهگذرش   عقل برنای عاشق نظرش
او ز بهر کمال بی بندی   وز برای جمال خرسندی
خوانده برگنده پیری و پیری   سه طلاق و چهار تکبیری
کودکی از زر و سرخ نشکیبد   مرد از سرخ و زرد نفریبد
جان حیدر در آزنا ویزد   شیر از آتش همیشه بگریزد

یعنی آزادی ۱۲

با قطع بودمی خویش ۱۲ از دست

ع ذوالفقار
[illegible] عمرو
بن الربیع
بن ذی الیزن
لما قتله علی
فی [illegible] آخر الوقعه
وقطعه [illegible]
فارادو استعمال
واجلاه مرتین
فقطعه فقال
ذوالفقار [illegible]
من قاموس

ل [illegible] مجلس [illegible] سبدی از یارها افتاد آنحضرت دیده مبارکی از رخسار بود و تر [illegible] و مرحوم [illegible] ادنا [illegible] حاشیه صفحه ۲۰۵ تر

خاتم اینجا بداد بر در راز   ملک آنجا عوض ستد باناز
سهم او وام زیو چاهی بود   چرخ او را رسن الٰهی بود
تیغ خشمش منیر بود شهیر   بحر علمش غدیر بود غدیر
چون نمود او بدشمنان دندان   تنگ شد بر عدو جهان چو دهان
تاج علمش گذشته از پروین   تخت علمش نهاده بر در دین
او توانست خصم را مالید   لیک خشمش بدو همی نالید
خشم با رای خویش یار نکرد   جز بدستوری ایچ کار نکرد
گر ستور چو جنگیان کردی   روم چون موی زنگیان کردی
آمدی در هزار از پی بیم   دل مریخ همچو جان یتیم
زحل اندر محل خود حیران   چشم ناهید سوی مه نگران
بتعجب ز زخم تیرش تیر   پشت همچون کمان ز رنج چو زیر
گر سپری بر زدی ازو بزمان   اول این سر بدی آخر آن
تا سبک گرد کار حیدر بود   صاحب ذوالفقار حیدر بود
مهر و کینش دلیل منبر و دار   حلم و خشمش قسیم جنت و نار
آب رویش ببرده آب ملک   باد عزمش نشانده تاب فلک

[illegible] ۲۷۶ [illegible]

آنحضرت [illegible] پیغمبر صلی الله [illegible] رسول الله [illegible] والذین [illegible] الله [illegible]

چشم خود را عصابه بربست
به بسی رنجها به اسپ نشست
در مصاف آمد و بگفت نسب
که منم شیخ دین و پیر عرب
کرد جولان و گفت تکبیری
سفله مردان ورا بزد تیری
سبک از اسپ خود بزیر افتاد
در زمان جان بدرد و رنج بداد
چون بدیدند مرورا زانسان
زود برخاست زان میانه فغان
که شنیدیم ما ز قول رسول
که بگفت این سخن بشوی بتول
گفت عمار بس همایونست
قاتل او بد آنکه ملعونست
این زمان کشته شد چه چاره کنیم
دل درین درد و رنج پاره کنیم
همه تیغ و سپر بیفگندند
خود و مغفر ز سر بیفگندند
عمرو عاص این حدیث چون بشنید
بجز از مکر هیچ چاره ندید
گفت ظن شما خطاست چنین
اینهمه گفتگو چراست چنین
آنکه صد سال را بحرب آرد
بیشکی زود کشته انکارد
پس علی هست قاتل عمار
نیست جای ملامت و گفتار
جمله را اعمی شدند و بشنیدند
رونق کار خود دران دیدند
آنکه را مکر زین نمط باشد
مرد خوانی ورا غلط باشد

[illegible]

حکم و عزا بت علی باشد / شیر راتب زیر دلی باشد
عالمی بود همچو نوح استاخ / عالمی بود همچو روح فراخ
دل او عالم معانی بود / لفظ او آب زندگانی بود
بود پیوسته در عقیله عقیل / تا کجا تا بد رود چشم عقیل
دل او را چو رای برهان کرد / چرخ را شرع تنگ میدان کرد
عقد او با بتول در سلوی / بود در زیر سایهٔ طوبی
نی که این عقد پیش از این بوده است / از ازل تا ابد قرین بوده است
با ثریا ثری برابر شد / چون علی با نبی برادر شد
تنگ از آن شد بر او جهان سترگ / که جهان تنگ بود و مرد بزرگ

چشم

حرب صفین و قتل عمار بن یاسر

روز صفین چو حرب در پیوست / گرم شد کارزار و ستاد وست
زود عمار یاسر آمد پیش / که فدا کرده خواهم این سر خویش
آلت و ساز جنگ پیش آرند / ور شوم کشته زنده انگارند
از پی دین چو جان کنم ایثار / روز محشر نگر نمانم خوار
سال او در گذشته از صد و پنج / تیغ را بر کشیده زود و برنج

۲۷

[illegible]

حدیقه حکیم سنائی

بسو نکه زود و بفرستاد — در تواضع محمل او نهاد
با هزاران خجالت و تشویر — رفت زی نکه جفت گرفم زحیر
عاقبت هم بدست آن باغی — شد شهید و بکشتش آن طاغی
آنکه با جفت مصطفی زینسان — بد کند مرد را مبر د مخوان
چون ازین گشت فارغ آن بدمرد — قصد جان امیر حیدر کرد
تا برآورد زو بحیله دمار — تو مر این شخص را بمرد مدار
پس چند اگر به و بد کرد — آن بدی دانکه جمله با خود کرد
چه زیان آفتاب را از ابر — کی شود جفت با مسلمان گبر
او ز خصمان چو نام بود از ننگ — او ز مردان چو لعل بود از سنگ
زان ازو خصم او فروتر بود — که خرد را امام حیدر بود
مرد را چون ز پس بود خورشید — سایه پیشی کند برو جاوید
او امام ضیا گزیده همی — سایه زان پیش او دوید همی
او چو خورشید بود و خصمش میغ — میغ کوتاه کرد از وی تیغ
او ز خصمان سپر نفگندی — حلم را کار بست یکچندی
خصم را روز چند مهلت داد — لاجرم خصم پای دام نهاد

مگرم با کاف فارسی مضموم بثانی زده عمر وا نعده سخت باشد

با چنین کس علی نیامیزد		شاید ار عقل از وی بپرهیزد

حرب جمل

در جمل چون معاویه بگریخت		خون ناحق بسی بخیره بریخت
لشکر هزیمت بجانب بنهاد		گشته از فعل زشت خود ناشاد
سر احرار حیدر کرار		سرفراز مهاجر و انصار
چون مصاف معاویه بشکست		یافت بر لشکر معاویه دست
جمل آن ستیزه راپی کرد		برگ و ساز معاویه فی کرد
همچو زن بخاک تیره فتاد		وز خجالت نقاب رخ نگشاد
گفت بد کرده ام امانم ده		ور تو خشم کنون زمانم ده
چون بدیدند زود برگشتند		در غوی و هوان ورا نیاغشتند
خواند حیدر برادرش بل زود		جمله حالها ورا بنمود
رفت و قتی محمد بوبکر		آن همه صدق و فارغ از همه مکر
پس برآهیخت تیغ تا بزند		گفت حیدر مکن کس این نکند
عفو کن تا بسوی خانه رود		بعد ازین کارهای بد نکند
برگرفتش محمد از سر راه		جمله لشکر شده زکار آگاه

اوراق ا

علی ابن ابی طالب کرم الله وجهه امیرالمؤمنین [illegible] یعسوب المسلمین در اول خلافت خود در سنهٔ سی و شش هجری جنگ جمل در سال [illegible] [illegible] واقع شده و معاویه در آن وقت در شام بود و هنوز عزل او از دیوان خلافت [illegible] یافته و این [illegible] که [illegible] واقع آمده هنوز بظهور نپیوسته

۲۸۰

[illegible]

کین بد افعال را بگیر و بکش   داد و شان پس جواب مرد بهش
گفت و یک یک بقتل قاتل خویش   کس نکردوست سعی رو بندیش
مرد فرصت نگاه داشت بکار   گر دو بر فعل زشت خویش اصرار
شب آدینه رفت در مسجد   آنچنان ناحفاظی از سر جد
رفت وقت سحر ز بهر نماز   میر حیدر چو شد بخفته فراز
مرد را خفته دید گفت ای مرد   گاه روزست بر و ازین برد
سفله از خواب خوش چو شد بیدار   مترصد نشست از پی کار
میر چون در نماز شد مشغول   آن سرافراز مرد جفت بتول
رفت و زخمی زدش سبک بر پشت   که بدان زخم صعب مرد بکشت
مردم از هر سوی فراز رسید   پرده بر مرد بدکنش بدرید
بگرفتند مرد را در حال   کرد ازو میر زخم خورده سوال
که که فرمود مر ترا این کار   داد بر لفظ خویش مرد اقرار
که مرا این معاویه فرمود   کار کردم کنون ندارد سود
جان بداد آن زمان علی در حال   خاندان زان سبب گرفت زوال
مثله کردند مرد را پس ازان   رفت او را سوی جهنم جان

[illegible] ۲۸۳ [illegible]

فی قتله رضی الله عنه

پس ملجم آن سگ بی دین
آن سزاوار لعنت و نفرین
بر زنی گشت عاشق آن مشئوم
آن نگونسار همچو راهب روم
بود آن زن ز آل بوسفیان
منعم و مالدار و خوب جوان
مرد مفلس چو گشت عاشق او
کفر شد در میانه عائق او
گشت زین سر معاویه آگاه
مرورا گشت جمله کار تباه
گفت کار تو با کمال شود
وینچنین زن ترا حلال شود
گر تو در کار خویش شیردلی
هست کابین حره خون علی
گر تو فارغ کنی ملم زین کار
بفزودت نزد من مقدار
زن ترا با هزار زینت و زیب
نرساند ترا کسی آسیب
اسپ و مرکب هم ترا پس از ان
بزیی در جوار من آسان
مرد مدبر ز بهر عشق زنی
اندر افگند در جهان محنی
آنچنان اهل جهل مبتلائی
خیره بگزید خون چون علیی
رفت زی کوفه از پی این کار
آنچنان خاکسار بیمقدار
این سخن جمله با علی گفتند
وینچنین فتنه هیچ ننهفتند

له مشئوم
مشئوم مأخوذ
از شوم است
والمشئوم قول
[illegible]
۲۸۲
[illegible]

دو در و ورند و رنها دوشت
باغبانش ز باغهای بهشت

دین چو باغی میان خوف و رجا
طمع لقمه دان و بیم قفا

هر که او بر علی برون آید
روز محشر بگو که چون آید

هر که باشد خوارج و ملعون
واجب آنست کش بریزی خون

پس تو گوئی که حزم و حلم و وقار
بود با حالت معاویه یار

بغی کردن بر او حلیمی نیست
علی آزردن از حکیمی نیست

مصطفی گاه رفتن از دنیا
چون بپیچید منزل عقبا

جمله اصحاب مرورا گفتند
که چه بگذاشتی بر آشفتند

گفت بگذاشتم کلام الله
عترتم را نکو کنید نگاه

آنکه ز ابلیس حیله جوید و غدر
او مر ادریس را چه داند قدر

نه علی از خسان زبون بودی
شیر با گاومیش چون بودی

صورت ملک را که روح نداشت
از پی مرد صورتی بگذاشت

ملک معنی گرفت و نیک براند
آیت عزل ایجهان برخواند

نشوی غافل از بنی هاشم
ور یدالله فوق ایدیهم

داد حق شیر ایجهان همه را
جز فطامش نداد فاطمه را

وانکه فرمود شادمانه بزیست   این چه حکمت یا رب این خود چیست

فی مذمت اعدائهم

حال با بود خصم او حالی   لیک خالی ز خیرها خالی
خال مشکین نبود بر خورشید   خال بر دیده بود لیک سپید
آنکه مردود او ز تلبیس ست   آن نه خال و نه عم که ابلیس ست
وانکه خوانی کنون معاویه اش   وانکه در هاویه ست زاویه اش
شیر حق زینجهان چو بر خیزد   سگ بود گر کلیچه نگریزد
تا بش روح خواهد و تف صدر   روز خود بدر خواهد و شب قدر
آنکه جز ابله و منافق نیست   شرم مخلوق و ترس خالق نیست
گر وی خصمان او چه بنده چه حر   مطبخ اینجا و دوزخ آنجا پر
بهر گروی بزیر چرخ کبود   لیسه با کاسه پر توانند بود
چه خطر دارد آل بوسفیان   که برآرند نام شان بزبان
آل مروان و آل سفله زیاد   که نرفتند جز براه عناد
با علی کی بود مخنث دوست   کی زبیر عوام یابت اوست
ور ره دین یک زیاد بدند   طاغیان همچو قوم عاد بدند

۲۸۸

جای تطویل نیست در گفتار		اختصار اندرین سخن پیش آر
ای سنائی سخن دراز مکش		کوتهی به ز قصهٔ ناخوش
بگذر از گفت گوی بیهوده		تا شوی سال و ماه آسوده
ای سنائی بگوی خوب سخن		در ثنای گزیده میر حسن
قرة العین مصطفای گزین		شاه اسلام و شرع و خسرو دین

فِي فَضِيلَةِ الْأَمِيرَيْنِ الْعَادِلَيْنِ وَالسِّبْطَيْنِ قُرَّتَيِ الْعَيْنَيْنِ سَيِّدَيْ شَبَابِ أَهْلِ الْجَنَّةِ الْحَسَنِ وَالْحُسَيْنِ رِضْوَانُ اللهِ عَلَيْهِمَا وَقَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَآلِهِ وَسَلَّمَ أَوْلَادُنَا أَكْبَادُنَا فَإِنْ عَاشُوا حَزَنُونَا وَإِنْ مَاتُوا اقْتَلُونَا وَقَالَ أَيْضًا صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَآلِهِ وَسَلَّمَ نِعْمَ الرَّاكِبُ وَلَنِعْمَ الْجَمَلُ وَأَبُوهُمَا خَيْرٌ مِنْهُمَا رَضِيَ اللهُ عَنْهُ وَعَنْ وَالِدَيْهِمَا

فِي مَنَاقِبِ أَمِيرِ الْمُؤْمِنِينَ الْحَسَنِ بْنِ عَلِيٍّ رَضِيَ اللهُ عَنْهُمَا ذِكْرُ الْحَسَنِ يُذْهِبُ الْحُزْنَ

بوعلی آنکه در مشام ولی		آید از گیسوانش بوی علی
در سیادت دل مؤید اوست		در رسالت رسول سید اوست
نسبش در سیادت از سلطان		حسبش در زیادت از سبحان
چون علی در نیابت نبوی		کوثر داعی و حدوی دعی

[illegible]

۲۸۷

پیدا شده باطلاق ولادت [illegible] و اگر مردند بکشند از غم ما و نیز گفت پیغمبر صلی الله علیه و آله و سلم [illegible] وقتیکه حضرت حسن بر دوش مبارک او سوار بود که نیکو دست سوار شونده و نیکو سوار شونده [illegible]

[illegible] حسن علی الله عنه [illegible] حسین بن علی یاد کردن [illegible] و در میکند غم را ۱۲۱

دور کرد آن دو گبر ناخوش را
سیر کرد آن دو دونه آتش را

جانب هر که با علی نه نکوست
هر که گو باش من ندارم دوست

کی بود آنکه سلیم که او
در دکان دماغ شش پهلو

کند از بهر لو[illegible] با دبرکوت
سینه را ابحوت ساعة الموت

از برای دو سیر روغن گاو
معده چون آسیا گلو چون ناو

خال ما داد بهر دنیا را
زهر مر نور چشم زهرا را

هر کرا خال زین شمار بود
مرورا با علی چه کار بود

گر همه خال بایدت ناچار
پور بوبکر را مکن انکار

عایشه بهترست خواهر او
خال ما به بود برادر او

حفصه زینب و دوم زینب
آنکه او را خزیمه بودش اب

باز میمونه بود و ریحانه
که شد آراسته بدو خانه

چون قتادی بدخت سفیان
کز او گشت خاندان ویران

اینهمه جفت مصطفی بودند
جملگی مادران ما بودند

هر یکی را برادران بودند
مصطفی را بسان جان بودند

از چه مخصوص شد بخالی ما
ابن سفیان زیان حالی ما

گرچه این بد به روی او آمد
پشت اقبال سوی او آمد

بود با آن دژم دلی همه روز
همچو خورشید و مهر شهرافروز

خواسته چون خرد ز بهر پناه
شرف از منصب کرمش جاه

خاطرش همچو بحری اندر شرع
راسخ اصل بود و شامخ فرع

چون بهار است بر وضیع و شریف
منصف و خوبروی پاک و لطیف

فلک جامه کوب بهره دواج
تخت مهر و پروین تاج

مسند و مرقدش بر از افلاک
مشرب و منهلش ز عالم پاک

مشرب عرق و منهل جگرش
باشد از حوض جدش و پدرش

مانده آباد از سخای کفش
خاندان نبوت از شرفش

فی صفة قتاله رضی الله عنه

کرده خصمان برو جهان فراخ
۵۱ تنگ همچون درونگه در واخ

بی سبب خصم قصد جانش کرد
او بدانست زان امانش کرد

بار دیگر بقصد او برخاست
بیگناهی ورا بکشتن خواست

تا سوم بار عزم کرد درست
شربت زهر همچو بار نخست

راست کرد و بداد آن ناپاک
که جهان باد از چنان زن پاک

۲۸۹
نقاست و دوم
درشتی و غلظت
باشد ...
دارد ۱۲۰۱

نامهٔ دوست حاکی دل اوست دوست را چیست به نامهٔ دوست
قرة العین مصطفی او بود سید القوم انبیا او بود
آنچنان دُر در آن صدف او بود اصفیا را بحق خلف او بود
جگر و جان علی و زهرا را دیده و دل حبیب مولا را
منهج صدق در دلائل او مهتری رسته در مخائل او
بوده مانند جد بخلق عظیم پاک عرق و نفیس خلق و کریم
فلذه بوده از دل زهرا جدهٔ او خدیجة الکبری
زهر قهر عدو هلاکش کرد فقد تریاک دردناکش کرد
پاک نامد ز مردم بیباک عود نامد ز دود چوب اراک
ماه در چشم او هلال نمود زهر در کام او زلال نمود
وانکه زان واسطه چشیدن زهر وان ز دشمن لبی کشیدن قهر
بجهانید جانش از ره حلق برهانیدش از زیارت خلق
روز باطل چو حق شود پنهان اهل حق را تو به ز گور مدان
پای باطل چو دست برتابد دل دانا بمرگ بشتابد
چون جهان خیر را اسیر کند زال زر روی چون زریر کند

[illegible] ۲۸۸ [illegible]
حدیقهٔ حکیم سنائی

جعده بد بنت اشعث آن بد زن — که ورا جام زهر داد به فن
که فرستادم ورا بر کوی — بر زمین زن سبوی بر لب جوی
آنکه بودش که یافت این فرصت — که برو باد تا ابد لعنت
که پذیرفت از و درم بالوف — زر و گوهر که نیست جای وقوف
لؤلؤ هند و عقد مروارید — که ز میراث شاهی هند رسید
کاین نکو عقد مر ترا دادم — بتو بخشیدم و فرستادم
گر تو این شغل را تمام کنی — خویشتن را تو نیکنام کنی
به پسر مر ترا دهم بزنی — مر مرا دختری و جان و تنی
تا بکرد آنچه کردنی بودش — لیک زان فعل بد نبد سودش
آنچه پذرفته بود هیچ نداد — مر ورا در دهان مار نهاد
چون پدر گفت با پسر که زنت — جعده باید که هست ای تن
گفت آن زن که با حسن بد با — نخورد بر روان او زنهار
بد برو علی و هر سرش برباد — از خدا و رسول نارد یاد
من برو دل بگو چگونه نهم — بر نتیش رضا چگونه دهم
با چرا و کس چو کژ هوا باشد — با منش راستی کجا باشد

قوله که پذیرفت الخ الوف جمع الف [illegible]
یعنی عقد [illegible]
قوله [illegible] اورا در دهان مار نهاده
حدیقه حکیم سنائی
۲۹۱
قوله چون پدر [illegible]
رای زنت ای رای تن تو
[illegible]
قوله با چرا و [illegible]
[illegible]

[illegible] عه قول گفت [illegible] بیاره ۱۲ [illegible]

صد و هفتاد و اند پاره جگر / بدر انداخت زان لب چو شکر
جان بداد اندران غم و حسرت / باد بر جان خصم او لعنت
گفت با او ستوده میر گزین / آن مرا اشراف ای چو زینت و زین
زهر جان مر ترا که داد بگوی / گفت غم از منی بود نه نکوی
جد من مصطفی امام زمان / پدرم مرتضی امین جهان
جده من خدیجه زین زنان / مادرم فاطمه چراغ جنان
جمله بودند از خیانت و غمز / پاک و پاکیزه خاطر و دل و مغز
من هم از بطن و ظهر ایشانم / گرچه جمع از غم پریشانم
نکنم غمز و نه بوم غماز / خود خدا داند آخر و آغاز
هست دانا به باطن و ظاهر / چون توانا به اول و آخر
آنکه فرمود و آنکه داد جزا / خود جزا یابد او بروز جزا
روز محشر ز حشر ایزد بار / بدهد در جوار جنت بار
نروم در بهشت جز آنگاه / که نهد در کفم کف بدخواه
از چه گویم برمز وصف الحال / کاندرین شرح هست جای ملال
حق بگویم من از که اندیشم / آنچه باشد یقین شده پیشم

آشکارا کردن ۱۲ عه قید در ۱ روز [illegible] در [illegible] [illegible]

۲۹

[illegible]

مشرب دین اصالت نسبش / منصب دین نزاهت حسبش
اصل او وز زمین علیین / فرع او اندر آسمان یقین
اصل و فرعش همه وفا و عطا / عفو و بخششش همه سکوت و رضا
خُلق او همچو خَلق پاک پدر / خُلق او همچو خُلق پیغمبر
کرده چون مصطفی ز اصل و کرم / شرف عرق و خُلق هر سه بهم
عشق او اولیست بی آخر / راز او باطنیست بی ظاهر
چون طباشیر وقت تاثیرش / جگر گرم را طباشیرش
چشم از اصل او ندار خشم / او بجا بر گوشهٔ منبر و چشم
شده عقل شریف با شرفش / سایه سایه ز آفتاب کفش
پیش چشمش حقیر بد دنیا / نزد عقلش وجیه بد عقبی
همت او ورای قمهٔ عرش / نام او گستریده در همه فرش
مصطفی مر ورا کشیده بدوش / مر تو گفتی پروریده در آغوش
بر رخش بس یافته زهرا / کرده بر جانش سال و ماه دعا
مزرع اصل و فرع او دل و جان / منبت بذر و زرع او ایمان
آن نبی طلعت بزرگ نسب / آن ز علم و ورع چراغ عرب

[illegible]
۲۹۳
پس معنی بیت
چنین باشد
[illegible] گرم را
پیش ایشان لطف
او وقت تاثیر
مانند طباشیر
[illegible]

ف ۵ در بیان مناقب امیر المؤمنین الحسین بن علی رضی الله عنهما او [illegible] حسین [illegible] [illegible] نقطه [illegible] انبیا [illegible] و اوصیا شهید دشت کربلا [illegible] چشم مصطفی [illegible]

زبان بیهوده کرد در سر کار
تا ابد ماند در جهنم خوار

رفت و با خود ببرد بدنامی
چه بتر در جهان ز خودکامی

صد هزار آفرین بار خدای
بر حسن باد تا بروز جزای

خبر آن دل پر آذر او
نشنوی خیز که از برادر او

ف ۵ فی مناقب امیر المؤمنین الحسین بن علی رضی الله عنه ذکر الحسین نصیّ العینین سلالة الانبیا ولد الاصفیاء والاوصیاء وشهید الکربلاء قرة عین المصطفی بضعة المرتضی کبد فاطمة الزهراء قال الله سبحانه وتعالی عز من قائل فی محکم کتابه انّ الذین یؤذون الله ورسوله لعنهم الله فی الدنیا والاخرة واعدّ لهم عذابا مهینا واولئک هم الخاسرون وقال النبی علیه السلام ترکت کتاب الله وعترتی فاخبر انّ وعد الله حق

پسر مرتضی امیر حسین
که چنو سنی نبود در کونین

باز داند همه بصیرت او
شجره هر یکی ز سیرت او

هم تقی اصل و هم نقی عرقت
هم زکی تخم و هم نبی زرعت

منبت عز نباهت شرفش
حشمت دین برهت لطفش

[illegible] ۲۹۲ [illegible]

[illegible]

قوله بر یزید [illegible]

بر یزید باید بیعت کرد
تا که از جفا بدان بر آرد گرد

شمر و آزرم جملگی برداشت
جمعی از دشمنان بر او بگماشت

تا مر او را بنامه و تجبیل
از مدینه کشید در منهل

کربلا چون مقام و منزل ساخت
ناگه آل زیاد بر وی تاخت

ره آب فرات بر بستند
دل او از عنا و غم خستند

شمر و عبد الله زیاد لعین
روح شان جفت باد با نفرین

بر کشیدند تیغ بی آزرم
نز خدا ترس نی ز مردم شرم

سرش از تن به تیغ ببریدند
واندر آن فعل سود میدیدند

بدمشق اندرون یزید پلید
منتظر بود تا سرش برسید

پیش زنها و شادمانی کرد
تکیه بر زینی و امانی کرد

بیتی از قول خویش املی کرد
کین ویرینه جست اعنی کرد

دست شومش بر آن لب و دندان
زد قصب از نشاط و لب خندان

کینه خزرج و حدیث اصل
وان مکافات زشت مستعجل

شهربانو و زینب گریان
مانده در فعل ناکسان حیران

سر برهنه بر اشتر و پالان
پیش ایشان زرد رو دل نالان

۲۹۵

[illegible] بسیار معنی دارند [illegible]

[illegible] حسین [illegible] زینب [illegible]

قوله بسر و روی و سینه و دیدار [illegible] شبیه در [illegible] و سینه حسین [illegible] خلقت با جد [illegible] روی و سینه جد [illegible] رسالت مآب بود صلی الله علیه و آله

قوله [illegible] بود او الخ دواج بالعم بالاپوش [illegible] یعنی مراد از ملبوس [illegible] عرض [illegible] در تشبیه آن برگزیده حسین [illegible] یعنی ذات آن حضرت [illegible] سرو [illegible] بود که

[illegible] بحر جلال	یافت از کمال صدق جمال
بسر و روی و سینه و دیدار	راست مانند احمد مختار
گوهری از بحر مصطفی بوده	صدفش پشت مرتضی بوده
[illegible] ورای منتقی	بوده جان نبی و صلب وصی
او ز [illegible] چو خاتم از جمشید	نور احمد چو نور از خورشید
و [illegible] دوان هدی صیانت او	زان [illegible] دین [illegible] امانت او
[illegible] بنده مهد و پیانش	بوده جبریل مهد جنبانش
بود او سرو جویبار هدی	سرو با تاج و با دواج و ردی
اصلها ثابت اشارت حق	سوی این سرو گفتمش مطلق
اندر [illegible] سرو بیش گیا	بوریا وار نیست بوی ریا
باد بر دوستان او رحمت	باد بر دشمنان او لعنت

فی صفة قتاله

دشمنان قصد جان او کردند	تا دمار از تنش برآوردند
جنگ گرم او ز آب زلال	منع کردند اهل بغی و ضلال
[illegible] خاص از شاه و رائی زند	شرع را غیره پشت پائی زند

قوله اصلها ثابت ۲۹

[illegible] دواج [illegible]

[illegible] منع [illegible] بغی [illegible] ضلال [illegible]

زخم شمشیر و نیزه و پیکان بر سر نیزه سر بجای سنان
آل یاسین بداده یکسر جان عاجز و خوار و بیکس و عطشان
کرده آل زیاد و شمر لعین ابتذال چنین تبه بر دین
فاطمه جامه جمله بدریده خون بباریده بیحد از دیده
مصطفی رویها خراشیده علیها زدیده خون بپاشیده
حسن از زهر کرده جامه کبود زینب از دیدها برانده دو رود
شهربانوی پر گشته حزین علی الاصغر آن ده زخم بر جبین
عالمی بر جفا دلیر شده روبه مرده شرزه شیر شده
کافرانی در اول پیکار شده از زخم ذو الفقار فگار
همه را بر دل از علی صد داغ شده یکسر قرین طاغی و باغی
کین دل باز خواسته ز حسین شده قالع بدین شماتت شین
هر که بدگوی آن سگان باشد دانکه او شاه آنجهان باشد

التمثیل فی امراة صالحة خیر من الف رجل سوء

بود در شهر کوفه پیرزنی سالخورده ضعیف ممتحنی
بود از اولاد مصطفی و علی ممتحن مانده بی حبیب و ولی

ابتذال [illegible]

ع ۹ قوله
آل یاسین یعنی [illegible]
یعنی [illegible]
نامهای رسالت [illegible]
[illegible]
در تفصیل [illegible]
حدیقهٔ حکیم سنائی ۲۹۷
روضة الاحباب [illegible]

علی الاصغر ایستاده بپای   وان سگان ظلم را بداده رضای
عمر و عاص و یزید و ابن زیاد   همچو قوم ثمود و صالح و عاد
بر جفا کرده هر یکی اصرار   رفته از خط و برده انکار
هیچ ناورده در ره حیدر   مصطفی را و مرتضی را یاد
یکسو انداخته مجامله را   زشت کرده ره معامله را
کرده دوزخ برای خویش معد   بو الحکم را گزیده بر احمد
ره آزرم و شرم بربسته   عهد و پیمان شرع بشکسته

فی صفة الکربلا

حبذا کربلا و آن تعظیم   کز بهشت آورد بخلق نسیم
وان تن سر بریده در گل و خاک   وان عزیزان به تیغ دلها چاک
وان گزین همه جهان گشته   در گل و خون تنش بیاغشته
وانچنان ظالمان بدکردار   کرده بر ظلم خویشتن اصرار
حرمت دین و خاندان رسول   جمله برداشته ز جهل و فضول
تیغها لعل گون ز خون حسین   چه بود در جهان بتر زین شین
تاج بر سر نهاده بدکردار   که ازان تاج خوبتر منشار

کردن [illegible]
[illegible]
۹۶

خیره راضی شود بخون حسین
که فزون بود وقعش از ثقلین
آنکه را این خبیث حال بود
مومنان را کی این خیال بود
من ازین با بن خیال بیزارم
کز یزید نیز هم دل آزارم
آنکه را عمرو عاص باشد پیر
با یزید پلید باشد میر
مستحق عذاب نفرین ست
بدرگ و بدفعال و بدین ست
لعنت او دگر بر آنکس باد
که مر او را کند به نیکی یاد
من نیم دوستدار شمر و یزید
زان قبیله منم بعید بعید
هر که راضی شود به بد کردن
لعنتش طوق گشت در گردن
از سنائی بجان میر حسین
صد هزاران ثناست و آفرین

فِي فَضِيلَةِ الإمَامَيْنِ الهَادِيَيْنِ أَبِي حَنِيفَةَ نُعْمَانَ بْنِ ثَابِتِ الكُوفِيِّ وَالإمَامِ العَالِمِ مُحَمَّدِ بْنِ إدْرِيسَ الشَّافِعِيِّ رَحْمَةُ اللهِ عَلَيْهِمَا ذِكْرُ النُّعْمَانِ صَوْنٌ عَنِ الحِرْمَانِ فِي فَضِيلَةِ الإمَامِ الأعْظَمِ الزَّاهِدِ مِفْتَاحِ الشَّرِيعَةِ نِظَامِ الدِّينِ قِوَامِ الإسْلَامِ أَبِي حَنِيفَةَ نُعْمَانَ بْنِ ثَابِتِ الكُوفِيِّ رَحْمَةُ اللهِ عَلَيْهِ

دین چو بگذشت ازین جوانمردان
خلق در دین شدند سرگردان

[illegible] ۲۹۹ [illegible]

[illegible] قطعه [illegible] خشنودی شد [illegible] کربلا [illegible] از نسیمی که از بلاد [illegible] زیارت کربلا [illegible] ای از عنایت [illegible] به نسیم [illegible] شده قانع [illegible]

کودکی چند نیز هست یتیم   شده قانع ز کربلا به نسیم
وال شهر زور باید او پگاه   کو بکابن را فکنده‌ای بیداد
آمدی از میان شهر برون   دیده ای ظالم ظالمان پر خون
بر سر ره کربلا بنشاندی   بر کشیدی ز درد دل بادی
گفته اطفال را که می‌نویسید   وین نکو باد را ببینید نسید
پیشتر زانکه ره شود و ز شهر   بر گرید از نسیم مشهد بهر
بشود انبوه ماسنجی آلوده   باد چون گشت شهر بیهوده
حظ این جمله باد برنادیم   سوی ما اهل خیمه بگذارید
من غلام زنی که از صدمه   بگذرد روز بار و برده اجر
گفته بر میر حسین شناسد   از جفاهای خصم مهر اسد

صنعة احترا البلاغیین لعنهم

آدمی چون نشست بد ز دست از   هر چه خواهی بکن که فاصنع شئت
هر که راضی شود بکرده زشت   نزد اهلش چه دوزخ و چه بهشت
مرد عاقل بر آنکسی خندد   آنکه فعل خویش نا پسندد
وین به دنیا بخیره بفروشد   آنکه نیک و بدی کوشد

[illegible] باشد [illegible] ای [illegible] ۱۲ [illegible] ۱۷

[illegible] ۲۰۹ [illegible]

دل همیگوید از طریق دعا / بتضرع چو باد در شهدا
که روان ابوحنیفه رح ز ما / شادمان باد تا بروز جزا
شحنهٔ راه دین صلابت او / روح عشق نبی شتابت او
روزگارش بعلم مستغرق / جمله آسوده از جدال فرق
آسمان رای و مشتری دیدار / مفتی خلق و محتسب کردار
راه دین بر خلائق آسان کرد / همه را در اصول یکسان کرد
هر کس از خود گرفته راهی پیش / این ره دین گرفته آن کیش
بر گرفت از فلک پلنگی را / دور کرد از جهان دورنگی را
علم او کرد جمله را یکرنگ / گشت ناچیز زو همی حیلت و رنگ
تاج بر فرق هر خطیب او بود / تخت در زیر هر ادیب او بود
زان عنان سمند آسمان بر تافت / تا چو خورشید در جهان در تافت
تیغ از روی خشم بر نکشید / سپر از تیغ خصم در نکشید
قابل تابش نبوت بود / لوح محفوظ شرع و سنت بود
بود مفتاح گنج خانهٔ جود / بود مصباح آسمان وجود
هم ز آتش دیو را پری‌وش کرد / سیر آتش مغز نافه را خوش کرد

[illegible]
حدیقهٔ حکیم سنائی
۳۰۱
ورا دقائق فنون
بیکسان کرد خواه
خلائق اختیار حق
کنند و خواه نکنند
او کار خود ساخت
و حقائق حق بنمود

همه را ادای نعمانی   آشتی داد با سلمانی
آفتاب سپهر معروفی   بهر دین بوحنیفهٔ کوفی
همه را از پی صلاح جهان   مغز سنت نهاد اندر جان
بوده در زیر گنبد ازرق   حجت صدق در محبت حق
دل او چون سر خرد هشیار   تن او چون دل قضا بیدار
کرسی او ز رای او حدا او   لوح محفوظ شرع احمد او
پیشوای ائمهٔ دین بود   علم و علم و سخاش آیین بود
چون پدر در اصول ثابت بود   چون نبی کار کرد و راه نمود
کرده توفیق پادشاهی خودش   شاه شاهان رعیت خردش
از پی فطنت و هدایت او   پادشاهان بزیر رایت او
دیده بی واسطه هدایت نقل   چهرهٔ سنت او دریچهٔ عقل
حجت اصل و فرع ایمان بود   لقمت خوان شرع نعمان بود
کرده در شاهراه فتح و ظفر   شاخ بیخ هوسے چو ناخن تبر
میکند روز و شب عا افلاک   از دل آفتاب وش و پاکی
باد در راه جان بدعملان   دست کآن چارگاه تنگدلان

[illegible] ۳۰

ذكر الشافعي في حال الشافعي في فضيلة الإمام العالم العارف قوام الدين نظام الإسلام مفتي الشرق والغرب سيد العلماء والفقهاء مفتاح الشريعة سراج السنة كنوز الأحاديث أبي عبد الله محمد إدريس الشافعي رحمة الله عليه

چون فرو شد چراغ دین نبی / روی بنمود ماه مطلبی
از پس هر دوین نه دیرچه و / آفتاب زمانه چهره نمود
رو بجوار زویده مطلبی / راه شرع از امام مطلبی
اصل او در قواعد و بنیان / فرع نسل معد بن عدنان
نسبش با رسول پیوسته / ادبش از فضول بگسسته
درس دین ساخت از پی تقدیس / صدر سنت محمد ادریس
از پی طالبان در یقین / خویش را وقف کرده بر دین
برخود از عقل خویش هیچ نساخت / در ره شرع خویشتن در باخت
مصطفی گفته او شنیده بجان / زان نموده بشرع او برهان
تا حدیث پیمبر او خوانده / برخودش اعتماد نا مانده
آنکه نار و چنو صنائع دهر / کرده خصمان دین حق را قهر

۴
[illegible]
سنه ۳۰۳ [illegible]
ابو عبدالله محمد ادریس شافعی [illegible]
[illegible] عدنان می پیوندد

چون درآمد ببلاغ دین نبی   کرد روشن چراغ دین نبی
در طریقت رواج است بود   در شریعت سراج است بو
کرم و جودش از شتاب نوال   از جهان برگرفته رسم سوال
در ره بوحنیفه کوفی   پاتیان همچو خرقه را کوفی
بازهر کمال و کسب بسی   دستشان چون قبای فربهای
بازبای جهان بوقت صبوح   در ره او چو دست و دل مفتوح
صدق او در فضای قدوسی   بازگشته چو بال طاوسی
خلق پیش وی از طریق صواب   مانده حیران چو گوی در طبطاب
همه غوره گرفته اندر چنگ   همه با دین و سنت اندر جنگ
داده او را برای دولت دین   دل و جانش بفضل و علم یقین
چون نشد آز و کبرت ازالت   پس نه علم تو باد و نه عملت
نقش معنی ز خط او در صدر   بود روز نهفته در شب قدر
خرم از علم او روان رسول   کو بر امت نگاه داشت اصول
بر روانش با درود و سلام   بازگویم حشر کن بدار السلام
هر امامی که گفت خواهد قال   بحق تا قیامت ورا بوند عیال

۳۰۲

واعظ عقل و حافظ تنزیل / محرم عشق و محرم تأویل
خیل طالوت را سکینهٔ حلم / امت نوح را سفینهٔ علم
صورتش عین علم و دانش بود / زانکه بس پاک خاندانش بود
خاندانی که از قریش بود / بیشکی سرفراز جیش بود
هست کوته ز بهر شرع و شعار / دست او همچو زیرپوش بهار
سخنش بکر و لفظ او شیزه / مذهب او درست و پاکیزه
بافته حسنه صفا و مصاف / دست و کلکش بطبع دیبا باف
از غرور سپهر مؤمن ظن / وز مرور زمانه ایمن تن
گرچه گر غیرتم نگویم راست / که سخا و مروت ایشان راست
دین ازو یافت زینت و رونق / در تبع متفق شدند فرق
بندهٔ او شده وضیع و شریف / عالم و عارف و وجیه و عفیف
علم دین تا ابد وسیر بقا / جهل از اسلام برگرفت فنا
زنده که از علم او همت گشت / طالب علم با غنیمت گشت

فی مناقبهما رحمة الله علیهما

هر دو همراه براه دین بودند / هر دو همکاسهٔ یقین بودند

[illegible] سکینه عبارت [illegible] ان آیة ملکه ان یأتیکم التابوت فیه سکینة من ربکم وبقیة مما ترک آل موسی وآل هارون تحمله الملائکة [illegible]

[illegible] طالوت [illegible] سکینه [illegible]

۳۰۵ [illegible]

[illegible]

وامت نوح را که از غرق طوفان ضلالت اندر سفینهٔ علم او یافت نجات [illegible] سکینهٔ حلم است یعنی موجب زینت [illegible] که خیل طالوت جهل را [illegible] قال ان الله اصطفاه [illegible]

نشر احکام را گویند کار کسی را گزار مشغول کردن و باز داشتن و بالفتح مانع شدن شغل بالفتح فطنت زیرکی [illegible] منه

راکبان [illegible] بضم اول و کسر دوم و سکون سوم و چهارم بمعنی برگزیده و فاعل و گزارنده باشد منه [illegible] ۳۰

بُوَد در راه دین امام بحق | که امامت ویست مطلق
همتش دین فروز و عرش گذار | فطنتش فتنه سوز و شغل گزار
گر رود شاگردی حدیث نبی | غاشیه بر کتف زیش وصی
راکبان درش شو اشتر فرس | همرهان درش عبیر نفس
جود او همچو کعبه آنچه جوی | خلق او چون بهار خندان روی
شرع تا کدخدای این خانه است | عقلها را قبا غلامانه است
در تراجع ز خلق و خلقش چین | در ترفع ز علم و حلمش دین
دین مروّج بجوب گفتارش | همه عالم رسیده آثارش
سخنش از حق بهانه بر سعدت | جود از ابر و لاف بر رعدت
گر پراگنده زو شدی اوباش | سنت مصطفی از و شد فاش
هر حدیثی که مصطفی بر گفت | شرحش او میداد و علم آن بنهفت
کلک او شد خزانه اسرار | درس او را فرشته نظار
گاه تدریس و گاه شرح علوم | حاکم او بود و عالمی محکوم
گام و گامش چو مرکبان شکار | نورد نورش چو روزگار بهار
طاهر طاهرش مدبر بر | خاطر خاطرش مفسر سر

[illegible]

آن شده حکم شرع را حاکم / وین شده علم محض را عالم
کوفی اندر طریق دین کافی / شافعی در دو جهل را شافی
لطف آن داده بیخ دین آب / قهر این کرده قصر کفر خراب
تو که اندر خلاف هر دو بوی / از بد و نیک هر دو تن چه دوی
تو که دین را بکین بدل کردی / پس چه دانی حدیث یکدوی
همه نیک اند بد توئی تو مکن / نیست در دین دوئی دوئی تو مکن
هر دو در راه دین چو شمع و چراغ / هر دو در راغ دین چو گلشن و باغ
هر دو در راه دین دلیل و گواه / هر دو بر چرخ شرع زهره و ماه
ماه جاه ابو حنیفه تبافت / میوهٔ شرع رنگ سخت بیافت
زهرهٔ شافعی چو طالع شد / خرمنا ورا ز دل تابع شد
هر دو مهتر یکی بذوق و مزاج / کار ای خواجه با هوا و لجاج
گوش کر را سخن شناس که دید / دیده کار راست بین که شنید
هر دو آن همچو جان و دل بشکل / جان بدل و دل بجان کی کرد بدل
هر دو را اول شرع حاذق بود / هر دو در شرع صبح صادق بود
آن بدل تیغ حجة الوسطی ست / وین چراغ محجة الوثقی ست

[illegible]

۳۰۷ [illegible]

[illegible]

آن بفقر قدم نهاده مرقد خویش
وین ز سنا کرده مسند خویش
آن بحجت گرفته سرمایه
وین ز سنت ببسته پیرایه
مقتدی اوست دیده جان را
مقتدی نیست عقل و ایمان را
آن یکی پیشوای راه صواب
وین دگر مقتدی بگاه جواب
آن یکی زیب و زینت محفل
وین دگر یافته ز علم محل
آن یکی آفتاب نور افزای
وین دگر رهنمای دین خدای
آن یکی آفتاب محفل و صدر
وین دگر بدر لیل در شب قدر
آن ز اسرار قابل اسرار
وین ز اخبار قابل اخبار
آن گنج آکور کرده خانه دین
وین بیاراسته بنقش یقین
این قریشی باصل و آن کوفی
این بهمت فقیه و آن صوفی
آن امام و مدرس و زاهد
وین دگر با دیانت و عابد
بدعت از قهر تیغ آن بهرب
صفوت از لطف جان این بطرب
هر دو بودند از اجتهاد قوی
آسمان ستارهٔ نبوی
مرورا آن بقهر شسته کرده
طفل را این بلطف پرورده
آن بحجت چراغ دین رسول
وین بنسبت جمال آل بتول

[illegible]

سنگ کین از بغل برون انداز / سنگ نباشد روا بجای نماز
قامتت شد دوتا ز بدخوئی / که چرا قامتش تو یک توئی
تو دوتا کرده باز قامت راست / که چرا قامت فلان یکتاست
تو نشانی بنا قدی ایشان / خیمه زن گرد و نیز درویشان
با سلاطین گدای بی نیرو / شاید ار کم زند بکین پهلو
خیره با جهل تا کی آویزی / رنگ ادبار تا کی آمیزی
عمرت ار کوی عقل رفت برون / در غم آنکه این چه یا آن چون
چون و چه آلت عداوتست / سنگ بر شیشه از شقاوتست
سخن از کوی عقل باید گفت / دُر معنی بعقل شاید سفت
دیو مردم ز پند من دورست / خر نه بیند فرشته معذورست
تو سیه کرده دست بر مهمان / که چرا دست می بر آرد آن
حسد و حقد کرده آلت جنگ / دیو حقدت گرفته اندر چنگ
بخدا از رسی بدین خدای / تو بدین خوی زشت شهوت رای
کی کند جلوه عزّ الهی / قدس لاهوت بر دل لاهی
دو بره دورست شاهی از شاهی / همچو راز است آنکه از لاهی

۳۰۹

[illegible] ز پند ... مهمانان دورست
خر ز دیدار ما ملک معذورست
[illegible]

مسلک این غذا ده جان را | مذهب او ثبات ایمان را
حجت اوست واضح و واثق | نکته اوست لایح و لایق
تو چه دانی که بوحنیفه که بود | چه شناسی که شافعی چه شنود
هر دو نیک اند و بی حکومت تو | بد تویی و آن سگ خصومت تو
کاشف شبهت تو قرآنست | واضح حجت تو فرقانست
تو که باشی بگو مر ایشان را | چه شناسی تو بر در ایشان را
کم کن این گفتگو ز بهر خدای | گنگ شو ساعتی و ژاژ مخای
تو به بیهوده گشته مشغول | پیش ما و بجای فضل فضول
گر کسی جسمی آمد و بدخواه | شافعی را درین میان چه گناه
ور خری اعتزال می ورزد | او بر بوحنیفه چه نرزد

فی مذمت اهل التعصب

دست دین از روی جهل مزن | بیخبروار پشت پای مزن
از برای قبول عامه مناز | بیخبروار خیره مهره مباز
بهر مشتی خر آب شرع مبر | بی کَه و پنبه دانه گاو مخر
از پی شاخ بیخ شرع مکن | وز پی جاه راه خلق مزن

[illegible] مخفف [illegible] [illegible] ۳۰۸ [illegible]

از برای سگلان و گرگان را / اینچنینها مگو بزرگان را
من نگویم ترا طریق نجات / گر نخواهی تو دانی و ترهات
گر نخواهی نصیحت دینی / به فضیحت جزای خود بینی
گر ز من نیستی تو پندپذیر / تو و دیو و تو میزن و بگیر
چون ترا چشمهای بینا نیست / این غرامت بر اهل بینا نیست
همه آفاق این دو روزه نهاد / تازه و تر چو روده تر باد
از هوس گفت و هیچ معنی نه / چون جرس بانگ و خبرگه و عوی نه
هر کرا چشم عقل کور بود / نبود آدمی ستور بود
مرد باید که عیب خود بیند / بر ره زرق و غیبه ننشیند
تو اگر عیب خود همی دانی / نه از عامه بل جهانبانی
زین چنین ترهات دست بدار / کار کن کار بگذر از گفتار
گر ترا از نهاد خود خبرست / درد باید که درد راهبرست
دین طلب کن گرت غم دین است / که کلید در دولت این است
هر کرا درد دل رحیل بود / مرحبا گوش جبرئیل بود
آن ترش کرده رو که بر مهمان / که زدونی چو جان شمار و تنان

۳۱۱

[illegible]

تو هوس رانی و هوای جدل
نزد این عامه کار کرد و عمل

جز هوا و هوس نخیزد و کین
شافعی آن و بوحنیفه این

گر ترا بوحنیفه دیو نمود
او بسوی دین بجز فرشته نبود

شافعی گر بر تو بولعبست
لیک سوی حق امین حق طلبست

هر دو خصمند باطل این من و تست
باطل از خبث این دل من و تست

ورنه در باغ دین بنزد یقین
سنبل سنت اند و سوسن دین

من ز روی نصیحت این گفتم
آمدم پند دادم و رفتم

ور تو پندم دهی تو بد آموزی
عیسیی را طبیبی آموزی

صورت عقل پند بنیوشد
جامهٔ جهل بخیره پوشد

آتش خوی تو چو خاک ثبات
آبروی تو زان چو باد هواست

گر تو بدکیشی بر من کین
ور چنینی چنین مکن در دین

مده از دست بس بشهوت کین
از پی بانگ عامیان دل و دین

از پی عامه کس فری نکند
خر عامه بجو کری نکند

من بگفتم نصیحتی در دین
گر بهی ور بدی تو دورم زین

ای هوا کرده زیر بار ترا
با چنین پایه‌ها چه کار ترا

[illegible] عامه خلاف تست [illegible] تو [illegible] هوس [illegible] کردن و عمل [illegible]

[illegible] ۳۱۰ [illegible]

[illegible]

چون ز لاحول تو نترسد دیو نیست مسموع لابه نزد خدیو
دیو دین را ز اعتماد بقول منهزم کن بسیلی لاحول
دیو دین آنگهی ز تو برمد که ز تو گند معصیت ندمد
لیک هستی تو در همه کردار گنده و بی طهاره چون مردار

فی الرائحة الکریهة علی غیبة اخ المسلم

گفت روزی مرید خود را پیر که ز غیبت مکن تو چهره چو قیر
کاشکی معصیت بدادی گند تا که مغتاب اشدی چون بند
هر کسی دم ز غیبه بربستی هر کسی مهر غیبه بشکستی
ور نشستی ز رایحات کریه گند گشتی میان جمع سفیه
زان خجالت دگر بغیبت کس نزدی نزد خلق هیچ نفس
له هست غیبت بسان لحم اخیه نخورد لحم اخ مرد وجیه
بجز از ابله و حقیر و سفیه ننماید شره بلحم اخیه
نخورد لحم اخ که گفتار جز که مردارخوار چون کفتار
ای برادر حذر کن از غیبت از یقین ساز توشه نز ریبت
گفت کم کن سبک بکار درآی چون دُر هست خیره یا مه درای

له اقتباس کرد از آیهٔ ایحب احدکم ان یاکل لحم اخیه میتا فکرهتموه که در سیپارهٔ ۲۶ در سورهٔ حجرات واقع شده آیا دوست میدارد یکی از شما آنکه بخورد گوشت برادر خود را در حالیکه مرده بود آن برادر پس ناخوش دارید آنرا [illegible]

تا سمع قول من نکو بشنو ورنه کم کن سخن بد فرغ رو
چون زمین پر ز سبزه شود فلکند چون جهان بیمزه شود نکنند
این همه داعیان الله اند باز آنها که داعی جاه اند
نه نمک بلکه شورهٔ خاکند زان همه بی برند و بیباکند
بنده‌ام بنده من امامان را نشنوم قول خام خامان را
شهره‌ام چون بنام ایشانم خواجه‌ام چون غلام ایشانم
پای در پایم از خجالت رب دست بر دست چون نهم بطرب
شهره‌ام تا رسد پیام و سلام خواجه‌ام تا بوم غلام غلام
بوحنیفه ترا چو نیست پسند خویشتن را بسوز همچو سپند
شافعی گر برای تو بولعب ست بسوی من امین حق طلب ست
بر من هر دو مهترند و امام بر روان‌شان ز من درود و سلام
آن بمعنی مثال بحر محیط وین بفتوی جهان علم بسیط
آن بمعنی امام قرآن ست وین بدعوی دلیل و برهان ست
آن بکردار قلزم اخضر وین بگفتار حیدر صفدر
آن بسان ستارهٔ کیوان وین چو مهراوش بنور خود رخشان

[illegible]

[illegible] واقف و عالم [illegible] از عاقلان بی عمل [illegible]

بیفگنی آنکسی که بد کارست / بجهنم درون سزاوارست
یک جهانند زیر این افلاک / کام پر زهر و خانه پر تریاک
همه چون نطق گنگ بی معنی / همه چون پای لنگ در دعوی
سوی جان همچو تیر زنبور زند / سوی دل همچو عطسه مو زند
زان همه دست و پای آشوبند / که سر و سینهٔ خرد کوبند
بهر نانی هزار بانگ کنند / تا دو تسو مگر دو دانگ کنند
من نگویم از کمال الیقین / در حق جملهٔ ائمهٔ دین
ورچه خلقم تکن بجس بعص / از ثنای همه زبانم تر
گر همه خلق دشمنم دارند / دوستی را نبهره پندارند
من ز نقد خلیفتی در حال / بدهم جمله را جواب سوال
گر مرا عمر سام و نوح بود / در بقای تنم چو روح بود
از بنای ثنای ایشانست / که بنانم چو شمع رخشانست
من اگر جمع گر پریشانم / هر چه هستم از آن ایشانم
من بمنزل درم چه جویم / نیستم من جنب چه سر شویم
حاقن او و من شده بگرابه / ماهی او و من طپیده بر تابه

۳۱۴

[illegible]

فی الزهد و الحکمة

عزمت از حضرت نبی و ولیست / در لحاف خلاف خفتن چیست
کودکان راست فرش و بستر خواب / مرد را ذو الفقار همچون آب
وقت نامد که از ره آزرم / وا رهد از مهل و دست جهل تو شرم
مهر بگسل ز ملک و ملک جهان / از الم یان زاد ره بستان
زاد راه تو دانکه تجریدست / زانکه تجرید جفت توحیدست
تو بتوحید کی رسی چو مرید / تا نزده گام در ره تجرید
شو تبرا ده آفرینش را / تا ببینی عروس بینش را
تو چه دانی عروس بینش کیست / سر صانع در آفرینش چیست
آتشی بر فروز عاشق وار / خانه را در بسوز و دود برآر
تا ز دود تو سوی چرخ کبود / ز زیان در روی گرد زود
چار تکبیر کن چو خیر الناس / بر که بر چار طبع و پنج حواس
شاخ دندانهٔ محال بزن / بیخ بتخانهٔ خیال بکن
در ره حق بلای هستی روب / هر چه جز هستی خدای بروب
در جهانی که طبع برکارست / دیو لاحول گوی بسیارست

ای عوارض نفسانیه
الم یان للذین آمنوا ان تخشع قلوبهم لذکر الله و ما نزل من الحق
که در سوره حدید واقع شده
[illegible] ۳۱۵
ای تا وقت [illegible]
[illegible] اگر گمیده اند
یعنی سرو نرم شود
دلهای ایشان [illegible]
یاد کردن خدا [illegible]
[illegible]
از کلام قدما

نه ز لا تأمنوا اسیر بفگن
نه ز لا تقنطوا قفس بشکن

همچو مردان درای و تنگ و تپوک
تخته گفت ذاب وی بشوی

نخل کلک جفا بیفگن
قلم نقشبند تن بشکن

بشکن حبر نفس تو ناپاک
کآب و آتش نشست و باد و خاک

که سپید و سیاه دفتر جاه
دیده دارد سپید و نامه سیاه

در گفتار بیهده دربند
بقضای خدای شو خرسند

چون نگوئی سپید نامه شوی
رستی از رنج و خویش کامه شوی

ور بگوئی بمانی اندر رنج
بشنو این پند و خیره باد مسنج

شیر گردون سطبر ازان دارد
که رسو یالی بجرس نگذارد

راهیی در ره رهائی باش
از خودی دور شو خدائی باش

چون شوی چون ستور و دیو و دد
چار میخ اندرین گدای کده

نیست در وی ز معنی آلت و ساز
همه جامه ست و گندگی چو پیاز

گر نه چرخ برگذشتن چیست
گرد این خاک توده گشتن چیست

در هوس عالمی نه بینی سود
از هوا زنده نه میری زود

کار کن کار بگذر از گفتار
کاندرین راه کار دارد کار

اشارت است با یة
قل یا عبادی الذین
اسرفوا علی انفسهم
لا تقنطوا من رحمة الله
ان الله یغفر الذنوب جمیعا
[illegible]
۳۱۷ [illegible]
این نزول واقع شده بگو
ای بندگان من آنانکه
اسراف کرده اند بر نفسهای
خود یعنی [illegible] نمودند
در گناهان [illegible]
نومید مشوید از بخشش
خدا بدرستیکه خدا می آمرزد
[illegible]

شرع زین یافت رونق و ترتیب
زندقه یافته از آن آسیب

آن یکی شرع را چو ارکانست
وین مر اسلام را تن و جانست

هر دو را اجتهاد بوده درست
این بآخر رسید و آن نخست

شاد زیشان روان پیغمبر
سعی ایشان بشرع کرده اثر

یافته دین ز سعی شان رونق
نزد عاقل امام بوده بحق

جان من هر دو را فدی بادا
روح را قول شان غذی بادا

باد یزدان ز هر دوان خشنود
که بسی خلق یافت زیشان سود

خایب و خاسر آنکسی را دان
که بگفتارشان نیافت امان

تا نگردد شتر پراگنده
ندود گرد کوره و کنده

تا نگردد تباه کار سفیه
ندرد پوستین مرد فقیه

تو که یک مسئله ندانی حل
با سخندان چرا کنی تو جدل

مرد جولاه چون سوار شود
بکم از ساعتی فگار شود

مرد نادان چو قصد انا کرد
از تن خویشتن برآرد گرد

هر که او از دلیل ماند باز
ماند بیچاره در چه صد ناز

دستگیر خلایقی یا رب
بنده را روز ده ز ظلمت شب

مه یاز مسافت میان هر دو دست را گویند از سر انگشت تا سر انگشت دست دیگر

کوره
با واو فارسی
و را به معنی زمین
سیلاب کنده
کشش و قصد
حدیقه حکیم سنائی

نیست اندر جهان نکو نفسی
خواجه لاحول گوی در کویت
اندرین کارگاه بامره
کاندرین روزگار با تلبیس
تو چنانی بحیلت و تلبیس
وانکسانی که راه دین رفتند
واسطه عقد نفسیان بودند
پخته از حسرت طلب گل شان
گروه از بهر جذب فایده شان
هر چه اندر جهان پریشان بود
چون گسست بندیا زنده
همه رفتند گام و دولت ماند
وین گروهی که نو رسیده ستند
سر ما و دل زمین دانند
همه از راه صدق بیخبرند

نه کسی ماند چرخ را نه کسی
زان بماندست تا کند مویت
تو بلاحول شان مشو غره
نان لاحول می خورد ابلیس
کز تو اعراض میکند ابلیس
چهره از ننگ خلق بنهفتند
نه حروری نه مرجیان بودند
سوخته ز آتش وفا دل شان
شهپر جبرئیل مائده شان
لاجرم زیر حکم ایشان بود
عالمی بود زان گره زنده
همه مردند نام و حشمت ماند
عشوه جان و دل خریده ستند
کی دل عقل و شرع و دین دارند
آدمی صورتند لیک خرند

کنیت ابلیس ۱۲

یعنی قاصد ۱۲

ع قوله واسطه عقد
ع یعنی صاحبان
نفیس گوهر یعنی با
اهل نفس یعنی عالم
ع حروری یا خوارج فرقه
اند از فرق ضاله مشهور
و مرجیه ام ایشان
حدیقه حکیم سنائی
۱۳۱۹
[illegible]
که با وجود ایمان
هیچ معصیت ضرر
نکند چنانکه با وجود کفر
هیچ طاعت نفع
نکند ۱۲

گفت کم کن که من چه خواهم کرد گوی کردم مگو که خواهم کرد

حکایت

گفت روزی مریدی با پیری که درین راه چیست تدبیری
کار این راه بر مجاهده نیست در ره جهد خود مشاهده نیست
کار توفیق دارد اندر راه نرسد کس بجهد سوی اله
پیر گفتا مجاهده کردی شرط شرعش بجای آوردی
جستگی بندگی بسر بردی پای در شرط شرع بفشردی
شد یقینم که ناجوامردی در رهش بد زنی نه بد مردی
آنچه بر تست رنج آن آور وز سخنهای جاهلان بگذر
بندگی کن تو جهد خود مشکن راه رو راه و پیش تا سخن
جهد بر تست بر خدا توفیق زانکه توفیق جهد راست رفیق

فی تنبیل الصبیان و المعلمین و جهالاتهم فی التادیب و تهذیبهم من الاخلاق المذمومة الی الاخلاق المحمودة

خلق را از زیر گنبد دوار دیده ها کور و خواندنی بسیار
هر که از خواندنی کرانه کند اوستادش بموغنجانه کند

[illegible] ۳۱۸ شرح حدیقه حکیم سنائی [illegible]

بو الفضولان برای تمکین را
همه کاسه گدای نعم دین را

بسخدا از شرع ره دانند
بی نصیب از حیات دو جهانند

زندگی شان بتر ز مرگ بود
مرگ را زان کسان چه برگ بود

چون کمیز شتر ز باز پسان
رنجه دارنده تر ز خرمگسان

همه چو پای کبر و تمکین اند
همه قلب شریعت و دین اند

سر بره گرفته زیر بغل
یعنی حرف علت
آنگهان خواجه امام اجل

کرده با جان شان خر جفتی
ز بی دین برای کین مفتی

در سر آن تا که زیر پای شود
تا که با جان و جاه و جای شود

داده فتوی بخون اهل زمین
از سر حقد و جهل و ز سر کین

گشته گویان ز بغض یکدیگر
کین فلان ملحد آن فلان کافر

همه در علم سامری وارند
از برون موسی از درون مارند

علم در دست یک مه رعنا
همچو شمع ست پیش نا بینا

همه بسیار گوی و کم دانند
همه چون غول در بیابانند

دیو ز افعال شان حذر کرده
آنچه او گفته زان بتر کرده

در نفاق و خیانت و تلبیس
در گذشته بصد درج ز ابلیس

[illegible]

لغه
بوالفضولان [illegible]
[illegible]
[illegible]
۱ ۲ ۳ [illegible]
وزمین و دنیا [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

مکتب شرع را ندیده هنوز / بدر عقل نارسیده هنوز
همه دیوان آدمی رویند / همه غولان بیرهی پویند
معنی دیو چیست بیدادی / تو به بیداد پس چرا شادی
ماهرویان تیره هوشانند / جاه جویان دین فروشانند
همه رعنا و سرهتی تازند / کور و زشت و گروه خر آوازند
از هم آواز خود بپرهیزند / هم ز آواز خویش بگریزند
اصل بگذاشتند از پی فرع / بر عوام و بهانه شان بر شرع
همه باز آشیان و شاهین خشم / همه طوطی زبان و کرکس چشم
همه در راه آنجهانی کور / بنده خور و خفت همچو ستور
همه بر اکل و بر جماع حریص / آزشان سال و ماه کرده قریص
همه گشته نفایه سیم و غل / آنکه گفتش خدای بل هم اضل
همه خونخوار و آزور چو مگس / همه فرزین بکژروی و فرس
بجدل کوثر و بعلم ابتر / بسخن فربه و بدین لاغر
بی فراغند و بی فروغ همه / که دریغ اند و گه دروغ همه
آنکه نیک از حدیث بگذارند / وانچه باشد شنیع بردارند

اولئک کالانعام بل هم اضل [illegible] که در سوره اعراف در سیپاره قال الملا واقع شده آن گروه را [illegible] [illegible]

[illegible]

ع
وله جهد آن الخ اگر عاجزی را بکوه احد تشبیه داده شود معنی چنین خواهد بود که عاجزی نظم مانند کوه احد بایدم کرد یا گویم چنانکه کوه احد بواسطه عدم قدرت بر طاعت حق سبحانه و تعالی عاجزی میکند و از جنب مانند کوه در راه عبودیت اظهار عجز مینمایم من هم عاجزی کنم یا عاجز [illegible] کوه احد با من [illegible] گفته شد که چون در جنگ احد بر آن اسلام شکست واقع شد و دندان مبارک حضرت رسالت پناه صلی الله [illegible]

حدیقهٔ حکیم سنائی
۳۲۳

جهد آن کرد بایدم لابد
که کنم تاجزی چو کوه احد

که ضعیفست مرمرا ترهیب
هست ترس و نهیب نامهیب

مگر از شرع چاره سازم
که در آتش چو پر وی نگدازم

آمد آیت دگر که یافت فرج
آنکه را مهلتیست ثم ننج

الذین اتقوا درست نجات
زنده دانش و گرچه ز اموات

گفت بی تقوی ار گرانباریم
راه تقوی مگر بدست آریم

راه تقوی رویم و ننشینیم
که زیاران بمنزلے ننشینیم

آنکه بی تقوی است در دو تین
آدمی نیست هست دیو لعین

فی سوال موسی فقال یا رب ای شی خلقت افضل من الاشیاء

در مناجات با خدا موسے
گفت یا کردگار یا مولے

از هر آنچه آفریدی از هر کون
چیست بهتر ز خلقها در کون

گفت کز خلقها ایا موسے
نیست بهتر بعالم از تقوے

سر هر طاعتی یقین تقویست
متقی شاه جنت المأویست

واعیانی که زاده زمن اند
بیشتر در هوای خویشتن اند

از خودی خویش ز یجهان برتر
وز بدی از جبل گلو برتر

[illegible]

که در سیپاره قال الم اقل لک سوره مریم واقع شده پس نجات دهیم آنانرا که پرهیز کردند از شرک یعنی برون آریم

در سخن چون شتر گسسته مهار	چون شتر مرغ جمله اشتخوار
مال ایتام داشته بجلال	خورده اموال بیوه و اطفال
هیچ نایافته زتقوی بوی	تهی از آب مانده همچو سبوی

فی الاجتهاد و طلب التقوی

عبد الله رباحه یار رسول	کرده بودی ورا رسول قبول
بود یار گزیده در همه کار	اختیار محمد مختار
بر رسید حقوق صحبت داشت	کز زمان خدمتش فرو نگذاشت
آن زمانی که جبرئیل امین	آیت آورد بر رسول گزین
که بود امت ترا ناچار	بر جهنم بجمله راهگذار
نیک و بد وارد اند بر آتش	خواه خوشدل نشین و خواه ناخوش
چون شنید این حدیث عبد الله	گفت افتاده گیر و اغوثاه
رفت در خانه و برون نامد	عوض آب چشم خون آمد
زن ورا گفت خیز و بیرون رو	تنهائیکه گشته بدرو
عیب باشد بخانه اندر مرد	مرد را کار و شغل باید کرد
مرد گفتا چو این شنیدم من	طمع از خویشتن بریدم من

و ذکر بود و بیت اشارت است بآیه وان منکم الا واردها کان علی ربک حتما مقضیا که در سیپاره قال الم [illegible] است که در سورۀ مریم واقع شده و صفت [illegible] شفای کیمیای [illegible] رسنده دگر نشنه بر دوزخ اما چون مومنان بر و گذر زند آتش مرده و فرو گردد [illegible] است و بر دوزخ بر پروردگار حق تعالی فعلی کاری حکم کرده شده بر [illegible] یعنی وعده است که البته واقع خواهد بود و در [illegible]

[illegible] خلاف [illegible] کرده و [illegible] این عبد الله [illegible] یعنی که الله علیه [illegible] صلی الله علیه [illegible] روایت کرده [illegible] و مومن [illegible] باتش الا [illegible] مومنان [illegible]

[illegible] پیغمبر [illegible] از [illegible] الی [illegible] مومنان [illegible] تعالی [illegible]

طمع

قصد کرده بخون ساده‌دلان
اینچنین ناکسان مستحلان
از پی صید عامی و خامی
ساخته شرع و صدق را دامی
همه اندر بدی بهی دیده
همه از باد فربهی دیده
گرچه با یکدگر ز اصحاب اند
شعبها بر مثال سیماب اند
همچو سیماب بر کف مفلوج
از پی مال خلق و حرص فروج
بکرم کاهل و بدرم مائل
جهل شان بیش عقل شان جائل
پیش مردان دین چه لاف زنند
که عیال یتیم و بیوه زنند
چون حریص و حسود و دو رویند
بکرانی بیکه گرو پیند
هر که در خورد و از فضولی پای
دست اگر دست شرع بار خدای
همه از جاه و مال رشو و آمی
همه یوسف فروش نابینای
همه بی مغز و دشمن عنبر
همه بیمار و عیب جوی هنر
همه زشتان آینه دشمن
همه خفاش چشمهٔ روشن

رشو و آمی بمعنی آمد و شدست ۱۲

فی اصحاب الغفلة و الجهال

یافت آیینه زنگیی در راه
و اندرو کرد نقش خویش نگاه
بینی پخچ دید و روی زشت
چشمی از آتش و رخی ز انگشت

طبع [illegible] بار اول
[illegible]
ساکن [illegible]
[illegible] ۳۲۵ [illegible]
حدیقهٔ حکیم سنائی
[illegible]

پرده بر دیده بسته کین فهمست / کینه در سینه کشته کین وهمست
همه چون از کتاب فهرستند / جز ترا سوی خویش نفرستند
روی شان همچو پیاز لعل و نکوست / چون نکو بنگری بود همه پوست
چون پیاز از لباس تو بر تو / لیک چون سیر گنده و بدخو
همه رشوه خورند و قاعده خر / زیر بارند و خوار همچون خر
از یتیمان و بیوگان دینار / کرده دائم بطون شان پر نار
تا زبان در جدل جری کرده / عقل را عاشق گری کردند
این کدوگردنان بی پر و بال / چون کدو رز و وبال رز و زر و بال
پست بالا چو نقطه جاه همه / تنگ میدان چو قطب راه همه
گشته ماهر دلی بجاهٔ دون / مستحق سیاط و جلد درون
هوش شان در سرای بی فریاد / باز چون گوش کر بادر زاد
کرده از مهر جاه و مال وبدو / سر ز شر و دل ز ذل جسد ز حسد
از پی کسب صندیه و صره / صدق الله گوی و بو مره
شاکر از فعل شان شده ضحاک / پیش هاروت نشسته بخاک
از پی شرط شرع برگشته / تشنهٔ خون یکدگر گشته

در نسخهٔ اصل واقع شده ۱۲

سله قوله یتیمان اشارت بمعنی آیه إِنَّ الَّذِينَ يَأْكُلُونَ أَمْوَالَ الْيَتَامَىٰ ظُلْمًا إِنَّمَا يَأْكُلُونَ فِي بُطُونِهِمْ نَارًا که در سورهٔ نساء است [illegible]

[illegible]

عز و علمست نخوت و بودیت / کبر و عجبیت خشم و خشنودیت

علم داری عمل نه زان که خری / بار گوهر بری و کاه خوری

دانشت هست کار بستن کو / خنجرت هست صف شکستن کو

بوی ازان ایزدی خود نیابی اثر / کاین فلان مذهبست وان [illegible]

تو روان کرده از بطر قرقر / کاین فلان ملحد آن فلان کافر

ور نگر خواجه در گریبانت / تا بجا مانده است ایمانت

غم خود خور ز دیگری مندیش / تو بره خویشتن منه در پیش

این همه مظلمت چه باید برد / گر یقینی که می بباید مرد

علم با کار سودمند بود / علم بی کار پای بند بود

علم داری ولی بسود و ریا / ولعی کی لیک بر فساد و زنا

علم مخلص چون جان باشد / علم دو روی بر زبان باشد

چون قلم دار گفت جفت قدم / ور نداری تو نون بویش قلم

تا زکی دانش از صواب آمد / فرهی ماه از آفتاب آمد

ماه بی آفتاب تاریکست / ور چه آنجا مسافه نزدیکست

هر که او آتش است آب نگار / وانکه او هست وز دور کردار

یعنی آشکارا ۱۲

۳۲۷

[illegible]

اطلاع می یابند ۱۲

چون بر و عیبش آینه ننهفت	بر زمینش زد آن زمان و بگفت
کانکه این زشت را خداوند است	بهر زشتیش را بیفگند است
گرچه مین پر نگار بودی این	کی درین راه خوار بودی این
بیکسی او ز زشت خوئی اوست	محل او از سیاه روئی اوست
اینچنین جاهلی سوی دانا	اینت رعنا و اینت نابینا
نیست اینجا چو مرد خرد را برگ	مرگ به با چنین حریفان مرگ

فی النظر الشور

شلت همچو مرد در کشتی ست	زان تر فعل سال و مه زشتی ست
آنکه در کشتی ست در دریا	نظرش کژ بود چو نابینا
ط حیان آیدش بخیره چنان	ساکن اوست ساحلست و ان
می نداند که اوست در رفتن	ساحل آسوده است و آشفتن
مرد دنیا پرست ازینسانست	همچو کودک ضعیف و نادانست
و با گذشت عمر شب و روز	لیک معلوم تو نگشت هنوز
بیش مشنو زنیک و بد گفتار	آنچه بشنیده بکار در آر
ای ندیده ز رحمت و فر تو	خر عیسی بخواب جز خر تو

امروز

ای ندیده ای شیخ رحمت
و فر بطریق طنز مخاطب
بسناد می فرماید که ای
آنکس که از رحمت و فر
تو خر عیسی را جز خر تو ندیده
از خر عیسی [illegible]
[illegible]

[illegible] حاشیه صفحه ۳۲۸ [illegible]

یکی بام گویش چون داری   بدو خانه خروش چون داری
یکی خانه خود نداری تاب   وز وجود تو خانه گشته خراب
قاف کوهست و بس گران باشد   هر که احمق بود چنان باشد
بر دل خلق کاف کبر و گزاف   نبود هیچ کمتر از که قاف
خصم خود را تو چون حبیب مدان   مر و مصروع را طبیب مدان
مشکلی را که بلی جواب دهد   زرهی دان که باد و زاب دهد
خود ندارد هیچ تدبیری   زره آب طاقت تیری
کی ستاند حکیم فرزانه   دارو صرع را ز دیوانه
چون نباشد براه پیچاپیچ   عاقل از چشم بد نترسد هیچ
خضری از غول چشم چون دارد   آنکه او خضری از درون دارد
گر ترا گفت جاهلی در راه   گام در نه حدیث کن کوتاه
هست بر لوح مادت و مدت   با و تا عقل و جان الف وحدت
تا فرود آمد از در فرمان   عقل بر نفس و نفس بر انسان
عالم مظلم از فروغش نور   یافت رخشنده شد چو طلعت حور
نعت و فضل رسول شد گفته   در عقل فعال کن سفته

۳۲۹ [illegible] بروایات عالم بالا دارد [illegible] یکی عالم حقیقت یعنی آخرت و دوم عالم مجاز [illegible]

[illegible]

سریان ماده الف در جمیع حروف ساریست و با و تا تعین ثانی و ثالث الفست پس ثابت شد که عقل و جان هم تعین [illegible]

باشد مستوه این حروف در آنچه نوشته اگر عدم ربطی داشته باشد معذور است ۱۲ * * * * *

قوله زانکه اقبال الخ این بیت را علت بیت سابق ساخته [illegible] قیمت او بقدر همت اوست [illegible] قوله حق فرامش الخ [illegible] دولت تو عطا کرده [illegible] قوله علم با تو الخ [illegible]

ذو الیمن ای جای [illegible] تشریح در امور دنیا گاهی باندک [illegible] گاهی مانند زن بون می باشی پس علم که لازم علم دارد این بیت با این حال با تو هیچ سخن نگوید و از اسرار امور دینی آگاهی نبخشد ۱۲ قوله ریخته آب الخ می فرماید هرگاه در امور دینی گاه مرد و گاه زن باشی حق آبروی روزگار تو ریخته و خلق جامهٔ زرق آلوده کرده و نفعی از خلق خود نمی یابی ۱۲ قوله بخل الخ می فرماید بخل و جود و روز و شب دوست [illegible]

زانکه اقبال عامه نعمت اوست / قیمت او بقدر همت اوست
حق فرامش مکن بدولت تو / زانکه در دوست گار رست گرو
علم با تو نگوید ایچ سخن / زانکه گه مرد باشی و گه زن
ریخته آب روزگار تو حق / جامهٔ زرق خلق کرده خلق
بخل و جبوت برای مردم کوی / روز و شب دوست خواه و دشمن روی
دل او جان مرد غمگین است / هیچ عیبش مکن که بیدین است
جز بقول تو و تو در عالم / باز و خفاش را که دید بهم
بر سر من مزن که بر پایم / زانکه من عالمم چنین بایم
ور تو بنشسته مکن فربهی / زانکه تو فتنه نشسته بهی
هر کجا دولتست و برنائی / تو بدان کس مچخ که برنائی
خم رویین چراست بر کرسی / چون از و مشکلی نمی پرسی
نه هر آنکس که گرسیی دارد / مشکل سایلی برون آرد
سخن بیهده ز افراطست / هر که دارد خمی نه سقراطست
فضل یزدانت به که منت خیز / دم عیسیست به که بخل عزیز
خصم او گر خطا کند تدبیر / روزگارش عطا کند توفیر

جوی

حدیقهٔ حکیم سنائی ۳۸

[illegible]

از برای صلاح دولت و دین   چشم عقل اولیست آخربین
مر ترا عقل جمله بنماید   آنچه بود آنچه هست و آنچه آید
سخن عقل صوت و حرفی نیست   زانکه تاریکی از شگرفی نیست
هرکجا نطق عقل بر زد دم   حرف و آواز در خزد بعدم
عقل هم گوهرست و هم کانست   هم رسولست و هم نگهبانست
نقشبندی ندید نیکوتر   هیچ خاموش ازو سخن گوتر
جسم را جان و برد باری ده   نفس را علم بخش و یاری ده
نه ز روی فسون و افسانه   سخنی گو میت که حکیمانه
مشرق و مغربی که عقل تراست   فوق نی تحت نی نه از چپ و راست
مشرق آفتاب عقل ازل   مغرب او خدای عزّ و جل
وز ره بینی شناسد این معنی   که خرد همچو جهل بر درسانی
کاندرین منزل فریب و هوس   هست بهر شکست بند قفس
عقل در منزل ازل ز اول   آخرش اولست همچو ازل
که برین روی پشت دین آمد   آنچنان بود و آنچنین آمد
زان درین پایگاه اندُه و غم   از پی شادی بنی آدم

[illegible]

عقل در منزل ازل الخ یعنی که ازلی باشد [illegible] و آخری باشد [illegible]

یعنی بمعانی یقین اورا اولی و آخری [illegible]

خواهد بود چرا که هر چه ازلیست ابدیست الخ قوله که برین الخ این بیت متعلق بمعنی بیت اولست و کاف کاف رابطه ۱۲

و این موجود واحدست که مسمی شده باعتبارات مختلفه [illegible] علم و عمل [illegible]

و اول ما خلق الله القلم [illegible] اول ما خلق الله العقل [illegible] اول ما خلق الله الروح [illegible] الله نوری و اول ما خلق الله [illegible] بدلیل حدیث نبوی که اول ما خلق [illegible] صلی الله علیه و آله و سلم [illegible] و باصطلاح صوفیه عقل عبارت از نور محمدیست [illegible] تطبیق ابیات این [illegible]

الباب الثالث في صفة العقل ذكر العقل أوجب لأن نتايجه أعجب من لا عقل له لا دين له وأحواله وأفعاله وغاية عنايته وسبب وجوده قال النبي صلى الله عليه وآله وسلم أول ما خلق الله تعالى العقل

هر چه در زیر چرخ نیک و بدند — خوشه چینان خرمن خردند
چون در آمد ز بارگاه ازل — شد بدو راست کار علم و عمل
هم تکلیف امور در دستش — همه ره امر بسته در هستش
مایهٔ نیک و سایهٔ بد اوست — سبب بود و هست باشد اوست
در حروفی که پردهٔ نقل ست — آخر شرع اول عقل ست

۱م [illegible] باصطلاح حکما [illegible] عقل اول [illegible] نفس [illegible] افلاک [illegible] عقل فعال [illegible]

[illegible] فعال بودن [illegible] ۳۴۳ [illegible]

[illegible]

[illegible]

عقل در راه حق دلیل تو بس   عقل هر جا که تحلیل تو بس
چنگ در زن بعقل تا برهی   گر نگردی رهی او زهی
کن بکن در پذیر از فرمان   پس بجان گوید این بکن آن
خوانده از قدر صاحبان عرب   ذات او را مدبر الاقرب
عقل فعال نام او کرده   پنج حس را غلام او کرده
حس و اتباع خوانده او را امیر   نفس کلی ورا بسان وزیر
فیض او نقشهای جانی شوی   فعل او نفسهای صافی جوی
از پی مصلحت نه بهر هوس   بیشتر میل او بود بدو بس
تا بتائید خسرو عادل   یا بتوحید عالم عامل
ارچه او جوهرست و کس عرض اند   لکن ایشان متابع غرض اند

[illegible]

[illegible] افاده و استفاده میان عقل و انسان و محتاج بودن ایشان بجوهر عقل ثابت شده ۱۲

علت فهم و وهم و هوش آمد | که برهنه برهنه پوشش آمد
عیب ابهر کولت و هر سرای | گاه پوشنده گه صریح نمای
شده بی هیچ عیب و ریب و شکی | عقل و معقول و عاقل این سه یکی

قوله علت فهم و وهم و هوش آمد [illegible]

اینها هر سه ظاهرست در صورت اول عاقل ذات حق است و معقول نیز ذات ان مرتبه توجه ذات است بذات و تعقل نیز عین ذات است زیرا که آن مرتبه وحدت محض و قابلیت صرف است اصلا تعدد و تکثر در ان مرتبه نیست و اما در صورت ثانی عاقل ذات حق است و معقول اعیان ثابته و تعقل تجلی حق و شک نیست که این هر سه درین مرتبه هم با یکدیگر متحد اند و در عالم [illegible]

و احدیت بصور علمیه اعیان ثابته اتحاد کلیات ست از تجلی او سبحانه در مرتبه حق سبحانه ذات و ذورا بنقش خود یا تجلی ثانی از عقل تجلی اول باشد که عبارتست از تعقل [illegible] حقیقت است [illegible] و باعتبار و حیثیات مغایر [illegible] پس ثابت شد که این هر سه بالذات یکیست که تعقل نقش خود کرده عاقلست معقولست و ازان [illegible]

[illegible]

[illegible]

آز مانند خرس و خوک شناس	آز بگذار و از کسی مهراس
سینهٔ تو درین هوس دایم	چون سرابست وهم آز و بام

فی ان العقل سلطان الخلق وحجة الحق

عقل سلطان قادر خوشخوست	آنکه سایهٔ خدای گویند اوست
سایه با ذات آشنا باشد	سایه از ذات کی جدا باشد
سایه جز بنده وار کی باشد	سایه را اختیار کی باشد
عقل کل تخته زیر گل دارد	هرکجا امر امر قل دارد
عقل تا پیشکار فرمانست	سخنش همقرین قرآنست
فیض او در صفا سکینهٔ روح	فضل او در وفا سفینهٔ نوح
هرچه از بارگاه فرمان نیست	آن همه دردنیست درمان نیست
عقل برتر ز وهم و حس و قیاس	برترست از فلک ستاره شناس
در مصالح مدبر جان اوست	بر ممالک دبیر یزدان اوست
عقل کل مر ترا ز آمیزه و دو	از فریبی دیو و آتش و دود
عقل را حامل حکیم شناس	نبود همچو فربهی آماس
رحمة الله نهاد عالم را	حجة الحق سرای آدم را

۵۳۳

[illegible]

و قیاس که در بیت اول مذکور شد هیچ نبوده فربهی را بعقل تاویل کرده شود و نیز مناسبت متوجه است

زانکه بی این دو ملک و دین نبود
هر کجا آن نباشد این نبود

بر مجرد رعایتش بیش ست
بر خلیفت عنایتش بیش ست

انس دارد همیشه با زهاد
زانکه زهاد برتر از عباد

جوهری همچو عقل باید و بس
کز بی نفس کم زند چو نفس

وارث رسم شرع و دین باشد
از ازل تا ابد چنین باشد

زیرکان را درین سرای کهن
هیچ غمخواره مدان چو سخن

عقل را گر سوی تو هست قرار
جان حکمت فزای را مگذار

از جهالت ترا رهاند عقل
بحقیقت کسی نداند عقل

مر ترا عقل دستگیر بس ست
عقل راه ترا خفیر بس ست

عقل مر نفس را دهد پیغام
کای ز من مر ترا درود و سلام

هر که مر عقل را اینسبوید
از حدیثش همه نکت روید

مرد عاقل همیشه تندارست
مرد جاهل ذلیل و غمخوارست

دل جاهل ز طمع باشد پر
طمع از مال خلق جمله ببر

آز خود را بزیر پای در آر
عقل را جوی و جهل را بگذار

آز چون اژدهاست مردم خوار
تا نداری تو آز خود را خوار

وث بهست عقل بنفس [illegible] دین مقام بنقصان محض است [illegible] در کوتاهی با مردم [illegible] عهده برفاقت و قرین بودن [illegible] نفس منقطع شده [illegible] لا اندازه است و [illegible] نفس را کی و کوتاهی [illegible] نفس حریص بموافق [illegible] عقل باید و دین که از [illegible] جوهر [illegible]

ذا مرد یگر [illegible] باوجود قوت نفس شهوانی [illegible] مقتضیات شهوانی [illegible] و تکمیل مخالف [illegible] باوجود دین و تقوی [illegible] این کار [illegible] شریعت [illegible] حدیث [illegible] ۳۳ ۳۳

[illegible]

[illegible]

نفس گوینده در رعایت اوست
نفس گوینده در هدایت اوست

او دست از جود کاشف الغمه
حضرت او نهایت الهمه

عقل داند اسامی هر چیز
او کند و به و بتر تمییز

کدخدای تن بشر عقلست
از همه حال با خبر عقلست

پاک و مردار بر یکی خوانست
جز بعقل این کجا توان دانست

هر که با عقل آشنا باشد
از همه عیبها جدا باشد

یافت عاقل ز روی فوز و فلاح
در سرای فساد عین صلاح

سخن عاقل از طریق قیاس
دُرّ دین ست و ذهن او الماس

گرچه مرد هنر بیابانی ست
جان او سرّ لوح ربانی ست

هنر از مرد همچو روح از تن
بی هنر مرده جان و زنده بدن

شربت عقل بر و بار چشد
خر چه بی عقل بود بار کشد

عقل چون ابجد حق از بر کرد
جامهٔ باطلش ز سر بر کرد

هر که با عقل خویش نااهلست
حلم او زور و علم او جهلست

هر که در بند قیلها افتاد
عقل او در عقیلها افتاد

مرد بی عقل جز خیالی نیست
بید بی بر ز دیو خالی نیست

[illegible]

نمیتواند شد و اگر از کلمه موجودات خارجیه

شرف حاصل است و عقل در خور آن قابل از مجردات

شرف است یعنی ارواح کامله را بر خواص ملک

کامله و چون خواص انسان ابر خواص ملک

قابل نور امر شده در خور خود نه در خور ارواح

درین صورت معنی چنین خواهد بود که عقل

از صعود کلم الطیب صعود ارواح کامله و

الکلم الطیب و بمستشهد آورده و مراد

با معنی صرف نموده و آیه الیه یصعد

ولی شیخ داود قیصری شارح فصوص الحکم

نفخ ارواح کامله

عقل اندر سرای پرده کن	از برای قبول کن و مکن
معتبلی بود مدبری شد باز	باز اقبال یافت از پی راز
قابل نور امر شد بهمه	در خور خود نه در خور کلمه
هر که او را مخالف از خود خست	وانکه او را متابع از همه رست
با خرد کن چو مشتری تدبیر	چون قمر دین ز بهر غلبه مگیر

[illegible]

که باعتبار انبساط و احاطه ظاهر وجود او نفس منبسط رحمانی موجود شده اند مراد [illegible]

[illegible]

[illegible]

آشنا نیست هر که بیگانه است
هر کرا عقل نیست دیوانه است
گنگ باید مرید پر نیاز
تا شود عقل ازو سخن پرداز
آنچنان می گشت عقل مرید
مرده بر زر بماند دیو مرید
هر که در عقل همچو سلمان شد
وانکه دیو دلش مسلمان شد
ای دریغ چون ز عقل یافت کمال
سه بیابان برد به سیصد سال
هر کرا رای و روی سلمانیست
آخر از نفس مسلمانیست
نیست از عقل در سرای غرور
عیش از تابش دم انگور
ور خرد نیست در میان سرای
می و شطرنج و نرد و بربط و نای
خرد از بهر امن امر آمد
نز پی خمر و زمر و فسق آمد
عقل فرمان پادشاهی راست
نز پی لاهی و ملاهی راست
زانکه جز زمر و ناهی خمر اوست
آنکه بشنیده اولوا الامر اوست
وین سلاطین که نز ره دین اند
نه سلاطین که آن شیاطین اند
عقل کز بهر مال و جاه بوده است
وانکه عطار نیست آلوده است
عقل طرار و حیله گر نبود
عقل دوروی و کینه ور نبود
عقل از اشعار عار دارد عار
عقل را با دروغ مهر چه کار

[illegible]

قوله عقل تخته است الخ یعنی عقل بمنزلهٔ لوح محفوظست و نفس ناطقه نقوش لوح را ایما می نماید [illegible] اطلاع بر نقوش تخته [illegible] نفس از تخته [illegible] عقل [illegible] نقش نمای [illegible] تخته عقل [illegible]

نغز عقلست و اختران نقلند / بر عقلست و خاکیان طفلند
دایه عقل آمد از برای سخن / مجتهد را نگاهدارهٔ ظن
عقل هم قادرست هم مقدور / عقل هم آمرست و هم مامور
برتر از صورت و مکان و محل / در دروازهٔ جهان ازل
عقل شاهست و دیگران حشمند / زانکه در مرتبت ز عقل کم اند
همه تشریف عقل ز اقتدست / ورنه بیچاره است و گمراه است
عقل کل را بسان بام شناس / نردبان پایه سوی بام حواس
عقل تخته است و نفس نقش نمای / نقش امرست و نقشبند خدای
عقل را داد کردگار این عز / ورنه کی دیدی این شرف هرگز
عقل کان رهنمای حیلهٔ تست / آن نه عقلست آن عقیلهٔ تست
سوی تو عقل صلح با کینست / اینت ریش ارسطو و عقل منیست
از برای صلاح دشمن را / عقل خوانده حواس دشمن را
منگر آن روشنی که هم بغرور / کشت پروانه را چراغ از نور
عقل را هر که با بدی آمیخت / لاجرم عقل جست و او آویخت
آنچه عقلت نمود آن ره گیر / رخ و اسپت چو شد کم شه گیر

[illegible] نقش کل [illegible] اول [illegible] بنقوش [illegible]

[illegible]

وآو چون خواست از علی ابرش
آهن تافته سوی پهلوی کس

زور او چون نیافت جای عقیل
نه بنالید زار عقل عقیل

مر ترا عقل چهره ننموده است
ورت بنمود چهره بر شوده است

تا ترا عقل ره بدین چه کند
خویشتن را بتو حزین چه کند

عقل جایی جمال بنماید
که مزرّقه شود برآساید

ننماید ترا ز خویش نشان
تا تو او را مکان کنی زندان

خردی بوده اصل و انش فرد
زشت نامی شده مرستی دارد

آنکه داهی و آنکه سالوسیست
وانکه غماز و انکه ناموسیست

وانکه او آب ریز قلتبان طلبیست
وانکه اُمّی و آنکه بوالعجبیست

وانکه او بهر مجمع رندان
کرد گُهت تموز در زندان

وانکه سرهای دخمی را باز
بندمه بر نهد برای نیاز

وانکه از سنگ شیشه پردازد
وانکه در حقّه مهره می بازد

وانکه او بر زمین هزاران بار
پای بر سر نهاد چنبروار

هست بسیار زین نسق بجهان
که حساب و شمار آن نتوان

این همه عقلهای مایه نیست
کز پی مال و جاه مجدبیست

[illegible]

آن چراغ بیت المال بود که [illegible] این دو چراغ گرفته

می نوشتم [illegible] آورده ام که [illegible] چراغ از مال خود

چراغ از بیت المال [illegible] برای مهمان [illegible]

[illegible] پهلوی عقیل نهاد عقیل از آن متألم شد و گفت چه چنین کردی گفت تو بدین [illegible]

[illegible]

قوله تا بدانی براستی الخ [illegible] که دل از زشت چشم [illegible] از بهر چشم طهارت [illegible] حاصل معنی این سه بیت [illegible] در بیت اول صفحه نمبر ۳۴۲ [illegible] آنکه کار عقل خود این است که از بیت اول استغنا میشود و بتصحیح محتاج نیست

عقل بر هیچ دل ستم نکند / بطمع قصد مدح و ذم نکند
عقل خود کارهای بد نکند / هر چه آن ناپسند خود نکند
عقل جز خواجهٔ محقق نیست / عقل صوفیچه مبقبق نیست
عقل هرگز بکذب راضی نیست / عقل هرگز وکیل قاضی نیست
عقل جز راست گوی گستر نیست / حیله سازنده و گلوبر نیست
عقل هرگز خطا نیندیشد / با من و تو بلا نیندیشد
عقل را جز صلاح نبود کار / عقل را در صلاح هرزه مدار
تا بدانی براستی نه بریب / که دل از زشت چشم بندد روی
زانکه اندر نگارخانهٔ جان / از پی پنج حس چهار ارکان
هر هوائی که ناپسندیدست / حس نشان ز عقل دزدیدست
هر چه نیکوست گر بدست بدست / آن از آنست گم شده خردست
عقل در دست یک تنه خود رای / چون خر آغشت در طهارت جای
عقل در کشا ز زور و بهتان نیست / پرده پوش فلان و بهمان نیست
کرد چون پای در نهاد عقیل / دست حیدر سزای عقل عقیل
در دو ایتام و انده اطفال / آوریدش طمع به بیت المال

[illegible]

عقل نفسی [illegible] چون [illegible] خود را آمد پیش و قال و قیل در متاع دنیای او آنست که دست حیدر بعقیل عقیل ابن ابی طالب برادر [illegible] بود و این قصه را [illegible] منهاج الطالبین [illegible] صفحه ۳۴۳ [illegible]

[illegible]

هیچ خر را بد است فضل و هنر
زانکه باشد بلای مور از پر
مار را چون اجل فراز آید
بسر ره ورا چرا از آید
ده ایزد دگر سوال و جواب
هر کسی را بقدر عقل ثواب
ویل در جان خویشتن داری
گر خرد را دروغ زن داری
ور نه داریم باور از قرآن
ویل و المرسلات بر خود خوان
عقل را چون بیافتی بنواز
از دل خویش جای او بر ساز
عقل کردت بخوبروی است
مسخ گشت آنکه مسخ عقل بهشت

فی بر الوالدین

پدر و مادر جهان لطیف
نفس گویا شناس و عقل شریف
زین دو جفت ظریف طاق مباش
واندرین هر دو اصل عاق مباش
بندگی کن همیشه ایشان را
مدد از دست ده پریشان را
گر شان بعد امر بپرستند
این دو گوهر سرای آن هستند
پدر و مادرت که نازارند
حکما نفس و عقل را دارند
مایه بخش سپهر و ارکانند
پیشکاران عالم جانند
سبب جسمت این دو جسمانیست
علت روحت این دو روحانیست
این دو از آز در رسید بخاک
وان دو از علم رفته بر افلاک

[illegible]

۳۴۵

[illegible] سبب جسمت [illegible] هیولی و صورت است [illegible]

قوله این یکی الخ
سول سرمیمی دارد ایجا
نسخه سوره ست کی عبارت
از رنگ معروف بمکش شد ۱۲
قوله صفت عاقلان
آنچه نیز از حال و صفت عاقلان درین نوباغ دنیا
[illegible]

وان عملهای خوب آن غافلان و زشت — وان زمین شوره وان زمین کشت
عقل این خاره و آب آن سرشت — دل این خفته عقل آن مست
این یکی عیسی آن دگر خرسول — این سوم خضر و آن چهارم غول
این بلند است و آن دگر کوتاه — این یکی سرخ و آن سپید و سیاه
این همه بیهده است بگذار این — شاه جان القب کن فرزین
تو ممانی طریق هشیاری — زان خرد را دروغ زن داری
پرده از سوی عقل برتر کش — چه زنی دست خیره بر ترکش
چون نه مرد کار روز مصاف — شب روی را بمان خیره ملاف
مرد و رهان درو بی زر جنس — دیر یابد ولیک زود خورد
ز اول خلقت و بآخر عمر — بهره در کار عقل جاهل عمر
صفت عاقلان درین نو باغ — کهنه نو کرد و نشت پیش چراغ
گرد باید ز بهر کسب معاد — کاسه چون کیسه خرد بنهاد
بر در غیب ترجمان خرد است — شاه تن جان و شاه جان خرد است
هر که بهر هوا خرد را راند — از میان دو خر پیاده بماند
گر چه بر بی خرد هوا چیر است — بر در خانه هر سگی شیر است

[illegible]

همه کار تو باد با عقلا　　دور بادی ز صحبت جهلا

فی المروة و السخا

معن دادی خم درم بدمی　　بازکردی بکیس در و رمے
گفتی این خوی نزد من نه بدست　　جود مال و بخیلی خرد ست
مال بدهم بی جوانمردی　　عقل ندهم بکس بنامردی
در سخاوت چنانکه خواهی ده　　لیکن اندر معاملت بسته
ستد و داد را مباش زبون　　مرده بهتر که زنده و مغبون
مرد باشی بگاه بیع و شری　　از ثریا نیوفتی بثری
عقل دست و زبان کوته دان　　آز ورا سر مال ابله دان
ای خرد کرده سرفراز ترا　　سرنگونسار کرده آز ترا
مرد گردد ز چیز در گردد　　تنگ میدان بگرد خود گردد
هر کجا رخ نهادی ای عاقل　　بهتر آئی چو بنداری دل
هر که تدبیر رای بد نکند　　ستد و داد بیخرد نکند
بیخرد باز خود نباشد سود　　بود او آتش است و سودش دود
که ازو تیره تیرگی آرد　　چشم را خیره خیرگی آرد

[illegible]

معن دادی [illegible]

[illegible]

حق آن دو شریف را بگذار / حق این هر دو هم فرو مگذار
زانکه در راه کعبه از سر داد / اشتر این داد و زاد آن داد
خرد از توتیای هر جا دید / آب را در هوا کشد خورشید
خرد آمد مشاطهٔ جانت / خرد آمد چراغ ایمانت
حق درین جهان خرد بست / سر مهرست پایدار خودست
عقل در کارگاه کن فیکون / از پی جلوه و قرار و سکون
در ازل چون حدیث با خود راند / تا ابد همچو کرم پیله بماند
سوی بازار دین چو جستی راه / رستی ار جستی از ملامت گاه
از کژی دور باش کافر مباش / چون نه عود و خیره نار مباش
که کژی تخم عشوه و کین است / راستی عقل عاقبت بین راست
خرد از بد ترا نجات دهد / خرد از دوزخت برات دهد
جاهلی کفر و عاقلی دین است / عیب جوی آن و غیب گوی این است
کشد این را هوا سوی سجین / برد آن را خرد به علیین
منکر آن تات بد چه فرماید / آن نگر کت خرد چه فرماید
کند ار عاقلت بحق در خشم / به از آن کت ببنده ابله چشم

ک
و که حقیقت حق را خود را
حق با این تعبیر فرموده اند
که عقل اول محل و بیت قرینهای
کماله و حکمتهای شامله از ذات
و بطور کمال از حق سبحانه و تعالی
اول عقل صادر شده و بوجود آمده
او جمیع ما سوی و چون محیط
کل ممکنات ست بواسطه او قاله
اشیا تشبیه او بکلمه مناسبت
تمام دارد و سر مهر باین تعبیر
فرموده اند که از عالم روح حقیقت
عقل ممکنات بلکه اشرف پایدار
نفوس است اگر با قضا فنا نپذیرد
شود باین معنی نواهد بود که چون
عقل جوهر اعلی است و جوهر
قائم بذات میگویند بمان منه
چنین بودن او هم پایدار خود و
[illegible]
صفت قصه [illegible] از ازل الی آخر
دارد در حق قوله چو بود آن سکون
عقل در کارگاه موجودات
[illegible]

از پی استفاده تحقیق عقل کل مصطفی و او صدیق
دانم آن جوهر پذیرنده اثر از نور عقل گیرنده
هم دهنده است هم ستاننده هم پذیرنده هم رساننده
متوسط میان صورت هوش شده زین سو زبان زان سو گوش
مدتی گر بعقل هم گردد گرچه باشد بسی پذیر گردد
مرد چون عقل را نیابه گشت جرم و شکل سها چو ماه کند
پادشاهی شود نیابت عقل آفتابی شود ز سایه عقل
جوهر حس چون کند نقصان نقل برتر آید یکی شود با عقل
چون شد از فیض عقل بر خود شاه خلعت شوق یابد از الله
شوق چون در نهادش آمد نیرو عقل کل را نهد بر آئینه رو
تا کنون عقل بد بدو بر امیر زو کنون عقل گشت امر پذیر
چون شود بر نهاد خود مالک بشنود کارجعی الی ربک
بعد از ان سالکان که بشتابند علم حق در حدیث او یابند
تا سخن علم صورت و صفت است نکره بیشتر ز معرفت است
در بهار ار نه عدل وی بودی با گل و با گلاب کی بودی

۳۴۹

یصعد الکلم الطیب والعمل الصالح یرفعه در ان باب واقع شده [illegible] درجات [illegible] استقاط اضافات [illegible] عینیت [illegible] باری [illegible] از عقل کل [illegible]

فوائد شد از زوا امر پذیر تا چار عقل اول در آنصورت یکسر شود عقل کل است المقدس الاعلی میگذرد و با ذات مفیض او است

کتاب مسطور فی رق منشور و البیت المعمور
که در سیپاره قال فما خطبکم و اول سوره طور است
مراد از طور جبل [illegible] است که موسی
علیه السلام بران استماع کلام حق بی [illegible]
[illegible] مراد مطلق کرده است
[illegible] ارض نزد و منابع ۱۲ مراد از
کتاب مسطور قرآنست یا آنچه در
لوح محفوظ نوشته شده رق
منشور کاغذ تنک و پوست آهو
یا صحیفه که گشاده گردد وقت خواندن
و در اصطلاح صوفیه کتاب مسطور ورق
منشور عبارت از نفس منبثه رحمانی
که او را هیولای کلیه گویند و بیت معمور
خانه که واقع شده در آسمان چهارم و عمارت
او بکثرت طواف ملائکه است مر آن را
بحقیقت معلوم میشود و درین بیت مقصود بیان
مرتبه عقل کل است و مراد

حاکم عقل ست او درین بنیاد — نائب محکم ست و لیاشاد
زانکه در مکتب علوم ازل — از پی راندن رسوم ازل
عمل
سقف او در آسمانهٔ عقل — نکتش در کتابخانهٔ عقل
از خرد خواجه شو که سنگ سپید — لعل شد زیر دامن خورشید
اوست بهر بقای جاوید آن — دفتر نفس و خامهٔ فرمان

فی صدق العقل

نور عبارت کتاب مسطورست — رق منشور و بیت معمورست
اوست در سایه و پناه خرد — حاجب بار بارگاه خرد
کدخدای نبی مرسل اوست — عقل ثانی و نفس اول اوست

[illegible] اول ما خلق الله العقل [illegible] اول ما خلق الله [illegible]

[illegible]

حدیقه حکیم سنائی

[illegible]

رنگ پنداشت از تخته آزر / رو بشویش تاب ذُل و نیاز
زانکه اندر سواد شارع شرع / اصل دین را برای نکته فرع
مایهٔ داد از پی درنگ ترا / سه قوی چار گونه رنگ ترا
جان چو در عالم درنگ آمد / خود ازین رنگهاش ننگ آمد
از پی جستن سلامت جان / اسپ تن را درین محیط مران
داند آنکس که اهل دین و ذکاست / که سلامت بساحل دریاست
دست و پایت ببند و غل قضا / هست بسته درین فسیح فضا
پس تو با پای و دست بسته او / روی دریا مجو به پشت کدو
آشنا را اگر نمیدانی / خر بدریا درون چه میرانی
ور ندانی تو آشنا بشنو / خیره بیهوده بر مناره مرو
در سیاحت اگر چه اُستادی / پیش من زین قبل بر استادی
نه چو کشتی شکست در دریا / شد سیاحت وبال ای رعنا

[illegible]

۳۵۱

از دو حرص آب ذل و نیاز بشو از آنکه در سواد یعنی در اصل خلقت که در رسم نقاشان آنست که اول نقش در سیاهی ابکاره کنند بعد از آن رنگ آمیزی میکنند شارع شرع که حقیقت حق بیان و تقلید باشد برای اصل دین و نکته فرع که جمله اصول و فروع دین است پایهٔ بقای نفس انسانی سه قوی و چهار گونه [illegible]

[illegible]

حس مشترک که قوتیست مخلوق در مقدم بطن اول از بطون ثلثه که مرتسم میشود در وی صور جزئیه محسوسه بحواس خمس ظاهری که آنها بمنزله جواسیس اند مر او را بعد از ان نفس ناطقه مطالعه میکند آن صور را [illegible] خیال که قوتیست مخلوق در موخر بطن اول حفظ میکند صور منطبعه در حس مشترک را وقتیکه غائب شود از حواس ظاهری و [illegible] بمنزله خزانه است مر او را و آنچه قوتیست مخلوق در مقدم بطن آخر از بطون ثلثه ادراک میکند معانی جزئیه که متعلق است بصور محسوس مثل عداوت جزئی که ادراک میکند شاة از ذئب حافظه قوتیست مخلوق در موخر بطن آخر حفظ میکند معانی جزئیه را که ادراک کرده است قوت واهمه و او بمنزله خزانه است مر قوت واهمه را متخیله قوتیست مخلوق در بطن متوسط از بطون ثلثه تصرف میکند در صور محسوسه و معانی جزئیه [illegible]

آب فرزانگیش در جویست	عقل همچون بهار دلجویست
صبح اول در وقوع زن باشد	آل برنات شاطرن باشد
پر چون صبح مستنیر بود	شب برناتی از قطیر بود
بر سر شارع مسلمانی	هست در خانگاه ربانی
نه زرای بدی زر و زر بهی	یعنی عقل از برای سرور سر و سهی

في صفة النفس الانسانية

ده حواسش سپاه و او میرست	چار طبعش مرید و او پیرست

[illegible]

متخیله و متفکره نیز گویند

[illegible]

ذات او گشته مستنیر از نفس ‌ ‌ ‌ جنبش او اثرپذیر از نفس

۲ مایه و پایهٔ مدارج اسم ‌ ‌ ‌ علت و آلت مراتب جسم

این همه عقل را مسلم گشت ‌ ‌ ‌ آسمان عقل و روح سلم گشت

فی کمال العقل

۳ سبب امت و رسولی او ‌ ‌ ‌ علت صورت و هیولی او

او نهادست هم بامر قدم ‌ ‌ ‌ صورت اندر هیولی عالم

کان وجودیکه بی زمان باشد ‌ ‌ ‌ از هیولی عقل و جان باشد

از برای تناهی اندر ‌ ‌ ‌ عالم جسم کوهی آمد گرد

متساوی نهاد چون گوئی ‌ ‌ ‌ متفاوت نه سوئی از سوئی

هست ممتد جهان و اندر حد ‌ ‌ ‌ متناهی جهت بود ممتد

۳۵۳

[illegible]

و علت آنست از تقدم ذاتی بر معلول [illegible] ... عقل و جان [illegible] ... زمان بعد از وی [illegible] ... و او عطف میان هیولی و عقل [illegible] ... جان [illegible]

[illegible] ... صاحب ابعاد ثلاثه و ممتد و مقدار نیست که عبارت از کم متصل قار بالذات باشد یعنی اجزای مجتمعه بود و کم از مقولات تسعه عرضست

بعقلت کردیمی عبارت از نفس ناطقه

کرده اند معرفة الله و معرفت الهی بود

خلقت انسان بفضل خلقته ما خلقت الجن و الانس الا لیعبدون که لیعرفون تفسیر

افلاک و وجود شریف انسان است و غرض از

باین اعتبار فرموده اند که غرض چرخ اوست

لولاک ... غرض از خلقت ... غرض چرخ

باین معنی را در ... افلاک نمود ...

بجز از جمله ... سره پای شیخ ...

قوله پل تو بود ... جمال الدین حسین

بهٔ درم که میخرد ۱۲

همه گز اطلس به درم که خرد	جز بزرگی کمال عقل و خرد
همه نیک فلک بجمله پاست	نزد آن دل که معدن خرد است

فی عزة العقل

عزت عقل هست سوی روان | نزد روشن ضمیر پاک روان
در دل و جان آنکه هشیارست | بر سر و چشم آنکه بیدارست
پل تو بر رو سوی آب سره | چون گذشتی ترا چه پل چه دره
در اضافت سوی زمانه لطیف | با اضافت بسوی عقل کثیف
اول و آخر و عزیز و ذلیل | علوی و سفلی و قبیح و جمیل
غرض چرخ و دایهٔ آدم | عرض نفس و جوهر عالم
هم ورای مراتب اسمی | هم پذیرای صورت جسمی

[illegible]

هست اعضا چو شهر شه ورن | عقل دستور و دل در او سلطان
جسم شحنه است و آرزو عامل | این یکی ظالم آن دگر جاهل
عامل ار هیچ شرط بگذارد | خرد او را بشحنه بسپارد
شحنه گر دست چون سگالد بد | وین موکل برو بود ز خرد
نفس سلطان اگر بود عادل | با تن و عقل و جان شود بیدل
ترجمان دلست نطق زبان | مرزبان تنست سود و زیان
ترجمان چون شود روی ز دو زبان | پشت یابد ز قوت سلطان
گر بیابند زینکه گفتم بهر | خوش بود پادشاه و خرم شهر
در همه طالبان کام شوند | ملک و ملک ناتمام شوند
گر نه در دام عقل و دل باشند | همه هم خوار و هم خجل باشند
عقل و دل را اگر مطیع شوند | در حضیض فنا رفیع شوند

فی صفة القوی الثلثة

نفس کو مر ترا چو جاندارست | بی تو در جسم تو چی کارست
گرچه آن پنج شحنه بیکارند | سه وکیل از درونت بیدارند
آن کند هضم و این کند قسمت | آن برد ثقل و این دهد نعمت

ای قواء نفس سلطان [illegible]
[illegible] سلطان
[illegible] اعضا [illegible]
با تن و عقل و جان [illegible]

٣٥٥

و قوله [illegible] قوتی با یکدیگر اتفاق و
قوه ممیزه را اشتغال [illegible]
اختلاف بود [illegible]
[illegible] ١١٣

۱ع قوله بعد از آن الخ یعنی مایه بعد از عقل در ولایت صورت است ابد نفس و طبیعت را بدان که نفس نقاش و طبیعت نقش پذیرست و نفس فاعل و طبیعت منفعل ۱۲

۲ع قوله ز اول جان الخ یعنی مایه از اول جان که مرتبهٔ ارواح که مرتبهٔ عقول و نفوس فلکی باشد و آخر جان که مرتبهٔ جمادیت هم مرجان برو ختم شد یعنی میان مرتبهٔ نباتی و جمادی درین میان همه هست فاعل و منفعل است ۱۲

۳ع قوله در سرای الخ یعنی مایه از پی رفعت قصور و بنا [illegible]

بعد از آن در ولایت تقدیر   مرتبه نفس دان و نقش پذیر

ز اول جان و آخر مرجان   فاعل و منفعل درین دو میان

در سرای صفت پذیر فنا   از پی رفعت قصور و بنا

عقل در بند امر بنشسته   نفس در شوق عقل بخسته

صورت از بهر مایه اندر بند   نه فلک را بدست هفت کمند

وز درون فلک چهار گهر   همه در بند و خصم یکدیگر

سه موالید ازین چهار ارکان   چون نبات و معادن و حیوان

چون نباتی غذای حیوان شد   حیوان هم غذای انسان شد

نطق انسان چو شد غذای ملک   تا بدین وحی باز شد بفلک

ورنه در عالم یقین و گمان   خر همان بوده و حکیم همان

نطق زیبا ز خامشی بهتر   ورنه از جان خموشی بهتر

در سخن دُر ببایدت سفتن   ورنه گنگی به از سخن گفتن

گنگ اندر حدیث کم آواز   نه ز بسیار گوی بیهوده ساز

گر ز غفلت نصیحت محکم   که نکوگوی باش یا ابکم

فی المراتب الجسمانی

[illegible]

از پی مصلحت درین بنیاد
کاولش آتش است و آخر باد
قهرمان امین یزدانی ست
بهرمان نگین انسانی ست
عقل جز داد و جز کرم نکند
که اولو الامر خود ستم نکند
عقل چون پر کشاد زاغ هوس
در کشد چون تذرو سر در خس
راکبی کز خرد عنان دارد
اسپ انجام زیر ران دارد
چهره را که روز بد نبود
هیچ مشاطه چون خرد نبود
از خرد بدگهر نگیرد فر
کی شود سنگ بدگهر گوهر
مرده ای خواجه وز سگی بتر
با خرد راز گو نه با دل خود
با خرد باش وز هوا بگریز
که هوا علتیست زهر آمیز
کون بی تجربت فساد بود
تجربت عقل مستفاد بود
خرد از اهل تعاطفت باشد
ختم عمرش برین صفت باشد
خرد از اهل بر و احسانست
زانکه خود خلقتش برین سانست
حرف بد بر زبانش چون باشد
هر که با دین بود نه دون باشد
ملک عقل از عقود کانی به
پادشاهی ز پاسبانی به
عقل را هیچ مدح نتوان گفت
جز بعهد دگر مدح نتوان سفت

۳۵۷

[illegible]

یعنی بود او عین نابود
و کون یا او عین فساد است
[illegible]

و در بیت ثالث اشارت [illegible] باقی و حیوانی وان کنایه از نفوس ثلاثه [illegible] حس ظاهر است و در [illegible] تخصیص [illegible] تواند بود و در بیت ثانی حافظ و مدبر همان بعقل ناطقه است که در بیت اول اشاره [illegible] وزان [illegible]

چهارم اشاره بقوت هاضمه است که خادم غاذیه است و غاذیه از قوی ثلاثه نفس نباتیست که بعد از وی نامیه و مولده [illegible] و تولید مثل باشد [illegible] قوت [illegible] آلت تغذیه است و تو [illegible]

آن نیاید ره این کند تدبیر　　این شود حافظ آن کند تغییر
آن نه بینی که چون بخواب شوی　　فارغ از رحمت و عذاب شوی
از برای فراغت خوابت　　وز برای صلاح اسبابت
اندرین خاکدان آتش و باد　　زابروی تو سپهر خاک نژاد
تا ترا بر سر سریر خرد　　بنشانند بهر آفت خود
تو بر آسوده و خرد بر کار　　تو بخفته درونت او بیدار

فی الجمع بین العقل والشرع

عقل چشم و پیمبری نور است　　این از آن آن ازین نه بس دور است
نور بی چشم شاخ بی بر دان　　چشم بی نور جسم بی سر دان
این که در دست شهوت و خشمند　　چشم بی نور و نور بی چشمند
این تواضع نمای پر تلبیس　　وان تکبر فزای چون ابلیس
این ز دست امیر چیز دهد　　وان ز کون رئیس تیز دهد
نیست جز شرع عقل و جان و دماغ　　خلق را در ره خطه چشم و چراغ
چون ترا از خرد هوا بلست　　خندت آید ز هر چه جز خرد است
چون خرد سوی هر دلی پوید　　وز دل هر کسی سخن گوید

[illegible]

علم باشد دلیل نعمت و ناز	خنک آنرا که علم شد ممتاز
روز بگذارند اهل علم و هنر	سینه شان گنج و نکته شان گوهر
صبر مردان چو جفت شد با علم	چون بیاید خلق باشد و حلم
علم از حلم نیک می گردد	سنگ بی سنگ لعل می گردد

فی وضع الشی بغیر موضعه

آن شنیدی که ابلهی برخاست	سرگذشتی ز حیزی اندر خواست
که بگو سرگذشتی ای بهمان	گفت رو رو زریخ مزن هله هان
کسی از حیز سرگذشت بجست	حیز را کون گذشت باشد چست
گوش شو می همه سخنها دار	وانچه زو به درون جان بنگار
هرچه یابی صفا بدان ده روی	وانچه بینی کدر گذر کن ازوی
صحبت ایزدست درگردن	خواندن علم نه کار نا کردن
گرده همچو کوز بن گردن	از چه از عشوه تو قفا خوردن
مخبران عشوه کاندرین بنیاد	عشوه تن پر کند ولیک از باد
مشک پر بادی از غرور این تن	ریسمانی عشوی بیک سوزن
در جهان خراب بی فریاد	کس گرفتار باد عشوه مباد

[illegible]

۵۹

خذ ما صفا ودع ما کدر

[illegible]

[illegible]

شور ها کن جهان فانی را | تا بدانی جمال باقی را
آنکسی کو بملک عقل رسید | هر دو عالم چنانکه هست بدید
از برای حصول نعمت دل | در دل آویز خاک بر سر گل
ای خداوند خالق سبحان | من رهی را بملک عقل بیان

الباب الرابع فی فضیلة العلم والذین اوتوا العلم درجات

سخن عقل چون تمام آمد | علم را در جهان نظام آمد
علم سوی در اله برد | نه سوی نفس و مال و جاه برد
آنچه دانسته بکار در آر | پس دگر علم جوی از پی کار
حلم باید نخست پس علمت | برخور از علم خوانده با حلمت
علم بی حلم خاک کوی بود | علم با حلم آبروی بود
جان بی علم تن بمیراند | شاخ بی بار دل بگیراند
جاهل از علم جاه جوید سود | مرد آجل لعاجل آرد زود
مرد بی علم لیف دُرد بود | دُر ز بحر بزرگ خرد بود
هر کرا علم نیست گمراه است | دست او زان سرای کوتاه است
مرد را علم ره دهد بنعیم | مرد را جهل در کشد بجحیم

[illegible] ۳۵۸ [illegible]

[illegible]

آن حکیمان کز خوی بنمایند   بر گل و بر دولت بخشایند

فی الجاهل و تطیین العالم

رافضی را عوام در تف کین   میزدند از برای حمیت دین
یکی از رهگذر درآمد زود   بیش از آن دکه آن گره زده بود
گفتم ار میزنند ایشانش   بهر اشکال کفر و ایمانش
تو چرا باری ای بدل سندان   بیخبر کوفتی دو صد چندان
جرم او چیست گفت نشنو نیک   من ز جرمش خبر ندارم لیک
سنیان میزنند من بدمش   زدمش از بهر مزد میزدمش
علم خواندی نگشتی اهل هنر   جهل ازین علم تو بسی بهتر
علم را نیست هر که آماده   مثلش چون کهست و بیجاده
سنگ بیجاده گر بطبع و سرشت   برتر آمد ز خاک خرمن و کشت
گرچه در جذب کاه کرد بسیج   کهربا از که چه خیزد هیچ
عالم علم عالمیست فراخ   بخ بخ آنرا که شد درو گستاخ
عالم علم عالمیست شگرف   نیست آن خطه خط خط و حرف
چون ترا جهل و ل میراند   که ترا خود بآدمی خواند

[illegible]

کهربا ... شود آورده اند
بود که بهمان ... سنگریزه
مانند کاه را
جذب کاه بکند

قبلهٔ اول ز قبله باز شناس   تا بدانی تو فربهی ز آماس
چند ازین در نقاب محتالی   چشمها درد و لاف کحالی
هر که مغرور بانگ غولانست   جایش زیرام غیلانست
علت از جان و مالیت از تن تست   آن و معشوقه این و دشمن تست
پاک شو تا ز اهل دین گردی   آنچنان باش تا چنین گردی
رهروان را ز منطق نبود ساز   میل فربه بود ضعیف آواز
علمدان کز خدای دو جهانست   و آنکه نادان حقیر و حیرانست
حکما بار حیله بر بستند   جمله رفتند و زین هوس رستند
تو بگل و دل درین جهان بستی   ای نه هشیار چون چنین مستی
علمدان خاصه حسن را آمد   علم خوان شوخ و نرگدا آمد
بهر دین بر سفیه رای مزن   رگ قیفال بهر پای مزن
بر ز نیکان سلامتی نشود   که ز سجاده قیمتی نشود
در ره حق نه برای زر زنند   باسلیق از برای سر نزنند
آنکه را علتی بود در پشت   چون بنالد ز پنجه و انگشت
چون تو بر سر نهی ورم هم   نقر آید ز مرهمش مرهم

ک قیفال
رگیست در ژرفی بطن
درون بالاتر از اکحل
واقع شده و فصد آن
اعضاء اعالی بدن و دماغ
را مفید باشد ۱۲ باسلیق
رگیست در ژرفی بطن

۳۶۶

[illegible]

بوده بیند کسی که جانورست / وانکه نابوده بیند آن گرست
هرکه شد جان زعلمش آسوده / بوده دانست و دید نابوده
جان عالم بود مآلی بین / دیدهٔ جاهلست حالی بین
زانکه نازیرکان و طراران / گل فرستند سوی گلخواران
باز عالم چو بیندش با گل / سر وگرداندش گل اندر دل
لذت گل بدلش سر وکمند / دلش از گل بحیله فرد کند
از پی مصلحت بزو خندد / کانچ اخی دربروت او بندد
چون ترا از تری و دل سست / آنکه شیر خرست و هم ز خرست
نیک نادان در جهل نیکو نه / بد دانا ز نیک نادان به
کار یک ساله را بها دو درم / علم یک لحظه را بها عالم
آن کشد زین این کشد زان بار / که عمل مرکبست و علم سوار
چه کنی علم در میانهٔ گنج / کار باید که کار دارد صح
علم نر آمد و عمل ماده / دین و دولت ازین دو شد زاده
عالمان خود کم اند در عالم / باز عامل میان عالم کم
زعفران خوار تازه روی بود / زعفران سای یافه گوی بود

له قوله [illegible]
مصلحت [illegible]
بفتح [illegible]
و سکون [illegible]
[illegible]
[illegible]

[illegible]

علم خوان گرت ز دوست رگی   زانکه شد خاص شه بعلم سگی
از صفات سگی تهی کن رگ   ورنه در رستخیز خیزی سگ
ننگ دارد بسی بطبع و بدل   سگ عالم ز آدم جاهل
چون نباشد چو خر سر افگنده   تیز خر به ز ریش خربنده
علم دین بام گلشن جانست   نردبان عقل و حس انسانست
از پی دوست را و دشمن را   علم جان را به و عمل تن را
سوی عالم نه سوی صاحب ظن   دانش جان به از توانش تن
حلقه دام تو توانش تن   هست شبها بروز آبستن

فی العالم و المتعلم

از عمل مرد علم باشد دور   مثل این مهندس و مزدور
آن ستاند مهندس دانا   بیکی دم که پنج مه بنا
وآن کند در دو ماه بناگرد   که نبیند بسالها شاگرد
باز شاگرد آن چشد بسر بر   که نیابد بعمرها مزدور
مزد این کم ز مزد آن زانست   کین بتن کرد وآن بجان و دانش
این بکرده بدیده قسمش را   وان نکرده بمانده اسمش را

قوله حلقه دام الخ [illegible]

گرچه حاجی مناسک آموزست
پوست عالم مز بهر آلودست
عالم آنکس بود که معنی بگر
گر محدث بود ندیش وان
ور ره از آبهای جانکاهست
لاجرم دیده بایدت ناچار
زان همه هیچ همرهی مطلب
گر خود از بهر آب و نان نبود
بهر پاس ست مار بر سر گنج
ناطق عقل صدق و دانا به
کار بی علم بار و بر ندهد
ور دهی علم تخم در شوره است
دانشی کان فزون ز کار بود
علم کان زیر دست مزدورست
مرد دین تا بجست و بنمارست

عمل و علم او ره افروزست
وز درونش بسنگ اندودست
آورد او برون ز انده فکر
ور محقق بود حکیمش خوان
پیل نگهبان بود نه همراهت
اندرین ره رباطیان بسیار
توشه جوی از برای خود مکسب
هم ورع نگاهبان نبود
نز پی آنکه گیرد از وی رنج
مستمع در عمل توانا به
تخم بی مغز بس ثمر ندهد
علم بی درد سنگ در گورست
همچو در دیده انتشار بود
آن نه علمست کان همه درست
همچو ناقه درست و بیمارست
ناقه بقاف یعنی ضعیف قول

منه آنست که تقیهٔ عینیه از آنچه بود [illegible]

قوله گرچه حاجی [illegible]

حدیقه حکیم سنائی ۳۶۵

فنخ بفتح اول بروزن [illegible] یعنی شادی و [illegible] عیش باشد و بمعنی حاصل و نفع و سود هم آمده ۱۲ برهان قاطع

شادی دل شراب خوار خورد / انده دل شراب دار برد

چند پرسیم چون گرانجانان / که عمل چیست با سخندانان

مرد رازه ز حال برخیزد / حال باید که قال برخیزد

از سخنگوی قال پیش حال / از زره گر زره طلب جوال

زاد این راه عجز و خاموشیست / قوت و قوت مرد کم گوئیست

رهروان را چو درد راهبرست / آنکه را درد نیست کم ز خرست

فی شرف المحبة

آن یکی خیره ز اشتری پرسید / که مر او را چنان مسخر دید

که چرا با چنین قد و قامت / کودکان را همیکنی طاعت

هیکلت بس شگرف گاه طلاع / کودکان را چرا شوی مطواع

دادش اشتر جواب گفت ای مرد / من شدستم چنین متابع درد

من چو از کودک ارچه بگریزم / بمهار و رسن کنی نگرم

در دگر دست مر مرا کردی / من شدستم متابع دردی

هر کرا درد راهبر نبود / مرد را زان جهان خبر نبود

مرد را درد عشق راهبرست / آتش عشق مونس جگرست

[illegible]

له قوله سخنگوی
یعنی جوال بعضی اول
رونن ز قال ظرف
باشد از پیش با قد که چه
دران گفته و بعضی گم
و جلوه هم آمده کنایه
از بدن انسان
[illegible] ۳۳۶
[illegible]

علم در مزبله فرو ناید — که قدم با حدث نکو ناید
روز اول چه بینوا چه نوا — شب آخر چه پادشا چه گدا

فی الاخلاص الریا

شبلی آنکه که شد درین ره صید — رفت یک روز پیش پیر جنید
دیدها کرد بر دو رخ چو دو جوی — یا مرادی و یا مرادی گوی
پیر گفتش خموش باش خموش — بر ره او بر و سخن مفروش
در ره او سخن فروشی نیست — در رهش بهتر از خموشی نیست
در رهش رنج نیست آسانیست — بیزبانی همه زباندانیست
بگذر از قال و حال پیش آور — قال قیدست از و سبک بگذر
آنکسانی که بستهٔ حالند — برگذشته ز قیل و ز قالند
در مناجات بیزبانان آی — هرچه خواهی بگوی و لب مگشای
بگذر از قال و قیلهای محال — ذرهٔ صدق بهتر از صد قال
راه تقلید و قول رو بگذار — وز هوسها بجمله دست بدار
گر مراد تو اوست خود داند — پس گر او نیست اینت نشناند
از هوس گفت جز که دعوی نه — چون جرس جمله بانگ و معنی نه

حدیقهٔ حکیم سنائی
۳۶۷
[illegible]
برهان قاطع
[illegible]
برهان

علم را چون تو خوانی از بازی   آلت جاه و ساز ره سازی
کشد آن علم جانت در امواج   بدل تاج دین کند تاراج
باز گر علم مر ترا خواند   بر براق بقات بنشاند
تا بدانجا که چشم او بیند   تا نه بنشاندت نه بنشیند
علم کز بهر دین و داد بود   آتش و آب و خاک و باد بود
علم کز بهر باغ و راغ بود   همچو مر دزد را چراغ بود
علم کز بهر حشمت آموزی   حاصلش رنج دان و بدروزی
زانکه جان آفرین چو جان ننمود   علمدان همچو علمخوان نبود
نیک خواند و لیک بد گردد   ره مجر و لیک گرد خود گردد
نه پی کار داشت علم ابلیس   داشت بهر تکبر و تلبیس
قدر دین تو دیو نه داند   که ده عشوه دینت بستاند
تو ز ابلیس کم نه ای خر   زانکه تو دین فروشی و دین خر
چون تو در دام او برآویزی   از خدای و رسول بگریزی
هر که راست کرد گفتارش   تا ابد کس ندید هشیارش
آنکسی از خدای برخورد   که حدیث و حدیث یکی شمرد

[illegible]

له قوله علم را
چون [illegible]
یعنی بسان
[illegible] علم
۲ له قوله آنکسی
الخ حدیث [illegible]

حدیقه حکیم سنائی
۳۶۶

[illegible]

فی العجز و السکوت

شبلی از پیر روزگار جنید
کرد نیکو سوالی از پی صید
گفت پیرا نهاده جمله علوم
مر مرا کن درین سخن معلوم
تا بدانم که راه عقبی چیست
مرد این راه ازین خلایق کیست
گفت برگیر خواجه زود قلم
تا بگویم ترا ز سر قدم
شبلی اندر زمان قلم برداشت
وانچه او گفت همچنان بنگاشت
گفت بنویس بسم الله
چون نبشتی حدیث شد کوتاه
گفت دیگر چه گفت نیست جز این
خود همین بست کردت تلقین
علمها جمله زیر این کلمه است
هست صورت یکی ولیک همه است
علم جمله جهان جزین مشناس
بشنو فرق فربهی ز آماس
این بیان و ز قیل و قال گریز
جمله امنیت و زان دگر پرهیز
رهروانی که چشم سر دارند
دیده بر پشت راهبر دارند
تو همی در طلق مقلدی نه رواست
که نه راه خدای راه هواست
تو بدو داده و او بتو روی
هر دو همره چو حلقها در موی
بهوا او ترا تو او را دوست
بت پرستی تو بت پرستی او ست

[illegible] ۱۲

[illegible] ۹۹ [illegible]

راه بر دارند یعنی بتقلید پیر روی می کنند و از حقیقت خبر ندارند ۱۲

مرد معنی سخن ندارد دوست زانکه بد دوست مغزها را پوست

از مقلد مجوی راه صواب نردبان پایه کی بود مهتاب

هر که از علم حق حجت برد هر که از روی موها گزید برد

علم مخلص درون جان باشد علم دزدی بر زبان باشد

علم با کار سودمند بود علم بی کار پای بند بود

علم حق از درون اهل صواب همچو در جوی خرد روشن آب

که بهر جا رسد چو در دانش بد هر بر مزاج او جانش

زین لطیفه کار باید سخت برگ باشد گیاه جان درخت

علم در مغز رست و عمل در پوست همچو نور چراغ و روغن اوست

که کند به چه نیست یک حاذق پیر را فالج و جوان را دق

نیست یک مرد صادق اندر کار لیک هستند مدعی بسیار

دانش آنجا که رخ بخلق آرد مرد دانش بخلق بگذارد

دانش آن خوبتر که بهر هیچ تو بدانی که می ندانی هیچ

نیست از بهر آسمان ازل نردبان پایه به ز علم و عمل

گر برای خداست اندک بس ور پی مال و جاه هست هوس

در یافت کرد دوست بیان آنکه بام آمده بطریق استعاره ازین خود گفت که اگر کسی لفظ [illegible]

[illegible]

خیز و بنمای عشق را قامت
که موذن بگفت قد قامت
عشق گوینده نهان سخنست
عشق پوشیده برهنه تنست
عشق هیچ آفریده را نبود
عاشقی جز گزیده را نبود
آب آتش فروز عشق آمد
آتش آب سوز عشق آمد
عشق بی چار میخ تن باشد
مرغ دانا قفس شکن باشد
جان که دور از یگانگی باشد
دانکه چون مرغ خانگی باشد
کش بسوی علو سفر نبود
پر بود لیک اوج پر نبود
همتش آن بود که دانه خورد
قوتش آنکه گرد خانه پرد
بندهٔ عشق باش تا برهی
از بلاها و زشتی و تبهی
بندهٔ عشق جان محرم باشد
مرد کشتی نه مرد در باشد
کشتی ز آرزو دان پُر
قعر دریاست جای طالب دُر
طمع از دُرّ آبدار ببر
خردی را چه ره بود زی دُر
عزم خشکی بر اسپ و بر خر کن
چون بدریا رسی قدم سر کن
مرد گر جوی را بدریا بار
جان و سر دان همیشه پای افزار
سفر آب را بسر شو پیش
اندر آموز هم ز سایهٔ خویش

[illegible]

صفت عشق [illegible] در وقت پیدا [illegible]
و دران وقت [illegible]
آفریننده است [illegible]
که قال العارف الرومی
رحمة الله علیه

ق قوله نیک و بد الخ [illegible] میل تو نه از خواست تست [illegible]
ق قوله کی [illegible] هرگاه آتش در دل باشد [illegible] تسکین [illegible] ۱۲

آنکه هرگز نبود با خود یار	اوست از عمر و علم برخوردار
نیک و بد میل تو نه از خواستست	بد و نیک تو همچو [illegible]
کی بود مر بخار را تسکین	کآتش اندر دلست ای مسکین
آتش دل ز حکمت چپ و راست	نشود جز بباد بیزن کاست
دل تهی کن ز آتش پنداشت	که کف خاک باد و آب نداشت
ساخته راه را همه اسباب	سوی منزل رسیده در تک و تاب
بی رفیق اینچنین ره هایل	رفته و کرده جسم را بسمل
همه درباخته ز خود الوان	رفته نفس و بمانده جان و روان
کرده این نفسها بجمله فدی	ساخته از قالب و نفوس عدی
روح صافی بمانده تن رفته	صدق مانده بجای و فن رفته
معنی کار را [illegible] شده	عشق ارواح را گنجینه شده
چون شدم فارغ از طریق جواز	عشق را زین سپس کنم آغاز

الباب الخامس فی صفة العشق والعاشق والمعشوق

دلبر دلربای عشق آمد	سربر سرنمای عشق آمد
عشق با سر بریده گوید راز	زانکه داند که سر بود غماز

ق قوله آتش دل که عبارت [illegible] چون دود عشق از
حکمت چیست بهست که کنایه از علوم
متداوله مجازیست [illegible] نشود و هیت
ما بعد [illegible] یعنی [illegible] ۱۲ ق قوله دل
تهی کن الخ یعنی دل از آتش پندار خالی
کن که تو کف خاکی بیش نیستی و کف خاک
باد پندار و نخوت و آب و تاب [illegible]
[illegible] ۱۲

[illegible]

قوله راه نایافتن الخ [illegible]

راه عشق را که ورای نه فلک است [illegible]

[illegible]

عشق چون گردی و دادیت شکست / پای عاشق دو دست چرخ ببست

فی کمال العشق

عاشقی را یکی فسرده بدید / که همی مرد و خوش همی خندید
گفت کآخر بوقت جان دادن / چیست این خنده و خوش استادن
گفت خوبان چو پرده برگیرند / عاشقان پیش شان چنین میرند
عشق را رهنمای و ره نبود / در طریقت سر و کله نبود
عشق معشوق اختیاری نیست / عقد زآنسان که تو شماری نیست
عشق را کس وجود نشناسد / هر دلی را وطن نمی باشد
گر نکو بنگری نه جای شکست / عشق را راه و رای نه فلکست
راه نارفته را نیافتن ست / عشق بی خویشتن شتافتن ست
عاشقی خود نه کار فرزانه است / عقل در راه عشق دیوانه است
در ره عشق کائنات همه / ستد از عجز خود برات همه
عرش و فرش از نهاد او حیران / باز گشته ز راه سرگردان
کس نداده نشان ز جوهر عشق / هیچکس ناشسته همبر عشق
نقد عشق از سرای ارواحست / نه ز اشخاص و شکل و اشباحست

یعنی عشق [illegible]

قوله راه نارفته منظور و مراد [illegible] از راه نارفته در اصطلاح اهل سلوک آنست که کسی را از طریق جذبه و محبت باشد و درین راه تصفیه قلب را تقدمست از تزکیه نفس و راه اجتهادات کم و خطا نابست نیست و این طریق طریق محبوبان و مرادانست بخلاف طریق سلوک که طریق محبین و راه مریدین است در آن راه تزکیه نفس [illegible] ابتداست و تقدم تزکیه نفس بر تصفیه [illegible] قطع مقامات عدیده مشروط است [illegible] تفصیل چنانچه از شیخ علی [illegible] از متقدمین همین طریق المقاصد [illegible] رسیده از این یعنی بیت چنین باشد که راه نارفته یعنی طریق ناسلوکی که طریق جذبه و محبت باشد آنرا نیافتن ست [illegible] [illegible]

گر چنین جوی ور نه پیش بتان / تو چه بینی ز مهر تو تابان
تا ازین سایه می هراسی تو / ور ز خور مهره چون شناسی تو
نیست در عشق غیر خود موجود / عاشقان را چه کار با مقصود
عشق و مقصود کافری باشد / عاشق از کام دل بری باشد
بیخودان را ز عشق فایده است / عشق و مقصود خویش بیهوده است
عاشق آنست که ز جان و ز تن / زود برخیزد و بگفته سخن
جان و تن را همی محل ننهند / گنج را سکه و محل ننهند
تا بود جعفری بلون چو ماه / ننهد بدرهای سیم سیاه
گرد کار لطیف خالق بار / هست خود پاک و پاک جوی کار
ای دریغا که با تو این معنی / نتوان گفت زانکه هست عمی
بر صدف گر چو یافت جانت بنه / ور نه خرمهره را ز دست مده
غالت از سایهٔ هوست بره / لاف که برگ طاعتت بدوح
خطهٔ خاک لهو و بازی راست / عالم پاک پاکبازی راست
عاشقان سر نهند در شب تار / تو بر آیی که چون رهی دستار
عشق آتش نشان بی آبست / عشق بسیار جوی کمیابست

بیخود

[illegible] ۲

له وقد در
بین الزمره
بعض نسخ [illegible]
که نوعی از بوق
است و آنرا در
بازیگاه ها و عماریها
نوازند [illegible]
۲۷۳
[illegible]

ولذا آدم را از عشق اهبطوا منها [illegible]

قلنا اهبطوا منها جميعا فاما يأتينكم مني هدى فمن تبع هداي فلا خوف عليهم ولا هم يحزنون [illegible]

[illegible]

چون همه لطفها بدید از حق — عشق جانش ندا شنید از حق
گرچه ذاتت بعقل فرزانه است — عشق بگذار کو هم از خانه است
زیرکی دیو و عاشقی آدم — این بیان تا بدان رسی در دم
عشق در پیش گیر و دل بگذار — کز دل خیره بر نیاید کار
سرورا عشق تاج سر باشد — عشق بهتر ز هر هنر باشد
عاشقی بستهٔ خرد نبود — علت عشق نیک و بد نبود
آدم از عشق اهبطوا منها — آمد اندر جهان جان تنها
عقل عزم احاطت وی کرد — غیرت عشق پای او پی کرد
برگزیده دو مرغ بهر دو کار — عقل طوطی و عشق بوتیمار
قدم عقل نقد حالی جوی — شعلهٔ عشق لاابالی گوی
باشهٔ عقل صعوه گیر بود — کرکس عشق باز پیر بود
در ره عشق ما همه طفلیم — عاشقان صافی اند و ما ثفلیم
بالغ عقلها بسی یابی — بالغ عشق کم کسی یابی
در جهانی که عشق گوید راز — عقل باشد در آن جهان غماز
تا تویی مانده و عقل تو باز — تو چو کبکی و عشق همچون باز

یعنی تو و عقل تو تنگ [illegible]

حدیقهٔ حکیم سنائی ۱۳۶۵ [illegible]

[illegible] فمن تبع هدای فلا خوف علیهم ولا هم یحزنون [illegible]

[illegible] قال المولوی المعنوی [illegible] دفتر اول المثنوی [illegible]

[illegible]

صفت خاص حق و هم حقیقت جامعهٔ انسانی که مجلای جمیع مراتب ظهور و وجود است [illegible] و بمقتضی فیضی که از مبدأ [illegible]

[illegible] شده دل عشق [illegible] آنست که آدم [illegible] لازم [illegible] قوله چون ره [illegible] در بهشت بتخت سلطنت متمکن شد [illegible] عریان [illegible] اشارت [illegible] کما اخرج ابویکم من الجنة [illegible]

کفر و دین عقل را مسلم بود　　عشق با کفر و دین کدام بود
هر چه در کائنات جزو و کلست　　در ره عشق طاقهای پلست
هیزم و میوه دار و خار و خدنگ　　همه را گرد آتشی یکرنگ
بید و عودی که سوختی همبر　　دود اگر دو یکیست خاکستر
نزد آنکس که عشق رهبر اوست　　کفر و دین هر دو پرده در او
مرد صورت پرست را که کا　　کفش و دستار دان یکی زنار
سوی آن کفر و دین زشت و نکو　　که ز دین نقش بیند از خر پوست
هر چه آن نقد و رگ و پوست　　از سرا ضرب عشق بیرونست
عشق برتر ز عقل و از جانست　　لی مع الله وقت مردانست
عقل مردیست خواجگی آموز　　عشق دردیست پادشاهی سوز
طفل را باز عشق پیر کند　　پشه را عشق باشه گیر کند

فی قصة آدم و عشقه

دل خریدار نیست جز غم را　　آن نه بشنیده که آدم را
غمزه عشقش سوی جنان آورد　　از دل عشقش بخاکدان آورد
چون ره علم رفت سلطان شد　　چون پی دل گرفت عریان شد

[illegible]

هر که را عشق آن جمال بود درد بی دال و رنج بی دال بود

گرچه بیرون طرب فزون دارد نوحه گر عاشق از درون دارد

مرد عاشق کبود بر باشد مرغ دولت بریده پر باشد

ور بود خلق و کام اهل هنر از پی کام جستن غم‌گر

هست حلو المذاق تلخ بلاش هست عذب المساغ داغ قضاش

گر همی لعل بایدت کان کن ور همی عشق بایدت جان کن

مرد تاریک را ای روشن روی گرد وا ز تف عشق جوشن روی

عقل و نفس و طبیعت ار بی کیست همه در جنب عشق دانی چیست

نفس نقشی و عقل نقاشی طبع گردی و عشق فراشی

عقل چون نقش بست نفس شنز عشق چون نی بداد طبع بمرد

در طریقت سر و کلاه مدار ور بداری چو شمع دار از نار

تا دولت زیر چرخ گردانست هر چه زی تو بدست نیک است

بگذر زین سرای هزل و هوس مر ترا آن سرای خلد و بس

در جهانی چه بایدت بودن که به نیکان تو اش همی خون

آدمی زیر طبع کی شاید چار حمال مرده را باید

۲۸

بجای تو در «لطائف» [illegible]

معنی آسانی و در رفتن اینجا

اراده است

قوله سخت را مانند بوسا

از تف عشق نرم بکند

در اینجا مراد از [illegible]

حق پژوهان که راه دل سپرند
عقل را لاشهٔ دبر شمرند
عقل در کوی عشق نابیناست
عاقلی کار بوعلی سیناست
محدث خلعت از قدم که بود
روز کور از سپیده دم که بود
چون ترا عشق نیست کی خوانی
مزهٔ نان نخورده کی دانی
عشق را جان بوالعجب داند
زانکه تفسیر شهد لب داند
صورت عشق پوست باشد پوست
عشق بی میم و شین و قاف نکوست
در ره عاشقی سلامت نیست
اضطرابست و استقامت نیست
صفت عاشقان ز من بشنو
ور ندانی برو مرا بدو جو

فی ایجاب العشق

دعوی عشق عقل و گفتارست
معنی آنرا محک و معیارست
بنه از هیچ عشق آن داری
درمیان آنچه برمیان داری
بر تو چون صبح عشق برتابد
نه تو کس را نه کس ترا یابد
چون نترسی همی ز مردن خویش
عاشقی باش تا نمیری پیش
کز اجل جان زندگان ببرد
هر که از عشق زنده گشت نمرد
آتش بار و برگ باشد عشق
ملک الموت مرگ باشد عشق

پس مانند مرغ [illegible]
پشت بر پشت [illegible]
[illegible] چون [illegible]
این وقت [illegible]
[illegible] ۳۷ [illegible]
[illegible] قال النبی صلی [illegible]
[illegible]

مرد نشیند و شد بد جله درون		بتهوّر بریخت خود را خون
غرقه گشت و بداد جان در آب		گشت جان و تنش در آخر آب
مرد تا بود مانده اندر سکر		بود در راه سلامت اندر شکر
چون ز مستی عشق شد بیدار		کرد جان عزیز در سر کار
مرد را تا بود شرر در دل		نبود مطلع بحاصل کل
چون شرر کم شد و خبر یابد		آنکه از عقل خود خطر یابد
وانکه او مدعیست در ره عشق		شیر او هست کم ز روبه عشق
هست در بند لقلقه مانده		اثر در معنی و خبر رانده
حال او همچو آن جوان باشد		که خجل گشته از زنان باشد
نشنیدی که آن عزیز چه گفت		چون بر مرد راز خود بنهفت

فی احتراق العشق و اظهاره

رفت وقتی زنی نکو در راه		شده از کارهای مرد آگاه
دید مردی جوان مر آن زن را		کرد پیدا در آن زمان فن را
بر پی زن برفت مرد براه		زن ز پس کرد با کرشمه نگاه
کای جوانمرد بر پی چه کار		آمدستی بخیره رو بگذار

[illegible] ۳۷۹ [illegible]

خلق را تا ز عشق معروفیست
جستن و جستن این و مشغولیست

فی اشتراق العشق

اینچنین خوانده ام که در بغداد
بود مردی و دل ز دست بداد

در ره عشق مرد شد صادق
ناگهان گشت بر زنی عاشق

بود نهر المعالی این باب
زان کنج آب دجله گشته حجاب

هر شب این مرد ز آتش دل خویش
راه دجله سبک گرفتی پیش

عبره کردی شدی بخانهٔ زن
بیخبر گشته او ز جان و تن

باده عشق کرده بد مست
وز وقاحت سباحه کرده بدست

چون برین حال مدتی بگذشت
آتش عشق اندکی کم گشت

خویشتن را در آن میانه بدید
گرد چون و چرا همی گردید

بود خالی بر آن رخان چو ماه
مرد در خال زن چو کرد نگاه

گفت کاین خال هست ای [illegible]
با من احوال خال خویش بگوی

زن بدو گفت کامشب اندر تاب
منشین جان خود بلا دریاب

خال بر رویم ست مادرزاد
آتش عشق تو شرر بنهاد

تا بدیدی تو خال بر رخ من
پر شدی زین جمال فرخ من

خلق را تا [illegible] معلوم نیست تا عشق از عشق معروف است و از جستن که عبارت از طلب عشق باشد و جستن که کنایت است از ترک اعتقاد امور دنیوی که مشغول اند [illegible] ۳۷

[illegible]

ع نهر المعالی [illegible] بغداد است [illegible]

جز بمن التفات کی کردی عمر زشت و نکو کجا خوردی
در نهادت مرا بدی مطلق بد گرا کس کجا شدی ملحق
سوی جز من چو التفات آری از جمال رخم برات آری
مردلافی نه مرد آلافی ناف زنگی نه زنگ آنافی
سست بازار و سخت آزاری خربزه خور نه خربزه کاری
سوخته مغز و خام گفتاری سوده سودا و ساده بازاری
هر که او مدعی بود در عشق هست بیداد کرده او بر عشق
عشق را بیخودی صفت باشد عشق را خود الصفات باشد
هر کرا عشق چهره بنماید دل و جانش بجمله برباید
کس نیاید بعشق بر پیروز عشق عنقای مغربست مرو
عشق را کیستی نکوئی تو بر ره عاشقی چه پوئی تو
عاشقی کار شیرمردانست نه بمحبوبیت بل بر هر آنست
هر کرا سر به از کلاه بود بر سر او کله گناه بود
تا بدانجاے ما و تو داند چون همه سوخت او و داو داند
عقل عمه نماند رجهان چنو نرسد برسد در خود و در و نرسد

ع ۵ عشق را بیخودی [illegible]

ختم الالتفات

ع ۵ [illegible] عقل

واو مخفف

ختم الالتفات

مرد گفتا که عاشق تو شدم / ای چو عذرا چو وامق تو شدم
بیم آنست کز غم تو کنون / بدوم در جهان شوم مجنون
شد وجودم برآن جمال از دست / شیشهٔ جان بسنگ غم بشکست
با من اکنون نه حال ماند و نه هوش / شد زیادت مرا جنون و خروش
ظاهر و باطنم بتو مشغول / گشت و ماند از جهانیان معزول
کرد حیات بر و زن دانا / زانکه آن مرد بود بس کانا
گفت گر شد دلت بمن مشغول / شد وجودم دل ترا مبذول
لیک گر تو جمال خواهی من / بنگری در زنان شوی الکن
همچو ماهیست در شب ده و چار / بنگر آنک چو صد هزار نگار
مرد کرد التفات زی پس و پن / گفت کای سر بسر تو حیلت و فن
عشق و پس التفات زی دگران / سوی غیری بغافلی نگران
زد ورا یک طپانچه بر رخسار / تا شد از درد چشم او خونبار
گفت کای فن فروش بستان خر / گر بدی از جهان بهشت نظر
ور وجودت بمن بدی مشغول / نه بدی غیر من برت مقبول
کل تو سوی کل من ظاهر / گر بدی کی بدی ز من جابر

[illegible]

[illegible] من تحتها الانهار اکلها دائم وظلها تلک عقبی الذین اتقوا وعقبی الکافرین النار [illegible]

در بهشت ار نه اکل و شرب ستی
کی ترا زی نماز قرب ستی

منبلی گفت پرورش قائم
زان شد ستم که اکلها دائم

دوستداران درگهش همزند
لقمه خواران خلد او دگرند

بره شیرمست و مرغ سمین
چشم داری ز وی بیوم الدین

دوستانش همه لقا خواهند
در دعا زو همه رضا خواهند

تو ز وی روزه عرض نان خواهی
می و شیر و عسل روان خواهی

میل تو هست جمله سوی طعام
نه بدار الخلود و دار السلام

حظ دنیاست جفت رنج و تعب
هست ملبوس و مطعم و مشرب

منکح و مسکن و سماع و لقا
وعده داد ست مر ترا فردا

تو بود در بند و قید هر جفتی
بهرش زان سبب همی تفتی

گر ندادیت وعده این هر هفت
زو نه پیدا شدی ترا آگفت

نه ورا بندهٔ نه در بندی
از در خنده چرا خندی

خویشتن بین بوی چو دیو دام
تا بوی زیر چرخ آینه فام

تا بزیر زمانه گلشن ست
نفس در آرزو مراغه زنست

مرغ دولت چو خانگی نبود
زاغ هر جای بود نی برود

[illegible]

[illegible] آن بهشت و صوت
تا آل مال و نعمتهای
که در آنانست که
بیدار [illegible] کاری
کردند و طاعت

دوزخ [illegible] آتش کافران [illegible]

وست جیب از دست است بدان
تا ز تقلید نشمری ایمان

فی حقیقة العشق

عشق مردان بود براه نیاز
عشق تو هست سوی ناز نیاز
ور ره بی نیازی ای درویش
رو تو بیگانه وار از پی خویش
کوششش از تن طلب کششش از جان
جوششش از عشق و آن چششش ز ایمان
کی بود جز بچشم ابله فش
آنکه او جان تن ستاند خوش
بهر جان سعادت اندیشت
هشت خواهشت و نعمت خوان پیشت
عشق چون شمع زنده خواهد مرد
دیده و دل سپید و طلعت زرد
هر کجا شوخی و خوشی باشد
غمزه با حسن و دلکشی باشد
آنچنانی ز عشق طبع و مزیج
که سنجی بچشم عاقل هیچ
کی درآئی بچشم مرد خرد
تو فروشی نفاق و نفس خرد
تا تو او را فروشی این سلعت
او بهر دم نوت دهد خلعت
سلعتش ساعتیست با تو و بس
خلعتش دام و در و بند و قفس
گر ازین دام و بند او برهی
کفش بیرون کنی کله بنهی

فی اضاعة العمر بحکایات الاعجاب

له نقد خوشش
در آخر مصراع اول
مشتق یکی بود که در
اول مصراع دوم است
۳۸۶
[illegible]

گرچه باشد بظاهر همه خوب — لیک باطن بود همه معیوب
نیک داند خدای ستر ذلت — زانکه ز اول خود او سرشت گلت
کی شود عقل تو بدو مدرک — چه نماید ترا بجز مهلک
هرچه از ایزد بود همه نیکوست — هرچه از تست سر بسر آن بدست
کی بسازد بحکم مطلق تو — باد با بادبان زورق تو
خیر و شر نیست در جهان اصلا — نیست چیزی بلی ز وی نهان اصلا
آنچه پیدا و آنچه پنهانست — همه با دانش تو یکسانست
مرگ اگر چند بد نکوست ترا — مال و میراث جمله اوست ترا
هرچه در خلق سوزی و سازیست — اندران مر خدای را رازیست
ای بسا شیرکان ترا آهوست — وی بسا دردکان ترا داروست
بندگان زانکه از قدر حذرست — آن نه زیشان که آنهم از قدرست
قدر و تقدیر او نهاد چو چنگ — کی شناسد همی ز نام و ز ننگ
زان چو بربط بهر خیال همی — خفته نالد ز گوشمال همی
هوش دیوان حکم حق جز مرد — شکر سیلی حق که داند کرد
که کند با قضای او آهی — جز فرومایهٔ و گمراهی

[illegible]

[illegible] اینست [illegible] وما اصابک من حسنة فمن الله وما اصابک من سیئة فمن نفسک [illegible] از نفس [illegible] معنی آیه [illegible] از انسان [illegible] از نیکویی [illegible] از فضل [illegible] خداوند [illegible]

۳۸۵ [illegible] ۵۶ فقوله تعالی [illegible] علی الله من شیء فی الارض ولا فی السماء در سیپاره وما ابرئ [illegible] در سوره ابراهیم واقع شد

یکسانست ۱۲ همه معلومات نسبت آن علم بعلم ذاتی و برای آنکه علمست [illegible] زمین و در آسمان بقدر ذره ای هیچ چیز پوشیده نیست

نفس در پیش عشق سگ درست   نفس در راه عشق بیکارست

فی الرضا والتسلیم

هست حق را ز بهر جان شریف   اندر اشیا حکم صنع لطیف
داند آنکس که خرده دان باشد   کانچه او کرد غیرت آن باشد
سوی تو نام زشت و نام نکوست   ورنه محض عطاست هر چه از دوست
هم بدین پای بند لطف غیب   تاج سر گشت گوشمال و عیب
هست کفارت ار چه هم آری   درد پهلو و رنج بیماری
نه چو پهلوی عایشه بشکست   گفت پیغمبرش که بر وی بست
خار و سنگی را که میخلد در پای   دستگاهی بساختست خدای
زانکه داند کرم که محض کرم   نکند ضایع آن عنا و الم
تو دعا گوئی و اجابت نه   زانکه داری دل انابت نه
زانکه داند خدای انابت را   حکمتش بانعت اجابت را
نکند میل و نی ز اسبابست   بد نه از فصد و قصد جلابست
نام نیکو و زشت از من و تست   کار از و نکو کند درست
هست عالم خدای عز و جل   که ترا چیست پایگاه و محل

هست عالم الخ اشاره بمضمون آیهٔ ان الله بعباده لخبیر بصیر که هم در سورهٔ فاطر و هم در سورهٔ شوری واقع شده و بیتیکه [illegible] ۳۴۸ [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] علما [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]

گرچه باشد بظاهرت همه خوب
لیک باطن بود همه معیوب
نیک داند خدای بی‌زلت
زانکه زاول خود او سرشت کلیت
کی شود عقل تو بدو مدرک
چه نماید ترا بجز مهلک
هرچه ایزد بود همه نیکوست
هرچه از تست سربسر آهوست
کی بسازد بحکم مطلق تو
باد با بادبان زورق تو
خیر و شر نیست در جهان اصلا
نیست چیزی بری زو نهان اصلا
انچه پیدا و انچه پنهانست
همه با دانش تو یکسانست
مرگ اگر چند بد نکوست ترا
مال و میراث جمله اوست ترا
هرچه در خلق سوزی و سازیست
اندران مر خدایرا رازیست
ای بسا شیرکان ترا آهوست
وی بسا دردکان ترا داروست
بندگانرا که از قدر حذرست
آن نه زیشان که آنهم از قدرست
قدر و تقدیر او نهاد چو چنگ
کی شناسد همی ز نام و ز ننگ
زان چو بربط بهر خیال همی
خفته نالد ز گوشمال همی
پیش دیوان حکم حق جز مرد
شکر سیلی حق که داند کرد
کو کند با قضای او آهی
جز فرومایه و گمراهی

[illegible]

ما اصابک من حسنة فمن الله [illegible] وما اصابک من سیئة فمن نفسک [illegible]

بیان [illegible] و بعضی [illegible] معنی آیه [illegible] از نیکیهای انسان [illegible] از بدیهای نفس [illegible]

۳۸۵

قوله تعالی [illegible] ونفضل بعضها علی بعض فی الاکل [illegible] ولا فی السماء در سیپاره [illegible] در سوره ابراهیم واقع شد

و پوشیده نیست [illegible] ذره [illegible] زمین و نه در آسمان برای آنکه علمست ذاتی و نسبت آن علم بهمه معلومات یکسانست ۱۲

نفس در پیش عشق سگداریست
نفس در راه عشق بیکاریست

فی الرضا و التسلیم

هست حق را ز بهر جان شریف
اندر اشیا حکم صنع لطیف

داند آنکس که خورده دان باشد
کانچه او کرد خیرت آن باشد

سوی تو نام زشت و نام نکوست
ورنه محض عطاست هرچه ازدوست

هم بدین پای بند و لطف غیب
تاج سرگشت گوشمال ادیب

هست کفارت ارچه هم آری
درد پهلو و رنج بیماری

نه چو پهلوی عایشه بشکست
گفت پیغمبرش که بر وی بست

خار سنگی را که میخلد در پای
دستگاهی بساختست خدای

زانکه داند کرم که محض کرم
نکند ضایع آن عنا و الم

تو دعا گوئی و اجابت نه
زانکه داری دل و انابت نه

زانکه داند خدای انابت را
حکمتش با نعت اجابت را

نکند میل موذی ز اسبابست
بد نه از قصد و قصد جلابست

نام نیکو و زشت از من و تست
کار ایزد نکو کند بدرست

هست عالم خدای عز و جل
که ترا چیست پایگاه و محل

قوله هست عالم الخ اشاره بمضمون آیه ان الله [illegible] در سوره [illegible] در سوره شوری واقع [illegible] ۳۸ [illegible]

وزن سر همچو وزن سر کبست / برگ دل همچو برگ گل تنگست
بر دل اهل دل بوقت طعام / گندمی کز دمی بود ز حرام
چون نشوئی همی دل جاهل / رقم کاز زان بسنه بر دل
دل که باشد سیاه چون پر زاغ / صید طاؤس کی کند چو چراغ
دل آنکس که هست بر تن شاه / جانش آهست جامهٔ درگاه
باز چشم تو در ره اسباب / هست سوی شراب جامهٔ خواب
چند باشی بغفلت ای بدرگ / دل تو در گل و تو خفته چو سگ
چو سگ آبستنی تو ای جاهل / سگ دیوانه داری اندر دل
خوی و طبع بدسگان داری / همچو سگ گشته استخوان داری
سگ دیوانه را کشش بعذاب / زانکه اندر ره درنگ و شتاب
هر کرا او گزید هم بجاسے / شود از بیم گربه سگ بچه زای
تو به نور اگر بچنگ آری / بی تعب جسر نار بگذاری
ور نداری تو نور نار شوی / پیش پروردگار خوار شوی
از ره تن تراست منزل دل / نیست جز درد دل گر حاصل
راه جسم تو سوی منزل جان / حاملی دان تو زین چهار ارکان

ط وزن [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] ۳۸۷ [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] بحیث [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]

باعالم پاک حق ای [illegible] نسبت بیمارست [illegible] [illegible] [illegible] محل [illegible]

آه تو با قضای او بادست / بر قضایش دل تو ناشاد است

با قضا مر ترا چو نیست رضا / نشناسی خدای را بخدا

کو درین کار گردنی گردون / کو توانند قفای حق خوردن

گردنی تا بدیت عز ازلی / تا زند دست لعنتی سیلی

گردنانی که با خدای خوشند / حکم را بختیان بار کشند

چون چه عنند اگر چه دربندند / زانکه جان میکنند و میخندند

تن و جان از پی قضا در نگر / دل ترنم کنان که یا رب شکر

هر بلایی که دل نشاید ازو / گر یکی در هزار شاید ازو

حکم و تقدیر او بلا نبود / هر چه او داد جز عطا نبود

ذکر القلب انفع لان شأنه ارفع

چند زند بوسه بر ستانهٔ دل / جز دل نبود کلید خانهٔ دل

دل که رشوت پذیرد از جان / که پذیرد ز دست رضوان حور

[illegible]

با چنین دل سفر سقر باشد　　سفله از گرگ و سگ بتر باشد
سگ بپوسنده گرگ درنده است　　سفله سالوس لوس خربنده است
پس درین راه توشه از جان ساز　　نه ز دلق و عصا و انبان ساز
خویشتن در فکن بزورق دین　　که ازین ره رسی بعلّیّین

فی حفظ القلب

کوش تا دلت چون قلم گردد　　پیش از آن کت امل الم گردد
از درِ تن که صاحب علّت است　　تا بدل صد هزار ساله رهست
هست بر سالکان نهفته حیل　　همچو موسی بخصم و منزل نیل
لیک بر وی چو بسته گردد کار　　تا نگردد بعاقبت دینار
تا خدای آن رهی که در بندست　　همچو زنجیر در هم افگندست
پا نه راه نیک داری پیش　　از در نفس تا در دل خویش
راه دل مر ترا نه این راهست　　عقل از آن قاصرست کوتاهست
راه جسم تو سوی دل مشکل　　هست چون حیز و منزل اول
که همی بر دمد ز رنجوری　　گفتی ای مکه دیر و بس دوری
نقش مکه سه حرف و لنگست　　جز بر رفتن هزار فرسنگست

قلب المؤمن بین اصبعین من اصابع الرحمن یقلبه کیف یشاء

[illegible]

۳۸۹

حدیقه حکیم سنائی

[illegible]

یعنی هر سعی که کند بر عکس نتیجه دهد و بمطلب نرسد و بیت آخر مؤید این معنیست ۱۲

دل باشد ظاهر دل که لطیفهٔ ربانی و محل انوار علمیست شیونات الهی است که مجلای جمیع مراتب و ظهور مثل انسان مخلوق شریف باطن دلست و [illegible] که اشرف مخلوقات شود آن شی است انسان را در خور شرافت و جلالت معرفت که باطن [illegible] قوله باطن تو [illegible]

بیرون و برتر از ظاهر وجود جسمانی انسان و در خور رفعت شان او ظاهر بود [illegible] موضع دین [illegible] و مغز دماغ موضع دین است مانند بزر یعنی تخم [illegible]

[illegible]

پر و بال خرد ز جان زاید | از تن تیره جان و دل ناید
باطن تو دل تو دان بدرست | ظاهر دل برون ظاهر تست
موضع دین دلست مغز و دماغ | همچو بزر و فتیله نور چراغ
دل بود همچو شمس انجم سوز | که تواند نمود چهره بروز
دل که بر نفس مهتری یابد | بر همه سروران سری یابد
نه چنان دل که از پی دنیے | بفروشد باندکی عقبے
اصل حرص و نیاز دل نبود | مایهٔ دل ز آب و گل نبود
دل که باشد چنین امانی خواه | نبود از علم ایزدی آگاه
پارهٔ گوشت گنده باشد و بس | که مر آن را اگر بس ندارد کس
بد شود تن چو دل تباه شود | ظلم لشکر ز ضعف شاه بود
ستم اندر جهان نه زاب و گلست | کین همه ظلمها ز کین دلست
گر دلت نیستی بصورت زاغ | همه طاوس گیردی چو چراغ
عاشقان را برای جستن نام | نز برای حصول لذت و کام
یک عتاب بفرق فرقد خاک | یک حدیث و بجامه چاکا چاک
زان همه کارهات بی نورست | کز تو تا نور راه بس دورست

[illegible]

[illegible]

آنچنان دل که وقت پیچاپیچ
جز خدای اندرو نباشد هیچ

نه چنان دل که از پی تلبیس
هست مردار گلخن ابلیس

از سر جهل و روی نادانی
اندرو فرش طرح زندانی

اصل هزل و مجاز دل نبود
دوزخ خشم و آز دل نبود

دل یکی منظریست ربانی
حجرهٔ دیو را چه دل خوانی

دل که او را سر بدست و هست
دل مخوانش که آن دل کده هست

دل که باشد چنین امالی و دوست
نه دلست آنکه هست پارهٔ پوست

دل که با خویش اینچنان شد خویش
دانکه زان دل دلی نیاید پیش

اینت عیبی که یک رمه جاهل
خوانده شکل صنوبری را دل

اینکه دل نام کرده مجاز
رو به پیش سگان کوی انداز

دل که بر عقل مهتری دارد
نه بشکل صنوبری دارد

دل که با مال و جاه دارد کار
این سگی دان که آن عدو را مردار

هست معراج دل بگاه فراغ
قاب قوسین عقل و عرش دماغ

[illegible]

هست بر سالکان توقف پیچ … راه دل همچو زلف زنگی پیچ
کباب بروی چو گرم گشت آتش … راه گردد چو طبع زنگی خوش
وانکه ره را بجد نگیرد پیش … همچو زنگی بماند او درویش
وانکه رفت از سر طرب در ره … همچو زنگی بود بدل ابله
وین ندارد کسی که اندر دل … مرد را نیست مغز دل حاصل
اینچنین با خلل دلی که تراست … دد و دامند با تو زین دل راست
پاره گوشت نام دل کردی … دل تحقیق را انجل کردی
تو ز دل غافلی و بیخبری … دگرست آن دل و تو خود دگری
دل بود راه آنچنانی تو … لیک دل را ز ره ندانی تو
پر و بال خرد ز دل باشد … تن بیدل جوال گل باشد
خشک و بی بر بماند اندر گل … چون تبر زد از درخت خرما دل
باطن تو حقیقت دل تست … هرچه جز باطن تو باطل تست
وین ز دل تیز و خرد ز دماغ … وین چو روز آمد و خرد چو چراغ
آفتابی بباید انجم سوز … بچراغ تو شب نگردد روز
از تن و جاه و عقل و جان بگذر … در ره حق دلی بدست آور

خواص حیوانات فضولست بنا بر آنکه در بنیت او دو کیسه معین شده است که حرارت غریزی در دو خشن باشد بنا بر دل دیگر حیوانات را از عوارض و قوی از تعفن بین یکی حرارتی از دل و در لغت کش دادن و باز گرفتن

نبات چنین نامیست از نبات و حیوان آنست که بودن درخت خرما میماند بجمادات و دلیل بر آنچه بر درخت بسیار نباتات بحیوانات ماننده جان که بر درخت شبیه بنباتات نخل مقررست که در درخت خرما از خشک بی بر

۳۹۰

[illegible]

[illegible] پایان بسیار [illegible] بیان کسی در دین [illegible] بعضی تنگی بعضی از انسان [illegible] لطافت با طبع [illegible] از عجیب ترین آن [illegible] کارها و شغلها [illegible]

تو مشو غرّه بر نکوی پوست
کز خلق پوش مرد خلق نکوست

تا خوشی خوب نغز و زیبا نیست
خوی خوش با کلاه و دیبا نیست

نفس حسّی بخوردن ارزانیست
نخذی جان خوان فی ثانیست

تا جهلان فربه از بطر زانند
کز غم نان و جامه کم دانند

هر دلی را که غم بود مسکون
نه دلست آنکه هست خانهٔ خون

مرد نبود که گرد خود پوید
مرد راه نجات خود جوید

تا کی از کنج خانه بیرون آیی
ذرّه گرد گاه بی چون آیی

دل ابله چو حرص بر تابد
بهشت جوید او و کم یابد

[illegible]

فی تشبیه اللیل و حقیقة الظلمة

چون نهان شد ز بهر سوز زمین
آتش آسمان ز دود زمین

مهر چون در سرای قیر اندود
توده توده با ظلام و دود

پیش دیوان دون که برگشت
زنگیان ماهی کوب بر انگشت

ظلمهای سپهر در یادم
گشته در تسبیح زهر مستحکم

گشته پر دود دیده با موش
کرده عالم غلاله غالیه گون

شب بسان سیاه گون دریا
من چو گوهر صدف نهاد سرا

[illegible]

[illegible]

له بعض
جهد و زاری
بار کی شغل
بیرون باشد
۱۱ دو

از در جسم تا بکعبهٔ دل	عاشقان را هزار و یک منزل
خاص خواند هزار و یک نامش	عام داند هزار و یک دامش
آنکه بودند خواجه صاحبدل	پیش رفتند از تو صد منزل
بنشستند بر بساط بساط	تو بمانده پیاده هم برباط
راه دین صنعت و عبارت نیست	جز خرابی درو عمارت نیست

فی قوة القلب وضعفه

دل قوی کی کند ز زحمت بیم	جز شراب مفرح تسلیم
ایمن آنگه شوی ز زحمت و تاب	که خوری شربتی ز بادهٔ ناب
تا نخوردی شراب این مستی	چون بخوردی ز زهر بلا رستی
آن مفرح که اولیا سازند	در شفاخانهٔ رضا سازند
خور اینجا گلست ازین برگرد	کانکه گل خورد روش باشد زرد
تا بد اینجا ز گل نپرهیزی	چون ز گل سرخ روی برخیزی
مرد گلخوار را چو باد دهد	آخر الامر جان بباد دهد
نان و جامه سپید این منزل	نفزاید مگر سیاهی دل
دل کند سخت جامهٔ زربست	خورش خوش برد ز سر شرمت

حاشیه صفحه ٣٩١ [illegible] عالم کثرت مستعمل گردد [illegible]
[illegible] ملکیت

تمام دارد [illegible]
[illegible] هزار و یک منزل را در
بیت ثانی بعقیده [illegible]
هزار و یک نام تعبیر کرده
که خواص عام را [illegible]
٣٩٢

[illegible]

[illegible]

با عطارد نمانده هیچ رمق
هم لبان دویت خود مطلق
ماه مستور در شبستان خوش
خفته بر روی نیلگون مفرش
چرخ پیروزه و ستاره بران
چون زر سرخ و دست نیلگران
شهب اندر اثیر میدان تاز
گرم عقرب ز زهره چوگان باز
بوده پیش بنات نعش مهین
ماه چون نیم حلقهٔ زرین
در ثریا بمانده چشم سهیل
خیره چون مرد مانده اندر سیل
قطب در قطر چرخ پیوسته
متمکن چو پیر آهسته
ناله از میوه و خروش یتیم
دل برجیس از نهاد دو نیم
چرخ را کرده چون شکوفه بباغ
گاه گردون ز رشش فتیله چراغ
بهر تعویذ عقد حور العین
فرقدان چون هلیلهٔ زرین
انجم اندر مجره راست چنان
که صدف ریزها در آب روان
شده شکل مجره زو پیدا
همچو موسی و بحر و زخم عصا
شکل پروین چو هفت مهرهٔ سیم
بر یکی جام می نمود بچشم
همچو جسم ضعیف شکل سها
گاه پیدا و گاه ناپیدا
گرد شب انجم از ورای اثیر
خیل رومی بگرد زنگی پیر

[illegible]

خفته اندر کنار آهرمن   زنگیی کش ز مشک پیراهن
زنگیان نی بقیر بسرشته   شبه و ساج کرده در رشته
دیو از دوده کرده خود را دلق   شش جهت را یکی نموده بخلق
گشته انقاس گوهر مردم   کرده انفاس را نهفند گم
میدمید از دهان دوده سرشت   دیو در روی زنگیان انگشت
یا تو گفتی که از جوال سیاه   زنگی کور سرمه ریخت سیاه
نور بسیار اندکی کرده   تیرگی شش جهت یکی کرده
سافته آفتاب رفته چو تیر   قیروان را گرفته اندر قیر
شد چو شد زیر خاک چشمهٔ خور   نسترن زار حوض نیلوفر
چشم نرگس بیاغنا در باز   لیک بیگانه از نشیب و فراز
زحل از اوج خویش رخ بنمود   همچو گویی ز نقره زراندود
مشتری گشته از فلک پنهان   هیچ ننمود روی خویش عیان
شکل مریخ بر فراخته تیغ   گاه پیدا و گه نهان در میغ
شمس رخ در حجاب بربسته   از سیاهی نقاب بربسته
زهره اندر حضیض ناپیدا   گشته از نور خویش جمله جدا

[illegible] ٣٩٣ [illegible]

روی چون آفتاب نوراندود جامه چون جامهٔ سپهر کبود
ناگهانی تو گفتی آمد بر آفتابی ز حوض نیلوفر
یا مگر آفتاب طینت من ناگهان گشت بر بنفشه سمن
دیده چون از نهاد من بر کرد تا بسر درج جزع پر در کرد
گفت چون نطق چون شکر بگشاد کلهٔ خواجگی ز سر بنهاد
کیف اصبحت ای پسر خوانده ای بزندان نفس در مانده
ای بچاه غرور مانده اسیر بر تو مور هوات گشته امیر
خیز کین خاکدان سرای تو نیست این هوسخانه است جای تو نیست
چه افگنی بیهده بساط نشاط اندرین صد هزار ساله رباط
گر قبای بقا نخواهی سوخت برکش از تن قبای آدم دوخت
خویشتن را ازین قفس برهان بنمای از خلیفتی برهان
باش گنجور در نشیمن خاک ورنه بگذر ز انجم و افلاک

فی محاورته مع النفس الکلی

گفتم ای ایزدت سرشته ز نور وی ز عکس رخ تو دیو چو حور
ای زمان از تو عید و آدینه وی زمین از تو همچو آیینه

[illegible] در خزاین و اموال
بکن یا از انجم و افلاک
[illegible]

کوکب از راه کهکشان پیدا — راست چون اشک چشم نابینا
مانده ساکن چو گوهر اندر درج — هفت سیاره و دوازده برج
اختر و آسمان ز کینه من — گشته مانند اخگر سینه من
چون ز سرای صبح زنگی پشت — در دمید اندر آتش و انگشت
صبحدم دم همی برون زد خیل — گفتی جان همیکند و اسیل
تا بمعدن کرد همچو زرین ورق — شاه گردون سر از دریچه شرق
همچو من درد روی شد عالم — چون برون تاخت صبح سرخ علم
شد جهان تازه چون دل دانا — شب بشد از بیم روز ناپیدا
انجم از بیم صبح ریزان شد — زنگی از رومیان گریزان شد
صبح چون شد ز نور شادروان — گسترید او ز نور شادروان
بامداد پگاه از در من — ناگه آمد پدید دلبر من
دلبری کو دل و روان بربود — چون بگاه نور مشک می اندود

الباب السادس فی ذکر النفس الکلی

اندر آمد چو ماه در شبگیر — انعم الله صباح گویان پیر
گنبد جسمی و ساکن ارکان تو — تیز چشمی و ره فرا دانی

له قدّه
[illegible]
نفس کلی [illegible]
[illegible]
نفس کلی از [illegible]
٣٩٦
[illegible]

کاین بود فعل و خلق امیران را
که امیران کنند اسیران را
این چه جای چو تو جهان بینست
گفت خود جایم از جهان امنیت
گر عمارت سرای رنج بود
در خرابی مقام گنج بود
جای گنجست موضع ویران
سگ بود سگ بجایگی آبادان
تیرگی با عمارتست انباز
نور گرد خراب گردد باز
نبود زین سرای رنج و تعب
ماه و خورشید جز خراب طلب
گر بجای درست در نایند
رخنه بینند و روی بنمایند
زیرک از زخم دهر خسته بهست
پوست بر مغز خود شکسته بهست
دل زیرک بسان لوز بود
دل نادان چو پوست جوز بود
مغز تا نازکست پوست نکوست
چون قوی شد حجاب گردد پوست
سنگ باید چو مرد کامل شد
مغز نغزت ز سنگ حاصل شد
گفتم ای جان چرا نکوئی تو
از کجائی مرا نگوئی تو
گفت من دستگیر و لاهوتم
قائد و رهنمای ناسوتم
اول خلق در جهان مائیم
از همه جای چهره بنمائیم
بهر نا اهل و سفله کم گردیم
در جبلت ز خلقها فردیم

[illegible]

۳۹۹
و سکون ثانی
وزاء لفظ دار معرب گنبذ است که گرد گمان باشد
منتخب اللغات

صفتت برتر از نفس باشد
وصف کردن ترا هوس باشد
پس بدیعی بصورت و پیکر
نیست در کل کون چون تو دگر
از صفت صورت معاینهٔ
زانکه هم روئی و هم آئینهٔ
اندر اقلیم دین توئی هموار
از پی راه عذر و شکر شکار
طوبی مایه بخش باغ ارم
کعبهٔ پادشاه خاک حرم
پس همی نفس و پس قوی نفسی
عقل و جانی سری لی چه کسی
حبذا صورتت که پس خوبی
خبرها شو گشت نه معیوبی
برتر از جوهری و از عرضی
جملهٔ کائنات را غرضی
گوهری گز تو قابل قوتست
برج خورشید و درج یاقوتست
خورده شیر بهار و دست ملک
همچو پیغمبران هنیئاً لک
عرش و فرشت سرای و بارگهت
آفرینش بسرا چو کارگهت
چه کنی پیش مدبری گرد
در چنین کنج گنج باد آورد
کلبهٔ هیچ و پود و مکه دود
گر وی از عکس روی زر اندود
من سنائی ندیده اندر چاه
با دو خورشیدم این بام و دو ماه
بلی اندر سرای جسمانی
تو ز من این حدیث به دانی

می باشد مانند [illegible] و گاه وجودی [illegible] که بود و درخت [illegible] معقولات ثانویه می باشد شکل و آن گاه مدرک ما لا یقوم بذاته [illegible] تو اینت صفت قوله از صفت الخ

از آن [illegible] نماینداد صفت تو صورت معاینه یعنی صفت تو صورت وجودی پیدا کرده و معاین شده چرا که تو هم روئی و هم آئینه و هم [illegible]

۳۹

[illegible]

چه صفت گویم آن گروه امین	همه اندر یقین جان بی ظن
عندلیبان روضهٔ انس اند	ساکنان حظیرهٔ قدس اند
بینی آن روضه را اگر خواهی	کنی از جان و دیده همراهی
بی عقوبت زمینش از ذل و غم	بی عفونت هوایش از تف و نم
هم زمینش نه کوه و از گو دور	هم هواش از حوادث الجو دور
هرچه در صحن او مکان دارد	تا بسنگ و کلوخ جان دارد
من ز درگاه خازن ملکوت	حجره وام در خزانهٔ ناسوت
گفتم آخر کجاست آن کشور	گفت از کیف و از کجا برتر
جای چون گویمش که شهر خدای	جای جانست و جان ندارد جای
اینچنین نکتها چو گفت مرا	خرد اندر بصر بخفت مرا
زانکه اندر جمال آن زیبا	مانده بودم چو نقش بر دیبا
اجل از دست آن لب خندان	سر انگشت مانده بر دندان
چشم کز صورتش ندارد برخ	دیده نه بر گرفت گردم چرخ
مرکبی کو بزیر ران دارد	آخور از راه کهکشان دارد
جان ما واله از جلالت او	مدرک کس نگشته حالت او

[illegible]

منتخب اللغات
فلک البروج
باشد از

نظر حق بماست از همه خلق / خالقت ما جداست از همه خلق
ترجمه گوهرست کانها را / موضع مرجعست بانها را
مس زرای قلمی آدم ایدر / چون قلم کرده پای بارک سر
کان زرین کاندران مبارک جاست / همچو خورشید آسمان شماست
سنگ او گوهرست خاکش زر / بحر او انگبین و گل عنبر
بام شان چون فلک مسیح پذیر / بوم شان همچو نقطه قاروان گیر
وان گروهی که اندران جایند / گوهرین سر زمردین پایند
پل جیحون شان سر ظالم / وحش گه پایه شان دل عالم
سرو بستان آن سرافرازان / همچو امید ابلهان یازان
همه مستغرق جمال قدم / فارغ از نقش عالم و آدم
گاو شان از برای رفع الم / نیزه بازی کند چو شیر علم
گشتورشان وز روشب فزاینده / او و هر چه اندر وست پاینده
همه از روی معنی جاوید / بیخبر همچو سایه خورشید
اندران باغ هر کسی نیشان / از برای قبول درویشان
صاحب صدر سدره از بیت / مونس فاطمه جمال علیست

[illegible]
[illegible] منتخب اللغات

جان من بهر این حدیث چو نوش
چشم بنهاده بر دریچهٔ گوش

نشنوم من ازان سخندان زیر
تشنه از پر نمک نگردد سیر

جان ز دیدار دوست پرورد
هست چون شهد و گلشکر خوردن

معده از علم زان نگردد پست
که طعام و شره بود همه ست

بی چو پیر در جوانی خویش
که خورد بر ز زندگانی خویش

لب چو بگشاد پیر فرزانه
سایه بیرون گریخت از خانه

پیر را گفتم از سر تحقیق
ای ترا ملک دین جدید و عتیق

منکه با تو دمی بگفتم غم
همه عمر ندهم آن یکدم

عمر بی دوستان نه عمر بود
عمر بی یار عمر غم بود

عمر با دوستی که او یکتاست
یکدمش را هزار ساله بهاست

دل ز بند تو خوش بود بعذاب
چه عجب گر ز نمک خوشست کباب

جان ز روی تو در ارم باشد
دل ز تائید تو خرم باشد

چون تو در مرکز حقیقت و صدق
نیست یک پادشا بمعنی صدق

از تو صحرا حریر پوش شود
وز تو دریا شکر فروش شود

از تو باید کلید فضل و ثنا
سر صندوق صدق و صفا

[illegible]

قوله نشنوم من ازان سخندان [illegible]

[illegible] منتخب اللغات

قوله عمر بی دوستان الخ
غم بفتح عین معجمه و سکون [illegible] ثانی و ثالث [illegible] منتخب اللغات

عشق در کوی غیب حالت او صدق در راه دین مقالت او
سر درش لشکر هوس نبود از سوار و پیاده کس نبود
هیچ بیهوده را بدو ره نیست زانکه در حلقها چنو شه نیست
در دو درگاه او چو مرغی نیست مرد آنجا بجای خویش بایست
پیش درگاه او وزان هوس کل سوارست و کل پیاده و بس
او امیرست کاندرین بنیاد از پی عرش و شرع و داون داد
روح را کرده از جواهر نور گوش و گردن چو گوش گردن حور
پرده ها باشد از بدایت او حرف و آواز در ولایت او
روز کوری ترا بخود پذرفت کت درین لا نگاه عزّ چه گرفت
تا نبی و نبی ز چون تو سقط این در آمد بصورت آن در خط
جهل تو بحر تا ابد و سیلے را تخمه کردست جبرئیلے را
کرد این پیر گرد تا از چاه یابیت آرد ز چاه بر سرگاه
طفل کو بر گرد کسے گردد تخم کو پرورد بسے گردد
زانکه از قوت قوائم او نهر جاوید نفس صائم او
کس چنو کم شنید در ملکوت برزگر دو زارع ملکوت

روز کوری [illegible] نادان و نجست [illegible] تا نبی و نبی [illegible] نشانی بجان [illegible] کلام خدا و قرآن و مصحف [illegible] و نفخ اول [illegible] بهم [illegible] رسول [illegible] سقط [illegible] سقط [illegible] الفناء [illegible] ملکوت [illegible]

[illegible]

زانکه در گلشن رموز ازل خاصه آنگه که جان شنید غزل

حق چو مر خواجه را پدید آمد پرّهٔ مر قفل را کلید آمد

گر نخست آوریده این پیغام پس پسین آفریدهٔ خود کام

بازپس مانده زپیش اجل پس و پیش گرفته عرش ازل

از پی نان و آب ماندی باز در حجاب نیاز تن چو پیاز

چه افگنی تخم حرص و آز و نیاز در گل دل که آز نارد و ناز

گاه درین خرسرای پوئی تو بیهده مانی مرا نگوئی تو

گر ز آب و ز نان بماندی باز چه فکنی تخم خشم و شهوت و آز

کانچه شوری ز نخ کند مخلوج وانچه تری ترا کند مفلوج

تو بپرهیز ازین غرور فلک گر نداری سر غرور فلک

کاندرین حجره بر تن و دل و جان آب ازان گشت بر خرد نادان

گنجدت گرد هر ترا گردون وز تو بندد شتاب بر گون

جان و دینت بقهر بستاند گر ترا سوی خویشتن خواند

نیست بی رنج راحت دنیا خنک آنکس که کرد هر دو رها

فی حفظ العین من نظر المحارم

۵ بهرام [illegible]
درنهایی سخن [illegible]
ازل خاصه و قفل
جان بعشوق [illegible]
شده غزل [illegible]
یعنی سخن گرد [illegible]
بعشوق [illegible]

مشار الیه این پیغام ابیات ما بعد ست [illegible] مخلوج پنبه از دانه جدا کرده شده اینجا [illegible]

بر هیولی مجرد
صورت می نماید
افاضهٔ استعداد
یعنی نفس کلی
از خطاب بغیبت
بطریق التفات
کلی خواهد بود
ثانی صفت نفس
در این صورت مرجع
از افاده اوست

از صورت و برهنگی
او از نقش پوشیده
میشود ۱۲ منه قوله
جز ز خواجه یعنی خواجه
و جمله سخن او وصل
حق بود ۱۲ لطایف

آنکه تو بینیش بهفت هوش آمد — که هیولی برهنه پوشش آمد
مردم از نیک نیکخو گردد — باز چون بد بود چنو گردد
چون خرد در لبت نهان گردم — چون قلم بر خطت بجان گردم
آینه روشنی بدست خرد — کس در آن روی دم نیارد زد
پیش تو چون سنان کمر بندم — خون همی گریم و همی خندم
همچو چنگ ار در هوات زنم — رسن اندر گلو نوات زنم
خواجه آنگه که راز مطلق گفت — رسن اندر گلو انا الحق گفت
کانکه از بیم نفس بگریزد — عشق با خون دل برآمیزد
جز ز خواجه بپیش از فراق تنش — وصل حق بود و جمله سخنش
پشت بر روی باش خیره مجه — بر سر دار دست و پا می نه

منه قوله پشت را الخ [illegible]

[illegible]

گفت روزی همی بره گذری
سوی نامحرمی زدم نظری
هم بران جای کان نظر دیدم
طمع از جان خویش ببریدم
قدم از خشم بر نگشت ز من
تا مر این چشم بر نکندم من
تا ظفر یافت دیو بر چشمم
چشم کردم سیاه چون خشمم
آنچه از من نصیب شیطان بود
گشته مردود را بفرمان بود
دور کردم ز خویشتن یکراه
تا نمانم رهین خشم اله
گفت عیسی بگو همی زود دعا
که توئی در زمانه خاص خدا
دست بر کرد زود مرد امین
عیسی اندر عقب کنان آمین
دست برداشت مرد دینی زود
بود یزدان ز فعل او خشنود
در هوا زود گشت میغ پدید
ابر باران گرفت و می بارید
از چپ و راست سیلها بر خاست
رود هاره گرفت از چپ و راست
هر گرا برگزید یزدانش
بر زمانه رواست فرمانش
گر تو فرمان حق بری فرمان
بدهی بر زمانه چون شاهان
نظری کان نبایدت منکر
تا نیابی تو از زمانه خطر
هر که او منکر و نباشایست
تنگ شد رنج و غم زنا بایست

[illegible]

آنچه بر تن قبول بر جان رد / وانچه بر پای نیک بر سر بد
مست گرد اندر بتان که آخرکار / نگرستن گرستن آرد بار
دولت یک نظر نیاید خرد / پس ازان لاشه رفت و رشته ببرد
تخم عشق از دوم نظر باشد / پس ازان اشک و رشک بر بار شد

فی الفقیر المحترز من نظر السوء

آن شنیدی که در گه عیسی / خواست باران بحاجت از مولی
رفت با قوم خود باستسقا / کرد هر کس ز عجز خویش دعا
باجابت نشد دعا مقرون / گشت عیسی ازان سبب محزون
تا که آمد ندا که مجرم را / از میان کن برون که ملزم را
با گنهگار نیست او رضا / نشنود از گناهگار دعا
بازگشتند جمله آن انبوه / که جهان بود ازان گروه ستوه
جز یک اعور نماند با عیسی / جان ما باد جانش را یفدی
گفت عیسی که چه اثر فتی تو / پشت چون دیگران نخفتی تو
تا تو بودی بگو گنه کردی / نامه خویشتن سیه کردی

قوله تخم عشق الخ یعنی که غیرت اشک را سبب [illegible] عشق رشک و غیرت را [illegible] [illegible] حدیقه حکیم سنائی [illegible]

[illegible]

گلخنی درکشیده اندر پوست	تو کهش جان لقب نهی که دوست
آنچنان کرد شهوتت محجوب	که ندانی همی تو خوک از خوب
گرد با دام دید سیم تنت	دل بریان چو پسته در دهنت
هر که در دست یار بیدل ماند	تا ابد پای او فرو گل ماند
چون برافشاند زلف مشکین را	بچه دارد چنین دل و دین را
مار و طاوس روی و موی آراست	عافیت آ دست دل خواست
مار و طاوس کاندر بسم	هم چو حوا بُدند و چون آدم
بشکند رشک جعد او پشتت	دست عشقت کند چو انگشتت
تا تو آن روی چون گلش یابی	خار پشتت کند ز بیخوابی
گرچه باشد بروی و موی نکو	نان بی نانخورش بود بدخو

[illegible]

دو دل خواه یعنی فریب دهنده و با غنا ارتکاب ممنوعات شوند و درین نشاه از مار و طاوس مراد زخارف دنیا تواند بود و اگر طاوس را با عافیت خوانند یعنی چنین گفته شود که هرگاه یار مار و طاوس روی و موی آراست عافیت دل را [illegible] مانند آدم حوا که بعد او اکل شجره ممنوعه فریب خوردن از شیطان بوساطت مار و طاوس از هم جدا افتادند عافیت [illegible]

[illegible] دل را با عافیت [illegible] نخواهد بود [illegible] و کلا مار و طاوس [illegible] مار و طاوس که باعث فتنه حوا و آدم [illegible] علیهما السلام [illegible] از شیطان مانند حوا و آدم [illegible] یا مجبور تقدیر ازلی بود [illegible] و درین فصل [illegible] ۱۲

سهمی ست از سهام و لعین
هر نظر کان نشاید اندر دین

عاشقی خود باختیار خطاست
آه عاشق باختیار کجاست

آب رخ زاب پشت بگریزد
کاب پشت آب رو بهار ریزد

کرد پیر بادت اندرین عالم
اندر آب پشت نان شکم

فی حسن الخلق وسوء الخلق

آنکه با نقشهای زیبا اند
تخته کودکان و دیبا اند

طمع او را از روی زیبا چیست
پارهٔ خوب از دیبا چیست

هر کرا روی خوب کم خردست
روی نیکو دلیل خوی بدست

روی نیکو بقدر خود بد نیست
زان خرد خصم با یار دوست

بر کسی کش نه دین نه آیین ست
روی نیکو کدوی رنگین ست

هر کرا با جمال بد نیت ست
وانکه حسنش چو ماه عاریت ست

چون چراغند لیک پژمرده
شمعی نه زنده و زردی ده

فی الوجه الملیح مع الفعل القبیح

خوب را از برای دست فراخ
جاودان شاخ شاخ زیر و شاخ

زشت را از برای حسرت چیز
دست و مل تنگ چون گذرگه تیز

قوله سهمیست از سهام یعنی مضمون حدیث نبویست که النظرة سهم مسموم من سهام ابلیس گفت پیغمبر صلی الله علیه وآله وسلم

[illegible]

همه دربند کام خویشتنند		عاشقان پیش‌شان همه شمنند
از پی وزروی ربها انها را		چشم‌شان رخنه کرده جانها را
ببرند آبروی دولت جسم		زان دو زلف چو دیو و چون خاتم
بر دو رخ زلفها گواه ازند		که نبیند آدمی پری سازند
همه دیوند و ظن چنان آرند		که ز حورا همی شرف دارند
مار باگیسوند مشتی تر		ز هر در نیشان مهره نی در سر
گروه از قفل زلف مرغولان		بهر دو سلی و فتنه دولان
صدهزاران کلید بارنجیر		همه چون چین جو روی بدر منیر
جعد مفتول دل گسل باشد		زلف مرغول غول دل باشد
زین نکویان یکی ز روی عتاب		پشت غم ساختی و هر زمان تاب

[illegible]

فی نظر السوء الی المحارم

[illegible]

آن نگاری که سوی او نگری		او دولت برد از تو و دو بری
روی اگر هیچ بی نقاب کند		روز را با دو آفتاب کند
ور کند هر دو بند گیسو باز		شب قدر برکشاید راز
دایگان تو لفها و چو تاب دهند		چینیان نقش خو و آب دهند

[illegible]

ع قوله بر دو گوش الخ سیهی چشم شان و سپیدی روی چون [illegible] بیت فاعل بریدن گوش و [illegible] مرفی است که عبارت از سیاهی [illegible] باشد و واو عطف در مصرع ثانی بجهت ضرورت شعر افتاده از [illegible] میان سیهی چشم و سپیدی [illegible]

ع قوله زان دل الخ دل معشوق را [illegible] هیچو سنگ و دل عاشق را چون آهن فرموده المعنی چون گریستن دل عاشق از دل هیچو سنگ معشوق بآن اعتبارست که چون سنگ و آهن بریکدیگر زنند البته آتش که بغایه سنگ خون ارد میجهد یا چون آلات حرب از آهن میسازند که باعث خون ریختن خون گریستن دل عاشق را باهن بآن اعتبار تشبیه کرده اند و نیز مقررست که چون آهن را استعمال کنند و بر سنگ زنند [illegible]

بر دو گوش و بینی اندر کوی | سیهی چشم شان سپیدی روی
خوش ترش در درون او کینه | گل گل از عکس رویش آئینه
زان دل همچو سنگش اندر تن | دل تو خون گریسته چون آهن
آن بت ماهروی سیم اندام | چون زرت کرد خوش و خوش نام
وآن غلام شگرف دیبا رخ | بت زنجیر جعد زیبا رخ
گرچه پی برگرفت از سر بت | گردنت بوسته و چو پای شکست
چون شود چشم تو چو ابر از برق | لب خود را کند بخنده چو برق

فی صفة الصبیان و الغلمان

شاهد پیچ پیچ را ابر کنی | ای کم از هیچ هیچ را چه کنی
ای دو و با دام تو چه گوز گرو | مانده از دست کودکان در گرو
بچگی باد چون وفا جویان | عمر در وعدهٔ نکورویان
شاهدان زمانه خرد و بزرگ | چشم را یوسف و دل را گرگ
نقش پر آفتند چینی وار | چشم را گل و هند و دل را خار
باز زین دلبران عالم سوز | عشق شان آتش است و دلها گوز
گرچه از چهره عالم افروزند | از شره دل درند و جان دوزند

[illegible]

[illegible]

چشم گوشی شود چو ساز و چنگ	گوش چشمی شود چو آرد رنگ
زان خط لعل رنگ مشک فروش	مردم دیده گشته دیبا پوش
روز حیران شود همی ز شبش	بوسه ره گم کند همی ز لبش
بوسهٔ عاشق روان پرداز	دهنش را بخنده یابد باز
نه ز غنچه دو دیده باز کند	نه ز خنده دو لب فراز کند
بند زلفش چو زیر تاب آمد	بند قندیل آفتاب آمد
خرمن مشک توده بر توده	خوشه چینان ازو بر آسوده
صورت قهر و لطف خال و لبش	عالم بسط و قبض روز و شبش
لعل او دلگشای جان آویز	جزع مرجان پرش شور انگیز
کارخانهٔ رخش بهار شکن	ناردانه لبش خمار شکن
جعد او عقل و روح را خرگه	چشم او چشم را تماشاگه
هر کجا زلف او مصاف زند	زشت باشد که نافه لاف زند
از زمین مشکبوی برخیزد	خون عاشق که زلف او ریزد
دیده زان چشمها که بردارد	جز کسی کافت بصر دارد
قد او در دو دیدهٔ دلجوی	همچو سرو بلند بر لب جوی

۱۳۰ [illegible]
و اگر از غنچه تعبیر
دهان معشوق کرده
[illegible]
دو دیده باز کند

درج دُرش چو نطق بگشاید (لعل) | شرمش از گل نقاب بگشاید
شکن زلفش از درون سرای | مشک دست آمد و جلاجل پای
گرچه در پرده‌ها تواند شد | زانچه عاشق نهان نداند شد
بوی او عقل را کند سرمست | روی او مرگ را زند پس دست
حلقهٔ زلف او معماگوی | نقش سودای او سویدا شوی
از لبش جان کور گوهر گوش | وز رخش چشم عور دیبا پوش
دیو همچون ملک شد از رویش | روز و شب گشته زان سیه رویش
موی و رویش به از شب و روز است | شادی افزای مجلس افروز است
مرده از بوی او حیات برد | ماه از حسن او برات برد
چشم صورت ز زر تنش جان بین | دست معنی ز دامنش گلچین
زهره عاشق سوی لبش بشتافت | لب او خضر بخنده باز نیافت
گاه پیدا و گاه ناپیدا | همچو نقطه بچشم نابینا
خط و خالش چو خط و عجم نبی | زیر هر یک جهانی از معنی
زلف و رویش گر آشکارستی | شب و روز این که دوست چارستی
در تماشای آن دو تا گلنار | مرد و بر هم فتد چو دانهٔ نار

له افزاینش [illegible] ۱۲

له دُرّ و دُرج دُرش چو نطق بگشاید آنکه دُرج کنایه از دهان و دُر کنایه از دندان باشد والله اعلم بالصواب ۱۲

[illegible] نقطه [illegible] نقطه [illegible] اول [illegible] نقطه [illegible]

خنک آنکس که زو بد آرد دست / نبود همچو ما غرور پرست
ای سپرده به بد دل خویش را / تبه کشتی سوی خود بدکیش را
گشته فرزند مادر و پدرت / تو بد و خویشتن نشسته کو جگرت
اژدها را بسوی خویش کشی / که کشد جانت را بسوی آتش
پدرت را بکشت دیو نزار / زان بر آزار دارد او آزار
اندرین راه کشته دین نبود / تعبش و تابش یقین نبود
گره تا در سرای او ببست / تا بصد سال نام او گره است
پدر و مادران بزرگ پسر / هر خطایش کند بجان بدر
گر کند گوسه سوی کو پیچ / جده جز نو خطش نخواند هیچ
کرده خود را بسحر حور اوش / چابک و نغز و تر و تازه و خوش
وینی از روی شست چشم نیک / هرچه بینی ز رنگ آمد لیک
و اندرون پیش عاقلان جاوید / روی دارد سیاه و موی سپید
چون جهان در جهان نامردان / پای برجای باش و سرگردان
عشق او زان چنین اثر کردست / کان سیاهه سپید بر گردست
جام زرین و دست پرزنگار / و اندران جام زهر جان اوبار

[illegible] حدیقۀ حکیم سنائی [illegible] ۱۲ [illegible] جمع آن [illegible]

خالش از رنگ و بوی او بر ماه   راست چون خال با لب [illegible]
شمع رخ چون ز شرم بفروزد   آهوان را کرشمه آموزد
چشم کز دیدنش ندارد نور   باشد از روی خوب [illegible] دور
بتوان دید از لطیفی گوشت   استخوان در تنش چو خون از پوست
هم گهر با دهان او ارزان   هم شکرین با میان او لرزان
جان جانست نور بر قمرش   نور عقلست لعل پرشکرش
عنکبوتی بر او اگر بتند   عشق از آن حد زانیانش زند

فی الخاشع والجاهل

دید وقتی یکی پراگنده   ژنده زیر جامهٔ ژنده
گفت کاین جامه سخت خلقانست   گفت هست آن من چنین زانست
چون نجوییم حرام و نه هم دین   جامه لابد نباشدم به ازین
هست پاک و حلال و ننگین روی   نه حرام و پلید و رنگین روی
چون نمازی و چون حلال بود   آن ترا جوشن جلال بود
هزار این وارد این سرای سپنج   شره یا نصدش بود کم پنج
عشق او چون سر خطا باشد   کی ترا آن ز حق عطا باشد

هزار این وارد این [illegible] بحساب جمل کم یا نصد و پنجست از این عدد کم شود یعنی [illegible] معنی چنین باشد که حروف [illegible] اسم [illegible] لفظ [illegible] واقع شده [illegible]

[illegible]

چون جهان مادر تو فرزندی	گرنه گبر عقد چون بندی
همچو گبران تو از برای جهان	خوانده او را دو دیده و دل و جان

فی طلب الدنیا و آفاته

هر که جست از خدای خود دنیی	حبذا لیک نبودش عقبی
هر دو نبود بهم یکی بگذار	زان سرای نفیس دست مدار

[illegible]

آیتی است که در سوره بقره [illegible] فمن الناس من یقول ربنا آتنا فی الدنیا وما له فی الآخرة من خلاق [illegible]

آن سرای یعنی [illegible] مومن است چون [illegible]

۱۲

وبنات الاخ وبنات الاخت وامهاتکم اللاتی ارضعنکم واخواتکم من الرضاعة وامهات نسائکم وربائبکم اللاتی فی حجورکم من نسائکم اللاتی دخلتم بهن فان لم تکونوا دخلتم بهن فلا جناح علیکم وحلائل ابنائکم الذین من اصلابکم وان تجمعوا بین الاختین الا ما قد سلف ان الله کان غفورا رحیما

تو مشو غره بر جمال جهان	زانکه نزدیک عاقل و نادان
ریزه برتر ز موش در خانه	تو چه گربش همی فی شانه
اندرین سفله مغکده چو ابله مست	یا ئی بازی گرفته بر دست
و اندرو چار ریست هفت بلند	با تو همشیره اند و خویشاوند
پس چو آدم تو بر تن و دل و جان	آیه حرمت علیکم خوان

[illegible]

[illegible]

مرد را در لباس خلقان جوی | گنج در جایهای ویران جوی
مرد نادان درست جامه تو | مرد [illegible]
چون نباشد بامت الفاظ | [illegible] جامه [illegible] حفاظ
مرد نادان را برهنگی جامه است | خاصه مر آنکه شوخ و خودکامه است
نیست آن جامه خانه بدوش | زانکه [illegible] عورت پوش
عورتا شد جاهلان که و [illegible] | هر که [illegible] شیاد و تر ز عورت [illegible]
با قمی در قبا و معنی [illegible] | [illegible] چه [illegible]
چه کند عقل جامه زیب | نقش [illegible] سبا چه داند ز دیبا
چه کشی از پی هوس تن را | گر همی عشق جامه بس تن
وین بزیر کلاه داری تو | زان هوای گناه داری تو
باکلاه از بنا ز تن سنجی | سر پدید آید ار کله بنهی
یکشبی رو بوقت شبگیران | با [illegible] رهنمان ز خیر گیران
سر خود را پدید کن ز کلاه | تو به آنیست از گذشته گناه
چون سر آمد پدید ور شبگیر | [illegible] ورنه عمارت از سر لیس
چه شد ار بر سر تو افسر نیست | [illegible] اندر سر است و بر سر نیست

[illegible] تعیین شده فنا در یقین بتوسط آنکه
اولا تجلی [illegible] نوری و بعد از آن بتوسط
آن نور جمیع اعیان ظاهره با همه کمالات
[illegible] گردانیده است قلوب انسان
کامل را محل تجلیات ذاتیه و اسمائیه
اولا بعد از آن بتوسط او عالمیان مشمول
انعکاس نور از مرآتی که مقابل شعاع
آفتاب است بسوی ما یقابل او
حاصل معنی بیت آنکه چون بنا بر
وجوه مذکوره متحقق شد که انسان
کامل آنکه دیده و قلب کرم او
[illegible] المؤمن مرآة المؤمن همان
[illegible] دیده [illegible] گوش
او باشد آن وقت دیده [illegible]
خاصگان را برهنگی بهتر جامه
باشد و پوشیدگی جامه
در خور لایق شان نیست

[illegible]

وانکه از کردگار عقبی خواست | مر او را دهیم هر دو درست
هست بی قدر دنیی غدار | مر سگان راست اینچنین مردار
زانکه گشتار خوبکاران راست | جمله عقبی حلال خواران راست
جامه از بهر عورت عامه است | خاصگان را برهنگی جامه است
مر زنان راست جامه اندر خور | زینت مرد راست فضل و هنر
جامه بر عورتان پسندیده است | دیده دیده آفت دیده است

ش [illegible] ومنهم من یقول ربنا آتنا فی الدنیا حسنة وفی الآخرة حسنة وقنا عذاب النار اولئک لهم نصیب مما کسبوا [illegible]

[illegible]

ع ونزد آدمی چون انح طیان نام شاعر است که بیهوده گوست و در زشتخانی در زمان خود مشهور بوده و [illegible] بود که کاتبه که در بهاء امراء و دیوان نان بقطع میگرفته چون آدمی در بند وظیفه و راتبه روزگار شد طلبان [illegible] ع

دارد که بیهوده طیان است ع بخط کاتبه شد یعنی از درجه اعتبار ساقط شده و دام منفعل [illegible]

سرنگون خیزد از سرای معاد
هر که روی از خرد نهد بجهاد

هر که اکنون درین کله چنین گوی
از نبی و منبی بتابد روی

چون قیامت برآید از کویش
روی باشد قفا قفا رویش

ای سنائی برای دین و صلاح
وز پی جستن نجات و فلاح

هیچو دریا چو نیست اینجا حر
کام تر زهر باش و دل پر در

مرد کز خاک و آب دارد عار
بهوا بر نشیند آتش وار

زانکه در جان بواسطه اسباب
رفتی از خاک رست و تری از آب

آدمی چون تمام راتبه شد
زاثر طیبان بخط کاتبه شد

گرچه جان همچو آب پاک آمد
زر نگهدارتر زخاک آمد

ورنه ارکان زخاک پاکستی
زر نگهدارتر زخاکستی

معطیان نفت و دل زحیر زده
دایه بیمار و بچه شیر زده

هر که در زندگی بخیل بود
چون بمیرد چو سگ ذلیل بود

سفله چون خواند در دو مهمانش
بین چه نانش شکن چه دندانش

بردر کارگاه مرد لئیم
از پی ایمنی که از پی بیم

گرچه زنجیر حلقه نپذیرد
سفله را در بزن خود او میرد

مع زفت بفتح اول سطبر بود و بضم اول بخیل و ممسک

حدیقه حکیم سنائی

[illegible]

صفت خاک میگیرند مع انسان که در کمال تجرد و منزه هست بوسیله گرفتار راتبه و نیا دست ورنه نگهدار میگردد

نقش آنان که اهل محرابند
در جریدهٔ مجردان یابند
متأهل دو پای خود بربست
سر گردون دو دست او بشکست
گر زید و رسید آن بدبخت
رخت و بختش بماند زیر درخت
همچنین ژنده جامه باید بود
در خور عقل عامه باید بود
کانکه از عقل عامه دور افتاد
آب عمرش بداد و خاک بباد
وانکه دعوی دوستی ما کرد
از تن و جان او برآرم گرد
هیچ اگر بنگرد سوی اغیار
زنده او را برآورم بردار
دانی از بهر چیست رنج و عنا
زانکه الله اغیره منا
حق خود از دین بکام دارد مرا
هرچه جز حق حرام دارد مرا
زینت الله نه اسپ و زین باشد
زینت الله جمال دین باشد
مرد یزدان نشد اسیر هوس
دیده بر مردگان کند کرکس
در جهان منگر از پی رازش
چه کنی رنگ و بوی غمازش
که تو اندر جهان بدسازان
همچو رازی بدست غمازان
نیست مهر زمانه بی کینه
سیر دارد میان لوزینه
کی سزای جهان جان باشد
هر کرا رهی دل بکان باشد

کو در لباس توانگری و درویشیت [illegible] و بسا درویش که در جامهٔ ژنده [illegible] یعنی باشد که بحسب ظاهر [illegible] مراتب شرع باید کرد و از [illegible] منصور و بایزید [illegible] عقل عامه دور باشد باید گفت که [illegible] همچنین کرد آب عمر او را [illegible]

[illegible] در خور عقل عامه باید بود [illegible] از عقل عامه دوری [illegible]

دل من کرد قصد پاداشن   کا فکنم در سرای تو شیون
نوحه دانم یکی بشست درم   وان بهفتاد نیز دانم هم
ضائع این رنج تو بنگذارم   حق سعیت بوجه بگزارم
بی سبب مر مرا بیازردی   آنچه ناکردنی بود کردی
بمکافات آن شوم مشغول   تا کر از سر برون کنی تو فضول
رفت او را براد زخمی زد   مرد غماز گشت کارش بد
مرد غماز کشته شد ناگاه   کار ابله ز خشم گشت تباه
پادشه مرد را سبک بگرفت   عوض وی بکشت اینت شگفت
بی سبب کشته گشت خیره دو مرد   زانکه ناکردنی بجهل بکرد

فی اکل الربا لمن یاکل نار اللظی

گفت روزی بجعفر صادق   حیله جو در ربا یکی فاسق
گر حرامی ربا چه مقصود ست   گفت زیرا که مانع جود ست
زان ربا ده بتر ز میخوار ست   کاین مروت بر آن سخی آرست
وقت اگرچه آخرش چربست   با خدا و رسول در حربست
گر دلت هست باخرد شده جفت   بشنو از حق که یمحق الله گفت

[illegible] یمحق الله الربوا ویربی الصدقات والله لا یحب کل کفار اثیم [illegible]

[illegible] ۴۲۳ [illegible] کمال النقصان است [illegible]

باشد [illegible] انتخاب [illegible]

فی محبة الدنیا مع محبة العقبی

گفت بهلول را یکی داهی / جبهٔ برد و بخشمت خواهی
گفت خواهم و لیست چوب برو / گفت چوبت چه آرزوست بگو
اندرین منزل فریب و غرور / راحت از رنج دل ببینم دور
از پی آنکه در سرای سپنج / هیچ راحت نیافت کس بی رنج
جبهٔ مرد زهد و سنت اوست / زانکه تصحیف جبه جنت اوست
جبهٔ مرد را چه خواهم کرد / جبه بخش نام او آورد
زانکه اندر سرای بازی رنج / از پی نام خود نه از سر خنج
هر چه گردون بخلق بسپردست / نام جمله بنزد من بردست
چه ستانی ز دست آنکس قوت / که کند درس علم مات یموت

فی کتمان الاسرار

گفت مردی ز ابلهی رازی / با یکی بدفعال غمازی
مرد غماز پیش هر اوباش / راز آن مرد کرد یکسر فاش
گشت ابله از چنان غماز / گفت با مرد غمز کای بدساز
راز من فاش کردی ای نادان / همچو آوای تنک بر سندان

ل وذ
گفت بهلول ابله دانای
زیرک و درست راست
۱۲ منتخب ۲ وذ زانکه
انور [illegible] پیچ [illegible]
دارد اول طرب و [illegible]
دوام دوم ناز سوم سیود
۲ ۲ ۳
[illegible]

[illegible]

آنچه بر جا بماند جاویدان وانچه بنهی ورا بمال مخوان
داده ماند نهاده آن تو نیست برد مال به ز جان تو نیست
هر چه ماند از تو آن به نیک و بد بخشش مرگ و آن بخشش خود
چون عروسیست ظاهر دنیی لیک باطن چو زال بی معنی
دین و دنیا دو ضد یکدگرند هر کجا دین بود درم نخرند
کار دنیا بجمله مخرقه دان خویشتن را ز مکر او برهان
دشمن قست دوست چون زر ای دیر و زودش بجای بگذاری
کار دنیا بجمله بازی دان ترک او عز و سرفرازی دان
حب دنیا ترا ابنار ده می نداده ترا خمار ده
هر کراهست انده بیشی همره اوست کفر و درویشی
صوفیان درد می دو عید کنند عنکبوتان مگس قدید کنند

[illegible]

۴۲۵
مثل الذین اتخذوا من دون الله اولیاء کمثل العنکبوت اتخذت بیتا وان اوهن البیوت لبیت العنکبوت

[illegible]

یوم یحمی علیها فی نار جهنم فتکوی بها جباههم و جنوبهم و ظهورهم هذا ما کنزتم لانفسکم فذوقوا ما کنتم تکنزون

که در سیپاره ده و [illegible] در سوره توبه واقع شده روزی که گرم کرده شود یعنی افروخته شود در آتش دوزخ پس داغ کرده شود بدان [illegible]

اندک اندک چو جمع گشت بیا … برود جمله و بخوان تبّت یدا
حرص دنیا ترا چنان کردست … که خدا از دلت بیازردست
سیم دارد ترا چنان مشغول … که نترسی تو از خدای و رسول
گر صد آیت بخوانی از تحریم … باک ناید ترا که باید سیم
یوم یحمی بخوانی از قرآن … وای بر جان ابله نادان

فی العارف و الجاهل

قطعه گدائی کردن

بگدائی بگفتم ای نادان … دین بدنیا مده تو از پی نان
ابلهانه جواب داد از ضعف … گر نه بی خرقه جماع و تلف
راست خواهی بدین تنک خوشم … این گزنم به که بار خلق کشم
زان سبب گدیه بر در آز مرا … تا نباشد بکس نیاز مرا
ده که تا در جهان پر تشویش … چند خندند ابلهان ز ان پیش
ایمنی بایدش کز این نجاست … کز حسد دوندای بتعصّر افتست
ایمنی از دوست انجم و دشمنت … عاشق و دشمنان خویشتن ست
گر ترا مال و جاه و تمکین ست … حاوث و وارث از پی آنست
بالت ابلهان که کام راند از تو … کانچه ماند ز تو آن نماند از تو

[illegible]

[illegible]

بغنا زان همی عنا آید	کز غنا کبر و احمقی زاید
کی غنی با فقیر در سازد	کو بدنیا و زین بدین نازد
از پی میل دل بدیده سر	هیچ در مال ناکسان منگر
هر که مال کسان بچشم آرد	با غنا لیش هوا بخشم آرد
واز پی نام حق به پیغمبر	که بدنیا و اهل او منگر
دیده بر نقش دشمنان مالای	چشمت از روی دوستان آرای
تا بود روی بوذر و سلمان	چه کنی نقش این چه طلعت آن
پس چو دنیات سوی خویش برد	کی پیمبر بسوی او نگرد
چو پیمبر بدیده نبوی	ننگرد سوی تو بر چه بوی

فی الاحتراز عن الدنیا

دنیی ار چه ز حرص دلبر تست	دست زی او مبر که مادر تست
گرنه کبر پس بجوش سخنیش	مادر تست چون کنی برنیش
هیچ قدری برای خالش واس	که بیندازدش وگهی بردار
گر چه کژدم زنیش بگزاید	داروی را همت بکار آید
اژدها گر ز غم کاهنست	هم نگهبان گنج شاهانست

[illegible]

در کشف الاسرار آورده که [illegible]

[illegible]

سیاه را خشک کرده و بیاشینه لکه برص را دفع مے کنند ۱۲

ما که از دست روح قوت خوریم — کی ز خاک سبو عنکبوت خوریم
آب شورست آز و تو سفری — تشنگی بیش هر چه بیش خوری
تشنگی آب شور ننشاند — مخور آنکت ازو شکم راند
آب شورست نعمت دنیا — چون بود آب شور و استسقا
رخ بدین آر و بس کن از دینا — زانکه دینار هست فردا نار
هر که انبار نه چو مور بود — نه همانا ز عار عور بود
مور باشد همیشه در تگ و پوی — بیم و رنج و امل ز دنیا جوی
مور باشد همیشه در تگ و تاز — مرد باشد چو باز در پرواز
آز دارد بر آستانهٔ خویش — صد هزاران توانگر درویش
باز دارد قناعت اندر جای — صد هزاران گدای بار خدای
آز را صورت از سرور بود — لیک سیرت همه غرور بود
از برونش مسحر زیبی دان — وز درون مایهٔ فریبی دان
مرد درویش خود زبون آمد — بخدا ای غنی برون آمد
مرد درویش را خدای عزیز — اندرین لافگاه بی تمییز
بغنی از برای آن ها رست — کز غنی کبر و کینه شر خاست

قوله تشنگی آب شور ننشاند [illegible] یعنی آن چیز که [illegible] قوله رخ بدین [illegible] آر و بس کن از دینا [illegible] یعنی دینار و فردا نار [illegible] [illegible]

همه را در ولایت یزدان   راستی تا لبست فرمان جان
زین زبان جز کسان آدم را   نردبان نیست بام عالم را
پایهٔ گفت و مایهٔ دل نیست   نردبان پایهٔ خرد وانگهست
اینهمه از فعل تست کاندر تاب   از سر آب رفته بر سراب
سر آبت سراب شد چه کنی   عقل و دینت خراب شد چه کنی
میوهٔ این و آن همچین پیوست   چون درختان میوه‌دارت هست
نور خواهی بدست موسی وا   دست در گیر در جیب خویش برآر
راه مدین نرفته پیش شعیب   چند گردی بگرد پردهٔ غیب
تا شده ساعتی شبان رمه   چون برآری عصا بگیرد همه
دل بر آن نه که باشد از خانه   مشک خود به که مشک بیگانه
تبه و چون تو ابله ایچ بخیل   سگ آب لیسی همی تو بر لب نیل
خوانت از بهر چه نعمتست پرست   لیک در دست موش سفره پرست
همه نعمت تراشده حاصل   تو ز اسباب جان همان غافل
زهد جهلی رساندت در وصل   زاهد مشتری ندارد اصل
هر چه از سعی طبعی فلکست   ملک تو نیست مالک ملکست

له قوله بود چون تو [illegible]
یعنی صیغهٔ نفی [illegible] واحد حاضر است
از مصدر لیسیدن که بمعنی [illegible]
نسخ و بیان [illegible]
چون خاک لیس و کاسه لیس ۱۲
مدار عجم له قوله خوانت

از بهر چه الخ نسخهٔ بالعکس
بوده [illegible]
[illegible] مثنوی له
قوله هر چه از سعی الخ فلکست
بضم اول و سکون ثانی یعنی
پادشاهی ۱۲ منتخب

[illegible]

مار اگرچه بجاصیت بدوست / پاسبان درخت صندل است
چون ز بانگ سگان شوی دلتنگ / سنگ برگیر و ده سگان را سنگ
جوان سگی را که کرد پای افگار / نان بی سوزنش مده زنهار
مورکه را اگر بیازاری / چیره گردی بظلم و خونخواری
از پی رستن از سرای خسان / حیله کن هیچ بد بکس مرسان
باز بر دست شو چو چنار / با فرودست و دستشان آر
باش بر دست است همچو بهشت / دوزخ از دست چیست پس و کنشت
راست بر دست است گر رستی / ور نه کج رو چو عهد بشکستی
من ندیدم سلامتی ز خسان / گر تو دیدی سلام من برسان
چون ترا گشت نوش مدحت نیش / بده آن نوش را بجدت نیش
با خسان خو ز نشست و خاست مکن / قطع کردن ز وی و است مکن
پس اگر ناگهی در افتادی / ساز کاری بهست و دلشادی
ای بلندان بعقل و رای شریف / کمسند این بلند را تصحیف
در کفایت بلند رای شدید / آن بلندی چرا پلید کنید
خویشتن را ندیده اید همه / آدم نورسیده اید همه

[illegible]

از عبیدان ورای پرده چرا
اختیار اختیار کرده ترا

تا تو از راه خشم و قلاشی
یا ددی یا بهیمه باشی

از سه گونه ستور و دیو و دد است
سر و گردن یکی و دو پا و دو دست

سگ و سبعیست با تو در مسکن
آن گزنده است وین دگر توسن

آن مروض کن این مسلم کن
پس در آی و حدیث آدم کن

غم وادی بکر و شهوت و زور
چه تو مردم چه دیو و دد چه ستور

با همه حیلت و فغان و غریو
پای عقلت به بسته اندیشه دیو

باش دیوار ز آدمی یک دم
تو همان کن که دیو با آدم

آنکه نیرنگ زد ترا بیرنگ
در تو بنهاد حرص و شهوت و جنگ

تو از عبیدان الخ یعنی چرا از گروه عبید [illegible] شده میان [illegible] آدمی آدمی را از بندگان ورای پرده یعنی از پس پرده غیب اختیار حق اختیار کرده و بخلعت و لطف آشنایی آدم [illegible] اصطفی و اجتبی بخشیده و اگر تو همان صفت اختیار [illegible] و رتبه داده اگر فاعل اختیار را اختیار حق قرار داده شود [illegible] تو تا تو از راه الخ بطریق طنز میفرماید برای این اختیار حق [illegible] یا بهیمه باشی که عبارت از نفس سبعی و بهیمی است [illegible] تو از سه گونه الخ [illegible] و در عالم از سه نوع ستور و دیو و دد است

که دو سر و گردن و دو پا و دو دست یکیست ازین عبارت مراد اعضای ظاهر نیست بلکه اتحاد و مساوات خلقت و حقیقت انواع ثلثه مذکوره را باین عبارت بیان میکنند تو سگ و سبعیست الخ یعنی ازین انواع ثلثه سگ و سبع با تو در مسکنست یکی گزنده و دیگر سرکش است آن یعنی سگ را مروض کن و این یعنی [illegible] مسلم کن و بمجاهده و ریاضت مهذب ساز این دو صفت سبعی و بهیمی را کرده بعد از آن در وادی سلوک درآی و دم از آدمیت زن

حدیقهٔ حکیم سنائی

۱۳۴

غم وادی الخ یعنی گاه تو [illegible] اخلاق ذمیمه [illegible] بشهوت و زور [illegible] صفات دیو و ددی و ستوریست [illegible] مگر از آنی چه تو چه دیو و چه دد و چه ستور [illegible] با همه حیلت الخ این دو بیت متمم معانی ابیات ما قبلست [illegible]

بی ماده عالم خلق در عالم امر کرد [illegible] چنین باشد آنکسی که بیرنگ [illegible] معنی بیت [illegible] درست ساختن انگاره [illegible] نقاشان [illegible] را ساده [illegible] و شهوت و زور [illegible]
باشد بلوح انسانی را انگاره نگرده [illegible] همان حرص و شهوت و جنگ در تو بنهاد الا له الخلق والامر

چرخ تاوش در نوردنده است	همچو لوکارهش گردنده است
هیزم بیهده مخواه از کس	هیزم آتش دل سیاه تو بس
باشد از بهر پختگی درویش	هیزم خشک آتش دل خویش
آتش جانش را بنقصان آب	شسته اند اختران بدست صواب
جنبش چرخ خلق عالم راست	جنبش اختیار آدم راست

فی مثل عرف نفسه عرف ربه

تو بقوت خلیفهٔ بگهر	قوت خویش را بفعل آور
آدمی را میان عقل و هوا	اختیار است شرح کرمنا
آدمی را مدار خوار که غیب	جوهری شد میان رشتهٔ غیب

و بجهت عارضی که استیلای شهوت بر عقل است ازین ذریعه و این مرتبه باز مانده بود پس محقق گشت که استعداد هیچ از افراد انسان بر استعداد ملک شرف دارد و هیچ یکی از افراد ملک این استعداد نیست که در مراتب عبادت با صواب هیچ یکی از خواص افراد انسان شرف مثل او نبود و عوام انسان این استعداد [illegible]

[illegible]

چارپا را اگر نکو داری　　عقبات کوه و بگذاری
ور نداری نکو پیاده شوی　　زود زود از دو خر پیاده شوی
پس تو مانند کدخدای مخسپ　　خیره بر دوست چارپای مخسپ
چون تو با آفتاب مه خویشی　　سایه بر تو چرا کند پیشی
ور ترا هست ماه یار بدو　　تو زمی از ماه دور داری به

[illegible]

فی معرفة النفس و معرفة الحق

معرفت را شرف پناه شماست　　مغفرت را علف گناه شماست
آدمی بهر غمی را زیست　　پای در گل جز آدمی را نیست
همه مقصود آفرینش اوست　　اهل تکلیف و عقل و بینش اوست
عرش و فرش و زمان برای ویست　　وین تبه خاکدان نه جای ویست
او درین خاک توده بیگانه است　　زانکه با عقل یار و همخانه است
شادی از اهل عقل بیگانه است　　آدمی را خود اندُه از خانه است
خنده و گریه آدمی داند　　زانکه او رنج و بیغمی داند
غم در انست کز غم آسانی　　بیغمی را تو غم همی خوانی
غم ترا میسوزد و نه بخطری　　تو چنان کس نه که غم بخوری

۱۹ قوله ور نداری [illegible]
پیاده [illegible]
[illegible]
۲۰ قوله معرفت [illegible]
[illegible] یعنی [illegible]
انسان [illegible]
۳۳ [illegible]
انسان بمعرفت [illegible]
از آفرینش جن و انس همین است
و ما خلقت الجن والانس الا لیعبدون
ای لیعرفون [illegible]
ان اعرف [illegible]
[illegible] ۱۲

داعی خیر و شر درون تواند		هر دو در زینت بد زبون تواند
اندرین خلق خوب و سیرت زشت		هفت دوزخ تویی و هشت بهشت
همه مقصود آفرینش کون		تویی ای غافل از معونت عون
وز درون تو هست از پی دین		صد هزار آسمان فزون ز زمین
جز بهی تنت را بها نده		جز بدی جانت را غذا نده
خشم و شهوت بهر کجا خر بست		سبب نفع نیک و دفع بد است
شهوت اسپ است و خشم سگ در تن		معتدل دار هر دو را در فن
مبیفزای هر دو را مبکاه		دار بر حد اعتدال نگاه
زانکه داند کسی که رایض تست		کانکه در سگ نکو و در اسپ نکوست
از پی نفع و دفع و قوت و جاه		با تو به خشم و آز و همراه
آنکه را خشم و آز و نبود		در کیاست چنان نکو نبود
نرود جز که ابله و بدخو		در سفر بی سلیح و بی دارو
آدمی شد ممیز عقل عزیز		نبود پای میر را تمییز
عقل و جان تو کدخدای تو اند		چار طبع تو چار پای تو اند
کدخدا را اگر نیست یک کوب		گر چه را دست باشد او معیوب

باب

جز بهی الخ غذا یعنی غذا کن
اینجا تن گی مراد قوت و [illegible] زشت
زانکه داند الخ رایض
ریاضت و تعلیم چه آسم
[illegible] باید مرد [illegible]
[illegible] سگ معلم و اگر [illegible]
دیدن کی در هر دو [illegible]
۴ ۳ ۲
[illegible]
[illegible]
[illegible] اول [illegible]
[illegible]
[illegible]

چون جرس پرخروش و معنی ته   چون دهل پر فغان و دعوی
جسم بیجان بسان خاک انکا   ور چه عالیست چون مغاک انکا
تن ز جان یافت رنگ و بوی خط   تن بیجان چو نی بود بی بر
مردم از نور جان شود جاوید   سنگ زر شد ز تابش خورشید
بی روان شریف و جان پاک   چه بود جسم جز که مشتی خاک
خاک را مرتبت ز روح بود   ورنه بی روح خاک نوح بود
خوان جان ذرهٔ فلک باشد   کاسه خوان او ملک باشد
جان تن هست جان دین هنر   زنده این از هوا و آن از هو
غذی جان تن ز جنبش باد   غذی جان دین ز دانش داد
جان پاکان غذای پاک خورند   مار باشد که باد و خاک خورد
آب جسم تو باد و خاک دهد   آب جان تو دین پاک دهد
جان دانا ز دین غذا سازد   چون نیابد غذا ابد گدازد
جان ز دین شد مرفه و باقی   عقل دین است حسن ساقی
غذیان را چه کار با قدمست   تارک او فزوتر از قدمست
غذیان خود به پیدا باشد   با قدم عقل هست شیدا شد

[illegible]

[illegible]

چون ترا خورد گشت فربه غم
غم تو شد فزون و مردی کم
علت غم تویی درین عالم
چون تو رفتی علف نیابد غم
ای همه ساله هم نمایهٔ دیو
بوده از بهر طبع دایهٔ دیو
ایزدت خواجهٔ خرد کردست
نفس شهوت غلام تو کردست
آنکه زو عقل کل بود کالیو
چه کند نقش نفس و مایهٔ دیو
با دو دیو عقل نامیزد
از دو دیو عقل بگریزد
شو برون از خانه از خاین
در ببند و مشو ز دزد ایمن
گز در بسته دیو بگریزد
لیک دزدت بهم برآمیزد
پنج حس تو پنج در دارد
روح و عقلت یکی گذر دارد
خانهٔ پنج در منافق راست
خانهٔ یک دری موافق راست
پنج حس پنج زنده دام تواند
عقل و جان تا ابد غلام تواند

فی الدعوی بغیر المعنی

فاقه منمای بیش ازین جان را
خوب دار این دو روزه مهمان را
عیسی جان تو گرسنه چو زاغ
خر او میکند ز گنجد کاغ
جانت لاغر ز کرد بی معنی
تنت فربه ز گفت پر دعوی

آنکه زو عقل کل کالیو
سرگشته و گیج [illegible]
[illegible] ازین خانه است [illegible]
در ببند [illegible] دزد [illegible]
۳۴۳
[illegible]

زین دو قوت نگاه نام و نبرد	بسباع و بهیمه ماند مرد
عفت و حلم آلت خردند	شهوت و خشم آفت خردند
نوم و یقظت که دید یک مرد	زانکه اضداد جمع نتوان کرد
یا بود خفته یا بود بیدار	هر دو در یک سویعه چشم مدار
سر بحکم خدای خویش درآر	تا مگر آدمی شوی یکبار
ای ز شهوت طغار آلوده	زیر دست چهار زن بوده
خشم و شهوت بزیر پای درآر	آرزو را و آز را بگذار
ای مقیم از دو دیو دیوانه	شهوتت حیز و خشم مردانه
همچو اژدر دو گشته ناخوشخو	آنت زین سو کشنده این ان سو
این کند لطف لیک با تلبیس	وان کند کبر لیک چون ابلیس
ای شده شاه بر همه حیوان	تا کی اندوه جامه و غم نان
چون ترا نیست بر خدای وثوق	نیست جانت برزق و مرزوق
مر ترا این نیاز نیست کند	دل و دین تو آز نیست کند
غافل از کردگار و از کارش	کرده اختیار آزارش
انچه گفته مکن بکرده همه	وانچه گفته مخور بخورده همه

سه سویعه تصغیر ساعت ست ۱۱

۴ قوله زین دو قوت الخ سباع جمع سبع است [illegible]

۵ قوله ای ز شهوت الخ طغار بنای فارسی [illegible] یعنی آوند [illegible] و بعضی طشت گلی و بعضی خنور ۱۱ برهان و بهار عجم

جان ز ترکیب او دو دانش راست   هر کجا این دو هست جان آنجاست
هر چه آن باعث عبث باشد   نز قدم دان که از حدث باشد
تنت از چرخ و طبع دارد ساز   آن و این ساز خویش خواهد باز
جانت حق داده و جاودان ماند   زانکه حق داده باز نستاند
کانکه او خود سرشت خاک نکرد   وانکه او خود نگاشت پاک نکرد
زانکه بد حکمت اقتضا نکند   هر چه حکمت کند هبا نکند

صفت بهیمی و انواع شهوت

سبب خشم و شهوت از لقمه است   آفت ذهن و فطنت از لقمه است
مرد شهوت پرست را ز خیم   بتر از بت پرست خواند حکیم
بندهٔ بطن و آلت شهوات   بتر از بندهٔ عزّی و منات
کین ز خوبی انبدی انساز بسا   وان ز شهوت به بد گراید باز
خشم و شهوت خصال حیوانست   علم و حکمت جمال انسانست
تو بگو هر خلیفهٔ ز خداے   بسگی و خری فرود میاے
تا تو از خشم و آز و مستی   بخدا اگر تو آدمی هستی
کرده با دل و جگر در هم   خشم ابلیس و شهوت آدم

[illegible]

له تو از آنکه بحکمت الٰهی بنیاد [illegible] که از روزن پیدا شود در شعاع آفتاب

منتخب ۳۲۶۳

حدیقهٔ حکیم سنائی [illegible]

موش را موی هست چون سنجاب … لیک پاکی نیاید از دریاب
نپذیرد و باغت ار چه نکوست … نشود پاک هیچ و دیگر پوست
نامی و چنگی که گربگان دارند … موش را خود برقص نگذارند
مور حرص از درون سینه برار … زانکه این مور زود گردد مار
بار سن دزد خانه کن باشد … مور هم دزد و هم رسن باشد
چون بشهر آنکسان که خرسندند … کمر از بهر خواجگی بندند
رو قناعت گزین که طالع دون … ور دو گیتی ست با عذاب الهون
معنی از خانه چون بکوی آمد … نقش ولها بسوی روی آمد
کند از بهر جلوه مبدع چون … قوت از اندرون نقش برون
بد و نیک تو بر تو باشد مه … از بد و نیک کس کسی را چه
نیکی افزود آب بازپسان … از بدی خاک بر سر نکسان
اینقدر بس ترا درین کلبه … هوس موش و دانش گربه
اگر تو نیکی مرا چه فایده زان … ور بدم من ترا از آن چه زیان
گر بهی خود روانت نهراسد … ور بدی اهرمنت برپاسد

ع چون استغنای ست [illegible]

فی یوم القیامة فلا انساب بینهم یومئذ ولا یتساءلون

[illegible] حدیقهٔ حکیم سنائی [illegible]

قوله ناشنیده یعنی این آیه در سوره نسا در سیپاره والمحصنات واقع شده الرجال قوامون على النساء بما فضل الله بعضهم على بعض وبما انفقوا من اموالهم مردان کار گذارند تسلط یافته بر زنان و قائم بامور معیشت ایشان بسبب آن چیز که تفضیل کرده خدای تعالی و افزونی داده بعضی را از ایشان که مردانند بر بعضی دیگر که زنانند و تفضیل مردان بکمال عقل و علم و وفور طاعت فهم است [illegible] دیانت و [illegible] و جماعت و جمعه و [illegible] و [illegible] و شهادت در حدود و قصاص و میراث [illegible] و دیانت و [illegible] و انبیا و ائمه [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]

ناشنیده ز منهی گردون ‖ آیت الرجال قوامون

مرد خوبی بد ز نان چه کند ‖ پنبه و دوک و دوکدان چه کند

فی ذکر الحشر کما تعیشون تموتون

تا تو زین منزل آدمی نشوی ‖ وانکه اندر دم سقر گردی

باش تا خلق را برانگیزند ‖ تا کیند از درون چنان خیزند

گرچه اینجا قبا و پرویزی ‖ چون عوانی ز گل سگی خیزی

ور چه اینجا امیری از زر و زور ‖ از تکبر ز خاک خیزی کور

ور چه اینجا ز عز شهنشاهی ‖ یابی از ظلم دست کوتاهی

ور فقیهی و لیک شورانگیز ‖ دیو خیزی بروز رستاخیز

ور بوی زهد ورز لیکن خر ‖ هیزم دوزخی و لیکن تر

ور بوی عالم و نه عامل تو ‖ روز باقی بوی نه کامل تو

چون تو با سیرت بدی بزی ‖ وانکه بر صورت ددی خیزی

ور بوی قاضی و ستمگاره ‖ روز محشر شوی تو بیچاره

ور طمع چون سگان فزله بوی ‖ ای کم از گربه دست و بینی شوی

گربه هم روی شوی هم ور دست ‖ لاجرم زان سرای بیم برست

در بعضی نسخ اینجا [illegible] ''[illegible]'' ''[illegible]''

دل و گل دان سرشته آدم   آن بدین این بدان نشد درهم
هر چه جز مردمست یکرنگند   یا همه صلح یا همه جنگند
روح انسان عجایبیست عظیم   آدم از روح یافت این تعظیم
بو العجب آنکه روح انسانیست   که درین دیوخانه زندانیست
گاه با امر سوی حق یازد   گاه با دیوخانگی سازد
ملکی زیر دست او پویست   او خود از دست خویش هفت بریست
پای اندر تن و یکی در جان   متحیر بمانده چون مرجان
دل و گل آدمی چو نخچیرست   هم زبونست و هم زبونگیرست
گاه عاجز ضعیف تن زبَی   گاه همچون سبع پر از شغبی
تن ضعیف و قوی دل آدمیست   آفریده تن از گل آدمیست
لیک دارد میان گل گوهر   نیست از خلق مر ورا همسر
اعتقاد ترا بخیر و بشر   جز قیامت مباد قیمتگر
نیست از بهر طامع و خائف   هیچ قیمتگری چنو منصف
نفخه همو سور مردانست   هرکه زان سور خورد مرد آنست
روح دل را خور و روان آمد   بهره چار طبع جان آمد

[illegible]

روح ... میان عالم ... [illegible]

[illegible] ... پیمانهٔ عالم امر و عالم ... چون قلب ... پیمانهٔ نباتات و دل ... مرجان ... [illegible]

بیان آنکه [illegible]

روز دین دست و دسترس نبود
نسب کس شفیع کس نبود

نقد تو چون ترا برانگیزند
همه در گردن تو آویزند

بوته خود گویدت چو پالودی
که زری یا مس زراندودی

گر بدی آتشت بپالاید
ور بوی صافی از تو آساید

چون رسیدی بآتش موعود
پس بدانی که چندنی یا عود

آدمی گرچه بر زمانه مهست
زادم خام دیو پخته بهست

در زمانه ز هر چه جانورست
تا نشد پخته آدمی بترست

کادمی زاده تا نشد مردم
گه پری گه ددست گه کژدم

هست ترکیب نفس انسانی
عقلی و نفسی و هیولانی

ازدل وجان و نیر و غایت
حدا و حی ناطق مایت

[illegible]

[illegible]

حال شان از برای حیلت هاست	عقل شان از پی عقیلت هاست
کز دنیت ز راه آهن و سنگ	گرد دانا ز حق بادفی سنگ

فی الانسان انه کان ظلوما جهولا

آدمی زاده نازنین جانست	قهر و لطفش بواسطه زانست
گه بیانگی ضعیف گام شود	گه بدانگی خدای نام شود
گاه تن را گذارد از کیوان	گاه گردد ز خارکی حیران
گاه ایوان بر بجینج چهار	گاه گردد ز نیم گرم افگار
گاه مسند نهد بر فرقد	وز حریر و قصب کند مرقد
گاه گردد بخون و خاک دفین	بستر از خاک وز خشک بالین
سابقه زو نهفته در اول	خاتمت زو بمهر محکم ازل
سنجی محنت سر شود بمیانه	بیغمی سست پای گردد باز
سابقت زو نهفته در اندن	خاتمت زو بمهر از خواندن
آنکه ماندست همش از تقدیر	وانکه رفتست همش از تیسیر
این همه حیست صنعت تقدیر	وان همه حیست حاصل تیسیر

فی وصول العقل بالانسان

[illegible]

موقوف نسبی و از ارتکاب اعمال صالحه است تقاعدی ورزید و انتظام کارخانه شرع و عرف از هم می پاشید ۱۲

روح چون سقف خانه پاک بماند
کالبد در مغاک خاک بماند

هرکه زین جرعه طافح ثمل ست
عقل او شب‌چراغ روز دلست

راز اگر چون زمین نگه‌داری
آسمان وار بهره برداری

در شب وصل پرده گر باشد
راز در روز پرده در باشد

روز نباشد قوی دل و غمّاز
با ضعیفان بشب برآید راز

زانکه مقلوب روز زور بود
مرغ عیسی بروز کور بود

فی صفة الانسان الحکیم الجامع لجمیع الاشیاء

پیش از آدم ز دست کوتاهی
دوستی داشت مرغ با ماهی

هر یکی در مقام خود ساکن
آن ز فخ فارغ این ز شست ایمن

آدمی در زمین چو پر آگند
ماهی از مهر مرغ دل برکند

گفت بدرود باش رو بفراز
که شدم من بقعر دریا باز

که بعالم نماند سلوی ره
کز سر حیلت و ز شر شره

هم ورا از میان نگذارند
هم ترا از هوا به پست آرند

همه را جمله نیست گردانند
جز سباع و دد و بهیمی زنند

کاملی را بوهم دوراندیش
جز مش از ما گست جز مش بیش

قوله هرکه این جرعه خورد طفحت السکران اذا امتلاء شراب ای سراج یعنی عقل اول [illegible]

حدیقه حکیم سنائی

[illegible]

جسم تو گر چه ناپسندیده است / شوخ چشمست لیک خوش دیده است
آدمی گر بسر بغمزه آهوست / لطف چنان آیدش که بس نیکوست
عیب دارد دو صد هزاران بیش / هنرش آنکه از بهائم بیش
گر بود زینتش ز عقل و ادب / ورنه هم با بهائم ست نسب

فی مذمة الدنیا و اهانته و ترکه من طمع فرح

مرد کو عاشق دوگانه بود / مرگ با وی درون خانه بود
پشه باشد بوقت جنگ ذلیل / باشه گردد بوقت خوردن پیل
چون شتر مرغ نه چو مردم حر / بار را مرغ و نمایه را اشتر
مرد پر دل ز خیر نهراسد / سست اسپ نیک بشناسد
کار دل جنگ و کار تن حذر ست / کار شه زور و کار زن سمر ست
هر که در پیش خصم ملک و خرد / دل ز خود برد جان از و نبرد
مرد مردانه کم ضرر باشد / دود تیره ز چوب تر باشد
مرد بد دل خیانت اندیشد / راز دل پیش خلق برشید
مرد کی را که جان عزیز بود / یک زبان فصیح تیز بود
وانکه از حیز زور کم دارد / خندهٔ تیز هم ز تیز آرد

[illegible]

از هوا وز طبع در انسان / دعوت عقل بیشتر از همه وان
کز پی جسم و جان آید این / در مراتب عجب چه داری این
دختر طفل را پی پیوند / اولش لعبتست پس فرزند
نه در آید بوقت جنبش گل / گربه در بانگ وا نگهی بلبل
داند آنکش دل خردمندست / که ازین بانگ تا بدان چندست
فرق ها داند مردم هشیار / بانگ خر ز ارغنون و موسیقار
هیچ بدنامی آدمی را بیش / نیست از جهل و از ظلومی خویش
چه حدیثست هر چه پیش آید / همه از جهل و ظلم خویش آید
حق پسندست عالم و عادل / بنده هم ظالمست و هم جاهل
آدمی با گنه شکسته برست / پای طاوس چشم زخم برست
کانکه گوید منم شده معصوم / اوست بر نفس خویشتن مشئوم
وانکه خود در شکسته دل بیند / خویشتن را ز خود خجل بیند
اوست شایسته خدای کریم / وامنست از عذاب نار جحیم
گفت حق داود را خدای جهان / که منم یار شکسته دلان
جان پاکان خزانهٔ فلکست / جسم نیکان نشیمن ملکست

جهان همه یکبار آدمی از [illegible] و چون هزار [illegible] گویند سازیست و اندرون نام ارغنون بر وزن [illegible] [illegible]
با آوازها مخالف یکدیگر چون بسیار بخوانند آن حالت را ارغنون خوانند موسیقار نام سازیست [illegible]

[illegible]

مرد را از اجل بود تاسه	مرگ با بددلست همکاسه
چون بحکم ازل نگرویدند	وز تیغ نقد بددلان چخیدند
اندران صف که زور دارد سود	مرد را تیغ دل بباید بود
مرد کو روز رزم بی مایه است	دامن خیمه بهترین دایه است
مرد بددل که شد بجنگ فراز	بهترین عذریست عمر دراز
هر که در جنگ بددل و غمرست	سپر و جوشنش دو دم عمرست
مرد بی دست و پای جوشن دار	همچو ماهی بود بپشت وغا
تیغ با مرد باچه دربست	مرد نامرد را سپر گرست
ورق خز با آن سلم نیست	تیغ را جز شجاع محرم نیست
تیغ در زور و صبر مردانه است	وز جبان تیغ تیز بیگانه است
مرد را آهنین زره گرست	اجل نا آمده قوی زرهست
از زره چه د پشت حیدر فرد	کرد خصمش سوال گفتا مرد
تا بود روی به زره باشد	چون درو پشت گشته به باشد
آب باشد نه مرد چون پولاد	کو زره پوش گرد و ما نبرد
مرد مردانه همچو که باشد	گه اندو باد داشته باشد

[illegible]

تاسه ... بروزن ... بمعنی اندوه و غم ... کاسه ... علامت باشد و بیم ... اضطراب و بیقراری ... است ... حدیقه حکیم سنائی [illegible]

... هر که در جنگ ... اول ... دوم ... سوم ... یعنی مردم ... و دیگر ... قاطع

[illegible]

شکر داری شکر خور از نی نی	صبر داری صبر خور از نی نی

فی لذة الدنیا مع شدة العقبی

آن شنیده که در رهی	آن مخنث چه گفت با دایه
که همی شد بره گشاده گره	بهر بیبی بسوی دایه دوده
تا گر میوه سست شاخ شود	راه زادن برو فراخ شود
چون مخنث بدید هند ورا	زو بپرسید و او بگفت ورا
گفت بگذار این ترهات خسان	رو به بیبی سلام من برسان
پس به بیبی بگو که از ره درد	با چنین کون هیله نتوان خورد
چون چشیدی حلاوت گاوان	تلخی اکنون مشقت او دان
تو نرستی که چه روغن کسیر	نام و ننگی نداری ای زیر
سنگ اگر چابک بودی و فربه	یک شکاری نهانی ای ابره
تا فلک از نهاد خود مردم	هیچ ندهند داد خود مردم

فی الجبن مع الشجاعة

شکست این که از عدا بگذرد	حاذره به بود که بیم زده
مرد را بیم جان ز زخم تبر	وز دگر زخم تیر و تیغ و تبر

[illegible]

[illegible]

آدمی را درین کهن برزخ / هم ز مطبخ دریست در دوزخ
سست شهره جانور ز کار آمد / تا نیابد مراد نار آمد
گر نهی نام معده خم نکنی / کم طرق تا طریق کم نکنی
چون سگ و گربه آب شرم برد / تا ز خلق آب نان گرم برد
کم خورش تخم ضبط و بطنت نیست / هر کجا بطنتست فطنت نیست
کم خورش مرد کردنی باشد / مرگ دونان ز خوردنی باشد
بهر کم خوردنست بی آبی / ذهن هندو و نطق اعرابی
این بود زیرک آن نباشد غمر / این نه بسیار و آن نه اندک عمر
چون خوری بیش پیل باشی تو / کم خوری جبرئیل باشی تو
کم خوری ذهن فطنت و تمییز / پر خوری تخم خواب و آلت نیز
خفت زاد در راهب اندر دیر / داردش در صلاح و خاطر خیر
هر که بسیار خوار باشد او / وانکه بسیار خوار باشد او
باز نه ناطقی که کم خوارست / بحقیقت بدانکه کم خوارست
منتجب کی شود بعلم غریب / جز بقلب خفیف و بطن رحیب
خور اندک فزون کند حکمت / خور بسیار کم کند علمت

۱ یعنی [illegible]
[illegible]
۲ [illegible]
۹ بکسر [illegible]
۱۳ [illegible] کردن است
۱۴ [illegible]

[illegible]

تا نفت دل ز کینه نفروزد   کی تن از وی شجاعت آموزد
غم نا آمده خورد بد دل   زان بجز غم نیایدش حاصل
لقمه با هم جان زند آهو   زان ندارد به دنبه پهلو

في الشره في الاكل و الحرص

نه بپرسید از حجی چیزی   گر علی و عمر بگو چیزی
گفت با وی حجی که انده چاشت   در دلم بغض و حب کس نگذاشت
شده اقمه آنچنانم کرد   کز تعصب شدم بیکره فرد
مر مرا کار خورد و خفت آمد   با دلم اکل و شرب جفت آمد
هر که او بیش خورد بیش رید   نه چو لقمان ز لقمه بیش زید
مرد با مال بی یقین باشد   سیر خورده گرسنه دین باشد

في الحرص بالاكل و الشهوات

اولین بند در ره آدم   بود نای گلو و طبل شکم
بهترین بند هست نای گلو   کندت طبل بطن شش پهلو
طبل و نایست اصل فتنه و شر   هر دو بگذار خوار و خود بگذر
هر کش امروز قبله مطبخ شد   وانکه فردا ش جای دوزخ شد

[illegible]

[illegible]

خاتمه

خورده بسیار مردک گمدان بیکی قی بمرد چون حمدان
کند گرد و سرای و خانه از و معده کون گرد و بهانه از و
مرد و زن را که حرص گون گلوست نام شان کدخدا و کدبانوست
گر نبایدت چهره چون گل زرد گرد افراط اکل بیش مگرد
صحت تن بود در پرهیز از ره امتلا سبک برخیز
همچو باد و ده پیک از تک و پوی در بدر شهر دوان روی بروی
خور اینجا گلست از و برگرد کانکه گل خور زرد باشد و مرد
باید اینجا ز گل بپرهیزی تا ز گل سرخروی برخیزی
برده چون طاعت از دل و دینت باده تلخ عمر شیرینت
کوی پر دزد و شهر پر اوباش پاسبان را چه خوش بود خشخاش
مرد دینی شراب تا چه کند بط چینی سراب تا چه کند
چیست حاصل سوی شراب شدن اولش شر و آخر آب شدن
کرده تو سنجک کوی گرو نرخ عمر چو باد خویش دو جو
ز آتشی کان بود لونالون تکیه بر آب روی چون فرعون
تو بدان آب دل مگردان خوش که از آن آب رفته در آتش

[illegible]

صحت تن در [illegible]

امتلا سبک برخیز [illegible]

۱۴۵

[illegible]

تحدت عقل عالمان حلمست   جامهٔ جان زیرکان حلمست
هر کرا علم و حلم نبود یار   مرورا در جهان بهره مدار
که بنافند خود خردمندان   جامهٔ تن برشتهٔ دندان
گوشت برگاو و ورزه نیکوتر   زینت مرد دانش است و هنر
باش کمخوار تا بمانی دیر   که اجل گرسنه است و توتش سیر
باش کمخوار تا بوی باریک   چو شکم گشت پر بدیدی رگ
اصل دانش بود ز کم خوردن   مرد پرخوار اصل آزردن
جانت از لقمه برد راحت   چون دو لقمه خوری بود آفت
گر ز خوردن شوی ز رنج بعید   کشتهٔ دوزخی بوی نه شهید
بود بسیار خوار بی نورست   کز گلو بنده خواجگی دورست
گلخن از دود شمع بیخردان   کاسهٔ سر لبان سوخته دان
آتش نان خواستن ز سفله و زشت   چون دمیدن بود بخاک انگشت
لقمه گر کنی ز خوردن بیش   هیضه آرد کلید گلخن پیش
هاضمه چون بدو نه پرداز   از زنخ گلخن دگر سازد
باده چون باد در زبان فگند   هیضه بیکار بر دهان فگند

۱ قوله هر کرا الخ هذا از صیغهٔ نفی حاصلست از نصف [illegible] و داشتن یعنی شمردن و قرار دادن [illegible]
۲ قوله که بنافند الخ [illegible] رشته یعنی بپیچید دندان
[illegible]

ور نباشد خدا و دین شاید | هر دو بینی چنینت فرماید
هیچ خصمت بتر ز دنیا نیست | با که گویم که چشم بینا نیست

فی التجرید و ترک الدنیا

روح را چون ببرد روح امین | چرخ چارم فزود و از تو زمین
داد مر جبرئیل را فرمان | خالق و کردگار هر دو جهان
که بجویند مر ورا همه جای | تا چه دارد ز نعمت دنیای
چون بجستند سوزنی دیدند | بر زه دلق او بپرسیدند
کز پی چیست با تو این سوزن | گفت کز بهر ستر عورت من
که بخاقان ز زینت خلقان | قانعم ور چه نیستم خاقان
تا بود ژنده ژنده پیراهن | هست محتاج رشته و سوزن
جامه گفتند خالق ما ئی | بر همه حالها تو دانائی
بر زه دلق سوزنیست ورا | نیست چیزیش بیش ازین دنیا
باز بی آمد ندا ز رب رؤف | که کنیدش در آن مکان موقوف
بوی دنیا همی دمد زین تن | چرخ چارم ورا بود مسکن
گرنه این سوزنش بدی همراه | برسیدی بزیر عرش اله

[illegible] عیسی علیه السلام ۱۲

[illegible] خلقان [illegible]
خلقان بالضم جمع خلق [illegible]
[illegible] ۳۵۴
تا بود ژنده ژنده الخ
ژنده بر وزن غنده که بمعنی
ژنده است که خرقه پاره و کهنه
باشد و بمعنی عظیم و بزرگ را
هم گویند ۱۲ برهان قاطع

گرچه بر روی قلزم از زشتی   بر سر بحر میرود کشتی
مثل خمر خوارهٔ بدمست   نزد عاقل گزین میانه برست
هست چون حقه باز بی آزار   گرد هنگامه بر سر بازار
در دل از سور او سرورے   هرچه او داد جز غرورے نه
چون کند عربده دلی شکنت   ور سخاوت کند دروغ زنست
مست کور او و خوش سخن باشد   نور صبح دروغ زن باشد
مست چون صبح کاذبست بفعل   روز و شب عمر جاذبست بفعل
او سرت را گرفته زیر دو پای   تو ز جان ساخته تنش را جای
تو بد و دین و بخردی داده   او بتو دیوی و ددی داده
تو از او آن خوری که هستی تست   و او ز تو آن برد که هستی تست
عمر دادی بباد از پی مے   غافلی زین شمار عمر تا کے
بغنا و سماع مشغولی   ز سرای بقا تو معزولی
فارغ از مرگ دایم از کوری   من چه گویم ترا بدل کوری
چنگ در دنیی زبون زده   دل پاکیزه را بخون زده
حسبه نزد تست کوه احد   سیم باید که باشدت لابد

گرچه بر روی [illegible] از زشتی
[illegible] معنی
دارد اول یعنی فاکساری
باشد دوم [illegible]
[illegible]

با من آخر تکلف از چه کنی
در سرایم تصرف از چه کنی

جمله دنیا همه سرای منست
جای تو نیست ملک جای منست

ملکت من بدست چون گیری
تو بعصمت مرا زبون گیری

گفت بر تو چه زحمت آوردم
قصد ملکت بگو کی کردم

گفت کین سنگ را که بالش تست
نه ز دنیاست چون گزیدیست

عیسی آن سنگ را سبک بنداخت
شخص ابلیس از آن سبب بگداخت

گفت خود رستی و مرا راندی
هر دوان را ز بند برهاندی

با تو زین پس مرا نباشد کار
ملکت من تو ره و من بگذار

تا چنین طالبی تو دنیا را
کی توانی بدید عقبی را

ره تو ز دنیا طمع ببر یکسر
گهر و زر را و تو خاک شمر

خاک بر سر هر آنکه دنیا خواست
مرد دنیا پرست باد هواست

هست بسیار خوار همچون گاو
معده چون آسیا گلو چون ناو

گردد از رای صواب و سخیف
خیره بسیار خوار گردد کثیف

نه فلک را فروختی بدو نان
لقمه ده سیر کم مزن بر خوان

تا ترا روزگار چون گوید
لقمه در معده ات بر آشوبد

[illegible]

سوزنی روح را چو مانع گشت
ابکان ضعیف قانع گشت
بازماند از مکان قرب جلال
سوزنی گشت روح را وبال
ای برادر ز پند من بپذیر
دل ز دنیا و زینتش برگیر
تا مرفه بدان سرای رسی
بسرور و عز و بهای رسی
ورنه با خاک تیره گردی راست
راه عقبی ز راه کام جداست
زهر قاتل شناس دنیا را
رو تو با زهر ساز عقبی را
زانکه دنیا پرست بر خیره
هست چون بت پرست دل تیره

فی روح الله و ترک الدنیا

در اثر خوانده ام که روح الله
شد بصحرا شبی برون ناگه
ساعتی چون برفت خواب گرفت
بسوِ خوابگه شتاب گرفت
سنگ افگنده دید بالش ساخت
خواب را یار گشت و پیش تاخت
ساعتی خفت و زود شد بیدار
دید ابلیس را در آن هنجار
گفتش ای رانده ای سگ ملعون
بچکار آمدی برم بفسون
جایگاهی که عصمت عیسی است
مر ترا کی در آن مکان ماوی است
گفت بر من تو زحمت آوردی
در سرایم تصرفی کردی

قوله زهر قاتل الخ [illegible]

قوله [illegible]

چون براقی نداری اندر ره / لاشه خر را بدست دزد ده
بد بود خواجه را درین بازار / واندرین گلشن و درین گلزار
خانه خالی و شهر پر ماتم / شرع خصم و ندیم نامحرم
کوی پر دزد و مردم شبری / تو همی کوک کوکنار خوری
حزم خود کن که دزدت اندر خانه است / خازنت خائنست و بیگانه است
ای کمی بوده نز کمی بودن / دلت بگرفت از آدمی بودن
اندرین سور پر ز شور و شغب / دل پر از غم نشین و مهر بلب
باده خوردی ولیک ماهی نه / دوغ خوردی ولیک راهی نه
چون شدی مست هستی ای ساده / خیک باده چو خوک افتاده
چه کنی باده کاندرین فرسنگ / بار شیشه ست و میخ و خر لنگ
خر لنگ و ضعیف و بار گران / منزلت سنگلاخ و تو حیران
راه تاری چراغ بی روغن / باد صرصر تو باد خانه شکن
سر بمغز و پای محکم نی / مال همدست و یار محرم نی
خوابگه ساخته ز شاخ درخت / تا نهاده قدم بجایی سخت
تا ترا اندرین سفر زگزاف / باشد اندر خیال مخانه لاف

[illegible]

۴ [illegible]

برهان قاطع

منتخب اللغات

برهان قاطع [illegible]

روزگار تو از پی پنداشت   شادی شام بر دوانده چاشت
زان همی رایگان بسیری تو   کز پی لقمه در زحیری تو
ای که چون عیسی از شره بجهد   غنم با دو بود خود برهد
همنشین زمرهٔ ملک بیند   بام خود پنجمین فلک بیند

فی حب الدنیا و آفاتها

گل همی خور بسوی گل بهار   باش تا بر دمد ز گور تو خار
ای چو فرعون شوم گردنکش   از ره آب رفته در آتش
چه کنی در میان رنج خمار   کار آبی که آتش آرد بار
زانچنان خون که از رگ ریزد   پس ز تابوت خم بر انگیزد
نه گزیده شوی گزنده شوی   از رگ کشته چه زنده شوی
چون چو شیران بگیر و خود بنجری   همچو روباه خون رز چه خوری
عشق بیرون برد ترا از خودی   بیخودی را بدان ز بیخردی
با خرد میل سوی مل چه کنی   سپر خار برگ گل چه کنی
آنکه دارد خرد نخواهد مل   وانکه باشد حزین نبوید گل
از می هوش بر بگردان میل   خاصه مستی و خانه بر ره سیل

۱۵ قوله [illegible]
شره بفتحتین [illegible]
[illegible]
منتخب اللغات
۱۶ قوله [illegible]
زمره بضم زای [illegible]
۱۷ قوله [illegible]
[illegible] اول
[illegible]
منتخب اللغات

چون

۱۹ [illegible]

هست نقش پا و صورت شمع
نقش او را تو باش اندر جمع
هست در نقش و شکل کبر و نقم
شکل کناس و اکمه و ابکم
نقش اعجاب هست در سینه
قبه شش جهت در آئینه
همه در نقش ناسپاس تواند
همه در پرده حواس تواند
باش تا روی بند بگشایند
باش تا با تو در حدیث آیند
تا کیان را گرفته در بر
تا کیان را نشانده بر در
گر بمیری نگشته ایشان را
گم کنی ملک و ملک خویشان را
چون شوی در جهان پاینده
با تو مانند جملگی زنده
از پی پنج روزه راهگذر
آبروی حیات خویش مبر
راد مردان که رنج بنگاه زند
بره آورده جان پاک آزند
توره آورد چون بخواهی مرد
دزد و دیو و ستور خواهی برد
کینه و کبر و بغض و بخل و حسد
شهوت و خشمت از درون جسد
هفت دروزخند در پرده
نام شان عاقلان چنین کرده
هر که از هفت این سرای بجست
کی تواند ز هفت آنجا رست
وانکه در جانش هفت باشد هفت
هر که هر هفت کرد ازین هر هفت

۵۹ [illegible]

داده باعتبار قناکس اعضا و مرایا است [illegible] متقابل که نبود [illegible] الاستعداد [illegible] محسوس میشود و در واقع [illegible] و

[illegible]

شب بسر خواب و روز عزم شراب   نکند جز که ملک و دین خراب
تو بشادی و آدم اندر بند   اینت بد مهر و ناخلف فرزند
گرچه شادی تمامی اول است   کیسه گم شده مغول اوست
گوید این خاکدان ویران ده   کیسه لاغر کن است و تن فربه
داند آنکو گشاده رگ باشد   که میان بسته تیز تگ باشد
مرد فربه چو پنج گام برفت   هفت عضوش ز پای طبع بتفت
تو بحیثی حساب از و برگیر   چون بپوشند جامه شبگیر
که گریبان چو دامن و تیریز   عطسه و خوی گرفت و سرفه تیز
آز را از درون خود بپوست   خاک بر سر شمار و باد بدست
آز را مار دان که در عالم   نشود جز بخاک سیر شکم
صورت طمع کافت بشرست   بوزنه سگ دست و گربه سرست
ظلم را چون سگان دیوانگار   نجس و آبریز و آتشخوار
خشم در زیر خانه نقاشش   سگ لاشه است و دیو آتش پاش
صورت آرزو چو طاوس است   بال مسعود و پای منحوس است
هست نقش حسد سوا حرار   گرگ یوسف در فرشته خوار

[illegible]

و آن مرد فربه چون پنج گام برفت [illegible]

چون ورا دید پهلوان و آن مرد
گشت لختی ز صبر و دانش فرد

گشت عاشق بیک نظر در حال
گفت با زن ز حال خویش احوال

گفت با آن جوان زن از دانش
آنچنان زن ز مرد به دانش

کای جوان نیست مر ترا علوم
گر که ماندی درین نظر محروم

اندرین موضع ای جوان لطیف
آن به آید که اوست مرد عفیف

ویحک از خالقت نیاید شرم
که بیک سو فگنده آزرم

خالق تو بتو شده ناظر
تو بدل ناشده برش حاضر

این نه جای تمتع و بطر است
جای ترس است و خوف و خطر است

کردگار تو مر ترا نگران
تو بشهوت متابع دگران

مرد باشرم به بهر کاری
نیست چون شرم مر ترا یاری

شرم دار از خدای خالق بار
وانگه از خلق هیچ باک مدار

هر که از کردگار ترسنده است
خلق عالم ازو هراسنده است

روز بازار ای تن ار تو خواهی بار
شرم دار از حرام دست بدار

دوزخی در شکم که این آز است
سگی اندر جگر که این راز است

در خرابی نشسته کین چیست
رسم گبران گرفته کین نیست

۲

قوله ... منتخب اللغات ... روز بازار ... سلاطین ... بازار عام

بیش باید که از خبر درسی
تا بدان قبّهٔ بقا برسی
کاندرین خطه ز اهل نفس بهوش
نمیرد و دگر نمیرد کس
مبر این زندگی بقصد زریر
هم بدینجای باز کنش از شیر
زنده آنجا که مبر تن خویش
آب حیوان ده بدشمن خویش
حرب قائم شده میان دو تن
چه دهی تیغ خویش زی دشمن
که چو این چشم اجل فراز کند
پس از آن عقل چشم باز کند
تا ببینی نهاد عالم را
تا ببینی جهان آدم را
تا ببینی یکی بچشم نهان
چیزها را چنانکه هست چنان
تو هنوز از جهان چه دیدستی
زینجهان نام او شنیدستی
تو چو داماد و عقبی است عروس
سوی دنیا نگه مکن بفسوس
تا غافلی از جهان و از کارش
نازموده بفعل کردارش
ترسم این غفلت از ره مقصود
باز دارد ترا که موعود
پیش سلطان بیا بیابان منگر
نظر شاه مر ترا هیبت

فی اصحاب الغفلة

آن شنیدی که در طواف زنی
گفت با آن جوان نکو سخنی

۱۵ قوله مبر این الانسب [illegible] ازو [illegible] وزیاده آتش سوزان ۱۷ منتخب اللغات [illegible]
قوله حرب [illegible] زی بفتح اول و سکون ثانی بمعنی سوی و [illegible]
[illegible] ۶۰ [illegible]

گفت قرآن [illegible] فانظر الی آثار رحمة الله کیف یحیی الارض بعد موتها [illegible]

بهر رای بقا ازین کشتی
بار و کرده مب بدین زشتی
این همه بدفعال و بی دینند
چه توان کرد مردمان اینند
عمر خود رای خلق را بینند
راه بی رای خلق نگزینند
یا بغرات بخوشدلی تن زن
یا بدینها بساز و جان می کن
عز طلب کردنم ز همت خوست
که نیم همچو سفله خواری دوست

فی صفة الربیع والریاحین

شکر انصاف بر زبان بهار
گفت عالم چو مردم هشیار
شکر عدل بهار پیش آگه
دل گل گوید از زبان گیاه
دشتها پر لحاف بی بالین
باغها پر عروس بی کابین
گفته قرآن بلفظ همچون در
مرد دامن کشیده را فانظر
تا ببینی بچشم عقل پژوه
بر گریبان دشت و دامن کوه
از پی نقشهای جان آویز
اختران نقشبند و رنگ آمیز
باغ پر تختهای سقلاطون
راغ پر فرشهای بوقلمون
شاخها حله پوش و مشک آغوش
دشت عنبر فروش و مینا پوش
باغ از بوی مشک عطر آگین
راغ مانند زلف حور العین

[illegible] رحمت الهی [illegible] زمین مرده را [illegible] زندگی بخشد [illegible]

[illegible] سقلاطون [illegible] قاموس [illegible]

اژدهائی هزار سر در بر — چیست این ملک جاه و عز و ظفر
داده کوران مست را زوبین — چیست این جاه علم و قوت دین
از برون پاک و ز درون ناپاک — کیست این مست صوفی چالاک
گربه بیرون سگان درون جوال — چیست این کار کرد و کسب حلال
با سگ و دیو کرده انبازی — چیست این لشکری و آن غازی
داده در دست دزد شمع و چراغ — هست این شمع شرع و نور دماغ
زورقی با نقاب در جیحون — کیست این دخت زادهٔ قارون
جامهٔ هفت رنگ چون طاوس — کیست این مرد خرقه و ناموس
نعره برداشته چو کبک از کوه — کیست این هست عارف باشکوه
بالکد بام خانه کرده خراب — کیست این مدعی بخور و بخواب
ماهی در خود زده چو مردم مست — چیست این هست موزه و دل پست
خویشتن را لقب نهاده مسیح — وز درونش صد هزار سینه جریح
بر خود افسوس کرده چون دجال — گاه هنگامه خرقه و گه حال
این همه خشم و جنگ ظلم و شرور — دود و دیوند در نقاب غرور
چون نهنگ آمده بر آب سپر — می نداری بسان مست خبر

قوله
داده الخ زوبین
با ثانی مجهول و بای
فارسی بر وزن دوربین
حربهٔ مردم گیلان
و آن نیزهٔ کوچک باشد

[illegible] ۳۶۲ [illegible]

[illegible]

سرو چون حور در میان چمن
سمن و مشکبید پیراهن
پایهٔ ابر همچو در خوشاب
آمد از حد ارمن و سقلاب
مرغ نالان فراز گلبن و گل
مست بی مطربان و ساغر مل
ابر بشسته ز روی هامون پاک
هرچه آلایشست بر رخ خاک
راز دل کرده جمله عالم فاش
زیرکان زمانه چون اوباش
خانه بگذاشته همه زن و مرد
سوی صحرا برون شد از پی خورد
خنک آنکس که او بفصل بهار
لذتی دارد و ز بوس و کنار
خم زلف بنفشه دلجوی
عود خامست بسته بر لب جوی
نافهٔ آهو چو خورد سنبل دشت
بویش از کوه قاف و طور گذشت

فی تسمیة العربیة والفارسیة

نفس دین در رهٔ مسلمانیست
هنر ملک ره فراوانیست
هست محتاج کارسازی ملک
چه کند فارسی و تازی ملک
از پی دین و شغل پردازی
هیچ در بسته نیست در تازی
تا عمر شمع تازیان بفروخت
کسری اندر عجم چو هیمه بسوخت
ملک عدلست و دین و دل پرورد
تازی و پارسی چه خواهی کرد

ل بری
پایهٔ ابر الخ ارمن بفتح اول
بروزن ارزن نام ولایت
از کوهستان آذربایجان
و مولد شیرین معشوقهٔ [illegible]
بوده و بکسر اول هم
۴۶۵ حدیقهٔ حکیم سنائی
گفته از سقلاب بفتح
اول و لام الف
بوزن کتاب نام
ولایتیست از روم و بمعنی
بجای حرف اول صاد بی نقطه
هم بنظر آمده است ۲۶۷ ن

اشک من چون شب بهشتی ها — روی چون با باد روی گیا
سبزه چون خوش سبز پیراهن — مشک و عنبر دمیده پیراهن
عنبرین گشته از نسیم صبا — از مسام زمین مشام هوا
خامه پرکار کرده شست بهار — زلف کوتاه کرده دست بهار
چشمه اشک چشم من بشتاب — تا در باغ رفته از لب آب
بیجا دست گردش بی باک — زلف شب اگرفته کش سو خاک
گر نخواهد بحکم خلق کمال — خون کند مشک و مشک خون در حال
نعمت گل کنون تقوت دل — گفت بلبل چو مرغ عاقل
دشتها را لباسها رنگین — باغها را ز حلّها آذین
کوه پر نقشها همه زیبا — اختران نقشبند بر دیبا
شاخ مانند عقد پر لولو — باد مانند نافهٔ آهو
باغ پر حقهاے دُرّ و گهر — راغ پر شفشهای نقره و زر
گنج قارون بدامن سنگی — زیب حورا عیان ز هر رنگی
قطره باران چو دانهای گهر — بر شقایق چکیده همچو دُرر
قمری و فاخته ز شاخ چنار — بُرده از عاشقان شکیب و قرار

ن بگرد

شفشه شاخ درخت ۱۲

خامهٔ پرکار کرده [illegible]
مصراع اول ظاهر است
معنی مصراع ثانی آنکه از
غایت حسن و خوبی و قدرت
دست بهار زلف سنبل را
کوتاه کرده [illegible] از نهایت
[illegible]

حدیقهٔ حکیم سنائی

[illegible]

[illegible]

پس درین راه با سلاسل و غل — چار قل حرز تست بر سر پل
نیست جز نبوت ره نبوی — نقل نحوی و شبهت لغوی
کی شد از بهر پارسی مهجور — تاج مینا ز فرق سلمان دور
کرد چون اهل بیت خود را یاد — دل سلمان بلفظ منا شاد
باز بوجهل گرچه نزدیکست — دوستی دور دست تاریکست
نسبت دین درست باید و بس — زانکه دولت شکسته شد ز هوس
دولت از روی شدت صولت — دوام و زدان و فردالت

در صفت شراب و خواص آن گوید

مر سران را چو طامع و میخوار — بهر چه درد سر دهم چو خمار
همی چه بار سم در نهاد شود — آتش و خاک و آب و باد شود
زان بر و چار طبع دست نیافت — کز پی پنج پای خود بشتافت
هست می در نهاد خود پیوست — در کف پای عقل بر سر دست
نشاء می بر جمال تن چیره است — ماه عقل از کمال می خیره است
پاهی گرمی اشک سردان است — زان پی زر محک مردان است
از کف پر چو معجز موسی — مرده زنده گشت چون عیسی

حدیقه حکیم سنائی ۲۶۷

باقی را حسد امید اندازد
کز این پنج پای معنی یک پای نیست
فی مانند درین خود شکن نیست
عبارت از ارکان بکشد پنج پا که
دیز صورت بدها
فرو برده سر در گریبان تفکر
که آن [illegible] عیاری کرده
باده در ساقی نام [illegible]
از همین عالم حکیم [illegible] در تعریف
[illegible] دست نتوانست یافت [illegible]

پارسی بهر کارسازی تست
گر بتازی کسی ملک بودی
تازی ار شرع را پناهستی
مرد را چون هنر نباشد کم
بهر معنی ست صورت تازی
هر که شد جان مصطفی را اهل
بهر معنی ست قدر تازی را
روح با عقل و علم داند زیست
اینچنین حلقه بی ادب زانی
علم خوان تا ت جان قبول کند
بولهب از زمین یثرب بود
بو سلمان خود از دیار عجم
علم گر بهر خود کنی بر دست
کی رساند بحکمت و ادبت
چون ترا جز هوا امید نکرد

اینجا مراد از یثرب مطلق عربست ۱۲ لطا

تازی از بهر کره تازی نیست
بو الحکم خواجه فلک بودی
بولهب آفتاب و ماهستی
چه ز اهل عرب چه ز اهل عجم
نه بدان تا تو خواجگی سازی
چه کند جان و صورت بوجهل
نز پی صورت مجازی را
روح را پارسی و تازی نیست
که تو تازی همی ادا خوانی
مر ترا فضل بو الفضول کند
لیک قد قامت الصلاة شنود
بر در دین همی سپرد قدم
آب خواهد چو تشنگی پیوست
ظن تخییل و حیلت و شغبت
دل سیه کرد و جان سپید نکرد

نیست

۵ قوله اینچنین الخ حلقه [illegible]
بجا گفته شده و خم [illegible] و
چنان پوست کنده
شده و پشم دریده
[illegible] بیان نمی شد
[illegible]
۲۶۶
[illegible]
الشغب بالفتح
شغب بالتحریک
بفتحتین شور و فساد و
فتنه
شبانی ۱۲ منتخب

آبت از روی برد و عقل از رای   تو سوزنان هنوز آتش پای
آنکه نانست در دل و جانش   بادبی باده داد مهمانش

فی نوار الغرور الی دار السرور

مال بر کف چو نیل در تنیست   مال در دل چو نیل در کشتیست
مال مصلح چو آب زیر سفن   کاید از زر فتنش کراهت تن
وآن ممسک چو آب در فلکست   که وجودش بقدم هلکست
مرد را چون دم و درم باشد   آن نکوتر که خیر هم باشد
تا بدینجاش کس جگر نخورد   نه بدان جای حسرتی برد
گرچه دنیا بجز کثافت نیست   لیک بودش بی این آفت نیست
بحلالم از خدای مشغولی   بحرام از خدای معزولی
پسر عوف را ز بهر حلال   بر مصطفی نبود مجال
نبود خود نکیم شبهت جوی   از حلال زمانه دست بشوی
گرچه زر و سیم را پناه بود   لیکن انهم حجاب راه بود
در زر و سیم اگر صوانستی   کی قرین سنگ و دوانستی
مال اگر مایل خران نشدی   حلقهٔ فرج استران نشدی

[illegible] ۵۶۹ [illegible]
بران بر انند و
آنرا بیلند تر
خوانند

مرد را عقل دیده و داد است · همدمی روح باده و باد است
زیرکان را درین سرای خراب · هیچ غمخواره مدان چو شراب
باده در پیش اندُه استاده است · زانکه غمخوار آدمی باده است
عقل اگر سوی تو هست شکوه · باده عقل دوست رهنکوه
اندرین تف نشان صفرا اوست · در نفس نقش سوز سودا اوست
اندرین باغ خوب باغ فلک · وز پی چغد نفس و زاغ فلک
گل چو بر دست گل بیایم دهد · تا بدو بوی خویش وام دهد
بمشام آنکه گل همی بوید · از مشامش نشاط گل روید
هست در راه فکرت عاقل · از پی کشف فطرت غافل
مدد عشرت جوانمردان · نقد حُرّان و ناقد مردان
اندکی زو عزیز و تند است · باز بسیار خوار از و خوار است
تا تو او را خوری عزیزش دار · چون ترا او خورد بمانش خوار
دل باحکام دین سپردن به · باده خوردن و قف خوردن به
هر دو چون ره بگیردت بطرا · پس چه باده خوری چه قف باط
دیده کان ز طمع باشد پر · گرده داند نشان پای شتر

قوله عقل اگر سوی تو [illegible]

[illegible]

چون کدو خایه و خیار انگشت
خربزه درشت خربزه بر پشت

زره پنداشت کور خودکامه
نکند خایه درد چون جامه

سوزنی تیز در گرفته بچنگ
کرد زی خایگان خویش آهنگ

سوزن اندر خایه در خایه
آنچنان کور جلف بی مایه

چون ز سوزن بجانش درد آمد
با دل خویش در نبرد آمد

از دل آتش ز دیده باد آورد
علت جهل خویش یاد آورد

هر زمان گفتی ای خدای غفور
هستم اندر عنا و غم رنجور

مر مرا زین عنا و غم فرج آر
کز چنین محنتم نماند قرار

سوزن تیز و خایهٔ نازک
برهانم تفضل خویش بیک

گردمردی در آن میانه نگاه
گشت از آن کور بیخرد آگاه

گفتش ای ابله گدی و لدی
ای ترا سال و ماه جهل ندی

سوزن از دست افگن و برستی
گر ازین جهل جان و دل خستی

تو ز دنیا هم آنچنان نالی
کآنچنان کور دل ز محتالی

دست ازوی بدار تا برهی
خیره در کار خویش می سستی

گه بپای از خودش ببند آری
گه دو دست از طمع بد و یاری

گدی بالفتح گدائی کننده ۱۲ منتخب اللغات

[illegible]

کشیده بسخن ستیزه کی و آواز بلند ساز سر ۱۲ برهان قاطع

آدمی مرده ز غم نا سفی | وان دوال رکاب چون کافی
آدمی پیش اسپ بی درست | وان دوال رکاب محتشمست
دینی از دین همیشه آزردست | سکاب دنیا جمال دین بجردست
مرد دین باش و مال را یله کن | چیز دنیا بجملگی یله کن
مال سوی حکیم کی بازد | زشت با گوربه فرا سازد
ور دارد شب او خود از زر فرش | که بترسد که بشکند پوزش
هر دو آنجا که بخت و فرهنگست | در نگنجد از آنکه ره تنگست
نبود مال جز بدون مائل | جاهلی مال و جاهلی سائل
دون و دنیا بوند هر دو قرین | تحفهٔ آن و قلتبانی این
دیده ور پیل زیر گام کند | کور بر پشت پیل مقام کند

فی اصحاب الغرور

آن شنیدی که بود مردی کور | آدمی صورت و بفعل ستور
رفت روزی بسوی گرمابه | ماند تنها درون گرمابه
بود تنها بگوشه بنشست | خرزه آن غرزن آورید بدست
دل و گل گاه کوره از تف و تب | آذر از خایه و ز پشت احدب

[illegible]

دید از بعد محنت بسیار زیر هر پاش نفته جفتی مار
دید یک جفت موش بر سر چاه آن سفید و دگر چو قیر سیاه
می بریدند بیخ خار بنان تا در افتد بچاه مرد جوان
مرد ناوان چو دید حالت بد گفت یارب چه حالتست این خود
در دم اژدها مکان سازم یا بدندان مار بگدازم
از همه بدتر آنکه شد کین خواه اشتر مست نیز بر سر چاه
آخر الامر تن بحکم نهاد ایزدش از کرم دری بگشاد
دید در گوشهای خار نحیف اندکی زان ترنجبین لطیف
اندکی زان ترنجبین بر کند کرد پاکیزه در دهان افگند
لذت آن بکرد بیهوشش مگر آن خوف شد فراموشش
توئی آن مرد و چاه این دنیا چار طبعت بسان چار افعی
آن دو موش سیه سپید دژم که برد بیخ خاربن در دم
شب و روزست آن سپید سیاه بیخ عمر تو میکنند تباه
اژدهائی که هست در بن چاه گور تنگ ست وزان نه آگاه
بر سر چاه نیز اشتر مست اجل ست ای ضعیف کوته دست

[illegible]

می نخواهی جهان و لیک بقول		ای همه قول تو بخس چون بول
ای همه قول تو نفاق و دروغ		پیش دنیا تو کردن اندر یوغ
خنک آن کز زمانه دست بداشت		حب دنیا بسوی دل نگذاشت
در دو گیتیست دار و مومن		که بدو گردد از جحیم ایمن
تکیه بر لذت جهان کردن		چیست ای خواجه جز دل آزردن
وقت لذت نترسی از سلطان		وقت عصیان نترسی از سبحان
دل منه بر جهان بی سنتی		که ثباتی ندارد این دنیا

حکایت

[illegible]

آن شنیدی که در ولایت شام		رفته بودند اشتران بچرام
اشتری مست در بیابانی		کرد قصد هلاک نادانی
مرد نادان ز پیش اشتر جست		از نهیبش میدوید اشتر مست
مرد در راه خویش چاهی دید		خویشتن را درو پناهی دید
اشتر آمد بنزد چه ناگاه		مرد بفگند خویش را در چاه
دستها را بخار زد چون وزغ		پایها نیز در شگافی کرد
در ته چه چو بنگرید جوان		اژدها دید باز کرده دهان

ای همه قول تو نفاق و دروغ [illegible]
حدیقهٔ حکیم سنائی ۲۷۳ [illegible]

بود در شهر بلخ بقالی بیکران داشت در دکان بی

هم شکر داشت هم گل خوردن عسل و خردل و خل اندر دن

ز اهل حرفت فراشته گردن چابک اندر معاملت کردن

ابلهی رفت تا شکر بخرد چونکه بخرید سوی خانه برد

مرد بقال را بداد درم گفت شکر مرا بده بکرم

برد بقال دست زی میزان تا دهد شکر و برد فرمان

در ترازو ندید صد کان سنگ گشت دلتنگ ازان و کرد آهنگ

که ازان گل یکی کند پاسنگ تا شکر بدهدش مقابل سنگ

مرد ابله مگر که گل خوردی تن و جان را فدای گل کردی

از ترازو گلک همی دزدید مرد بقال نرم می‌خندید

گفت مسکین خبر نمی‌دارد کان زیانست و سود پندارد

هرچه گل کم همی کند زین سر شکرش کم شود سر دیگر

مردمان جهان همه ایشان گشته از بهر سود جفت زیان

خویشتن را بباد بر داده آنجهان را بدین جهان داده

چون نمودم بدین سخن برهان سخن آغاز کردم از نسیان

۱۵ قوله بود در شهر بلخ [illegible] بفتح اول و سکون ثانی و [illegible] نقطه دار [illegible] از شهرهای خراسان [illegible] بیت

۴۷۵ حدیقهٔ حکیم سنائی

[illegible]

و دفعه توان ۱۲ برهان و سخن گزار و سخن گوی و دانشمند و دلاور و حکیم و سخی و شجاع و صاحب همت شاد و کریم و جوانمرد [illegible] را دیوزن یکدو باشش را ۵۵ قوله

خار بن عم نست یعنی زیست　　می ندانی ترنجبین تو چیست
شهوتست آن ترنجبین ای مرد　　که ترا از دو کون غافل کرد

فی استحقار دار الغرور

خواست وقتی ز عجز دیناری　　از یکی مالدار دیناری
انکه آن مالدار بی هنجار　　مهر برلب نهاد دل مردار
یکدو باشش چو گفت سائل راد　　مالدار اخس جوابش داد
گفت اگر حق پرستی ای تن زن　　دین و دنیا ز حق طلب ز من
گفت دین هست خوب و دنیا رد　　ننگ ازو خواستن بد از تو سزد
که مرا گفته اند کز پی دل　　حق ز حق خواه و باطل از باطل
چون تو بر باطلی و من بر حق　　از تو جویم نصیب خویش الحق
زانکه نفس ار چه گوهریست شریف　　کار او باطلست و رای سخیف
دل بدین داده ام که حق پرورد　　باز گرد و بسوی حق پرورد
گل بنزد تو زان فراز آمد　　که گلو را بگل نیاز آمد
دین دنیا بی گرت غم بدنست　　زانکه کابین دین طلاق تنست

حکایت

۵۴ قوله گفت اگر حق پرستی الخ تن زن اسم فاعل ترکیبی است از تن زدن که بمعنی صبر و تحمل کردن و [illegible]

[illegible] سنه ۱۲۸۷

اسود و دن و دنیا [illegible] [illegible] شدن باشد [illegible] نفس ۵۶ قوله زانکه [illegible] سخیف [illegible] و [illegible] نفس [illegible] ۵۷ قوله دین و دنیا [illegible]

الخ کابین [illegible] لا یعنی [illegible] زنان [illegible] [illegible] آن [illegible] [illegible] زنان [illegible] [illegible] نکاح [illegible] [illegible] طع

[illegible]

از پس خود نیاید انچه گذشت ‌‌ درج اعمار تو زبان بنوشت
با تو صد درج دُرّ نهفت ‌‌ خانه پر دزد و تو خوش خفته
عمر چندانکه عمر مور و مگس ‌‌ امل افزون ز عمر ده کرگس
در ره دین شده قلیل عمل ‌‌ بهر دنیا شده طویل امل
محلے کان اجل نهد چه بود ‌‌ املی کان زحل نهد چه بود
که بود غافل از قضای اجل ‌‌ کوته اندیشهٔ دراز امل
نخورند از برای سود و زیان ‌‌ تب لرزه نسیهٔ کفشگران
خلقے از عمر خود شده معزول ‌‌ تو بدین عمر مختصر مشغول
تو همی رنج دل بجان بخری ‌‌ خشمت آید چو گویمت که خری
با قناعت کش ار کشی غم و رنج ‌‌ ورنه بگذر ز عشق عیش الفنج

فی طول العمر والحسرة مع ذلک

نوح را عمر جمله ده صد بود ‌‌ حرص و امید او بران بسود
چون گذر کرد نهصد و پنجاه ‌‌ در فذلک بحسره کرد نگاه
گفت آوخ که بر من این چند ‌‌ بود کمتر ز روزگے ده بد
گذرد ویرا سوال نوح این ‌‌ سر ز بالا نهاده بر بالین

[illegible]

تفصیل انجام او از [illegible]

[illegible]

الباب السابع فی الغفلة والنسیان و الشهور
فی امور الدنیا و نسیان الموت و ما بعده

خندهٔ هرزه کار خصم بود — خندهٔ برق را چه عمر بود
بیخ عمرت زمانه برکنده — چون همه ابلهان تو و خنده
آنکه را لحد و حفره کنده بود — مر ورا خود چه جای خنده بود
مکن ای دوست سرای عمل — عقل را خرج در غرور امل
نه چو مردی نماند بوی و نگار — پس تو انکار مردی آن بگذار
ماه نو تیر و بال تو برکند — پس تو بر مه مخند بر خود خند
هر شبی کان زمانه بر تو شمرد — روزی از زندگانی تو ببرد
در رخ ماه نو کسی خندد — کز او سود مزد بر بندد
پس تو باری چرا نگریی خون — کت از او جان بکاست و الم فزون
غافلان خفته زیرکان نالان — خر بنالش سزاتر از پالان
زیرکان را چو روز معلومست — که شب و روز غافلان شومست
سال چون مرحله است و مه فرسنگ — روز و شب گام زخم و عرصه تنگ
چون بمنزل رسید مرد از راه — از ره رفته پس شود آگاه

غافلان از امثال [illegible] شهوت که در غفلت [illegible] فی الدعا [illegible] غافلان که عمر را بباطل بگذرانند [illegible] سزاوارتر از زیرکان که از حقیقت کار آگاه [illegible]

[illegible]

در رباطی مقام و من سفری بر سر پل سرای و من گذری
چه کنم خانه گل آبادان دل من اینما تکونوا خوان
چون درآید اجل چه بنده چه شاه وقت چون در رسد چه بام و چه چاه
گرنه رووده چون زنم شانه بر ره رود چون کنم خانه
آهن سرد چند کوبم من خانه ویران و چند روبم من
پیش صرصر چراغ چه افروزم پوستین پیش شیر چون دوزم
خلق را زین سه نفس پرشر و شور چار دیوار گور بهتر گور
هالک المثقلون بخواند و بس خانه و جای سازم اینت هوس
چه کنم جفت و خانه نو بنیاد مونس من نجا المخفون باد
خانه کز راه و رنج و حیله بود همچو زندان کرم پیله بود
که چو قز بود در وی‌اش نهان گشت هم قز تنش ورا زندان
خانه اینجا که بهر قوت کنند مور و زنبور و عنکبوت کنند
قوت عیسی چو ز آسمان سازند هم بدانجاش خانه پردازند
بر فلک زان مسیح سر بفراشت که درین خاک توده خانه نداشت
چه کند روح پاک خانه ز ریح فلک پنجم است بام مسیح

[illegible]

بیان تقید [illegible]

[illegible] ۱۷۹ [illegible]

[illegible] شانه زدن [illegible] ظاهر است [illegible]

[illegible] بحقائق الامور اعلم ۱۲

کای ترا عمر از انبیا افزون
چون گذر کرد بر تو دنیی دون
برجهان یافتی جهان را تو
چون سپاری کنون روان را تو
گفت دیدم جهان چو تیم دودر
آمدم از درے شدم ز دگر
تو زنا سوده تن ز سیر سبیل
کامد آواز پر نهیب رحیل
میب هم جهان می برم حسرت
شربتم ضربت و شفا شدت
عمر ششصد بد دراز و دو کوتاه
ریخت ابر بست و ران کشاد براه
عاقبت هم برفت و پیش نماند
آیت عزل خویشتن برخواند

فی طول العمر و قصر الامل

داشت لقمان یکی کریچی تنگ
چون گلوگاه نایی و سینه چنگ
شب درو در پیچ و تاب بدی
روز در پیش آفتاب بدی
بوالفضولی سوال کرد ازوی
چیست این خانه شش بدست و سه پی
همه عالم سرا و بستانست
وین کریچت بتر ز زندانست
در جهان فراخ و با نزهت
چه کنی این کریچ پر وحشت
عالمی پر ز نزهت و خوشی
رنج این تنگنای از چه کشی
با دم سرد و چشم گریان پیر
گفت هذا لمن یموت کثیر

قوله داشت لقمان [illegible]

تو ز حرص و حسد میان سعیر گرد تو چون سرای پرده اثیر
با خودی از اثیر چون گذری هیزمی از سعیر چون گذری
خویشتن را وداع کن رستی عهد با حور بیگمان بستی
ای فگنده بجهل و خوی سرشت روبه اندر رز و ملخ در کشت
آرزوی ضیاع و اسباب روز آبت ببرد و شب مهتاب
آرزو را بزیر پای در آر هوس و آرزو برو بگذار
آرزو و هوس کجا جوید آنکه او راه بیخودی پوید
آنچه جدّ چون لعب همی شمری وانچه حق چون کذب همی شمری
لعب بازی برای کودک راست مر ورا لاعبی نشاید راست
بسته با عقده تمنا عقد توبه در نسیه گناهان نقد
گر بیابی تو در اجل تاخیر نه ترا مسکنت قعر سعیر
فارغ از مکر و ایمن از تخویف جرم حالی و توبه در تسویف
تو ز احوال خویش محجوبی زان طلبکار مرد مقلوبی
بر گناهان همی کنی اصرار خویشتن را ز مردگان انگار
خانه را گور ساز و دل را خصم عده و دیوار و خاک و گل لحد خصم

[illegible]

خرد و قتّال چون ز حق نمایست / علم جو را و ازان تعالیست
خاک و آب و هوا و آتش عهد / کی نگه دارد ار تو سازی جهد
مرگ را چون شکوفه حالات / سوی ناپاک پاک ره پاکست
نه تو مردی و مرگ بی زورست / شیر او شیر و گور را او گورست
زانکه اینجات یکدمه مهلت / نه عبث آن بهارت حاجت
با اجل باز بسته اند این کار / بی اجل نیست کار را مقدار
فرش عمرت نوشته در شومی / این دو فراش زنگی و رومی
ای نیاموخته ادب ز ابدان / ادب آموز زین پس از ولدان
ادب آموز دستان پس ازین / چون نیاموختی ز خلق زمین
کی کفن باشد از بلای تب / که کفن بافت است و ز روشبت
چندی اندوه پیرهن باشد / تو کجا آن پیرهن کفن باشد
تو بدرزی شده به پیرهنت / گازر آندم بکوفت کفنت
با تو این طمطراق و لاف و بها / تا دم آخرست همره و بس
بعد ازان راه کفر و دینت بود / نیک و بد مونس و قرینت بود
نیک تو روضه شود ز نعیم / بد تو حفره شود ز جحیم

[illegible]
این حدیث نبوی است
القبر اما روضة من ریاض الجنان
او حفرة من حفر النیران
حدیقه حکیم سنائی ۴۸۰
[illegible]

[illegible]

چون نترسی تو از اجل بخردی   آن ز غفلت شمر نه از مردی
تو نه بر اجل دلیری هنوز   گور گوریست و شیر شیر هنوز

فی صفة الموت

جز دورنگی نشد ز مرگ هلاک   مرد یکرنگ را از مرگ چه باک
مجلس وعظ رفتنت هوس است   مرگ همسایه واعظ تو بس است
مرگ را در سرای پیچاپیچ   پیش تا سایه افگند بپیچ
زادگان چون رحم بپردازند   سفر مرگ خویش را سازند
تو به پیری ز مرگ نندیشی   ملک الموت را اگر خویشی
اگر آید برون که خویشی تو درست   هست با وی بآخر و نخست
نکند سود جز زیان ندهد   که ورا نیز اجل امان ندهد
سوی مرگست خویش را آهنگ   دم زدن گام و روز و شب فرسنگ
جان پذیران چه بینوا چه برگ   همه در کشتی اند و ساحل مرگ
هستی حق زوال نپذیرد   آنکه مرگ آفرید کی میرد
پیش آنکس که قدر دین داند   سرگذشت اهل اجل خواند
از ثری تا باوج چرخ اثیر   همه میرنده اند دون و امیر

[illegible]

نشان فنا این دم

یعنی ساعت ۱۲

برهان قاطع

همه فعل تو از تو کرده سؤال / یافته گوشمال و خورده دوال
یک بیک کرده را اجزا دیده / وز شفیعان طبع تو برسیده
تا گرفته فعل تو علیم و بصیر / تو ز احوال خویش گشته ضریر
برگرفته حجاب بار خدای / روز پاداش فعل و روز جزای
وه که چون آمدی برون ز نهفت / لبکه و احسرتات باید گفت

مثل الغرور

مثلت هست در سرای غرور / همچو آن یخ فروش نیشابور
در تموز آن یخک نهاده به پیش / یک خریدار نی و او درویش
هرچه در روز داشت و یخ در باخت / آفتاب تموز یخ بگداخت
یخ گدازان شده ز گرمی و مرد / با دل دردناک و با دم سرد
این همی گفت و اشک می بارید / که بسی مان نماند و کس نخرید
زانکه عمر گذشته تابی داشت / آفتاب تموزلیش بگذاشت
قیمت روزگار آسانی / بسر روزگار اگر دانی
چیست عقل اول ای یخبان دیدن / پس بهشت بر یخیان دیدن
برگ دنیا خرد نه پسندد / مرگ بر برگ او نهان خندد

له قوله [illegible]

حال اسحاق و حال اسمعیل ‌ هاجر و ساره و آل اسرائیل
قصهٔ رنج یوسف از اخوان ‌ صبر یعقوب و خانهٔ احزان
تا بگوید ز مبتلا ایوب ‌ دل و جان در عنا ز ذوالکروب
حال الیاس و یوشع و ذوالکفل ‌ یافته هر یک از کفایت کفل
تا بگوید ز موسی و هارون ‌ آل عمران و حوت با ذوالنون
تا بگوید ز گریهٔ داود ‌ ناله و آب چشم و طول سجود
تا بگوید ز ملکت پسرش ‌ سایه از پر مرغ گرد سرش
انس و جن مر ورا شده مطواع ‌ باد چون مرکبی مطیع و مطاع
تا بگوید از اشمویل و شعیب ‌ پاکشان جیب و دامن از همه عیب
کالب و دانیال و لوط و خضر ‌ شده هر یک ز قوم خویش ضجر
پند لقمان و سرگذشت یسع ‌ دل و دین در ورع بری ز طمع
تا بگوید ز لشکر گفتار ‌ زکریا بریده از منشار
تا بگوید ز عصمت یحیی ‌ تا بگوید ز نالهٔ عیسی
تا بگوید ز سید سادات ‌ که ز ما بر روان او صلوات
احمد مرسل آنکه فضل احد ‌ کرده بر جملهٔ انبیاش احد

ع ذکر حال اسحاق [illegible]
هاجر والدهٔ [illegible] ساره
اسمعیل [illegible]
اسحاق [illegible]
[illegible]
گذرانیده و از [illegible]
اسمعیل علی نبینا
وعلیه السلام حاصل
شده و آن قصه
مشهور است
۹۱۲

چه حدیث است ما میر کی میرد / کی اجل مر اجل گلو گیرد
چه کسی سرگذشت طراری / سرگذشت اجل شنو باری
تا بگوید چگونه سازم ماه / تا بگوید چگونه سوزم شاه
تا بگوید بغافل کر و کور / بکه دادم زر که ستدم زر و زور
تا بگوید که گردنان را من / چون شکستم بسروری گردن
تا بگوید چه تاختم بر تخت / تا بگوید چه باختم بر بخت
بخت آن از چه سان نگون کردم / تخت این از که پر ز خون کردم
چه نخ و بخیها بکندم من / چه شخ و شاخها فگندم من
خسروان را چگونه کردم پست / قصرهاشان چگونه کردم پست
تا بگوید ز انبیا و رسل / چون گرفتم بقهر بر سر پل
تا بگوید که شیث و آدم را / چون بریدم ز جسم شان دم را
تا بگوید ز کشتن هابیل / که ستم کرد بر تنش قابیل
تا بگوید ز نوش نوح و ملک / مردن زار و رفتن هر یک
تا بگوید ز هود و ز صالح / راحت و رنج ناصح و طالح
تا بگوید ز حال ابراهیم / جور نمرود و آن عذاب الیم

[illegible] از نخ مراد اینجا ریشه است

[illegible] علیهما السلام [illegible]
علیه السلام [illegible]
[illegible] بن ادریس [illegible]
حدیقهٔ حکیم سنائی

[illegible]

حال اصحاب کهف و دقیانوس　　قصهٔ تنجلوس و شهر فسوس

تا بگوید ز عماد و عاد و نژاد　　که بیادش چگونه کردم باد

تا بگوید ز خشم ناگاهان　　بر سر رهبران و گمراهان

زان در آوردن رسول از در　　زان برون کردن فضول از بر

زان ببردن عروس نیکوروی　　ناگهان از کنار زیبا شوی

فی الماضین من ملوک العجم والجبابرین

زان ملوک عجم که در تاریخ　　بشمر دان راست موعظت توبیخ

زان سخنهای ملک کیخسرو　　رستم زال و نیرم و جم و زو

آل گشتاسپ و نامور لهراسپ　　وان همه علم و حکمت جاماسپ

حال جمشید و حال افریدون　　حال ضحاک کافر ملعون

[illegible]

اصفهانی پادشاهی [illegible] پانصد سال بود و پنجاه سال از پادشاهی [illegible] مدت پادشاهی او [illegible] ضحاک بن علوان [illegible]

او کشته دختر ضحاک را بجبالهٔ خود در آورد و سلم و تور ازو متولد شدند

آفتاب مساجد و خلوات   از حق او را صلوة در صلوات
میر بوبکر و عمر و عثمان   حیدر آن شیر خالق سبحان
تا بگوید ز حال میر حسن   آن سرافراز شرع و زین زمن
واندران کار پر ز بوسفیان   یک زمان مر ورا نداده امان
از زنی خواست آن مهانت عون   تا شد او هم جلیس با فرعون
تا بگوید ز کربلا و حسین   آن نبی را چو قاب و همچون عین
تا بگوید ز قوم شمر و شین   شده راضی بقتل میر حسین
شده در بار قاتل و مقتول   شده با مرتبت نزد رسول
نفس آن شیخ عصر پاره شده   آل مروان ورا نظاره شده
[illegible] ورا   کرده تیر عدو نشانه ورا
آن یزید پلید بد اختر   بسر آب برفگنده سپر
کین آبا بجست از حسین   خواسته کینهای بدر و حنین
زان برآوردن هلاک دمار   از نژاد امیه خونخوار
تا بگوید که بر آتش و آب   آب فرعون چون ببرم اندر آب
تا بگوید ز موت و بعث و حشر   از بشر آن رخ آوریده بخیر

[illegible] ۸۶ [illegible]

زان سیرهای یزدگرد عزیز   که شد از بخت بد همه ناچیز

فی اهل الارض خاصة و عامة

زان بنی آدم از صغار و کبار   که برآورده شد ز جمله دمار
زان بجان اندرون خلیدن نیش   بچه را در کنار مادر خویش
زان بریدن بمنزل و بسفر   حلق بزهای تازه پیش پدر
زان بودن فگندن اندر نار   مرد را از دکان و از بازار
زان خصال سران سمرکردن   زان کلاه کیان کمرکردن
زان همه ملک باخلل کردن   زان همه خطبها بدل کردن
زان نباگاه برون از سر تخت   پای بسته کشان و صد بد بخت
تا چو بشنیدی از غرور و مهی   دل برین عمر بیوفا ننهی
این همه قصها از و بشنو   نازنینی مکن بدو بگرو
زین تقاهای گرم شیرین کار   گیر دان اندرو ز مسخره و آ
تو ز روی هوا و بو الهوسی   و ز پی فعل ناکسی و خسی
آنچنان با غرور گشتی جفت   پیش تو مرگ خود که یارد گفت
چه حدیث است شاه کی میرد   کی اجل حلق پادشا گیرد

قوله زان سیرهای یزدگرد [illegible]
یزدجرد بن شهریار بن خسرو [illegible]
آخر سلاطین ساسانیان [illegible]
در این تاریخ [illegible]
با جمعی از لشکر اسلام [illegible]
[illegible] امیر المؤمنین [illegible]
رضی الله عنهما [illegible]
[illegible]

حدیقه حکیم سنائی ۲۸۹

با آسیابانی پناه برد آسیابان
با ماهوی سوری که از امرای
یزدجرد بود متهم گردید ماهوی
فرستاده او را هلاک کرد و
ملک عجم بدست اسلام درآمد
مدت سلطنت او بیست
سال بوده

[illegible]

سرگذشت سیاوش مظلوم / پدر بی حفاظ و آن زن شوم
حال اسفندیار و ظلم پدر / حال افراسیاب بسته کمر
رستم گرد و خدعهٔ سهراب / که جهان شد ز فعل هر دو خراب
زان جفاهای بهمن دانا / که چه کرد از خروج با دارا
زان ملوک طوایف عظمی / که چگونه شدند جمله هبا
حال فیروز و اردشیر عظام / اردوان دلیر با بهرام
زان خبرهای آل ساسانی / راندن کام دل بآسانی
زان خصال سکندر رومی / که برفت از جهان بمحرومی

[illegible]

۳۸۸

[illegible]

ای بهان را بدی بیازرده
وانچه به بود با بدان کرده

عمرت از آتش آسمان سوده
تو دمی زو چو او نیاسوده

بس بود زین سپس کثیف کنفت
که همی بر نتافت پیرهنت

در جهانی که عقل و ایمانست
مردن جسم زادن جانست

تن فدی کن که در جهان سخن
جان شود زنده چون بمیرد تن

معرفت در دولت نهاده اوست
باز کی گیرد انچه داده اوست

لعل را کآفتاب پروردست
از همه آفتش جدا کردست

شحنهٔ اوست آفتاب بلند
نرساند بدو نهیب و گزند

چون همی ز اختران پذیرد قوت
هم نگیرد ز گوهران یاقوت

بار وری کز آب زاد و مغاک
لاجرم خاک شد ز خاک چو خاک

بر فلک شو که در جهان وجود
هر که برتر کریم‌تر در جود

این همه هستی که در بدنست
نقش نه پیر و چار زیر فنست

نه و چارست مر ترا مایه
بر نشاید گذشت زین پایه

گر ز غفلت زیی درین مسکن
جان مسکینت ماند بی مأمن

بر وشی زین سرای بی معنی
گوش بر گوشوار لا بشری

[illegible]

قال الله تعالی یوم یرون الملائکة لا بشری یومئذ للمجرمین ویقولون حجرا محجورا

۱۹۱م

[illegible]

کی بود خاصه اندرون حصار
با اسیر اجل اجل را کار

از توام خوشتر آنکه پیش اجل
از برای نفاق و زرق و دغل

پیش بیمار همنفس با مرگ
گشته ریزان ز شاخ عمرش برگ

او کشیده ز هفت عضوش جان
تو همی گوی هفت کهمیان

کرده ابلیس بهر طنازی
زین سخن بر بروت تو بازی

در میان گر هزار که باشد
مرگ یکدم چو کاه برپاشد

زین ترش بودن تو در زندان
مرگ را کند کی شود دندان

سر تو کز تو بیش تو مُرد
تو نزی خوش ترا که یاره دُرد

مردگان را بگل سپردی تو
تو نمیری نه مرد جز دی تو

خود ترا مرگ بسته کی گیرد
تو امیری امیر کی میرد

فی حموتِ الموت

[illegible]

ز تو زرے اختر ز چرخ پاینده
هم تو سائی و هم تو ساینده

گر ترا از هوس مرگ برید
مرگ هم مرگ خود بخواهد دید

هاون ار چند چیزها ساید
هم بسوده شود چو وقت آید

مرگ اگر ریخت خون ماده و نر
هم بریزد خونش در محشر

(۱) باینده

قوله روزی کرد از انتظار [illegible] بابعد [illegible] این بیت [illegible] با یتعه با بقار [illegible] قوله ست زوده از [illegible] بالطور [illegible] کرده [illegible] وقد مرگ [illegible] در تفسیر حسینی در بیان آیه خلق الموت [illegible] تتمه [illegible] در نماز [illegible] [illegible] مرگ [illegible] ۹ [illegible] اعراب [illegible]

که اگر با تو دم زند بهوست | گفت [illegible] چرخ در تفت

فی الحکمة والموعظة والنصیحة

مرغ و حور از بهشت ابدانست | حکمت و دین بهشت یزدانست
نبود جز جمال ایزد قوت | عاشقان را بجنت ملکوت
تو چه دانی که می چه گیری قوت | با چنین دل کجا رسد ملکوت
ملکوت از پی گدائی را | جان دهد از پی رضائی را
وانکه در بند حور و غلمانست | نیست خواجه که از غلامانست
تو چه دانی بهشت یزدان چیست | تو چه دانی که جنت جان چیست
چون تو بر روی عالم دین قحبت | ملک جا باز دانی از ملکوت
کی بری شهوتت بسوی بهشت | تات حور و قصور باید و کشت
همچو بربط رقیق و صورت زشت | جسمتان هست بهر مشت بهشت
ای بدل کرده دین بنام مری | چند ازین نان و چند ازین مو ردی
دلی آخر بدست کن روزی | که دو رو باشدت ز دین سوزی
گیرم اینجا ز دیو بی وز روشی | عیب خود بر همه همی پوشی
چون رسی در جهان بیچونی | عیب گوید بس اینکم چونی

[illegible] ۱۲

[illegible] حدیقهٔ حکیم سنائی [illegible] ۱۲۹۳ [illegible]

از پی پنجه روزه بد مردی
گنج عقبی بدنیا آوردی
باری ازین شکار نیست گزیر
مرغ دنیا بدام دنیا گیر
خرج کردی برای تن جان را
از پی نان بدادی ایمان را
ملکت از مال رهشناسی ارج
زر سغدی کنی بشهر کوران خرج
کی بود سوی بزمی ورزی
شهر خوارزم و نقد خوارزمی
جعفری را چو نیست اینجا نرخ
بازدار از پی تجارت کرخ
اینکه اقلیم بیم و امیدست
خود یکی روزه راه خورشیدست
وینکه امروز ربع مسکونست
قطرهٔ از هزار جیحونست
هیچ نادیده عالم معنی
معرفت را چرا کنی دعوی
تو ز طاوس پای دیدستی
نام اقلیمها شنیدستی
از رز ای دانه عنب دیدی
مهرهٔ بوالعجب بشب دیدی
بازی روز و شب بانبازی
هست پیش تو همچو شب بازی
شیر گرمابه دیدی از نقاش
باش تا شیر بیشه بینی باش
بر که خندند ساکنان اثیر
کز تو با گربه ماند گوز و پنیر
گوز مرغ حرص را بگذار
وین پنیر بدت بگربه سپار

که بود الخ حاصل معنی این دو بیت آنکه [illegible]

[illegible]

جسم فربه مکن بلقمهٔ خوش اسب فربه شود شود سرکش
روده گر زان گوشت فربه و تر شود از سوزن سبک لاغر
ابلهان ماندهٔ اندر سرپل پای در گل دو دست اندر غل
همه از آب این دو روده نهاد تازه و تر چو روده پر باد
هر عاقل که یافت عقل و بصر فربهی دیگر و ورم دیگر
نبود چون بصیر مرد ضریر نیست حاجت مرا درین تقریر
گرچه آبستنی ز دور زمن او هم از مرگ تست آبستن
تو درین خطهٔ فساد و فجور از دل آشاد مانده رنجور
گر تو هستی ز نسبت آدم هم ز خود زاهی با کمر چو قلم
اصل را هم بأصل باز رسان خوش بخوش بخش ناخوشی بخسان
عقل و علمست آفت محبوس پر و بالست فتنهٔ طاوس
هرچه گوئی نه در ره آدم دیو در دیده گیرد اندر دم
کبک سنت بوستان نیاز در خبر آید که در خبر اند باز
گر سبکروح نیست دختر دین هست باری چو کان گران کابین
نشود دل تهی ز بهر گوی پس تو خون را بخون چرا شوئی

[illegible] ۹۵ واقع شده و برابر نیست نابینا یعنی جاهل یا گمراه و بینا یعنی مومن یا عالم راه یافته ۱۲

[illegible]

تو همی پوش بهر عامهٔ خلق
عیب خود بهر بازنامهٔ خلق

پس بدان تا هوا شود خشنود
عذر می نه که عقلم این فرمود

گرچه بر خود بپوشی از پی فرع
از درون شرم دار شرم از شرع

این همه طمطراق بیهوده ست
عقل جز راستی نفرموده ست

وانکسانی که مرد این راهند
از نهاد زمانه آگاهند

ستم دوست را چو از دوست
دوست دارند که دوست آرد دوست

خشم را از درون محمدوار
جز جزای شکار شرع مدار

حرص را سر بزن به تیغ وفا
بخل را پی بکن از برای رضا

وان خرانی که بار گل بکشند
شربت صرفکار دل بچشند

همه را بینی اندرین بنیا
زآتش دل و دماغ غمها پر

چون برین در نهٔ سپهداری
کم ز سگبانئی مکن باری

گر نبردی ستم در تو
کم توی از سگی بجثه تو

از صفات سگی تهی کن رگ
ورنه در رستخیز خیزی سگ

کمتر از سگ مباش و حق بشناس
که سگ لقمه دار از تو سپاس

جسم را درده بجاه و بسیار
سگ چو دیوانه شد تو زو هشدار

[illegible]

تو که این را چو جان نگه داری	گاه از آن عقل را بسا زاری
نبود مر ترا مهی و بهی	با دلی پر ز حرص و دست تهی
چیست دنیا سرای آفت و شر	چون کلیدان خ اولی بود در
هست چون مار گرزه دولت دهر	نرم و رنگین و اندرون پر زهر
در عروسش توانگر و درویش	شادمان چون خیال گنج اندیش
تو که در بند او گرفتاری	میکش از بهر او چنین خواری
تو بامید فخر و روزبهی	از همه ناکسان دهر مهی
نیست با وی وفا و معنی یار	دیده و آزموده بسیار
جهل خس را پیمبری ندهد	آز کس را توانگری ندهد
آز چون آتش است و تن چو حطب	زآتش و نی موافقت مطلب
آز بسیار خوار و مستحلست	پادشا صورت و گدای دلست
چون سرابست آز تشنه فریب	طالب آن چو سیل رخ به نشیب
خوردنش را که تشنه کرد بسیج	چون بدو در رسد نباشد هیچ
هست چون معدهٔ معویه آز	که بخاک از تن تو گردد باز
آتشی را که دیو جنباند	ایزدش جز بخاک ننشاند

[illegible] ۱۱۰۰ [illegible]

[illegible]

۷۹ [illegible]
که از درون یکی از بیرون
در دیوار از جانب درون
برست [illegible]
[illegible] و از بیرون [illegible]
و از اهل عبادت از قرنی
و معاقات تا بستان
و این کلیدان اقوام زمین
متعارف و معروفست

زان ترا گوشمال داد فلک / زیر چرخ کیان فراز سمک

تا نگوئی جواب بوالحکمان / ور بگوئی چو کوه گوی همان

زهد ورزی برای مرداری / پس چگوئی که من کیم باری

تو ازین زهد توبه جوی نصوح / ورنه بیدل روی بعالم روح

تو چو سقمونیا خوری بنماز / آنکه از ریدنت که دارد باز

در غم آن دمی که رفت از دست / گری و خون گری که جای این است

دو و روز نزدیک بی من و با من / سطح آبست جا قطر روغن

آن ویسی که خورد شیر و صبر / رید چندانکه شد چو لاشهٔ دبر

باش تا ریش بازخواست کند / تا چو خاره بگونه خاست کند

هر که جویای عالم غیبست / شمع نه دروست اشک در جیبست

باش تا نقش عز نماید ذل / باش تا عذر جزو خواهد کل

گلبن از جور دی نماید خار / باش تا گل نمایدت بهار

فتوی اندر ره فتوت نیست / نبوت اندر دم نبوت نیست

چون فلک سال و مه زنامردی / گرد اجرام خویش میگردی

فی الشره والحرص والشهوة

له قوله زهد ورزی الی آخره حاصل معنی این هفت بیت آنکه این زهدی که تو داری چون کذب و بطل با تو دار دو بجهت مرداریست نه برای خدا ازان توبه جوی و گریه کن و الا [illegible] روح بیدل و عاقلین [illegible] دیبت تا ترکت [illegible] نه تعفن جای رفت می آورند که هم گاه ارادهٔ نماز کنی

و سقمونیا که از موجبات تعفن و ضو و نمازست بخوری ترا از آنکه از سقمونیا است که باز دارد بیک در غم آن دمی گری که از تو بغفلت رفت خون بگری که جای نیست دو و روز نزدیک بی من و با من را با سطح آب و روغن نسبت میکند که آب و روغن متفق نمیگردند

۴۹۶

[illegible]

هست مهر زمانه با کینه   سیر دارد میان لوزینه
از پی گندمی درین عالم   چند باشی برهنه چون آدم
بهر گندم تو روح رنجه مدار   کادم از بهر گندمی شد خوار
در جهان بنگر از پی رازش   چه کنی رنگ و بوی غمازش
اینجهان زانجهان نمودارست   لیکن آن زنده اینت مردارست
جمله چون بحر و انشان اشرف   آخرش موج دُر و اول کف
خانه دان شکسته زیر و زبر   نقش دیوار پر درخت و ثمر
نه درختیش میوه آرنده   نه ثمر مرگ بازدارنده
راز و دل هر دو بر تو بیهوده   تو بغفلت ز هر دو خشنوده
مانده اندر غرور او شب و روز   همچو آدینه کودکان از گوز
صفت مرگ و عمر و دولت و زیست   زیر دور زمانه دانی چیست
شاهد ابله و رقیب بهش   می شیرین و میزبان ترش
میزبان بی حفاظ و بی آزرم   خوردنی جمله سرد و آتش گرم
پس مزورت چرب باید دیگ   آب در دیگ و روغن اندر ریگ
راز ازین کلبه نفس غمازست   عقل کل گنجخانهٔ رازست

۱۰ اشارتست بمعنی ان الدار الآخرة لهی الحیوان ۱۱

۱۷ قوله راز ازین کلبه الخ چون نفس از عقل مستفیض است و با وجود فیض و عقل در رتبه اجمالست و نفس در رتبه تفصیل [illegible]
حدیقهٔ حکیم سنائی ۹۹
عقل کل آن گنجخانهٔ راز گفته و نفس را باعتبار اطلاع فیض عقل با وجود غماز فرموده اند و شارح راز بنفس [illegible] بودن او دست از [illegible] بر [illegible] ۱۲

حرص بگذار و ز آز دست بدار
حرص را هیچ خواند قهرا که
گر کسی حرص را امام کند
نقش رنگین و هیچ جان نه درو
حرص نقشیست هیچش اندر زیر
هر کرا دیو حرص مهمان برد
آز بر باد چون درویشی
هر که او آز را متابع گشت
بعزوری ببرده خواب همه
خلق ازین گرد خوان دیرینه
تا قیامت نخورده مهمانش
ای دو دوزخ اندرون تو با
زین دو گر در فنا بپرهیزی
چیست دنیا و خلق و استظهار
بهر یک خاکش این همه فریاد

حرص و آز است مایه تیمار
زان ازو مار قلعے بساخت بنا
خواب و خور را بخود حرام کند
خوان زرین و هیچ نان نه برو
نکند هیچ هیچکس را سیر
تو حقیقت شمر که گرسنه مرد
که گدائیست خانه بر هیچی
در گذشت از ثلاث و رابع گشت
نان نداده ببرده آب همه
دیده سیلی و لیک سیری نه
یک شکم نان سیر نخوردش
صورتش سوی خلق شهوت و آز
در بقا از درون شان خیزی
خاکدانی پر از سگ و مردار
بهر یک خاک تو ده اینهمه باد

له وگذر کرد و از
سابع یعنی از نفس
گذشت تا عالم
که عبارت از خصال شد
[illegible] ۹۸ [illegible]
[illegible]

[illegible]

آفت گشت تست برگردون
گاو گردنده از سر گردون

اژدو پیکر مجوی ساز و پسیج
کز دو روی ایچ کس نیابد هیچ

راه خرچنگ رای او مپذیر
کژرو و کوژ را دلیل مگیر

نخوری ز شیر چرخ هرگز گور
لیک مردم بسر برد سوی گور

چه کنی طمع خوشه از خوشه
که از و بر نبست کس توشه

رو که ناید نصیب گنج ترا
از ترازوی باد سنج ترا

کی دهد باده خاصه نوشگوار
کژدم نوش خوار نیش گزار

راستی بر کمان چرخ مزن
زانکه گشت آن کمان تیرشکن

گرگ پی باش تات چون پی و
بز بزیر فلک نگیرد و بز

دوستی ز آبریز چرخ مبر
زانکه او گه تهی بود گه پر

جگرت گر ز تشنگیست کباب
تا ز حوت فلک نجوئی آب

ماهی تشنه گو فلک سیر و
خود همه آبروی خلق خورد

بره گرگسار را بگذار
گو پلنگست تشنه مردم خوار

این همه رهبرند غافل را
گرچه رهبر ترند غافل را

گل فروزند و دل گداز همه
دیو سوزند و دیو ساز همه

از برج دوازده گانه فلک که برج چهارم و خانه ماه باشد ۱۲ برهان

[illegible]

برهان قاطع کرده است بمعنی خوبی و نیکی و با تای قرشت [illegible] اسغبکش بروزن کوشی [illegible] مجهول

بدر عقل گرد تا برهی
از بلاها و زشتی و تبهی
مرد را عقل به بود دستور
ورنه ماند چو ابلهان مغرور

الباب الثامن فی احوال النجوم و ذکر الافلاک و ما فیها من العجائب احسن من المخدرات الکواعب

چند گوئی ز چرخ و مکر و فنش
بخدای ار کری کند سخنش
چیست چرخ و زمین فراز و مغاک
جامهٔ سبز و دامنی پر خاک
شب صد چشم چیست محتالی
روز یک چشم چیست دجالی
زشت باشد بخاصه از ابدال
جز بعبرت نظارهٔ دجال
روز و شب را برای برگ و عمر
تحفه از وی غمست و غارت عمر
چیست چنبر سپهر دهر افروز
رسن پیسه چیست جز شب و روز
در فگنده بچنبر گردن
بهر گشتن زمانه پیسه رسن
زده مار فلک ترا استیز
هست پیسه رسن ازو بگریز
در غم زر سرخ و سیم سره
سبلتت سبز گشت همچو تره
تره سبز و پر آب و رنگینست
سر گنیش ز پای سرگینست
بره چرخ هست مردم خوار
زو ز خور خویش هیچ طمع مدار

که گو اعجب جسم
کما عرفت و کما عرفنا بیان
[illegible]
۵۰۰
[illegible]

زانکه این چرخ تیزگرد کبود		هر کرا تیغ کند خود بنمود
گر کله باشد چو سیرت از گوز		تا تو آگه شوی ز نرخ پیاز
کار دین و آسمان این عالم		همچو گردون و زهره اند بهم
هست چون مار گرزه سیرت هم		از برون نرم واز درون پر زهر
طفل چون زهر مار کم داند		نقش او را تنی تنی خواند
روز غوغا و شهر آشفته		تو بدل غافل و بتن خفته
موج و گردابها بدین زشتی		تو چنین خوش بخفته در کشتی
بر نیامد ازین جهان بارے		هیچ بیمغز را ازو کارے
چرخ اگر در نهاد خود نغزست		همچو باخفض پیر بیمغزست
گنبدے بر سر جهان زده اند		میخ سیمینش بر کران زده اند
ای بسا قامتا که چوگان کرد		مرد را گشت و تیر پنهان کرد
عمر و دانا درین ره و منزل		هیچ نا کرده ذره حاصل
تو چو گوزی بحکمت آگنده		پاک و نغز و لطیف و خوش خنده
بر وفاے زمانه کیسه مدوز		کاهیچ گنبد نگه ندارد گوز
مر ترا زود چرخ بگذارد		گوی کے گوز را نگه دارد

[illegible]

۵۰۳

این عالم را بگردون تشبیه کرده [illegible] سعادت [illegible] دین است ۱۲

خوبرویند و زشت پیوندند
همه گریه کنان خوش خندند
همه گندم نمای جو وارند
همه گل صورتند و پر خارند
همه عطار شکل و ناک دهند
همه بزاز روی و لق زهند
گردن گردنان شکسته چو برق
تیرباران کنان بغرب بشرق
چون گل و نرگس ار چه برگذرند
بی عجب خنده بیهده نگرند
گرچه شاگرد حکم تقدیرند
همه عین خیال و تزویرند
تو نخواهی و بر تو افشانند
تو بنگهی و از تو بستانند
پایت از باد نامده خاک اندود
دست هر یک بجانت خون آلود
بنه از گنجا و بار و از خر چرخ
نه چو اسپست این دوازده برج
دل ز چرخ و ز گردشش بردار
پای را سر بسر کند بردار
تو ز تقدیر گشت او غافل
باز تدبیرت او کند باطل
دایه آنرا که بود مادر نیست
مایه او جز آب و آذر نیست
گربه سنگ پرست دلبر اوست
مشک کافور بیز عنبر اوست
دست آنرا که گرد باده پرست
پاش بر سر نهاد و خرد شکست
ایکه بر چرخ ایمنی زنهار
تکیه بر باد کرده هش دار

مرنها مانند مادر نیست که تا آخر عمر پرورش او بکند [illegible] آخر بر زمین [illegible] میکند و یکچندی [illegible] که دایه در نیست دایه بود و پرورش [illegible]

مصراع ثانی [illegible] معنی مصراع اول [illegible] مایه او گاهی آب است [illegible] گاهی آذر [illegible] ۵۰۲

[illegible]

گفت با او زرودی نادانی | سبکی جست در گرانجانی
گر نداری همی تو خوار مرا | پنبه بی پنبه دانه کار مرا
سبلت او بگوز دهقان به | وینچنین ریش هم بقصران به
زانکه پیش عقول حکمت خوار | پس خریدن نیامدست بکار
نیست از نقطه تا خط فرمان | گنج بی رنج و درد بی درمان
هرچه یزدان کند بران بگزین | وانچه گردون دهد زان منشین
کانچه او نیست کرد هست کند | وانچه او بر فراشت پست کند
نقش نفسی مقیم کی باشد | هرچه او نقش کرد بتراشد
ور سخاوت بگو که کان ماند | بدهد زود زود بستاند
خود بخنده بدو سپارد باز | خود بگریه ازو ستاند باز
زود بخشش سبک ستان فلکست | پیر با طبع کودکان فلکست
ذوق این خطهٔ خطا و خطر | هست مانند حوض و نیلوفر
روز بدهد ز آب خود زورش | چون شب آید همون کند گورش
روز بدهد ز سوی خویش قوت | چون شب آید هموش شود تابوت
روز بر آبش ار کند پروانه | باز شب جان بدو سپارد بانه

[illegible]
سبلت او [illegible] قصران
[illegible]
[illegible] جمال الدین عبد الرزاق
[illegible] ریش فلک [illegible]
ز قصران [illegible]
[illegible] یعنی [illegible] می آید
[illegible] القاموس [illegible]
حدیقهٔ حکیم سنائی ۵۰۵
[illegible] فی القاموس [illegible]
[illegible] نیست [illegible]
[illegible] نقطه [illegible] تا خط فرمان
[illegible]
[illegible] گنج بی رنج و درد بی درمان

اینجهانیست وزن و وزن پرور   وین سپهریست گوی و چوگان گر
تو بگزین مرکز آن یزدان باش   خواه گو گوی و خواه چوگان باش
چون تو یزدان پرستی از شیطان   ایمنی در جهان و با سامان
هست پیمانهای کون و فساد   آید و بود و هست بهر معاد
خلق را گشت بیش و کم شدنی   رفتنست و آمدست و آمدنی
زین سه بد عهد شخص فرسودست   زین سه پیمانه خلق پیمودست
اختران که عمر فرسایند   تیز پایند کی ترا پایند
اختران عمر آدمی شکرند   همه جز عمر آدمی نخورند
زیر این چرخ گنبد دوار   هست دی با بهار و گل با خار
هر کجا این بهار و دی باشد   بوی گل بی زکام کی باشد
چون بهار زمانه بی دی نیست   عمرها جز هبا و لا شی نیست
گرچه آن گل بود خوش و تر و نغز   محتقن گرد و گرے اندر مغز
بوی گل دان حیات این عالم   موت همچون زکام و هر دو بهم

در ذم اصحاب الغفلة

آنچنان شد که در زمین هری   ابلهی کرد رخ ببزر لرسی

۱ قوله زین سه
بد عهد شخص ای شخص
بالغ که تمام کمال رسد مردم
و جز آن و طفولیت [illegible]
که اندرو زیادت شود
و نما در شخص [illegible]
۲ قوله چون بهار
[illegible] ۵۰۴
[illegible]
۳ قوله [illegible]
[illegible]

ای درین پست ماندهٔ همچون پست ‌‌ شکری سوی جان و دل بفرست
تو که در بند حرص و آز شدی ‌‌ همچو زر در دهان گاز شدی
ای گرفته بدست حرص و امل ‌‌ پیرزالی سر تو زیر بغل
در جهان اینکه سفلی و علویست ‌‌ صورت هر دو باز گویم چیست
این یکی پیر تنگ میدانیست ‌‌ وان دگر زال سبحه گردانیست
شکر و تسبیح میکند جاوید ‌‌ بدو تا مهرهٔ سیاه و سفید
همه بر گرد درگهش بطواف ‌‌ مرد سجاده باف گستی باف
زابلهان رازهاش پوشیدست ‌‌ لیک عاقل همه نیوشیدست
نه همیگویدت فلک ز فراز ‌‌ گر خرد نردبان کن و برتاز
همچو آدم برای آن دم را ‌‌ نردبان ساز بام عالم را
در جهان خرد برآی از راز ‌‌ چکنی کلبهٔ پر از غماز
زیر این پردهٔ کبود منو ‌‌ پند این راهب جهان بشنو
که همیگوید از زبان مرور ‌‌ که نبگذارمت بغار غرور
سه روانت ز نه سپنج کهنم ‌‌ هفت اعضات چار منج کهنم
پیش ازان کت پس آید این مکار ‌‌ برد این هفت و چار و نه بگذار

[illegible]

قوله سه روانت
شرح این بیت مقصود
ز نه دانست و مراد از
سه روان نفوس ثلثه
انسانی و حیوانی و نباتی
و از نه فلک تو آنچه بود
معنی بیت آنکه نفوس ثلثه
[illegible]

بد و نیک فلک همه تلفست
که هبوطش برابر شرفست
گر ازین چرخ بانقاب شوی
تا کم از ماهی آفتاب شوی
دختران چون فسانه پردازند
دوک ریسند و لعبتک بازند
وان فسانه حدیث چرخ کبود
سر افسانه هرچه بود نبود
وانکه نامحرمی تو از گردون
داردت پیش خویش خوار و زبون
هرکه او بنده گشت گردون را
کرد ضایع خدای بیچون را
بندهٔ چرخ بندهٔ حق نیست
مرورا نام مرد مطلق نیست

الدنیا قنطرة فاعبروها ولا تعمروها

آنچه ارکانی آنچه گردونیست
زانجهان پوستهای بیرونیست
هرکه اندر جهان دین باشد
گردش آسمان زمین باشد
مرد تا در جهان دین نرسد
از گمان در رهِ یقین نرسد
نردبان سوی کل کرا نهادست
نردبان سوی دل روا نهادست
زمینی دان زمانه ساخته را
بینوا خوان فلک نواخته را
خوارتر کس فلک نواخته دان
وانکه با او زمانه ساخته دان
هرکه با او زمانه در سازد
عقبی او را زپیش بندازد

۵ قوله بد و نیک الخ هبوط فرود آمدن و کم شدن بهای چیزی و نقصان کردن و [illegible] شرف بفتحتین بلندی و جای بلند و بزرگی و علو حسب ۱۲ منتخب

۶ قوله دختران الخ دوک [illegible] ۵۰۶ [illegible]

۷ قوله [illegible]

۸ قوله زمینی [illegible]

سیم را در دل ایچ راه مده
بنمک نامهٔ سیاه مده
قدر سیمی که آز ننشاند
فرج استر همی نکو داند
آنکه با میل مال و مل باشد
نقد در دل ز بیم ذل باشد
بمل و میل مال تا چه کنی
الغنی قحبه دال تا چه کنی
تا تو ترکی همی کنی با من
هندوت نقد گشت جان مسکین
تا تو خود را نهی چو ترک محل
هندوت سر گرفت زیر بغل
علف میش خود نکرده بکف
گرگ را کشتهٔ خویش علف
تو علف کشته مر فنا را رو
باز داده ز دست گور گرو
تو طلبگار قوت و خصم تو باز
چنگ کرده بخنجر تو دراز

في تسلية القلوب عن الاقارب

شوی خود را زنی بدید دژم
تنگدل شد بشوی گفت ای عم
گر برای منست بادی شاد
ور برای دلست بیشت باد
از پی نان مریز آب از روی
بو حبیشی ز بو غیاث مجوی
آبروی از برای نان برود
طمع نان بود که جان برود
چون نه نیکی نه قابل نیکی
تو و کاکا و کوکو و کی کی

ع نقد از میان انجمن [illegible]
[illegible]

۵۰۹ صفحه
کدو درخانه [illegible] باشد
بیوه [illegible] تعلقات و بند
برادر پدر را گویند کوکو بعض
هردو کاف [illegible] سکون هر دو
صدا و آواز فاخته و فاگینه
را ام گفته اند [illegible]

قوله که عدد چون الخ
معنی بیت اول ظاهر است
خلاصه معنای بیت ثانی آنکه عدد
لا یتناهی و معدودات متناهی است
که عبارت از ممکنات باشد اینجا مراد
از عدد معدود تواند بود و اگر عدد
بمعنی خود هم باشد چون الله تعالی
واحد عددی نیست هم گاه معدودات
ممکنه تمام شده و هم [illegible] رسید
[illegible] بارگاه احد اینجا میرسد دیگر
عدد کوتاه گشت چه ذات باری
باین عدد معدود نتواند شد و چون
باصطلاح اهل حساب عدد عبارت از
نصف مجموع حاشیتین قریبتین یا بعیدتین
مساوی [illegible] است بدین تقریر واحد
از عدد خارج میشود و معنی بیت در نفس
ظاهر است بر مناسب توجیه سابق [illegible]
هم میشود ۱۲ منه

که عدد چون رسید بر سرحد — روی بنمود بارگاه احد
دل ز دنیا و مهر او بگسل — که برآرد ترا ز حاصل دل
گر بچشم تو هست زهر حلال — هست بگروه زشت حاصل وبال
دیبی ار چه فراغت حالیست — آفتش کبر و فخر و محتالیست
مر تنت را اگر دلی زید و کبت — باز آن زشت گدای دیده کند
زار ماندست مروزی دنیا — نکند حبت اکبری دنیا
مده از بهر لاف احمق و ... — رخصت دین بر رخصت دنیا
دل بی برگ را نوا نورست — بی نیاز از خدای دین دورست
انّ فی دیننا بخوان و بدان — مرکبت را بران و تیز بران
صد دست شوق در سرای براق — نکشد بار انتظار فراق

فی ترک العادة بالمجاهدة

چه کنی در کنار رما در مو — آخر آن نازنین کم از دود و
پای در نه براه بی فریاد — بر خرد خوان که هر چه باد اباد
خردت را بدان و دست مدار — بر خرد شرع مصطفی یکبار
چون بیوباردت نهنگ سقر — دست بر سر کنی نیابی سر

قوله صدمت الخ
قال النبی صلی الله علیه وآله
[illegible]

[illegible]

ذکر الحکایة الحکم فانها بین الکائنات حکم

مردم از زیرکان دژم نشود   مهر کز عقل بود کم نشود
مهر جاهل چو مهره گردانست   مهر کز عقل بود مهر آنست
زانکه گردان و بی‌نوا باشد   چه هوا مهر کز هوا باشد
با هوا مهر و کین چه درخورد است   که هوا گاه گرم و گه سرد است
با هوا خود به نیک و بد آمیز   ور درآمیختی شتاب بگریز
باز وقت وفا ز نیک و ز بد   نز و کینه و نه مهر خرد
هست با عشق حیلتی دیگر   صحبت عشق علتی دیگر
دوزخ آنکه که پرده بردارد   متقی دوست را نگه دارد
داند آنکس که لوث بینی نیست   کالاخلّا چو لوث بینی نیست
بغض گر سفتی بود دنیست   مهر کز علتی بود کینست
تو و من کرد آدمی را دو   بی من و تو تو من بوی من تو
تو و من گر همیست زو بپرهیز   در من و تو با بلی آویز
تو تو‌ای من منم سر جنگست   تو چنان من چنین همه رنگست
با خودی هر دو دیو وش باشیم   بی من و تو من و تو خوش باشیم

قوله مردم از زیرکان یعنی ایشان نیست بعضی [illegible] الاخلاء یومئذ بعضهم لبعض عدو الا المتقین کرده [illegible] زیرا که بعضی [illegible] دوستان [illegible] مخوف
بعضی از ایشان بعضی از دشمن بعضی از کافران از [illegible] کافران از اهل ایمان از اهل دوستی [illegible] کافران کرده [illegible] ایشان برای معاونت [illegible] بعضی [illegible] ۱۱ ۵ باهم دشمن شوند و بعضهم لبعض عدو [illegible] مومنان که محبت ایشان برای خدا بوده و دوستی ایشان بجا باشد یکدیگر را شفاعت کنند حاصل معنی آنکه
هر کس لوث بین نیست داند که اخلا یعنی دوستان همه از عالم لوث یعنی جسمانی کرده و قابل دفع نیستند ۱۲

[illegible]

حدیقه حکیم سنائی ۵۱

زهد عیسی و حرص قارون بین
گفته در شان آن و در حق این

ور معینا بنزد بان نیاز
مخسفینا ز سر نشیبی آز

در نگر بی مزاج خاطر دون
زین دو معنی بعیسی و قارون

این بزهد آسمان گرفته بناز
وان شده خاک خواری از پی آز

قصه یوسف ار ندانی تو
چون ز قرآن همی نخوانی تو

چون ز زن بود آفت و المش
راند قرآن بکام او قلمش

عقل و جان گفته از پی زر و سیم
انّ ربّی بکیدهنّ علیم

آفت آدمی ز دنیا دان
راحت جان و تن ز عقبی دان

مرد دنیا کرامتی نبود
قیمتی جز قیامتی نبود

گر ترا خشم و آز بگذارد
در جهان موری از تو نازارد

آنچنان نی مبارکت باد آن
ورنه این کن وز و جهان بستان

مرد خرسند میر کوی بود
مرد طامع بی آبروی بود

ورنه از حرص گندمی پی خورد
گرد خود همچو آسیا میگرد

حرص را بر نه از قناعت بند
وانگه از دور او گری تو خند

الباب التاسع مثل الاحباب والاعدا کمثل الدوا والدا

[illegible]

بی حضور من چنین سره مرد / مال من زان خویش فرق نکرد
همه درویش را و هم عالم / از چنین دوستی چرا نالم
هست شکرانه ام کنون که خورد / زانکه در مال من تصرف کرد
دوستان ای پسر چنین بودند / گر مراعات هم بیاسودند
مال و جان دوست را فدا کردند / راحت دوست را غذا کردند
تو بدان نگه درم که دوست برد / سینه ات همچو نار پوست درد
دوست اگر زهم بدتری توست / گر کند آه او نباشد دوست
چون کنی خیره دوستی عوعی / همه گفتار هرزه بی معنی
یار بد و نیک وقت داد و ستد / نکند هیچ نیک هرگز بد
دوست کز کاس و کاسه دور بود / از سبوس و سیاسه دور بود
ور بگوئی بدوست برجه هین / گویدت تا کجا بگو بنشین
یار بد همچو تیغ دیداریست / نرم و تیز است روشن و تار است
یار بد دشمنست رو یار روی / از چنین یار زود دوری جوی
مرد را راهزن یقین باشد / هر قرینی که دون دین باشد
هر کرا در بطانه یار بدست / دانکه در صحن خانه مار بدست

[illegible]

[illegible] دوست [illegible]
۱۳۱۵ [illegible]
[illegible]
۱۴

خوش بویم اندرین گلشن — چون ز تو تو برفت و از من من
تا تو خود را همی نباشی اوست — بوتهٔ دشمنان و کورهٔ دوست
دشمن از دوست گاه آز و نیاز — جز بسود و زیان نه بینی باز
دوستان آنگاه سود و زیان — بتوان دید و آزمود توان

فی المودة و الاخوة الخالصة

دوستی دوست را امتحان شد — دوست حاضر نبد پشیمان شد
گفت زن را که کدخدایت کو — زن ورا گفت گفتنی برگو
گفت پیش من آر کیسهٔ سیم — زن بیاورد و کرد زر تسلیم
مرد بگشاد کیسهٔ دینار — بگرفت آنقدر که بود بکار
مابقی آنچه بود زن را داد — بدر آمد ز خانه خرم و شاد
چون شبانگاه شوی باز آمد — زن بر شوی خود فراز آمد
گفت با شوی خویش وصف الحال — شاد شد مرد و غم گرفت و ال
جمله بود آن نهاده صد دینار — بیست برداشت مرد و رفت بکار
بفدا کرد زر هر آنچه بماند — مستحق را از رنج و غم برهاند
گفت درویش را هم دینار — که مرا شاد کرد نیکو یار

نباشد بوتهٔ دشمنان و کورهٔ دوست یعنی محل گداختن و امتحان اوست چه هرگاه انانیت و توئی تو با تو نماند هستی خود را فنای او کردی هر چه [illegible]

و توئی تو با تو یعنی انانیت تو خود را نباشی آنگه [illegible] بیت ثانی اول ظاهر است [illegible] معنی بیت [illegible] تا تو خود را [illegible]

۵۱۲

[illegible]

هیچ ناید تغیرے پیدا		نبود غم جدا و کیسه جدا
نه یکی را بود ز مال افواج		وان دگر کس بحبه محتاج
همه یکسان توانگر و درویش		بزر و سیم نا شده کم و بیش
پیش ازین دوستان چنین بودند		گر غمی آمدی بیاسودند
جان یکی بودی اندر تن دو		حال بودی یکی و مسکن دو
وین زمان دوستان ازینسانند		همه از بیم نان هراسانند
هر یکی را شدست یکتا نان		بهتر از کوه قاف در میزان
همه نان کور و حجره راد نهاد		ریش خود میبرند و شادانند

فی رفقاء السوء

دوستی با مقامر و قلاش		یا مکن یا چو کردی او را باش
دوستی کز پی پایه کنند		بدل دنبه پوست کاله کنند
دوست خواهی که تا بماند دوست		آن طلب کن که طبع خویش اوست
بد کسی دان که دوست کم دارد		زو بتر چون گرفت بگذارد
دوست گر چه دو صد و یار بود		دشمن ار چه یکے هزار بود
مر ترا خصم و دشمن دانا		بهتر از دوستے بود کانا

۴ یعنی همه نان کور کرده [illegible] از خبث [illegible] نان [illegible] ۲ مقامر قمار باز و قلاش [illegible] قمار باز قلاش نا بکار شده و بد کردار [illegible]

۵۱۵ [illegible] عربی بروزن لالا معنی کالا است که اسباب و متاع باشد [illegible] دنبه [illegible]

بالشت [illegible] زمین کی بحت [illegible] کالا [illegible] کنند [illegible]

یار بد را[له] مکن بخشم بتر نکند شیشه کس رفو به تبر
شاخ بی برگ و میوه خار بود یار بی دفع و نفع مار بود
مر ترا آن رفیق و یار آید که به نیک و بد بکار آید
دوستانی که بیدریغ بوند دوستی آنچو تیغ و میغ بوند
یار همکاسه هست بسیاری لیک همکیسه کم بود باری

فی الاخوان بغیر الاخلاص

[عه] آن شنیدی که عمر خطاب دید قومی نشسته در محراب
کرد ازان قوم مرد عدل سوال که کیانند و چیستان احوال
جمله گفتند ما رفیقانیم همه یکراه و یک طریقانیم
یکدگر را برادران شده ایم یکدل و جان و یکزبان شده ایم
گفت عمر که بی حضور دگر کیسهٔ یکدگر کنید نظر
سیم یکدیگران بخرج کنید یا بحکم حساب درج کنید
همه گفتند زان خویش خوریم وز زر و سیم یار بیخبریم
گفت عمر که کار محکم نیست وین سخن جمله را مسلم نیست
بدل آنکه برادران باشید که زر و سیم یار برباشید

له قوله شاخ بی برگ و میوه الخ دفع نفع اول لکه ثانی و ثالث [illegible] که دارد و دور کردن [illegible] منتخب

عه [illegible] ۵۱۴ [illegible] بالامان و [illegible]

دوست نادان بود نباید ساخت
باید این حکمت از علی آموخت
خلق دشمن شود چو بگریزی
بدقرین گردی ار درآمیزی
چون ترا دوستی پدید آید
عقل باید که زود نستاید
وقت عشرت ازو بکم دیدن
دیدن کم به از پسندیدن
دوست بدخو چو خار دان بدرست
که همی دامنت بگیرد چست
دوستی با مزاح و بیخبری
دور دور و رهم ایدرست خوی
تا نباشی حریف بیخبران
که نکوکار بد شود ز بدان
با دگر لطف دوستان بکار
زهر گردد همی بصحبت مار
زر و روئی ز راز قرین بدست
ورنه همخسته تا قرین خود است
صحبت باغها بفصل بهار
باد را هر زمان کند عطار
روغن کنجدی که نامش عام
شد ز گلها عبیر و نیکونام
چون بگلها سپرد نفس بنفس
روغن کنجدش نخواند کس
این برست از سپوس وان از گل
گل ازو نیکنام و او از گل
با بدان کم نشین که بدمانی
خو پذیرست نفس انسانی
ور بدی سیرتت بود دسته
که مه و به شوی ز صحبت به

[illegible]

یعنی دوست صاحب عشرت [illegible] عشرت و ثروت ازو [illegible] بی تجربه و امتحان [illegible] صحبت [illegible] ۱۲۰

از تقی دین طلب نه رعنا لاف		از صدف دُر طلب نه آهو ناف
آستین گر ز هیچ خواهی پُر		از صدف مشک جویی از آهو دُر
همه از حس چشم و بینی و گوش		زان ببین ان ببوی زان بنیوش
آید از گوشها جهان بینی		نخورد چشم و نشنود بینی
از حواس ار بجوئی اینهمه ساز		این ازان آن ازین نیابی باز
گر بدیدست در جهان باری		کار هر مرد و مرد هر کاری
گر نخواهی دل از ملامت پُر		ببدی از قرین نیک مُبر
گرچه صد بار باز گردد یار		گرد او باز گرد چون بد کار
زین بدان رخ همی بگردانی		باش تا قدر این بدان دانی
دوستان گنج خانهٔ رازند		رنج بردار و گنج پردازند
با کفایه و شه بخفت و بخیز		سه در آمیز چیست و مه بگریز
نه طلق زین ستوده دان نه هرب		که چنین آمد از حکیم عرب
مطلب گرچه جزم فرمانی		یکی از مقعدان زندانی
آن طلب کن که داند و دارد		تا تو آزردی وی از تو نازارد
صفت دوستان ز ره تحقیق		از علی بشنو ار نه زندیق

تقی دین طلب [illegible] قوله [illegible] رعنا زن [illegible] خوانند [illegible] قوله بالکفایه [illegible] اول [illegible] و ظهور [illegible] مخفف ماست

کم قریب باشد و کفای کاشف یعنی کفایت باشد که حرف نفی است و بعربی لا گویند و افاده معدوم شدن و نابود گردیدن هم میکند [illegible] ۱۵۱۶

[illegible] این [illegible] دیران [illegible] این [illegible] [illegible]

اگر کنی جهت چشم بخوابی دوستی با خلاص کم یابی

خود ترا رو وفا نخواهد خاست که تو زیست با تر از نور است

پس تو اکنون مه به مه بدرا باش دامن خویش گیر و خود را باش

که بود عهد و عشق لقمهٔ نان بی مدد چون چراغ بیوه زنان

صلح دشمن چه جنگ مستی بود که از او مغز او چو پوست بود

دل در ایشان مبند کز گیهان همه آدم دمند و مرجان جان

نیک را از بدان چه جاه بود زانکه عقرب هبوط ماه بود

فی ترک المخالطة مع الاوباش

خلق جز مکر و بند و پیچ نیند همه را آزموده‌ام ایچ نیند

گر همه در برت فرو ریزد مرد عاقل در و نیاویزد

گر نه‌ای همچو مه بنور گرو همچو خورشید باش تنها رو

مهر پیوسته یکسواره بود ماه باشد که با ستاره بود

هر که تنها روی کند عادت همچو خورشید شب کند غارت

مرد را دل شکسته دارد جفت تیر را پای بسته دارد جفت

با چنین تیرها و جوشنها وانکه تنها ترا به از تنها

[illegible]

۵۱۹

از دیده ... دو و وفا هم او در نان یکجهتی ازان نیست پس دو با علت و غرض هم هرگاه غرض او از تو حاصل شد همچنانکه نان از تنور بعد از پخته شدن و بیمار از طبیب بعد از صحت مستغنی میشود باز ملاحظه نخواهد داشت و در صورت عدم حصول مدعا خود بطریق اولی نیز از تو بر گشت ۱۲ [illegible] یعنی [illegible] جواهر آدم درست ۱۲ ط

خوشخوار از بدخوان سترگ شود
میش چون گرگ خورد گرگ شود

اسب توسن ز اسپ لاکن رگ
گشت همخوا اگر نشد همتنگ

هیچ صحبت مباد با عامت
که چه خود مختصر کند نامت

صحبت عام آتش و پنبه است
زشت نام و تباه و استنبه است

صحبت عام در بهشت آباد
مرگ باشد که مرگ عامی باد

باده و عاقل هوا نیامیزد
یک هوا از دو عقل بگریزد

دوستی را که نیست با تو مجال
گه بگوید حرام نیست حلال

با تو تا لقمه دید جان و دلست
چون شدت لقمه تیغ تیز شکست

دوست و دشمن برای جان باید
تن بود کش غذای نان باید

با بد و نیک جسم دانه زیست
جان شناسد که دوست دشمن کیست

شکلش چون گل پیاله ببین
وزدهانش دل چو لاله ببین

با کسی که بود اخوت پاک
زانکه گفتند اخوک من واساک

جامهٔ خون و گوشت پوست بود
عیبه عیب دوست دوست بود

نیست در هیچ یار صدق و صفا
نیست با هیچ دوست بوی وفا

چون بعلت کنند سلام علیک
از بد و نیک تو شود بد و نیک

[illegible]

له قوله صحبت
عام ای [illegible] سینه
[illegible] صورت زشت

۲ له قوله باتو
[illegible]
دوست نرم و نازک
وران آدمی و حیوان

[illegible] ۱۵

[illegible]

خوب بی به که جفت کوته بین / یاه تنهات به که کشش وزین
هر کجا داغ بایدت فرمود / گر تو مرهم نهی ندارد سود
هر کرا هست دوستی دمساز / بشنوی در جهان ده آواز
من بعالم درون نمیدانم / دوستی زان همیشه حیرانم
کو درین روزگار یار بیار / که بر او باشم استوار بیار
اهل این روزگار بی سر و بن / از برای نو و ز بهر کهن
دوستی از پی درم دارند / زهر و پازهر را بهم دارند
هرزه گویان هم [illegible] خس را / کو کسی کو کسی بود کس را
گرچه خوش [illegible] روی خوش کلاه اند / زود سیرند و تنگ حوصله اند
رنجکاران و گنج پاشانند / ز رنگ [illegible] و راز فاشانند
مرد صورت پرست کس نبود / هوش او جز سر هوس نبود
روز نیکی نکو بود با تو / چون بدی دید بد شود با تو
چون تو از ابلهان گزینی یار / یار غمخوار تو عار باشد عار
یار عاقل اگرچه بدساز است / چون درای شتر خوش آواز است
با ابله در خویش شوی به / یار در خورد خویش جوی به

[illegible]

[illegible]

ملک عالم بزیر تنهائیست مرد تنها نشان زیبائیست
باکسان در نگاهداشت بوی با خود آسوده شام و چاشت بوی
جفت باشی خدای نه هر بار فرد باشی خدای باشد یار
چون تو تنها نشینی از سر بن با خودت هر چه آرزو میکن
چون نه تنها بوی ز نیک و ز بد کم ز تیزی بود نیاری زد
چون دولت شد بفرد بودن شاد تیز بی شرم کس نیاری داد
گرد توحید گرد با تفرید چکنی صحبتی که آن تقلید
بدکسے از تو اندر آویزد پس بهادے هم از تو بگریزد
تا همے در تو نیک خود بیند با تو یک دم برفق بنشیند
ور شوی العیاذ بالله بد تا چه بینی ازو بجان و خرد
دل نخواهد ترا ازو بگسل گر بخیلان بخیل بهتر دل
در دهان دار تا بود دندان چون گرانی کند بکن دندان
هرکه مارا نخواهد از دل گر همه جان بود ز تن بگسل
چکنی با حریف بی معنی پس ندیم تو شعر چون شعری
بس جلیست کتاب با خردت تا نگوید بخلق نیک و بدت

قوله جفت الخ اشارتست بآن قصه که پیغمبر زنگی [illegible] مرده بود [illegible] شده بود [illegible] گرفت خلق معتقد او شده بود [illegible] باهجوم کردند از ازدحام خلق بتنگ [illegible] تنها [illegible] از زبان [illegible]

۵۲۰

[illegible]

گاو مانند دیوی از دوزخ / سوی آن زال تاخت از مطبخ
زال پنداشت هست عزرائیل / بانگ برداشت از پی تهویل
کای ملک الموت من نه مهستیم / من یکی پیرزال محنتیم
تندرستم من و نیم بیمار / از خدا را مرا بدو مشمار
گر ترا مهستی همی باید / شوهر او را ببر مرا شاید
دخترم اوست من نه بیمارم / تو روادست رخت بردارم
من برفتم تو دانی و دختر / سوی او شو ز کار من بگذر
تا بدانی که وقت پیچاپیچ / هیچکس مر ترا نباشد هیچ
بی بلا نازنین شمرد او را / چون بلا دید در سپرد او را
به جمال نکو بد و بد شاد / به خیال بدش ز دست بداد
یار نبود که بر در زندان / چشم گریان و لب بود خندان
یار آن باشد از نیاز و ز خشم / کز رعف افگند برای تو چشم
گیر دار پرسدش پسندیده / گفته ناگفته دیده نادیده
هر که وقت بلا ز تو بگریخت / تو حقیقت بدانکه رنگ آمیخت
صحبتش را مجوی و بر ره او / ز و ز زو و زن بجه نه از در او

[illegible]

[illegible]

تهویل ترسانیدن

[illegible]

حدیقهٔ حکیم سنائی

۵۲۳

[illegible]

نیک بد دان درین سپنج سرای جفت بد دوست و یار ناهمیار
این یکی نای نی کند بدو دم وان دگر پای پی ز بهر شکم
یار نادان اگر ز بهر نیاز همچو ناو و برگ شد آواز
صوت او صوت روح احرارست صوت او صوت مردم اوبار
شاخ نادان که پر گره باشد مرگش از بار و برگ به باشد
بیخ نرودی که راست شاخ بود سال تنگی دلش فراخ بود

فی المدعی فی المحبة الکاذبة

عجبی یاد دارم از پیران زان جهان دیدگان پرهنران
داشت زالی به روستای تکاو مهستی نام دختری و سه گاو
نوعروسی چو سرو نوبالان گشت روزی ز چشم بد نالان
گشت بدرش چو ماه نو باریک شد جهان پیش پیرزن تاریک
دلش آتش گرفت و سوخت جگر که نبایستی جز او دگر
زال گفتی همیشه با دختر پیش تو باد مردن مادر
از قضا گاو زالک از پی خورد پوز روزی به دیگش اندر کرد
ماند چون پای مقعد اندر ریگ آن سر مرد ریگش اندر دیگ

[illegible]

لیک حق نشنوی که کر شده
عقل بگذاشتی و خر شده

گر ترا گوش عقل بودی باز
بشنیدی چو عاقلان آواز

در تو زیرا سخن موثر نیست
که ترا از جهان مبشر نیست

در جهان خدا برآی از خاک
چکنی کلبه که آن کاواک

چون کتابیست صورت عالم
کاندرویست بند و پند بهم

صورتش بر تن لئیمان بند
صفتش در دل حکیمان پند

صورتش خامش و سخن در وی
تن او نو و جان کهن در وی

در تحقیق العشق

آن شنیدی که در عرب مجنون
بود بر لیلی آنچنان مفتون

دعوی دوستی لیلی کرد
همه سلوی خویش بلوی کرد

همه زاد و بوم خود بگذاشت
هیچ را راحت طرب پنداشت

کوه و صحرا گرفت [illegible] پیش
بیخبر گشته از غم تن خویش

چند روز او نیافت هیچ طعام
صید را بر نهاد بر ره دام

ز اتفاق آهوی فتاد بدام
مر ورا ناگهان برآمد کام

چون بدید آن ضعیف آهو را
آنچنان چشم و روی نیکو را

له قوله در جهان خدا
یعنی کاواک [illegible]
[illegible] بیان
[illegible]
خالی و هیچ [illegible]
[illegible]
۲۵
[illegible]
له قوله زاد و بوم [illegible]
[illegible]

بیست و چهار طسوج [illegible] چهل و هشت [illegible] شش [illegible] بحساب فارسی وزن زرست [illegible] کرده [illegible]

من وفائی ندیده ام زخسان / گر تو دیدی سلام من برسان
صحبت ابلهان چو دیگ تهیست / کز درون خالی از برون سیهیست
دوستی ابلهان ز تقلیدست / نز ره عقل و نفس و توحیدست
ببر از دوستی خلق سبک / دوستی سنگ و خلق شیشه تنک
سنگ در ظرف شعر نتوان برد / بشو و دوست با عراقی گرد
ننگ شایست درصفت نادان / تنگدل باشد و فراخ دهان
زانکه ابله چو باشدت دلجوی / آب تهمت دواندت در جوی
تا بوی تندرست و حکم روان / داردت خویش و دوست چون تن و جان
چون شود موئی از تو دیگرگون / این شود موسی آن شود قارون
سوزی بی نور بینی از خویشان / راست همچون چراغ درویشان
چون کم آید براه توشه تو / ننگرد در کلاه گوشه تو
یار دانا چو شد ترا همراه / پس درازی راه شد کوتاه
دل تو با خدای و خلق ای خر / چون جهنت ای زنیم جو کمتر
که یکی دانه بهر زر باشد / باریکجا نه بهر خر باشد
نه همیگویدت فلک ز فراز / کز خرد نردبان کن و بر تاز

دگر

[illegible] ۵۲ [illegible]

[illegible]

با زنان نیک هم نبردی تو	با چنین زور مردی تو
چه کمست ای بزرگزاده ترا	در کشا دست و خوان نهاده ترا
پنج نوبت زنی چو عقل و چو جان	بر سر هفت چرخ و چار ارکان
گر کنی بر جهان شبگیری	دو سلام و چهار تکبیری

فی ترتیب الریاضة والمجاهدة

آن نه بینی که پادشازاده	که ورا ملکتست آماده
باشد اندر سرا و حجرهٔ خاص	بر سرش خادمان با اخلاص
تا ببازی ورا نبگذارند	پاس او سال و ماه میدارند
وان مشاقان با فغان و فضول	همه بر لهو و لعبها مشغول
در سرائیکه بارگه باشد	زحمت و انجم سپه باشد
همه را بر فلک رسیده خروش	بارگه از فغان شان پرجوش
وان ملکزاده ساعتی بیکار	نبودی بی رقیب بی کردار
تا نپوید براه ناواجب	نبودی بی آتابک و حاجب
نه ببازی و لهو پردازد	نه بپرسیده گفتن آغازد
آنچنانش نگاه میدارد	که یکی دم بهرزه برنارد

۵۲۷

آتابک بالباء [illegible]
آموزنده این لغت
ترکیست در اصل
آتابیک بوده
برهان قاطع

[illegible]

یک گروش سبک دام اورا
ای همه عاشقان غلام اورا
گفت چشمش چو چشم یار منست
اینکه در دام من شکار منست
درره عاشقی جفا نه رواست
هم رخ دوست در بلا نه رواست
چشم لیلی و چشم بسته به بند
هست گویی بیکدگر مانند
زین سبب احترام شد بر من
برهانش زین بلا و محن
من غلام کسی که در ره عشق
شد مسلم ورا شهنشه عشق
راه دعوی روی تو بی معنی
نخرند از تو ترسم این دعوی
گر زپیش آر و گفت کوته کن
باچنین گفت گرد همره کن
ورنه از معرض سخن برخیز
چون زنان زین چنین سخن بگریز
دعوی دوستی تو با معبود
پس طلبگار لذت و مقصود
گر تو مقصود خود گری بردست
بت پرستی نه خدای پرست
گر تو فرزند آدمی پس چون
شده بر جهان چنین مفتون
اینجهان را نه مزرعه پنداشت
عاقبت خود برفت و هم بگذاشت
تو زاحوال غافلی چه کنم
بر خود و اصل جاهلی چه کنم
تو بگو هر ورای دو جهانی
چه کنم قدر خود نمیدانی

[illegible] ۵۲ [illegible]

[illegible]

چون ندانی فرزدق و نه ملیح
من ندارم شهادت تو صحیح

تو اگر آدمی چو آدم باش
راه او را نه بیش و نی کم باش

آخشیجان و گنبد دوّار
مردگانند زندگانی خوار

چه کنی در جهان بیمارش
زانکه بس بیمزه است تیمارش

بگذر زین سرای پر حیلست
نردبان پایهٔ غم و خیلست

گر دو دریا در او و جیحون گرد
ماهی از تابه صید نتوان کرد

جان بکف برنه و دلیر آسا
قصد این راه کن درو ماسا

گلبن و دور روزه حیات نزد خرد
چه خوش و ناخوش و چه نیک و چه بد

باش تا پنج تو آب رسد
ماه خیمه با آفتاب رسد

گر و کی تو هنوز صعب و رکی
زین طریق دقیق پس و رقی

کی گیر و [illegible] بجمال نقل
هرکه دارد گشاد نامهٔ عقل

تو چه دانی ز آفرینش حق
چه شناسی بیان بینش حق

تو که در بند آبی و نانی
کی جهان و نهان او دانی

وقت [illegible] شکر کن که در ایام
زاده در میانهٔ اسلام

خواری [illegible] کفر [illegible]
شربت کافری چشیده نه

[illegible]

۵۲۹

[illegible]

منتخب اللغات

سر این صحبت خود تو میدانی زانکه مقصود کار دو جهانی
مر ورا تخت ملک منتظرست وز عبث تخت و ملک بر حذرست
تو اگر نسل آدمی به نسب پاک دار از عبث همیشه حسب
کار کن رنج کش بسان پدر تا گهر باز گرددت بگهر
ورنه آدمی ز شیطانی هرچه خواهی بکن تو به دانی
ای [illegible] یغا که قیمت تن خویش می ندانی سخن نگویم بیش

فی منقبة الانسان و مناصبه

آن شنیدی که رفت نزد قاضی تا کند خصم خویش را راضی
بود مردی دران میانه گواه که ز آبای خود نبود آگاه
چون گواهی بداد قاضی گفت کای تو با مروت و رادی جفت
نه فلان را دو مرد جسته تو بود که فرزدق همی ورا بستود
از عطا بود کام زاحت روح شعر او را بجاز از ویم ممدوح
مرد گفت آن فرزدق و اشعار من ندانم خبر ز نسخه و را
گفت قاضی چه تو ز نادانی منقبتها همی نه بشنیدانی
قول تو من کجا قبول کنم من همه کار بر اصول کنم

۵۲۶

ناشناسیم کان چه قلّی بود   وان چه بندی و آن چه غلّی بود
شکر اسلام کرد ما دانیم   کین زمان مرد راه ایمانیم
شیر مردان عنامی ره بردند   بته نامرد را و بسپردند
تو بنامردی این رهِ دین را   جمله کردی خراب آئین را
بچه بنهم ترا بیار جواب   ای ز تو دین و شرع گشته خراب
نه زنی در رهِ صواب و نه مرد   نه مخنّث از انت نبود درد

فی الصّلابة فی الاسلام

رفت قومی روم قدسی از اسلام   تا شوند از جهان و نیکو نام
و هنی افتادشان شکسته شدند   چند کس در میانه بسته شدند
علویی و دانشومندی   خیز مردی ولی خرد بندی
کس فرستادشان عظیم الروم   کرد بر هر سه شخص حکم شوم
گفت شست مغانه بر بندید   بت معبود خویش بپسندید
ورنه مر هر سه را بسوزانم   بکشم هر بدی که بتوانم
بنشستند هر سه رای زدند   هر سه آن دست در دعای زدند
گفت مرد فقیه رخصت هست   بسته در چنگ خصم عهد شکست

[illegible] ۱۳۲۵ [illegible]

سعی ناکرده در ره ایمان / یافت آورده اند ز ایمان خوان

فی شکر هدایة الاسلام

بود عمر نشسته روزی فرد / گردش اصحاب صفه با غم و درد

هریک از شادی ره اسلام / با دیگر در گشاده کلام

هم کهن پیر و هم جوان تازه / برده آوازه تا بدروازه

منتی جمله با دیگر زدند / فوت ایام کفر میخوردند

بود عبدالله عمر حاضر / لیک زان درد و رنج بد قاصر

منتی کرد زود بر خود یاد / زد عمر بر وی زبان بگشاد

گفت ویحک چه لاف باشی تو / خود ازین درد را که باشی تو

درد دین تو تا کجا باشد / مر ترا درد کی روا باشد

درد ایام کفر خورده نه / خویشتن را ذلیل کرده نه

تو در اسلام زاده و دیده / تلخی کفر هیچ نچشیده

اینچنین درد و رنج ما دانیم / زان ببین رسول شادانیم

ناچشیده تو درد ذمت عا / هیچ نابرده ذل و استحقار

نشناسی تو لذت ایمان / قدر ایمان چه دانی و جهان

رضی الله تعالی عنهم

له قوله ناچشیده تو درد الخ ذمت بالکسر و تشدید میم عهد و امان و اهل ذمه اهل کتاب که بعهد و امان در دین اسلام در آیند و باج بدهند [illegible] ۵۳۰

عه [illegible]

عقل و جان پرده دار فرزانند | جایگه آنش نبات و حیوانند
آنچه عقد نبات و حیوانی ست | اندرا اقطاع آسیابانی ست
عقل و جان ملک پادشاهی اوست | ملک او درخور الهی اوست
عالم طبع و وهم و حس و خیال | همه بازیچه اند و ما اطفال
تا زبان طفل خویشی ای دوست | تیغ چوبین ازان به هندبست
تا چو آن طفل مرد کار شود | تیغ چوبینش ذوالفقار شود
مادران پیش خویش ازان بمجاز | دختران را کنند لعبت باز
تاش چون شوی خواستار آید | آن بکدبانوئی بکار آید
تا چو بگذاشت لعبت بیجان | لعبت زنده پرورد پس ازان
طفل دکانک از پی آن کرد | تا بدکان رسد چو گردد مرد
اینهمه نقش دانی از پی چیست | تا بمعنی رسی بدانی زیست
اینجهان صورتست و آن معنی | اندرین جانی و اندران جانی
تا برین و بران بانبازی | آدمی زاده میکند بازی
پس چو شد مرد چشم او شد باز | آید از نقشها بمعنی باز
زانکه خود نیست اندرون سرای | در دبستان عقل بازی جای

۳۳۵

قوله مادران الخ لعبت [illegible] که دخترکان و پسرکان از جامه و لته بصورت آدمی سازند [illegible]

قوله تاش چون [illegible]

[illegible]

[illegible] گفت را گفت [illegible] بر وزن [illegible] اول الکفر [illegible] کافر است [illegible]

اسم است که او [illegible] بخشد [illegible]

گه چو بر کفر کرد خصم اغبار
نه بدل از زبان و هد اقرار

بعد از آن چون فرج فراز آید
بسر عهد و شرط باز آید

علوی گفت مر مراست شفیع
جد من بر همه شریف و وضیع

حیدر را گفت مرد دانشمند
کار تو گفت من شدم خرسند

مر ترا علم تو دلیل بس است
علوی را پدر خلیل بس است

من نباشم امخنش دو جهان
گر بد من جهان شود ویران

هرچه خواهید با تنم بکنید
گو بگیرید و گردنم بزنید

نیک و بد هست مر مرا یکسان
نام نیکو گزیده ام ز جهان

شرفی کرده ام ره دین را
کی برم عار عارے سجین را

کشته بهتر مرا بنام نکو
که بوم زنده با هزار آهو

جان بداد و یکے سجود نکرد
بر دو عالم و دل تعدی و نکرد

ای بمردی تو در زمانه مثل
حیز مردے چنین نبود مثل

تو بمردی چنین عمل نکلے
ورنه بیهوده زین فقع مگشای

هرچه جز راه حق مجازی دان
هرچه جز کار راست بازی دان

هرچه جسمت بمدح بمنش آید
چون تو خردی ترا بزرگ آید

[illegible]

فی الاعتقاد السوء فی طلب الرزق

بود مردی معیل بس رنجور | شده از عمر و عیش خویش نفور
مرد را ده عیال و کسب قلیل | گشت بیچاره زار مرد معیل
از عیال و طفول رنج بر تافت | بدگزاحیت سبک بشتافت
وان عیالان بشهر بگذاشت | راحت خویشتن دران پنداشت
بسر چاهساری آمد مرد | سخت بنگر که با معیل چه کرد
دید مردی نشسته بر سر چاه | دلو با حبل بر نهاده براه
مرغکی بس ضعیف بس کوچک | کز کنجشک بود او ده یک
گفت مرد اسبک بکن کاری | تا برآید بگرت بازاری
زمن ای خواجه صد درم بستان | مرغ را از آب تشنگی بنشان
دلو و حبل اینک و چهی پر آب | آب ده مرغ را سبک بشتاب
مرد گفتا که سخت روی بود | به ازین کار خود نشاید بود
بیکی دلو سیر گردد مرغ | صد درم مرمرا شود آمرغ
دلو بگرفت و رفت بر سر چاه | خود ز ستر فلک نبود آگاه
تا بگاه زوال آب کشید | مرغ سیری از آب هیچ ندید

[illegible]

قوله هر که فرزند [illegible] پادشاهان [illegible] پادشاه [illegible] پادشاهان [illegible] ملک الملوک [illegible] پادشاه [illegible]

بندگان را ادیب بیگانه است   خواجه را خود ادیب زمانه است
شاهزاده است آدمی به نسب   نبود هیچ بی ادیب و رقیب
هر که فرزند شاه کی باشد   بی ادیب و رقیب کی باشد
آدمی عالم مقصر نیست   همه همتا و هم همه بر نیست
تو که باشی هنوز آدم را   چه شناسی تو خاتم و جم را
که ستوریست و دیو و پایه   هم فرومایه هم گرانمایه
خوک بی زاد بخردی باشد   از ستوری و از ددی باشد
آدمی بیند و ستور بود   گرچه بینا ز دو دیده کور بود
گر تو جویای عالم رازی   ای ز من با زمانه چون سازی
چند ازین آسیا و این برزن   ام ازین باغ و بستان گلشن
بهر آن کرد پادشات عزیز   تا کنی نان و آب گوگمیز
تا کی از دور چرخ دون بیتیم   خورده زنان بوی چو مال یتیم
سال و مه مانده در غم نانی   وز لباس علوم عریانی
قوت خود بینی از کفایت خود   اعتقادت بدست نیت بد
رازق خویش را نمیدانی   بنده آب و جا گرنانی

یعنی پاکیزه و لطیف [illegible] بمعنی عجب آمده [illegible] قوله گر تو جویای الخ [illegible] ۵۳۴ [illegible]

ع قوله بهر آن کرد الخ [illegible]

فی الظالم والمظلوم

کودکی با حریف بی انصاف ‏ گفت کای سر بسر دغا و خلاف
تو درازی و نیز در بازی ‏ پس همان به که گوز کم بازی
اندرین شاهراه بیم و امید ‏ دایهٔ جسم تست دیو سپید
شب و روز از پی نغندگی تنت ‏ مانده پستان دیو در دهنت
کی هوای هلاکت اندیشت ‏ سر پستان سیه کند پیشت
کو یکی مادری که از سر درد ‏ شیر یک طفل باز داند کرد
گر دوت ارچه چو گوزن گردن ‏ شیر پستان نمافلی خوردن
تا گهی بینی اندر پستان ‏ اجل آید سیه کند پستان
شیر خوردنت امل دراز کند ‏ اجلت خوز شیر باز کند
دل خورد شیر او چو گاو سبوس ‏ بر دماغی چو پارسا سالوس
باز کن خوز شیر خوردن پر ‏ طمع از شیر ماده گاو ببر
بر سر پل دل و نظر که بود ‏ در سرای خطر بطر چه بود
طین که ابلیس و شناسی و ننگ ‏ تو چه دانیش گرفته در چنگ
ز آدمی قبله عقل و دین داری ‏ نه نهانی که قبله طین داری

طفل از شیر پستان
[illegible]
سالوس بر وزن ناقوس
مردم چرب زبان و فریب

خسته شد مرد و گفت چه آن و — که تن من درین عنا فرسود
مرورا مرد گفت کای نادان — امتحان تو ام من از یزدان
تو مرا این مرغ را ز چاه پر آب — نتوانی ز آب وادی اسباب
وه عیال ضعیف چون داری — طفل را اخیر خیر بگذاری
راز قم من تو درمیان شبی — پس چرا با فغان و با شغبی
رو سوی خانه باز شو بشتاب — کار اطفال خویش را دریاب
من که روزی دهم توانایم — راه ارزاق بر تو بگشایم
جان بدادم همه دهم روزی — در غم نان چرا تو دلسوزی
زین هوسها چرا نگردی دور — چند دارد ترا جهان مغرور
آن جهان در غرور نتوان یافت — نرسید آنکه سالها بشتافت
حج مپندار گفت لبیکی — جامه مفگن بر آتش از کیکی
نه بر اوستاد دین پرور — نه ببازار و نه بر مادر
پیش من قصه هنر برخوان — بکدامی تره ات منم برخوان
نه بدینجات زر نه آنجا زور — از پی گلشنی نه از پی گور
با حریف دغا مباز ای کور — نه بری زور نه از مجاهز غور

له تو در راز قم
من الهی شغب بالفتح
بفتحتین برانگیختن
فتنه و فساد و تباهی
له قوله
حج مپندار الخ
کیک بفتح اول
[illegible]

برکشندت بدست ماهیتی از سر این پوستهای عاریتی
تا چو از خاک خود برون آئی همدران دم ز آب چون آئی
راه مردی گزین تو با دل خوش همچو سفله مباش خواری کش
اهل دنیا بخوبی و زشتی خفتگانند جمله در کشتی
بادبان برکشیده بهر سفر خاک تیره ز آب و نار شرر
غافل از روی جهل از ادبیر ابلقان سوار کش در زیر
کی باستد مگر دمی بغرور ابلق عمر تا بآخر صور
عمر بگذشت و تو چنین مغرور از خدا و ز خلق یکسر دور
هر که گشت از غرور غفلت مست نیکی آنجهان بداد از دست
نه شتاب آیدت بکار نه صبر زانکه شتافت و صبر کردان گبر
هادی ره بجز هدایت نیست وان طریق اندرین ولایت نیست
کی علم بوسه و کنار خورد هر که او کیک و کوکنار خورد
علم دین کان بغفلتی شنوی نکند را اعتقاد و دفتر قوی
لاله غفلتی نه بنده دل سیه عمر کوته و خنده
تا بنگذاشت عاقل از آتش کی برآید ز جانش خنده خوش

[illegible] ۵۳۹ [illegible] کوکنار [illegible] غلاف [illegible] باشد [illegible] گویند و بعضی گفته اند [illegible] و عصاره [illegible] برهان قاطع

خانهٔ چند را اگر کوشیدی / پیچ آگور نقش پوشیدی
سال طوفان و خانه آشفته / تو درو گاه مست و گه خفته
نه کنون ژاله عنبر بارد / خانه را بر سرت فرود آرد
روز و شب گاه و بیگه این باران / غافل از راه آب و ناودان
چون ترا برد در سقر طوفان / بر تو خندد نه نقش گر [illegible]
بر دکان فریب و تلبیست / دستخوش یافت ابلیست
هم ز دست خودت درین بنیاد / پای در گل بماند و سر بر باد
هست از امر و نهی او آزمیا / از تو پیشه است عمر دست افزار
آنچه سود آید او برد به پرست / وآنچه باشد زیان همه مایهٔ تست
تا گرفته بشوت از دین نور / رایگان دیو را شده مزدور

فی انقطاع النسب

آدم پاک را برآر از گل / جسم روشن مدار و تاری دل
بخدای ار بود ز بهر شرف / از خلیفه خدای چون تو خلف
گر تو اینجا نسب درست کنی / بر خود آن راه نارجیت کنی
صبر کن تا درین سرای مجاز / از پی آز و عشقت از پی ناز

آگور بالکاف فارسی همین معنی دارد دیگم فارسی جسم کنند و عمارت سازند [illegible] این خانه [illegible] باشد که از [illegible] قدما کاف فارسی و [illegible]

و دن سا طور خشت پخته [illegible]
برهان قاطع [illegible]
و دکان [illegible]
[illegible] ۵۳۸
[illegible]
برهان قاطع [illegible]

۷

[illegible]

یک زمان شرع را متابع شو   پس مرقّع بدست در بغنو
آنچه گفتست شرع آمده گیر   وآنچه مقدور کار نابده گیر

فی حب الدنیا و غرورها

خواجه‌ئی را بمردمی درست   نشکا سا نعمتیم برو نشست
گفتمش تکیه جای باشد خوش   گفت آنرا که رسته شد ز آتش
کی سپارد بتکیه گه تن خویش   هر کرا گور و مرگ و محشر پیش
اینهمه تکیه‌ها غم و هوسست   تکیه گه رحمت خدای بس است
اینت آزادمرد و دین پرور   اینت محکم حدیث حکمت خر
ای سنائی سخن دراز مکش   کوتهی به نمک از دیگ بچش
خواجه تن را طلاق ناداده   دین همی جوید اینت آزاده
اینجهان راست بهر مغروری   خانه ویران و پرده زنبوری
اینجهان در حلی و حله نهان   گنده پیریست زشت و گنده دهان
تو به نیرنگ و رنگ او مگرو   سخنان فریفش مشنو
چه طمع داری از درش آبی   چه نهی زیر پشته گرد آبی
صد هزاران چو تو به آب برد   تشنه باز آورد که غم نخورد

[illegible]

پرده زنبوری ... از اهل زبان تحقیق نموده ... گویند ... باریک بود ... والان ... [illegible]

گنده پیر زنان پیر سالخورده را گویند بلغت فارسی ۱۲ برهان قاطع

فی اصحاب الغرور

آن شنیدی که حامد لفاف   در حریم حرم چو کرد طواف
ناگهی باز خورد بر روی پیر   آنکه در عصر خود نداشت نظیر
گفت شیخا بگو بما چونی   تا برنج زمانه مرهونی
گفت حالم سلامت و خیرست   لفظ من سال و ماه لاضیرست
گفت ویحک سخن خطا گفتی   همچو نادان بخود بر آشفتی
آدمی خیر آنگهی دارد   که صراط دقیق بگذارد
تو هنوز از صراط نگذشتی   خیر چون باشد ای دد دشتی
بعد از آن در بهشت چون رفتی   از سلامت تو بهره بگرفتی
تا شده در بهشت و دار سلام   چون سلامت بود نیافته کام
چون از این هر دو فارغ آئی تو   آنگهی خیر را بشائی تو
ایمن از هر نهاد زشت شوی   بسلامت چو در بهشت شوی
مر ترا هست هر دو آن در پی   خویش را خیر گفته عز و علی
از حقیقت چنان بدل وری   که نه او ستاد مزدوری
یک زمان از نهاد خود بر خیز   در رکاب محمدی آویز

قوله گفت ام ولیک
کلامی ترحم باشد با کافی خطاب
یعنی ترحم ست مر ترا
[illegible] قوله تا شده
در بهشت [illegible] دار السلام
کنایه از بهشت [illegible]
قوله چون از این هر دو
[illegible]

دزد بیرون خسیس دزد بود / دزد خانه نفیس دزد بود
چون ظفر یافت دزد بیگانه / نبرد جز که خردهٔ خانه
باز چون دزد خانه در نگرد / همه کالای دور دست برد
تو خوشی زانکه پیش تست قماش / زان دگرها خبر نداری باش
تا کنی دست زین خزانه فراز / وانچه بایدت نیابی باز
از درونت پلنگ و موش بهم / تو همی خسبی ایمنت جهل و ستم
غافل از کید و حیلت شیطان / کرده شیطانت مکر قصد بجان
در درون تو خصم با تو بهم / لفظ سیّد که یجری مجری الدم
با که گویم که غافلند از کار / این شیاطین بفعل و مردمسار
در هوا غافلی نه بینی سود / وز هوا زنده بمیری زود
دل خود را ز ننگ خود برهان / که نباید بمیرد و بُرید جهان
عیش با هیچ نفس خود سَد باش / پیش افعیش چون زمرد باش
کانکه را چار طبع شد فرشش / جا بتابع نهند بر عرشش
مرد کز حب جاه و مال بجست / رفت و در مسند ابد بنشست
مرد چون رنج برد گنج برد / مرغ راحت بباغ رنج برد

۲۹
وانکه در حدیث نبویست
از صحیح بخاری
الشیطان یجری
من ابن آدم مجری الدم
۵۴۳ حدیقه حکیم سنائی
یعنی که شیطان
جاری است در
عروق بنی آدم
مانند جریان
خون در اعضا

چون ازین گنده پیر گشتی دور
دست پیمان بدادی از پی حور

حور با تو چگونه پردازد
حور با گنده پیر چون سازد

سه طلاقش ده ارت هیچ هُش است
زانکه این گنده پیر شوی کش است

چون شود دهر با تو یکدم خوش
چون جهد ناگه از غبار آتش

نوش اینجات زهر آنجایست
تری مغز آفت پایست

تا بود دنییات نباشد حور
از معانی نه زانکه دوری دور

از امانی بجمله دست بدار
همچو غوغا بشهر دست برآر

اندرین حال پند من بپذیر
تاج و تخت عدو ز ره برگیر

عروست دنیی ملعون
عقل خود را ز دام کن بیرون

چه کنی خاکدان پر بارش
که مه او و مه کژدم و مارش

دور شو زو که از تنک مایه
چوزه لنگ آید از خری خایه

بارگیر تو تازی اسبان
تو خریدار لنگ و لاشه خران

گربه وار او غذی خود زاید
غذی او ترا کجا باید

غذی شیران پذیر با صولت
همچو گربه مباش دون همت

دزد خانه است نفس حالی بین
زو نگهدار خانهٔ دل و دین

چون ازین گنده پیر [illegible]
دست پیمان در عقبا [illegible]
[illegible]
۵
[illegible]

[illegible] انا عرضنا الامانة
على السموات والارض والجبال [illegible]
فابين ان يحملنها واشفقن منها
وحملها الانسان انه كان ظلوما جهولا [illegible]

آنکه خوی نشان ادبیرست / خوی بد روبه و نکو شیرست
خوی نیکو ترا چو شیر کند / خوی بد عالم از تو سیر کند
چند گویم که نیست یارے نیک / در تو مسموع نیست قول و لیک
نیست در خورد مرا دل و جان / یارب از هر دوام تو باز رهان
چیست لذت ز عمر با تکلیف / همه با هم رقیب و خصم و حریف
زین همه خلق و زین همه بنیاد / بار تکلیف خویش بر تو نهاد
گشت زین کائنات جمله خصوص / احسن الصوره مر ترا مخصوص
گرد هزل و عبث چرا گردی / عمر خود در عبث هبا کردی
که ترا غره کرد بر دنیا / تا بدادی ز دست خود عقبی
کار خود دیر و زود دریابی / لیک اکنون هنوز در خوابی
غافلی زین زمانهٔ غدار / از وجود زمانه دست بدار
کین امانی نه پایدار بود / حسرت افزای و غمخوار بود
چون من و چون تو صدهزاران گشت / تا شده سرخ یک سر انگشت
تو درین راه کودک طفلی / نه شراب عمر توقی نقلی
مرد راهی در آی مردی کن / ورنه ره گیر و رو مسخرگی کن

٥٤٥

[illegible] لقد خلقنا الانسان فی احسن تقویم [illegible]

[illegible] صورکم فاحسن صورکم [illegible]

شما ای [illegible] ساخت صورتهای شما را [illegible] شما را پاکیزه و اعضای شما را اتناسب آفرید

رنج بردار تا بیابی گنج / رنج ما نیست نهفته بر سر گنج
هر که با جهل و کاهلی پیوست / پایش از جای رفت و کار از دست
صفت کاهلان دین در راه / هست لفظ من استوی یوماه
اسپ کودن بغزو نیست دوان / ورنه کی داردی چه خر پالان
بر تن خود نه ای مغفل بار / زانکه باشد حلیم بد بردا
شرع ورزی نیاید از منبل / حق گزاری نیاید از کاهل
هر که او شرع را شود چاکر / نرود چون خران براه دگر
بنده شرع باش تا برهی / ورنه گشتی به پیش دیو رهی
مر ترا گر بسوی خانه برد / ادهم و اشهب زمانه برد
خام و گمنام رفته از خانه / که بود جز جنین وافگانه
گام زن همچو روز روشن باش / نه فسرده چو بام و روزن باش
آب در گشتن است خوش چو گلاب / چون نگردد بگندد از تف و تاب
هر دمی طوف کن بهر کوی / تا بیابی نگر نکو روی
ور نکو روی و نکو رائی / همچو اقبال باش هر جائی
با همه خلق خلق نیکو دار / تو نکو دار و رای چون خود ار

[illegible]

دل و تن را عسل بده بسیار — کان عسل جز کسل نیارد بار
گر عسل کم خوری ترا شاید — گرمی دل عسل بیفزاید
تو مکن کار جز به دستوری — مرگ اگر ره زند تو معذوری
مرد جولاهه چون شود بیکار — نکند زیر پایگاه قرار
تو بکن جهد خود بنفس و نفس — ور مری مرگ عذرخواه تو بس
روغن گرم و سرد دیده ز تاب — افسری شد ز رنج بر سر آب
روغن از رنج تن بجای آورد — آب را سر بزیر پای آورد
رنجکش را نتیجه آمد گنج — بستر خواب راحت آمد رنج
همچو احرار سوی دولت پوی — همچو بدبخت زاد و بود مجوی
قدر ره رفتن ار چه کم داند — مرد وقت سپیده دم داند
تا تو در بند آن و این باشی — سایه پرورد و نازنین باشی
له
نشود مرد پر دل و صعلوک — پیش ماما و بادریسه و دوک
تو درین کارگاه بی سر و بن — واندرین لانگاه باد سخن
جامه شوئی ولیک عوران را — شمع ریزی ولیک کوران را
علم دانی ولیک علم حیل — سیم داری ولیک سیم دغل

[illegible]

[illegible]

ل
قول نشود مرد [illegible]
صعلوک بضم اول
[illegible] عصفور
[illegible] درویش [illegible]
و بفتح اول
[illegible]
۱۲۸۵
حدیقه حکیم سنائی
[illegible] اولیت
قاعده [illegible]
[illegible]
[illegible]

فی اعتقاد السوء

خوش شدی از پی سخن باشی … گفت ادبار را کجا باشی
گفت باشد مرا دو جای وثاق … دل زراق و محبر وراق
گفت دیگر کجات جوییم بس … گفت ادبار را دو خانه بس
زانکه گوید خرد درین منزل … ساعتی از حمار حبل انزل
تا بوم در دو آشیانه بوم … یا ببازار یا بخانه بوم
مده ای خواجه روز نیک ببد … با خسر دراز گونه با دل خود
آن عزازیل با هوا پیوست … زان ورا هاویه است جای نشست
در هوا سود نیست زان برگرد … تا زیدت تو بر نیارد گرد
پایه بسیار سوی بام بلند … تو بیک پایه چون شوی خرسند
خرد همت همیشه خوار بود … عقل باشد که شاد خوار بود
رهبر رهروان چنین راه اوست … زانکه فرمان پذیر الله اوست

فی الحرکة و ترک الاوطان فی طلب الآخرة

زین زمین همی بچرخ کسی … شب و شبگیر کن بملک رسی
خاصه در غیر مار باشد عار … از توانا توانی اندر کار

قوله گفت باشد
مرا دو وثاق بالفتح و بالکسر
بمعنی منزل و دار
دل زراق [illegible]
در فارسی بمعنی خانه [illegible]
محبر [illegible]
[illegible]
وراق بالفتح و تشدید
[illegible] کاغذ [illegible] کننده
[illegible]

در غریبی نه کار سازو نه بار		در غریبی مه فخر دان و مه عار
راه غربت مزن که خوار شوی		زهر نادیده زهر خوار شوی
در گل از تخم شادیی اندازی		ندروی جز غم ارچه بتازی
در سفر خواجگی نکو ناید		که سفر خواجگی بپالاید
پدر او لت غریبی کرد		ز آب غربت روان و جان پرورد
تا غریبی نکرد مرد نگشت		آمد از کاخ و سایه تا بر دشت
زیر ران تو از برای طلب		اشهب روز دان و ادهم شب
تو چو آدم ز رنگ و بوی بر		تا شوی پادشاه بنده و گهر
بطلب یابی از بزرگان جاه		گر طلب خوبروی گردد ماه
تن مزن باش و از مر تن را		زانکه بر سر زنند تن زن را
اندرین بحر بیکرانه چو غوک		دست و پایی بزن چه دانی بوک
بارے ار در نگرددت حاصل		بسلامت رسی سوی ساحل
بر تو ره رفتن است جان کندن		تا شود دید چوب تو چندان
و درین خانه آنکه هشیارست		کار چندست و کار گفتارست
مردم آنکه رسد بزیبایی		که شود همچو باد صحرایی

[illegible]

در ترجمه [illegible]

[illegible] کردان

غلط [illegible] پنهان کنند [illegible]

قوله بر تو ره رفتن

[illegible] کندن یعنی [illegible]

مرد را گاه رستن ست سایهٔ تیغ   ورنه گیرد چو حیز راه گریغ
نشود کس بگنج خانه فقیه   کم بود مرغ خانگی را پیه
هرکه او خورده نیست دود چراغ   ننشیند بکام دل بفراغ
نه همه سال نوبت عیش ست   مزهٔ عیش مرگ در جیش ست
کی شود دایهٔ نشاط و سرور   هم در انگور شیرهٔ انگور
از برون مرد مرد قوت نهد   دام در خانه عنکبوت نهد
تا سمندت هنوز بر در تست   سایهٔ اقربات بر سر تست
کودکی در سفر تو مرد شوی   رنجه از راه گرم و سرد شوی
اندرین ره نبردم از پرواز   بلکه از سوز سینه و ز نیاز
رفت باید بباد و نم چو سفن   لب گشاده سلب کشیده ز تن
لیکن این صعب تر که در منزل   با پری حمل و سستی حامل
بار تو شیشه راه پر سنگست   دست پر کوزه و خمره سر تنگست
بتمنا تو مرد ره نشوی   پاس خود دار تا تبه نشوی
له
کاندرین ره هرآنکه پای نهاد   سر بود پای و سایه باشد باد
چون بغربت درون نهادی گام   عارت از فخر دان و ننگ از نام

له قوله کاندرین
ره الخ یعنی کسیکه
قدم در راه سلوک
و مجاهده نهاد سر او
بجای پای می باید
باشد و بجای سایه
باد چه هرگاه که نفس
سالک فانی شود
و صفات تبدیل یابد
بجای پای سر خواهد بود
و بجای سایه باد
[illegible] ۱۲
حدیقه حکیم سنائی

ورنه بر نطع گفتن پاسخ   مسکش این بار و مخور این شهرخ
بی روش روی پرورش نبود   کاین کشش بود و آن چشش نبود
اولت کوشش آخرت کشش ست   از برون چاره از درون چشش ست
راه حق پر ز دین پر کیش ست   گرت خویش نیست ره در پیش ست
درمیان ره چو سین انسانست   سین چو رفت از میانه آن انست
اندرین ره رفیق کو دل را   توشه کو صد هزار منزل را
تا ترا نیست لقمهٔ توشه   ندروی زین شمار یک خوشه
معرفت آفتاب و هستی ابر   راه بر آسمان و مرکب صبر
هر که رخ سوی آن مهین دارد   برسد گر براق دین دارد
دل گرم تو زاد رهگذرست   دم سرد تو باد ابر بست
مرد باید برای راه پناه   چنگ گیرد از میانهٔ راه
راهبر راه را پناه آید   موزهٔ تنگ و ست اشاید
راه را یار جلد باید و چست   خانه را به رفیق خوشدل سقف
مرد چون شد برون ز دروازه   به رفیق قدیمش ار تازه
با خردمند ساز داد و ستد   که قوی تر شود خرد ز خرد

١٥٥

[illegible]

بسفر آب را ببر شو پیش
اندر آموز هم ز سایهٔ خویش

سفر آتش ار بخواهی کرد
تاج خلعت ببند و زره برگرد

زرهی دان چو آب لیک از باد
عقل و علم تو در خیال آباد

هر که شاگرد روز و شب نبود
جز تهیدست و بی ادب نبود

اندرین ره چو کند گردی خشم
دست گیرد عطا و بیند چشم

اندرین عالم و دران عالم
هر کرا پای پیش رفتن کم

هر که در دست بدخوئی گروست
مار بی دست و پای تیز روست

باز خرچنگ در غدیر و بحار
هست با پنج پای کج رفتار

صدف ار دست و ار دو پای
کی شدی جای دُرّ دهرآرای

هر پی کت بپشت آن ره گیر
دُم فرزین بمان دُم شه گیر

شاه بی پیل و اسب بی فرزین
خاصه بی رخ نیرزدت فرزین

چار طبعت چار خانهٔ شاه
پنج حس شش جهت برای سپاه

وقت عمرت چو زی وفات شود
شاه در چار خانه مات شود

تا بدانگه که مات گردد شاه
آه میزن ز عیش عمر و گناه

هر زبان این فلک بهر ستیز
زین زمین گویدت که خیز و گریز

له و در نسخه هر که شاگرد
روز و شب نبود یعنی
از روز و شب و زمانه
باشد [illegible] گیرد و عمل
و حرکت زمانه
توان داشت ۱۲

۵۵

ع [illegible] پیل و اسپ
[illegible] فرزین [illegible]
و [illegible]
[illegible] ۱۲

با گرانجان مگوی هرگز راز
که اسیا چون دو شد شود غمّاز
خر عیسے گرسنه بر آخر
دامن راه کهکشان پر دُر
دست دیوان گشاده خاتم جم
خواب شه بستهٔ بسحر و بدم
یار در راه چون روان باشد
بی روان مرد چون روان باشد
دوستان در ره صلاح و صواب
یکدگر را مدد بوند چو آب
مرد باید که اهل دیده بود
تا درین راه حق گزیده بود
چون ندارد بصارت اندر کار
نشنود دست یا اولی الابصار
دیدهٔ دل ترا چو نیست قریر
نیستی در نهاد کار بصیر
اهل دین را جز اهل دین نگزید
دیده را جز بدیده نتوان دید
یار ناجنس تخم خواب آمد
یار همجنس ماهی آب آمد
دوستان همچو آب ره سپرند
کآبها پا بپای یکدگرند
راه بی یار زفت باشد زفت
جز بآب آب کی تواند رفت
با رفیقان سفر مقر باشد
بی رفیقان مقر سقر باشد
بس نکو گفته اند هشیاران
خانه را راه و راه را یاران
کار بد هر کرا رفیق بدست
زانکه بد رنگ عاجز از خرد است

[illegible]
۵۵۳
[illegible] ان دیدها یعنی
بینند احوال ایشان را
و از ان عبرت [illegible]
قوله کار بد هر کرا
[illegible]
معنی آمده [illegible]
[illegible] تواند بود

قوله عقل داند الخ بیت ثانی مؤید بیت اولست در اعداد و اسعاد چنین بخشی چه بوسه یعنی ساس یکی زنده و صد هزار چراغ را زنده و روشن میسازد و از نیجه باغ یا باغ دنیا تواند بود یا توان گفت که چون [illegible]

دور ماه است و خلق را از ماه — عمر ماه است چون هش کوتاه
هر که را ماه پرورد یکبار — شیر خواره‌ش دو تا کند چو خیار
با رونده روندگان پایند — بام و خرگه بگل نیندایند
خانهٔ جانت را بسال و بماه — پاره پاره کنند چون خرگاه
چنبر چرخ زاختر شر و شور — این چو تراق دان و آن چو بلور
میکشندت بجود بدام و بدم — پاسبانان گنبد اعظم
لیک اگر بوتکه ز عز سازند — هم ازو جنه کمیت پردازند
با تو عمر تو القیامة خواند — زانکه و اللیل و الضحاش نماند
چون ببینندت آنزمان با ذل — راست چون در بهار نرگس و گل
لیک گه عز و گاه ذل سازند — کار و بارت همه براندازند
عقل داند بعقل باز شتافت — دیده را جز بدیده نتوان یافت
که یکی شمع زنده کرد بباغ — بیکی بوسه صد هزار چراغ
گر کسی از اثیر در گذرد — دور بین زان شود که دیده خورد
جنس از جنس باز دارد ریخ — که ترازو بود ترازو سنج
مبرد ار چند چیزها ساید — مبرد دیگرش بفرساید

۵۵۲

[illegible]

خفته اصحاب کهف سگ بیدار / پاس همراه داشت بر در غار

راه چون یار غار دارو ساز / یار در غار مار دارد باز

مصطفی را بدفع هر مکرے / یار بایست همچو بو بکرے

آب را گر نه آتشستے یار / خاک فعلستے و هوا آثار

سرچه پوشی که در بهاران گل / راز پنهان ندارد اندر دل

با بهاری که ای ز رنج بهی / گر ز دو عقل از عقیله بری

گز تن دوست در سرای مجاز / جان برون آید و نیاید راز

راز پنهان نداشت هیچ لبیب / در غم و علت از حبیب و طبیب

از طبیب ار نهان کنی تو فضول / به نکردی و ماندی معلول

جمله علت بگوی راز مگوی / وانچه بشنیده تو باز مگوی

راز در دل چو مرغ و دانه بود / راز بر دل چو دود خانه بود

دانه چون مرغ خورد شد ناچیز / وانچه بر دل نهاد شد چون تیز

با قوی گوے اگر گوئی راز / زانکه باشد قوی ضعیف آواز

اینکه گفتم چو زیرکان بپذیر / ورنه از میل نه خر قیاسے گیر

زنده سر جز بزنده نسپردست / زانکه سر جان بمرده را پرده ست

یعنی مستور و مکتوم ۱۲ لط

یعنی رسوا شده ۱۲

قوله آب را گر نه آتشستے یار یعنی آب اگر نه در ترکیب عنصری و مزاج انسانی با آتش که نقیض او است بجهت حفظ صحبت یار بودی هر کدام کار طبیعت و لازمهٔ خاصیت خود بجای آوردے آب خاک فعل و هوا آثار بودے یعنی بغلبهٔ نقیض خاصیت ذاتی آب را از وصف رطوبت [illegible] چون آب که مختلط با اجزای آتش است [illegible] با اجزای خاکی [illegible] حرارت آتش [illegible]

حدیقهٔ حکیم سنائی ۵۵۵

[illegible] حرارت آتش [illegible] حرارت آفتاب [illegible]

[illegible] انسان [illegible] آدمی نقصان [illegible] موافقت آتش [illegible] عنصری [illegible] صلی الله علیه و آله [illegible] رضی الله عنه [illegible] موافقت [illegible]

[illegible] والله اعلم ۱۲

ز غم جهان همه سر اسر غم | دلم از دل گرفته از جهان هم
آنکه زو چاره نیست یارش دان | وانکه نه یار نیست بارش دان
تازگی سرو و گل ز بارانست | زندگی سرو دل ز یارانست
دوست را کس بیک بلا نفروخت | بهر کیکی گلیم نتوان سوخت
آب را چون مدد بود هم از آب | گلستان گردد آنچه بود خراب
پس اگر این مدد بریده شود | میوه بر شاخ پژمریده شود
راه بی یار نیک نتوان رفت | ورنه پیش آیدت هزار آفت
یار نیک اندرین زمانه کمست | زانکه غش و سمین کنون بهمست

فی حفظ الصحبة و الشفقة الرفیق

آن شنیدی که پیر با همراه | گفت چون شد ز همرهیش آگاه
کز مژه و سینه بهر صحبت یار | پای سازم بره چو مور و چو مار
همرهت باشم و ز دزد و هراس | کم ز سگ مر مرا ندارم پاس
بس عجب نبود ار چنین باشم | چون کنم با سگی قرین باشم
بندم از جهد و جد عشق و طلب | بر گریبان روز و دامن شب
خود ز پیران نباشد ایچ محال | کین سگی کرد سیصد و نه سال

یعنی این کار کرد

[illegible]

هر که در رمز راز گستر وست ابجد از لوح عقل بستر وست
سر والشمس چون دلش دریافت نه ز واللیل بدر وار بتافت
گفت این سر پرده ساز منست شب معراج روز راز منست

فی حفظ اسرار الملوک

بود مردی علیل از ورمی زان ورم بر نهاده پیش بمی
رفت روزی بنزد دانائی زیرکی پر خرد توانائی
گفت بنگر که از چه معلولم که ز خورد و خواب و عیش معزولم
مجسّش چون بدید مرد حکیم گفت کاین نشئین ز انده و بیم
نیست در باطن تو هیچ خلل می نبینم ز هیچگونه علل
مرد گفت که باز گویم حال که چه افتاد بر من این اهوال
رازدار ملوک و با حشم با مزاج ملوّن و متهم
شه سکندر دهد همه کامم که ورا من گزیده حجامم
لیک از بیت در دلم بنشست روز و شب جان نهاده بر کف دست
نتوانم گشاد راز نهان گر ازان بیم سر بود و زبان
سال ده مستمند و غمگینم بیش ازین نیست راه و آئینم

۵۵۷ مجسّ بفتح و تشدید سین مهمله محل جستن رگ ۱۲ منتخب

گفتا که باز گویم [illegible] اهوال جمع هول بفتح ها و سکون واو [illegible] ترسانیدن باشد ۱۲ منتخب

[illegible]

هر که مردست از مردان ا
در کند بس صدف کند جان ا
تا صدف را بکار دل نشکافند
همچو دریا ز موج کی لافند
تو نیابی بخاصه راز ملوک
خیره با همنشین مپنبه دوک

فی اظهار الاسرار مع الاحرار

آن شنیدی که گفت دمسازی
با قرینی از آن خود رازی
گفت کاین راز تا نگوئی باز
گفت خود کی شنیده ام ز تو راز
شررے بود کز هوا پژمرد
از تو زاد آن زمانش در من مرد
سر ز نامحرمان نهان باید
ور نه محرم چو بشنود شاید
دوست محرم بود بناز و نیاز
پیش محرم برهنه باید راز
در ره سیل و رود یا خفته
سخن گفته به که ناگفته
راز جز پیش عاقلان مگشای
دل خود جز باهل دل منمای
آن نه بینی که تخمها در گل
ننماید بهیچ ظالم دل
کم ز خاکی که خاک نعمت ساز
از زمستان نهفته دارد راز
چون هوا دست عدل بگشاید
راز و دل هر دو خاک بنماید
راز در زیر کان نهان باشد
راز دار از جهان جان باشد

له و تکدرره سیل [illegible] باید با فعل [illegible] این بیت [illegible] ممالک [illegible] دیده باشد [illegible] ۵۵۹

[illegible] صفت [illegible] اظهار راز [illegible] ست

تا بدانی که راز بهر وزان بتر از جمر و آتش سوزان
عالمی پُر ز آتش و تف و دود بهتر از یک سخن که راز تو بود

حکایت

بود اندر سرخس یک روزی مجلسی بس برونق و سوزی
مجلسی پُر ز ناله و شیون گفت آن صدر دین و فخر زمن
آن چو موسی ز شوق بر سر طور بو المفاخر محمد منصور
من بدان مجلس اندرون بودم زان عبارت بدل بر آسودم
این حکایت ز روی نکته براند در معنی بر و برمز فشاند
بشنو اینرا که هست قول سدید که بمجلس مگر که پیر و مرید
در فتادند چون سماعی بود دیو را اندر و دفاعی بود
وجد افتاد هر دو را باهتمام در گذشتند از حلال و حرام
پیر می رقص کرد در حالت زانکه از شوق بود با آلت
دید مردی مرید آهسته زیر زنار بر میان بسته
گفت ای پیر این مانه کیست بسته زنار بر میان تو چیست
پیر گفتش که ای فضول خموش سر چو دیدی خموش باش خموش

۲ قوله در فتادند
چون از ذوق سماع
بالکسر رقص
کردن و درنگ
و اهمال کردن
مراد او [illegible]

گفت مرد حکیم رو تنها
پی خلائق نهان سوی صحرا
چاهساری ببین خراب شده
گشته مطموس و خشک و آب شده
واندران چاه گوی راز لبت
تا بیاساید این سرشته گلت
مرد چند حکیم چون بشنید
همچنان کرد زانکه چاره ندید
رفت صحرا برون نه دانا مرد
از پی دفع رنج و راحت فرد
دید چاهی خراب و خالی جای
درد خود را دران شناخت دوای
سر فرو چاه کرد و گفت ای چاه
راز مارا مگاه دار نگاه
شه سکندر دو گوش همچو خران
دارد اینست از دار نهان
باز گفت این سخن سه بار و برفت
بنگر او را که چون گرفت آگفت
زان کهن چاه نی بسی بررست
شد قوی نی ز بن و بر آمد چست
دید مرد شبان دران چه نی
ببرید آن نی و بسپردش پی
کرد نایی ازان نی تازه
راز دل را که داند اندازه
تا می چون در دمید کرد آواز
با خلائق که فاش کردم راز
شه سکندر دو گوش خر دارد
خلق ازین راز او خبر دارد
فاش گشت این سخن بگرد جهان
مرد حجام را ابرید زبان

چاهسار ... مطموس ... شده ... ودر باز گفت این سخن سه بار و برفت ... [illegible]
۵۵۸
[illegible]

مهر اندام دادن او باش   دل چو سندان بآن چو سوهان باش
بشناسی ز راه دیدهٔ روح   فاتحه دین چو روی داد فتوح
وسعت آنجا که راه یزدانست   تنگی آنجا که بند انسانست
پیر آنجا معلم مهدی   پس تو محتاج اینت بد عهدی
ان فی دیننا بخوان و بدان   فی کبد را بدان و تیز بران
راه یزدان همه فراخ آمد   گلشن و بوستان و کاخ آمد
هر مشامی کزین نسیم بهشت   نتواند شنید باشد زشت

فی صفة الطریق و تنبیه الرفیق

تنگی راه را صفت بشنو   در رهٔ نازمودهٔ خیره مرو
ره چو سوفار خار چون پیکان   مار رنگین درو چو توز کمان
که نیفتی ز سهم آن هامون   خضر بی میل و بی دلیل برون
تیز و گریان کننده از گرما   ام غیلان او چو ابن ذکا
خاره در تفت او چو خار سیک   شوره بر سنگ او چو شار تنگ
شده از تفت شوره بد رنگ   همچو سیماب ریزه در وی سنگ
جزع در چشمهاش خون آرای   جنزه در گوشها نقاع کشای

معنی مهره یمانی ۱۲

ام غیلان درختی است خاردار ۱۲

ان فی دیننا الا الرفق باب لقد خلقنا الانسان فی کبد [illegible]

ان فی دیننا الی آخره در درستان الدینا [illegible] تنگی راه [illegible] مراد راه سلوکست که عبارت از [illegible] باشد [illegible]

مغیلانست ۱۲ الابن ذکا

قوله خاره در تفت [illegible]

قوله جزع [illegible]

[illegible] آواز بلبلان نی کنند ۱۲

بمانا چین زنند چیستند دیگری را کس با هم چنانکه نی شود آن یکی کشتی [illegible] بهم بوی ازدی فرمان الله ورد

٨

کین نه زنّار بلکه زنهارست   روضهٔ روح را چه انهارست
از پی قهر نفس بی بیمم   بستن کستی ست آئینم
تا بدانی که گبر بی قدرست   کار او پیش صدر دین غدرست
هر سحر کو ز خواب برخیزد   پیش گو شر و فتنه انگیزد
من کنم عرضه بر وی این زنار   تا ز پندار برشود بیدار
گویم ای گبر آنکه این دارد   از کجا نیم ذرّه دین دارد
زاهل ناری نه درخور نوری   دام دیوی نه حلهٔ حوری
تا دران دم بتر ز خویش بشر   نشناسد کسی ز جملهٔ بشر
نکند کبر و کین نیامیزد   از ره جهل و حمق برخیزد
تا بدین فن ز عجب استکبار   بازدارم ورا بلیل و نهار
هم سلامت بود مرا از شرش   هم بخود نبود از بطر نظرش

فی الامثلة والعظة والنصیحة

صحبت زیرکان چو بوی گل   غلظت جاهلان چو طعم ازل
بی غرض پند همچو قند بود   با غرض پند پای بند بود
در مشام خرد نه زشت آید   هر نسیمی که از بهشت آید

و بمعنی زنار هم آمده است و آن ریسمانی باشد که ترسایان و هندوان بکمر بندند یا بسبب آن برگردن اندازند در بیماری از بر

۵۶۰

[illegible]

ترسایان [illegible] بر میان [illegible] و در سر [illegible] بنیر شب [illegible] بخیر آمده [illegible]

[illegible] بر [illegible] سکان [illegible] بیا [illegible]

باد سردش ز دل بریده امید ریگ گرمش بمرگ داده نوید
تا سمومش صمام گوش آمد دست او پای بند هوش آمد
کژدم از خار او کند مسواک مار افعی در و نیابد خاک
خاک او روی آب نادیده گل از پشت مردم دیده
نان ندید آنکه زآب و شد شاد جان نبرد آنکه دل بر و بنهاد
تب ز دست رشتهٔ چه او مرگ سرخست رفتن ره او
زین بیابان ترا بسی بهتر خانه و آب سرد و دیگ کبر

[illegible] ۱۱۶۵

فی مذمة حب المال و الامانی

آنکه در بند مال و اسبابند همه غرقه میان گردابند
وانکسان کز برون دربانند وانکه در دست خویش درماند
خاصه در عالم معاینه اند همچو سیماب روی آینه اند
همه دست نهال کن دارند همه مرغ قفس شکن دارند
مرد نبود که گرد خود پوید مرد راه نجات خود جوید
تا کی از کنج خانه بیرون آی از بن خانه سوی دشت گرای
من غلام گزیده مردانم باد دایم فدای شان جانم

علـ قوله سمومش الخ
صمام بکسر اول قاروره [illegible]
بمعنی [illegible] قاروره [illegible]
گرفته گوش است ۱۲
علـ قوله تب ز دست الخ
تب ز دست [illegible] از گرمی [illegible]
مرگ سخت است آن بیابان سخت تر است
یعنی [illegible]
[illegible] ۱۲

۵۶۲ [illegible]

حدیقه حکیم سنائی

۵۶۳ قوله خاصه در عالم الخ یعنی خاصان با هیچکس آمیزش نداشتند و مانند سیماب روی آینه صافی و لطیفند و باهم قرار نگیرند ۱۲

تا بسوده پی هلاکش را
سایه یکدم درو نیاسوده
قمر آنجا طریق گم کرده
مرده خاکش ز هجر بی آبی
پیش چشم و خیال پر کینه
ابر بهمن درو سموم زده
بوده هامون او چو هاویه زشت
خضر بی رهبر اندران صحرا
زانکه از روی حقد و پر کینی
از پی قوت و قوت مردم
نرگس اندر خیال بود چنین
چشمهٔ آفتاب ابر آلود
کوی از بهر مهر ولداری
قلزم قار و قیر تا ابراج
صحن بی امن او چو خانهٔ بیم

او هم روزگار خاکش را
خضر و غولش سراب پیموده
شمس در وی شعاع بسپرده
کفش شوره کرده سیمابی
خاک سرمه سراب آئینه
مار بر خاک او چو موم شده
خاک همچون دل معاویه زشت
نتوانست رفت بر عمیا
راه چون پشت آینه خیبی
گندمش ریزنیش چون کژدم
آفتابی میانهٔ پروین
طشت شمعی میان چشمهٔ دود
ششش درهم کرده گردونیای
برفشانده تلاطم امواج
مانده بی آب همچو رومی یتیم

ط قوله
تا بسوده الا یعنی ادهم
روزگار بواسطه ملاحظه
هلاک خود خاک اورا
تا سوده ۱۲۴۱ ط قوله
قلزم قار و قیر الا قلزم
بمعنی [illegible]

۵۶۳

[illegible]

[illegible]

حرکت رفته از اشارتِ شان حرفها جسته از عبارتِ شان
باش تا روز حشر برخیزند همه در دامن دل آویزند
منتهی امید شان تا او قبله شان او و انس شان با او
همه خواهی که باشی از او باش دور شو جملگی مر او را باش
زانکه دل زو دل مران هرگز گر ره دل رسی بگلشن عز
سگ در و پوستین درویشان ورنه چه رخت بندهٔ ایشان
در دل کوب تا رسی بخدای چند گردی بگرد بام سرای
از در کار اگر در آئی تو و انکه بر بام دین بر آئی تو
دل کند سوی آسمان پرواز بام دین را بنردبان نیاز
نردبانی که سوی بام ویست پایهٔ عرش زیر او بخجلت
تنگهای شکر مریز بباغ که همه باغ طوطی اند چو زاغ
طوطیانی چو زاغ پیش تو در تو فرو ریخته به تنگ شکر
در نهاد و مزاج خویش نگر لوطیان را چو طوطیان بشمر
این زبان طوطیان جگر خوارند لیکن الکن بگاه گفتارند
زهر جان را تا آشیانه برند شکرت باز تا بخانه برند

[illegible]

از پی ملک دین نه از پی ملک   روی زردان دل سپید چو کلک
پُر نیازان بی نیاز اشند   راست بازان پاکباز انند
جامه شان از پی ریاضت پوست   همچو طبع لئیم خواری دوست
سرشان از برای دار بلند   نردبان پایهٔ حصار بلند
همه با عندلیب دل خویشند   همه سیمرغ خانهٔ خویشند
همه را در جهان نه روح نه جسم   ور گرفته چو کودکان پی اسم
اسم خوانده بفعل آمده باز   همه خاموش صید جوی چو باز
گر ز کوی سلامتی رو بند   حلقهٔ خان دولتی کوبند
از پی ضعیف آسمان جلال   همه شب رو بسان طیف خیال
عاشق مرگ هر یک از پی برگ   خویشتن را کشیده ز ایشان مرگ
هر گدائی که بینی از کم کم   پادشاهیست از خیول و علم
همه دُردی کشان ولی بی غم   همه مقری ولی نه صوت نه حرف
چون سر عشق آنجهان دارند   همچو شمع سر زبان دارند
زانکه تا شان امید باشد و بیم   جانشان تن خورد چو شمع مقیم
باش تا روز مرد بینی و پا[illegible]   پیش هر یک هزار مرتبه دار

گزیده مردان [illegible] توجیه توان کرد و طریق [illegible] این را مقسم است [illegible] اسم در یکی [illegible] دوازده [illegible]

از و اسم یعنی از نام گذشته بفعل و کردار باز آمده یعنی از دال بمدلول یا از قیل و قال [illegible]

فی ذم الطمع والحرص

دل خود را ز تاب تابش طمع
تافته و تفته دار چون دل شمع

کان فتیله که بر فروزندش
تا نشد تافته نسوزندش

آن نباشد ولی که چون سر حاب
رود از بهر آبروی بر آب

ولی آنست کو ز خود بجهد
پای بر آبروی خویش نهد

ورنه او آب را هوا دارد
دل او بی کله قبا دارد

گرچه خود را آب بسیار د
مرحبا را هوا نگهدارد

گر بد و نیک و مهر و کین باشد
هرچه جز دین حجاب دین باشد

در ره دین تنت حجاب تو است
هستی تو برت نقاب تو است

هستی خویش را ز ره برگیر
تا شوی برنهاد هستی میر

بیخودی ملک لایزالی دان
ملکت نیستی که حالی دان

هر که مقصود را طلبگار است
در ره صدق سخت بیکار است

دل ز مقصود خویشتن برگیر
حکم را باش و کار تا ز سر گیر

نشوی برنهاد خود سالار
بنماز و بروزه بسیار

زانکه هرچند گرد برگردی
زین دو هر لحظه خواجه تر گردی

[illegible]

۵۶

گرچه خود را [illegible] ولی ناقص [illegible]

بالصواب

۵۲

[illegible] نگاه دارد [illegible] اعتبار [illegible]

مرجع جان ز زهر عمر گزای
بازگشت شکر طهارت جای

هیچ باشی چو جفت و فردی تو
همه باشی چو هیچ گردی تو

گر همی یوسفیت باید و جاه
رنجها کش بریاضت چاه

چون سلیمان تو ملک را شائی
که چو یوسف بحسن زیبائی

شادمان باش و چهره برافروز
خویشتن را بنار جهل مسوز

رو برون نه ز خویشتن هستی
عمر خود چونکه اندر آن بستی

گر شوی سال و مه برین منهاج
بر نهد بر سر تو گردون تاج

اصل نفس در گدائی دان
اصل او راز پادشائی دان

همچو مردان سبک براه درآی
تا ببینی هزار شاه گدای

اندرین رسته بهرستن خود
آن فروش ای پسر که کس نخرد

چون سؤالت گزید مرد محال
مر ترا کسب خوبتر ز سؤال

گر صلاحت سلیح هستی تست
چون عمل جای بت پرستی تست

چون دل از کم زدنت شاد شود
آنچه آن هست تست باد شود

قامت عمر خویش را خم ده
دیده خشک خویش را نم ده

خم قامت که نم پذیر بود
صد کمان پیش او چو تیر بود

وجیه الدین علی بعد از آن در سنای مختصر بود و ماندگان طاهر ذکانها و خانها بالنفع ضعیف بهرستن الخ [illegible] قوله

قوسی رستم [illegible] ضبط نموده و بعضی بازار بجای رسته [illegible] ۵۶۶ [illegible]

۱۲ معد بضم میم و کسر عین آماده کننده ۱۲ منتخب ۱۲ معیل بضم اول صاحب عیال ۱۲ منتخب اللغات

ساز و تجهیز او ز نیک و ز بد
هیچگونه معد نباشد خود
شادمانه بود بگاه رحیل
نبود پای بند همچو معیل
بود آزاد از آنچه بگریزد
وانچه بدهند خلق نپذیرد
هر چه باید ز کردگار جهان
خواهد و خلق ازو بود با باک
بود از بند جاه و مال آزاد
رخ بسوی جهان بی فریاد
همه بی خان و مان بی زن و جفت
نه مقام نشست و معدن خفت
همه بی بارنامه و دل شاد
همه کوتاه جامه و آزاد

فی حقیقة التصوف

صوفیی از عراق با خبری
بخراسان رسید بر دگری
گفت شیخا طریقتان بر چیست
پیرتان این زمان بگوی کیست
راه و آئینتان مرا بنمای
درج درت به پیش من بگشای
چیست آئین و رسم و راه شما
بکه باشد همه پناه شما
آن خراسانی این دگر را گفت
کای شده با همه مرادی جفت
زان نصیبی که اندران سخنیم
بخوریم آن نصیب شکر کنیم
ور نیابیم جمله صبر کنیم
آرزو را بدل درون شکنیم

۱۲ غیاث خفت بالفتح خواب و بالضم سبکی

۵۶۹

در بزرگی باشد و منت نهادن بر کسی و پرواه و نان و رضت و رخصت دادن باشد بر قول خانه سلاطین و بمعنی ناز و شگون و مباهات و لعب

برهان قاطع آمده است " بالسم بفتح معنی و نفرت است و بطعم دو قسم درم نیک و تمام

له و دوم آنکه ار اشاره بمضمون این آیت است که در جزو قد سمع الله در سوره حشر واقع شده و یؤثرون علی انفسهم و لو کان بهم خصاصة و ایثار میکنند و تقدیم مینمایند حاجتمندان را بر نفسهای خود یعنی از خود بیکدیگر میدهند و پریشان نمیدهند و اگرچه هست ایشان را حاجت با آنکه ایثار میکنند و زآن کنند باطل آن اشارت است به لا تبطلوا صدقاتکم بالمن و الاذی که در سوره بقره در سیپاره تلک الرسل واقع شده باطل مکنید و تباه مسازید مزد صدقهای خود را بمنت نهادن [illegible]

گر همی لنکهنت کند فربه | سیر خوردن ترا ز لنکهن به
صفت دوستان هر جائی | چیست جز تیرگی و رعنائی
دوستان را رسد که در ره ناز | تیره رائی کنند بر غماز

فی حالة اصحاب التصوف

تازه اندر بهار حق صوفیست | سرو در جویبار حق صوفیست
صورت سرو چیست ای همه خام | راست قد تازه روی خوش جام
صوفیانی که کاسه پردازند | چشم تحقیق را همه کازند
مرد صوفی تصلّفی نبود | خود تصوف تکلّفی نبود
صوفیانی که اهل اسرارند | در دل نار و بر سر دارند
صوفی آنست کز تمنی و هوا بست | گشت بیزار و پاک همه برخاست
سه نشانست مرد صوفی را | خواه بصری و خواه کوفی را
اول آنکو سؤال خود نکند | بد بود خود سؤال بد نکند
دوم آنکه ار کسی زوی خواهد | ماحضر بدهش که می شاید
نکند باطل آن من و اذی | که نباید عوض بروز جزی
سوم آن کز جهان شود بیرون | نبود مدخر ورا افزون

[illegible]

جان ندید از جهان پر ز روی / با تو جز لقد نا جوانمردی
با چنین نقد زیف روی خوب / یوسفی کی فروشدت یعقوب
زر هر یک نصیبه جوی انبار / زانکه رشوت دهست شهوت خوا
تو بعیفو و صفات صوفی باش / خواه بصری و خواه کوفی باش
باش همچون چراغ در ماتم / مرگ با دلق و سوگ هر سه بهم
پیش مردن بمیر تا برهی / ور نمردی ازو بجان نرهی
همچنین باش در نقاب سرشت / تا نریزد جمالت آب بهشت
سوی اهل از سرای محنت و داغ / با لباس کبود رو چو چراغ
چون نداری مناهی اندر پیش / ز احتساب خرد بجو مندیش
مفلسی مایه ساز تا برهی / ور ندارد ترا زمانه رهی
عاشقان آن زمان که رای زنند / هر دو عالم بزیر پای زنند
ملکوت اینچنین گدائی را / جان دهند از پی رضائی را
هر که برتر ز جان مکان دارد / خانه بر فرق آسمان دارد
خویشتن را فدای یاران کن / کشت بیگانه پر ز باران کن
سقر گرسنه است برگذرت / مال و جاه است هیزم سقرت

منتخب اللغات
۱۲ منتخب اللغات
وصاف و بعضی
۱۷۵
[illegible] از باشک
با چون چراغ
[illegible] سوگ بجان
فارسی و داد
[illegible] انده است [illegible] تازی [illegible]

۵۵ گفت مرد عراقی ای سرمرد	اینچنین صوفیی نشاید کرد
اینچنین صوفیی بی ایمان	اندر اقلیم ما کنند سگان
چون بیابند استخوان بخورند	ورنه صابر بوند و درگذرند
گفت برگوی تا شما چه کنید	که بدل دور ازانده و خرید
گفت ما چون بود کنیم ایثار	ور نباشد بشکر و استغفار
هم برینگونه روز بگذاریم	بوده نابود و رفته انگاریم
راه ما این بود که بشنودی	اینچنین شو تو هم که برسودی

فی تعلیم الآداب للابن فی التصوف

پسری داشت شیخ ناهموار	گنج پرداز و رنج نابردار
پیر روزی ز روی نصح و نیاز	گشت راضی بصلح نان و پیاز
بر سر مجمع از سر آزار	گفت پورا ز سر کبود برآر
۵۷ زر و چون زر بایدت سفهی کن	ور سریت آرزو فقیهی کن
ور زر و سر همی نخواهی رست	جان و مال پدر بجمله تراست
تا ترا کسب جاه و جای دهد	زانکه این صوفیی خدای دهد
او هدایت دهد تو جهد بکن	کارکن کار رو بربسیار سخن

۵۵ قوله گفت مرد عراقی الخ سرمرد یعنی اول و ثانی بمعنی نیکو و درست و بی عیب و خالص و پسندیده و برگزیده و اعلی و نفیس ۱۲

۵۷ قوله [illegible]

[illegible]

این ترا گویم ای لهاوری / گر ز جمال حریم حق دوری
لیکن آن کس که سینه صاف کند / کعبه بر درگهش طواف کند
تو نه‌ای همچو سیر در یک پوست / برگ تو چون پیازه تو بر توست
یوسف تو هنوز در چاه است / کش نه هنگام افسر و گاه است
مهر نادیده ماه کی شود او / بنده نابوده شاه کی شود او
بنده شو تا دمی زبون باشی / تا بدانی که شاه چون باشی
تو هنوز آنچنان نه کز زنگ / از تو دین و خرد ندارد ننگ
هرچه ز آغاز ذل و رنج بود / عاقبت با عز و گنج بود
چند تر دامنی و لاف و صلف / شرمسار است آدم از تو خلف
تو ز آدم بخلقتی مانند / ورنه از راه حق نه فرزند
خلقتت هست خلقت آدم / لیک معنی آدمی مبهم
مادری را که رستمی زاید / درد زه در زمانش بگزاید
گربه بر شیر بچه باشد چیر / شیر دَرّ و چه گشت روزی شیر
گرچه آدم بود ز گربه مان / گربه زاید ز عطسه پس از آن
تو ز موشان مدار طمع صلاح / کاهیچ فاسق نباشد اهل فلاح

[illegible]

دایه [illegible] داده باشد [illegible] طبیعت وار درد زه [illegible] ریاضت و مجاهده پس حاصل معنی آن شعر [illegible] که طبیعت چنین [illegible] ازان تولد [illegible] که لازم است که درد زه [illegible] محنت [illegible] تولد [illegible] باشد [illegible] ۱۲

گر چه هستت چنین سقر در پیش   هیزم او مشو وز و مندیش
هیزم این سقر ز جاه بود   وانچه داری بجاه چاه بود
گر چه هستی کنون بغفلت خوش   سرنگون در فتی دران آتش
گر چه نمرود آتشی افروخت   نه چو آتش علف نیافت بسوخت
له چون شنید او خطاب حق یا نار   سرد و خوش طبع شد چو دانهٔ نار
زر نداری چه غم خوری ز امیر   خر نداری چه ترسی از خرگیر
عه ای فرومایگان نشط قدم   وی فروماندگان بحر عدم
باش تا در رسد بهار شما   تا چه گلها دمد ز خار شما
دست مشاطهٔ بهار ازل   تا چه آراید از عروس عمل
هر که از جاه خویش درماند   چوب رنگش بصدر حق راند
وانکسانی که مرد این راهند   از نهاد زمانه آگاهند
بنیوش این حدیث بی زرقی   دل منه بر فروغ هر برقی
صفت حال صوفیان اینست   راه دین این صدق و جان اینست

فی التفکر والمراقبة فی احوال التصوف

دست دین کن بعلم و عدل قوی   چون خنگ پای سوخته چه دوی

له قوله چون شنید او خطاب الخ
اشارت است بآیه قلنا
یا نار کونی بردا
و سلاما علی ابراهیم
که در سیپاره اقترب در
سوره انبیا واقع شده ۱۲

عه قوله ای فرومایگان الخ
[illegible]
[illegible] ۱۲

جان بعهد و وفاش بسپرده
در کف زنده در کفن مرده

سوی آن کز رضا حکیم بود
جنبش اختران عقیم بود

در رضای خدای خویش بکوش
به تجیزش چو بندگان مفروش

مده از دستش از برای نهاد
هیچکس هیچ را بباد نداد

باش تا حکم صولجانش چو گوی
هم سمعنا و هم اطعنا گوی

چونت گوید نماز کن بگزار
چونت گوید مکن برو بگذار

چونت گوید ببخش هیچ منه
چونت گوید نگاه دار بده

نه ز روی مجاز کز تحقیق
بر همه بر نهادی چو صدیق

اندر آمد کلیم چو شیده
صف دُردی درد نوشیده

پر جبریل بر هوا نقتش
گشت همچون کلیم منقبتش

ز خصمش هدیه دان از بهی
تو از خصمش چه باز دهی

نه تو لی تو ز تست بر کاری
تو که اندرین میان باری

هر کجا ذکر او بود تو که
جمله تسلیم کن بدو و توبه

آن او چی تو کم ستیز بدو
گر گریزی از او گریز بدو

جان و تن را بکردگار سپار
تا درون سرای یابی بار

یعنی هیچکس برای هیچ رضای حق را باد نداده

[illegible]

قال [illegible] پس [illegible] واقع شده [illegible] کنید از [illegible] یا از عذاب او [illegible] معصیت او بطاعت او [illegible] شیخ سهل تستری قدس سره منقولست [illegible]

[illegible] بگریزید [illegible] وصف خود [illegible] وصف حق [illegible] شما را از عذاب خدا [illegible] گفته‌ام [illegible]

بمار عجم معرب بیلک یا صندلی باشد ۱۲ دیگر سیاه و سپید و دو رنگ خصوصاً [illegible] ابلق دو رنگ [illegible] ۱۲

فی الرضا والتسلیم

ابلهی را که رنج بیخانهٔ اوست
تازگی جان تازیانهٔ اوست
وانکه از تیر او بشرف دارد
دیدگان از پی هدف دارد
گر ترا تیغ تن زند آه مکن
ور ترا زخم حق زند خنده کن
بی رضای حق آنچه راحت تست
آن نه راحت که آن جراحت تست
دل ز تلخیش همچو می خوش دار
همچو او دل پر آب و آتش دار
تلخ و شیرین چو هر دو زو باشد
زشت نبود همه نکو باشد
دل شان بر فراق اهل و عیال
خنک و خوش چو در بهار شمال
زخم خواران حکم چون سندان
رنج نکرده ز ضعف چون سوهان
تا درین عالم فسرده درند
لگد اشتران بگرده خورند
خویشتن چون ز عشق گرم کنند
گردن روزگار نرم کنند
پیش رفتن برغبت از دنیی
شود آماده نزد شان عقبی
چون سر عشق آنجهان دارند
همچو شمعند و سوز جان دارند
پیش شان روزگار چون بنده
دهر و انفاس شان فزاینده
کمترین بندهٔ شان زمانه بود
ز آرزو دل چو گورخانه بود

از دنیی [illegible] ۱۲

۵ وقت گریز ۱۲
تیغ الخ آه بمعنی [illegible] اول بیت [illegible] ثانی نیز آه وآن کلمه ایست که در وقت [illegible]

صد ۵۷ [illegible] شعر خاقانی

ز ضعف چون سوهان [illegible]

[illegible]

[illegible]

هر کرا نیست چشم عبرت کور
تو همچو مرغ و دیو و ستور

بندگی در سرای مبدع کل
ضعف و عجزست و شکستگی و ذل

دور دورست در بلا خوردن
بنده بودن ز بنده پروردن

چون شود حکمت قدم ساقی
تو کنی اختیار در باقی

هست در دین هزار یک گمراه
کمترین آنکه بی تو باشد راه

گر چو زنبور خانه خواهی تن
پیش تیر قضا سپر فگن

هر کرا خسته کرد تیر قضا
نپذیرد ورا جریحه دوا

زخم تیر قضا سپر شکنست
هیچکس خود ز زخم او برست

آنکه دلهای آشنا دارند
دل ز چون و چرا جدا دارند

که نبشتست بر تو سود و زیان
امر قل لن یصیبنا برخوان

گر نبی جانت حکم یزدانی
شب نبشت آنچه روز میخوانی

مخبر باطنت بظاهر حکم
حاکی اولست و آخر حکم

خویشتن را بآب ده که زما
نشنود علم آشنا دریا

چون ز بالا بلا نهد بتو روی
رو تو الله گوی و آه مگوی

حکم حق چون سوی تو گردد گاه
هان و هان خوش و دبسته کن ز آه

۵۷۷

قوله امر قل لن یصیبنا الخ اشارت بآیه قل لن یصیبنا الا ما کتب الله لنا هو مولینا و علی الله فلیتوکل المؤمنون که در سیپاره ده واقع شده سوره توبه [illegible]

[illegible]

کاکه شد پاسبان خانهٔ سر / چون کلیدان بماند از پس در
جان و اسباب از وی عطا داری / پس دریغش از وی چرا داری
مال و اسباب در رهش در باز / بر ره رود و سیل خانه مساز
وقف کن جسم و مال را بر غیب / تا بود چون کلیدت اندر جیب
جبر را مارمیت کن از بر / پس بدان اذرمیت سر قدر
نیستانی که بر درش هستند / نه کمر بر درش کنون بستند
بلکه از مادر سنین و شهور / خود کمربسته زاده اند چو مور
جمله اعضات را به بند درآر / مال و اسباب جملگی بگذار
بند او دار بر همه اعضا / تا نگردی ز بند غیره جدا
بندگی نیست جز ره تسلیم / ور ندانی بخوان تو قلب سلیم

[illegible]

بعبارت آن باشد که از کلمهٔ مارمیت که نفی فعلست از بنده جبر لازم آید و از کلمهٔ اذرمیت [illegible] کرامت و فعلست بعبد [illegible] یعنی اثبات اختیار که حق سبحانه و تعالی را با وجود [illegible] خلقکم و ما تعملون [illegible] کل موجود عند الله [illegible]

[illegible]

آن شنیدی که تا خلیل نهفت وقت آتش بجبرئیل چه گفت
کرد بیرون سر از دریچهٔ جان کای برادر تو دور شو ز میان
گفت با جبرئیل اندر سر رب یسّر کنان ز امر عسر
گشته از منجنیق حکم رها گرد گردان چو گوی گرد هوا
دور کن پایتان ز خوشتنم تا براو بی تو یک نفس بزنم
گفت پیش من دلیل راه توام جبرئیلم که نیکخواه توام
در چنان حال با نهیب خلیل از سر اعتماد و حفظ وکیل
گفت هر چند یارم ای دلبند هست بر گردن ضعیف نه بند
عصمت او دلیل من نه بس است علم او جبرئیل من نه بس است
بی تو بهر دگرکس تو حاضر شو چشم بر دوز پس تو ناظر شو
یک سو انداز خط خود ز میان تا بیابی تو لذت ایمان
چون بعشق از حرارت آتش جست آتش از آتشی بدارد دست
چون خلیل آن ز خویشتن بگذاشت آتش از فعل خویش دست بداشت
چون عنان را بدست حلم سپرد آتشی سی و هشت وره برد
بر دمید از میان آتش ورد چون صدای ندای حق بشنود

[illegible]

[illegible] آتش از [illegible]
میان اهل [illegible]
که چون امری در نهایت
غایت واقع شود گویند
آتش [illegible]

تا ندارد ت آه سرگردان
آه را هم ز راه برگردان
با قضا سود کی کند حذرت
خون مگردان به بیهده جگرت
دست لب نی بر حکم مبدع کل
پنجهٔ سرو سازد و غنچهٔ گل
سوزیان باش کند خدا آتش را
استخوان باشد مرهمایش را
رومی چون شمع پیش او خوش دار
کم از آب و تاج از آتش دار
تو چراغی به پیش مهر بلند
جان همی ده چنو و خوش میخند
جان برغبت سپار کز انکار
نیست جایز دران سرای شمار
کانکه دم با سر بریده کشد
بار حکمش بنور دیده کشد
سر نپیچد ز امر و حکم خدای
ننشیند خموش بر یک جای
آتشی را همیکند تسلیم
داغ نمرود و باغ ابراهیم
تا نگشتی بسوی خویش گدای
نبود سوی تو خدای خدای
هر چه جز حق بود تو در مپذیر
دل ز اغیار جملگی برگیر
شرع مقلوب امکان گوئی
عرش مقلوب الحبل جوئی
زانکه داند خدای مر سخن
غمز او غمزها تقاضا کن

فی التجرید و التوحید

[illegible]

پاک شو زین سرای پر شر و شور / ورنه گردی بزیر پای ستور
آنکه او پاک رفت زین منزل / گشت زاد رهش همه حاصل
وانکه او بد گذشت و آلوده / گشت در راه رنج فرسوده
بعد ازین معنی کتاب آرم / عدد بیت در حساب آرم

الباب العاشر فی حسب حاله و بیان احواله و سبب اعتزاله من الدنیا و انزوائه و تجریده عن الخلائق

حسب حال آنکه دیو آز مرا / داشت بلچیپ در گداز مرا
گرد آفاق گشته چون پرکار / گرد گردان ز حرص از ره و دار
شاه خرسندیم جمال نمود / جمع و منع و طمع محال نمود
شدم اندر طلاب مال ملول / از جهان و جهانیان معزول
بود طبعم ز نظم و نثر نفور / چون ز اسکندر مظفر فور
تا درین حضرتم خرد تلقین / کرد این نامه بدیع آئین
یادگاری طرازم از پی شاه / جانفزائی از معانی دلخواه
روشن وزیرا بود وادی / مهتدی را ازو بود هادی
عقلا را بود نکو دستور / مخموران سبیل شراب غرور

[illegible]

بعد ازین [illegible]
یعنی پس ازین و
بعد ازین [illegible]

عبهر عهد و سوسن تحقیق
سنبل سنت و گل توفیق
آری آری چو دوست آن باشد
نار نمرود بوستان باشد
آن زمان کین حجاب برگیرند
کارها جملگی ز سر گیرند
بد و نیک تو جمله رانده اوست
تا بدانی که دشمنی یا دوست
تا درین بوته زر پخته شوی
راست چون سیم خام سخته شوی
خبث خبث تو بسوزد پاک
بگذرد خاک پایت از افلاک
فلک المستقیم جای تو شد
چون خدای تو رهنمای تو شد
کانکه نه چرخ و چار ارکانست
آزمایش سرای یزدانست
ق نیک و بد را که آن پرده درست
آزمون جلوه سپاز و پرده درست
ط چیست به زین بیش دشمن و دوست
بوته و کوره و ترازو اوست
آزمایش جدا کند پس و پیش
که و دانه به و سره کم و بیش
در خیال ار فزون و کاست بود
آزمایش گواه راست بود
آدمی را که بر سقر گذرست
جلوه کفر و دین و خیر و شرست
تا چو در بوته هلاک شود
زانچه آلوده گشت پاک شود
شد هلاک ار دلش نباشد پاک
ور بود پاک زین سقرش چه باک

[illegible]

ق قوله نیک و بد را
که آن پرده درست الخ
آزمون یعنی تجربه
و با لفظ کردن مستعمل
بهار عجم ط قوله چیست
به زین که پیش الخ کوره
بفتح اول و ثالث زمینی که
[illegible] ۵۸۰
[illegible]

لیک مدح کسی نگفتم من | که مدحت تو سفتم من
خدمت چون تو شاه نزاد | جز فرومایه بباد نداد
حق عطا داد حکمت و هنرم | کی عطا در خطا بکار برم
حق چو آمد نمود باطل پشت | روی دستت پس از سر انگشت
دیدها شب فراز باید کرد | روز شد چشم باز باید کرد
گوهر اندر صدف نهفته بماند | مدتی غنچه ناشگفته بماند
تا بدین عهد نام اندر ذکر | زانکه در پرده بود معنی بکر
معنی بکر از آن سو تو شتافت | که همی مرد جست و جز تو نیافت
همچو بلبیت کار بجز در راست | پیل یا شاه رست یا خود راست
همه بازان این جهان پرند | یا مگس خوار یا ملخ گیرند
نیست اندر هوای نفس نفیس | باز سیمرغ گیر جز من کس
همه پیران این زمانه بد | همه طفلند خرد و ساده خرد
بنده چون ابتدای مدحت شاه | کرد فکرت لبالب و غُرّه ماه
گفت عقل ای دولت ز مهر شُرُ | از تو دریاست مدح و از من دُر
دُرفشان کن ز لفظ و معنی زر و | زانکه خاموشیت ندارد سود

۲

یعنی مدح هیچ کس نگفتم [illegible] مثل بلبل باشد [illegible] [illegible] آنها [illegible] [illegible] آنکه [illegible] بودن [illegible] [illegible]

[illegible] ایشان [illegible] [illegible] روی دست [illegible] [illegible] روی دست [illegible] [illegible] [illegible] اول

۵۸۳

[illegible] مدح ممدوح [illegible] [illegible] هنگام دعا روی دست بجانب حق و سر انگشت بجانب [illegible] [illegible] [illegible]

و از من که حق عطا داد این عطا را در خطا کردن دیگر است از فرومایه این [illegible] خدمت مثل تو شاه زاده کسی را نیامد [illegible] [illegible] ۱۲

رستگاری او درین باشد | یادگار خرد چنین باشد
هرزه ناورده ام من این تصنیف | جان و دل کرده ام درین تألیف
ریسمان کرده ام تن و جان را | تا بسوزن بکنده ام کان را
گرچه مولد مرا ز غزنین ست | نظم شعرم چو نقش با چین ست
خاک غزنین چو من نزاد حکیم | آتشی باد خوار و آب ندیم
بهر حکمت برغم انجمنی | هیچ زن بر نخاست از چو منی
لیکن از روی حکمت لقمان | رفتم لقمه ماند بر انبان
از تو پرسم حکیم وار جواب | باز ده بر طریق صدق و صواب
در همه عالم از دو قاف زمین | تا بکاف سماک و تا پروین
از پی شعر گو سخندانی | بهر سیمرغ گو سلیمانی
ای ز انصاف عدل دلکش تر | همه کس با تو خوش رهی خوشتر
گرچه هرگز نبود وقت سخن | در غریبی غریب شعر چو من
همه مرغی ز شاخ بسراید | ایک طوطی شکر همیخاید
خاطر من گهر پریشان کرد | دُر دانش چو از زبان گرد
در زمانه سخن سرای شدم | تن گفتار را بهای شدم

اما با عناصر خاکی باهم موافقت دارند و طبیعت هوا گرم و تر است و طبیعت آب سرد و تر نسبت میان این هر دو تمام باین وجه و این ظاهر است اما نسبت میان آب و آتش تا این جزویت نیز اگرچه هر دو گرم اند ضد هم اند و طبیعت آتش گرم و خشک و نسبت میان این هر دو طبیعت خاک سرد و خشک است و قلت و میان بعضی دیگر تباین کلی به بیان آنچه گفته شد چند نسبت میان بعضی عناصر اربعه باهم ضد و اضداد و شده طلب و نیم آب خاک [illegible] آنکه در اده من حکیم و آتش [illegible] که حقیقت او آتش باشد و نیز با او نیم با باد خاکی غزنین اندر من علم قوله خاک غزنین الخ

[illegible] آتش و هم خاک و هوا آتش طبیعت چنانچه از تقریر سابق معلوم شد آتش اینجا کنایت است از احراق و اشتعال قلب بر محبت عشق حقیقة و باد عبارت از انفاس طیبه که یاد حق سبحانه [illegible] ۵۸ [illegible]

[illegible]

[illegible]

خانهاش از ریا طمع و فضول
پاک و عالی چو خاندان رسول
بوم او ساخته ز بام فلک
واندرو فرش پر و بال ملک
ظاهرش همچو روی مشکین موی
باطنش چون بهار خندان روی
خشتی از زر و خشتی از گوهر
چوبی از مشک و چوبی از عنبر
هر نهالی جهانی از معنی
هر گیاهی شمالی از طوبی
کرده از مهر روی و بجویش
آب جانها روان بهر جویش
نقش لله و هر گیاه شرع قدی
ناقة الله هر دو گوش ندی
واندرو صد هزار پرده نور
پس هر پرده صد هزاران حور
طرف هر فرش چو زلف مهرویان
نقطه خال رخ زره مویان
واندرو قصری از حقیقت و صدق
نام آن قصر کرده مقعد صدق
همچو مریم درو معانی من
همه دوشیزگان آبستن
شهری آباد پر ز نعمت و ناز
در دروازه بر غریبان باز
واندرو بهمنش عزت و بخت
صفت شاه بر نشسته بتخت
گرچه نظم سخن بغزنین بود
دست او پای بند پروین بود
هست با سازواری دهری
زان چنین شهر اینچنین شهری

[illegible]

۵۸۵

[illegible]

[illegible] این کتاب بهشت نصاب [illegible] ابیات [illegible] دوازده هزار [illegible]

یکشش مثنوی دیگر که در همین بحر [illegible] حدیقة الحقیقه و سیر العباد الی المعاد و طریق التحقیق و کارنامه بلخ و عشق نامه و عقل نامه و [illegible] بیت زیاده [illegible] والله اعلم بالصواب

حدیقهٔ شاه سنائی

۵۸۴

عندلیبی نوا سرای از سرو
سر چو در جیب کشیده چو تذرو

زانکه دریانه لاف زن باشد
یا دُرش بهر خویشتن باشد

صدف جان و دل شکافته ام
تا چنین دُر در و بیافته ام

اندرین دولت از پی یادی
کردم افزون سنائی آبادی

شهرے از دار عدن خرم تر
قصرے از مصر عصر معظم تر

الف او خلف عزت و قصرست
صد جفت آن جفت با این قصرست

بنگر ایوان این کتاب بجان
زانکه از راه دیده این نتوان

در عدد گرچه بر ملک فلکیست
با حروف شما قرین یکیست

نکته چون زلف حور در تعفیر
رمز چون قصر عدن بی تقصیر

طاقهاش از طراوت و تجمیل
همچو جفت سرایلی در نیل

[illegible]

[illegible]

واندرو قصرهای از یاقوت گشته ارواح را جمالش قوت
واندرو حوریان با زیور خاک بومش عبیر و مشک و درر
چیست این باغ نزد پرشکان جز نگر جیک جیک بنجشکان
همچو طوبی ست تازه و خوش و نو بهمه جایگه رسیده چو بو
هر بیان آفتاب برهانی هر سخن فرد خانهٔ جانی
شسته از بهر رنگ و بویش را خرد از آب شرم رویش را
هر یکی بیت ازو جهانی علم هر یکی سطر آسمانی علم
مطلبش سخت چون گهر در کان ماخذش سهل چون هوا از جان
بمعانی گران بلفظ سبک چون عروسی بزیر شعر تنک
بجمالش ببرده از تگ و پوی آفتاب از جمال و باد از بو
عالم عقل طالبش گشته نیست اوهام غالبش گشته
برده این راز بهر قوت ملک برده آورد شرق و غرب فلک
ای صبا از برای روح القدس برگذر بر ره حظیرهٔ انس
بتن و جان ناکسان و کسان چرب و شیرینش یک بیک برسان
هر که یعقوب وار چشم خرد بگشاید برای خاطر خود

[illegible]

۵۸۷

[illegible]

زینچنین شهر و هر حرم باد
ساکنش وصف شاه عالم باد
گر بجویند سال دیگر ازین
نسخه یابند زین سخن در چین
شاه طمغاج سازدش تعویذ
قیصر روم را شدست لذیذ
زین سخنهای خوش چو آب زلال
گشته طالب بهند در چیپال
عقلا را شدست این مونس
فضلا را بنفشه و نرگس
جاهلان را بسان افسانه ست
زانکه جاهل ز علم بیگانه است
باغ دانش چه جای جهّالست
علم و حکمت غذای ابدالست
بود باید نهان ز خلق جهان
کرد باید سخن ز خلق نهان
خاطرم گفت مر مرا در سر
کامی بفضل تو روزگار مُقِر
کانی از محض عقل کندی باز
شورۀ اندر جهان فگندی باز
زو و پیش آر خوب تازه سخن
که خلق شد کتابهای کهن
زین پس تا همی سخن رانند
حکمای زمانه این خوانند
تا بنا کرد مام چنین شهرے
مثل این کس ندیده در دهرے
صحن جنّت و را شده میدان
همچو جنّت ز نعمت الوان
عسل و می درو روان گشته
آب و شیرش غذای جان گشته

له قوله شاه طمغاج الخ طمغاج بفتح اول و ثانی نقطه دار بوزن [illegible] نام ولایتی از ترکستان "برهان قاطع"
عه قوله زو پیش آرای خلق [illegible]
۵۰۶
[illegible]

وانکه دزدیده این بخواهد برد | برد اطلس و بباف قدر برد
جوان نبام خودش بگونه کند | چون خودش زشت و باژگونه کند
این فرومایگان سندان را | وین ملامت خران ندان را
گرچه خواهند نان شان کم | ورچه صورت کنند جان شان را
گرچه صورت نگار ایشانست | جان نهادن نه کار ایشانست
صورتی کاندرو نباشد جان | کی رود سوی او ملک مهمان
صورت بی روان بود مردار | پاک را با پلید و مرده چه کار
مرد نقاش صورتی بنگاشت | پرده از پیش نقش خود برداشت
چه کند چون نش گفت روح نگار | که درین شخص مرده روح درآر
جان نمی آن صورت بدیع عجیب | از سر معنی لطیف غریب
گر درآورد یافت خلد و نعیم | ورنه خاییست او و نقش کلیم
آنکه پهلو همی زند با من | پهلوی رانده اند از دامن
شعر من کل محال او خارست | خود خرمدار را پدیدارست
من بمنزل درم چه ره جویم | او شده حیض من چه سر شویم
حکما را بود بخوان جلال | لقمه و نطق و سحر هر سه حلال

باشد و بکار او نام
بنظر آمده است
۱۲ برهان قاطع

منتخب اللغات
سلطان ۱۲
کردن پیشکش
گاه و ساحت
و خشک شدن
شدن باران
کردن ایستاده
و بالای

بیند این روضه بهشت مرا   که حکایت کند سرشت مرا
از معانی و لفظ نامعیوب   یوسفی از درون و بیرون خوب
تلخ و شیرین چو می بطعم و اثر   یا چو دشنام یار و پند پدر
نکته و حرف و طرف او باثر   آتش و آب و نه خشک نه تر
ترهی خویش حرف پنهان داشت   ورنه کاغذ چه طاقت آن داشت
زین نکوتر سخن نگوید کس   تا بحشر این سخن جهان را بس
این گهر را مباد تا محشر   حسد و جهل و بخل قیمتگر
قیمتش گر خرد کند عالم   ور کند حاسدش بها دو درم
سوی حاسد چه این چه بانگ ستور   گرگ و یوسف یکی بود سو کور
له
چون زبان حسد بود نخاس   یوسفی یابی از گزر پاس
ایک زود دزد بر شد دیده   تا نگیرد کسش بدزدیده
کس نگفت اینچنین سخن بجهان   ور کسی گفت گو بیار و بخوان
زین نمط هرچه در جهان سخنست   گر یکی ور هزار از آن منست
دزد اینند زیرک و ابله   چون دبیران ز حرف بسم الله
له
آنکه دزدی کند ازین گفتار   پنج پایست زشت و کژرفتار

له قوله چون زبان حسد بود الخ
النخاس بیاع الدواب
والرقیق ۱۲ قاموس
له قوله دزد [illegible]
ازین ۱۲ [illegible]
فارسی بالف [illegible]
۵۸۸
[illegible]

گردی ار نیستی بمن نسبش … دیو قرآن پارسی لقبش
گوییت گر ز من کنی تو سوال … این نکوتر بسی ز سبع طوال
پس علی رغم جاهلیت را … وز پی مردی و حمیت را
بار وان و خرد بیاویزش … برو بر کعبهٔ دل آویزش
تن ز نقشش همی بیابد جان … جان ز مغزش همی ببیند کان
فضلا متفق شدند برین … که کلام گزیده نیست جز این
خط اوراق این سخن که زنگ … سینهٔ خورشید است چون شب زنگ
آفتابیست نظم من گز عز … در تراجع نیوفتد هرگز

۱ این بیاورند مثل این قرآن نتوانند آورد مثل آن اگرچه باشند بعضی از ایشان مر بعضی را مدد و پشتیبان و دیده خواهان و آرزومند آن بود که عبارت شعر بدست آورد در فصاحت و بلاغت [illegible] الت لفظ و معنی چیزی بدست او افتاده بود اگر [illegible] نسبش بمن [illegible] بود که مطیع دین حنیف [illegible] قرآن و دیوان [illegible] قرآن

۲ [illegible] گفته و دست آویز [illegible] منسوب بودن بمن [illegible] پارسی [illegible]

۳ مسافت [illegible] این مطالب [illegible] گوییت گر [illegible] سبع طوال [illegible] عبارتست از هفت سورهٔ اول قرآن بقره و آل عمران و نسا و مائده و انعام و اعراف و انفال با [illegible]

حدیقهٔ حکیم سنائی ۵۹۱

[illegible] سبع طوال [illegible] قرآن [illegible] از سورهٔ [illegible] تا سورهٔ [illegible] سبع [illegible] قرآن [illegible]

۴ گردی ار نیستی [illegible] قرآنست [illegible] کتاب [illegible] و اعجاز این کتاب [illegible] قرآن و اقرار باین [illegible] شیطان [illegible] قرآن پارسی لقب [illegible] این کتاب [illegible] قل لئن اجتمعت الانس والجن علی ان یأتوا بمثل هذا القرآن لا یأتون بمثله ولو کان بعضهم لبعض ظهیرا [illegible]

واکرده [illegible] معجز [illegible] فصاحت و بلاغت قرآن [illegible] چون [illegible] کلام [illegible] فصحای عرب [illegible] سوره [illegible] فصاحت [illegible] فصحای عرب

[illegible] مصحف باشد المنزل [illegible] باغ و راغ [illegible] شد روان [illegible] آب چون

جاهلان را ز حرص و بخل مدام
لقمه و نطق و سحر هر سه حرام

چون کنم عقد گوهر از کانی
روح قدسی در و دمد جانی

زنده و تازه کرده چون طبعش
دل و جان را طراوت معنیش

گفته من روان شمار روان
در دو عالم چو چشمهٔ حیوان

شعر ابنای عصر اندر شهر
هم روانست لیک سوی سقر

آب نیکو بود روان در ده
لیک در ریگ ناروانی به

آب چون شد روان سیله ز باغ
ریگ چون خورد آن بپوشد راغ

آب مصحف ز آن روان باشد
لیک سیلش هلاک جان باشد

شعر من سوی کافر و مومن
همچو آبست و نقش از و ایمن

حکمت آن حکیم راز فروش
هست مانند کرتی اندر گوش

حکم او هم روان بود در شور
سیم بد هم روان بود بر کور

شرع و شعر از روان و جان خیزد
عشر و خمس از ضیاع و کان خیزد

از تن و طبع شرع و شعر از او
تو ده شوره عشر و خمس از او

همچو آبست این سخن بجهان
پاک و روشن روان فزای روان

چون ز قرآن بگذشتی و اخبار
نیست کس را بدین نمط گفتار

مصحف باشد [illegible] روان قافیه [illegible] حکمت آن حکیم راز [illegible] با زای فارسی [illegible] بمعنی فانی دارد [illegible]

بعد ازین گر اجل کند تاخیر / آنچه تقصیر شد شود توفیر
بیتی از شعر من سوبد حال / نیست کمتر ز بیت بیت المال
گرچه در غفلت اندرین سی سال / دفتر من سیاه کرد خیال
این سخنها ز کاتب حیث راست / عذر سی صد هزار ساله بخواست
کردم از خاطری ز گوهر پر / دامن آخر الزمان پر در
هر که زین پس بشاعری پوید / یا نگوید وگرنه زین گوید
زین سخن کاصل عالم افروزیست / دانکه پیروز بخت ازو روزیست
وانکه او طالب غذای منست / خون او دراج او غذای منست
این سخن از پی دل ابلیس / گر بنوشت خصم گو منویس
گرنه ای تشنگان علیین / کاتب جان همی نویسد این
بد نژادی که دیو زاد بود / گر بنویسد این نژاد بود
قدر این شعر دیو چه شناسد / بوم خورشید را نپرماسد
چه بود زین شنیع تر پیدا / لحن داود و گربه را در زاد
پیش این گفته سر فرود آرد / سخن آرای هرچه بر دارد
جاهلی گو شنید این سخنان / یا بدید این لطیف سر و بنان

۵۹۳

لذتی دارد این سخن تازه   که بخوبی گذشت از اندازه
برسانیده ام سخن بکمال سره   می بترسم ز راه یافت زوال
چون بغایت رسد سخن بجهان   زود آید در آن سخن نقصان
بحذار ار بزیر چرخ کبود   چون منی بود و هست و خواهد بود
خاطرم بنده است حکم پذیر   هر چه گویم بیار گوید گیر
آنکه او منصف ست و زیرک اساس   نشمارد ببازی این گفتار
همچنان دارد این گزیده سخن   که نگردد بهرزه هرزه کهن
هر زبانش[1] تازه تر بود نمطش   خصم خواند همه حدیث بطش
وانکه این مسترق کند باشد   همچو آنکس که خاره بتراشد
وانکه این بشنود بگوش از دور   لحن داود و طعن بر وزن زبور
شعر من صورتست و آن بدنست   خط من نامش شکر سخنست
هر کرا جان بود ز جهل شکست   شعر من جانش را بهم پیوست
هر کرا اندرین ز جهل شکیست   شعر من جانش را یکی و یکیست
در سرائی که مکر و فن دارد   تازگی گفتهای من دارد
آنچه زین نظم در شمار آمد   عدد بیت ده هزار آمد

[1] قوله هر زبانش تازه [illegible] حدیث بط و حیله روباه با بطان در کتاب آمده [illegible] روباه بطان را بمکر و فریب [illegible]

۵۹۲

[illegible]

[illegible]

زینی نظم پادشاهی او قهر و لطفست با الهی او
تو بد و نیک دیده بجهان خیر با شر و کفر با ایمان
قبض و بسطست در جهان حیات ضر و نفعست در مزاج نبات
مصلحت هست این دو رنگی او نه بجهلست ترک و زنگی او
قبض و بسطی که در جهان دلست همچو در شکل حدت آب و گلست
هر که او خیره رای و مستعجلست گر بدزدد ز شعر من بحلست
نیست در عقل وقت مهمانی لقمه تنها زدن لقمانی
چه حکیمی بود که خوان بنهد پاسبان را نواله ندهد
میزبانی خاص خوی بدست دعوت عام کردن از خردست
میزبانی چو خوانی آراید تره همچون بره بکار آید
گرچه با هزل جد چه بیگانه است هزل من همچو جد هم از خانه است
شاه را چون خزانه آراید چیز بد همچو نیک در باید
هزل من هزل نیست تعلیمست بیت من بیت نیست اقلیمست
تو چه دانی که اندرین اقلیم عقل مرشد چه میکند تعلیم
یعنی از بعد اوست جان آویز هزلش از سحر شد روان آمیز

قوله نیست در عقل وقت مهمانی الخ زدن بسیار معانی دارد اینجا بمعنی خوردن است از قبیل باده زدن و شراب زدن و کباب زدن و افیون زدن و بنگ زدن و [illegible] زدن و قشقه زدن و [illegible] ۱۳۷۰

جز بصورت بد و نه پیوندد　　زانکه بر ریش خویش میخندد
آنت رنجی که کور شمع خرد　　پس بخسپد در و همی نگرد
شمع بیهوده دان تو در بر کور　　لحن داؤد و مستمع چو ستور
تو بگلبن ده آب حیوان را　　گو برو خاک خور مغیلان را
خاتم انبیا محمد بود　　خاتم شاعران منم همه سود
هر که او گشت طالب مجد است　　شرفی او ز لفظ بو المجد است
زانکه جدرا بتن شدم بنیت　　گرچه مجدود و ما ضنیم کنیت
شعرا را بلفظ منقودم　　زین قبل نام گشت مجدودم
چون مرا اندرین سخن گهریست　　زر و جو هست و عیسی و خر هست
نخورد انچه هست در خور او　　انچه زر عیسی انچه جو خر او
هزل اگر با جد است گو می باش　　که نه از زیرکان کم اند اوباش
نیک با بد بود ز روی شمار　　نیکی بی بدی تو چشم مدار
هر کجا راحتیست صد رنجست　　زیر رنج اندرون همه گنجست
اینجهانی ست خوب و زشت بهم　　واجهان دوزخ و بهشت بهم
در جهانی که نظم او ز دو یست　　با عششش بد خوئی و نیکخوئیست

له قوله شعرا را بلفظ منقودم ایضاً منقود بر هم نهاده شده

له قوله هزل اگر با جد است ایضاً هزل یعنی بیهوده و مسخرگی

۵۹۸

[illegible]

درنگر در من ای رفیق بمهر	سر آن مرگ سرخ و زردی چهر
تا بدانی که پیش ازین ایام	در سرای غرور و گلخن کام

فی تبدیل الحال

بدر بودم شدم هلال مثال	بنخندند ابلهان ز هلال
چون هلال دوتا شدم باریک	گشت عالم بچشم من تاریک
پنبه از گوش کرد بیرون مرگ	که بساز از برای رفتن برگ
شصت و یک سالگیم کرد اثر	پس چل سال گرد عارض و سر
چون درین کارگاه بی استاد	عمر دادم بابلهی بر باد
شب برنائیم به نیمه رسید	صبح پیریم در زبان بدمید
نیمر دیم تا به بوالعجبی	باز دیدیم صبح نیمشبی
موی و دل شد چو شیر چون قطران	زین دو مرغ سیه سپید زمان
آن سیاهی ز موی رفت بدل	وین سپیدی ز دل بموست بحل
بنگر ای خواجه در ریخ و پشتم	شد چو انگشت هر دو انگشتم
ریش چون روی پنبه زار شده	روی چون پشت سوسمار شده
عمر بگذشته کی دهد نیرو	که بقا در بقا بود نیکو

ل قوله درنگر در من
[illegible]
جزای این بیت در
تحت سرخی [illegible]
[illegible]
۵۹ حدیقهٔ حکیم سنائی
[illegible]

شکر گویم که هست نزد هنر   نزلم از جد دیگران خوشتر

فی الضعف و الشیب

را لعمر گر در روزگار حسود   از پی این رکوع چیست سجود
تا جوانی مددکن من بود   جوی عمرم پر آب روشن بود
آخر آن آب از پاکی بری   خاک سردی ببرد و بادتری
مرد چون گشت پیر عاجز گشت   شاب اشیب و عجز عاجز گشت
گرچه پیرم بزندگانی من   تو ببخشای بر جوانی من
روزگار حسود بیباکم   از دل شوخ و جان غمناکم
گر دو پشتم کمان و گامم چو تیر   گرد رویم چو قیر و موی چو شیر
پای بر پایم آمد از غم شست   لاجرم دست میزنم بر دست
پس چو نور شباب حاضر نیست   تا به پیری و تیر هر دو یکیست
گشت بالا دوتا و با من گفت   که همی زیر خاک باید خفت
خویش خویش از من جهان هزل و مجاز   عاریتها همی ستاند باز
اندرین کارگاه هزل و هوس   واندرین تنگنای مانده نفس
مرد با عارض سیاه نکوست   گاه دشمن و شادی دوست

پس چو نور شباب [illegible] از پی نوری شباب در [illegible] [illegible] پیری و [illegible]

[illegible] ۹۶۵ [illegible]

[illegible] از ضعف [illegible]

عمر با جمله مستعار بود
عقل را زین حیات عار بود

مرد عاقل ز لهو پرهیزد
زینچنین عمر عقل بگریزد

مرد پیر از بقای جانان شد
با چنین عمر پیر نتوان شد

عمر تن مرد را اسیر کند
مرد را عمر عشق پیر کند

این همه خواجگان گربه طمع
که سگ نفس را شدند طبع

چون حباب از زر آب گشادند
زود میرند زانکه بر بادند

عمر کز سعی باد باشد و آب
سخت کوته بود چو عمر حباب

عمر دین است تا ابد همراه
که اجل سوی او ندارد راه

عمر آنکس که پاس خود دارد
بر منش پاسبان خرد دارد

پیر که او رنگ بوی راست اسیر
زن و کودک بود نه مرد نه پیر

پیر گر جنبش ستاره بود
گرچه پیر است شیر خواره بود

انسی با پیر با شمائل خوب
لیک نزد خرد شده معیوب

دل ازین عمر مختصر برگیر
گر چنین عمر کس نگردد پیر

سیرم از عمر و زندگانی خویش
می بگریم برین جوانی خویش

زندگانی که نبودش حاصل
مرد عاقل دران نه بندد دل

[illegible]

قوله این همه خواجگان [illegible]

۵۹۹ [illegible] اول [illegible] دوم [illegible] شمائل [illegible] منتخب اللغات

بهر آن عیش بینواست مرا — کاب در پیش آسیاست مرا
آدمی خود جوان زبون باشد — خیمهٔ عمر پیر چون باشد
عمر دادم بکاهلی بر باد — بر من آمد ز شست صد بیداد
روزگارش عمود بشکسته — میخ سوده طناب بگسسته
مانده همچون معانی باریک — بخطر سوی خاطر تاریک
در تمنا بدم که گردم پیر — وین زمان خود ز پیریم به نفیر
پیر با چیز هست خواجه عزیز — پیر نا چیز را که داشت بچیز
عمر باقی چراغ دان بر پیر — از پی عیش عمر باقی بسیر
گاه افزون و گاه کم گردد — گه بخندد گهی دژم گردد
سر بسوی زمین فرو برده — نیمی زنده و ز دمی مرده
تا نمی مانده باشد از روغن — گاه تاری شود گهی روشن
اینهمه بیهده است و عاریتست — اجل او را تمام عافیتست
پیر را خاصه بد خو و بی برگ — نیست یک دستگیر همچون مرگ
پیر در دست طفل باشد اسیر — پشه گیرد چو باشه گردد پیر
آن جوانی که گرد غفلت گشت — آن نه عمر آن فضول بود که گذشت

بسیار معانی وارد در منتخب اللغات [illegible]

۵۹۸

[illegible]

ور سه آید همی بده جا دم　　زین بلا و عنا و رنج و الم
[له] این جهان را عمارت کردم　　گر ز امید خود بر آوردم
زین حیاتم ز عجز و ملال آمد　　زندگانی مرا وبال آمد

التمثیل فی الاجتهاد

ابن خطاب آن بر دی فرد　　کعب احبار ازو روایت کرد
گفت گر نه ز بهر این سه خصال　　بودنی بودے حیاتم وبال
کردمے اختیار خود را مرگ　　زین حیاتم دگر نبودی برگ
[ع] لیکن از بهر این سه خصلت را　　می پسندم حیات و مهلت را
[سه] کعب گوید که گفتمش ای میر　　آن سه خصلت بگو و باز مگیر
گفت عمر یکی که گه گاهے　　در سبیل خدا به راهے
میرویم و جهاد می جوییم　　در ره غزو شاد می پوییم
دوم آنست کز پی طاعت　　سر بسجده بریم هر ساعت
گاه و بیگه خدای میخوانیم　　بخدائی ورا همی دانیم
سوم آن کین جماعت مشتاق　　که جلیس اند بی ریا و نفاق
سخن حق ز ما همی شنوند　　همچو مرغ گرسنه دانه چنند

له قوله این جهان را الخ عمارت
از باب مفاعلت یا کی
واگر تخفیف دارد کار
رنج بردن و زیان کردن ۱۲
منتخب اللغات
ع قوله لیکن
ازبهر این سه خصلت

سه یعنی برقیاس ازبهر
فلان را یعنی ازبهر
فلان ۱۲ بهار عجم
ع قوله دکر گوئیم ۱۲
انه گفتن یعنی دریغ
داشتن ۱۲ بهار عجم

عجز و ضعف است حاصل کارم
بضعیفی چو زیر و بم نالم
پیر شکل ار چه با بها باشد
برنا قل کم از بها باشد
پیر باید که راه دیده بود
تا بر عقل برگزیده بود
هست پیر از ولایت دینیت
اینکه گویند پیر اینیت
خوشتر از روز جهل وقت زریر
زارتر نالد از ضعیفی پیر
چون بدست زمن زمن باشی
تو نگردی مسن مسن باشی
زیر چرخ است رسم پیر و جوان
زبر چرخ این نباشد و آن
ای برادر نصیحتم بشنو
بخدا و بکدخدا بگرو
جز بت دیر پیر کار مکن
پیر دانش نه پیر چرخ کهن
پیر حکمت نه پیر هفت اختر
پیر ملت نه پیر چار گهر
چون براهیم پیر ملت بود
تختش از صدق و تاج خلت بود
مرد باید که باشد از دل و دین
از که از امر تا بیوم الدین
او نه برحق از میان کم پایست
ملت او هنوز بر جایست
هیچ آنم جوان نه کهل ز آن
نه چو ابلیس ریش پیر و جوان
از سرای دماغ و حجرهٔ دل
که یکی دم همی زند عاقل

له قوله
خوشتر از روز الخ
[illegible]
۱۲
له قوله
چون بدست الخ
۶۰۰
حدیقهٔ حکیم سنائی
[illegible]

در سرای

همچو آبیان ورای هوش و سروش / جامهای برهنگی در پوش

رقص کن بر نهاد چارهٔ خویش / خرقه کن دلق چار پارهٔ خویش

زانکه در بارگاه بی بندی / نبود جان و جامه پیوندی

چند باشند مهربان با تو / دو جوانمرد عقل و جان با تو

چون شه آباد شد شهید آباد / آنکه از ملک داد یا بیداد

آتش اندر زن از پی دین را / میخ خرپشتهٔ شیاطین را

چار طبعت در سرای حیل / آلت چار میخ عزرائیل

مرو کیش زندگی زار کانست / نه بصحرای عالم جانست

رمه را نیست از سرای فنا / خلق را سوی کشت زار بقا

چار عنصر چار طبع بدن / بهر دین جمله را بزن گردن

پس بایمان عشق و عقل دلیل / زنده کن هر چهار را چو خلیل

بر هم آمیز ترّه و بال همه / پس نگه کن بکار و حال همه

بر سر چار کوه دین بر نه / باز خوان جمله را ابجد بر جه

تا بری جان بسوی معدن خویش / تا نگردی پیاده از تن خویش

تا نیاید ز حس برون حیوان / ره نیابد بمرتبهٔ انسان

[illegible] ۶۰۳ [illegible] فارسی [illegible]

[illegible]

یا چو ریگی که تفته گشت از تاب
آب باید خورد و سیری آب

از پی این سه خصلتم دلکش
بر سر آب باید و در آتش

بحیات از برای خلق خدا
دادم از بهر کردگار رضا

گر نه از بهر این سه حال بدی
زین حیاتم بسی ملال بدی

فی الاحوال حین الشیب والعجز

در جهانی که عقل و ایمانست
مردن جسم زادن جانست

تن فدا کن که در جهان سخن
جان شود زنده چون بمیرد تن

دشمن حق تنست خاکش دار
قبلهٔ حق دلست پاکش دار

همه آلایش تو از طین ست
همه آرایش تو از دین ست

رهبر این راه را چو مرگت نیست
بینوایی مکن چو برگت نیست

مرگ هدیه است نزد دانشمند
هدیه دان میهمان ناخوانده

سوی دین هدیه خدایش دان
آنکه ناخوانده آیدت مهمان

مرگ کاید برت سبک مهمان
پیش هدیه فدای کش دل و جان

مرگ چون رخ نمود هیچ منال
بدل و جان همی کن استقبال

جامه ات آنکه بخشد از خردست
ز آتش و باد و آب و خاک بدست

قوله یا چو ریگی الخ تفته [illegible] [illegible] [illegible] بروزن [illegible] [illegible] [illegible] گرم کردن [illegible] گردانیدن [illegible] بروزن [illegible]
[illegible] ۶۰۳
[illegible]

قوله قدر من کم کنند الخ مقصود اینست که عدو گاه گاه قدر مرا کم میکنند اما دبیر اگر از نقش بسم الله کم کند قدر بسم الله کم نمیشود و من که غرور سراب خورده ام می شناسم که نور شراب چیست و قدر شراب کرا یعنی [illegible] یعنی آب است سیراب خلق که [illegible] صید نگشته و [illegible] در بحر برده و ننداخته از تابه ماهی [illegible] گرفت چرا که دیو [illegible] گرمابه بخود [illegible]

چون ازین دامگاه آهرمن / جان برون رفت خاک بر سر تن
تن خود را برای عالم دل / مکن از بهر هیچ چیز خجل
می چشانش همیشه تلخ و ترش / گر ازین مرد مرد ور نه بکش
که تن ار نه جان همیشه نور گرفت / جان ز علم و عمل بشر گرفت
آنکه جان را بعلم پرورد است / نیست او خار و خس که پرورد است

فی صفة تحقیق شعره

از همه شاعران بأصل و بفرع / من حکیمم بقول صاحب شرع
شعر من شرح شرع و دین باشد / شاعری عقل را چنین باشد
قسم من وان ز جملهٔ شعرا / از خداوند نعمت والا
قدر من کم کنند عدو گه گه / چون دبیران ز نقش بسم الله
کی شود ز آفت دبیر و قلم / قدر بسم الله از دو میم بر کم
من شناسم که چیست نور شراب / که بسی خورده ام غرور سراب
خلق نگرفت ماهی از تابه / دیو باشد مقیم گرمابه
مرغ خاکی که اندر آب افتاد / وانکه در ورطهٔ عذاب افتاد
بندهٔ دین و چاکر زعیم / شاعر راست گوی بی طمعم

[illegible]

۱۲

قوله ای ز شهوت [illegible] روزن قطار [illegible]

پس چو انسان نه نفس ناطقه است / روح قدسی بجای او بنشست
چون برون شد ز جان گوینده / شد بجان فرشتگان زنده
پسر خواجه همه حیوان / زشت باشد غلام جامه و نان
الی ز شهوت تغار آلوده / زیر دست عیال و زن بوده
وی ز شهوت شکم زده آماس / خنبه از پیعنه فرشده ناماس
گر ترا برگ راه مرگ بود / بر دولت قلب مرگ برگ بود
گر ترا هیچ برگ برگستی / ای خوشا کت جهان مرگستی
آلت اینجاست همچو چشم ای دوست / زان اجل دشمنی و دنیا دوست
عقبی باقیست نی باید / دنیی فانیست کجا باید
زر بعقبی ده ار حلال بود / که دل آنجا بود که مال بود
گر بعقبی ترا بدی زر و سیم / راه عقبی ترا بدی تسلیم
ور ترا راه مشورت برگست / پیر بخت در جهان مرگست
پس درین منزل هوا و هوس / گر کنی مشورت بدو کن و بس
مرگ را جوی کاندرین منزل / مرگ حقست و زندگی باطل
باطلی را رها کن از پی حق / تا بدانی تو عقبی مطلق

[illegible] آمده است [illegible] ۶۰۴ [illegible]

[illegible]

قوله مرد قانع الخ [illegible]
[illegible]

خانهٔ تاریک و مرد بی مایه		سایهٔ باشد از بر سایه
مونس من درین چنین خانه		خاطر تیز و عقل فرزانه
هر سخن کان هجای خود باشد		کاتب الوحی او خرد باشد
اندرین خانه بی شر و شورم		راست خواهی چو مرده در گورم
در تماشای فکرت از اغیار		مایهٔ خانه هم نیابد بار
مرد قانع نه مرد لوس بود		گر ز طمع گربه چاپلوس بود

یمدح الشیخ الامام جمال الدین فخر الاسلام تاج الخطبا احمد بن محمد الملقب بالحذور

خلق ازین خانه بر حذر باشد		خواجه احمد حذورتر باشد
آنکه خامه‌اش ز سحر بر قرطاس		شب و روزی نگاشت از انفاس
درج کرده چو دین میان گناه		معنی اندر میان خط سیاه
گرچه خود نیست لایق و قابل		قایل قول او شود باطل
نیست از اهل روزگار چنو		آب کاغذ نگاهدار چنو
گر نه از سحر کردی اندر هم		آب کاغذ ببردی آب از نم
جگر گرم از خطش چو شمال		نم پذیرفته چون ز آب زلال

[illegible] زبان ایشان [illegible]
[illegible]
۶۰۷ [illegible] خواجه احمد حذور آب کاغذ نگاهدارنده یعنی آبروی کاغذ [illegible]
معانی [illegible]
در نقش از سحر یعنی پاره از سحر [illegible]
[illegible] یعنی [illegible]
[illegible] باد شمال [illegible] زلال [illegible]

همچو آبم بهر کجا باشم — تا نیابی گران بها باشم
آب نایافته گران باشد — چون بیابند رایگان باشد
آب چون کم بود بجان جویند — چون بیابند کون بدان شویند
آن زبان کاب را نیز کنند — در زبان عین او گمیز کنند

فی سبب تصنیف هذا

دوستی مخلص اندرین شهرم — کرده از صدق دوستی بهرم
خانهٔ بهر من برحمت دل — کرده یکدست جامه خانه زظل
سقف او وقف خانهٔ افلاک — خوانده در صحن او ملک الاملاک
خشت او از بهشت داده خبر — خاکش از باد و آب برده اثر
از برای دل چو من رنجور — کرده یکدست جامه خانه زنور
این نه عیبست نزد هشیاران — زانکه بس خفته اند بیداران
هست تنهائی اندرین منزل — حجرهٔ جان و سبزه خانهٔ دل
من به تنهائی اندرین بنیاد — با دلی پر ز غم نشستم شاد
نقش آن خانه بس بی بارش — خلل بام بود دیوارش
و اندران خانه مونس او همه کس — سایهٔ خانهٔ من و من و بس

باران
ستانی

قوله آن زبان کاب را الخ گمیز بکاف فارسی مکسور و ثانی میم بتحتانی کشیده و زای نقطه دار زده بیشاب را گویند که شاش باشد و بعربی بول

[illegible] ۲۰۶

[illegible]

تا بد و خویشتن ببار آید هنر از گریه می نیاساید
در دعا دست را چو بر کند او چرخ را صد هزار در کند او
در دعا دست دل چو بر گیرد چرخ چتر رضا بسر گیرد
برسد تا بعرش و یابد اجاب نشود نه فلک ز پیش حجاب
هر عبارت کزان فصیح آید دم بود کز لب مسیح آید
معنی از لفظ او پدید از دور چون رخ حور عین ز پردهٔ نور
۲۱ صورت رمز او حقیقت الحجم لیک مرشد بسان نکتهٔ عجم
دیده خطهای خطهٔ ملکوت همچو عیسی بدیدهٔ لاهوت
دل مر او را نموده راه صواب دین مر او را جمال داده خطاب
خصم در روی خاطر چو تیرش کند باشد چو پشت شمشیرش
هر که بر آستان دین باشد عیسی مریم آستین باشد
منبرش چرخ و او چو خورشید است مجلسش قصر او چو جمشید است
۲۳ هرچه گوید همه بدیع بود هر شریفی در او وضیع بود
همچو آب روان بود سخنش سر نپیچد کسی ز لین مکنش
لفظ او خلق را چو آب هد هم بر اندازه باشد آب هد

۲۱ قوله صورت رمز او [illegible] حقیقت [illegible] بجای معلومه [illegible] حضرت [illegible] معنی [illegible] سعادت [illegible]

۲۲ قوله [illegible] ۶۰۹ [illegible] کرده شده یعنی پوشیده است ۱۲ عجم نقطه زدن ۱۲

۲۳ قوله هرچه گوید [illegible] شریف مرد بزرگ قدر شرفا و اشراف جمع و وضیع فرومایه و ناکس ۱۲ منتخب

عه قوله [illegible] که از عقل [illegible] اول بمعنی [illegible] اوست [illegible]

بواده کلکش چنانکه شاه عروس / از نقاب تنک خرد را بوس
تازیان را شکال بربسته / لاشکان را جناح بشکسته
از بزرگان کفایت افزا ارد / رهست خواهی ولایت او ورف
اوست فهرست و سر جریدهٔ علم / اوست بنیاد جود و مایهٔ علم
بابر و بار خانش دولت و فر / بوسه زن همچو کاغذ و دفتر
آسمان قدر و مشتری بیدار / منتجب خلق و منتخب گفتار
چون قضا سطوتش درشت درست / چون خرد کارهاش روشن و چست
دل او چون سر خرد هشیار / چشم او چون دل قضا بیدار
خاطرش تیز رو لبان شهاب / کون را با دلش نمانده حجاب
خلق او همچو زهرهٔ عابد دین / ذهن او در سخن عطارد دین
شربت شرع باغ دین خدای / از غبار خیال کرده جدای
هر که از عقل رنگ دارد و بوی / تشنهٔ اوست همچو دستنبوی
همچو شرع از مخالفت دورست / در همه کار خویش معذورست
فیلسوف و حکیم دیندارست / راست چون چشم عقل بیدارست
حفظ او آبروی شرع آرد / اصل او جانها بفرع آرد

۵ از خود این بیت [illegible] یعنی از کمال [illegible] ۱۲ ط

دستنبو [illegible] حاصل معنی آنکه هر که از عقل رنگ و بوی دارد مانند دستنبوی تشنهٔ اوست یعنی چنانچه ذوی عقل [illegible]

۶۰۸ [illegible]

[illegible]

ور تو تاجی منی زرا نسازم
بسر تو که تاج نستانم

زانکه چون طوق منتت بکشم
لقمهٔ خوان نعمتت بچشم

نبوم بهر طمع مدحت گوی
این نیابی ز من جز از من جوی

زلمن خواهم از کسی و نه تو
نیک داند ز خوی من خسرو

لکنم گر ترا ثنا چه کنم
کار خود کرده ام بها چه کنم

مادر موسی ام که از شاهم
شیر فرزند را بها خواهم

دل من جست ازین سرای مجاز
از نیاز خرد نه از سر ناز

مجسته بهر سلامت تن را
سر گریبان و پای دامن را

مرد خرسند کم پذیرد چیز
شیر چون سیر شد نگیرد چیز

گرچه چون من سخنگزارے نیست
بهتر از شاه گوشدارے نیست

ور چه چون من سخن گزاری تو
چشم دارم که گوشداری تو

مشنو از شیر کی حکایت خور
گرد دریا بر آ چو نیلوفر

دم شنیدی ز مرغ عیسی رو
مدحت اکنون ز آفتاب شنو

خود چه گویم که در سپید و سیاه
نیک دانم که نیک داند شاه

همچو شمس است شعر من تابان
لیک جرمش در آسمان پنهان

پوست بود ... حضرت عیسی علیه السلام بدین صورت مرغ از گل ساخت و نفخه کرد بفرمان الهی حیات ...

برهان قاطع گوید ۱۲ ...

بهار عجم معروف از گفتن که حاصل بالمصدر گاف فارسی در و بضم گفتار تا گفت تو بجوید همچو

نبود همچو گفت او گفتار   راحت روح خود از آن گفتار

هر که گوید بدو سخن بشنید   عقل در مجلسش گهر چیند

عقل گردد ز لفظ او مدهوش   نفس گوید که یک زبان خاموش

تا سماع حدیث خوب کنیم   روح را پاک و بی عیوب کنیم

هر چه گوید همه نکو باشد   کانچه گوید همه چنو باشد

آب عذبست نقطه بر نامه   آتش باد پیکرش خامه

بینی آنگه که خواجه کلک بود   تا کند عقل را ز جان خشنود

هندو مشک جامه عنبر فام   بر در روم کرده رایت رام

در فصاحت زبان چو بگشاید   بسته گیرد زمانه را شاید

زانکه آنکس که خانهٔ دل شد   در دو عالم چو شاه عادل شد

شد مسلم ولایت جاهش   قبلهٔ عقل گشت درگاهش

لب من باد بر ستانهٔ او   اندرین جا نفر و ز خانهٔ او

باد تا هست ماه و مهر سپهر   جاه او چون سپهر و رخ چون مهر

فی راس البضاعة وهو القناعة بما رزقه الله تعالی

من نه مرد زر و زن و جاهم   بخدا ار کنم و گر خواهم

٥٢ تو دل من باد بر آستانه ستانه بر وزن فسانه بمعنی آستانه است کجای کفش کندن صراح ١٠٦ [illegible]

ع راس البضاعة سرمایه [illegible] راس بمعنی سر و سرمایه و بالای هر چیز و بمعنی سرور و راس المال سرمایه [illegible] منع

مر مرا زین صفت طبیب بدید / شخص نبسود لیک ناله شنید
گفت کین شخص ناپدید شدست / روح وی نیز هم بعید شدست
چکنم روز جان گسستن نیست / دست از ور دست گسستن نیست
ورنه از عمر دست شسته امی / همچو از نان ز جان گسسته امی
همچو نیلوفرم بجان پیوست / آسمان رنگ و آفتاب پرست
فلک نحس را درین تربت / نان ز ذلست و آبش از کربت
گرچه جان در بدن هراسان بود / در خراسان مرا خور آسان بود
که بیک بیت اگر بخواستمی / غم دل را بجان بکاستمی
هست درد و دریغ چرخ عمازش / ای دریغا سنائی آوازش
منم اندر ولایت خسرو / همچو خفاش بددل و شبرو
روز از بددلی چو خفاشم / که نخواهم که صید کس باشم
دلم از نیک و بد رمان باشد / زانکه هشیار بدگمان باشد
اهل صورت بدند و نزد خرد / هر که از بدگر سخت نبود بد
گام چون نیست گام تیز به است / همچو ناوک ز کژ گریز به است
مرد کرنا ابلهان نهان باشد / در چنین جای جای آن باشد

ای قول [illegible]
همچو نیلوفرم بجان [illegible]
[illegible] آفتاب
آسمان [illegible] آسمان
[illegible]
حدیقهٔ حکیم سنائی
بجنبود از جان [illegible]
ممنوع و قطع حیات
[illegible]
از جان

مثل ماوج تو چون جانست / فعل پیدا و ذات پنهانست
نافه و نحل و پیله را مانم / کز پی ابهست پنهانم
که خورشید را ابر و بندند / چون جدا گشت همبران خندند
بر کسی کز زمان نهان باشد / گر بخندند جای آن باشد
باشد اندر زمین بگوش مجاز / از من آوازه و ز دل آواز
خاصه سست و ضعیف و واله / چون دل نافه و تن نافه
چون نباشد بر اوج گردون مه / پس عطارد همیشه تنها به
همچو ابرم ز دست مشتی گل / آب در چشم و آتش اندر دل
آب و آتش ز دیده و دل من / غرقه دارد همیشه منزل من
آنچنان در سخن ضعیف تنم / که یکی دم نشست باز زنم
نبود گرچه صاحب منبرم / گر برندی مرا ز من خبرم
سایهٔ من گرم بگیرد پای / تا قیامت بدارد م بر جای
سایه را این کمال و افزونیست / هیچ دانی که ذات ما تا چیست
راه بر دم زدن ازین منزل / آنچنان سخت شد ز سستی دل
که دم از دل ز بس گره بیند / تا بلب چار ماهی بنشیند

عقده

پس معنی بیت چنین باشد که ماه که خورشید را ابر و بندند یعنی اجتماع شمس و قمر این واقع شود و عیش کسوف آفتاب گردد و چون نهان شود بران ماه خندند چه اگر اجتماع نکند با آفتاب بجهت اقتباس و استفاضهٔ نور است هر گاه او

و گرفتگی آفتاب گویند و این حال را کسوف آفتاب پوشیده شود حایل گردد و اهل عالم از وقت بر واقع شود قریب حوالی یکی از عقدتین اجتماع آفتاب و ماه [illegible]

[illegible]

[illegible]

فی اصحاب الغفلة

آن شنیدی که مرغکی در شخ / دید در زیر ریگ پنهان فخ
گفت تو کیستی چنین بدحال / گفت هستم ستوده ابدال
چیست این زه که بر میان داری / بچه معنی سهمی نهان داری
گفت این زه نگاهدار منست / در بد و نیک نیک یار منست
من میان بسته بهر طاعت را / گوشه بگزیده ام قناعت را
گفت این گندم از برای چراست / در میان دو چیز از چپ و راست
گفت هستم بقوت حاجتمند / هست حیوان بقوت اندر بند
راتبم گندمیست هر روزی / از یکی پارسای دلسوزی
هیچ بازت ندارم ار بخوری / راتب روز من اگر ببری
سر فرو کرد گندمک برکند / حلقش از حلقها بماند به بند
مرغ گفتا که من شدم باری / مه فتادت چو من خرید آری
هیچ مقصد مرا ز راه نبرد / زاهدی کرد گردنم را خرد
بخدایی ار فریفت مکاری / اینچنین نابکار غداری
هر که از بهر لقمه شد پویان / زود مانند من شود بیجان

۶۱۵ [illegible] گفت [illegible] بتحقیق [illegible] نوشته آمده اینجا نظر بصلت باز نوشته میشود بفتح اول وخفای ثانی یعنی نه باشد که حرف نفی است وبعربی لا گویند و افاده معدوم شدن و نابود شدن هم میکند مثل مه این باد و مه آن یعنی نه این باد و نه آن و در نفرین و دعا استعمال میکنند [illegible]

و لقب ابی بکر [illegible] عتیق آزاد [illegible] ۱۲

مصطفی با عتیق در غاری   نه بجست از بلای بدکاری
سینه مر چرک را حصار سپرست   چرک را چون نه تیر و نه سپرست
لاجرم زین حصار گیرد یار   لاجرم این زمین کند بحصار
بر حقم گر بترسم از باطل   یکجهان پر بعیش کافر دل
در هوا مرغ دل چنین زانم   چنگل باز را همی دانم
بنگر و پیش و پس یمین و یسار   نز پی دانه مرغکی صد بار
کش غم جان ز عشق نان بیش است   از پی آنجهان بداندیش است
که جهان گرسنه است و او علف است   جای آن هست کش غم تلف است
آنکه هرگز نخورده ام نخورم   غم جان چون بخدمت تو درم
کو کسی کو کسی بود کس را   هیچ مگزین بدوستی خس را
بد فزون گشت هیچ نیک نماند   بر جهان دهر عزل نیکان خواند
نیک نیست آنکه زوت نبود بد   پس درین روزگار نزد خرد
زین همه خلق محرم کو زسی   بخدا ار بدیده ام روزی
اندران حیرتم که مردم کیست   تا بدانسته ام که مردم چیست
زینچنین عالمی پر از نااهل   کرده ام اختیار غفلت و جهل

صدیق رضی الله تعالی عنه هم بوده زیرا که جمیع [illegible] حضرت رسالت پناه در شان او فرموده انت عتیق من النار ۱۲ [illegible]

[illegible] منتخب اللغات ۱۲ [illegible]

[illegible] ۱۲ [illegible]

زانکه در عالم فریب و هوس
کس نکرد اعتماد بر دو نفس
طبع بر بیوه دشه قوتی نبود
تخت بر آب مستوی نبود
نبود زیر عرش دانا را
استوی عرشه علی الما را
باش تا عقل افگند فرشت
رحل کند استوی علی العرشت
پس درین چند روزه پیوندی
کنج محراب و کنج خرسندی

فی العقل

دیدهٔ عقل دار در احمد
تا ز راه لحد رسی با حمد
روضه گشت بر تو کنج لحد
فرش روضه ز گنج فضل احد
احد اندر لحد چو جانت ساخت
سر فردوسیان سرایت ساخت
چون بمحراب حق شتابی تو
نور حق در دو دیده یابی تو
بده از خون دیده در محراب
اندرون طوبی یقین را آب
تا بهر جا که شاخ او برسد
میوه های فراخ او برسد
صد هزاران فتوح در یکدم
ببر آید ترا آدم و عالم
بر عمل و دین ازین خداوندی
بخدای ار تو هیچ بر بندی
دور شو زین جهان که زان تو نیست
چه بوی آن آنکه آن تو نیست
بی تو ایام کارها کردست
چون تو بسیار کس ها کردست

[illegible] الرحمن علی العرش استوی [illegible] حدیقهٔ حکیم سنائی [illegible]

[illegible]

فی القناعة

ای که در زیر طبع و گردونی چند گوئی مرا که از دونی
با چنین گنج در چنین سنجی چه کند گنج با تو ناسنجی
گنج با رنج و زحمت نااهل چون بریدی طمع تراشد سهل
زحمت خود ز اهل عصر بکاه هر چه خواهی ز خالق خود خواه
خلق را جمله صورتی انگار هیچ از هیچ خلق طمع مدار
جرم من اندرین چه میدانی چون بدیدی کمال نادانی
نرسد در ولایت دل خویش هیچ بحوصله بحاصل خویش
گوشه گیر ازین جهان مجاز توشهٔ آنجهان درو بساز
نه ترا با کسی بود پیوند تا تو گرئی بدرد و آنکس خند
دولت دین چو روی بنماید پشت بر کائنات فرماید
دیده چون کحل آشنائی یافت دل تاریک روشنائی یافت
زین دو روزه حیات پیوندی بخدا ار تو هیچ بربندی
باش تا صبح صلح روی دهد شاه شاهان درای کوچ زند
باش تا چنگ مرگ دریازد نای حلقت زنان بپردازد

[illegible]

کارت آن به کزان بود عاقل   انست آن به کزان بود جاهل
سینه چون خارپشت ساز حصار   زین سپس باش کو جهان پر مار
سینه را هر که حصن خود سازد   ملک هفت آسمان بدو نازد
عمر بر مرد غم چه فروشی   در هوا و هوس چرا کوشی
باد و چشم پر آب رخ بدل آر   خنده بیهده بگل بگذار
که همین مایه از سر جد و جهد   سنت احمدست و فرض احد
طاعت ایزدی بضاعت را   سنت احمدی شفاعت را
فرض الله چون بجای آری   عرش الله زیر پای آری
سنت مصطفی چو بگذاری   کافر و گبر را نیاز آری
خوی خود را بدین و نیکو کن   سنت این و خدمت او کن
خدمت خلق باد پیشه باد   کس گرفتار باد خلق مباد

ایضاً فی اصحاب الغفله

آنچنان شد که بود پنبه زنی   مفلس و قلتبانش خواند زنی
گفت کای زن مرا بنادانی   مفلس و قلتبان چرا خوانی
چه بود جرم من که باشم من   مفلس از چرخ و قلتبان از زن

۶۱۹

[illegible] دیوث و قلتبان [illegible]

بازی از [illegible] صدق بصدق [illegible]

پیش ازین بسکه بود چرخ کبود — زین سپس نیز چند خواهد بود
بر وفای زمانه کیسه مدوز — بگذرانش بقوت روز بروز
بر براق خرد نشین پیوست — دور باش از هوای گاو پرست
چه کنی خویش خویشتا الله بس — هرچه زو بگذری هوا و هوس
صدق به صدق مخزنه یله کن — ساز کشتی بحر در خله کن
ذره صدق به که در این راه — بجز از صدق نیست هیچ پناه
آهوا از صدق اگر شود آگاه — شیر گیرد بکمترین روباه
با قلی بسنده کن وز راد — چند ازین باقلی گرنک خواه
قوم موسی چو از براق خرد — دور ماندند در گذرگه بد
از سمند هدی گسسته ز خنگ — رخت او بار بسته بر خر لنگ
از نهاد نهال سی ساله — بخ برداد شاخ گوساله
از هوا اینچنین بسی بینی — سگی را چو کرکسی بینی
خرمگس کم حیات بسیار آز — کرگس اندک نیاز افزون ناز
مگسی با حدث قناعت کرد — کرکس اندر هوا شجاعت کرد
زان قناعت بضاعت خوار است — زین شجاعت شناعت و زار است

[illegible]

پیشوای کسی که بنده بود
پند او از نبی بسنده بود
با تن دردناک و با دل ریش
نرسد کس بکارخانهٔ دل خویش

حکایت

آن شنیدی که رفت نادانی
بعیادت بدرد دندانی
گفت با دست ازین مباش حزین
گفت آری ولیک سوی تو این
باد باشد چو بیخبر باشی
آب و آتش چو خاک برپاشی
بر من این درد کوه پولادست
چون تو زین فارغی ترا بادست
چون دل و دست هم بیان دارم
عافیت به چو این و آن دارم
من ز بهر تو مانده اندر رنج
تو نهاده مرا لقب تا گنج
تخم تا در زمین نماند سه ماه
بر از او کی خوری بخرمنگاه
تا زمستان سه مه نیاساید
در بهاران جهان نیاراید
من که در خانه اینچنین باشم
از پی جان اهل دین باشم
چون همیخوان دانش آرایم
کی ز مطبخ بسوی باغ آیم
کم از آن کز تو رنج نهان دارم
مرده نفس را روان دارم
از بلا گنج از آن نپردازم
تا ترا گنج عافیت سازم

[illegible]

۱۲۱
تو زیاد بدبخت
[illegible]
کہ چون آب و آتش
چو خاک بر می پاشی
و سهل می انگاری
۱۲ ط

زیرکی را که دل نخواهد رنج عافیت گنج به قناعت گنج
هر که این گنج و گنج نگذارد کس از او و ز کس نیازارد
زانکه در دهر سگ پرستانند رهست چون موش آفت خانند
گربه‌ای چنگ نامی بوالحداش خانهٔ تنگ ساخت بوالبناش
تا همی گربه نامی دارد و چنگ موش را چیست به خانهٔ تنگ
تا بود گربه مهتر بازار نبود موش جلد دکاندار
تا همی چنگلی که گربگان دارند موش را خود در قفص نگذارند
تا بود گربه در کمان کمین موش را گلشن است زیر زمین
تیز کردست ای خردمندان گربهٔ مرگ چنگل و دندان
تا کرا هیچ موش دریابد سوی جانش چو گربه بشتابد
اندرین کارگه به روز و به شب چنگلش تا بدارد جان در تب
چون ز ناب و تبت کشید به دم از وجودت رهد و سوی عدم
می نوازد ترا همی الحق آن طبیب طمع خر احمق
می نداند ز روی کم عقلی پشت معنی نمود بی نقلی
چنگ و دندان چو گربه دریازد موش را گربه هیچ ننوازد

۵۰ و ز ذکر [illegible]
[illegible]
۶۲۰
[illegible]

زال چون ماده گاو بگذارد   کی سپاس سبوس بر دارد
کی فروشد خرد برستهٔ جان   آب سی ساله را تبای نان
مگس و گربه سوی خوان پویند   سگ و زاغند کاستخوان جویند
گربه از بهر لقمه صد خواری   میکشد با خروش و بازاری
باز شیر درنده در صحرا   گور خر را همی درد تنها
گربه از بهر لقمه جور برد   ببر و شیر و پلنگ خود بدرد
باغ دین و خرد بود خلوت   پردهٔ نیک و بد بود خلوت
هر که خلوت گزید راحت دید   خلوت آمد مراد را چو کلید
سلوتی نیست خلق را زکس   سلوت روح خلوت آمد و بس
ضد با ضد یار چون باشد   اشتر بی مهار چون باشد
جان که یکدم قرین نادانیست   راست خواهی دراز کن جانیست
دهر بد عهد و خلق بد بینند   راحت اینست و مردمان اینند
نوح را عمر داده بود آله   اندرین خاک نهصد و پنجاه
کرد دعوت آشکار و نهان   کافران را بهر زمان و آوان
خلق نشنود هیچ دعوت نوح   هیچکس قول او نداشت فتوح

زال چون ماده [illegible]
[illegible]
٦٢٣ [illegible]
خلق نشنود [illegible]
[illegible]

تا دلم چون بهشت نور دهد
نور تنها نه صد سرور دهد
زان همی در برخ فراز کنم
تات صد در ز عقل باز کنم
بنود همچو موش مرد سخن
نقب‌زن دزد خانه ویران کن
بنود نیز گرد هر کلبه
خانه و کوی گرد چون گربه
بلکه مرد سخن بهر جائے
چون زنان کم جهد بهر پائے
بیشهٔ نظم را چو شیر بود
جان نه زین چار طبع چیر بود
جان گوینده چون نکو گوید
ز آب جان وی دل همی شوید
خود مرا نیست بی تو زهره بس
خیره روئی و بیخودی چو مگس
چون نه مردان جنگ پرخاشم
خاره را خیر خیر چه خراشیم
گورخر چون نداد کس ادست
نه ز پالان و رنج بار برست
گرچه شد ز اهل روزگار جدا
چه کمست آخر از مگس عنقا
سوسمارے که فارغست از آب
چه سر آب نزد او چه سراب
تو مرا گوئی ای خرطشاز
سوی درگاه این بزرگان تاز
نکنی خدمت این بزرگان را
سخت بیحرمتی دل و جان را
کی شود سوی لاهی اسلے
عاشق تا به کی شود ماسے

سه سوسمار یقال فی العربی ضب ۱۲

له قوله زان همی در برخ الخ فراز
بودن [illegible] اینجا بمعنی بلند شده
[illegible]
گشاده و پدیده و
و باز کرده شده
به باز کردن و کشودن و
پوشیدن در باشد و
[illegible] حدیقه حکیم سنائی
[illegible]
[illegible] سرمان
معانی [illegible] شود
سه خورد [illegible] عاقل
سه [illegible] لاهی غافل
شونده و [illegible] گشته [illegible]

زال

خاندان بزرگی و شاهی   مملکت او زماه تا ماهی
شاه بهرامشاه بن مسعود   که بنا زد بعدل او محمود

ایضاً من الباب العاشر مدح السلطان الاعظم مالک
رقاب الامم سلطان سلاطین العالم یمین الدنیا
والدین کهف الاسلام والمسلمین ابی الحارث بهرامشاه
بن مسعود انار الله برهانه و دولتشاه پسر او

باد بر دولت دو عالم شاه   شاه و فرزند شاه دولتشاه
آنکه از روی اوست فر ملوک   وز تحری اوست حر ملوک
آن چو خورشید چرخ را درخورد   وان چو بدر فلک سفر پرورد
از پی قهر خویش و بدخواهان   بندهٔ شاه و خواجهٔ شاهان
خامش و عادل و بهی چو ملک   هشتم هفت پادشاه فلک
رنج دیده چو یوسف از پی ناز   در غریبی او پادشا شده باز
چون سیاوش رفته ناآفته زو   وآمده باز همچو کیخسرو
همچو یوسف بروز طفلی شاه   رنج پرورده گشته از پی گاه
گرچه از غش نبود آلوده   بوتهٔ غربتش بپالوده

[illegible]

[illegible] بهرامشاه بن مسعود [illegible] ۶۲۵ [illegible] دولتشاه بهرامشاه [illegible]

واندران طول عمر نهصد سال / سی و نه تن زوی شنید مقال
وان دگر قوم چون زبان بگشاد / خلق را جملگی بطوفان داد
لا تذر گفت قوم را یکسر / زانکه کردند زو بجمله حذر
دعوت من چو دعوت نوحست / گفته من طراوت روحست
هرکه بشنید پند او را به / وانکه نشنید غیر ما را چه
ما نمودیم راه رشد و نجات / ختم کردیم بر نبی صلوات
هر کرا این سخن پسند آمد / پند را جمله کاربند آمد
سود کرد ارچه مایه اندک داشت / بر همه اهل فضل سر بفراشت
وانکه نشنید و گفت باد است این / نشوم زو بدین حدیث حزین
چون برش باد بود باد انکار / دل ازین گفت هرزه رنجه مدار
نغز سخن در وجود چند آمد / که همه خلق را پسند آمد
گر بدی بر مزاجها تعظیم / کی شدی نفس پاسبان فلک قدیم
یارب این پندها ز نااهلان / همچو عنقا ز بد کنی پنهان
دور کن دور ز رحمت جاهل / دست نااهل زین سخن بگسل
بس کن از پند و مدح اگر گویی / که ازو دین حق گرد نیروی

۱ قوله لا تذر گفت الخ اشارت بآیه که در سوره نوح در سیپاره تبارک واقع شده لا تذر علی الارض من الکافرین دیارا یعنی مگذار بر روی زمین از کافران هیچ گردنده [illegible]

[illegible] ۶۲ [illegible]

[illegible] هذا الملک [illegible] پشیمان [illegible]

مایهٔ روح صورت خوبش — او چو یوسف پدر چو یعقوبش
از درون هم چراغ و هم مونس — وز برون هم شمامه هم مجلس
بوده بحر کفایتش ز صفا — بوده دُرّ درایتش ز وفا
این یکی پُر جواهر احسان — وان دگر پُر جواهر برهان
روی خوبش چنان ملک دلسان — خلق نیکوش منهی عمّان
از برون گرچه لغت خون دارد — مشک غمّاز اندرون دارد
گاه او هفتخوان اسرافیل — قهر او چارمیخ عزرائیل
دست رادش بجود پیوستن — فارغست از گشادن و بستن
پُر گهر همچو گوش و گردن کان — آب ظرفش ز روی موی چکان
چون نماید بروح صورت راز — چون زند بر فلک بخشم آواز
چشم گوش ست بهر آوازش — گوش چشم ست از پی رازش
گرچه چشمیست چرخ چون عبهر — گوش گردد همه چو سیسنبر
گرچه با قامت کشیده رود — عقل در راه او بدیده رود
خرد و جان مطیع در فرمان — این سه جوید همی ز عفوش امان
بارهٔ بخت او چو رخش قدر — هرگز اندر نیاید او بر سر

[illegible] اینجا مراد از هفتخوان هفت طبقهٔ فلک ست ۱۲

حدیقهٔ حکیم سنائی ۶۲۷

[illegible]

بود شاه غریب همچون جم — بود خرد و بزرگ چون خاتم
خرد [له] جرم و بزرگ فرمان بود — راست چون خاتم سلیمان بود
خرد بود و جهان فراوان دید — مردم دیده بود ازان آن دید
مردم دیده بی نهان بینی — هم ز خردی کند جهان بینی
نقطهٔ نی و این جهان در وی — ذرهٔ نی و آسمان در وی
عمر او اندک و خرد بسیار — همچو چشم خرد شده بیدار
گرچه [عه] بسیار سال بر نشمرد — ننمودا هیچ طفل بجز خرد
دیده از دیدهٔ پسندیده — همه گیتی چو مردم دیده
جرم او خرد بود چون اکسیر — باز معنی بزرگ و قدر خطیر
تکلتِ او بخشندی و بخشم — اندک و دوربین چو مردم چشم
دولت از بهر میر دولت شاه — جامه از مهر کرده و خانه ز ماه
فلک [سعه] از بهر خدمت در او — گشته مانند تاج افسر او
چون بدانست بندگی کردن — پس بدانست بنده پروردن
چون پیمبر به یثرب افتاده — وا مده بازو مکه بگشاده
بوده خوب نسیب چون یوسف — هم بطفلی غریب چون یوسف

له قوله خرد جرم الخ جرم بکسر جیم و سکون را و میم یعنی جثه و تن اجرام جمع
عه قوله گرچه بسیار سال الخ [illegible] خرد بکسر اول و سکون ثانی [illegible]
[illegible]
سعه قوله فلک الخ یعنی [illegible] تاج [illegible]

کند از بهر زینت و جاهش / پرده داری خاک درگاهش
تا چه فرماید آن سپهر سرور / چون گشاده ز روی پرده نور
ای امیر بلند پایه چو مهر / همره عمر تست دور سپهر
نفخ صورست از تو جود و کرم / دست بذل تو گور و مرده درم
ای بهی طلعت بهار فشان / وی قوی طالع قوی فرمان
دست جود تو در شب دیجور / پایدارست تا بروز نشور
زانکه تا خلق را خبر باشد / شام بر دشمنت سحر باشد
اوست اکنون سلاله شاهی / دولت او را گزیده همراهی
زور و زر بهر شاه دارد سبیل / گل نباشد برنگ و بوی بخیل
عدل او در ولایت تیمار / چون نسیم سحر بفصل بهار
برگرفت از عطا و عدل محل / گفت و گوی از میان عمر و اجل
چشم دولت بدو شدست قریر / شاهی او را همیشه تقریر
منتهای بدی منی داند / برتری در فروتنی داند
نخوتش هر چه کم به نیرو تر / قدرتش هر چه بیش خوشخوتر
همه عدلش برای دین باشد / در امارت عمارت این باشد

یعنی [illegible]

[illegible]

۶۲۹

عطای دشمن تو بود سحر
آنکه خلق از عطا [illegible]
[illegible]

گردن گردنان بطوق سخاش   خود بود بسته بهر جود و عطاش
فلکی گرد نیک و بد میگرد   چون شدی قطب گرد خود میگرد
پدر سی کو چنین پسر دارد   جفت جان دیده پسر دارد
هر کجا آفتاب و ذر باشد   در و بام از نظاره پر باشد
در عزمش چون سنان کمر بندد   خون همی ریزد و همی خندد
گر گریزد ز زشت وا ز نیکو   بوی خلقش بگو بد انیک او
خلق او را ز بهر راحت دل   بنده گل شد چو بر دمید از گل
دلش از باغ انجهانی به   خلقش از آب زندگانی به
خلق او گوی از بی دل و دین   با درزد کاروان خلخ و چین
عزم و حزمش ازل فریب چو صدق   خلق و خلقش ابد شکیب چو صدق
آخر از برگ سوسن و گلزار   بینوا سکی بود نسیم بهار
تا چو خورشید هر دو عالم تافت   هر دو عالم بدر گهش بشتافت
صفت شرم در دو ابرو داشت   قوت شیر در دو بازو داشت
عقل او در سحرگه فضلا   آفتابیست در شب عقلا
گر به بیند جمال او را حور   از ریاض دل و حیاض جبور

له وقوله خلق او الخ غنج بروزن [illegible] نیست از زیرکستان و زبان [illegible] ۱۲ سنه وقوله عزم و حزمش ازل الخ ازل فریب صفت [illegible] دروزن وصدق [illegible] شیخ [illegible] شده و [illegible] غزنی ۶۲۸ حدیقه حکیم سنائی [illegible]

۶۳۱

ای چو خورشید آسمان بجمال
وی چو ماه چهارده بکمال
بنده چون عدل و ملک و شاه بنا
رخ زردی نداشت پیش شاه کشید
گر از بهر تو همی بندم
وز پی سوختن همی خندم
چون تو گیری بدستم ای بجوی
هم تو بندم بسان دستنبوی
عقل را در سرا نخانهٔ جان
در ره حکمت بیان و بنان
نیست از عشق کس چو من مستش
نیک بنگر که تا چو من هستش
فلکم میر صادقان داند
خردم پیک عاشقان خواند
شفعی درد عاشقان شعرم
زان چنین خوار مایه بی سعرم
راست چون نور برق شد ابر بلند
من همی گریم و تو خوش می خند
آن نه بینی میان جمع سحر
خنده گریم بسان شمع سحر
آرزوهاست در سر قلمم
که نه از لوح و دست روح کمم
از گل آبستن است خامهٔ من
زان همی گل خورد چو آبستن
از همه چیز تیره و روشن
بلکه آرزو چو آبستن
سایه باید ز گل چو دارمم
امن باید ز بد چو در حرمم
تا ز روز و شب توام قمر است
شب من روزه زهر من شکر است

[illegible] بکسر اول [illegible]

دارد از یاد کرد منت عار / امنت نیکوکن و فرامشکار
بذل او از نگیر مقصورست / لفظ او ار چنین کنم دورست
بوسه جای سر و کله پایش / مرجع آفتاب و مه رایش
خانهٔ اوست ثنانهٔ شاهی / خانهٔ مشتری بود ماهی
بندگانند شاه یزدان را / بندهٔ تر پادشاه گیهان را
جود او شکر را کند زنده / جاه او خلق را کند بنده
باد هر دم برای مقصودش / شکر بر سر جودش
یارب او را برای خوش نفسان / بقضا رای آرزو برسان
شاه را چشم از و شده روشن / رام او شد زمانهٔ توسن
اینچنین ایج و اینچنین تعظیم / برسد حکم او بهفت اقلیم
این بگفتم بر پناه جهان / باز گشتم بمدح شاه جهان

آنچه گفته شد در مدح دولتشاه پسر بهرامشاه

بنده در پیش شاه دین پرور / عقل در جل کشید و جان در سر
پیش شه تا مد ابجهان خورده / چون نسیم بهار سبزی خورده
پیش شه تا مدست عقل رهی / همچو باد شمال دست تهی

[illegible]

[illegible]

هست بر رای روشنش جاوید
همه پنهان چرخ چون خورشید

چرخ تمکین ده است پایش را
شرع تلقین کننده رایش را

کرده کلکش بجد حشمت و جد
صفحهٔ تیغ و صفحهٔ کاغذ

ملک را عزم و حزم او جوشن
راز چون روز پیش او روشن

راز چون آشکار نزدیکش
زان دل دوربین باریکش

چرخ را جود او گدای کند
بوم را فرّ او همای کند

کلک او نقشبند عدل و یقین
ملک او خانه دار معنی و دین

تیغ در دست پادشاه جهان
هم فلک رنگ و هم ملک فرمان

چون فلک صد هزار گوشه سرای
همچو در دور عالم او را جای

پیش عدلش میان خلق جهان
ظلم گشته ست عدل نوشروان

چون علی هم شجاع و هم عالم
نه چو حجاج باغی و ظالم

رای او چون شهاب ثاقب دان
روی او تختهٔ مناقب دان

منظر و مخبرش لطیف و بدیع
صورت و سیرتش ظریف و رفیع

هر شهی کو ز جاه بر راه است
بندهٔ خاک درگه شاه است

ملک او پای بند دشمن اوست
کلک او دستیار باطن اوست

حزم ۳۳ [illegible] ساکن و میم در آخر استواری و استوار کردن کار بر سوز و هوشیاری و آگاهی در کار و فراهم آوردن کار خویش را ۱۲ منتخب اللغات

ملک او [illegible]

دستیار بتحتانی در اصل [illegible] کمک یار مدد و معاون ۱۲

قوله دختر طبع بنده الخ کابین بر وزن لاچین مهر زنان را گویند و آن [illegible] باشد که در هنگام عقد [illegible] بجلوه کردن زنان مقرر کنند ۱۲ برهان قاطع

همه را شب ز روز حامل و من
در شب او هم از شب آبستن

عمر گشته بخیره باد مرا
تا چه آید ز بامداد مرا

بنده بی طمع منم دانی
پس چرا از برم همی رانی

دختر طبع بنده هست چو دین
هم سبکروح و هم گران کابین

گرچه از عقل دیده پرهوشم
پیش چشم تو حلقه در گوشم

همچو عنقاستاد در زی اثری جا
نه پسندم گره و هم سینه ماه

نام او گر کند بکام گذر
راست چون گل شود دهان پر زر

بر درش گر کسی مقام کند
عقل کلی برو سلام کند

دل آن جان که مدح او گوید
جان آن دل گل بقا بوید

همچو گل چون ز جودش آری نام
ریزه زر شود سخن در کام

همچو هدهد کنم زمین بر بوس
تا مرا مرغ گیرد از سالوس

دوست گل را نه رایگان دارد
کو زر و سیم در دهان دارد

همچو گل تازه روی خوشبویست
پشت و رویش همین همه رویست

از پی عدل شاه شاخ چمن
گل عمامه است و چرخ پیراهن

از پی ملک چرخ در تدبیر
ماه حکمت و آفتاب ضمیر

۵۵ قوله همچو عنقا ستاد در زی [illegible] الخ [illegible]

[illegible]

ای او همچو دین جهان آرای
وهم او همچو مه فلک پیمای

برکشنده و فگندگانست او
کارفرمای بندگانست او

تن او چون قمر فلک پیمای
جانش چون مشتری همایون رای

از پی گفت و کرد دون ظریف
گوش و چشمش شده ز عقل شریف

چشم شد کور چون خرد نگریست
کلک خندید چون قلم بگریست

هر که یکدم نشست بر خوانش
عقل برخاست از پی جانش

دون گر او را زبان گرفت بوان
تیغ سلطان برو بگرید خون

تیغ او بر عدو چنین گرمست
بروی از فضل شاه او چه کمست

از شمر آب هر کسی ببرد
چون بدریا رسید کس نخورد

تا بجویست اگرچه خاین نیست
زا بجوی آب جوی امین نیست

چون بدریا رسد ز جوی و ز دشت
مانع هم گرد او نیارد گشت

که غریب ار چه ذو فنون باشد
هم بدست جهان زبون باشد

تا ترا چرخ شاه غزنین خواند
هیچ غزنیچه غریب نماند

خشک و زار اکشت زار بود
هر کجا غول غوله زار بود

اهل غزنین کنون بر آسوده اند
از زیانی که بود بر سوده اند

سه غوله با اول مضموم معنی غول کک انبار غله است اینجا بمعنی ثانی است ۱۲ لط

یعنی کور چشم شد خرد ۱۲ لط

قوله هر که یکدم الخ یعنی جبان که از عقل مستفیض است و [illegible] جلوس بر خوان او [illegible] بهم رسانید که عقل [illegible] او [illegible] شده ۱۲ [illegible] قلم [illegible]

قوله از شمر آب هر کسی ببرد الخ یعنی [illegible] و زمین پست که آب [illegible] جمع شود هر کسی [illegible] چون آب بدریا رسید [illegible]

آب جوی از آب جوی [illegible] اگرچه خاین [illegible] قدرت تصرف بر آن آب [illegible] تا آب در جویست [illegible]

قوله چون [illegible] که [illegible] غریب هر چند ذو فنون باشد هم بدست زمانه زبون است

پس خلاصهٔ مقصود این چهار بیت آن باشد که دون از زمانه او را زبون گرفته است از قبیل [illegible] که هر کس از تفرقه اوقات درست و از ظالمان [illegible] چون بدریا رسید [illegible] در ظل حمایت تیغ شاه و در کرم [illegible] ایمن آن غزنیچه [illegible] نگشته ۱۲

همه چشمش بروی محرومان　　همه گوشش بسوی مظلومان
شاه با گرز نشاط صید کند　　عزم او پای گور قید کند
دشمنش دل نهاده بر کم دل　　بی بهار رایگان خورد غم دل
صورت شمس را کمین سازد　　زآسمان عدو زمین سازد
آن کسانی که در سرای خسان　　مانده بودند بی سر و سامان
ذلت و غربت و مهانت چرخ　　میکشیدند از خیانت چرخ
چون بدین بارگاه پیوستند　　از غریبی و غبن و غم رستند
بخت از بهر قدر خرمن برخ　　برگریبان روز دامن چرخ
شب اگرچه ستمند بود　　از پی روز پای بند بود
خسرو شرق شاه بهرام است　　که بدو تن مملکت رام است
صبح ملکش چو بر دمید از شرق　　جز ثبات و بقا ندید از شرق
در رخ خسرو خردمندان　　خنده کرد بی لب و دندان
ماه نو بود روی فرخ او　　خنده زد زان سپهر بر رخ او
صبح و مه زان سبب فزاینده است　　ملک او زین دو روی پاینده است
نه که چون آفتاب رخشانست　　لعل آتش چو مه درافشانست

۱۲ قوله دشمنش دل نهاده الخ
کم بالفتح نقیض بیش
باشد [illegible]
گذاشتن [illegible]
[illegible] حدیقه حکیم سنائی

رای

ـسے نماید ز گرز کوه گداز وز خدنگ چو مرگ جان پرداز
گرزها ابرهای مرجان تخم نیزه‌ها اژدهای آتش دم
اوست چون کوه پر ز زر عیار مایه ابر خیزد از کهسار
اشهب اندر میان میدان تاز از سر دشمنان تو چوگان ساز
برگسسته طویله‌ها بگزاف بر دریده منطقه‌های مصاف
ملک بر خود به تیغ کردی راست خه بنامیزد اینت دل که تراست
نتوان گفت دلت دریاست خلق را امنت و ملجاییست
مشتری تا که پیش تخت آید التماس ترا همی باید
ماه جاه از ثنای ملک تو برد زحل این حل و عقد بر تو شمرد
آنچنان آمدی ز راه و سفر که ز معراج روح پیغمبر
دست در مغز مرکز سفلی پای بر فرق عالم علوی
تا گذشته از آن طریق نفس طاعتش گذشت ازان هوس
سپر آسمان بران خندد کش چو رزم تو کمر بندد
زار زار از فلک فرو ریزد تا دگر از درت چه برخیزد
بختم امروز رهنمای آمد که پناه تو ام بجای آمد

[illegible]

[illegible]

۶۲۳

اینت بکسر اول و سکون ثانی و نون و فوقانی و معنی
خه بفتح و ... کلمه
تحسین است
ساطع

له
هر که از بهر شاه رنج کشید — رنج او سوی خانهٔ گنج کشید
پس نه چون آفتاب شاه آثار — در افق کی شود سلیمان وار
شاه کو تاج پر گهر جوید — گوهر تیغ را بخون شوید
بر در قصر شاه دین پرور — از پی ننگ نام و کسب هنر
تیغ داران چو نیزه و چو سنان — همه برجسته و ببسته میان
جان فدی کرده پیش شاه همه — گرچه بیگانه خویش شاه همه
کی نماید برِ نوک سنان — سایهٔ دوک و دوکدان زنان
خصم را از سنان گردون سوز — بنموده ستاره اندر روز
دست شه راد و بی بسیج بود — کابر بی آب و آتش ایچ بود
دست و تیغش بدشمن آتش داد — کابر بر ابر سود و آتش زاد
دست او آتشی ست گوهر بار — رای او همچو بحر گوهر دار
آتش انگیخت در دل دشمن — دست آن گرز گیر قلعه شکن
درگه او پناه را شاید — تاج او تخت ماه را شاید
گر بروز مصاف کین باشد — آسمان زیر او زمین باشد
دست و تیغش زد آتش اندر گبر — برق زاید چو ساید ابر بر ابر

له قوله هر که از بهر شاه تا بیت دوم درین دو بیت تعقید واقع شده حاصل معنی آنکه هر که از برای شاه رنج کشیده گنج یافت [illegible] ۶۳ [illegible] سوی خانهٔ [illegible] آفتاب [illegible] شاه [illegible] سلیمان وار [illegible] در افق [illegible]

نه فگندند در مغاک اورا		نه کلاه آمد آن هلاک اورا
چاه دانست جمله آن اخوان		نه همه چاه یوسف آمد آن
مال مارست چون گدای ره		چاه جاه ست چون خدای ره
نه زلیخا ز چهرهٔ نیکوش		بغلامی خرید و شد هندوش
پیرزن را بسوی دیدهٔ او		خواجه آمد درم خریدهٔ او
نه عزیزش چو وقت جاه آمد		بنده پنداشت پادشاه آمد
این عطا چیست کار کارگشای		وین شرف چیست لطف بار خدای
نه پیمبر چو رخ به یثرب داد		لشکر آورد و مکه را بگشاد
لطف حق گر بخاک پیوندد		آدم آنجا رود کمر بندد
سر آتش چو بادسار شود		آب ابلیس خاکسار شود
نه چو ره رفتنش نیاز آمد		منهزم رفت و شاه باز آمد
بی زیان بازگشت سوی مکان		خور ز سیر آفتاب را چه زیان
سوی همشهریانش از زن و مرد		تا عزیزش نکرد و جلوه نکرد
آسمان از سفر نمود جلال		قمر اندر سفر گرفت کمال
آب گیرو زناه اگر خواهد		کابروی فرشتگان کاهد

[illegible]

[illegible]

۶۳۹

[illegible] یعنی خداوند [illegible] یعنی خداوندی [illegible]

مدحت من بهشت را ماند
حور و زیب و سرشت را ماند

شاخ طوبی ست از همه رنگی
شهر عیسی ست از همه سوئی

ای سنائی بگرد رضوان پوی
در آن از ثنای سلطان جوی

شاه بهرامشاه مسعود آن
که بحق اوست پادشاه جهان

ای سنائی بگم سنائی گیر
با ثنای شه آشنائی گیر

کانکه گوید بمدح او سخنی
چون صدف پر گهر کند دهنی

فی بدایة دولته

مثل ابتدای دولت شاه
هست چون یوسف برادر و چاه

بود اول تمام رنج و غم خوردن
عاقبت گنج بود و برخوردن

آن فگندن بچاه بهر الم
وان بها کردنش بهژده درم

قیمتش هژده قلب با کم و بیش
واو ز هژده هزار عالم بیش

هر درم زو چو عالمی آراست
بود هژده هزار عالم راست

گرچه ز اخوان هوان رسید او را
کار محنت بجان رسید او را

آخر الامر عالم و شه شد
بر سپهر شرف خور و مه شد

گرچه بودند شاه و مهتر او
نه گدایان شدند بر در او

[illegible]

ک قرار گرفت بود ندا باشارت آیه فلما دخلوا علیه قالوا یا ایها العزیز مسنا واهلنا الضر وجئنا ببضاعة مزجاة فاوف لنا الکیل وتصدق علینا ان الله یجزی المتصدقین کی مسعود از اوان دولت بر سبیل سوال در سورهٔ یوسف در سیپارهٔ وما ابری نفسی واقع شده پس آن هنگام که آمدند برادران یوسف بوی گفتند ای عزیز [illegible]

گر چو شب رفت چون نهار آید   ور چو دی رفت چون بهار آید
تا سوی شهر خویش باز نشد   دیده ملک و دینش باز نشد
شاه با رافت آشنا باشد   متهور چه پادشا باشد
متهور تباه دارد ملک   وز تهور سیاه دارد ملک
ور تهور کسی فلاح ندید   روی آرامش و صلاح ندید
کشوری را دو پادشا فره است   ور یکی تن یکی دل از دوست
یک جهان پشه را کشد بر جای   روزگار از دو پیل پهلو سای
یک جهان بوم را شهابی بس   چرخ را خسرو آفتابی بس
خاک یابی زبانی تا زانو   خانه را که دوست کدبانو
مثل خانه هست خود گفته   بدو کدبانوست ناخفته
گرت باید شکسته سر ز زمین   بیکی هره بر دو کره نشین
پیش او خصم را سراب شمر   یا چو سیماب و آفتاب شمر
هر سر از وی که تاج خواه آمد   همچو شمع آتشین کلاه آمد
لعل کان انه سنگ لین بازند   مرد دنیا نه مرد دین وارند
نیک اند زمانه ناخوش و خوش   تا قد بید و عود دان آتش

[illegible]

بیخ شاخی که لطف حق پرورد — کی ز دور زمانه گیرد گرد
بلبلی را که حق کرد عزیز — قفس پیش دشمنش پر تیز
نه فریدون گاو پرورده — کرد شیر گرسنه را برده
نه بکاوه وسعی یکدو کیا — بستد از بیوراسپ ملک نیا
بد بهب مصلحت خسرو — خویشی کهنه را بدولت نو
نه سکندر پی معاد ارا — کشت دارای ابن دارا را
کس مبیناد تا برستاخیز — آنچه شیرویه کرد با پرویز
عز و شاهی بخصم خویش نماند — هر که دشمن عزیز بر خود خواند
ملک میراثیان انمانده است — ملک شمشیر ملک پاینده است
از شهان مرد راست در عالم — ملک میراث و ملک تیغ بهم
چونکه سلطان عادل اعظم — ملک و دین را بکرد باهم ضم
کرد از آن نیزه زبان باریک — دیده عمر دشمنان تاریک
گر فرستد بروم نامه خویش — تو نه بینی بروم یک بدکیش
روی بخشش از آن بگریان کرد — تا عدو را غذی گریبان کرد
آمده سوی شهر واز مردیش — بوده داد و دهش ره آوردیش

چاکرش ارسلان و بک باشد
ورنه بر در گهش چو سگ باشد

کینش از شاه چین کند آهنگ
اهل چین را اندانی از سترنگ

ملکتش بهر عقل و دین باشد
هر که حق پرور و چنین باشد

ای شهنشه ز روی استحقاق
از پی ملکت همه آفاق

چون تو کسے را همی نشاند چرخ
تا بدانی که نیک داند چرخ

بر سرش تاج شاه و افسر ملک
زانکه داند که کیست در خور ملک

داد مر دیش چتر و ملک و نگین
از تو رسم نکو نگردست این

چون گرفت او به تیغ ملک چو خور
بخت گفتش ز تخت خود بر خور

از پی عدل و فضل شاهانه
گور با شیر گشت همخانه

بال شاهین چو چال م [illegible]
کنج شک خالی آمد از گنجشک

ملک و ظل چتر او [illegible]
گرد خوش چار دست و پای آر

عدل او زد با جهان بالست
ظلم از و رفته در شکنج عقابت

تخت چون [illegible]
بخت ربی و ربک الله گفت

چون بدید ابهت جوانمردیش
لطف آمد پذیره مردیش

هفت و پنج و چهار زاکر آسا
باهمه حرفند زاول باشش

این دعا بخوانند
وقت رویت هلال
اللهم [illegible] علینا
و السلام [illegible]

او بداند که شمع ملت کیست او شناسد که اصل دولت چیست
شیطان را شناسد از سلطان غیث را باز داند از طوفان
پیش ازین گرچه مرد پرور بود نام بهرام نحس اصغر بود
شه چو همنام گشت با بهرام سعد اکبر نهاد چرخش نام
پیر گهر زان جمال چون خورشید دامن بخت و آستین امید
عالم پیر نوجوان گشته دین و دولت بدو عیان گشته
هر که دریا ز کف غبار کند ماهی از تابه کی شکار کند
ملک بگذاشت از خداوندی جان نگهداشت از خردمندی
جان نگهداشتن ز ملک به است دُر دریا ز چوب فلک به است
بهم آورد وصل وا زیکبار ملک میراث و تیغ حیدروار
آرزو بود ملک را اهل و داد آرزو در کنار ملک نهاد
دین و ملک او بهم فراز آورد جامه شرع را طراز آورد
دین تحمل که مشته تحمل کرد خاک را مال و آب را گل کرد
چو مه در محاق با اعزاز شاه رفت و شهنشه آمد باز
ملک او ملک و هم چنین باشد من چو فالی زدم چنین باشد

شیطان: ابلیس [illegible]
غیث: باران [illegible]
۹۳
[illegible]

از دو یک تیر بجز دو باشد در نیام دو تیغ بد باشد
هست شمشیر منفرد چون شیر شیر و شمشیر هیبت شاه دلیر
پادشه ملک و دین عقیم بود مادر ملک ازان عقیم بود
بیشتر زین بکش عنان فساد که چنین سست ملک را بنیاد
شه چو بر تخت ملک خویش نشست دست و پای ظلم را بشکست
ملک با پادشاه فرخ رای میکشد این شرف درپای
قدح مهر شاه بر کف او لشکر فتح و نصر در صف او
زین قبل نوش میکند شب و روز شربت مهر شاه دین افروز
شکر او شکر این اهل زمین غرف او ظرف حسن حور العین
فتنه و ظلم را کند در خواب ملک آباد را چه هست خراب
فتنه در خواب شد ز صولت او عدل بیدار شد ز دولت او
عدل او جانفزا و غمکاه است فضل او همچو عمر جان خواه است
فرخا و ز نور طلعت اوست فخر و عار قضا ز خلعت اوست
کند املا برای جان وقتش لعبت دیده بسخت نقشش
در سخن لفظ او چو سحر حلال در جهان جود او چو عذب زلال

[illegible] ۵۴۶ [illegible]
لعبت بر لعبت دیده
در صورت معنی چنین
[illegible] لعبت دیده
[illegible] سخن [illegible] را
برای [illegible] جان و تن
املا میکنند ۱۲

قال المولوی المعنوی ای بسا امساک کز انفاق به مال حق را جز بامر حق مده [illegible]

همه اطفال چرخ را مادام   چون دو حرفست از میانه نام
لاجرم زین سه زین و بخشش و جاه   چون سه حرفست بر دو عالم شاه
جود دینار و بخل دین دارد   بر دو گیتی شرف بدین دارد
یعنی تبیین الف و باء
در وفا و سخا بجان و بمال   نه فزایش کند دلش نه زوال
تا بهشت ست خلق او انباز   زان نترسد همی ز مرگ و نیاز
کف او چون به بخشش آرد رای   تو جهان بخش بر جهان بخشای
گفته در بذل از پی بذلش   ضاعف الله ملکه عدلش
مشرک آن روی خوب دیده با   گفت پس لا اله الا الله
بجهان داده زر کانی را   صدقه جان و زندگانی را
آسیا گر ز خلق او بوید   در زمان ز آس کیمیا روید
تا که بزند مر ورا یزدان   خصم چون آسیاست سرگردان
هست خصمش ز بیم او مدهوش   آسیاوار با فغان و خروش
هست خالی ز نقص عیب و فضول   ملک محمود و خاندان رسول
این چو کعبه بتان برون انداخت   آن ز بت سومنات را پرداخت
کعبه و سومنات چون افلاک   شد ز محمود و از محمد پاک

[illegible]

هست خواهنده خواه بخشش شاه
نه چو شاهان عصر خواسته خواه

میر کز ظلم و حرص دارد تیر
خوان مر او را تو باز و مور زیر

جود و عدلی که در شه خوش خوست
بازوی ملک را قوی نیروست

ز امن او زیر پردهٔ تسکین
محتلم گشته فتنهٔ عنین

الف عدل او ز راه صواب
الف داده میان آتش و آب

عدل او در سرای نفس و نفس
آفت جغد و کرکس آمد و بس

که چو آمد همای شاه پدید
جغد غزنین بروم و چین برسید

عرصهٔ خلد شد گل از دادش
نافهٔ مشک شد دل از یادش

از پی عدل چون بخشم آید
دلش اندر میان چشم آید

کش از عدل شاه شاه تبار
گرگ با میش و ستگانی خوار

خلق او مایهٔ ظریفانست
عدل او دایهٔ ضعیفانست

رد برگشت همچو معصومان
عدل او برد دعای مظلومان

ابر ملکی که عدل بار شود
تیر ماه جهان بهار شود

کشوری را که عدل عام ندید
بوم در بومش ایچ بام ندید

شرع را دستیاری و داد است
ملک را پایداری و داد است

[illegible]

عداوت [illegible]
قوله رد برگشت [illegible]
یعنی چنانچه معصومان
که ظلم از ایشان بوقوع
نمی آید و راه ظلم را بر افکنده اند
عدل او برد دعای مظلومان
را برافکنده یعنی ظلمی بوقوع
نمی آید که دعای مظلومان
[illegible] ۱۲۵
قوله ابر ملکی [illegible]
عبارت از جود و بخشش [illegible]
[illegible] ۱۲۵

پیش رایش گران و پست خلد   پیش حکمش تهی و پست حذر
میوهٔ شاخ جود او هموار   همه جا رسیده طوبی وار
زاید از خلق او چو گل ز نسیم   دشت چون چشم نرگس از زر و سیم
هر کجا خلق شاه ما باشد   باد مشک خطا خطا باشد
چون بقای بهشت پاینده است   همتش هم چنو فزاینده است
هر که درگاه او پناه گرفت   دست بر چرخ کرد و ماه گرفت
نسبت از وی گرفت خلد و خلود   خلد گشت از وجود او موجود
جان و جن ظلمتست با حالش   رمل و نمل اندکست با مالش
سر باید ز دشمنان در رزم   تاج بخشد بدوستان در بزم
بندیده ز دست او و کمند   نه زر او نه جان دشمن بند
مال در جود چون سحاب دهد   شوره را همچو گلبن آب دهد
نیست اندر سفر ببحر و ببر   چون دل و جیبش ایچ پای آور
گنج را چشم زخم شد بر کش   ظلم را گوشمال شد عدلش
عاملی عیسی از وی آموزد   عدل او چشم ظلم بر دوزد
نیست با جودش از پی مقدار   سیم بازار گر در ابازار

ك قوله
نسبت از وی الخ تقدیم [illegible]
بر معنی حصر [illegible] یعنی نسبت
از وی گرفتن خلد و خلود و
موجود گشتن خلد از وجود او
باعتبار حقیقت [illegible]
و مراد از وجود وجود علمی [illegible]
[illegible]

۱۰

عدل این شه چو رفت در خفت جنگ تیغ را سبز جامه کرد از زنگ
از شرف یافت چون حیوان چوب منبر ز خطبهٔ او جان
گشت و یوز سفتنبه را از تاب گوهر چتر او بجای شهاب
چون ز فتراک برگشاد کمند دشمنش ماند از فزع در بند
از پی کسب بخشش و جاهش بوسه آلود چرخ شد راهش
مالکان را ز بهر جاه و فرش بوسه جای شدست رهگذرش
شد ز بوسهٔ شهان بدر تمثال خاک درگاه او هلال هلال
ابر و دریا غلام کف و پند در وفاقش همیشه راست پی آمد
کان و دریا برش بود درویش بخشش او ز بهر دو باشد بیش
از پی رفعت جلال و کمال وز پی زینت جلال و جمال
بوسه چین آفتاب در ره او خاک روب آسمان ز درگه او
وز پی زینت قبول و ردش دور سپهر درند نیک و بدش
چون شود ملک یابی سرگند او چون بخفتد زمانه برگسند او
سعی او باز و دلیرانست سهم او یوز بند شیرانست
در خطا زیر بند و زود گذار در عطا سخت مهر و سست مهار

[illegible]

۹۴۶

یوزبند بضم
بای فارسی و سکون
ثانی مجهول و زا
یوز دبزای فارسی

[illegible]

دولت از داد هیچ نشکیبد
گر شکیبد فناش بفریبد
شه که انصاف ازو جدا باشد
دد بود دد نه پادشا باشد
عدل شه پاسبان ملکت اوست
بذل او قهرمان دولت اوست
عدل بی بذل شاخ بی ثمرست
بذل بی عدل پای‌ها تبرست
بر زبانی که ذکر شاه بود
میوهٔ ملک را چو ماه بود
از بهای شه همایون پی
خاک غزنین شدست روضهٔ جی
شد جهان تا شد او جهانبانش
چون نهانخانهٔ دل و جانش
در نهانخانهٔ روان و دلش
از پی فر کل و زیب کلش
لوح محفوظ را مکان شد این
بیت معمور را نشان شد این
هست شاه از برای مستان را
دل فراخان و تنگدستان را
چون ازو عدل و منعمی نبود
خود نه سلطان که آدمی نبود
عدل وقتی که شمع افروزد
گرگ را گوسفندی آموزد
باز وقتی که جور زور کند
سینهٔ شیر گور گور کند
ایزد از بنده راستی درخواست
دولت راست رستگاران راست
پادشاهی که راست رو نبود
زرع باشد ولی درو نبود

۱ قوله عدل شه پاسبان ملکت بضم اول و سکون ثانی و [illegible] پادشاهی

۲ قهرمان [illegible] کارفرما و وکیل و نگاه دارنده این لفظ در اصل فارسیست صاحب قاموس ذکر نکرده و در نهایه آورده است منتخب اللغات

۲ قوله از بهای بفتح اول یعنی خوبی و زیبائی باشد منتخب اللغات ۶۴۸

[illegible]

بتوان رو ز پشت انجم پیر / که بتنگ زو برد همه تشویر
گرچه کشتی ز اسپ دارد سر / اسپ شه کشتی است هامون بر
کشتی از آب ساخته سفرش / اسپ شه کشتی است دریاکش
سوی پست از فراز همچو قدر / سوی بالا ز پست همچو شرر
سم او همچو هم گیتی دار / کوه را با زمین کند هموار
پای او دست مرگ را ماند / که کسی زو گریخت نتواند
دست و پایش چو صبح گوشتابار / بدمد گاه روز وقت بهار
گویی زن باد پای آهن سم / از سران سر بپای و دم
دارد از دیده مهره بازی خو / چشم بد دور از آن دو چشم نکو
گر بگیرد بقصد هاے بود / پاره او بدست و پای بود
کم نبود از مبارزی در جوش / که سپر پشت بود و خنجر گوش
گاه تنگ از جهان بر آرد گرد / بر ز زر جعفری کند ناورد
سرش از قبله هوا دلشاد / دمش از قبله زمین آزاد
تخت ملکت و مسند شاهی / کوه ازو پر بشیره ماهی
پشت هامون کند چو روی هدف / روی گردون کند چو پشت کشف

[illegible]

زر جعفری زری بود که طلا را خالص کردند و سکه زدند و بجعفر منسوب شد
ناورد بفتح نون و سکون واو و دال بی نقطه یعنی جنگ و جدال و پیکار و نبرد
[illegible] برهان

ناخنش مسکن صبیح و دمیم | خاطرش نافت لئیم و کریم

همه عزم او مستند رای | باعث عزم او شتید جای

شنوا گر وه گوش حذر اصم | از صلیل و صریر تیغ و قلم

همه عالم ورا شده بنده | مرده گر بود ز جود او زنده

گلبن عقل شاه در تدبیر | چون شگوفه است در جوانی پیر

آفتاب از جمال او خجلست | زردی رخ گوای در دو لست

خود ندیدند بر سر گاهی | سال هیوگان چنو شاهی

سر دندانش را چو شد خندان | بنده شد دهرش از بن دندان

ملک بر روی خطبهٔ شهزاد | ظلم را سه طلاق باین داد

اینت دولت که دولتش دارد | که همی خدمتش بنگذارد

حبذا آن جمال دهر آرای | مرحبا آن سپهر قلعه گشای

خاصه وقتی که در مصاف بود | پای او بر دماغ قاف بود

مرکبش هیبت فلک دارد | که برا عداش خاک می بارد

زیر ران تیغ دست خنجر کوش | اشپهی تیز سیر پیکان گوش

دشمن و دوست را چو نحس و چو سعد | سینه و شانه اش چو برق و چو رعد

ه صلیل آواز بریدن شمشیر و آواز بجام صریر آواز قلم ۱۲ لط

شیهه

بتوان

حدیقه حکیم سنائی [illegible] ۲۵

ناخنش مسکن [illegible] صبیح [illegible] [illegible] و سکون تحتانی [illegible] بمعنی [illegible] [illegible] [illegible]

بهر همنامی شه خوش نام سرخ رویست بر فلک بهرام
از پی ملک و شرع بسته کمر پیش علم علی و عدل عمر
از پی دوستان نگاه جدال چون شود پشت و دشمنش چو دوال
عزم او تیغ ملک اظفرست حزم او تیر ملک اسپرست
سست پایی ز نهیب او جیحون نرم گردن ز حکم او گردون
بکند گر بخواهد از یک مشت شکم خصم طبل مهره پشت
برگ سازنده از دو دست چو میغ مرگ سوزنده از زبان چو تیغ
روح تازه شود ز دیدارش مرده زنده شود ز گفتارش
مهدی وقت و عیسی حالست روز و شب در جدال و محالست
رایتش را گرفت بخت بچنگ همچو در دست ماه هفتورنگ
بهر بازوش از خط تقدیس ظفر و فتح گشته حرز نویس
سیرت انبیاست سیرت او حبذا سیرت و سریرت او
سیرت او روان صورت چین سطوت او ستون خیمهٔ دین
من چگویم که خود در احکامش دولت از چرخ داده پیغامش
که چو تو خسروی ز بهر سریر کم نشاند قضای حکم قدیر

[illegible]

۶۵۳ [illegible] کرمان [illegible] اقلیم سیوم [illegible]

سیرت [illegible] سریرت یعنی [illegible] پنهان کرده شود [illegible]

بکند وقت حمله اندیشه | سایهٔ او همی برد پیشه
مانده از چابکیش در دوران | کاربندان آسمان حیران
سوی پستی رسنده همچو رمال | سوی بالا دونده همچو خیال
سوی آن بحر موج کشتی رو | سفر راه کهکشان بدو جو
من ورو دیده ام که از پی سود | تا ابد همچنین نخواهد بود
اینچنین مرکبی چو چرخ انگار | که بر ویست شهریار سوار

فی خصاله و فضیلته

عرش اگر بارگاه را زیبد | شاه بهرامشاه را زیبد
شه به ثبت حقیقت اعجاز | نه زروی گزاف و راه مجاز
هست چرخ ارچه پیش دوران نیست | هست قطب ارچه تنگ میدان نیست
هست ازین روی سال و ماه مقیم | نه ز رای سخیف و طبع سقیم
روز و شب با نماز و با روزه | پاسبانان بام فیروزه
تا شود همچو عدل جاه ملک | کمر کوه چون کلاه ملک
اجل از نام اوست مرگ طلب | خرد از علم اوست برگ طلب
عدو ز نام اوست هر که نهشت | هشته بهرامشاه و هشت بهشت

بهر

له وزد سوی پستی رسنده الخ رمال بکسر رای بی نقطه و فتح میم جمع رمل است که بفتحتین یعنی باران اندک و اندک باران شدن سال یعنی [illegible]

[illegible] سخیف [illegible] سبک [illegible] منتخب اللغات

گر بخواهد به تیغ موی وار
خشک روی کند ز دریا بار

برکشد دست شاه دین پرور
ناخن پای دشمن از رگ سر

برکشد عکس تیغ سینه درش
دلق کیمخت کرگدن ز سرش

خنجرش هست وی ملک افروز
بیلکش رای سوز و ایلک دوز

سایهٔ تیغ شاه بر چیپال
هست پیوسته مهترین اهوال

آتش جان دشمن آن تیغست
راست گویی که مرگ را میغست

گویی اهل وجود و اهل عدم
هست در تیغ شاه هر دو بهم

عدد کشتگان تیغ ملک
ذرهٔ تیغ با ستیغ ملک

ذرهٔ تیغ شاه با صولت
عدد خلق گشت در خلقت

صفت گرزش ار کنند ادا
کوه را دم فرو شود ز صدا

از سنانش آنکه جنگ آرای کند
همه تن پر دهان چو نای کند

چون بخصمش بپای آمد ازو
دم فرو رفت و بر نیامد ازو

جانش از پیش تیغ او گذرد
همچو زنگی در آینه نگرد

هیئت تیر و گرز او در جنگ
چون کند سوی دشمنان آهنگ

دست و تیغش قضا شمار و قدر
تیر و رمحش میان شمس و قمر

عرش و کرسی که هست از اندازه اش | روز روزی شکست از آوازه اش
گرز او را جهان خمیده کشد | راتبش را فلک بدیده کشد
پسخ چون دید ها زدی چیرش | رخت بر گاو بر نهد شیرش
شه چو شد بر شکار شیران چیر | شیر گردون شود ز شیری سیر
اخترانی که حال گردانند | تیغ او را اجل کیا دانند
گه بخندد بدست شاه درون | گاه بر دشمنان بگرید خون
از تف بیلک شه کشور | شاه مرغان بیفگند شهپر
ور سر گرز او زمین سپرد | جوشن ماهی ثری بدرد
نیزه را شاه اگر بجنباند | مرگ آسوده را برنجاند
هر که او خصم شهریار بود | مور گردد اگرچه مار بود
بر گرد گر بخواهد او بسنان | آسمان را طبق طبق آسان
تیغ همنام او چو کین توزد | کین گزاری ز تیغش آموزد
خنجر او چو قاف کاف شود | قاف از آن بوی نافه ناف شود
تیغ او بر عدوست رستاخیز | شیر شمشیر او بدید و گریز
ز ابر شمشیر ملک بارنده | چمن ملک را نگارنده

سه بیلک [illegible] از اول پیکان که [illegible] یا از اول مفتوح [illegible] شاه [illegible]

سه یعنی بهرام فلک ۱۲

[illegible]

ل قوله عرش و کرسی الخ روز که در مصرع ثانی واقع شده متعلق بلفظ اندازه است که در مصرع اول است یعنی زمان عبارت از مقدار حرکت فلک اعظم است که کنایه از عرش [illegible]

[illegible] ۶۵ [illegible]

[illegible] باشد یعنی [illegible] باشد که عرش و کرسی کنایت است روز از اندازه او یعنی مقدار حرکت او و روزی از آوازه او [illegible] مصرع و در علو شان و تربت [illegible] دولت [illegible]

گر بخواهد

[illegible]

جور چون دور چرخ دم در دم / کار چون زلف یار خم در خم
مردشان پیش مرگ نقش انگیز / اسپ شان جامه کوب زنگ آمیز
همه رنگ نوا و جامه برگ / همه نقش و نگار خانهٔ مرگ
از دل هندوان سیده حیات / ترک ترکان شمرده در رکات
خصلت زشت زنگی در شان / حس غماز یار بر همه شان
رحمتی بوده آب و گل همه را / رحمتی گشته جان و دل همه را
بر سر تیغ او ز عشق علم / جان شان بوسه زن رود چو قلم
گرچه چون کوه سنگ تن بودند / پیش او آهنین کفن بودند
گردنا گه ز رفتن تاج و کلاه / شاه بهرام شاه رزمگاه
غنچه را آب بخت بر آتش / زان ره آموز ابر درپاشش
بر دل از تیغ و هیبت شه شان / کمر کوه شد کمرگه شان
شود ار دست بر نهد بکمان / چرخ زان نیم چرخ او حیران
دشمنانش بروز کین و نبرد / چون زن مستحاضه گردد مرد
از همه اورمزد و گیو اند / جمله حیران چو نقش ایوانند
عزم شه کامران چو گردون بود / دشمنش پی شیر چو هامون بود

[illegible]

گردد و چون حیض ازو جاری باشد ۱۲

هیبت او مانند زن مستحاضه

روز کین و نبرد از ترس و

[illegible]

قوله از همه اورمزد الخ اورمزد نام اول هر ماه شمسی و نام فرشته که بر آن موکل است و نیز مشتری را گویند ۱۲ انجو

[illegible]

گرز او تا بدید بر هامون / مهره باش ست گردون گردون
نکند قصد هیچ خصم زبون / که ز مردار کس نریزد خون
خصمش از بیم او گه پیکار / نقش روی سپر کند زنهار
این بود چاره اش گه زلزال / که ز هیبت زبانش گردد لال
هر که بر یاد او ننوشد می / خنجرش خنجری کند بر وی
خصمش ار دم زند ز پیکانش / ره نماید زه گریبانش
مرکبش چون جز از پی حق نیست / اشهب او هم ست ابلق نیست
دیدهٔ دل درو نکو نرسد / سایهٔ او هم اندرو نرسد
روز جولان چو در دل آرد رای / سر قارون کند چو دست از پای
چون تگ اشهبش بتاز آید / عرب اندر عجم فراز آید
زانکه باد دبور ریگ تگ اوست / دیو و آتش ز رشک ریگ تگ اوست
زخم گرزش نمود در یکدم / کشته و گور کنده هر دو بهم
آنکه با تیغهای هندنژاد / همه را همچو طبع خویش گشاد
روم و چین را چو وقت آن آید / چون دل و دست نیز بگشاید
کوه پوری ز بس که در غم بود / ز آهست ماتم سرای آدم بود

روز جولان چون بخاطر آرد سر قارون را مانند دست از پای بکند یعنی چنانچه کندن سر [illegible] او پا [illegible] دست بیکند

۶۵۶

[illegible]

[illegible]

اندرو نیزه نیزه برد آن روز | تیر پروین ربای جوزا دوز
سپهان را بخنجر جوشن | کرده چون لعل مهره گردن
جنگ گبران بزیر درع چو آب | چون کبوتر طپیده در مضراب
هر چه از جان دشمنش کاید | همه ویران بدشت بفزاید
تربت غمزه تا بنا افتاد | اینچنین شاه را انداز و یاد
پای رایان بتیغ کرده قلم | نیزه را شیر کرده شیر علم
تشنه جانان ز حلق خنجر جوش | دیده جویان ز چشم پیکان کش
در زده آفتاب جامه نیل | وآسمان پیل پیل گشته چو نیل
کشته گشته اجل ز خونخواران | گر نبودی اجل هم از یاران
روی شان چون نبید رواز تاب | چشم شان چون قنینه سرخ از تاب
چشم بر چهره گشته بیگانه | دیده با دود گشته همخانه
دهن بحر خاک بیز شده | دیده چرخ سرمه بیز شده
گند گشته ز تیر تازان نم | مرگ در آرزوی مرگ از سهم
کشته عیوق از تف آهن | زرد رخسار و سرخ پیراهن
شده از ابر ناوک زه بین | ره چو دریا و گشته چون پروین

[illegible] پای رایان [illegible]

[illegible] از حلق خنجر [illegible] جانان [illegible] میچشند [illegible]

حاصل آنکه دیده را از پیکان خالی نماز ده [illegible]

[illegible] ذکر در نسخه [illegible] آهرمن [illegible] خصم زاد [illegible] آن [illegible] که [illegible] خصم زادش [illegible]

خصم اگر داد پشت هیچ مگوی گر زمین پشت نه گردون روی
مهد او بر فراز سیل جموح کوه جودی بر و سفینهٔ نوح
کرده فرزند خصم را باشر زادن و مردنش بهم چو شرر
تیغ او خصم را عقیم کند بچهٔ خصم را یتیم کند
چون شه آهنگ سوی ایشان کرد جمع صدساله را پریشان کرد
شد چو با عدل شهریار عدیل خوش هوا همچو سدرهٔ جبریل
عدل چون بر جهان امیر شود آهو از شیر سیر شیر شود
ارم از بیم اوست هفت جحیم حرم از امن تیغ اوست هفت اقلیم
خصم را پیش گرزش از ملکت همچو غربال گرزدم فلکت
خصم را بادش از بیم آهرمن جان بر شوت پذیرد اندر تن
مغز را حزم شاه خواب ببرد آب را عزم شاه آب ببرد
تا بدید آتش سنان سیمون همبر آن آب نیست آب اکنون
نوک رمحش بمانده تا محشر فرجه در میان خصم و سقر
تو خبر داری ار نه آگاهی زان مصاف و صف شهنشاهی
صفت او وران صف نامرد زن با مویه کند از مرد

معنی اگر خصم زاد او را [illegible] یعنی چون جان [illegible] ۶۵۸ [illegible]

[illegible]

۸ برقضا تنگ مانده راهگذر / بر عدو ره ببسته دست ظفر
میان خصمان ز بیم تیر و سنان / جمله برداشته جدل ز میان
کوه و دریا و بیشه و هامون / موج میزد در آن زمان از خون
پشت چوگان گرز و سرها گوی / سینه گلبن ز تیر و رگها جوی
رسته بر رخش لشکری بشکوه / هر یکی چون چنار بن بر کوه
خصم را رمح چون الف در بسم / چشمها کرده همچو جان در جسم
اسپ و مرد از نهیب راه گریز / خشک مانده چو صورت شبدیز
دستها از عنان بمانده جدا / پایها در رکاب و سر شیدا
همچو ماهی بخشک خشک خموش / مرد بی دست و پای جوشن پوش
پای گردان پیاده مانده بجای / زان دو دست سوار حلقه گشای
دم شان باز پس شدی هرگاه / که ز کشته نیافت دمها راه
آن زمان لا اله الا الله / وهم را ره نبود در بر شاه
وهمها واله از سیاست او / فهمها کاره از ارادت او
همه برخاسته ز دشمن شاه / هر کجا این دو آمد آمد آه
گرد در رشته موج مرد افکن / مهره در گردن نسے کردن

له قوله
خصم را رمح [illegible]
[illegible] الف در جسم
[illegible] درخم
[illegible] جان در جسم
[illegible] درخم
۱۲۶۶ حدیقه حکیم سنائی
[illegible]
۱۲۰۵

منه
قوله نوک ناوک الخ
مرغ نوک ناوک ... [illegible]
عقل که مدار ... [illegible]
و تحقیق است در رساله ... آرد
بیت
از درون دو دیده مردم جوی
و این را به و طرف توجیه
میتوان کرد توجیه اول
خود ظاهر است و توجیه دیگر
آنکه از درون دو دیده
چو بنود عکس مردم بود
صورت مردم که در دو دیده
منعکس میشود آنرا بجهت
تا نخرج سازد و تصحیح است که
عکس آدمی در دو دیده مر مخفی
باشد و از طعن سنان او
محفوظ نماند ۲ ... قول بینند
به معنی بیت دیگر
۶۶۰

نوک ناوک چو عقل در تگ و پوی — از درون دو دیده مردم جوی
رمح در دست مرد خون کرده — اژدهای زبان برون کرده
بند و پیوند کرده از سر خشم — گرز چون سرمه سان چو میل چشم
شخص خصمش چو مرد دامن چاک — دهن او چو گور گشته ز خاک
گشته بر تارک هوا گردان — گرد خود از سیاست مردان
سبل از دیده بار باینده — چرب دستان تیر آینده
گوش در گوش دل خروش خروس — تیر در چشم مرد مردم بوس
صبح خصمان چو شام نیزه چو خواب — دل خصمان چو دیو و تیر شهاب
رفت چندان بزیر مرکز خون — گرز در غمیه لعل شد گردون
گشته چون خار در مصاف زبون — خصم در پای اسپ خرماگون
گشته عالم ز گرد چون دوده — فلک از دوده رخ بیندوده
عکس خون بر سپهر سیمابی — راست مانند شعر عتابی
دشمنان شهنشه فیروز — روزشان چون شب و شبشان روز
جان‌شان از ثری روان تا ثیر — ظفر حق سوی سپاه و امیر
روی صحرا از نیزه چون اجم — آب دریا ز خون چو آب بقم

[illegible]

۱ مهره پشت شان بگرز و سنان   کرده چون سبحه های پیرزنان
باغیان را ز بیم بر لب چاه   شده از نیم چرخ و ناوک شاه
دلوهای دریده تارک شان   رشتهای گسیخته رگ شان
همچنان ریخته بکوشش سر   که ببخشد بوقت بخشش زر
کرکس از کشتگانش چون بلبل   لاله منقار بود و گل چنگل
گر ز یاران او نبودے مرگ   کرده بودی ز جانهش بی برگ
هر که جست اندرین ولایت صدر   از سر جهل بود ز بر سر قدر
بود باغے ز بغی و فسق و فساد   چون بقایای قوم هود ز عاد
دل هر یک ز بغی و کینه چو نار   اسپ چون کوه و مرد همچو چنار
تا خدنگش جدا ز نیکان بود   بدی اندر میان نیکان بود
بدی از قرشه ز غربت رست   سوی بد رفت و هم ببد پیوست
شه ز بس خون که ریخت آتشش سون   گوی یاقوت شد زمین از خون
چون بدیشان بخشم شد سلطان   از برای موافقت بزبان
گشت چندان شهنشه اندر جنگ   که بر غمانش پر زدن شد تنگ
چون نهیب سنان شه دیدند   چون رکیب و عنان شه دیدند

صاحب [illegible] ۱۱

ام [illegible]
بود باغی [illegible] القوم
بمضمون آیه [illegible]
[illegible] صرعی [illegible] کانهم
اعجاز نخل خاویه [illegible]
[illegible] بارکرده [illegible]
[illegible] واقع شده [illegible]
۶۶۳
قوم عاد را ۱۱ گرچه [illegible]
در آن اوقات [illegible]
سرنگون افتاده گویی
ایشان از عظم اجسام
بجنای درخت خرما اندر زمین
افتاده یا خالی شده
[illegible] گشته ۱۲

قوله شاه خورشید رو [illegible] الخ در بیت چهار [illegible]

[illegible] خشم و غضب و قرار [illegible] است [illegible] قرار از آن همی [illegible] معنی بیت اول ظاهر است و بیت ثانی تعلیل مضمون بیت اول واقع شده یعنی چون از آن الف شکل نیزه از سر خشم چشم دشمنان را همچو های دو چشم کرده از آن سبب نور دیده را در دیده دشمن نگذارد چرا که بعد از دیدن نیزه چشم [illegible] آینه را

۶۶۲

[illegible]

شاه خورشید روی گردون تیر
شیر آتش سنان آهوگیر

شده در گرد روی روشن او
همچو جان بلال در تن او

گرد خورشید روی شه گردان
ماهرویان مشتری دندان

روی چون آفتاب و دل چون شیر
چون ره کهکشان کمر شمشیر

هر سواری چو کوهی اندر زین
موی بشگافتی ز رای رزین

نیزه در دستشان میان غبار
چون بسیلاب تیره پیچان مار

نقشهای بریده بر خنجر
رسته همچون سمن ز نیلوفر

چون بتیغ و بیست فتح گرو
همه عالم به پیش او بدو جو

چابکان خطا و فرخارند
ماهرویان چاچ و بلغارند

تیر گردون نیزه بربایند
با کمر همچو نیزه برپایند

رای شاهان به پیش آیت شاه
همچنان شد که روی آینه ز آه

ز آن الف شکل نیزه از سر خشم
چشمشان کرده همچو های دو چشم

زان همی نور دیده نگذارد
گاه آیینه را زبان دارد

استخوانشان ز گرز ریزه شده
تن سپرسان ز چوب نیزه شده

کرده از گرز و نیزه بر دشمن
استخوان آرد و پوست پرویزن

[illegible]

گر شناسا خرد بدیدهٔ عقل / بشناسد بدیهه را از نقل
زین سپس عکس خنجرش کرهٔ خاک / آسمان را کند بسرخی لاک عه
پیش آسیب گرز شاهنشاه / خاصه با گرز چون شود همراه
چیره دستی و پایداری او / کامرانی و کامگاری او
بزبان سنان و تیغ چو باد / خصم را در دهان خاک نهاد
مهر او جان خارج ما نهاشد / کین او درد و دوا نهاشد
دشمنش را بهر کجا که درست / دیدبان مرگ و قهرمان سقر
دهر زین پرده گر در آویزد / همچو پردهٔ آتش فلک آویزد
مرد بد را بدزمانه جز است / گلخن و پای خر سزا بسزاست
سوی بد گرچه غر حق نه نکوست / دافع دشمنست و نافع دوست
گرچه بد شد مزاج بد دل از او / غر حقست و قول باطل از او
بر سخی جان خسرو منصور / شوما برزبان نیشاپور
از پی راه و عشرت و نیرو / ماه او زهرهٔ او و بهرام او
پیش بهرامشاه بن مسعود / ظفر و فتح در رکوع و سجود
بر کلاه و قبا کش و اسپ و ستام / فلک و اختران سلام سلام

عه لاک چهار معنی دارد اینجا بمعنی لاک مشهورست ۱۲ لط

[illegible]
گرشناسا خرد بدیدهٔ عقل الخ
بدیهه سخن بی اندیشه و بی اندیشه
گفتن ۱۲ منتخب [illegible]
بر کلاه و قبا کش و اسپ الخ
ستام بکسر اول بر وزن
حدیقهٔ حکیم سنائی ۶۶۵

ستام لجام ساخته [illegible]
زین اسپ را گویند مطلقا
و بعضی لجام و سرافسار محلی
بزر و نقره هم آمده است
و آستان درخانه را هم گویند
بمان سلام بلفظ اول
مشهورست و بکسر اول
گردن نهادن نیز

[illegible]

مرغ دل شان ز خانه خشم گرفت — گشت جان شان ز دانه خشم گرفت
گرچه مرغان تیز سیر بوند — ورچه ماران مور بر بودند
در زمان شان ز شاه و دولت یاس — با بزن نیزه بود و سلّهٔ مار
کرد خصم بی آب او در خواب — سرش از تن جدا چو کوزهٔ آب
آنچنان گشت شاه عاشق رزم — که بود باده خوار عاشق بزم
رزم و بزمش بچشم هر دو یکیست — تیز گردنده راست چون فلکیست
آنچنان بر مصاف چیره شدست — راست گویی که شرزه شیر شدست
با عیان را همه بنوک سنان — کرد در یک زمان چو تن بیجان
گشت خالی چو او بسیج جنگ — خصم او همچو صورت شترنگ
عقل اندر برای صرفهٔ علم — که ز صراف کین نیاید حلم
چه بزرگ و چه خرد باغی عور — چه فراز و چه باز و دیدهٔ کور
همه جهال و هر دانند این — جملهٔ غافلان شناسند این
که نزیبد برای ملک و خطاب — خرس بر تخت و خوک در محراب
اندران جنگ دشمن و خصمانش — صورت شیر بود و شاد روانش
تشنه مانده زبان دشمن او — جان او خشم کرده با تن او

کرد خصم بی آب را
خصم بی آب یعنی دشمن بی آبرو
و تا بی شرم را در خواب
یعنی در حالت غفلت سرش
از تن جدا کرد مانند کوزهٔ آب
که بی سر است و در اصل [illegible]
یا آن سهولت [illegible] کوزهٔ آب

[illegible]

دولت آرای بازوی چیرست / ملک بالای دست شمشیرست
١ هر کمرگه که بی شکوه بود / کمر نال و زخمه کوه بود
آب بحر ار نه تلخ و تیز ستی / چون دگر آبها گیز ستی
زیر رانها براق دریا ساز / ابر بر برق پای رعد آواز
گرد سم تیز گوش پهن بران / خوش کفل سرمه چشم و خرد سران
شاه بی تیغ باغ بی میغست / پاسبان دین و ملک را تیغست
وانکه بی تیغ دین نیافت قرار / ذوالفقارے بحیدر کرار
جبرئیل آورید و گفت بران / خون این مشرکان بگیر جهان
بر رسول آنکه ناورد ایمان / خونش از ذوالفقار زود بران
نیست بی تیغ ملک را رونق / ملت حق ز تیغ شد مطلق
تیغ مر ملک را نکو یاریست / ملک بی تیغ همچو بیماریست
کوه گوهست بر زمینها شاه / تیغ دارد چرا ندارد کاه
شاه کوهیست بر زمین بشکوه / تیغ دارد چرا ندارد کوه
آفتابے که شاه گردونست / هیچ بی تیغ نیست شه چونست
شاه را گر نه تیغ تیز بدے / خلق را نقد رستخیز بدے

قوله ۴ [illegible]
[illegible]
حدیقه حکیم سنائی
۶۶۷
ملک ذوالفقار نام تیغ
[illegible] مطلق
[illegible] کرده شده
روان کرده شده
منتخب اللغات

برخور ای برشده سپهر بلند
ای فلکش آفتاب ازیارش
چرخ را گرچه این خلف بودند
لطف او شد نشیمن صهبا
زانکه مانند مرد دریابند
پادشاهی برنج کرد بدست
پادشاهی نیابد اندر جنگ
کشت شد خشک اگر نگیرد میغ
تیغ باید که خون پذیر شود
شاه در ملک خویش از پی جود
دشتها را به تیغ و رمح آراست
شه که خواهد که جاه دارد ملک
زانکه نبوند قلزم و اخضر
بی صلیل و صهیل گیرا گیر
زانکه در راه ملک هر شاهی

تو به پیران سر از چنین فرزند
خلفی یافتی نکو دارش
تو دری وان گهر صدف بوده
قهر او شد لویشه دریا
هیچ زن برنخاست از فرزند
آن نکهی پای و بگنج به بست
جز بجنگ و بباش گونه جنگ
ملک پژمرد اگر نخندد تیغ
ملک بی تیغ کی چو تیر شود
چون شد او پیش عقلها مسجود
زانکه دفع از چپ است و نفع از راست
بسیاست نگاه دارد ملک
جز به تلخی نگاهبان گهر
چون طنین کی شود صریر سریر
بر سر تخت قدر هر ماهی

۵ قوله لطف او شد نشیمن الخ
لویشه بروزن همیشه حلقه
از ریسمان که بر سر چوبی
نصب کنند و لب اسپان شریر
پیچند و اوران حلقه مانند
و بنا بعنا در کمات پابند

حدیقه [illegible] ۶۶۶

۴ قوله دشتها [illegible]
۷ قوله [illegible]
صلیل آواز [illegible]

خلف [illegible]

گشت تا صدر ملک بگرفتی	ورنه دواشس قوام پذرفتی
پای بوس تو هاتف هامون	طوق دار تو گردن گردون
زین سبب از برای عز و جلال	نه ز طبع ملول و روی ملال
از پی خدمت تو اندر حال	کرده از میم صد هزاران دال
تاجداران رکاب بوس شده	از تو جمله عمل پیوس شده
ملک هند نائب تو بهند	مهتر سند یافته ز تو سند
شد ز تاثیر رای شاه جهان	وز پی روی بی پناه جهان
مجلس بزمش از بهشت اثر	روز رزمش نمونه ز سقر
خاک بوسان درگهت به نیاز	کرده خاک درت چو سینه باز
کرده از مجلس تو روح از دُر	ابروار آستین و دامن پُر
چون تو برداشتی نقاب جلال	زان اساریر بر سریر کمال
از لقای تو خیره شد خورشید	وز سخای تو طفل مرد امید
شهریاران ز تو رسیده بکام	کرده سعی تو با هزار اکرام
زان همه خلق در سجود تو اند	که گرانبار شکر جود تو اند
مر ترا از وجود و علم و کرم	بدرم بنده گشته قلب درم

ع یعنی از دهن صد هزار بوسه ۱۲

ع [illegible]

۶۶۹ حدیقهٔ حکیم سنائی

منتخب اللغات ۵۲ قید [illegible]

در خور ملک جز نبردی نیست / مردی دیگران ز مردی نیست
شه که بر تخت ملک خود بنشست / پیش تختش جهان کمر بربست
ریخت از بهر راه جویان را / آبروی گزاف گویان را
زین شه نیکخوی پاک نژاد / هر که او بد نمود نیک افتاد
ملک پرورده زیر دامن کرد / جان نگهداشتن بآهن کرد
هر که از دل نخواست تعظیمش / بیم بربست باش از بیمش
چون کمربست شاه بهر جلال / خانهٔ دشمنان شمار اطلال
گرچه بهر صلاح تا اکنون / خنجرش لعل پوش بود از خون
شد کنون در بهشت محشر او / سبز جامه چو حور خنجر او
ای ز محمودیان ششم ز عدد / چون ششم دور از انبیا احمد
نام شش هشت لیک سوی خرد / در جمل نقش شش بود ششصد
یک دو سه و چار و پنج کمست / چونکه شش دانگ شد یکی درست
ای بروی آفت نگارستان / وی بخو نوبهار خارستان
تازه روی از تو شاخ و بیخ جهان / سخت پای از تو چار میخ جهان
دولت از تو بهشت گوی شده / روزگار از تو تازه روی شده

قوله چون کمربست شاه بهر جلال الخ [illegible] اطلال [illegible] اول شکوه [illegible] مشرف شدن پیغمبر [illegible] و باطل کردن [illegible] و [illegible] نشانهای [illegible]

[illegible]

[illegible]

۸ صاحب ذوالفقار و رخش توئی / پادشاه خزانه بخش توئی
بخت کو هست مایهٔ شادی / وارو از بندگیت آزادی
آسمان از سنان جانسوزت / وز پی ناوک جگردوزت
از نهیب تو با خطر تا زد / زان زره گه گهی سپر سازد
از تف تیغ خشم اگر خواهی / کمنی از حجر تا به ماهی
زهره با تیغ تو شهاب کند / زهره با آتش تو آب کند
دشمنان از خلق جان افشان / خونبها بدهی و ببخشی جان
بر زبانی توئی شه مطلق / مملکت را تو شهریار بحق
از تو کمتر عطا که سائل برد / بیشتر زان که گنج باد آورد
بیدلان را دل کریم تو بس / نیک و بد را امید و بیم تو بس
چون در گنج وصل بگشادی / هر کسی را ز داده دل دادی
گاه میدان و وقت ایوانت / شب اکرام و روز جهانت
دل عدو را ز جان فدای تو کرد / وا دو دل تافت جان فدای تو کرد
صدمت صور و عین تیغ در جنگ / هر دو بهره چو جنگ با آهنگ
هر که از سهم تو در آن نه سپرد / تا ابد نفس او نخواهد مرد

از اضافت و آن
کی شهها با بحار
[illegible]
[illegible] آورد
و تمامی آن خزانه
[illegible]
[illegible] تمام

۱۷ قسمت [illegible] صدمت صور علی قول [illegible]

مرد مقلوب داده به نبرد زان ده جان خویش پیش تو مرد
شد ز خاک در تو در عالم آز بسیارخوار سیر شکم
راست گفت اندرین حدیث آنمر کانزرا خاک سیر داند کرد
گرچه در پادشاه باشد عدل نان بی نانخورش نباشد بدل
آن بزرگان که دامجان توزند رسم جانبازی از تو آموزند
طمع از بوی دستار سرود پای کوبان درآید از در جود
هر که او جست خصمی تو درست گو کانش ستم گروه قست
چون نشستی ببارگاه جلال چون نمودی بخلق ماه کمال
از تن دشمنان بکندی سر بر سر دوستان فشاندی زر
تا در و نگهت پدید آمد قفل امید را کلید آمد
نام تو هر که بر زبان راند نامهٔ بخت او فلک خواند
جادو آز را البطبع کریم خور وجود تو چون عصای کلیم
روزی نیکمرد همچو بهشت گوئی اینجا خدای برنوشت
هم ملک بنده هم ملک جاهی هم فلک قدر هم جهان شاهی
عاقلان زمانه مست تواند قلعهای بلند پست تواند

قد
طمع از بوی [illegible]
[illegible]
یعنی بصفت [illegible]
پای کوبان شادی کنان
[illegible]

۴۰ [illegible]

[illegible]

چه حدیث ست کین مبارک پی | طی کند نام جود حاتم طی
قهر و لطفت بگاه حرب و برنج | غم فزاینده است و شادی سنج
خاک حلم تو آتش تابست | امر تو بادپای چون آبست
باد عزم ترا جان تمکین ست | آب تیغ تو تازگی دین ست
ند ورق زرق راکه اسبابست | جان آن بادپای اهزان آبست
جود تو به جان آدم را | پاسبانست عرض عالم را
دل چو بر درگهت قرار کند | انده از فرّ او فرار کند
از پی قدر نامت ای خوش نام | عمر چرخ نام شد بهرام
وآنکه بهرام را اگر سفریست | وقت رجعت صلابت عمرست
شیر اگر با شب تو روز کند | کام چون شیر عود سوز کند
ای هنرمند شاد دین گستر | وی حقیقت نیوش حق پرور
طمع آنرا که پاگرت گردد | هر زمان آسمان سرت گردد
ماه از آن جاه خویش نفزاید | خدمتت را اگر بکار آید
باد کین تو خاک محنت بیخت | زخم تیغ تو آب آتش ریخت
ای فرو داده چو قطره ز میغ | ملک بگرفته شمس وار به تیغ

۶۷۳

بدین قدر نامت بهرام [illegible]

[illegible] در رجعت و اقامت لازم است [illegible] و از همین جهت [illegible]

[illegible] و بیک ماه و نیم [illegible] دو ماه و نیم راجع باشد

روز هیجا چو عاطفت ورزی
نیزه‌ات هست سوزن درزی
تا خلق را درست گرداند
سست اعزم چیست گرداند
گشت حیران عقول اهل هنر
ماند واله روان اهل بصر
زانکه بن وی پشت خلق تو بیست
خشم تو چون یزید و دل علویست
تا چه کرد دست غزنی از کرد ا
گرز چو تو شاه گشت برخوردار
گر بخواهی تهی کنی بحسام
نه فلک را ز بهر چار اندام
گرچه چون آسمان سپید خصم
چون قضا دست تو نپیچد خصم
با خلاف تو تن کفن گردد
وز ثنای تو جان سخن گردد
همچنان آید از تو در دل نور
که خوشی جان ز خوشهٔ انگور
ملک و ملت موفق از تو شدست
دین و دولت برونق از تو شدست
یافت از سعی تو سرافرازی
دین و شرع محمد تازی
ملت از تو چنانکه نور ز سپهر
دولت از تو چنانکه ماه از مهر
گر شمع تو نیستش امید
از فلک برنیامدی خورشید
مهر نقش تو هیچ بهرم ست
گرامی دین و دولتش بهم است
حاتم از جود تو سخا آموخت
دولت از ملک تو ثبات اندوخت

۶۷۲

تیر بر شد چو تیر توز هوا — کوه گر شد بگرز تو ز صدا
خصم در دست قهرت افتاده — پایها در رکیب چون بازه
گرچه رمح تو جان رباینده است — جان او جانت را ستاینده است
شیر اگر زور را زآگهی کردے — پیش زور تو روبهی کردے
دشمن تو چه بابت تیغست — زود رتیغست تیغ اگر تیغست
جانش را خود سنان چرا باید — خود چه بوی تو یافت پیش آید
تیر کز شست خصم گشت جدا — باز گردد بسوی او چو صدا
چون صدا بازگشت بر جانش — چو قضا تیر ره فراوانش
نیک بشناخت از دل روشن — قدر تیر تو دیده دشمن
لاجرم تا بدستش آورد ست — فلک از سهم اندیشش کر بت
کرده خصمت نقش تیر تو باب — خانه چون عنکبوت اصطرلاب
خصم تو آنکه از تو بگریزد — خاک او بارش آتش انگیزد
نه بجبت از تو سوی برگی شد — که ز برگے بسوی مرگے شد
از هیبت شاه رحمت دل راست — گریه ابر خنده گل راست
چون بعیش رد خصم اپالان — رفت چون چیخ زده کون مالان

[illegible]

یعنی چون صدا [illegible]
[illegible] او را تیر ره فراز انست
ماننده صدا بازگشت
با همه جان او و در نسخه
دیگر [illegible]
[illegible] صنعت [illegible]

بر جهانی شده بیکدم شه   خنده شه ملایک عین الله
شمس چون باره بر فلک راند   تا نزد تیغ ملک نستاند
تو چو شمس و قمر گرفتی ملک   زان به تیغ و سفر گرفتی ملک
این چو تازنده آن ربانیده است   لاجرم ملک هر دو پاینده است
شمس از اول که ملک جوی شود   در و دیوار زرد روی شود
چون بدیدند خلق رویش را   همه جویا شدند کویش را
از شهان حجاز و شام و عراق   بلکه از خلق جملهٔ آفاق
من ترا دیده ام درین عالم   ملک میراث و ملک تیغ بهم
ملک میراث گرد گردانست   ملک شمشیر ملک مردانست
خصم تو جنگ جست و بخت ظفر   او دگر خواسته خدای دگر
راست گفتست شاعر استاد   محض توحید و داد شرع بداد
گر فزاید کسی و گر کاهد   عاقبت آن بود که او خواهد
دشمنت چون سر فضول آمد   دست او پای بند غول آمد
تا برد آتش تو آب براند   آتش دل بر آب خویش نماند
هر که چون رشته تافت گردن خویش   مهرهٔ گردنش فگندی پیش

بر جهان [illegible] شده
بیکدم [illegible]
اول [illegible]
یعنی [illegible]
[illegible]
حدیقهٔ حکیم سنائی
[illegible]

چون زجان کرد و قهر تو دید / دل او مرد و جان از او برمید
دید خود را در آینهٔ دل خویش / دست و شانه جدا ز مفصل خویش
لاله صورت شده رخش ز گمان / سرو بالا شده سرش ز سنان
کرده از بیم بر عجم اخترشان / باد پای تو خاک بر سرشان
آب و آتش نخوانده او را آیب / خوانده این صرصر آتش آذر سیب
جز بعدل تو نیست اندر کار / دورباش تو و مترس حصار
گوئی آموخت عقل والائی / از تو آئین ملک آرائی
فتنه را داد امر امن تو خواب / آب را برد آب تیغ تو آب
پیش عدلت بهار عالم سوز / نزد عقلت سپهر پیرآموز
عدل عمر چو ظلم با عدلت / جود حاتم چو بخل با بذلت
بنده ای عدل تو بقای جهان / در کنار جهان سرای جهان
عدل تائید جاه شاه بود / غبغب اندر گلو چه جاه بود
چون در عدل باز شد بر تو / در دوزخ فراز شد بر تو
عدل مر مرگ را بریزد آب / جور مر فتنه را ببندد خواب
هست شادی دل ستمگاران / خوش و اندک چو خواب بیماران

[illegible]

عدل تایید الخ غبغب در گلو انداختن کنایه از تکبر است [illegible]
چون در عدل الخ فراز اینجا بمعنی بسته است

[illegible] قل موتوا بغیظکم [illegible] عضوا علیکم الانامل [illegible] واذا خلوا [illegible] شده تلاوت [illegible] لن تنالوا البر [illegible] عمران در سیپاره [illegible] از سوره آل [illegible] خصم با تو در میدان [illegible]

گشت از فر پادشاهی تو | وز پی عدل و نیکخواهی تو
هر دو بهره زبان و حیرت | ملک الموت و زخم شمشیرت
هر که او خصم دولت و دین بود | قهر کردی و خود سزاش این بود
قهر اعدای دین توانی کرد | که ز جان و تنش بر آری گرد
هر کجا سهم تیغ تو برسید | کس از آن بوم بر فلاح ندید
تیغ تو زهر جان گزای آمد | امن تو سایهٔ همای آمد
تو بت بیر جان گمراهان | گورکن مزد گورشان خواهان
مرگ بنوشته بر دل دشمن | که کفن بهتر از جوشن
گورکن گفت با دل خصمان | که کفن بهتر از خفتان
هست عدل تو وزغ ابلیس | سر تیغ تو سنگ مقناطیس
سر تیر تو جان بدخواهان | میکشد از تن شهنشاهان
بر سر تیر جان برافشانند | ور چه سنگین دل آهنین جانند
گر شوی سوی کوه پایهٔ روم | کژ بماند ز بیم سایهٔ روم
ور کمربند کوه در گیری | کوه را همچو کاه برگیری
آمده خصم با تو در میدان | زخم موتوا بغیظکم بر جان

[illegible] الصلوة چون با یکدیگر خلوت بکنند یعنی با همدیگر [illegible] دشمنی شما [illegible] محمد ۶۷۶ [illegible]

تو شوی روز حشر از آن ماخوذ — وانزمان حسرتت ندارد سوذ
عدل خود رفت و جز فساد نماند — در همه عالم اقتصاد نماند
هیچکس را تو استوار مدار — کار خود کن کسی بیار مدار

خواب عبد الله بن عمر الخطاب رضی الله عنهما

دید یک شب بخواب عبد الله — پدر خویش را عمر ناگاه
گفت ایا امیر عادل خوشخوی — حال خود با من این زمان برگوی
با تو ایزد چه کرد برگو حال — بعد ازین مدت دوازده سال
گفت از آن روز باز تا امروز — در حسابم کنون شدم پیروز
کار من صعب بود با غم و درد — عاقبت عفو کرد و رحمت کرد
گوسپندی ضعیف در بغداد — رفت بر پل و ناگهان افتاد
گشت رنجور پای او بشکست — صاحبش بر دامنم زد دست
گفت کانصاف من بده بتمام — که تو بودی امیر بر اسلام
تا بامروز من دوازده سال — بوده ام مانده در جواب سؤال
ای ستوده شه نکوکردار — باز پرسند از تو این مقدار
چون چنین بد خطاب با عمر — چه رود در روز حشر با دگری

له قوله عدل خود رفت و جز فساد نماند الخ اقتصاد میانه رفتن در هر چیز و در راه راست رفتن ۱۲ منتخب اللغات
له قوله گفت ایا امیر عادل خوشخوی الخ [illegible]
له حدیقه حکیم سنائی
[illegible] حسرت و فسوس هم استعمال کنند ۱۲ برهان قاطع

عقل را مشکریست روح افزای　　عدل مشاطهٔ است ملک آرای
شرع را عقل قهرمان باشد　　ملک را عدل پاسبان باشد
شاه باید غلام تن نبود　　تا خطیبش دروغ زن نبود
پشه از پیل کم رسید بسیار　　زانکه کوته بقا بود خونخوار

فی تنبیه الملک و کلمة الحق بغیر مداهنة

ای ز انصاف و عقل والاتر　　از علی رای تست بالاتر
سخنی گویمت بحق بشنو　　خیره بر راه تنگ و تیره مرو
هر کس از روی عرف خود آید　　مر ترا سال و ماه بستاید
زان سخنهای خوب غره مشو　　همچو تردامنان بعدل منو
عدل را چند شرط لابد هست　　چون نباشد بشرط عهد شکست
هر کس از بهر انتفاع ترا　　می ستانید گونه گونه جدا
الامان الامان مشو غره　　که نیرزند دسته تره
من مداهن نیم چو دیگر کس　　پیش تا آرم ز ترهات هوس
گر شبی در همه جهان رنجور　　هست یک تن تو نیستی معذور
گر سگی ظالمی بدست شومی　　بر ساند بدی بمظلومی

عقل [illegible] فارسی بروزن [illegible] مطرب [illegible] که خواننده و سازنده باشد برهان قاطع
قوله فی تنبیه الملک [illegible]
[illegible] منتخب اللغات

[illegible]

شاه چون حال پیرزن بشنید پیرزن را ضعیف و عاجز دید
گفت بدهید نامه گرست تا ز املاک زن بدارد دست
نامه بستد زن و سبک آورد شادمانه بعامل آورد
که بزن جمله ملک بازدهد زن بیچاره را جواز دهد
با خود اندیشه کرد عامل شوم که کنم ظلم زن چو حکم سذوم
زن دگرباره برره غزنین نز روسمن نداردش تمکین
نه بزن بازداد یک جو خاک نه ز شاه و ز الهش اندوه و باک
زن دگرباره رای غزنین کرد بنگر تا چه صعب لعب آورد
قصه بر شاه داشت باردگر خواست از شاه خوب رای نظر
بتظلم ز عامل آورد بخروشید و نوحه پیش آورد
گفت سلطان که نامه بدهید رسم و آئین بد دگر منهید
گفت زن نامه برده‌ام یکبار لیک بر نامه‌ام نزاند کار
بود سلطان در آن زمان مشغول سخن پیرزن نکرد قبول
گفت سلطان که بر زن آن باشد که دهم نامه تا روان باشد
گر بدان نامه هیچ کار نکرد آن عمیدی که هست بر باورد

[illegible]

هان و هان تا ز خود نگردی پست / ورنه گردی بروز محشر پست
آنت خواهم که هر کجا پویند / همه نیکان ترا نکو گویند
بهر عشق ستم گرایان را / الکنی کن عمرستایان را
آنچنان عدل کن که از ره داد / کس ز عدل عمر نیارد یاد
خوش بود خاصه از جهانگیران / رحمت طفل و حرمت پیران
دولتت با دوام مقرون باد / سایل در گه تو قارون باد

حکایت زن دادخواه با سلطان محمود

آن شنیدی که بود چون در خورد / آنچه با میر باصفی آن زن کرد
شاه شاهان یمین دین محمود / که از و گشت زنده رادی و جود
کان زن او را جواب داد درشت / که بدندان گرفت از آن انگشت
عاملی در نسا و در باورد / قصد املاک و مال آن زن کرد
خانهٔ زن بظلم جمله ببرد / چون برو جامهٔ عمرابی کرد
زن گرفت از تعب ره غزنین / بشنو این قصه و عجائب بین
کرد انهی بقصه سلطان را / بشفیع آورید یزدان را
که ز من عامل نسا املاک / بستد و من شدم ز رنج هلاک

له قوله شاه شاهان الخ یمین دست راست و قوت و عهد و سوگند و نیز لقب دولت و قوت و توانائی ۱۲ منتخب اللغات
۲ قوله نسا بکسر اول نام شهریست در خراسان ۱۲ غیاث اللغات
۳ قوله باورد بفتح و واو و دال بی نقطه نام شهریست در خراسان
۴ قوله ... [illegible]
۵ قوله ... [illegible]

مرو را این سزا بود ناچار / تا ندارد حدیث سلطان خوار
رفت میرے بدین مهم حال / گشت مرد فساد جو بنکال
عامل ابله از چنان کردار / جان بیهوده کرد در سر کار
بعد از ان حکم شاه نافذ گشت / شیر با گور آب خورد بدشت
شاه را حکم چون روان باشد / عالم از عدل او جوان باشد
پس اگر حکم او نباشد جزم / نکند هیچکس بملکش عزم
امر سلطان چو حکم یزدانست / سایهٔ ایزد از پی آنست
لفظ سید که گفت از پی شاه / هست سلطان همیشه ظل اله

فی عفو الملک و عدله

احنف قیس را غیاث دبیر / گفت روزی ز بهر جمعی اسیر
کای امیر این جماعت ضعفا / از تو پرسم که هستی از ظرفا
گر بحق بسته‌اند حلمت کو / ور خود از باطلند حلمت کو
عفو کان هست بهر و پنداری / از برای چه روز میداری
تو ظفر خواستی خدایت داد / او ز تو عفو خواست ناری یاد
هست نزد خدا و خلق ای شاه / شکر قدرت قبول عفو گناه

[illegible]

زار بخروش و خاک بر سر کن
پیش آور حدیث بی سر و بن
زن سبک گفت ساکن ای سلطان
چون نبر وند مر ترا فرمان
خاک بر سر مرا نباید کرد
نبود خاک مر مرا در خورد
خاک بر سر شهی کند کورا
نبود بر زمانه حکم روا
بشنید این سخن ز زن سلطان
شد پشیمان ز گفت خود بزمان
گفت کای پیرزن خطا گفتم
کز حدیث تو من بر آشفتم
خاک بر سر مرا همی باید
نه ترا کاینچنین همی شاید
که مرا مملکت بود چندان
که دران ملک باشدم فرمان
[1] بابا یاز آنزمان چنین فرمود
که سخن بیش ازین ندارد سود
[2] زین غلامان سبک یکی بگزین
که رود زی نسا چو باد بزین
[3] که بود مرد را سواری بیست
بنگرد کان عمید ابله کیست
کار بر مرد بد بگیرد سخت
پس مر او را فرو کند بدرخت
نامه در گردن وی آویزد
تا ز بد هر کسی بپرهیزد
پس منادی کند بشهر درون
کانکه از حکم شاه رفت برون
سر بپیچید و ضال و عاصی گشت
گرو خود رائی و معاصی گشت

[illegible]

[1] قوله بابا یاز آنزمان چنین فرمود الخ ایاز بروزن نیاز نام غلام ترک سلطان محمود غزنوی بوده در برهان قاطع

[2] قوله زین غلامان سبک یکی بگزین الخ [illegible] ۶۸۲ [illegible]

[illegible]

گرچه امروز ابلهی بستهد
گور و محشر جواب او بدهد
نیست بر ظالم از زر و تن و مال
جز نکو خواهیش هیچ چیز حلال
شاه غمخوار نایب خرد ست
شاه خونخوار شاه نیست دد ست
مرد غمخوار مرد دین باشد
هر که او غم خورد چنین باشد
رنجه دارنده کم زید چو مگس
هست کم رنج از آن زید کرکس
شره اش هیچ جان چو رنجه نداشت
عدل و جان را تن و بر او بگذاشت
هر که ار رنجه داشتن دین ست
تن او نیست تن که تنین ست
عمر رنجور دیرتر ماند
رنجه دارنده زود درماند
خشم را بر خرد سوار مدار
خرد خویش را تو خوار مدار
بی خرد آب کرد پاسخ نان
با خرد کی خرد چنین بخشان
هر که را خشمش از خرد بیش ست
خلق ازو او ز خلق دلریش ست
خشم چون تیغ و حلم چون زره است
تو بهی آن گزین که به است
ای شهنشه درین سرای غرور
بخور این شربت شراب طهور
خون ناحق نگر نریزی هیچ
ورنه نار جحیم را بپیچ
راه
خون ناحق ز خونبها بتر ست
خون ناحق ترا همه ضرر ست

۶۸۵ [illegible]
قوله [illegible]
تنین بکسر اول و تشدید نون اژدهای بزرگ ۱۲ منتخب اللغات
قوله بی خرد آب کرد [illegible] از پاسخ مراد سوال [illegible] ۱۲

گر دو احنف چو بندگان از دو
علم او نوش حلم شان بچشید
می ندانم ز جمله اشرار
بد و نیکی که دستور و دوست
جز سیه روی وقت بیداوری
شغل له دولت که از ستم سازی
چون ز داد و ز رای خویش شاد
هر که اندر جهان ستم جویند
خلق عله سایه است و شاه بدپایه
سایهٔ ایزدست شاه کریم
روزگار از دو گرد و گرد وزد
گر سعه دو آزاد و شاه کسری وش
شود از جور شه کند دیدار
هر که او بیگناه ترساند
ظالم از جان و مال خلق بر

اندران حال جمله را آزاد
حلم او بار جرم شان بکشید
هر کسی چو بیگناه آزار
از دل شاه نیک و شاه بدست
نکند همچو زنگیان شادی
چه بود جز که گرگ و خرازی
چون کنی بر فرود خود بیداد
دد و دیو ند و آدمی روبند
پایهٔ گرشه افگند سایه
راست باش و مدار از کس بیم
از دل شاه عادل آموزد
سع شیر بستان چو شیر پستان خوش
مرد بازاری از تره بیزار
وانکه در جای ترس در ماند
نه هم آخرش سمے بباید مرد

له قوله شغل دولت که از ستم سازی الخ خرازی موته دوزخی ۱۲ لط

عله قوله خلق نیک و شاه بدپایه الخ [illegible]

حدیقه حکیم سنائی

[illegible] سعه قوله گر دو آزاد و شاه کسری وش الخ [illegible]

سع الخ شیر بستان [illegible] ۱۲ لط

[illegible]

تا برآرد ز مال و جانش دمار
ظلم او را بظلم سازد کار

در خون ناحق ریختن حکایت مامون

چون تبه شد خلافت مامون
ریخت مر خلق را بناحق خون
قتل کرد بر آل برمک آن بیداد
که کسی زان صفت ندارد یاد
یحیی بیگناه را چون کشت
گشت بر وی زمانه تند و درشت
مادری داشت یحیی مظلوم
پیر و عاجز ز کام دل محروم
جفت اندوه گشته از بد دهر
عیش شیرین بدو شده چون زهر
باز گفتند حال مامون را
عرضه کردند حال محزون را
که دعای بدت همی گوید
ملکتت را زوال می جوید
دل او خوش کن و ز حقد بکاه
باز خواه از عجوزه عذر گناه
رفت مامون شبی ز خلق نهان
برگشاد و بعذر جرم زبان
زر و گوهر بسی بدو بخشید
راه و سامان کار خود آن دید
گفت کای مادر آن قضائی بود
چون قضا رفت زاری تو چه سود
بعد ازین کارهای با هش کن
وز دعای بدم فراموش کن
گرچه یحیی نماند و یافت گزند
من ترا ام بجای او فرزند

۶۸۷

[illegible]

چون به از تو نیافرید خدا
ے تو به از جمله بندگیش نماے

حکایت فی عدل السلطان

گفت روزی حکایتی پیرے
که مرا بُد نشانهٔ تیرے

کاندران روزگار شاهے بود
عالم عدل را پناهے بود

داد و انصاف و عدل گسترے
هر کسے بر ز برّ و بحر خوردے

گفت روزی برهنه پا در تخت
دیده در بند کرده کاله و رخت

تنگے چند سخت بسته به بند
دزد و گریان و بندیان ان خند

زود نزدیک راهزن رفتش
دُرِ تحقیق راهزن سفتش

گفتش این خنده و گرستن چیست
وانچنین حال و بند بسته کیست

گفت ما راست این گرستن زار
که چنین نعمت از یمین و یسار

گرد کردند از حرام و حلال
جمع کردند زر و کاله و مال

رخت برباد گشته در بندند
بر خود و عادلان همی خندند

ظلم شه عدل و روز شه شب ما
زان همی نشنود یارب ما

عادلانیم لیک با فن خویش
رخت برداشتیم از تن خویش

هر که او عدل خویش بگذارد
ظالمے را خدای بگمارد

ل قرار داد
وانصاف [illegible]
بفتح اول و
سکون ثانی
[illegible] ٦٨٦ [illegible]

شاه را گفت معتمدی احوال / که کند مرغوا بجان تو زوال
دل ازین زن بعذرها خوش کن / کینه را در دولت میفگن بن
شاه یک شب سحرگهی برخاست / بر زن رفت و عذر کرد و بخواست
گفت بد کردم و پشیمانم / زین سبب عذرخواه بر جانم
رفتنی بود و آن قضا بشتافت / تیر بگذشته چون توان دریافت
نیز بر من دعای بد تو مکن / بودنی بود در نورد سخن
پیرزن گفت کای جهاندار شاه / از پی زین سبب تو عذر مخواه
چون کنم من دعای بد حاشا / یا زنم مرغوای بد حاشا
سیر ماضی بدو همه دنیا / داد و تو نیز دادیش عقبی
دنیی و عقبی از شما داریم / حق این کی بخیره بگذاریم
یافتست از تو و پدر پسرم / عقبی و دنیی این غم از چه خورم
بتلافی مال دنیی و دین / کی کنم خیره ای ملک نفرین
او جهان داد و تو شهادت اجر / نیست جای ملامت و غم و زجر
نیست اندیشه زمن بجلی / از توام نیست زین سبب خجلی
حاش لله که من بدت گویم / یا زوال کمال تو جویم

[illegible]
گفت [illegible]
۶۸۹
[illegible]
فال بد و نفرین
[illegible]

سر بجای وی تو دل خوش دار
حقد و کین و دمای بگذار
با و پسر داد او کار بد او
ور زبان پیش وی زبان بگشا
گفت کای میر بازده خبرم
من بشخصی چگونه غم نخورم
که ورا چون توئی عوض باشد
راست چون جوهر و عرض باشد
با بزرگی که آمدت حاصل
هم نباشی بجای وی در دل
چون وی را بگوی بتوان کرد
کی بود با درستش اندر فرد
چون توئی با هزار حشمت و جاه
نیست ما را بجای آن مخواه
اینچنین لفظ چون دُر شهوار
یادگار ست ازان زن بیدار
گشت ازان یک سخن خجل مأمون
بعد ازان خود نریخت هرگز خون

هم در معنی

همچنین شاه ماضی با جود
ناصرالدین سر کرم مسعود
گشت بر بوالحسین میمندی
متغیر ز چونی و چندی
رفع کردند مر ورا در کار
از شیانی درم هزار هزار
عاقبت کشته شد بناحق و جور
هیچ نابوده کار او بدا غور
مادری داشت پیر بس عاجز
که نبودی دماش را حاجز

[illegible] حدیقهٔ حکیم سنائی [illegible]

گبری از دزد برگرفت آنرا
نیم ازین بس بود مسلمان را
چکنی پس چو دسترس داری
تو و آزردن و ستمگاری
هیچ کوته مدار ازین و ازان
نه زبان و نه دست وقت امان
بزبان میخراشش جانها را
به تبر می تراشش نانها را
آخر الامر زین تراش و خراش
بانگ مرگت شود بعالم فاش
ظالمی کو بجور شد معروف
جور او شانه گشت و جان تو صوف
گرد او بهر نان و آب مگرد
خونش خور گر حلال خواهی خورد
خون صورت همی نگویم من
تو بهانه مرس و کفر متن
خون او خور تو از دعای سحر
که دعای سحر به از خنجر
شاه چون عالمست باید بود
با سپاه و رعیت از پی سود
روز روشن بجهد کوشیدن
شب تاری برای پوشیدن
عدل کن زانکه در ولایت دل
در پیغمبری زند عادل
در شبانی چو داد کرد کلیم
داد پیغمبریش فرد کریم
تا شبانی نکرد بر حیوان
کی شبان گشت بر سر انسان
عدل در دست آنکه دادگرست
ناوک مرگ را نکو سپرست

[illegible]

۶۹۱ [illegible]

شاه آزاد این سخن بشنید   پس زن را بمادری بگزید
زان خجالت بدل پشیمان شد   چشمش از حال رفته گریان شد

حکایت در حلم نوشیروان

حاجبی برد جام نوشروان   دید از و شاه و کرد از و پنهان
دل خازن ز بیم شه برخاست   جام جستن گرفت از چپ و راست
خازن از بیم جان خود بشتاب   هر کسی را همی نمود عذاب
جان خازن بتافت از پی جام   گشت از بیم شاه خون آشام
با امید و براحت و غم و درد   هر کسی را مطالبت میکرد
شاه گفتش مرنج و غصه مسنج   بیگنه را مدار در غم و رنج
دل خود را بجای خود باز آر   بیگنه را برین گنه مآزار
چیست بهتر ز خیره جوشیدن   پرده بر گناه پوشیدن
کانکه برداشت جام ندهد باز   وانکه دید است فاش نکند راز
شاه روزی میان رهگذری   دزد خود را بدید با کمری
کرد اشارت بخنده بی باری   کین از آن جام هست گفت آری
آنت بخشودن اینت بخشیدن   آنت پاشیدن اینت پوشیدن

٤

تو بری شو ز جور و بدعهدی / کافرم گر نخواهمت مهدی
فخر انصاف زیب شاهیست / بیخ بیداد و شاخ بیدکیست
ساختن رسم شید بر گردون / سوختن رسم بید بر هامون
با ستم شور مملکت شوریست / بی الف نقش او ری و دوریست
پادشاه مسلط مغرور / از خدای و ز خلق باشد دور
از خدای و اجل بی آگاهی / ایمن از ناوک سحرگاهی
ای بسا تاج و تخت مرحومان / لخت لخت از دعای مظلومان
وی بسا نیزه های گنجوران / شاخ شاخ از دعای رنجوران
وی بسا تیرهای جباران / تار تار از دعای غمخواران
وی بسا رایت عدو شکنان / ریز ریز از دعای پیرزنان
وی بسا باد و بوش تمکینان / ترت و مرت از دعای مسکینان
وی بسا بادگیر و طارم و تیم / زیر و بالا از آب چشم یتیم
وی بسا رفته ملک پرهنران / زار زار از دعای بی پدران
آنکه یک پیرزن کند بسحر / نکند صد هزار تیر و تبر
وانچه در نیم شب کند زالی / نکند چون تو خسروی سالی

[illegible] ٣

[illegible]
٦٩٣
نوردوی
بباد گر [illegible]
بادگیر فرغه و تیم
بود زن یتیم
کاروانسرا
بزرگی بسیار عظیم
در بهان

کحدیث قال او خبر داده است علیه الصلوة و السلام از حضرت رسالت محمد مهدی که لقب ایشان مهدی باشد که در دوران [illegible] شود

لو لم یبق من الدنیا الا یوم لطول الله ذلک الیوم حتی یبعث الله فیه رجلا منی او من اهل بیتی یواطی اسمه اسمی

مرگ را هیچ ناید از عادل زانکه دارو ز عدل عادل دل
شاه پر دل ستیزه کار بود شاه بد دل همیشه خوار بود
شاه عادل میان نیک و بدست تیز و قاهر هلاک خلق و خودست
بر میانه بود شه عادل نبود شیر خو نه اشتر دل
ملک را شاه ظالم پردل به ز سلطان بددل عادل
داد کس شاه عاجز باداد نتواند ستد نه داند داد
شاه جابر ز ملک و دین تهاست جان بانصاف طبع در تن هاست
دل شه چون ز عجز خونابست او نه شاه است نقش گرمابست
عدل شه نعمت خداوندست جور او پای خلق را بندست
شاه عادل چو کشتی نوحست که از او امن و راحت روحست
شاه جائر چو موج طوفانست ز و خرابی خانه و جانست
باشد اندر خراب آبادان عدل شه عیش و جور شه طوفان
طالب شاه عادلست جهان تو نیت خوب کن جهان بستان
هر که دارد بداد و دین عالم بخدا ار بود ز مهدی کم
که نه مهدی و رست عهدی شد که بدین و بداد مهدی شد

حدیقه حکیم سنائی ۶۹۲

و یملا الارض قسطا و عدلا کما ملئت ظلما و جورا [illegible]

و قال النبی علیه السلام المهدی من ولد فاطمة [illegible]

چند ازین ظلم و رعیت آزردن   مال و ملک یتیمکان بردن
بودم اندر دهی مهی مزدور   از برای یکی سبد انگور
دی سر راه بود و من بنشاط   بستدم مزد تا برم برباط
پنج ترک آمد از قضا پیشم   خواند از ایشان یکی برخویشم
آن سبد را ستد ز گردن من   من برآوردم از عنا شیون
آن دگر آمد و زدم چوبی   تا زمن بر نخیزد آشوبی
گفت خواند ار شاه محمود ست   زین جزع مر ترا چه مقصود ست
بر خود و جان خود بخور زنهار   راه را پیش گیر و بانگ مدار
من زگفتار شان بترسیدم   راه را پیش تو بپرسیدم
بسر راه تو دویدم تفت   از من آرام و صبر جمله برفت
من ترا حال خویش کردم درس   از دعای من ضعیف بترس
گر نیابم ز نزد تو من داد   در سحر نزد او کنم فریاد
آه مظلوم در سحر بیقین   بد ترا از تیر و ناوک و زوبین
در سحرگه دعای مظلومان   ناله زار و آه محرومان
بشکند صد هزار را گردن   درکش از ظلم خسروا دامن

[illegible] ۶۹۵

حکایت در عدل پادشاه

روزی از روزها بوقت بهار — بود محمود زابلی به شکار
دید زالی نشسته بر سر راه — رویش از دود ظلم گشته سیاه
بر تن از جور و ظلم پیراهن — از گریبان دریده تا دامن
بر زبان گفته ای ملک فریاد — بر همه داد و بر زنی بیداد
چاوشی رفت تا کند دورش — دید ناگاه شاه و دستورش
راند محمود اسپ را بر زال — تا همی باز پرسد آن احوال
این چه آشوب و بانگ و فریاد است — بازگو آنچه بر تو بیداد است
گنده پیر ضعیف تیره روان — آب حسرت ز دیده کرد روان
گفت زال ضعیف درویشم — کس نیازارد از کم و بیشم
پسری دارم و دو دختر خرد — پدر هر سه شد دو سال که مرد
از غم نان و جامهٔ ایشان — میدوم بر طریق درویشان
خوشه چینم بوقت کشت و درو — ارزن و باقلی و گندم و جو
سال تا سال از آن بود نانم — تا نگوئی که من تن آسانم
بر من از چیست جور تو پیدا — آخر امروز را بود فردا

از عدو هر رنج را بیاورند   حلق شان سوی ریسمان برند
هر یکی را بگوشه آویخت   لشکر از دیدها همی خون ریخت
زال را گفت بین شدی خشنود   از تو بر رهزنان نصیب این بود
باغی از خاص خود بدو بخشید   تا ازو عدل و جود هر دو بدید
خسرو کامران چنین باشد   در خور حمد و آفرین باشد
دست انصاف تا تو بگشادی   اینجهان بست کلهٔ شادی

حکایت

شحنهٔ در رهی شبی سر مست   پای مرغ معلمی بشکست
روز دیگر معلم بیدین   پیش بت رفت تا کند نفرین
برد صاحب خبر بنوشروان   قصهٔ مرغ و شحنه و رهبان
هر دو را پیش خواند و مرغ بخواست   شحنه را گفت اگر بگوئی راست
گنه مرغ بی زبان ز چه بود   من برارم ز روزگار تو دود
آنکه جان دارد و زبانش نیست   تو چه دانی که رنج جانش نیست
آن یکی پای او دو پای تو بود   ایزد از دست من بدین خشنود
گرز انداخت ناگهان از دست   شحنه را هر دو پای خرد شکست

[illegible]

آرایش کننده ۱۲

رهبان بالضم عابدان ترسایان

[illegible] ۱۲

گر تو انصاف من نخواهی داد
بگذرد زود ملک تو ناگاه
خورد او مال و تو حساب دهی
ماند محمود زابلی حیران
زار زار از حدیث او بگریست
تا نتاند کرا از زر انگور
روز حشر آخر این بپرسندم
خصم من گو همین زن پیرست
خصم مکن گر ز من نشد خشنود
زال را پیش خواند و گفت بگوی
زال گفت ار دهی مرا صد گنج
خسرو از مهر عدل باید و داد
تا چه باید که تا تو باشی شاه
خورد سوگند شهریار جهان
گفت پنج را بیاویزم

روزی از ملک خود نباشی شاد
بر سر دیگری نهند کلاه
اندر آن روز چون جواب دهی
اندر آن کنده پیر چیره زبان
گفت ما را چنان بباید زیست
سوی خانه بروزسی عزدور
بنگر این جهل تا چه پرسندم
در قیامت مرا چه تدبیرست
در قیامت چه زار خواهد بود
آنچه باید ترا مراد بجوی
بر نخیزد ز جان من این رنج
ورنه هر کس ز پشت آدم زاد
باد از پیش من رباید کاه
بخدای و پیمبر و قرآن
اسب ازینجای پس برانگیزم

۶۹۶ [illegible]

گفت خواهم که سوی روم شوی — بر آن خیره رای شوم شوی
بگزاری ز من یکی پیغام — برسانی بشرط خویش کلام
پس بگوئی که حمل ما بفرست — زر و دیبا و دُر بدین فهرست
ورنه جنگ ترا بسیچم زود — از تو و ملک تو برآرم دود
گفت بوبکر بنده فرمانم — بفدا باد مر ترا جانم
گفتنی گفته شد بدو یکسر — همه پیغامها ز خیر و ز شر
کس فرستاد پیش شبی سلطان — که برو خواجه را بر من خوان
کرد حاضر ورا و پیش نشاند — سخن از هر نمط برخش میراند
پس بگفتش که گرد ران محفل — رومیان آورند با تو جدل
گوید ای مرد تا کی این هذیان — شرم ناید ترا ز شاه جهان
در چنین بارگاه و این دیهیم — ظالمی را همی نهی تعظیم
بنده زادی خود آن محل دارد — که ز روی شاه ما خلل دارد
ظالمی خیره رای هر جائی — چون ورا پیش شاه بستائی
پیش این تخت با بزرگی جفت — سخن ظالمی چه باید گفت
تو چه گوئی جواب این گفتار — از سر لطف نز سر پیکار

م حمل [illegible] ۱۲

[illegible] ۱۲

۶۹۹ [illegible]

برگرفتند شحنه را از جای — بر سر و دست خویش کرد و دو پای
شد معلم خجل ز کردهٔ خویش — از خجالت فگند سر در پیش
از مکافات این جزا پرداخت — راهب شوربخت را بنواخت
عوض مرغ بره دادش — بر معلم پدید شد دانش
تا قیامت ز عدل نوشروان — یاد از آن آورند پیر و جوان

[illegible]

در کفایت و رای پادشاهی

شاه شاهان یمین دین محمود — که جهان را بعدل بد مقصود
شاه غازی یمین دین خدای — که بدو بر زمانه بار خدای
یافته دین احمد تازی — سرفرازی بدان شه غازی
روزی اندر دلش فتاد هوس — که سوی رومیان فرستد کس
ملک روم را کند آگاه — که منم بر زمانه شاهنشاه
گفت بر درگهم کدام کس است — که مر این کار را بعلم بس است
اختیار او فتادش از فضلا — خواجه بوبکر سید البلدا
آن بهر علم حیدر ثانی — آنکه خوانی ورا قهستانی
کرد حاضر ورا و حال بگفت — راز خود زان نکوسیر ننهفت

[illegible]

شاه باید که وقت خلوت و بار   در همه کارها بود بیدار

در تحمل پادشاه از رعیت

گفت یک روز کوفیی بهشام   کای زبا همچو شیر خون آشام
زنده باشیم خون ما تو خوری   چون بمیریم مال ما تو بری
شد ازین دست جور سخت کمان   عالمی سست پای سرگردان
تو درین دور جور سلطانی   کار بر وفق طبع میرانی
سیم درویش و بیوه آوری   حلقهٔ فرج استران کردی
شهر ازین جور و ظلم گشت خراب   خلق ازین آفتاب شد سیماب
مردمان قفل و پره بنهادند   تا کلید جهان ترا دادند
روستا پر ز بینوائی تست   هر کجا مسجدی گدائی تست
نه همی تا ابد بخواهی زیست   پس درین پنجروزه ملک این چیست
ای بباطل ز دیو برده سبق   سایهٔ باطلی نه سایهٔ حق
روز محشر بگو چه عذر آری   زین تکبر تخلق و جباری
با چنین جور در ولایت تو   مه تو و مه سپاه و رایت تو
بر شه ما درین سپنج سرای   کارساز و نگاهبان خدای

[illegible]

[illegible] ۱۲ بهار عجم

۵۲ قوله این سخن الخ آب یعنی رونق و ضیا و طراوت و تازگی و جاه و نعمت ۱۲ بهار عجم

خواجه بوبکر گفت سلطان را	کای بحق سایه گشته یزدان را
این سخن گر بدی ز خصم جواب	داد می گفته را بشرط جواب
لیک اکنون سخن تو آرائی	هم تو این را جواب فرمائی
گفت سلطان که گر رود اینحال	تو بده مر ورا جواب سوال
که چنین است حق بدست شماست	لیکن این از جواب کرد درست
بنده زادست و ظالمست بلی	نیست با تو مرا بدین جدلی
لیکن اندر ممالک این مرد	ظلم جز وی کسی نیارد کرد
کس ندارد بملک او زهره	که فزونتر خورد وی از بهره
جز و از ظلم کائنیامن کان	نزد وی هیچ آشکار و نهان
ز اتفاق این سخن برفت بروم	خواجه گفت این سخن بود معلوم
هم برآنسان جواب ایشان داد	صد در از رنج بر ملک بگشاد
چون سخن جملگی مکرر گشت	رومیان را بیان مقرر گشت
چون شنید این سخن عظیم الروم	کرد دستور خویش را معلوم
کین سخن باز همبران غلطست	نه چو دیگر سخن حدیث لطست
شد مخجل ز ان حدیث و گشت خموش	گشت در گوش او چو حلقه گوش

۵۳ قوله [illegible]

[illegible]

وانکه او دانش و بصر دارد | بالش شاه تاج سر دارد
آفتاب[له] اهل خنج و گنج آمد | گرچه خفاش ازین برنج آمد
آفتابی که بر جهان گردد | بهر خفاش کی نهان گردد
ای که اقبال شاه دیدستی | الظفر الظفر شنیدستی
هم ببین خشم شاه در هر دم | الحذر الحذر همی خوان هم
هر زمان پیش شاه داد و ستم | چار قل بر چهار طبع بدم
با خرد راز شه صبوری به | بی خرد را ز شاه دوری به
شاه اگر خواندت گزیر مجوی | ور براندت ستیز مپوی
بجدل در حدیث شه آویز | تیغ تو کند به که خسرو تیز
هر که بی عقل صدر شاهان جست | پیل در ناودان بود بدرست
کاول صف برا نکسی ماند | کا خنر کار ها نکو داند
بال سپهر زمانه دار نگاه | خرد از بهر پاس خدمت شاه
زانکه بهر قوام تخت و کلاه | بس فریضه بود سیاست شاه
گر نه بی نظم این گاه مفرش | پر ز باد است پای آب آتش
ای برادر تو پند من بشنو | ور ز من نشنوی سه که بجو

له آفتاب اهل خنج خنج اول بر وزن رنج ناز و عشوه و کرشمه و بمعنی شادی طرب عیش هم هست و حاصل و نفع و سود را نیز گفته اند ۱۲ برهان

[illegible]

گر توئی پس بکش ز مارگ و پی
ور خدا ایست شرم دار از وی
مر ترا بر جهان از آن بگماشت
که بد ظالمان ز ما برداشت
چون تو بر خلق جور و ظلم کنی
بیخ عدل از میان ما بکنی
زاب چشم چو من گدای بترس
ور نه از آتش خدای بترس
دل درویش ناشکیبا شد
تا لباس تو خز و دیبا شد
در دل بیوه نالش کشکین
تو پس پشت بالش مشکین
خان ما شد ز تو سیاه چو شب
نان تو گر سپید شد چه عجب
این چه مستیست از بخار دو گرد
گر بدانی که می بباید مرد
چند خواهی بدرد ما را سوخت
که نه ما را خدای بر تو فروخت
پیش هشام کوفی از ضجری
این بگفت و بهای های گری
گرم شد زین حدیث سر هشام
لیکن از حلم نوش کرد آن جام
گفت خواهند کهتران انصاف
لیک نز روی جهل و استخفاف
این شنودم من از تو آن دیدم
آنت بخشودم اینت بخشیدم
لیک زین پس چو داد خواهی جست
بتامل نگاه کن چپ و راست
ستم [illegible]
کز فقها مر از ادب نداند خام

قوله در دل بیوه الخ یعنی کشکین بوزن پرویزن نان جو بیخته و نانی را نیز گویند که از آرد باقلا و نخود و گندم و جو و ارزن آمیخته پخته باشند ۱۲ منه

قوله [illegible] ۲۰ قوله [illegible] خان ما الخ یعنی خانه ما [illegible] سامان نماند [illegible] ایشان [illegible] قوله [illegible] [illegible] جهل [illegible] کردن [illegible]

داد خلعت بساتش بنواخت زانکه معنی این سخن بشناخت
خوش سخن باش تا امان یابی وقت کشتن خلاص جان یابی
اول آن به که مستمع طلبی که ندانند هندوان عربی
هرکه در بصره هندوی گوید چهره از خون دل همی شوید
سخن از مستمع نکو گردد کهنه از روزگار نو گردد
ای شهنشاه عالم عادل جان دشمن بکش زالکحل دل
بکن از تیغ هندی ای خسرو ملکت کهنه را چو گلشن نو

فی حفظ اسرار الملوک و کفایته و کتمانه

با سلاطین چو گفت خواهی راز وقت آزابدان چو وقت نماز
کن مراعات شاه بدخو را چون زن زشت شوی نیکو را
شه چو بر داردت فکنده‌اش باش چون ترا خواجه خواند بنده‌اش باش
دست از داد پایگاه منه ور ترا سر کند کلاه منه
هر سری کو ز شه کله جوید پای خود را میان ره جوید
پادشاه ار ترا برادر خواند دانکه در قعر دوزخت بنشاند
چون بگفت این ملوک وار سخن پس بخود گفت هوشدار ای تن

۷۰۵

دو نسخه [illegible] برادر
گفتن پادشاه [illegible] برادر در معنی
دشمن گفتن [illegible] برادر
پادشاه دشمن پادشاه
میباشد و بهوش بودن
پادشاه از برادر [illegible]
[illegible]

حکایت

آن شنیدی که گفت نوشروان
مطبخی را بوقت خوردن نان
چون برو ریخت قطرهٔ خوردی
گفت هیهات خون خود خوردی
زین گنه مر ترا بخواهم کشت
تا بم از خشم میر و در پشت
مطبخی چون شنید این گفتار
شد خلیده روان و رفت از کار
در زمان ریخت چون همه مردان
کاسه را در کنار نوشروان
گفت غدر تو از گنه بگذشت
زخم شمشیر بینی و سر و طشت
ای سیه روی این چه اسپیدست
گفت ای شاه وقت نومیدست
گنهم خرد بود اول حال
کشتن از بهر آن چه بود محال
بر گناهیم گناه بفزودم
بر تن و جان خود نبخشودم
تا نه پیچند خلق بر انگشت
که یکی را برای هیچ بکشت
تو نکونام زی که من مردم
بدی از نام تو برون بردم
گفت خسرو که نیست کردارت
در خور نکتهای گفتارت
زشتکاری و خوب گفتاری
از تو آموخت چرخ پنداری
فعل تو من بقول تو دادم
شاد زی تو که من ز تو شادم

ای سیه روی الخ [illegible]

در حلم پادشاه واحتمال از زیردستان

بشنو تا ابوحنیفه چه گفت
حقهٔ عقل خویش را چون رفت
که سفیهی چو داد دشنامش
گشت خامش ز گفتن خامش
گفت ازین ژاژ او چه آزارم
آنچه او گفت بیش بکارم
گر چنانم بشویم آن از خود
ورنه ام با بدی چه گویم بد
زو بهم چونکه عیب خود جویم
ورنه چه او چه من چه بد گویم
مرد و بیدار از همچنین باشد
گر برون و درونش دین باشد
خلق اگر در تو خفت تا که خار
تو گل خویش از و دریغ مدار
آنکه زهرت دهد بدو ده قند
وانکه از تو برد بدو پیوند
وانکه بد گفت نیکوی گویش
ور بجوید ترا تو میجویش
وانکه دشنام دادت از سر خشم
خاکپایش گزین تو سرمهٔ چشم
وانکه سیمت نداد زر بخشش
وانکه پایت برید سر بخشش
همه را در محل خویش بدار
هیچکس را از خوی بد میازار
تا بوی در کنار وصل و فراق
ز قرسی از مکارم الاخلاق
هست در دین و ملک ظلم و محال
همچو در جسم و جان باد و وبال

[illegible]
جاذب محلل
نفع سده کبد
والطحال [illegible]
[illegible] رنه
ممتقل قاموس

همه خلق آنچه ماده وانچه نرند | از فزونان خارزنان یکدگرند
گر دهی نیک نیک پیش آرند | ور کنی بد بدی نگهدارند
زانکه از کوزه بهر عادت وخو | بتراید گلاب و سرکه درو
خویشتن را همه نکوخواهی | وز بد دیگران نه آگاهی
تو که از کرمکی بیازاری | با دگرکس چرا کنی یاری
صبر کن بر سفاهت جاهل | تا شوی سایس ولایت دل
پند عاقل بآخر کارت | کند از گند تیز بازارت
هست پندت نگاه دارنده | همچو می ناخوش و گوارنده
نه خرد جستن مراد خود است | از دو بد به کن برون خرد است
گرچه با خام طبع تو نپزد | تو چنان زی برو که از تو سزد
گر کند غیبت از دو بیرون نیست | یا بود یا نه بر دو رای بایست
گر بود عیب آن ز خود بدرو | ورنه باشدت آن سخن بدوجو (یعنی تامل کنی ۱۲)
ور کسی عیب تو کند بشنو | وانچه عیب است جملگی بدرو
باغ دل را تو از بدی کن پاک | تا برآید نهال به چالاک
گر تو معیوبی آن بشنو از هوش | ورنه آن را اثر میار بگوش

له قوله زانکه از کوزه الخ تراویدن بمعنی تراویدن ترشح کردن بآهستگی مطلقاً اعم از آب و شراب و روغن و امثال آن از ظروف ۱۲ [illegible] ۲۰۶

سه قوله صبر کن الخ سفاهت بالفتح سبک شدن و نادان شدن و بیخردی و نادانی و سایس نگاه دارنده و نگاهبانان ۱۲ کشف

هرچه جز شاه کالبدشان و ان
شاه جانست و خفته بود جان

مثل شه سر و رعیت تن
هر دو از یکدگر فروز و شن

تن بی سر غذای زنبورست
سر بی تن سزای تنّورست

رونق جان ز عدل شاه بود
ملک بی عدل برگ کاه بود

ترک و ایرانی و عرابی و گرد
هر که عادل ترست او برد

شاه را خواب خوش نباید خفت
فتنه بیدار شد چو شاه بخفت

باش کودکان ز خفتن و ان
باش مردانه خفتان

فلک از همت ار چه زه دارد
روز شمشیر و شب زره دارد

شاه را خواب غفلتست آفت
همچو بیدارِ شش بود رافت

شب فلک دارد از ستاره حشر
روز دارد ز آفتاب سپر

کم ز نرگس مباش اندر حزم
چون کنی عزم رزم و مجلس بزم

نرگس از خواب ازان حذر دارد
که همه پاس تاج زر دارد

شه چو غواص و ملک چون دریاست
خفتنش در درون آب خطاست

چون سیه روی بود نیلوفر
شب چو ماهی در آب دارد سر

شه چو در بحر یار خواب شود
تخت او زود تاج آب شود

[illegible]

[illegible] ۱۲ برهان

[illegible] ۱۲ برهان

شاه چون بستد از رعیت نان — نقد شد کل من علیها فان
از رعیت شهی که مایه ربود — بن دیوار کند و بام اندود
نان خشکار و زُرّه می ببری — میده گردانی و تو میوه خوری
برّه خوان که وجه باز نست — از بهای فروج بیوه زنست
ملک ویران و گنج آبادان — نبود جز طریق بیدادان
سخت بیخی درخت از بادست — گنج پر زر ز ملک آبادست
ملک آباد به ز گنج روان — شادیی تن ندارد ایچ روان
ابر چون زفت گشت باران — شد ستمکش روان بیوه زنان
چون ستد شه عوامل از دهقان — زد از ور رفت و ماند بر وی قلان
هر کرا امسال آب و رز ببرد — سال دیگر گرسنه باید مرد
گرگ چون خورد گه سفند همه — سال دیگر ندارد امید رمه
گر نخواهی برهنه عورت تن — در گریبان مزن ز بن دامن
شاه را از رعیت است اسباب — کام دریا ز جوی می جوید آب
آب جوی از ز بحر باز گری — بحر را زان سبب شمر شمری
بس بکار آمدست عبس و لخوا — سرخی سیب اسپیدی ماه

بازرست و شد
روان مانند چین
که جان ابندن
مولوی فرموده اند
چنانچه حضرت
مفارق شده باشد
جانی است که از بدن
از روان آخر مراد
ملک آباد به

باز روان شده بود
بسوی ما آید
بمحبوس از
زاده و در نادید
دولت را دو
بینن هر دو نهاد

[illegible]

همه روز از برای لقمهٔ نان	این حدیث است و دو کدانی نان
میل ندهم بد اگر چه نوست	علف خر سبوس و کاه و جوست
چنار بن گر چه رُست و بالا کرد	سر او بر اسپهر والا کرد
تو طمع زو مدار میوه و گل	یار بد هست بابت سر پل
نه از او میوه خوب نه سایه	نه از او سود به نه سرمایه
عامیان سر کشند همچو کلنگ	لیک از ایشان چو باز باید جنگ
هست در جنگ تیر و عامه	همچو از زیر گرم بر جامه
کودکان زنان چه سود سیاه	دل ز ضعف افکنند هر دو تباه
ز دو خیر ست و خوش گر چه جشر	ز دو زا ایست و ز دو میر شر
شتر تیز تک چو ابله نیست	زادهٔ او ز عمرش آگه نیست
زیرکانی که زیرکان دلند	گوهر تخم را چو آب و گلند
در میان دین و ملک ملوک	از برای نجات و هلک ملوک
یار دل به ز صبر ننهادند	ظفر ز صبر هر دو همزادند
تشنه که دون را بلند و والا کرد	مر بلا را بلند بالا کرد
آتشی کآب را بلند کند	بر تن خویش ریشخند کند

[illegible]

چون برون شد ز کالبد عزم تام خانه ویران شمار و زن بدنام
کور دل همچو کوزمی باشد تیز مغز و ضعیف پی باشد
لیک محرور را دماغ قوی تو ز تاثیر کوزمی شنوی
کوزمی بند کیسه بردارد کوزمی را هریسه پیش آرد
عجز رای و سستی قدرت جاه خشم و کین و دروغ و بخل از شاه
هر که بر خشم و آز قاهر تر او بدست بر خصم خویش قادر تر
شاه را در دماغ و بازو چیر حزم بد دل بهست و عزم دلیر
اول حزم چیست رای زدن بعد از آن عزم و دست یازیدن
شاه را در خورست عزم درست ورنه عزمش بود ز غفلت سست
دل ز زهره چو نورفام کند زهره را تیغ در نیام کند
زانکه در کارگاه دولت و دین عقل بیند بجان حقیقت این
مردی از شاه و خدعه از بدخواه حمله از شیر و حیله از روباه
حمله با شیر مرد همراه است حیله کار زنان و روباه است
همچو دریاست شاه خس پرور گوهرش زیر پای و خس بر سر
بد نوشته کند نیک کهن خار دارد بجای خرما بن

کور دل [illegible] کور دل را که [illegible] از کالبد او بیرون شود [illegible] کوزمی [illegible] کوزه [illegible] ۱۰۷ [illegible]

ای که با دین و ملک داری کار   در شره خوی خرس و خوک مدار
که نکو ناید از زمن پرسے   خوک بر تخت و خرس بر کرسی
شاه شهرے که بیخرد باشد   نیک لشکر بنرخ بد باشد
لهو چون مرگ جان ملک برد   ظلم چون ریگ آب ملک خورد
باد بر خاک کینه ور باشد   ریگ بر آب تشنه تر باشد
شه چو بنشست بر دریچه هزل   ملک بیرون شود ز روزن عزل
هزل با شاه اگر مقیم شود   خاطرش در هنر عقیم شود
اول نزهت است باد هبات   و آخر ظلمت آب حیات

در کار نادانی پادشاه

به نقیبی بگفت روزی این   که بران صد پیاده در صف کین
او حدیث این بجای بماند   بشد و صد سوار در صف راند
چون چنان دید گرم گشت امین   پس بگفتا کای چنان و چنین
نه درین ساعت ای بد بدکار   منت گفتم پیاده ران نه سوار
چون نقیب این سخن از او بشنید   نیک دانست پاک را از پلید
گفت بر من مکن ترش بینی   که هم اکنون بچشم خود بینی

[illegible] ۱۳۱۷ [illegible]

از تف آتش گرش برد بفراز
از کف خویش بکشد آبش باز
زشت زشت ست در ولایت شاه
گرگ برگاه و یوسف اندر چاه
لشکری و رعیتی که سرند
نفع را تیغ و دفع را سپرند
شاه بی بخشش آفت سپه است
بی نیازی سپاه ذل شه است
ای بسا سوخته بخاطر دون
تا جداری گژدم گردون
چاکرت گر بدست گر بد نیست
بد و نیکش ز تست و از خود نیست
چاکر مرد بد نکو نبود
آب خاکی جز از سبو نبود
هست در دست تو چو تیغ و چو نی
تو زدی عیب خود منه بر وی
لشکر از جاه و مال شد چو دل
رعیت از بی زریست بیحاصل
لشکر از تو چو با یسار شوند
از برای تو جان نسار شوند
چون نیابد یسار بگریزد
با عدوی تو بر نشیند و بر ستیزد
تن که لاغر شود بود منبل
پس چو فربه شود بود کاهل
مردمی بلکه کی بنا لم صلست
همچو شمشیر بسته با وصلست
سوی او دل چو خاک در گردست
نزد او جان چو آب در رگ بیست
چه به بی اصل زر و زور دهی
چه چراغی بدست کور دهی

ملک بر رای شاه مقصورست   رای او گر قویست منصورست
رای شه جز صواب نپذیرد   باز مردار و موش کی گیرد
پس عطا بخشدش گه و بیگاه   آنکه باشد گزین خلق اله
خواجه را گر ز ملک عطا نبود   دانکه در رای بخطا نبود
بینوا گر خطا کند تدبیر   تو خطای ورا ببخش و مگیر
ور وزیر از تو بینوا ماند   دانکه تدبیر با خطا ماند
هر کجا کور دیده بان باشد   لاجرم گرگ سرشبان باشد
عقل خفته و بزیر دامن در   بر کر حساب و کور سوزن گر
ببرد آب عالم و ابرار   مدحت پادشاه آتشخوار
دین و دولت بشرع و شه زنده است   زین دو شین آن دو دال پاینده است
ملک و ملت چو پود و چون تارست   این بدان آن بدین سزاوارست
ملتی را که ملک یار نشد   مایهٔ شرع هر دیار نشد
ملک بی ملت آشنایی غمست   شاه بیدار ملک جویی کمست
گر خطا را دلش جدا باشد   شحنهٔ شرع مصطفی باشد
تا اولوا الامر لایقش گردد   کار خانی حقایقش گردد

حدیقهٔ حکیم سنائی ۷۱۵ [illegible]

گر ندبی خوبیت ز مردی خویش — هم پیاده شوند و هم درویش
عزم و حزم شهان سبکرو به — آتشین پای و آهنین سر به
بد گهر راز و رای کی دارد — دوزخ آب خدای کی دارد
زر ز آهن عزیزتر زان شد — کاهن از بیم شاه لرزان شد
رای بدبین ملک و شن را — همچو یار بد ست مر تن را
کس بتدبیر سفله ملک نراند — نامه در نور برق نتوان خواند
رای کم عقل نور برق بود — خاصه جایی که بیم غرق بود
شاه تا زفت بخرد نبود — جفت وزفت و وزیر بد نبود
شاه را آید ار چه شیر ژیان — روز نیک از وزیر بد بزیان
در مشورت نیافت کس مقصود — از دو بی اصل مست ای حسود
زانکه در ملک زین دو ناهشیار — کرکس و جغد را برآید کار
تا دو نحس از چنین دو دیوانه — این غذی یابد آن دگر خانه
پیشکار ملوک بی تدبیر — جغد باشد میان خلق حقیر
مرد را علم و حلم باید جفت — ورنه عدل از میان خلق نهفت
مملکت را ثبات در خرد است — بی خرد مرد همچو غول و دد ست

حدیقه حکیم سنائی ۱۷

سبب آهن عزیزتر زان شد [illegible]

فی حد ذاته عزیز بود [illegible]

[illegible]

نه فلک را بکام بگذاریم / پنج و چار و سه را بینباریم
ابر وار از برای ایشانیم / تا بر ایشان گهر برافشانیم
ما سخی‌تر ز ابر و بارانیم / بلکه قحط معطی نانیم
گنج و انبار ما برای شماست / وین خزاین همه برای عطاست
گرسنه مردمان و کسری سیر / سگ بود اینچنین امیر نه شیر
روز پاداش ماه پایه شاه / باز بهرام روز بادافراه
بتهوّر ز گور گور مجوش / بدار از شیر شیر بدوش
مر ترا آمدست چون اشراف / شیر کشتن بخلق آهو ناف
عدل را باز خویش کن رستی / ورنه پیمان و عهد بشکستی
عدل ورز و بگرد ظلم مگرد / ظلم ازین ملک تو برار دگرد
شاه عادل بود بملک اندر / نایب کردگار و پیغمبر
باز ظالم بود در آتش و دود / یار دجال و نایب نمرود

در راستی میان جور و عدل

در عقوبت ز جرم بیش مگیر / حال بد را ز دیو و دد مپذیر
بر تن از راه رفق بر تن خصم / بشکن از روی خلق گردن خصم

[illegible] ۱۲ کشف

بادافراه جزا و مکافات بدی باشد و بازیچهٔ اطفال را نیز گویند ۱۲ غیاث

کشف اللغات ۱۲ یک ابرو ندارد و یک چشم و نیز آن مسیح کذاب دروغ‌گوینده و فریب دهنده و تلبیس کننده و سیه دجال [illegible]

شه بهنگام صید ظلم نکرد
یک شکم زان شکار بیش نخورد
گرچه گردد اسیر آز و نیاز
بسر صید کرده ناید باز
عادل و کم طمع بملک سزاست
طامع و ظالم از خدای جداست
ای بدم جفت عیسی مریم
دام دجال بر کن از عالم
اندرین روزگار بدعهد سعدی
چیست جز عدل و ایهٔ مهدی
خشک شد بیخ دین و شاخ صواب
دست بگشای اینت فتح الباب
شه که عادل بود ز قحط منال
عدل سلطان به از فراخی سال
سال نیکو مطیع عدل شه است
ورنه مر هر دو را جگر تبه است
مرد بیمار را که دیده تر است
خشکی لب ز آتش جگر است

فی سخاء الملک و حسن سیرته

قحط سالی یکی بکسری گفت
کار بر خلق شد بباران تفت وبله
گفت کانبار خانه بگشادیم
ابر اگر زفت گشت باراديم علیه
صبح وار از پی ضیا بدمیم
که نه ما در سخا ز ابر کمیم
دیم ما هست اگر دم او نیست
نام ما هست اگر نم او نیست
نم ابر از ز خلق بگسستست
دست ما کی در سخا بستست

بضم اول یعنی بخیل و ممسک و لئیم و گرسنه و ترش روی و ستیزه رو و خشونت کننده باشد [illegible] بر وزن شاد کیم [illegible] ۱۶ [illegible]

خلق گشت از قدوم زاهد شاد
زانکه بود او به پند دادن راد
گفت هر کس سداد و سیرت او
زان ورع وان نکو سریرت او
گفت مامون که اینچنین پیدا
دید باید مرا همی ناچار
حاجب خاص را همان ساعت
بفرستاد از پی دعوت
کرد هر کس برون زین ابرام
تا بر میر در شود بسلام
رفت زاهد بر خلیفه فراز
میر مامون نکرد قصه دراز
گفت شاد آمدی ایا زاهد
مرحبا مرحبا ایا عابد
گفت زاهد نیم خطا گفتی
نیست در طبع من چنین زفتی
زانکه زاهد یقین توی نه منم
بشنو و یاد گیر تو سخنم
تو بزاهد مرا خطاب مکن
خانهٔ دین من خراب مکن
گفت مامون که شرح گوی این را
حاجتست این حدیث تعیین را
گفت زاهد تو این نمیدانی
چونکه بیهوده زاهدم خوانی
عرض کردند بر من این دنیا
بر سرش می نهند هم عقبی
مر مرا جمله در کنار نهاد
یکزمان زینی ام نیامد یاد
می نخواهم نیم بدان مائل
کرده ام محبت آن ز دل زائل

سداد [illegible] راستی و درستی
[illegible]
۱۹
ابرام [illegible] استوار کردن و بستوه آوردن و ملول کردن منتخب

روی خندان و عفوگستر باش
بخروش و بکینه جان مخراش

ناصبوران چو خاک و چون بادند
صابران سال و ماه دلشادند

کار آن پادشا گزیده بود
که حکیم و زمانه دیده بود

فعل نیکان بلقن نکیست
همچو مطرب که باعث سکیست

فکرت آخرست اصل بنا
نظر اولست تخم زنا

ماه را پیشه چرخ پیمانیست
شاه را کار ملک پالائیست

ملک آلوده مرگ بستاند
ملک پالوده جاودان ماند

زر آلوده کم عیار بود
زر پالوده پایدار بود

دین بی لطف شاخ بی بارست
ملک بی قهر گنج بی مارست

ملک را قهر و لطف انبازست
ورنه همچون هل خود آوازست

پنجه خصم تو غرور پرست
عرق ایمان تو سرور پرست

حصن دینست خاصه ملک چنین
باز جان و روان شاهی دین

در دانستن که آخرت به ز دنیاست

آن شنیدی که زاهدی آزاد
رفت روزی بجانب بغداد

تا سوی خانه خدای شود
بسوی خلق نیک رای شود

له قوله فعل نیکان الخ [illegible]
[illegible]

شاه را چون سداد نبود یار — ملک او باد وان بملک مدار
هر کجا صدق و عدل انبوه است — هر کجا عدل ملک پاینده است
شاه اگر جفت داد گشت و سداد — ورنه ملکش بود چو ملکت عاد
نه بگفتست صادق الوعدی — کاقتدوا باللذین من بعدی
چون بصدق و بعدل هر دو بهم — عقد بستند کار شد محکم
هر دو یکتا شدند از پی سود — بی زبان اقتدا درست نمود
نه بماندست زنده جاویدان — جور مروان و عدل نوشروان
ملک دو جهان بزیر رای آری — گر هوا را بزیر پای آری
هر که پرهیزگار و خرسند است — تا دو گیتی ست او خداوند است
چون خرد افسر و تقی شد گاه — خواندت جبرئیل شاهنشاه

در آنکه پادشاه را دل در هوا نباید بستن

(لطیفه)

یافت شاهی کنیزکی دلکش — شاه را آن کنیزک آمد خوش
همدران لحظه اش در آب فگند — گفت شه خوب ناید اندر بند
که چو بگشاد بی ثبات بود — شه که در بند ماند مات بود
گفت شه دست بره بدل خویش — نگذارم دو پای در گل خویش

قوله بگفتست الخ از ابن [illegible] رضی الله عنهما و عن علی رضی الله عنه و عن حذیفه قال قال رسول الله صلی الله علیه وسلم انی لا ادری ما بقائی فیکم فاقتدوا باللذین من بعدی [illegible] رواه الترمذی مشکوة ۱۲ [illegible] منقول است از حضرت امیر المؤمنین علی رضی الله عنه و این در مشکوة بطریق نسخه نیست یافته شد یا از حذیفه رضی الله عنه گفت که گفت رسول علیه السلام که بدرستیکه من نمیدانم [illegible] بقای من در میان شما پس اقتدا کنید بدو کس که بعد از من [illegible] ابوبکر و عمر رضی الله عنهما ۱۲

نیست یک ذره نزد من کونین
کرده ام فارغ از همه عدنین
بیش از این هر دو من همی طلبم
وز پی جستن اوست این طربم
زاهدی مر ترا مسلم گشت
که بدنیا دل تو بیغم گشت
شادمانی بدین قدر دنیا
یا ز نازی ز جنت و عقبی
که بدین قدر تو ز خرسندی
با امانی بمانده در بندی
گشت مامون خجل بدین گفتار
داد بر عجز خویشتن اقرار
هر که او بنده گشت دنیی را
صید شد مر بلا و بلوی را
دین بدنیا مده که در مانی
صید را چون سگان کهدانی

در تعهد علمای دیندار

علما جز امین دین نبوند
چون بدنیا بند نان امین نبوند
چشم سر ملک و چشم سر دین است
این جهان بین و آن نهان بین است
این و آن هر دو یار یکدگرند
هم خزان هم بهار یکدگرند
ملک و دین از سری که بحر دست
راست چون جان و بوچه وستند
سد خردان ز روی لاد آمد
سد دولت سداد و داد آمد
ملک و دین را درین جهان و دران
صدق و عدلست وی پشتیبان

قوله هر که او را بلا و بلوی [illegible] از آزمایش و محنت ۱۲ منتخب
قوله دین بدنیا [illegible]
۷۲۰
[illegible]

خویشتن شاه خوانده در منزل   در و دیوار و صحن و بامش گل
شده[له] بر عمر مستعار نفور   همچو بیعقل مردم مغرور
ایمنی خود بباد کرده مقیم   تا کسی برگذارد از وی بیم
آنکه جمله اش به پشهٔ نرزد   خلق از و او بران همی لرزد
رهست باخود چو کم شد از وی نور   همکس باشگونه اندر گور
ظلم و بیدادها بسی کرده   خویشتن زابلهی کسی کرده
شادمان زانکه نان بیوه زنان   کرده در نیک و بد قضیم خزان
نان گاورس و زرتره برباید   خوان خود را بدان بیاراید
وجه مشموم مجالس و میوه   ساخته از وجه جبایهٔ بیوه
نان ایتام و غزل دوک عجوز   بسته حرص بیش کرده هنوز
غافل از روز عرض و نفخهٔ صور   مانده از خلد و حوض کوثر دور
بگل اندوده ماه را رخسار   همه قولش چو فعل ناهموار
شاه و عالم که هر دو در حلم است   این اولوا الامر و آن اولوا العلم است
ور قدم شان نه بر ره امر است   این اولوا الظلم و آن اولوا الخمر است
پسر ار چند ناخلف باشد   مالک باید که زیر کف باشد

له قوله شده بر عمر الخ نفر بالسکون غلبه کردن و آماسیدن یقال نفره علیه ای قضی بالغلبة له ۱۲ صراح

عرفان
درس
[illegible]
گذارد اکال
[illegible]
ویل ازان
کرده هند
بازره گویند

این کنیزک روان من بربود   بزبانم درآرد از پی سود
پیش تا غرقه گردد از وی تن   غرقه گردانمش بدریا من ۸
تا برد نقش آبروی صواب   من برم نقش روی او از آب
وانکه آتش برارد از جگرم   من در آبش چه اسفرو برم
وانکه بر من خورد بزشتی شام   من خورم بروی از بلاکش بام
هر کجا هست پادشاهی ل   چه بود ملک و ملک زشتی گل
چه بود ملک پادشاهی کو   زشتی ملک را نهد نیکو
مایه سازد بدست موزه خویش   پای بند نماز و روزه خویش
ستم و جور بر گدائی چند   لاف بر چیز بینوائی چند
دشمنان جان طلب ز صولت او   دوستان نان طلب ز دولت او
خوان جان پیش دشمنان بنهد   لقمهٔ نان بدوستان ندهد
تخت او سر فراشته بفلک   زیر حکمش پری و انس و ملک
یار او گوش برگ باشد و ساز   خصم آنکس که بینوا شد باز
پادشاهان که اینچنین باشند   چرخ دولاب و پای رنگین باشند
همه در دست دیو نو برده   بینوا و حرام پرورده

ل
یعنی صبح و شام
آمده ۱۲ لط
مایه سازد الخ درست بوده
[illegible]
[illegible]
۷۲۲
[illegible]

دین و دولت بدین دو گردد چیر | خواجه را رای شاه را شمشیر
ملک اگرچه عقل چون بازوست | ملک بی تیغ تیغ بی نیروست
چه کشی تیغ بهر مشتی خس | باد رعب تو تیغ ایشان بس
بشکن ایشان ز گرز گردن گردون | چون بقلم کن ز سهم در جان خون
شاه چون آفتاب و میغ بود | حرز و تعویذ رمح و تیغ بود
حرز و تعویذ و سایهٔ خانه | با بت کودکست و دیوانه

در سیاست پادشاه

ملک چون بوستان بخندد خوش | تا نگرید سنان چون آتش
لیکن از خون دشمن آلوده | تیغهای نیام فرسوده
قصد هندوستان و کافر کن | گل آن بوم بام شسته کن
جامهٔ لعل پوش تارخ را | هیزم افزای صحن دوزخ را
کین دیرینه در دل آر تمام | کان قوی باعثیست بر اقدام
دین نگوید که تیغ بر دونان | گردن گردنان گردونان
دل شان جز نیام تیغ مدار | این شرف ز آسمان دریغ مدار
زانکه از روی لاف و ز مصاف | نتوان کرد پشت کاف چو قاف

۴۲ قوله [illegible] بفتح [illegible]

قوله جامهٔ لعل [illegible] [illegible] سنان [illegible] گفته اند [illegible]

۴۲ قوله [illegible]

۷۲۵ قطعه ۲ آنکه تا گردن گردن گردنان گردون [illegible] دل شان را [illegible] تیغ [illegible] پشت کماف که عبارت از خمیدگی پشتست از روی لاف در روز مصاف و بلند گوئی قاف محکم و استوار نتوان کرد

در عدل نمودن و ظلم کردن

دولت اکنون ز عدل ایمن جداست
هر که ظالم ترست ملک او راست

گر همی ملک جاودان خواهی
زیر فرمان خود جهان خواهی

باش چون آفتاب ناعمشاز
بزبان کوته و به تیغ دراز

عشرت آمد که می گزین مگزین
ظفر آمد که بر نشین منشین

از مخالف بشوے دریکدم
هم بخون مخالفان عالم

چون عمر نفس را بکار در آر
چون علی حرص را بدار بر آر

نفس با حرص هر دو دشمن دان
خویشتن را از ننگ شان برهان

حرص را شربت هلاهل ده
نفس را همچو مرده در گل نه

عدل را تازه بیخ کن برگاه
ظلم را چار میخ کن در چاه

سیرت عدل صورت هنرست
صورت بخل گژدم جگرست

سیرت ظلم شه بتر ز کنشت
صورت عدل شاه زیبه بهشت

شرع خشکست اشک منعش ده
کفر تشنه است آب تیغش ده

تیغ مردان چو دست زن نبود
مملکت را روان و تن نبود

ظلم صفرای ملک و دین آمد
رای و تیغش سکنگبین آمد

هر یکی آفتی درون نهاد
هست یک بت بصورت بنیاد
ای شهنشاه عادل غازی
تیغ در نه چو احمد تازی
کعبه را از بتان مطهر کن
شمع توحید را منور کن
چه کنی پنج روزه در غم و یاس
لذت چار طبع و پنج حواس
مر ترا بنده عنصر است و فلک
شش و پنج و چهار و سه و دو و یک
شش جهت را بعالم تجرید
یکجهت کن چو عالم توحید
پنج حس را بقدر و رای بلند
از سوی چار طبع در در بند
سه قوی را مده غذی و سرشت
قوت شان ده ز باغ هشت بهشت
دو جهان را بزیر حکم در آر
یک خرد را بمصطفی بسپار

در حکم راندن پادشاه

پائیهٔ قدر آنجهانی جوی
سایه و فر آسمانی جوی
همت اندر نهاد عالی دار
دل ز کار زمانه خالی دار
دست ازین آبهای جوی بشوی
شربت از آب حوض کوثر جوی
ملک باقی کمال ساز بود
ملک دنیا خیال باز بود
نیست این ملک هر ترا حاصل
ملک باقی طلب بر آن نه دل

[illegible] هیجا که [illegible] جنگ شود
نام بددل ز بیم ننگ شود

مرد رمح و عمود و تیر و سنان
زود پیدا شود ز مرد سه نان

دشمنان را بزیر پای درآر
گردن سرکشان بدار برآر

بازدل چون دو بال باز کند
تیغ کوتاه را دراز کند

سیرت احمدی و طبع کریغ
صورت یوسفی و آینه میغ

خصم دین را به تیغ بر در پوست
که دو سر در یکی کله نه نکوست

سر که باشد سزای خاره و خشت
سوی بالش بری نباشد زشت

تنگ باشد یکی جهان بدو شاه
تنگ باشد یکی سپهر و دو ماه

خوشهٔ ملک پخته شد خو کن
جامهٔ تخت کهنه شد نو کن

جد تو گر بهند هر باری
بت صورت شکست بسیاری

تو بسجد همچو جد میان دربند
بت معنی شکن کنون یکچند

تو بسجد همچو جد میان کن چست
بت معنی شکن که نوبت تست

بت صورت اگر منات و لست
بت معنی بسومنات دلست

دل مومن چو کعبه زان بدرست
زمزم و رکن او مبارک و چست

لیک حرص و غرور و شهوت و کین
حسد و بغض و آنچه هست چنین

فرشتهٔ ملک [illegible]
اول [illegible] سکون ثانی
گیاه [illegible]
درمیان [illegible]
[illegible]
نکته [illegible]
حدیقهٔ حکیم سنائی
[illegible] معنی شکستن و
درو کردن علف و
بیرون [illegible]
[illegible]

[illegible] شناس [illegible] لعقوب [illegible]

نخرید آن حریص بی مایه   بدل گاو خر ز همسایه
چون برآمد ز بیع روزی بیست   از قضا خر بمرد و گاو بزیست
سر برآورد از تحیر و گفت   کای شناسای رازهای نهفت
هرچه گویم بود ز نشناسی   چون تو خر را ز گاو نشناسی

مدح پادشاه بترتیب کواکب

پای بر نه بر آسمان سرمست   تیغ بهرامشاهی اندر دست
مه چو پیش آیدت سرش بشکن   تیر اگر دم زند زبانش بکن
زخمه بستان ز پنجهٔ ناهید   تاج بر نه بتارک خورشید
تیغ بیرون کن از کف بهرام   بتندی او به تیغ او کن رام
تیر بگشای کوری برجیس   همچو برجاس کن رخ برجیس
برگرایی این کبود ایوان را   تا نماید نهیب کیوان را
نحس کیوان به تیغ اعداکش   بستان سعد کنش چون زه اوش
هم به نیروی بخت خرد بسای   سر کیوان سپر بزیر دو پای
چون دوات تو دید بی تلبیس   چون قلم سرنگون شود برجیس
بازه برجیس را بکن ایوان   ده بتاراج خانهٔ کیوان

[illegible] ۲۹ [illegible] منتخب اللغات [illegible]

[illegible] ٧١٢ باشد [illegible]

دل چه بندی درین سرای مجاز   همت پست کی رسد بفراز
اوست مقصود هردو عالم تو   زو تسلی رسد بدین غم تو
بسگان مان برای مرداری   سایه و فرّ استخوان خواری
امر و نهی زمانه خوابی دان   سر آبش همه سرابی دان
تشنه چون زین سراب می نهای   پشت اقبال در بر و بگشاد
چه کنی پنجروزه ملک خیال   کز پی تست ملک عز و جلال
بسراب از سر طمع مشتاب   زانکه نبود سراب را پایاب
صد هزاران جنیبت اندر زین   هست پیش سرای پرده دین
اوت ره داد اوت شه دارد   اوت برداشت اونکه دارد
تخت تو بر رخ زمین عارست   گردن چرخ بهر این کارست
کام زخم زمانه کام تراست   ادهم و اشهبش لگام تراست

حکایت

آن شنیدی که در حد مرو دشت   بود مردی گدای گاوی داشت
از قضا را وبای گاوان بخاست   هر کرا پنج بود چار بکاست
روستایی ز بیم درویشی   رفت تا بر قضا کند پیشی

[illegible]

[illegible] چون گرفتی [illegible] علیین [illegible] اعمال [illegible]

چون گرفتی تو ملک و ملک زمین — رای کن بر شدن لعلیین
سوی دین خوان پری مردم را — پست کن دیو و دیو مردم را
خاصه آنرا که نفس بد کیشش — گوید الیطاست نقش قافیتش
نه نداری ز ملک سرمایه — نه نداری ز شرع پیرایه
اینهمه کی شود مسلم تو — چون شود جبرئیل آدم تو
ای ز دولت همیشه میمون تو — کیست اندر همه جهان چون تو
چون ترا هست بر سپهر زمین — ملکی آراسته ز دولت و دین
دین حق در حمایت تو شدست — شرع خوبانی کفایت تو شدست
شحنه شرع مصطفی شده — زان زنا کردنی جدا شده
جان آن کز فنا بفر سودست — از تو در خاک تربت آسودست
مصطفی رخ چو در نقاب کشید — زامت خود ترا بدآن بگزید
تا دهی شرع را همی رونق — دست باطل جدا کنی از حق
سایه کردگار ازان شده — شرع را حق گزار ازان شده
هر چه خواهی بکن که دولت تو — بست با حشمت تو صولت تو
دین و دولت عیال تیغ تو اند — کفر و الحاد در کمر تیغ تو اند

[illegible] ۱۳۲ [illegible] من در [illegible] ولفقش بشد و [illegible] از جوان [illegible] است [illegible] گوید [illegible]

[illegible] فافهم [illegible] از [illegible] فافهم [illegible]

نیزه یکدم بسوی بالا کن
هفت سیاره را ثریا کن
زره آسمان ز سر برکش
اختران را بطاعت اندر کش
میزبانی کن از درنگ اجل
گر کشی چرخ را بجدی و حمل
تره و گاو را بدو زه تیر
پس در انداز در تنور اثیر
از فلک زان سنان کوه افکن
پنج پای و دو روی را بر کن
قوت و قوت را شرف نو کن
نیش را داغ و خوشه را خو کن
جستی کن بکن بقوت خویش
از ترازو زبان ز کژدم نیش
از شگرفی به تیر خوش ناله
بر کمان دوز حلق بزغاله
شست را جامی تیر شاهی کن
انکه از دلو دام ماهی کن
انگهی چون بدست آید بخت
بر فلک نه چهار پایهٔ تخت
تکیه بر مسند جلالی کن
خیمه در ملک لایزالی کن
ملک افلاک را قراری ده
هر یکی را تو اختیاری ده
برکش از بهر عالم مطلق
چرخ زراق را ز سر ازرق
جامهٔ سوگواریش بستان
خلعت شادمانیش پوشان
هر دو عالم چو شد مسخر تو
جمع شد جن و انس بر در تو

سال ۱۱۵

[illegible]

چون سر ملک جاودان اند
زین جهان آن دو رادان اند
که ز شه سوی سجده گه پویند
تنگری تنگری همی گویند
نه همه بت پرست چون کفار
نه همه حق پرست عابدوار
نیست شان جز دو کار همه گاه
خدمت کردگار و خدمت شاه
دوستان را مبارک و اقبال
دشمنان را همیشه رنج و وبال
بگه بزم همچو شمس و قمر
بگه رزم شیر شرزهٔ نر
شاد باش ای گزیده شاهنشاه
لشکرت چون ستاره اند و تو ماه
جام بر کف بسان ناهیدند
تیغ در دست همچو خورشیدند
از کف پای تا بتارک دل
صد هزاران تنند با یکدل
تیغ داران چو نیزه و چو سنان
همه برجسته و ببسته میان
از پی قهر دشمن و بدخواه
گرد بستان ملک شاهنشاه
همه بر پر دلند همچو انار
همه قد برز بیخه همچو چنار
بر ولی یمن و بر عدو شومند
خصم را سنگ و دوست را مومند
خیمها در ممالک فلکند
دیو بندان و لشکر ملکند
لشکر از بهر ملک و دین باید
خود چنین‌اند و اینچنین باید

۳۳

شاد باش ای امین دین خدای — یافته دین ز سیرت تو بهای

حس عناصر — جهات ۱۲ فلک ۱۲ بهشت ۱۲

تا ز پنج و چهار بر بپری — از شش و هفت و هشت بر نخوری

تا هوا را بزیر پی ننهی — بر سر دل کلاه کی بنهی

چون هوا را الطبع کردی قمع — اینهمه گرددت بیکدم جمع

ملک دینی همی نگویم من — خال زنگی بجز نشویم من

چون بترک جهان طین گفتی — در تقوی بشرط دین سفتی

گوید آنگاه جان خیر الناس — بزبان وفا و استیناس

تا جهان باد شادمان بادی — کز تو شد دین حق بآزادی

عالمانت چو تیغ چیره زبان — عاملانت چو نیزه بسته میان

زنکیانی که پاسبان تواند — وز تفاخر بر آستان تواند

گر سیاه هند و گرچه کین دارند — رای زی نظم ملک و دین دارند

وین همه بندگان که بر در تو — میگشایند جمله کشور تو

گردن کس برای کین نزنند — چون علی جز بامر دین نزنند

چون علی زینت و آلت اند دلیر — صفحهٔ شرع و صفحهٔ شمشیر

نیست در غزو و در مقالتشان — جز حدیثه و حدیث آلتشان

رسول الله علیه و آله و سلم ۱۲

۷۳۲

صدف دُرّ شان و آن ملک   هدف تیر شان کمان فلک
صفدرانی که محرم رازند   سوی خصم تو ناوک اندازند
گرز پی ناوک سرافرازان   ناوک از شب گشته شب بازان
حصن فغفور ترک خرگاهیست   حصن تو ناوک سحرگاهیست
آنچنان باد پادشاهی تو   که نخواهد عدو نه خواهی تو
تا جهانست عز و جاه تو باد   هفت اقلیم در پناه تو باد
جود و فرهنگ و عقل و دین تو باد   نقش جاوید در نگین تو باد
من ستودم بطبع اینها را   آسمان کردم این زمینها را
زانکه پیش تو مدح دیگر کس   هست چون پای پیل پیش مگس
تو چنانی که مادحت بستود   ورنه آنچنانت خواهد بود
گر چنینی برستی از آتش   ورنه بادا روزگارت خوش
شمهٔ گفتم از ثنای امیر   آمد اکنون گه دعای وزیر

فی وصف الحال و تمام مدائح السلطان والوزراء والقضاة چون مدائح سلطان اعظم شاهنشاه معظم اعز الله انصاره طرفی گفته آمد در غور مناقب وسے

۷۳۵

قوله نوبت اول ۱ اعدا [illegible] ۲ قوله شده گویند بریان تیغ کشنده را [illegible] ۱۰ وزن افتاد او با زبعه اول همه بر باد پای ها قوله

ملکی کو مسیح پی باشد
جز ملک لشکریش کی باشد
گرزها را به تیغ ریزه کنند
تیرها را به تیر نیزه کنند
جان خصمان ز تیرشان بنفیر
ملک را همچو تیر کرده به تیر
چون تنوره بزیر این طارم
همه آهن دهان و آتش دم
برکشد عکس تیغ شان باثر
دلق کیمخت کرگدن از سر
مرگ بازیچه پیش مردی شان
گشته حیران ز هم نبردی شان
کرگدن هیبت اند و پیل اندام
یافته دین ز تیغ شان آرام
قدشان همچو سرو نورسته
خشم شان جمله با عفو بسته
همه حوران آدمی صورت
همه شیران اژدها صولت
چشم بد دور ازین سپاه و حشم
که نبیند از قباد و رستم کم
همه بر باد پای گشته سوار
کوه آهن تن اندرو جان اوبار
شست سیمین چو سوی تیر آرند
اژدها اژدها باسیر آرند
شده اعدای ملک از ایشان خو
همچو ریش کهن ز شانه نو
تیغ شان از برای جان جهان
تر چو سوسن گرم چون ریحان
آن اشبل بیشه را کند پر لعل
وین زنده هوا مگس را نعل

[illegible]

خواجه خواجگان و صدر صدور   بر بد اندیش مملکت منصور
خواجگان و جماعت وزیران   سروران و گزیدگان زمان
بعد از آن قاضیان و جمع قضاة   شکرشان برتر از صیام و صلوة
سرفرازان مملکت ایران   نامداران خسرو توران
خسرو شرق را بهر کاری   روز و شب نو نهاده بازاری
خرم از رای شان جهانگیری   عیب پنهان و آشکار هنر
جا کر ملک شاه شد مینو   که نبیند کسی در و آهو
گر ببینی تو مملکت غزنین   بازشناسی از بهشت برین
چون بود شاه را نکوکردار   مملکت را فزون شود مقدار
شاه و دستور هر دو نیکورای   هر چه بایست جمله داد خدای
شکر این نعمت بی اندازه   که شد اندر ممالکش تازه
که تواند گزارد بر گو بین   گشته جنت حوالی غزنین
ای بزرگان غزنین و لوهور   چشم بد زین زمانه بادا دور
یافتید آنچه بود حاجتتان   گشت بپذرفته آن عبادتتان
شه جوان و جهان جوان و زمان   در امان همچو روضهای جنان

۷۳۷

چه در خور طبع قاصر و رای رکیک من بندهٔ عاجز و چون همگی مناقب و خصال ستودهٔ وی پادشاه خلد الله ملکه نتوانستیم رسیدن عجز خویش آوردیم و طریق اقتصار و اختصار سپردیم و همان گفتیم که مهتر کائنات و سرور موجودات صلی الله علیه و آله و سلم در شب ملاقات در حضرت ربوبیت گفت لا احصی ثناء علیک انت کما اثنیت و بعد از آن بمناقب و فضائل وزراء و اصحاب قلم و شمائل قضاة و ائمهٔ دین کثرهم الله انجامیدیم و این کتاب را بپایان آوردیم و از هر یکی لطیفهٔ بشمه در خور رای قاصر و رکاکت طبع بلید خویش گفتیم و از ایزد جل ذکره درخواسته می آید تا مگر از جملهٔ این ابیات یک بیت بر رای اعلی اعلاه الله پسندیده آید و محل قبول یابد که بدان یک بیت بندهٔ ضعیف بر حکمای اولین و آخرین مفاخرت کند چنانکه گوید ع از کبر سر من آسمان سای شود

ای سنائی چو یافتی امکان	بنمای اندرین سخن برهان
چون شدی فارغ از مدایح شاه	بسوی مدح خواجه آر پناه

۲۳۶ [illegible]

در دو درگاه عقل و جان سر اوست — نردبان پایهٔ فلک در اوست
خطبه کرده زمانه بر شرفش — آسمان دستبوس کرده کفش
دایه و مایهٔ هنر دو کلکش — قبله و قبلهٔ جای جان قدمش
بر زمین آسمان امکانست — بر فلک سایه بان رضوانست
عقل مدح و خطاب وی گوید — عقل خود جز صواب کی گوید
آنکه حاتم اگر شود زنده — شود از جان و دل ورا بنده
فطنت و ذهن پای برجایش — برده تا عرش رایت رایش
باشد اندر نظام هر دو سرای — مرد صاحب حدیث صاحب رای
اندران خیمه سنت آرایست — واندرین خیمه ملک پیرایست
مرد دین را شریعت آموزد — شمع دل پیش شمس نفروزد
در حفاظ وفا یگانه شدست — اختیار همه زمانه شدست
عیش عالم بدو شده تازه — هنر او گذشته ز اندازه
بود صاحب حدیث بهر خدای — هست در شغل ملک صاحب رای
صاحب ای شه رویت او — ناصح دین شه طویت او
مرد کز بهر دین خرد در تاخت — با خرد تر ازو خرد نشناخت

۳۹ [illegible]

چون بود کردگار بخشنده   بدهد هر چه خواستن و بنده
کام دلها میسر است اکنون   باد یارب از آن که هست فزون
یارب این فضلهات بر بنده   دائماً تا روز حشر پاینده

فی مدح الصاحب الاجل العالم صدر الدین نظام الملک ابی محمد الحسن القاینی

سر احرار سید الوزرا   که خدا برگزیده کرد ورا
در محل کفایت و امکان   صاحب صاحبی و کرمان
راعی خاص و عام جمله عباد   صاحبی به ز صاحب عباد
نیست مانند او بهفت اقلیم   از صدور جهان حدیث و قدیم
بری از عیب هر چه باشد عار   در وزارت بسان صاحب غار
دیده از وی کمال خلق و ادب   عقلش الکفی الکفاة کرده لقب
پیشوای صدور در عالم   ملک آرای او چو خاتم جم
ملکت از وی مرفه و نازان   هفت سیاره اش چو دمسازان
روزی جن و انس در کلکش   وحی منزل کشیده با سلکش
ظلم و عدل از اشارتش حیران   ظلم گریان و عدل از و خندان

[illegible]

وعیش فارغ زگوشمال زوال
جاهش ایمن ز چشم زخم کمال
آن وزیران که لاف عدل زنند
پیش عدلش بظلم نامزدند
تا برانداخت ظلم را خانه
نیست در ملک غزنه ویرانه
دل ندانم سپیدتر یا موی
جان ندانم لطیف‌تر یا روی
چون دلت بود نافعی از تو
شاد شد جان شافعی از تو
زانکه در مذهبش قوی رائی
دست در کار و پای بر جائی
آز با جود او چو معتلیان
پست همچون سبال حنبلیان
ظلم گریان ز عدل او شب و روز
که نشد عید ازان ز خود پیروز
ملک غزنین بهشت را ماند
تا درو خواجه کار پیراند
ظالمان را ز مملکت بکنند
فتنه بر خاندان ظلم افگنند
سال و مه در نظام دین کوشد
کفر و بدعت ز بیم بخروشد
در صلابت و دین بیان عمرست
بنمای ای دل ار چنو دگریست
این مشابهت بهره یافته نیست
وین کفایت بخیره یافته نیست
در ورع همچو شبلی صوفی
در نکت بوحنیفه کوفی
شهریاری تنست و او جانست
انس و جن مر ورا بفرمانست

۱۳۷ [illegible]

عالم عاملست در ره دین
عامل کاملست و با آیین
زان بدو رست شد امارت او
شد ترازوی دین وزارت او
در وزارت قویست بازو او
زان سبب قلب خصمان تیز از و او
هست در مجلس خداوندی
بی بدان ا به نیک پیوندی
خرد وی را که پیش حق یازد
آن خرد پیش شرع ور تازد
گر زند در صلاح ملک نفس
نه ز خود کز خدای بیند و بس
قبلهٔ دانشست و جان لطیف
که چنو نیست هیچ خلق ظریف
خواجهٔ خواجگان هفت اقلیم
کرده سلطان جهان بدو تسلیم
همچو گردون کله همی بخشد
عفو بستاند و گنه بخشد
عالم از بهر بندگی گردن
از فلک طوق ساخت در گردن
پس ازین جان پر امارت را
نسخه زین در بر و وزارت را
طینتش بر وفای دل مجبول
طیبتش در صفای دل مشغول
بخشش او بوعده و بسوال
نه امل ال بل امل را امال
صورت و صیتش آشکار و نهان
چشمهٔ چشم چرخ و گوش جهان
آفتاب آب و آسمان تصویر
ماه دیدار و مشتری تاثیر

[illegible] حدیقهٔ حکیم سنائی [illegible]

خواجه زابر ممالکش بگماشت
که بد و دین و شرع سر بفراشت

بر خلائق شده مبارک پی
خواجگان پیش وی شده لاشی

در محاسن بکار دو جهانی
چون محاسن سپید نورانی

تا جهانست شادمانه زیاد
جان او جفت درد و رنج مباد

تا جهانست باد دل شادان
کز جهان از ویست آبادان

هر که بد جان و خانه اش باد
جان ما جمله در امانش باد

فی مدح الاجل نظام الدین تاج الخواص ابی نصر محمد بن محمد المستوفی

خواجه بو نصر نائب دستور
چشم بد زان جمال و جانش دور

خلق او هست بی ریا و نفاق
لطف او هست بی خلاف و شقاق

هم نکو خلق و هم نکو گفتار
هم نکو خط و هم نکو دیدار

آنچه گوش از کمال خواجه شنید
چشم از و صد هزار چندان دید

کانچه دارد ز خلق او اطراف
آهوی چین ندارد اندر ناف

جان و دل را حدیقهٔ مونس
عقل کل را شمامهٔ مجلس

روح دیدار و عقل گفتارست
دولت ایثار و ملت آثارست

فضل او در جهان جهان فاشست
کادب پرورش چو فراشست

۴۳ [illegible]

مقله در زمانه ابن مقله بود نام و حروف خطها کتابت سه صد و ده هجری از خطا معقلی و کوفی دیگران شش خط اختراع نموده برای هر یک طرز خاصه قرار داد و اسامی آن ثلث و توقیع و محقق و نسخ و ریحان و رقاع بعد از آن در ایام استادان دو خط دیگر تعلیق از رقاع [illegible] نستعلیق از نسخ [illegible] شکسته [illegible] مصحف [illegible] منتخب اللغات

روز و شب در صلاح کار جهان سال و مه زو بود قرار جهان
در زمانه بخط چنو کس نیست با خطش خط مقله جز خس نیست
پادشاهان ز روی کله یابند بی رهان از لقاش ره یابند
از هنر تاج گشته بر وزرا در ادا و باسن همه فضلا
تا که بنشست خواجه در بالش بالش آمد ز ناز در بالش
شهر غزنین چه کرده بود از داد که وی ازین صفت وزیری داد
زین سبب اهل غزنی از غم و رنج رسته گشت و نشست بر سر گنج
آن که از اندوه فقر می بگریست غم فراموش کرد و شاد بزیست
چون خدا راه حکم بگشاید حکمت خود بخلق بنماید
زین صفت پیشکار بنشاند کار عالم بحکم او راند
شاه بهرامشاه و خواجه وزیر بر سر اینچنین نکو تقدیر
شاه با عدل و خواجه با انصاف نیست این امن و ایمنی بگزاف
هر کجا امن و عدل روی نمود خلق در راحت و خوشی آسود
ملک چه داری که اینچنین بنیاد شاه بهرامشه بهر نهاد
چشم بد دور باد ازین سلطان که جهان را بعدل داد امان

نیست در کارگاه صنع خدای
کاربندی چو خواجه کارگشای
چون سه انگشت او قلم گیرد
چار طبع عدو الم گیرد
عقدی از دُر چکد ز نوک قلم
چون ز سر بر بیاض ساخت قدم
پست بالاست پیش عزمش عرش
تنگ پهناست پیش فرشش فرش
ابر گریان ز دست و دستگهش
صبح خندان ز نور خاک رهش
هست در رشک آن کف گفتار
آب دریا و لولو شهوار
برده آب بهار و آذارش
لب خندان و چهرهٔ نارش
گر فلک نیست کلک او هر گاه
از گریبان چه برآرد ماه
پیش سر خدایگان ز هوش
هر زبان ناطقه کند در گوش
گرچه نقشش گناه را ماند
بلکه سیر ماه را ماند
سایهٔ بانش پر هما شد
سایه بان زمانه جانور شد
چیز را در وشش نماند محل
زان ورا نیست در زمانه بدل
از خط او که دینی و دنیست
دیده کل بین عقل کل حسنیست
خط او در هوای گلبن از
پشت طاوس و ان سینهٔ باز
در یکی فصل او تأمل کن
عقل را مال روح را ال کن

۷۴۵
حدیقهٔ حکیم سنائی

از پی جاه و خدمت سلطان   نه برای فلانک و بهمان
قبلهٔ فاضلان ستانهٔ اوست   سرمهٔ عقل گرد خانهٔ اوست
مال خود چون خیال بگذارد   وآن سلطان چو جان نگهدارد
صورتش ابتدای قوت روح   سیرتش انتهای سورهٔ نوح
کرده از بهر حق بکرد و گفت   عادتش عدت و وقار جفت
در ره شاکری فرشته وش   راست محنت کش ست محنت کش
پیش او از برای سود و زیان   صد هزاران دلست و یک فرمان
همچو عقل آگه از که و چه و چون   فکرتش پی برد درون و برون
از پی آفتاب و مهرآرای   زو برد مشتری اصابت رای
رای او قطب دولت مردان   ملک و دین گرد رای او گردان
همچو عقل از ورای چرخ کبود   دیده نادیده هرچه خواهد بود
پیش رایش نماند پوشیده   بر فلک هیچ روی پوشیده
فهمش از جام جم نیاید کم   که همه بودنی بدید چو جم
دل او از برای بهدانی   هست مشکوة نور ربانی
اثر لطف او چو آب زلال   خاکروب درش اثیر جلال

و آ صورتش ابتدای [illegible] انتهای سورهٔ نوح آیه [illegible] استغفروا ربکم [illegible] الکافرین دیارا [illegible] شده ای پروردگار من [illegible] نوح علیه السلام [illegible] لاجرم

[illegible] هر دو مومن بوده [illegible] و کسی که در آید بخانه و منزل یا بگشته یا مسجد من در حالتی که مومن بود [illegible] حاصل معنی این بیت [illegible] قوت روح [illegible] ابتدای قوت روح [illegible] مراد عقل هیولانی باشد که استعداد [illegible] مر نفس ناطقه را [illegible] از جمیع نقوش علوم [illegible]

[illegible]

شب آبستن ست خامهٔ او   گشته حامل ز فتحنامهٔ او
تن سپید و سیاه منقارش   همه ساله غذی شده قارش
زان زبان سیاه و شخص سپید   کرده دشمن ز جان خود(۱) نومید
هست همواره با دل بیدار   در همه کار عاقل هشیار
در شود هر زمان بحجر سیاه   برکشد در ز حجت تاج و کلاه
جاه او همچو ماه ملک نگار   کلک او همچو تیغ کار گزار
با مان و بجناق حور و پری   در تبا شیر بشر او بشری
عقل با وی نشسته در مکتب   علم از وی گرفته علم و ادب
بلکه ضبط مال و عقد حسیب   ساحران را ز نا بعلم آسیب
گروه از بر بقدرت خلّاق   درج طومار و دفتر اوراق
دیگران را که سوال و جواب   حاجت آید مطالعت بکتاب
او ز حالی که شاه ازو جوید   همه از بر بجمله بر گوید
ملک عالم برش معاینه شد   دل او بر مثال آینه شد
حبّذا رای روشن پاکش   که فلک گشت تخته خاکش
چیست بهتر درین جهان جهان   مرد را کار و کار را مردان

۷ سه ۷ حدیقهٔ حکیم سنائی

تا ببینی بچشم عقل و یقین
در وی خط صد نگارخانهٔ چین
درج کرده چو سایه و خورشید
در شب و روز نام بیم و امید
زرده عقل زردی خامه‌اش
ادهم دین سیاهی نامه‌اش
هر کرا نیست چون قلم رایش
قلم او قلم کند پایش
خط او خط جان اسرافیل
کلک او کیل رزق میکائیل
کلک او همچو نوک دیده کشان
خط او همچو غمزهای خوشان
صورت خط او که در نامه است
چون نسیم بهار خوش خامه است
شحنهٔ راه دین صلابت اوست
روح قدسی کمین مشابت اوست
نیست پوشیده زو قلیل و کثیر
نز نقیر ایچ چیز و نز قطمیر
خامه اندر بنان او گه سیر
بگشاید ز خلق بر در خیر
همتش آسمان و خلق ملک
خاطرش آفتاب و کلک فلک
زاده از روح کلک او بیقین
شب و روز جهان دولت و دین
بر سه انگشت وی چو گشت سوار
آن لطیف نحیف زرد و نزار
انده دشمنست و شادی دوست
خیر و شر بسته در زمانهٔ اوست
دوستان را دو رخ کند چون لعل
دشمنان را کند سیه چون نعل

چشم بد دور از چنین فی و وزیر
که ندارند در زمانه نظیر

فی مدح الشیخ العمید ظهیر الدین ابی نصر احمد بن محمد الشیبانی

آنکه بر مملکت ظهیر ست او
خلق را در بهی بشیر ست او
عالم پیر و آسمان امان
مادر و مایهٔ نتیجهٔ جان
بر عمید آن مملکت سالار
شاه را برگزیده در هر کار
معتمد گاه دخل و خرج جهان
کرده از بر بجمله درج جهان
که بکار آهنگ پنهان را او
مایه بخشد همه جهان را او
نور رویش حدیقهٔ حدقست
خط خطش حظیرهٔ صدقست
خط و معنی وی ز ظلمت و نور
هست چون لف حور بر رخ حور
هر سوادی از و بیاض فلک
هر بیاضی از و ریاض ملک
نور و ظلمت بهم قرین آمد
در عمل چون صنیع نقشین آمد
لذت روح دان خط خوبش
نکند کس بحرف منسوبش
زان خرد بر خطش بیاشفتست
که معانی و لفظ چون جفتست
گر نه از تنگ مانی ست آن خط
از چه خطهای مقله گشت سقط
آنکس از وحشت نقطهای خطش
چون گشاد از رخ درر سقطش

مال دنیا اگر ورا باشد
برده بیخ سخاش تا عیوق
خیمهٔ عمر او هزار طناب
تا ورا شاه مشرق تمکین داد
این هم از بخت شاه مشرق بود
لاجرم عالمی برآسوزند
که کسی را گماشت شه بجهان
بقلم قسم کرد هفت اقلیم
حاکم ممالکت چنین باید
تا جهانست ملک خسرو باد
باد تا باد ملک را بازار
باد امرش چو امر روح ملک
باد تا باد شکل خط همه طول
شاه را باد عمر تا جاوید
صاحب عادل آن صفی و وفی
همه بر زایرانش بر پاشد
میوه و برگ و شاخ و زر دو عروق
ماه خیمه اش برابر مهتاب
ملک را صد هزار تزئین داد
که بدو رونق دول بفزود
بحیات و بسال برسودند
که نخواهد همی بخلق زیان
هیچ ناکرده ظلم دانگی سیم
تا ز بودش جهان برآساید
که مر او را چنین مثابت داد
شاه از و او ز شاه برخوردار
باد عمرش چو عمر نوح لملک
بخدای و خدایگان مشغول
خواجگانش چو ماه و چون خورشید
صدر دیوان و خواجه مستوفی

تیشه درخت

له قوله برده شاخ او تا عیوق بالفتح و تشدید یا ستاره ایست سرخ رنگ روشن در کنار راست کهکشان که [illegible]

۱۸

شده در کار ملک و دین بیدار
دین و دولت فزوده و مقدار
شاه را چون در تصرف ملک
کرده از رای او تعرف ملک
صدف درّ علم یزدانی
دلش اندر ره مسلمانی
در میان حریم حرمت او
از برای هنر و حشمت او
دست او با قلم چو یار شود
بر معانی سخن سوار شود
آب و لولو و جان صفاوت او
ابر و دریا و کان سخاوت او
شاه را گاه سرّ معتمد اوست
در همه کارها ورا مدد اوست
صاحب سرّ خسروانشاه است
زان ز اسرار ملکش آگاه است
گشته اسرار ملک معلومش
سرّ سلطانی بجمله مفهومش
نیست در مملکت چنو یک تن
گاه تدبیر و رای و گاه سخن
واقف راز شهریار بدل
در دلش راز مملکت حاصل
سال و ماه از شد آمد زوار
چون حرم گشته بر صغار و کبار
همه با کام دل قرین گشته
همه با ساز و اسپ زین گشته
کف او بر سحاب رجحان کرد
بحر را صد هزار تاوان کرد
نیست چون او از شاه کوه جسیم
دهر را هیبت و سیست عظیم

۱۵ [illegible]

۷۵ [illegible]

چشم بد دور سخت با معنیست همچو ارتنگ خانهٔ مانی ست
گشته از درج یک بیک پیدا همچو برج دو پیکر جوزا
عقل گمره ز شکلهای رفیع روح واله ز نقشهای بدیع
با خطش خط خازن و بوّاب همچو با آب صافیست سراب
شود آنگه که او گرفت قلم تا ورق عرش پیش او چه قدم
کاغذ نامه همچو روضهٔ نور صورت حرف زلف بر رخ حور
در بلاغت ز سرعت قلمش آب آتش فروز گشت دمش
هر سخن کز دهان شاه آمد در دل خواجه اش پناه آمد
جود او را کرانه پیدا نیست چون سخایش سحاب و دریا نیست
باد لطفش بزیده بر کشور نار عنفش بخار کرده شرر
باد[۱] بی بد نتیجهٔ دل اوست وادبی دو دریچهٔ دل اوست
دین و دنیا مسلم دم اوست زانکه دل کعبهٔ معظم اوست
حرمش همچو کعبه محترم است خانهٔ او ز کعبه خود چه کم است
صادر و وارد عطا جویان گشته از هر سوی بدو پویان
عالمی از عطایش آسوده یافته هر چه در دلش بوده

شده

---

[۱] باد کنایه از حرف و سخن و مدح و ثنا ۱۲ برهان

ماجرای زمانه دیده دلش / هرچه زو خوبتر گزیده دلش
وهم او چون نم هوا از گل / آن برآرد که باشد اندر دل
دور دوران عقل جامهٔ او / ره مردان چو برق خامهٔ او
زان نکو اعتقاد و رای رزین / شده چون خلد ملکت غزنین
بگه دور و سیر خامهٔ او / کرده چون روی حور نامهٔ او
حور را حرز و هیکلست آن خط / که نیابی بران نهاد و نمط
چون سر کلک در زند بدوات / بنویسد بصبر بسمع برات
گه ازین نوع تا که بود ستم / نه تو دیدی نه من شنود ستم
راست گویی که نامهٔ یحیی ست / یا بگاه شفا دم عیسی ست
پردهٔ معجزات تا بدرید / معجزی زان صفت کسی نشنید
هر دم آرد پدید زمزم و نیل / دست او همچو پای اسمعیل
عزم او همچو خط او ز جلال / سحر او همچو مال وست حلال
علم ظاهر چو خنده کرده عیان / سر باطن چو غمزه کرده نهان
گر بکارا کند نهان او را / تا ببخشد همه جهان او را
قلم او سخی تر از کوثر / منظر او بهی تر از مخبر

قوله دور دوران عقل [illegible] یعنی [illegible]

قوله نامهٔ یحیی [illegible] که یحیی علیه السلام [illegible] یا یحیی خذ الکتاب بقوة

معنی بیت اول ظاهرست
معنی بیت ثانی آنکه اگر [illegible]
علم ظاهر را مانند خنده عیان
ساخته و آن علم را [illegible]
نهان کند یعنی [illegible]
علم مردانی عامل باشد [illegible]
صفت نهانی [illegible]
دریا کند آن [illegible]
جهان را [illegible]

خطا و شکل خ لف حور بود
هر چه عیب است ازو نفور بود

خط او خطه معانی بکر
نام او نامه مبانی ذکر

قلمش چون معانی انگیزد
نقشبند معانی آمیزد

از سواد و بیاضش از پی مزد
گشته عقل همه امینان دزد

مامن و ماخذش نتیجه جان
منظر و مخبرش دریچه جان

هم نکودار اصل فضل و کرم
هم نگهدار راز دین و حرم

چون سر خویشتن سر نگهدارد
دال چون مار سر زده بگذارد

گنج را همچو رنج بگذارد
راز دل همچو دین نگهدارد

زانکه داند که با کمال وجود
جز بموضع نکو نیابد جود

زانکه دریا و ابر و کان بعطا
بکنند از طریق جود خطا

لعل کی دید هر که کان نکند
زر کجا یافت هر که جا نکند

اندران دم که خوش زبان باشد
گوش را لفظ او چو جان باشد

فطنت او برآید از پی ساز
مور وار از میان خانه راز

فلک از جود او عطا جوید
راز با رای او سخن گوید

راز دار ست عزتش زانست
خازن راز حارس جانست

۷۵۲ [illegible]

چون براهیم قابل سعدند   چون سماعیل صادق الوعدند
عقل شان آسمان آتش گیر   تن شان عنکبوت کرکس گیر
روزگارند اهل عقل و بصر   سینه شان چرخ و قطره شان اختر
مال ایشان بنزد ایشان خاک   حال ایشان چو حال ایشان پاک
ناز و نعمت ز کلک شان باران   دست ایشان قرین شده با رنج
هرچه کان داد گوهر و زر و سیم   حصر آن گشته پیش شان چه سلیم
عالم عقل و اله از دل شان   صورت نفس کاره از دل شان
رونق صدر و زینت دیوان   برمیده ز کلک شان دیوان
در بنانشان نگر تو کلک و آن تیغ   که عطا میدهد بخلق روان
مهر و ماه از لقای شان خیره   نور و نار از سهای شان تیره
مهتر اسنی سخن سوار و دلیر   کلک شان یار گشته با شمشیر
همه اندر حساب و خط ماهر   همه اندر بیان حق قاهر
عالم از نور رای شان انور   عقل شان با بیان شان در خور
از خطا کلک شان همیشه مصون   کس نگفته که این چرا و آن چون
در جهان معاملت هر یک   چون تبازند خامه پرتک

۷۵۵

قلمش در تجارت عالم بحر و کشتی و باد کرده بهم
جان پاکش سرشته با سخنش بنده نو زمانهٔ کهنش
تا جهانست هست لیل و نهار از خط و علم باد برخوردار
که جهان از قلم او شب و روز هست دیباه خواسته از نور و
دین و دنیا ورا مسخر باد صدر دنیا ورا برادر باد

فی مدح اصحاب الدیوان والمشایخ کثرهم الله

پس ازین خواجه خواجگان کبر زیب دیوان و زینت لشکر
از رخ و خامه نگار نگار صدر و دیوان ز هر یکی چو بهار
درج شان همچو درج شاهی بار کلک شان همچو ملک شان زر دار
خواجگانی بعلم و دانش چیر کلک شان با مشابهت شمشیر
همه نقاش معنی از خامه در و زر درج کرده در نامه
جان شان همچو جام پر چر نقش شان چو صدف شکم پر در
از پی سرو جویبار صواب دیده ها کرده همچو ابر پر آب
همچو عیسی ز خاطر و خامه نقش با جان نموده در نامه
حرص را کرده در جهان نوی کلکشان همچو ملک عهده قوی

[illegible]

[illegible]

همه را از خدایگان تشریف
نام و نان یافته و ضیع و شریف
هم باسپ و ستام و زر و درم
هیچ را هیچ چیز ناید کم
شاد از این خواجگان مرفه و شاد
ملک از این خواجگان شده آباد
دست ظالم ز مملکت کوتاه
شیر اعداش سخرهٔ روباه
گرگ با میش در بیابان جفت
عدل بیدار گشت و فتنه بخفت
شاد باش ای بعدل شاهنشاه
زین چنین خواجگان نیکو خواه
چون بود شاه عادل و دستور
خواجگان زین صفت همه مخطور
عالم آسوده از فریب و فتن
غزنه مر عدل را شده مسکن
تا جهانست عدل خسرو باد
باغ عدلش همیشه بی نخو باد

فی مدح قاضی القضاة ابی القاسم محمود بن محمد الاثیری

چون از این طایفه گذر کردی
بدگر طایفه نظر کردی
عالم عدل بینی و انصاف
همه معنی محض و دور از لاف
پیشوالی چنین مرفه جمع
نور قاضی القضاة تابان شمع
مفتی اصل و فرع و وارث جود
شمع شرع محمدی محمود
آنکه در صدر شرع تا بنشست
پای فتنه و دست ظلم ببست

صفت هر یکی ازین اعیان / از دو صد جزو یک ورق نتوان
زانکه هر یک ز راه علم و عمل / یار حق اند و کاردار اجل
وجنت آن یکی خزانهٔ نور / روی و رای یکی خزینهٔ حور
رخسار ۱۲
کلک این علک وار میخاید / هر حوادث که چرخ بنماید
روی آن همچو برق میخندد / دست این پای فتنه می بندد
ملک این حاکی کف موسی / کلک آن معجز دم عیسی
بسازد آنگه که دست شد بنگا / کلک هر یک ز آبنوس حصار
شفقتهٔ هر یکی سفینهٔ نوح / نکتهٔ هر یکی دفینهٔ روح
گردد آنگه که چرخ گردد فرش / باشد آنگه که فرش جوید عرش
شاه و دستور شاه و لشکر شاه / گشته از راستی شان آگاه
گر ز خیانت بجلگی دورند / هم امینند و هم نه مغرورند
جز بفرمان یکی نفس نزنند / مرد کارند جلگی نه زنند
خصم را تا کنند آبی وار / همه تن پر دلند همچو انار
پاک و خالی همه از خیانت دل / علم دو جهان بجمله شان حاصل
از شهنشاه راد نیکو نام / مستحق گشته با هزار انعام

از

۹ بیان مضمون این بیت

وعن بریدة رضی الله عنه قال قال رسول الله صلی الله علیه وسلم القضاة ثلاثة واحد فی الجنة واثنان فی النار فاما الذی فی الجنة فرجل عرف الحق فقضی به ورجل عرف الحق فجار فی الحکم فهو فی النار ورجل قضی للناس علی جهل فهو فی النار

رواه ابو داود وابن ماجه ۷۵۹ مشکوة

گر ز حشرست هر کسی را بیم — وز مکافات و از عذاب الیم
او بود ایمن از همه نکبات — نبود در فریق حشر قضات
مهتر خلق و سید السادات — گفت باشند از سه نوع قضات
دو بود هالک و یکی ناجی — مژده کاندر بهشت با تاجی
علم دین تا بود سپرد قضا — جهل رحلت گزید سوی فنا
پیشش آن سر که در خزینه بود — چون چراغ اندر آبگینه بود
اندرین حضرت بزرگ چو جان — معنی او پدیده و پنهان
مال او را برای عالم غیب — کرده خالی ز رسم و سیرت عیب
کرده پاک از میان جمع امم — صفوت او کدورت از عالم
تازه کرده ز مهر یزدان را — جان بی عقل و عقل بی جان را
نظرش همچو جان پاک مسیح — بوده در شرح علم شرع فصیح
کرده دست عنایت دینش — متحلی بعقد تمکینش
شمع دین صورت و بصیرت او — عقل جان سیرت و سریرت او
گاه فتوی چو کلک بردارد — چتر حق برفراز سر دارد
بی حقیقت قلم نگیرد نیز — تو ز باده هوا نواله مسیح

و ازین معلوم شد که [illegible] علیه السلام که قاضیان سه قسم اند یک قسم در بهشت و دو قسم در دوزخ

[illegible] نارست ۱۲ بس او هم [illegible] در دوزخ [illegible] قسم [illegible]

قفل بی عمود [illegible] معروفست که پره و [illegible] منوطست [illegible] کلید و انگشت او بار احکام بسته وده [illegible] اغلاق بسته وده کلید است فتح قفل احکام را [illegible]

گشت در راه دین بمهر ثبات
خاک درگاه او چو آب حیات

از غبار غرور عالم خاک
دامن و جیب او چو ایمان پاک

قفل احکام بسته وده کلید
پرّه و حلقهٔ بی عمود که دید

چون ستونی که هست بی افسون
خیمهٔ شرع را طناب و ستون

دیده بی زحمت خیال غرور
علم نزدیک او بعالم دور

از فرازش نبرده سوی نشیب
ملک این گنده پیر غرچه فریب

دل او سال و ماه مسکن شرع
گوش او شاهراه مکمن شرع

دین ایزد ز بود او شادان
خانهٔ شرع از او شده آبادان

دل پاکش چو قبلهٔ ایمان
عزم و حزمش همه دلیل و بیان

زو حکمش بری ز جبر و قدر
میل بروی ندیده هیچ ظفر

میل هرگز نکرده در احکام
کرده در دین بشرط خویش قیام

ظاهر و باطنش ز رشوت پاک
کرده در چشم میل و رشوت خاک

گر بُدی زنده یوسف القاضی
به نیابت از او شدی راضی

روز حشر و تغابن و زلزال
او دهد زین قضا جواب سوال

نامهٔ او بروز حشر و قضا
نامهٔ یحیی است پاک و ملا

وا دور حلق و عقد احکام
پره و حلقه است که
عمود یعنی آن ما اغلاق
با عمود ندارد و تمام است
فتح است ماننده [illegible]
کر بی حیله و افسون
و فریب غیر را

۷۵۸

[illegible]

[illegible] مضمون این [illegible]
[illegible] که [illegible]
[illegible] قال انا خیر منه خلقتنی [illegible] و خلقته من [illegible]
[illegible]

فضل را بحر بود و عز را کان
شرع را دایه بود و دین را جان

همچو اقبالش از دو عالم جای
لاجرم هست ستر زین خدای

روی او چون ز رای او بعزو
آفتابی بآفتاب آویخت

دل او همچو موی اوست سپید
باد در باغ شرع تا جاوید

در مدح کریم العهد عز الدین یوسف

نام او در عمل صحیح الجهد
لقبش در وفا کریم العهد

همت او ورای جزو و کلست
که همه آبها بزیر پلست

گر بخواهی ز جان او معنی
کرم خلق او نگوید نی

سائل آز را چو قارون کرد
پنبه از گوش بخل بیرون کرد

خواجه ابلیس گر پی آدم غیر
لیف او لاف زد چو گفت انا خیر

کردی ار دیدی این مکارم و جود
در سرای وجود رای سجود

بیند آنکس که هست بینا دل
وانکه از کل او آورد حاصل

شمع آنکو بمجلسش بنشست
شمع وار دو تو گوئی اندر بست

جامهٔ جبرمش از صیانت چاک
عرصهٔ جانش از خیانت پاک

دم او همچو عیسی آدم جان
عهد او همچو خضر محکم جان

[illegible] ازو دیدی

[illegible] باعتبار عناصر که لما خلقت [illegible]
[illegible] عبارت از آن [illegible]
حقیقت و [illegible]
اشارت [illegible]
بغیرت و فضیلت [illegible]
[illegible] معنی [illegible]
[illegible]

[illegible] ابلیس [illegible]
[illegible] صاف کنند [illegible]
از مهانت دم زده [illegible]
او که بر سبیل طعن [illegible]
[illegible] داده اند

و گر شناسی مقدم الخ قضیه منقسم است ابتدا بسوی حملیه و شرطیه و شرطیه تقسیم می شود بمتصله و منفصله و منفصله منقسم می شود بمنفصله حقیقیه و مانعة الجمع و مانعة الخلو و هر یک از اینها عنادیه و اتفاقیه میباشد و متصله منقسم است بلزومیه و اتفاقیه و چون جزو اول قضیه حملیه را موضوع و جزو ثانی را محمول میگویند جزو اول قضیه شرطیه را مقدم میگویند و جزو ثانی را تالی [illegible] حملیه تقسیم میابد اولا بمحصوره و مخصوصه و طبیعیه و [illegible]

نه بکس میل و نه ز کسب ملول / چون پیمبر بعلم و دین مشغول
زان به بیهوده می نپردازد / که همه شغل آخرت سازد
یمنی از هیچ چشم جان و خرد / بکشائی که تا بدو نگرد
گر شناسی مقدم از تالی / نیست اینجا ز حیلتی خالی
نحل بوده است در همه احوال / چه بافعال دین چه در اقوال
در رضا دین بنفس نسپارد / خشم را در سها و نگذارد
هست چون حوض کوثر از نعام / مشرب عذب او ز رحمت عام
اهل دین را معین و دلسوز است / مفتی شرق و غرب امروز است
زین جهان از پی سرای معاد / شده مشغول در کشیدن زاد
تا عنان چون بدانجهان تابد / عاقبت را چو نام خود یابد
متناسب نهاد او با حلم / متشابه سواد او با علم
چون قدر در سخا ریا نکند / چون قضا در عطا خطا نکند
آنکه نارد چنو صنایع دهر / نیز در هیچ شهر قاضی شهر
هر چه اندر نقاب قوت بود / خاطرش را خرد بفعل نمود
رای بیدارش از طریق صواب / یکجهان خصم را کند در خواب

٧٦٠

[illegible]

۴ قوله در کف نقشبند سر ازل [illegible] کلک او از راه جفا دورست [illegible] نقشبند [illegible] در خلای جلال او [illegible]

هست از روی رتبت اجلال — پشت اسلام و شرع را ز کمال ۱۸
در نظر چون عبارت آراید — جبرئیلش بطبع بستاید
کلک او گز ره جفا دورست — همچو انگشت حور پر نورست
در کف نقشبند سر ازل — در خلای جلال او چه خلل
زین سبب نیست در نشیمن جود — لاجرم هست در سرای وجود
آسمان سخا و احسان اوست — ابر انعام و غیث احسان اوست
سخنش همچو روضهٔ نورست — نیک نزدیک لیک بس دورست
همچو عقل اندک و فراوان شو — صلح افگن و لیک پنهان شو
هم گران هم سبک لقاست چو کان — هم سبک هم گران چو جسم و جان
گر بخواند مرا ز بهر عتاب — همه تن دل شوم لبان کباب
قدر او بام آسمان برین — خلق او دام جبرئیل امین
گام چون بر بساط نطق آرد — گنگ را در نشاط نطق آرد
ور کند ز الکن التماس سخن — در حدیث آید از نشاط الکن
سنگ بر روی مسیح جود کند — فلک از نطق او سجود کند
سخنش عذب چون نتیجهٔ صبر — با بطر چون سرشک دیدهٔ ابر

[illegible] نقشبند [illegible]

حدیقهٔ حکیم سنائی ۷۶۴

[illegible] همچو عقل اندک [illegible] و فراوان شو [illegible]

[illegible] عقل [illegible] میدارد

[illegible] اشارت بآیه [illegible] وامرأته قائمة فضحکت فبشرناها باسحق ومن وراء اسحق یعقوب قالت یا ویلتا ءألد وانا عجوز وهذا بعلی شیخا ان هذا لشیء عجیب

که در سوره هود در
سپاره ۱۲ و ما من دابة واقع
شده و زن ابرهیم علیه السلام
ساره بنت هاران [illegible]
ازین پرده و سخن [illegible]
میشنود همین که سخن فرشتگان
مسموع او گشت بخندید
از غایت فرح و سرور پس
[illegible] ۲۶ [illegible]
[illegible]

عهد او چون پیمبر اندر عهد / جهد او همچو عیسی اندر مهد
چون ز خورشید قابل قوتست / لاجرم عهد او چو یاقوتست
نکته بود بر صلاح و وفاق / گوش ساره است مژده اسحق
چون تنور زمانه آتش تافت / گردن چرخ سیلی خوش یافت
خود نزانده است در شفا و الم / جز بالای شرع و عقل و قلم
لفظ و نطقش ز عقل و جان ملیست / کو ز امر خدای مستملیست
جود او چون بهار زهش سلبست / بود او چون حیات خوش طلبست
پایه فرش رسم تحفه اوست / سایه عرش طاق صفه اوست
چاکر گفت اوست گفتارم / شاکر دست اوست دستارم
گر دواند مرا به پیش خدم / پیش حکمش بسر دوم چو قلم
بدو لفظ نکو که بشنودم / یک در اندر فلاک بفزودم
مر مرا آب شد ز حیرانی / آتش دیگ روح حیوانی
گرچه با ما هم از قرونست او / از قرون و قران برونست او
نه امیر ولایتی گشتم / ور قبول وحی آیتی گشتم
ور مرا گوید ای سنائی رو / بنده‌م از دیده با شمال گرو

[illegible]

این شعر [illegible] سال
صد و بیست سال [illegible]
ابجد [illegible]

ع قوله لفظ و نطقش [illegible]
ز امر مستملی و استملاء [illegible] طلب املا
[illegible] املاء [illegible]

خوبی او جان تشنه را مشرب
سحر او مر پیاده را مرکب

کرده از نکتهای عقل انگیز
طبع نازان و چشم خاطر تیز

و ز تصفح چو علم بر دار
در تخلص چو حلم برخوردار

هر خبر کز رسول نقل افتاد
شیخ در شرح آن بداد کش داد

معنی هر یکی برون آورد
جمله زیبا و نیکو و در خورد

مشکلات کلام ایزد بار
متشابه که هست در اخبار

همه را کرده حل بشرح و بیان
لفظهائیکه هست در قرآن

ابن عباس روزگارست او
با معانی بیشمارست او

هست با دانش معاذ جبل
ایزدیش برگزیده عز و جل

باد پیوسته چیره در هر کار
و ز همه علم خویش برخوردار

تا جهانست عز و جاهش باد
حکمت و شرع در پناهش باد

باد باقی بقای نوح و ملک
تا بود در مدار چرخ فلک

صحابی

فی مدح جمال الدین صدر الاسلام ابی نصر احمد بن محمد بن سلیمانی

بعد از و خواجهٔ امام امین
مفخر شرع و یار و ناصر دین

تازه از لفظ او مسلمانی
بنژاد و نسب سلیمانی

له قوله باد باقی الخ
یعنی مانند بقای ملک
و ملک اینجا حرف تشبیه
حدیقهٔ حکیم سنائی ۷۶۵
[illegible]

خلق تخلقش لطیف چون جن را ‌‌ لفظ و معنی دو مغز چون جوزا
نفس انفاسش زندگانی بود ‌‌ که دو مغز و یک استخوانی بود
در خرد و صعور امبانی اوست ‌‌ در سخن روح را معانی اوست
سیرت پاک او حکیم اوصاف ‌‌ صورت علم او کریم اصناف
همه ابرام و ناز بتوان کرد ‌‌ شعر چون هست بکر و معطی مرد
زاغ را چون همای فر دادست ‌‌ پشه را همچو باشه پر دادست
قلم او ز سهوها مصون ‌‌ بر علمش علوم گشته زبون
علم او دستگیر دینداران ‌‌ قلمش چون ربیع با باران
عالم از فتویش برآسوده ‌‌ وز ضلالت جهان بیزوده
گره برهانش بر جهان آسان ‌‌ متشابه که هست در قرآن
الکن تیغ کند روا باشد ‌‌ کاینچنین علمها کرا باشد
کیست مانند او بعلم اندر ‌‌ متواضع بعلم و حلم اندر
او تواند نمود مرجان را ‌‌ بی نقاب حروف قرآن را
زانکه در قبر سید آسوده است ‌‌ تا نیابت بشیخ فرموده است
مرد چون بود کار را درخورد ‌‌ هرچه وی گفت شیخ چونان کرد

له قوله همه ابرام
ابرام استوار
کردن و بستوه
آوردن و ملول
کردن ۱۲ منتخب
[illegible]

خواجه در راه عقل و جان قیاس	در سرای غرور جمع اناس
خاک جسمش ز تربت صلصال	آب چشمش ز معرفت سلسال
نطق او از جهان جاویدست	دور و نزدیک همچو خورشیدست
زادهٔ ذهن او بصفوت و نور	حلقه و عقد گوش و گردن حور
همچو اندر خیال عامی حور	سخن سهل او هم اید ز دور و دور
تا چو تو میزبان نو دارد	عیسی و خر غذی و جود دارد
جان پاکش سخن کشاد برو	جان در معنی نهاد نه او
صیت او در عراق و مصر و دمشق	هست غماز روی دوست چو عشق
چون در اعراب اسم حرف شود	واندر احکام فعل صرف شود
در بصره حدیث نحو کند	بصره از اهل نحو محو کند
گشت در باغ تبریزدانی	از برای دل مسلمانی
غذی بیخ شرع گفتارش	میوهٔ شاخ عقل کردارش
دل مر او را نموده راه صواب	زین مرا به جمال داده خطاب
هست خوی رسول در خویش	هست آب خدای در جویش
تا ابد زانکه جانش کان دارد	روغن اندر چراغدان دارد

[illegible]

۴ چشمش [illegible] صلصال [illegible] قال الله تعالی فی سورة [illegible] ولقد خلقنا الانسان من صلصال من حمإ مسنون [illegible] انسان آدم [illegible] علیه السلام [illegible]

۲۶۷

حکیم سنائی

[illegible]

صدر اسلام دین بدو تازه
هنر و علم او بی اندازه

علم او همچو آب شوینده
نام او همچو باد پوینده

علم او عمدهٔ سماعیلی
جمع او شمع طارم نیلی

کاهگهی کو بیان یاسین کرد
جبرئیلش ز سدره تحسین کرد

شاد باش ای امام هر دو فریق
دیر زی ای گزین هر دو طریق

تا تو بر منبری فلک دونست
من نگویم که هستوی چونست

دست معنی چو گرد معنی تاخت
زال زر دید و زال زر نشناخت

ای که می پرسی از طریق مری
که ندا این سخن جواب کری

که چه گوید همی برین کرسی
باز گویم اگر ز من پرسی

تا چراغ سخاش تابان گشت
همچو پروانه جان شتابان گشت

جان او چون چراغ جودش دید
زار میسوخت خوش همی خندید

گردد از بهر تربیت جاهش
از پی خاکروب درگاهش

فلک هفتم از زحل خالی
جا ز ارکان ز پنج حس خالی

چند گوئی که هلمّت خواجه بگو
پای ده نه بوحنیفه دست مشجو

ور دو بیت مختصر کارسی
باز گویم که مرد هشیاری

قال الامام فی الکشف کو در بیان سوره یاسین [illegible] صادق الوعد و کان [illegible] اسمعیل انه کان [illegible] واذکر فی الکتاب [illegible] بشارت [illegible] و اعلم [illegible]

واقع شده و یا درین [illegible] در قرآن قصهٔ اسمعیل [illegible] که او [illegible] فرستاده [illegible] کرده اند [illegible] که وعده داده بود [illegible] تا تو باشی [illegible]

[illegible]

از هزاران هزار دُرِّ نهفت — چکنم من که خود یکی نگفت
در خور عقل عامه میگوید — بسخن گرو نامه می شوید
سخنش با نوا و زینت و برگ — خاص بندیست بانگیز و برگ
رنج ما را ازان دل خوشخوی — داده ابر سخا بعشرت خوی
شده در راه حکمت و تدریس — نکتش همچو رفعت ادریس
برگرفته بعقل با امکان — فتنه از پنج حس و چار ارکان
خاک شوره کند شراب از خلق — آب دریا کند گلاب از خلق
آری آنکس که صبر پیشه کند — بیشه شیر زیر تیشه کند
از پس صبر گردد آتش صبر — عذب همچون سرشک دیدهٔ ابر
خلق را شرط شرع او ابدیست — زانکه با غمزه دیدهٔ صمدیست
داده دین با خلل نکرده ز کبر — دل احمد بدل نکرده ز کبر
ای امامی که از پی زینت — منبر تست قاب قوسینت
پردهٔ چرخ را پدید آور — قفل احکام را کلید آور
سر صندوق صدق بگشای — خلق را سر لطف حق بنمای
از سخا و فصاحت از پی دین — پای برنه بفرق علیین

سه مذهب نزد اند و دو کردن ۱۱ منتخب

از پی باغ شرع چون حیدر / آب در جوی اوست از کوثر
رنگ او بهر نکهت طیبش / کرده تهذیب عشق تهذیبش
هر که یک شب بکوی او بگذشت / در سخن مقتدی عالم گشت
هر که روزی بدست دل در ماند / نسخهٔ دلبری ز رویش خواند
چون مجلس نشاط گفت کند / طاق خورشید چرخ جفت کند
از پی چشم بد ز روضهٔ نور / دل بجای سپند سوخته حور
گوئی آمد نگار در کویش / خوی خوش بر نظارهٔ رویش
لب چون لاله خشک و تر نرگس / بینی آنگه که ختم شد مجلس
عقلا باز گشته طوطی وار / خلق چون حلق بلبل از گفتار
چشم پر دُر ز دُرّ سفتهٔ او / گوشها پر گهر ز گفتهٔ او
گاه تقریر و وقت تدبیرش / صبح خوش خنده باز تباشیرش
شد برای امید و جان و خرد / آنکه او را بجان دیده خرد
دل ز نطقش همیشه در ارم است / چه ارم زیر گلبن کرم است
خود چه دیدند اهل عرفی ازو / چه شنیدند اهل معنی ازو
که خود او زان نکت که در دل اوست / وز ره لطف غیب حاصل اوست

از هزاران

جود اگر نام تو نبردستی	زود همچون عدوت مردستی
میزبان دشمنانت را گست	با چنین دعوتی کرا برگست
تن که یکدم خلاف تو پذرفت	جانش گوید ولت من بگرفت
تف آن تن برفته با لب او	مرگ در حُجل کشیده مرکب او
مرگ خوردست بد سگالش را	تا نه بیند کمال حالش را
عمل و عمر دوستانش باز	در لقا و بقاش باد دراز
گوشت عالم ز بهر اگر چه بریست	لیک از آن تو آز معده ترست
هر که در سر چراغ دین افروخت	سبلت نفی کنانش پاک بسوخت
سخت بسیار کس بکوشیدند	کسوت صورتت نپوشیدند
خلعت هر که زان سری باشد	حسد الخواجه از خری باشد
همه مستورگان عالم راز	با ضمیر تو رخ پر آب نیاز
پرده داری سرای غیرت را	حیرت افتاد از تو حیرت را
خصم از آن آمدند هر خامت	نیست کس واقف از الف لامت
در کمال حدود لفظ و نوخت	بکر ماندی و کس ترا نشناخت
در سخن مرد بی خطری تو	در سخن فرد بی نظیری تو

[illegible]

حدیقه حکیم سنائی ۱۷۷

[illegible]

معنی بخش مُعْن زاده را — قسم ده جان وش ساعده را
تا بانفاس اوش سرکاریست — مر سخن را چه تیز بازاریست
هر سخن را که نقش جان دیدم — داغ نطقش بزیر ران دیدم
همه گویندگان روی زمین — پیش نطق تو ای جمال الدین
بی غرض چند مرا رنه بر باشند — چه نکو باشد ار خمش باشند
هر چه اندر جهان سخن کوشند — نزد رمز تو حلقه در گوشند
در زمان تو ای امیر سخن — شوخ چشمی بود سخن گفتن
گرچه الماس نطق می سفتند — با بیان تو مهتیان گفتند
طرف حرف تو مخ تفسیر ست — هر چه جز آن جگر تف سیر ست
تا که در سر ضمیر ارکانست — شمع جمع تو شه ره جانست
روح را تازه میزبانی تو — نمدهی صد هزار جانی تو
قالبست اینجهان و جانش تو ئی — همه شخصست وین زبانش تو ئی
بوجود تو خلق از آن شادست — عمر با دانش تو همزادست
حالت از اصل سوز فرع آمد — قالت از درد و ساز شرع آمد
دوستان را صبوح روحی تو — جان ها زا همه فتوحی تو

[illegible]
حدیقه حکیم سنائی
[illegible]

نزد علمت سخن یتیم بماند / پیش جودت سخا عقیم بماند

هرکه نشنید از تو او چه شنید / دیده کو ترا ندید چه دید

منزل رمز ما بریدم من / چون تو و چون خودی ندیدم من

حاسدان اتو گز نخ میزن / ختم شد نثر و نظم بر تو و من

راز را مستمع بیان تو باد / آز را مصطنع بنان تو باد

با تو تا هست اختران سپهر / عرض تو عرصه عوارض خیر

ذوق او[۲] جانفروز قرآنست / پند او[۳] بند سوز دیو است

سومین در ره حقیقت و شرع / نیست اصلی قدیمتر زین فرع

علم تان را ندیده ام بیقین / وارث حق ترا ز جلال الدین

آنکه تا یافت ز آسمان سند / یافت یمن ست احمد و احمد

عالم علم را کشاده درے / که جز او کم تواند آن گرے

شد حرام از برای در سفتن / جز و را بر ملا سخن گفتن

جان قرآن همی بیفروزد / تا از و نکته در آموزد

عشق پنهان ز رحمت خاطر / گفته با ذوق مغز جانش سر

آن بگفته دل ز زبان سروش / وین شنیده دل از ولایت گوش

---

[۲] یعنی ذوق ممدوح

[۳] یعنی پند ممدوح

مراد از جودت وجود بخشیدن [illegible]

از آسمان سند یافت احمد

صلی الله علیه و آله وسلم

یک صورت پیدا کرده و

باران جود او بر همه باران ست

از کمالت فزوده دین را
شادی جان اهل غزنین را
گرچه هر نقش حرف غزنین ست
چون قدمهای تست غزنین ست
بالقای توای جمال الدین
نیست غزنین بهشت نقدست این
مثل تو با تو در جهان صنمیست
خود قیاسیست ز سوسن و سیر
نزاده نثر لست بر هانم
شکر این موهبت[1] نکو دانم
نظم من بهر نثر تو بودست
جان جانها ازان بیاسودست
غزده نبود بضاعت[2] زیره
سوی کرمان بری تو بر خیره
گهر مدحت تو دانم سفت
همه دانم ولی نیارم گفت
دوستان در نشاط لطفت مست
دشمنان بر بساط قهرت پست
تن همت بجود تو کامل
جان حکمت بجدّ تو حاصل
ای وجودت ز لطف حق اثری
باز جودت ز حسن او خبری
هر که از حق بسوی او خبریست
در دل او ز مهر تو اثریست
تو طبیبی مفسّری دگرست
تو حبیبی مذکری دگرست
محرم سرّ انبیائی تو
مدد قوت اصفیائی تو
حکمت اهل استقامت گشت
حجتت حالی قیامت گشت

۲۰

[1] له موهبت [illegible]

[2] له بضاعت [illegible]

۲۷۷

حدیقهٔ حکیم سنائی

شمس دین شمسهٔ ائمهٔ عصر
که نیارد چنو زمانه دگر
شربت شرع دین باغ رسول
از نسیم فتوح کرده قبول
همچو دین عدلش از تخلف دور
چون خرد را نطقش از تکلف دور
حافظ شرع بهر پیوندش
دیدهٔ جان ندیده مانندش
از عزازیل زنگری که بتفت
دیر نشنید امر و زود برفت
از نهیب بزرگ مایهٔ او
میگریزد ز سهم سایهٔ او
پیش ازین بسکه پاس دین دارد
آسمان چشم بر زمین دارد
بینی آن ذات پر لطافت او
وان صفای بری ز آفت او
هم فصیح سزای گفتارست
هم صبیح ملیح دیدارست
لاجرم نطقش اندرین منزل
همچو عیسی ز گل نماید دل
هست رطب اللسان بمدحت او
جبرئیل از کمال رفعت او
هم سرای سرور و داد آباد
هم همه دوستان او دلشاد
چون دعا را نهاد خواهد برخ
عیسی آمین کند ز چارم چرخ
سوز سینه اش اگر عیان گردد
چنبر چرخ رایگان گردد
شادی آید چو او بصدر نشست
بر سر دست بر نهاده بدست

[illegible]
[illegible]
نقش کرد [illegible]
بهارستان [illegible]
گشت سنه ۳ تمت
نسخهٔ اول بعون [illegible]
[illegible]
حدیقهٔ حکیم سنائی
[illegible]

سخنش اندک و لیک ملیح / همچو توقیع دوربین و فصیح
با بد و نیک بی ریا و شکی / اول و آخرش یکی چو یکی
وقت آن کو کمان خاطر خویش / زه کند از برای ده دز و لیش
رو کند تیر چرخ برگردون / زه کند سنگ خاره برهامون
اشهب نطق او چو برشتابد / یارب آن نکته‌ها که دریابد
بصفت هم کمان و هم تیرست / بسخن هم مرید و هم پیرست
آن کمان پدید و تیر نهان / آن مرید خدای و پیر جهان
چیست جان مرده خاک درش / ملک الموت نقر زنده فرش
باغ ایمان شغل را ز چشمه روی / تا ابد آب رویش اندر جوی
برگرفته بقوت ایمان / دو گروهی ز عالم تن و جان
شده در راه حکمت و تدریس / برتر از یونس و سطاطالیس
یافته فلسفه شریعت و ره / از پی قرنین و قل سفه
از درون تیغ هست از پی دین / صد هزار آسمان فزون ز زمین
هیچ ناگشته گرد هزل و فضول / شده خشنود از و خدای و رسول

در مدح شمس الدین ابوطاهر عمر بن محمد الغزنوی

چون اول ... ۱۲ لط

... ۱۱ لط

رو کند تیر چرخ الخ یعنی بیت اول با مصراع اول بیت ثانی ... است یعنی مطلع رابع آنکه سنگ خاره را بر هامون بکمان خاطر مانند زه بر کمان بیند

[illegible]

خاک پایش اگر بدست کند   کور ازان خاک آبدست کند
غم گریزد اگر شود خندان   تنگ پای جامه در دندان
اندر آن خط و کلک و فضل و جمال   دست زیر زنخ بمانده خیال
خاک پایش اگر چه نه دور است   خورش چو آب دهان زنبور است
او خرد بهر راه دین دارد   عین چو بن ست ان چنین دارد
در شناسایش هر انچه اندیشم   سیر تیش گویدم که من بیشم
عجز پیش آورم من از کارش   باد یزدان بحکم در یارش
عرشش از عرض دین مقید باد   تنش از عقل کل مؤید باد
بزر عقل و خرد مکانش باد   عمر چون علم جاودانش باد
باد این خاک تا ابد کانش   همچو آب سمندر از آتش

فی فضیلة تربة الغزنة ودیاره واحواله

چونکه بهرامشاه شه باشد   مرورا زین صفت سپه باشد
ملکش از ملک جم نیاید کم   تر و تازه چو بوستان ارم
مملکت آسمان ملک خورشید   خواجه چون ماه و قاضیان ناهید
عالم آراسته بدولت و داد   گشته معدوم در عدم بیداد

[illegible]

گریز بمعنی سبب انچه باشد ۱۱ ابوالحسن
این حال در وقت تعجب
و تفکر و تاسف و تحسر
بآدمی عارض میشود ۱۱
بهار عجم

صفت صفوت دل پاکش		نعت نطق شگرف چالاکش
پرده عرش و آیة الکرسی ست		شهد فردوس و حجرهٔ قدسی ست
حفظ او تا جناب شرع سپرد		دیو نسیان از و جنابت برد
از مروت لطیف منزل تر		وز قناعت خفیف محمل تر
هم درخت وفا از و پربار		هم زبان ثنا از و پرکار
حلقه در گوش کرده مردم چشم		پیش آن طاق ابرو و خم چشم
نایب شرع مصطفی اوست		عالم علم مرتضی اوست
علم تاویل بر زبان دارد		شرح تنزیل را بیان دارد
هر چه با مرتضی بگفته رسول		او بجان کرده است جمله قبول
تا در آمد بعالم فانی		بوده شرع رسول را بانی
آنچنان علم شرعش از بر شد		کانچنانش بجان مصور شد
گشت با مرتضی درین ره یار		او کشف گشت بر دلش چو نگار
هر که تن دشمنست یزدان دوست		وانکه والراسخون فی العلم اوست
زنده کرد از برای یزدان را		مال و دل جمال او جان را
تا که مالش رسد بهر یاری		از جمالش توانگرم باری

یعنی او را از جنابت نسیان [illegible] ۱۲

قوله هر که تن دشمنست الخ این آیه در سوره آل عمران در سیپاره تلک الرسل واقع شده وما یعلم تاویله الا الله والراسخون فی العلم یقولون آمنا به کل من عند ربنا وما یذکر الا اولوا الالباب و نمیدانند تاویل بجز متشابهات مگر خدای که [illegible] و فرستاده اما سجاوندی رحمة الله فرموده که بمذهب اهل سنت و جماعت اینجا وقف لازم است یعنی [illegible] صلعم [illegible] الا الله [illegible]

[illegible]

پادشاه و وزیر و میر و حشم | عادل و ناصح و امین و حزم
چون ستودی بسی عدولان را | سخنی گوی بوالفضولان را

فی مثالب شعراء الزمان و غیرهم

تا کی این لاف و این ستیزهٔ تو | که نه تو نه حدیث ریزهٔ تو
بگذر از عالمان و درویشان | تو و عامه و خصومت ایشان
چون ز اخوان شرع بی توقی | تو و سالوس و کبر و سنبوقی
تو چه مرد کناری و بوسی | مرد زرقی و یار سالوسی
هر سخن کان ترا کند فربه | هذیان پرسمت نه از وی به
خویشتن کشتهٔ زبیباکی | که بی اصلاح خوردی انطاکی
هر که دارو ستاند از معتوه | زود گیرد همه جهان در کوه
هر که بر رفت خیره بر سر چوب | گفت تذکیر هاون و جاروب
نشود واعظ و نه حافظ دین | نبود وارث رسول امین
هر چه او گفت خنده آرد بس | هر چه او کرد ننگیرد کس
مرد ماتم زده ز گفتارش | سال و مه بی معنی بود کارش
ننگ داشت او بگوی سخن | نه بگفته نه دیده روی سخن

له مثالب عیب کردن ۱۲م

ناقص العقل ۱۲ قاموس

حدیقهٔ حکیم سنائی

۲۷۶

له سنبوت [illegible]

عرصهٔ مملکت چو باغ بهشت   خاکش از فرشته با گل و خشت
خاک این مملکت شده کافور   چشم بد باد ازین حوالی دور
اهل غزنه چه کرده انداز داد   که چنین شاه کریم شاهی د
هرچه زایزد بخواستید عطا   دادتان بخ بخ گزیده دعا
باجابت دعا چو مقرون گشت   هرچه درخواستید افزون گشت
شاه عادل نکو نیت دستور   ملکت آباد و دست ظالم دور
لشکری بر مثال مور و ملخ   بحر و بر زان ملا و وادی و شخ
صد هزاران سوار جوشن دار   که نماند ز دشمنان دیار
عدد لشکرش هر آنکه شمرد   نشمرد او و عمر پایان برد
روز بارش چو بر نشست تخت   کار بر دشمنان دین شد سخت
جوش دیوان گذشته از پروین   رونق خواجه تا بعلیین
خواجگان دگر چو مهر و چو ماه   رونق گاه و زینت درگاه
اهل دیوان همه عدول و ثقات   گاه توقیع و خط و عرض و برات
بمظالم نشسته اهل قبول   قاضیان وجیه و جمع عدول
تا ملک بر فلک مکان دارد   تا سماک از سمک نشان دارد

[illegible] ۸۷۷

زن چو ندهی تو نان او ناچار
خود بدست آورد چو خر افسار

زن اگر بد کند شوی خرسند
سیم باید که ماند اندر بند

چون ترا عقل نیست چه توان کرد
ایزدت کرده از معانی فرد

نیست عقل هدایت ز خدای
مکتسب نیز نیست زاخر مخای

آبرویش ز تخته افلاک
شست تعلیقهای عمرش پاک

بی سری باش تا ز روی نوی
زر دهی شد بدین صفت علوی

حس و عقلش چو هست اندر ذات
هست در خورد ناخوشش صفات

هست ازین زر دهی چو شد طالب
ننگ و عارست بر آل بو طالب

هر چه بستاند از حرام و حرج
از بهای نماز و روزه و حج

یا بنبید یا بتنبک صرف کند
برف را یار دوغ و ترف کند

کم شنودم چو اولت انبانی
ترفروشی و خشک خنبانی

دشت و کهسار گیر همچو وحوش
خانه و خان بمان بگربه و موش

کان بپا شنا که اصل شوره و سست
همه را در دهان بگید گرست

هر که دارد حرام نان عیال
هم بود سحر او چو خونش حلال

عقل و جان کسی که بی ادبست
آتش و خاک و بادش اسبابست

قمار ۱۲

پر حوصله ۱۲

یعنی حرام ۱۲

۱۲ چون زن افسار [illegible]

۱۲ [illegible]

چون زن در محل تهمت واقع شده میباید بصفات قبیحه گردد مصدر [illegible]

یعنی بی قید باش که از زر [illegible] نوی یعنی جوانی و جمال که نوی دارد علوی که صاحب صفات حمیده است [illegible] شده چه صاحب [illegible] نسب پاک [illegible] گاه از ارتکاب اعمال ذمیمه کند شرافت او برطرف [illegible] ۱۲

[illegible] ترف [illegible] النعمة والطعام الطیب ۱۲ قاموس

ای که در ابلهی و خیره سری   خرتر از گاو و هرزه تر ز خری
آخر عمرت از دل تفته   همچو بر کودک آخر هفته
گربه گر شد بلقمه شاد از تو   گوش و بینی دهد بباد از تو
نکند نیز رنجه بیش ترا   شرم ناید ز ریش خویش ترا
من ندیدم امام بر منبر   چون تو کل گوزه بر سر زنبر
هیچ دانی بچشم من چون بود   گیر و خایه نه در خور کون بود
پشت چون خرس بر سر شخ بود   روی چون بوریای مطبخ بود
سر و ریش ار در آینه دیدی   رو که بر روی آینه ریدی
مردمی گیر و دانش و آزرم   ویحک از روی خود نداری شرم
تا کی آخر ز بیح و ضحکه و تسخر   زین سر و ریش شرم دار ای خر
از پی صید آهوی خوش پوز   چشمها پر ز سرمه کرده چو یوز
زانکه دیوی رسید فریادت   ای کم از خاک چیست این بادت
از پی آب و نان هر روزه   زهر را خوانده شکر کوزه
تو مده مر عیال را نان سفی   دیگران داده مر ورا حافی
در تو ای شوم بخش دارم ظن   که یکی نان به است از ده زن

زن

ل زنبر بفتح اول بر وزن چنبر چهارچوب باشد مانند نردبان و دو پله که میان آن از ریسمان یا نوار یا چرم بافند و از خاک و خشت و مثال آن پر کنند و دو کس بردارند
۸۰
[illegible]
ل حافی [illegible] منتخب اللغات

گر ترا خواهر آورد مادر   شوی از وی سیاه رو چو پدر
تو ز میراث بعد او را ده   ای فحلی آورد و را سبک مستند
ور تو ناری خود آورد بی شک   بنویسند بی حضور تو چک
نشناسد ز هیچ مرد گریز   نکند خود ز مرد و زن پرهیز
هم ز ده سالگی کند در سر   شوهر و مال و زر و چیز و گهر
زان هوس خیره لعبت آراید   کیر و کالا مر او را همه باید
جامه بر تن همی درد بستیز   مانده در انتظار کیر و جهیز
ور کنی در جهیز او تاخیر   همه توفیر تو شود تقصیر
نام و ننگت بباد بر دهد او   بر سرت زود خاک بر نهد او
مرد بیگانه گرد او از خانه   خانه ات پر شود ز بیگانه

حکایت فی مثالب الابن و البنت و اولاد السوء

دوست جویی از برادران بگسل   که برادر کند پر آذر دل
که بود غمخور پدر خوانده   همه بود بر تو خواجگی راند
تا پدر زنده با تو دمساز است   چون پدر مرد خصم و انباز است
گر دو نیمه کنی زر و سیمت   ورنه در دم کند بدو نیمت

ع شتاب [illegible]
فحل [illegible]
ع [illegible]
ع [illegible]
ع [illegible]
[illegible]
ع مثالب جمع مثلبة [illegible]
[illegible] عیب کردن [illegible]
[illegible] ۱۲ منتخب

دل برین جا طبع چرخ منه | جعفری سے بهر خسج کرنج منه
هر که خود زشت و بیخرد باشد | رای او سست و روی بد باشد
صبر کن بر ادای نکباش او | دل منه بر غذای ناخوش او

فی ذم الاقارب

این گروه را که نام کردی خویش | هر یکی کژدمند با چند نیش
سر گران همچو پای در خواب اند | پرده در همچو تیر در آب اند
از جفا زشت گوی یکدگرند | وز حسد عیب جوی یکدگرند
از ره مرگ و جسک ماده و نر | آرزومند مرگ یکدیگر
اهل علت نه خویش یکدگرند | همه مهتاب خیش یکدگرند
در ضیاع و عقار خویشان را | بشناسی چو گرگ میشان را
گرچه ایشان اقاربند همه | در اقارب عقاربند همه
نیک گفت این سخن حکیم عرب | نبود خویش اهل ناز و طرب
این مثل را اگر نداری سست | که اقارب عقاربند درست
خویش نزدیک همچو ریش بود | بیش کاویش رنج بیش بود

فی ذم البنات

له کرنج چند معنی دارد اینجا بمعنی کمان و بنت ۱۲ لط
عه تیز بکسر اول و ثانی معروف صدای تیزین که از راه پایین بر آید ۱۲ برهان
عه رنج و بلا ۱۲ لط
عه خیش کتان ۱۲ لط
۷۸۲
[illegible]
عه بفتح [illegible]
عه بفتحتین [illegible]
[illegible] بفتحتین اللغات

هر کس امین مباش زان پس تو / کز نیابی امین بر و کس تو
هیچکس انجو و نیاری خواند / کوز بر گنبد ایچکس نفشاند
هیچکس ایجا نیاری برد / نکند امن بر عرابی کرد
آتش و پنبه جفت کی گردد / خان و مانت بجمله فی گردد
گر غلامی خری و گر شاگرد / با وی از ناکسی بر آید گرد
زو و داماد بیت طمع دارد / خویشتن را ز خانه پندارد
چه نکو گفت آن نکو استاد / که وی انگشت شعر را بنیاد
کانکه را دخترست جای پسر / گرچه شاهست هست بد اختر
وانکه او را و هم با صلوات / گفت کالمکرمات دفن البنات
بر فلک چون بنات نعش ست / بر زمین هم بنات بر نعش ست
هر کرا دخترست خانه نژاد / بهتر از گور نبودش داماد

ه ختن بفتحتین داماد و عند العرب کل من کان من قبل المرأة مثل الاب والاخ فهما الاختان اما عند العامة فختن الرجل

فی مذمة الختن

کیست این هست مر ترا داماد / گر ده حمدان ز بهر زن پرباد
گاه و بیگه در آید از در تو / کام و ناکام گشته همسر تو
گشته معروف هر کس و هر جای / کیست این مر ترا که خواهر کای

که چه نکو گفت الخ
و از وی عیب [illegible]
بیت شاهنامه فردوسیست
اگر از پس پرده دختر بود ×
اگر تاج دارد بد اختر بود ×
۱۲ لطایف [illegible] قرار فلک
بنات النعش [illegible]
۵ حدیقه حکیم سنائی

کبری و صغری [illegible]
هفت ستاره هست در
شمال و جنوب که چهار از آن کسرا
نعش و سه را بنات گویند
و نعش شامی که در مصرع
دوم ست یعنی جنازه را
سه بر [illegible] بود و
[illegible] حمدان [illegible]

۱۲ برهان بکاست [illegible] معلوم نیست کیست [illegible]

نه برادر بود بنرم و درشت   گر برای شکم بود هم پشت
عقل نبود برادری کردن   از پی رنج دل جگر خوردن
رنج دل باشد و عنای جگر   نه برادر دو دیدن از مادر
نه قبولش خوش و نه کردن رد   همچو بر روی خوب بینی بد

حکایت

ت هجا اعراب و همزه بر ابجد

کلکی بر مناره کودک خرد   بر زد او را بنازمی افشرد
چون موذن بدیدش اندر روی   پس بگفت ای کلک ز بهر خدای
سره کاری همیکنی برتاز   بد و منزل به پیش او شو باز

مثل

بود فرزند بد بود بد و با   زنده مالت برند و مرده تو آب
جهل باشد عدوت پروردن   از پی رنج دل جگر خوردن
ور بود خود نعوذ بالله دخت   کار خام آمد و تمام نه بخت
طالعت گشت بیشکی منحوس   بخت قارون تو شود منکوس
آنکه از نسل اوت عار آید   دخترت را بجو استار آید
خان و مان تو پر ز عار شود   خانه از بهر وی حصار شود

ازین حیثیت کرد اذن
که نه قبولش نوشت
و همزه است بر ابجد
که زنده برادر از عالم اعراب
معنی چنین تواند بود
تا همزه بر ابجد بود در تصور
در آمده که [illegible] هجا و اعراب
تا نی باین طریق بنا
که در بعض نسخ [illegible]
و که نه قبولش [illegible]

او از غایت شهرت تمامی
[illegible]
دفع بود [illegible]
و معنی نمارد و [illegible]
اعراب و حرکات و سکنات
تا اعراب مصطلح [illegible]
چنانچه اعراب قرآن [illegible]
[illegible]

[illegible]
[illegible]
[illegible] الفاظ [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible] جمیع الفاظ

در معنی خویشتن پدر کرده
پس که پرورش پدر کرده
در کن و در مکن ز نیک خانه
در بیا رو بده چو بیگانه
چون عقاب و چو باز وقت گرفت
همچو بنجشک و عکه خوار گرفت
همچو کبر جوان بوقت نگیر
باز وقت بیار خایه پیر
گرت بخشد عمامه عم مستان
کان بود چون عطای بد مستان
دیدی از دست و پای بلغم را
در و سر آن عمامهٔ عم را
کان عمامه بهر آن دادست
کز وجود تو خوش دل و شادست
تا ندید دست پای را هنجار
ندهد دست عم ترا دستار
اندهِ خال ز غم عم بگذار
تا بوی شاد خوار و برخوردار
ورنه جان کش که دل ستم نکشد
عاقل اندوه خال و عم نکشد
خال کاز او تو گزیده بود
همچو خال سپید دیده بود
کند آن خالت از خرد خالی
بهر میراث مادرت حالی
چون زرت باشد از تو جوید رنگ
چون بوی مفلس از تو دارد ننگ
خواجه خواند چو کار باشد راست
پس چو کژ شد غلام زاده ماست
شاهزاده بوی چو باشد مال
داه زاده شوی چو بد شد حال

[illegible]

حدیقهٔ حکیم سنائی ۸۷

[illegible]

کادن آنکه کند گیر و زر کس خواهر بزر درد ای حیز
وانزنانی که سیم نستانند ای بسا گاو جنبه که براند
هر تجمل که دارد از پی گیر بدهد آن زنش نگر و دسیر
چون نماند درم طلاق دهد چک بیزاری و فراق دهد
سال و مه کادن بزر کند او چون نماند درم بدر کند او
خاک بر فرق خواهر و داماد که نگرد و کسی از ایشان شاد
هر که خواهد جماع سیم دهد زر بمعشوق خود سلیم دهد
زانکه داماد تا نیاید بسیم نکند فرج خواهرت بدو نیم
آنکه خواهرت را همی گاید مرگ بابات را همی باید
دور باد ای برادر از ما دور خواهر و دختر و زن مستور

۱۴ [illegible]

في ذم الخال والعم

آنکه عم تو و آنکه خال تواند همه خونخواه جاه و مال تواند
همه لرزند در عنا و عذاب بزر و سیم سفله چون سیماب
آشکارا چو گربه بر سر خوان زیر بر تر ز موش در پنهان
عم که بدگوی و پرستم باشد غم نباشد که درد و غم باشد

۷۸۶ [illegible]

زانکه چون سفله یافت مال و محل
بکند بخت و یار و خانه بدل

کعب او چون بلای آمدنی
باز کاسه آش چو کاسه زدنی

از نداری بخدمتت خواند
ور بداری بعنف بستاند

همه از کون خواجه تیز دهد
گه گه از کون میر نیز دهد

که من از دوست اینم و آنم
من کنون دست راست سلطانم

همه لافش ز حاجب و ز امیر
همه لافش ز نایب و ز وزیر

گه دیار با تو هم سخن باشد
زر نو گر چه زر کهن باشد

که زمینی بحرمت و صدایت
یک زنخ زن چو من بدین دولت

گر زنم بیش ز دست شه سیلی
که بدست خودم زند سیلی

من زنم بیشتر ز بیم پشه
کون پیلان بریش عور پشه

شاه ما از سپید و از برید
چیز بفرمان ریش من خرید

خود بر سیم منت چندین گاه
قفل و مهر و کلید گلخن شاه

چکنی با خوشی ز خویش او
کرم او ده کی و بیشی او

از پی لقمه بساتم و سور
گه غلامش بود گهی مزدور

کیست در چشم عقل ناخوشتر
در جهان از گدای ابر آور

زنخ زدن
کنایه از [illegible]
طعنه [illegible]
گفتن [illegible]
۹۸۶
حدیقهٔ حکیم سنائی

پس تو گوئی فلان مرا خالست   سنگدل خال نیست خلخالست
رو تو از ننگ خال بی غم باش   خال و عم را بمان و بی عم باش
تا دو دستت بدامن خالست   هر دو پایت میان آن خالست
حکمت اندر عرب فراوانست   وز همه خوبتر یکی آنست
که عدی شد چو از عداوت خال   همنشین سباع و وحش و بال
نشنیدی که راند در امثال   رو تو عم غم شمار و خال و بال

فی محن صاحب العیال و المنال

گر ره باید زن ستوده سیر   لیکن از خان و مان خویش بدر
زیرک آنست کو نکاید زن   ننهد در سرای خود شیون
اشتقاقش ز چیست دانی زن   یعنی آن قحبه را به تیر بزن

فی ذم قرابة السفیه

موش گر زشت در دکان افتد   به که خویشیت با عوان افتد
چون نشیند عوان خرپشته   چه پدر پیش او چه خر گشته
خویشتن را خدای نام نهد   خال و عم را گدای نام نهد
بنشاند ز جهل و کشخانی   پدر پیر را بدربانی

زانکه

گویند که او طلا یا نقره را ل حلقه را
کنند ۱۲ [illegible] چیزهای [illegible]
[illegible] ۱۲ انجمن
عوان بالفتح سخن‌گیر و
ظالم و زجر کننده و سرهنگ
دیوان سلطان ۱۲ غیاث

خرپشته بضم بای فارسی
پشته بزرگ دراز ناهموار که
میان آن بلند و دو طرفش
نشیب باشد ۱۲ برهان
کشخان بروزن افغان
دیوث باشد و دیوث شخصی را
گویند که زن او هرچه خواهد کند
و او چشم ازان بپوشد ۱۲

یا بکش یا گریز از بر او / یا هوسها بریز از سر او
گر چه تشنه شود سرابش ده / ور چو روغن شود ترابش ده
تا زبان و بروت او ببری / آتشش را چو زآب خاک دهی
ورنه با او نشین به هر برزخ / تات فردا برد بدوزخ

فی ذم قرائة الصوفی

باز اگر خویش باشدت صوفی / او خود از هیچ روی لا یوفی
خانه ویران کند لیل و نهار / یا بشکرانه یا باستغفار
نیمشب هر شبی بخانهٔ خویش / آید و صد اباحتی در پیش
نه بصورت مسافر ره آز / نه بسیرت مقیم پردهٔ راز
اندر افگنده در دو خانه فروش / تک سه دلق پوش ازرق فروش
کارشان همچو نقش چینی رنگ / دل شان همچو کاف کوفی تنگ
از پی یکدو درمی و دین گز / قبله شان سایهٔ قبالهٔ رز
گر بدانی مزاج شان در ذات / از نکوئی ز دور ده صلوات
سغبهٔ شاهد و شمع و سرود / حاملی گور زیر چرخ کبود
خر مگس از بهر لقمه و دانگ / گوشت گنده کنان بهیده بانگ

۴ بفتح [illegible] [illegible] میان
بفتح [illegible] [illegible]
[illegible] بازنان [illegible]
ع بفتح [illegible] [illegible]
ع بکسر [illegible] [illegible]

۱۹۷ [illegible] و بازی می داده [illegible] شده
دوروئی گرسنه و تشنه را گویند ۱۲ برهان [illegible]
بالفتح و بالکاف [illegible] فارسی
[illegible] گوشت و ریش [illegible] کنده [illegible] کرم [illegible] ۱۲

[illegible]

دیده در شاک او و میده فره
تا ز خود سوی خود شده فربه
از عدم بوده و ز رفت سوده
در میان طمطراق بیهوده
بدر می زنده از پی بیمار
بجوی می کند از تفی انگار
دور شو دور شو ز نزدیکیش
روشنی شو ز ننگ تاریکیش
سفله گردد ز جهل و مال سفیه
کر سیه سار برنتابد پیه
که برین خوان حقیقتی و فرودی
صابری به که از جگر خوردی
که همه او و همه عز و دولت او
چه کنی با وریش و سبلت او
حرص ابر به از قناعت باد
آنکه از دور او کری و تو خند
خواجه تو قناعت تو بس است
صبر و همت بضاعت تو بس است
که خود آبستن است با همه ساز
شب کوتاه و تیره روز دراز
دون در غنا همیشه مضطر
دست او باد هان برابر
صالح بی جنگ به گریبان ا
گله از سنگ بلنبان را
با عوان خویشتن از داری به
دیده بر قفل خود گماری به
گر ز هم و مار سوی جانت روان
بهتر آید بسی که خویش عوان
خویشی ار با عوانت ناچار است
اندرین قول زیرکان چار است

[illegible]

[illegible]

خانه بوده همچو بیت حرام
بدو روز و دو شب کند نادم
ور نباشی چو کرت بی غلغل
کور گردی ز نغره بلبل
صحبت بد بود چو خوردن می
که فضیحت شود حریف از وی
جاهل آنگه که خوشدلی ورزد
تیزی آنگه بعالمی ارزد
از پی زیر بانگ و ولوله چیست
رو بخور باز گرد مشغله چیست
این صفت زر تو کی نیوشی باز
آنگهی کت خورد چو موش پیاز

فی ذم قرابة الفقیه

ور بود خود فقیه خویشاوند
وندگردت ز بهر خویش آوند
باشد او در مزاج سیرت خویش
زان سخنهای بی بصیرت خویش
نابکاری دوروی یافه درای
طالع عمرکاه کار افزای
تا تو سر برکنی وی از دلبر
ریش بر بر نهاده باشد بر
بیم تو جز بجبس و چک نکند
آن کند با تو کایچ سگ نکند
بد بد است ارچه نیکدان باشد
سگ سگست ارچه سرشبان باشد
او نشسته بسر دوی اندر درس
تو از آن حیله و سفیهی ترس
تیز بی علم و فهم را نیکست
که سفیهست سهم را نیکست

[illegible] ۹۳ [illegible]
خوردن چیزی
[illegible] ایمن [illegible]

دوربینان عقله چون کرگس		روی شویان ندیده کس چون بس
ریش‌شان پر ز باد و فرمان نی		ابرشان پر ز رعد و باران نی
زشت باشد ز بهر مالیدن		دل تهی و چو نای نالیدن
روی کرده چو تخم کاریزه[له]		بنفاق و دل اندرون تیره
پارسا صورتان مفسد کار		باز شکلان و لیک موش شکار
هست زیشان پدید صد خوب		اینچنین فعل و سیرت معیوب
حال ایشان پدیده ظاهر		هست نزدیک ما زرق و ماهر
بحفظ ابن مقاله و بواب		ترهات مسیلمهٔ کذاب
آرد از بهر پنجگانهٔ تو		اینچنین قوم را بخانهٔ تو
خانه خالی کنند زنان چون نای		چون شکم پر کنند طهارت جای
پسر شیخ اگر بود خندد		شاهد و شاهدی در و بندد
ور ز زشت کاسه بنهد ز طعام		زشت را جز خجسته ننهد نام
ور ببوی خوش پذیرد پژمرده		آنچه خوردست بسوزد از خرده
چون جماع آرزو کند بوده دم		دود در مغز و زد آتش بر نم
بام خانه بغفره بر دارد		بلکه بام را فرود آرد

[له] کاریزه بزای فارسی بر وزن مغفره کاهبره است و آن دانه‌ایست سپید که در دوغها [illegible] آن را بعربی [illegible] و بعضی گویند [illegible] و بعضی گفته [illegible]

[illegible]

لم کند و نیکویان [illegible] بعلاوه [illegible] از سران [illegible] زنده [illegible] آن
نفخ زانی و [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] از [illegible] [illegible] کند و [illegible] [illegible]

چون بده تاخت با دو من گاو ... ور خروشش آید اهل ده کامد
لرزه بر مهتر و وکیل افتد ... نیز بر خضر و بر خلیل افتد
مانده در گوشه حکم پرگم ... شده تا کون فسر و دم آدم
که نهد خط ریش بر زانو ... که وکیلاک خر دلپس کند و
چلکی اوفتاده در مسجد ... زنهی هزل و ضحکه گز سر جد
که فقی بر که پرخ ترش کرده است ... باز تا بر که خشم و ششش کرده است
تا کرا آب از خشک ریش کند ... تا که بر ریش او سر ریش کند
تا که از بیم ریش کوسه او ... سبلتان برکند ز بوسه او
تو مکن دعوی توانائی ... با چنین ظالمی که بر نائی
بخدایش سپار ارت باید ... که کسی با خدای بر ناید
تا ز تخییلهای شورانگیز ... چند پیچید بروز رستاخیز
گر ز علم از برون علم دارد ... زیر پوشی ز جهل هم دارد
آنچه امروز زیر پوش نمود ... آن ز بر پوش حشر خواهد بود
عز اینجای ذل آنجا است ... غل امروز غل فردا است
هرکه اینجا بهوای نفس نشست ... دانکه آنجاست در بهای بهشت

[illegible] چیز [illegible] شده و [illegible] ۱۱۰۵ [illegible]

[illegible]

[illegible] کند و [illegible]
داعیان
از نفس الع
که اینجا بهوای نفس نشست
حاصل این آیه مبارکه
مضمون این [illegible] والنازعات
که در سوره
واقع شده و نهی النفس
عن الهوی
فان الجنة هی المأوی
۷۹۵
ونهی گرده [illegible] و باز [illegible]
نفس خود را از آرزوی [illegible]
تمنای حرام [illegible] [illegible]
بهشت آن [illegible]
در فضول [illegible] جای [illegible]
[illegible] که قصد معصیت کند
در خلوت و بران قادر باشد
و خلاف نفس خود از خدا
برسد [illegible] عمل [illegible]
[illegible] ۱۲۰۹

با تو او را ز بهر نعمت و جاه
حمله چون شیر و حیله چون روباه
سر و گفتنش چون قضا حالی
درس گفتن ز ترس حق خالی
از برای سوال خاصه و عام
نه هر فی سلکم جواب سلام ۸
می کزان لب خورد نه دندانیست
جام می کش که این سپندانیست
کو یکی را اگر ببرد کون
حجت آرد چو سر کند بیرون
گرش همسایه پیاز چپ راست
گوید این عقد اجرتست روا
آب در جوی دیگران بردن
باجازت چو داد بفشردن
مینی از هیچ سوی او تازی
از سر جد نه از سر بازی
قلتبانی چو خایه گنده و دون
سر چو کیر آستین فراخ چو کون
نه بخقش امید و نه زکس بیم
نه از و بیوه امین و نه یتیم
همچو بیچه رباب ریش ستر
چون طنین ذباب خاطر بر
کرده نام تو عامی و جاهل
تا کند حق باطنت باطل
چون در آید مغوله در تگ و پوی
تو بیار آب و هر دو دست بشوی
که وکیل اندر آستین دارد
اسپ حاکم بزیر زین دارد
باز تا صنعتی بر اندازد
ریش پالان کند بدو تازد

[illegible]

قیمتی در قیامت ایمانست
نه نسب نامهای انسانست
تخمهائی که شهوتی بنود
بر آن جز قیامتی نبود
نبود روز حشر نوبت طین
نوبت دین بود بیوم الدین
باش تا بگسلد بوقت نشور
نسلهای جهان بصدمت صور
چه کنی خویشی کسی که عیان
ببرد آبت ار نیابد نان
گر نشره سوی جانت حمله برد
بچه را لقمه سازد و بخورد
مثل خویش بد چو دهقانست
دست او پای بند اقرانست
تا بود سایه هست زیر درخت
چون فرو ریخت برگ بندد رخت
خرمنش چون ز دانه باشد پر
پشک اشتر نمایدش چون در
سالی از بیخ خشکی آغازد
زود دهقان بزشکی اندازد
تنگ بر شد بتشنه سمان برین
نام گم شد چو نم نیافت زمین
برزگر رفت و نان و دوغ ببرد
ماله و جفت و داس و یوغ ببرد
با چنین قوم چون کنی خویشی
گر نه بر خیره سغبهٔ خویشی
یار آن باش کت کند یاری
شب بمستی و روز هشیاری

حکایت

[illegible]

مشغول [illegible] یعنی [illegible] جمع [illegible] [illegible] سکون [illegible] [illegible] وایشان [illegible]

[illegible] ۷ ۹ ۷ [illegible]

ماله بالفتح بمعنی داره [illegible] برزیگران زمین شیار کرده [illegible] [illegible] هموار شود [illegible]

یوغ بضم اول و سکون ثانی مجهول و غین نقطه دار چوبی باشد که بر گردن گاو نهند وقت زراعت و گاو گردون کنند ۱۲ برهان

حکایت و ضرب المثل

آن شنیدی که از کم آزاری ‌ ‌ رندی اندر ربود دستاری
آن دو دید از نشاط در بستان ‌ ‌ وان روان شد بسوی گورستان
آن یکی گفتش از سر مردی ‌ ‌ تا بدیدم سلیم دل مردی
تو برین سو همی چه پویی تفت ‌ ‌ کانکه دستار برد ازان سو رفت
گفت ای خواجه گرچه افسون شد ‌ ‌ نه ز بند زمانه بیرون شد
چه کنم مهد سوی بستان ‌ ‌ خود همی یابمش بگورستان
که بنیجا خود از سرای مجاز ‌ ‌ مرگ سیلی زنانش آرد باز
زود باشد کش از سرای سپنج ‌ ‌ آورندش بپیش من بی رنج
آنکه راز دل و نهان داند ‌ ‌ داد من زو بجمله بستاند
تا بدینسان که کرد مارا عور ‌ ‌ عوری خود ببیند اندر گور
از چنین مادر با چه اندیشی ‌ ‌ تا چه خوشیست در چنین خویشی
فرع و دین چون علم بلند کند ‌ ‌ بر چنین اصل ریشخند کند
یعنی احکام
خویش ناخوش بسوی من مثل ‌ ‌ یعنی از اب
هست موی زهار و موی بغل
برکنی بد رها کنی ناخوش ‌ ‌ تیره زو آب و گنده زو آتش

۷۹۶

[illegible]

پس درین بزمگاه نامردان
از پی صحبت جوانمردان
باده همسره تر از عشق نبی
خشم ما در اضافت النبی

در هجو شعرای بدگوید

یک رمه ناشیان شعرخراش
خویشتن را شمرده شعرتراش
قالب و قلب شان سلیم و لئیم
خاطر و نظم شان عقیم و سقیم
همه بر درگه فراشتی
همه از روی معرفت کشتی
دیدنی هست و خوردنی نه مدام
چو سگ پخته و چو مردم خام
روی شان چون پیاز لعل و نکو
لیک چون بنگری بود همه پوست
تا زبان در سخن جری کردند
عقل را عاشق گری کردند
جان شان همچو مغز بریاده
دل شان همچو نظم شان ساده
فعل شان زشت چون عیار شان
جان گران همچو استعار شان
فتنه را نام عافیت کرده
دال با ذال قافیت کرده
فرق ناکرده نعمت از محنت
عقل از ایشان بداشته عدت
روی بد چون ناس و فعل چون نسناس
همه محتاج حاجبه گرباس
سخت شادست شاخ و بیخ جهان
زین چنین شاعران به پیش مهان

[illegible] ۱۲

۲۹۹

[illegible]

این بیت از شیخ مصلح الدین سعدی علیه الرحمه است
سعدی اگر عاشقی کنی و جوانی
عشق محمد بس است و آل محمد
والله اعلم بالصواب ۱۲

قحطی افتاد وقتی اندر ری   دور ازین شهر و ز نواحی وی
آنچنان تنگ شد بر انسان کار   کآدمی شد چو گرگ مردم‌خوار
کرد و هر مادری همی گریان   خرد فرزند خویش را بریان
کرد و بر خود همی طباخ امیر   خون همشیره را حلال چو شیر
اندران شهر چشم سر کم دید   سگ مرده که مردم آن نخرید
اندرین حال عارفی زنگی   نزدم آمد ز راه دلتنگی
گفت مردم همی خورد مردم   تو دعائی بکن که من کردم
گفتمش استا رو مکن لنگی   رو بگذار تا بود تنگی
تا بدانی که در سرای سپیچ   هیچکس نیست هیچکس را هیچ
بهر آنیست در سرای اسباب   سرنگونسار لا اولی الانساب
زین قرابت نویس نامهٔ تنگ   که قرابت قرابه دار و سنگ
بشکند زود و بد شود پیوند   نیک نبود که دیر شد دلبند
خویشی خویش ریش ناسور است   از درون زشت و از برون عور است
خشک او تر و سرد او گرم است   سر او سخت و پای او نرم است
تر بود تا چو خشک شد تر او   پای و دل کرد خاک بر سر او

۷۹۸

فی اصحاب المنحول

وانکه هستند در سخن منحول گاه گفتار در مقوله فضول
از عروض و علل زنند نفس سالم و منزحف ز پیش و ز پس
در افاعیل و در مفاعل و فعول گفته دائم بجای فعلن فعول
کرده انجام بیت را آغاز هزج از منسرح ندانند باز
یک قصیده دو بیت جا خوانده پیش هر سفله ریش خود رانده
شده قانع بیکدو دسته تره فرق ناکرده ناسره ز سره
یکدو فصل کباب کرده ز بر کرده از گند شعر زیر و زبر
بر اسکاف و درزی و خفاف زده در شاعری هزاران لاف
بر خباز و کلبه بزاس پیش قصاب و مطبخ رواس
همه کان مدح ناسزا گفته خرزه و در بیک نمط سفته
در و خرمهره جفت کرده بهم بیخبر در سخن ز بیش و ز کم
خلق ز افعال شان شده رنجور سال و مه چو ابلهان مغرور
هر انکس که یکدو بیت بخواند ژاژ خائیده و دنب ریش افشاند
باشد آنکس سخنور و شاعر بر معانی بود شده ماهر

۸۰۱

گربه شکلند و موش تاثیرند
همچو گربه بلقمه محتاج
همچو گربه لئیم و خواری دوست
یادگار منافقان به سخن
از معانی دلش بی انصافست
خانهٔ مردمان گرفته چو موش
لاجرم سخت جان و سست گسند
غافل از فعل و فاعل و مفعول
باز نشناخته ز شعر شعیر
بر دونان سپه بگینده
خویشتن را شمرده از ندما
گرد کرده بسی سخن ریزه
در بدر روز و شبان نوان
بهندار چند ازین زشتی
همه هستند صورت شبدیز

خانهٔ مردمان ازنان گیرند
کرده چون موش سفرها تاراج
خورده سیلی ز بهر پارهٔ پوست
سخنش همچنوست بی سر و بن
همچو طوطی بنطق در لافست
خلق از ایشان رمیده همچو وحوش
روی ناشسته همچو خوک و سگند
حفظ کرده بجای فضل فضول
خلد را خوانده گاه شعر سعیر
شعر برده به پیش خربنده
ساخته مسکن از در حکما
نیک و بد خیره درهم آمیزه
نام نیکو بداده از پی نان
پای بر فرق بحر چون کشتی
زینچنین جاهلان ولا بگریز

[illegible]

[illegible] ۸۰۰

شاه را مدحت وزیر برند   میر را در غلو به تیر برند
عامیان را خدایگان خوانند   مهتران را پاسبان دانند
مدح و ذم نزد شان چو یکسانست   کس زین شان چو خانه ویرانست
همه ناشسته روی و منحوسند   همه تطفیل جوی و جاسوسند
همه با روی و طلعت شومند   زان همه ساله خوار و محرومند
بی زبانان پر زبانانند   همه کورند و دیده بانانند
شاه اگر کارها گزیده کند   نسل شان از جهان بریده کند
خلق ازین قوم غمر تا برهند   که ز افعال مایه گنهند
همچو ترک غزند غارت دوست   نیست بر ذره از ایشان پوست
در هر آن خانه که ره یابند   در شد آمد بسان سیابند
ایزد این قوم را هلاک کناد   دهر از ایشان بجمله پاک کناد
چند ازین جرجری بر شانه لبشان   روح بادا جدا ز قالبشان

فی مذمة الاطبا

وین اطبا که غالی اند ز طب   هیچ نشناخته ز نوبت غب
از حمیات غافل و انواع   وجه اجناس ربع الارباع

[illegible] تطفیل [illegible] ربع [illegible] غب که عبارت از تب صفراویست و دموی و بلغمی و سوداوی ۱۲ ط

کیر خر مهترین مشاره بود / فرش دهلیز همچو شاره بود
هست یکسان چو پشت آینه روی / همچو کیر خر است و شنبوی
خلق از ایشان همیشه در رنجند / همچو سیم سیاه ده پنجند
بگذر از ذکر جاهلان کردن / هستشان کی در خور قفا گردن

فی مثالب جماعة المنحول

وانکه بی آلت اند و بی مایه / همه عمر این چو کیر بی خایه
هم طلبکار زرق و تزویرند / مدحتی را دو جو همی گیرند
شعر برده بگازر و جولاه / خواسته زو بهای کفش و کلاه
همچو خلقانیان کهن پیرای / کرده یک شعر را و دیگر ده بهای
همچو سگ دربدر بدریوزه / خوانده مرمقل را بچلغوزه
مدح شاهی بعالمی برده / دیو را هوش خویش بسپرده
یک رقمه ناحفاظ و نابینا / در عبارت فرخج و نازیبا
جای خلخال تاج بنهاده / شعرشان همچو ریش شان ساده
تابه از آبتابه نشناسند / غول شکلند و زشت و نسناسند
نزد ایشان کراشته با کاسه / هست یکسان چو تاس با تاسه

کیر خر مهترین اهل شمار
شاره بمعنی [illegible]
یعنی پارچه [illegible]
[illegible]
۸۰۲

نبض و قاروره و رسوب علل	[illegible]	داخل و خارج فساد و خلل
گر تو پرسی ز حد طب که چه چیز		چون توان کرد اندران تمییز
علت سکته و حریف و سم		سبب و نفع آن ز بیش و ز کم
انبساط انقباض و حمیات		عطش و جوع با صداع و صفات
حال نسیان و حمق و استرخا		فالج و لقوه و فساد و وبا
خدر و رعشه و ربوه و کزاز		ریه و انتصاب و ذرب براز
حال سرسام و علت برسام		نزله خانوق با سعال و زکام
گر بپرسی تو از عطاس و ز سل		کز مداواش بجه گرد و دل
از تمطی و اختلاج بدن		خفقان و فواق و سستی تن
هیضه و تخمه و زحیر و تهوع		اصل این چند باز چند فروع
باد قولنج و باد ایلاوس		یرقان و برص جذام و نقوس
نقرس پای بند و عرق النسا		فتق و دیگر برودت الامعا
گر سوالی کنی ازین پنجاه		چه شنوی جمله نیستند آگاه
حد این هر یک ار بگویم من		گردد از نکتها دراز سخن
اندکی باز گو بیا بشنو		باز نگرفته ام سخن مگرو

قوله
نبض و قاروره و رسوب علل
باوجودیکه مصنف علیه الرحمة
بیان در تفصیل علل و امراض
بیان هرکدام می فرماید
چون بطریق اجمال نظم
در ائمه و اوراکه کسی بیان
۵۰۰ حکیم سنائی
نظم حدیقه موافق کتب طبی
بحکمت نیز فائده طالبان
در فرهنگ لطائف الحذاق
شائع ترجمه [illegible] داده
در کتب ابواب و فصل
ان اردت فاطلبها
۱۲

نه ز نبضند عالم و نه ز آب
مسئله رانند هیچ جواب
هیچ نشنیده نوع قارورات
نه ز تبرید و نه ز تحمیر ورات
غافل از سرد و گرم و ز تر و خشک
پشک خند و کیشان چو ناف و مشک
گر ز انواع پرسی و ز علل
نشناسد ز نفع و ضر و خلل
بجدل مر ترا جواب دهند
نه ز ره دانش و صواب دهند
گر تو پرسی ز علت هر عللے
که ز چه افتاد مرد را عللے
بخدای ار بحق جواب دهند
یا بکس نور آفتاب دهند

فی مناقب طبیب العالم

باز مردی که وی طبیب بود
در سخن صاحب دق و ادیب بود
کرده باشد ز اوستاد قبول
خوانده باشد بسی کتاب اصول
و ز ریاضی برد بدانش راه
و ز طبیعی بود بوجه آگاه
داند اسرار علمی و عملی
مسئلهای خلافی و جدلی
از برون پی برد بحال درون
داند احوال اندرون ز برون
بیند احوال علت و امراض
داند اسباب جوهر و اعراض

تفصیل العلل وهی خمسون نوعاً

[illegible] ٥٠

۱ قوله فالج الخ فالج بکسر اللام استرخاء عام لاحد شقی البدن طولا من الراس الی القدم والاسترخاء [illegible] مخصوص بالفالج اذا کان فی عضو من البدن لا فی شقه ۱۲ بحر الجواهر ۲ قوله لقوه الخ اللقوه بالفتح والکسر العقاب و علة ینجذب لها شق الوجه الی جهة غیر الطبیعیة [illegible] و لا یحسن التقاء الشفتین و لا ینطبق احدی العینین ۱۲ بحر الجواهر ۳ قوله وانکه الخ [illegible]

فالج از اصل فعل استرخاست — لیک بر جانبی ست چپ یا راست

لقوه گر گشتن رخ از یک سوی — میل شدق آورد ز جانب وی

وانکه بنهاد حس و فعل و با — رفتن جوهر طباع هوا

خدران دان که چون دبیب النمل — ضعف و قوت کند بنفس تو حمل

رعشه ز ضداد یکدگر حرکات — زیر و بالا بقوت و بصفات

ربو از تنگی عروق و عضل — وز صنوارب نه در مقام و محل

شهق از تنفس بسیار — وز جمود عضل کزاز و قفار

انتصاب آنکه تنگ گشت نفس — قصبه ریه را ز قسمت بس

ذرب ست از فساد بطن و طعام — بی قی اطلاق نام او و تمام

سرسام در دماغ ورم — زان ورم گرم و سخت قحف سقم

حد و انفعال قوت برسام — ورمی گرم در عصاب مدام

نزله از انصباب سر دبود — ز و بطن الدماغ درد بود

وز دماغ آنکهی بصدر شود — وانکهی بی محل و قت در شود

خانوق و عضل و رمی — برنیاید ترا بجهد دمی

و رمی صعب از و پدید آید — حنجر و حلق را بفرساید

عضل بالتحریک جمع عصبة معها لحم غلیظ ۱۲ قاموس

[illegible]

حدیقه حکیم سنائی

۱۱ قوله حد سرسام الخ سرسام هو ورم فی احد حجابی الدماغ او فیهما او فی الدماغ نفسه او فیها جمیعا والقحف بالکسر العظم الذی فوق الدماغ ۱۲ بحر الجواهر ۱۲ قوله حد و انفعال الخ البرسام فی الینابیع بالکسر وفی التهذیب بالفتح قال الشیخ نجیب الدین هو ورم یعرض للحجاب الذی بین الکبد والمعدة ۱۲ بحر ۱۳ قوله حد خانوق الخ الخناق بالضم ورم فی عضلات الحنجرة [illegible] و اردؤه الکلبی و هو الذی یحوج صاحبه الی فتح فمه و دلع لسانه ۱۲ بحر الجواهر

فی تفصیل العلل و الامرض

سکته از انسداد بطن و دماغ
گر تمامی نیاید استفراغ

بشنو از من تو حد و وصف حصیف
خوردن و خارش بان لطیف

انبساط آنکه مرکز دل تو
بکشد سوی ظاهر گل تو

پس باد خال و جذب و راه هوا
کشد آب حرارت زیبا

انقباض آنکه ظاهر بدنت
سوی مرکز برد دخان تنت

مرحمیات را حد آنکه نهاد
گرمی بد بدلت راه کشاد

وان حرارت غریب جای بطن
پس سرایت کند بجمله بدن

عطش آن شهوتی که گرم و تر است
جوع آن شهوتی که گرم تر است

لیک میلش بخشکی است فزون
اینچنین گفته است افلاطون

وانکه او را صداع خوانی تو
رعشه و رجع است و دانی تو

حد نسیان چنین نمود استاد
سهر از انقطاع خواب نهاد

حمق را حد فساد ذکر و فکر
جمع این هر دو آن بنگی دیگر

بشنو از خال و حد استرخا
نوع بطلان جملگی اعضا

انسداد مبادی الاعصاب
انقطاع نفوذ و قوت و تاب

در گذشتن حد

قوله سکته [illegible] السکتة تعطل الاعضاء عن الحس والحرکة لسدة [illegible] فی بطون الدماغ الثلثة و مجاری روح [illegible] قد یسمی باسم عرض یلزمه وهو السکوت کما یسمی الصرع باسم عرض [illegible] سکته بالفتح [illegible] بشنو [illegible] بحر الجواهر

[illegible] بحر الجواهر [illegible] ۲۰۶ [illegible]

[illegible]

هیضه و اسهال و قی بهم باشد معده را هضم و قوة کم باشد

بفساد آید آن طعام و شراب هاضمه زو بمانده اندر تاب

تخمه چون هاضمه تباه شود معده پژمرده و سیاه شود

غایت شهوت و بیار و بگیر حکما نام کرده اند زحیر

حد و فعل تهوع آنکه نهاد غثیان گفت لیک بی قی و باد

حد قولنج هست دروی سخت در درون شکم چو نهد رخت

گفت بقراط حد ایلاوس وجع قولن مع الذبل منهوس

یرقان انتشاری از صفرا که شود در همه بدن پیدا

چون مزاج کبد تباه شود برص آرد چو خون سیاه شود

جوهر خون شود همه بلغم پوست الوان خویش گردد کم

آنکه بنهاده اند حد جذام استحالت ز جوهر دم خام

فیعید المرار در اعضا شده مستولی البدن همه جا

نقرس آماس در مفاصل دان کعب و ابهام با عروق دوان

حد عرق النسا بود آن درد که کند مرد را از راحت فرد

جانب الوحشی رخ آوراک شده زان درد پای مرد هلاک

آوراک جمع ورک بالفتح و کسر را سرین و یک طرف ران و بسکون را نیز آمده و ورک بضمتین جمع ۱۲ منتخب اللغات

حدیقهٔ حکیم سنائی

اماس بمعنی ورم باشد که برآمدگیست در اعضا خواه باد در باشد یا بیدو ۱۲ برهان [illegible] مفاصل پیوندها ۱۲ منتخب کعب بالفتح کل مفصل للعظام و العظم الناشز فوق القدم و الناشزان من جانبیها [illegible] وهو موضوع علی العقب و تحت الساق

[illegible] فارسیه بجول ۱۲ و الابهام بالکسر فی الید و القدم اکبر الاصابع ای غلظها خلقة ۱۲ بحر [illegible] قوله حد عرق النسا الخ النسا هو ورید ممتد علی الفخذ من الوحشی الی الکعب [illegible] تطلق النسا [illegible] وجع النسا لکن العادة جرت ان یسمی

[illegible]

۱۳ قوله جانب الوحشی الخ وحشی پس دم و الجانب الوحشی طرف بیرون بدنی وهو خلاف الانسی

[illegible]

~~حد مزاج الاعضاء و تغیر [illegible] یقال علی [illegible]~~

بالکون فی الفساد ۱۲ بحر ۱۱ قوله نقرس الخ النقرس بالکسر هو وجع فی مفاصل القدم القدم لاسیما الابهام ۱۲ بحر الجواهر

وآنچه را نام کرده اند سعال / قصبهٔ ریه را کند بد حال

ور زکام انصبابهاست تباه / بسوی منخرین گشاید راه

بشنو از من تو حد و وصف عطاس / حرکتهای اجزه ز قیاس

حاصل اندر دماغ گشته ستبر / بطبیعت جدا کننده چو ابر

سل فساد مزاج و سوداها / پس قبول آورد باعضاها

قوت هاضمه تباه کند / دافعه هم بوی نگاه کند

قرحة الصدر ازو پدید آید / ریه را ثقلها پلید آید

از بطی نشان چنین دادند / آنکه در طب امام و استادند

حرکت در تن از همه عضلات / محتقن گشته از همه آفات

کاندر اعضایت آورد نفخات / اختلاج از زیادت حرکات

انبساط انقباض او در دل / هر زمان آورد همی حاصل

خفقان اختلاج دل باشد / که نه از حقد و غش و غل باشد

باز گویم فواق را من حد / که برین قول نا ورد کس رد

حرکات و ترددا بین / دافعه تا شکند برآمی العین

کاندر اجزای معده جمع آید / بدل انطباع منع آید

سعال قوله وآنچه را نام کرده اند سعال [illegible] حرکة تدفع بها الطبیعة الاذی عن الریة والاعضاء التی تتصل بها [illegible] القصبة بالتحریک [illegible] من الحلقوم [illegible] شعب الریة

قوله عطاس [illegible] الانف [illegible] من الدماغ [illegible]

سل قوله سل [illegible] السل فی اللغة الهزال وفی الطب قرحة فی الریة [illegible] البدن [illegible]

[illegible]

[illegible] ۱۸

بغیر المعنی فی بطلان احکام النجوم وقال علیه السلام النجوم حق واحکامها باطل وقال علیه السلام من آمن بالنجوم فقد کفر وقال تعلموا من النجوم ما تعرفون به ساعات اللیل والنهار وقال الله تعالی الشمس والقمر بحسبان

بازنا اینها که مرد احکامند / همه در فال و زجر خودکامند
نفس از گردش نجوم زنند / سال و مه فال سعد و شوم زنند
همه جاسوس نجم و افلاکند / همه با میل و تخته و خاکند
همه در راه حکم خود درمانند / بر من که ثرا ز میخانند
زرق بلعنبس است رهبرشان / کم ز خاکند خاک بر سرشان
نشنیدند نام بطلیموس / پر فغان و میان تهی چون کوس
روز و شب در شمار هفت و چهار / خانهٔ جید و خانهٔ ادبار
همه شاگرد زرق بلعنبس / همه از زرق او زنند نفس
صاحب لیل و صاحب نوبه / زینچنین علم توبه به توبه

[illegible]

نوبه در لغت یعنی [illegible] روزی و [illegible] صاحب لیل عبارت از ستاره [illegible] صاحب لیل [illegible] احکام [illegible] مجمان [illegible] میل و [illegible] جاسوس نجم [illegible]

[illegible] شبیست و قوت و قرب ایجاب یعنی ستاره‌ایست که صاحب قوت باشد [illegible]

فتق[له] دردی شدید در امعا   حصل البطن با صفاق قفا ۸
حکما از برودت الامعا   این نهاوند صد رنج و عنا
انحراف ز حالتین باشد   وان سرایت بآلتین باشد

در طبیبان نادان

این شنیدیم حد این پنجاه   گر دباید کنون سخن کوتاه
حکما حد جمله این امراض   این نهاوند بر سواد و بیاض
از اطبای عام این ایام   گر بپرسی از این همه یک نام
بخدای ار شناسد و داند   ور هزاران کتاب بر خواند
همه از جهل پر شر و شورند   همه کشتند و اکمه و کورند
صد هزاران مریض را هر سال   بکشند از کیاست افعال
همه هستند یار عزرائیل   قاتل ایشان و جمله خلق قتیل
وای آنکس که هست حاجتمند   بچنین قوم کور بی درد بند
ای خداوند از اینچنین حکما   خلق را کن بفضل خویش رها
که جهان شد ز فعل شان ویران   خلق را زین بدان بجان برهان

في صفة المنجم الحاذق والمنافق ومثل اصحاب الدعوى

له قوله
فتق دردی الخ الفتق
بالفتح یکون بانحلال الغشاء
ای الصفاق عن قوته و
وقوع شق فیه ینفذ فیه جرم
کان محصورا قبل الشق وذلک الجرم
اما الثرب واما الامعاء ان کان
فی الصفاق مع الثرب
عند الاطباء واما عند اهل اللغة
هو تفرق اتصال الاجزاء
وربما عدها وقد یکون الفتق
فی نواحی السرة وهو فتق
المراق — وقد یکون فی
نواحی الربطا وهو فتق الاربیة
وذلک ان نزل الامعاء ان یکون
ویسمی الفتق المعوی والثرب
ویسمی الثربی او ریحی و
یسمی الریحی او مائی ویسمی المائی
[illegible]
[illegible]

[illegible]

انحطاط و حضیض و دور شمار | اوج خورشید و ثابت و سیار
فلک المستقیم و جیب المیل | غایت ارتفاع و گردش لیل
گه رخاوی و گاه دولابی | گه حمائل چو تیغ اعرابی
بعد و بهت و تفاوت مابین | صاحب جیب و غایت طولین
زیج یحیی و فاخر میمون | ارتفاع و طوالع و چه و چون
و آنکه بنهاد اوج را حرکات | ارتفاع و تفاوت ساعات
ظل مقیاس نقطه محسوس | که مقادیر را و سیت قوس

[illegible]

[illegible]

شمس خود کدخدای گردونست قادر و قاهرست و بیچونست
همه زین قبهٔ بلند چو درج در شود آمی زین دوازده برج
نظر سعد راه تسدیس ست وان دگر نحس و راه تلبیس ست

فی صفة الطبایع الاربعة

جوهر آتش است بعد از هفت که از و دل بسخت و زهره بکفت
بعد از آتش فضا و جو هوا که ز وی تا بمرکز است ملا
بحر اخضر سوم نتیجهٔ اوست آن یکی قشر وان دگر همه پوست
اغبر تیره چارم ارکان پس نبات و معادن و حیوان
حال اتباع این دوازده برج هر یکی بر مثال گوهر و درج

فی صفة البروج الاثنی عشر

حمل و ثور و پیکر جوزا سرطان و اسد و کلیل بقا
خوشه خاک و کفهٔ میزان عقرب مائی و زنار کمان
جدی خاکی و دلو و حوت بهم از هوا و ز آب داده رقم

فی صفة بیوت الکواکب

بره و شیر نار بیست و کمان گاو و خوشه و بز خاکی گران

۱ سه بیت اول در بیان طبائع بروج و بیت آخر در صفت بیوت کواکب ۱۲ لط

افتاد که درا[illegible] ۱۵ [illegible]

[illegible] ۱۲ هو که بعد از آتش [illegible]

[illegible] عبارت است [illegible]

طول و عرض و سطوح و نقطه و خط | که دراحوال جمله نیست غلط

فی صفة الافلاک

فلک تاسع است بزر افلاک | کین فلکها ورا بود چو مغاک
فلک ثامنست جای بروج | واندرو هفت را دخول و خروج
فلک سابع آنِ کیوانست | که مر اورا بسان ایونست
فلک سادس است زاوش را | که دهنده است دانش و هش را
فلک خامس آنِ بهرامست | آنکه در فعل و رای خودکامست
فلک رابع آنِ خورشیدست | که بملک اندرون چو جمشیدست
فلک ثالث آنِ ناهیدست | زهره کز نورا و جهان شیدست
فلک ثانی آنِ تیر آمد | آن عطارد که وی دبیر آمد
فلک اول آنِ ماه آمد | که اثیر اندران پناه آمد

فی صفة الکواکب السبعة

دو ازین هفتگانه نحس نهند | در همه وقتها بد و تبهند
دو ازو در نهاد مسعودند | فاعل خیر و منبع جودند
دو ازین معتدل بخیر و بشر | متوسط بحال یکدیگر

طول و عرض از سطح [illegible] جمع سطحت که عبارت از دو بعد [illegible] قابل تجزیه شد [illegible] طول و عرض و عمق [illegible] فلک اول [illegible]

در اصطلاح

الخ تمام عبارت از [illegible]

دلیل حیثیت و کمیت عمر مولود

و هیلاج کیان از دو دلیل [illegible]

و کیفیت عمر مولود و باین

و دو دلیل منجمان استخراج

کثرت و کیفیت عمر مولود

میکنند قوله صاحب

صورت الخ رب الیوم

عبارت از آفتابست و

قوله منجمین بر آنند که او

صورت مشخصی از دو [illegible]

صاحب ساعت و دلیل نهار صاحب وجه و نیز صاحب حد نسبت کدخداهی و هیلاج صاحب صورت و رب الیوم حکم و تاثیر صاحبا و تاو گر بشل و رفتن و هبوط و صعود	[illegible]	طالع و کدخداه و جانبختار که در احکام شان نباشد رد که منجم بود بد و محتاج که بر انشان جملگی همه قوم برتر از وجه و حد و نقص و زیاد که ز تاثیر شان شود موجود

قوله صاحب ساعت عبارت

الخ صاحب ساعت کوکبی که آن ساعت عبارت در آن روز

از ستاره است [illegible] عبارت از ستاره

[illegible] طالع باشد در وقت معین

[illegible] عبارت از برجی که طالع باشد [illegible]

[illegible]

ده درجه بیان نصیب آفتاب ده درجه [illegible]

ده درجه بیان نصیب [illegible]

ده درجه قوله صاحب [illegible]

[illegible]

جداول کتب احکام [illegible]

الخ کدخداه

قوله حکم و تاثیر الخ صاحب اوتاد

عبارت از خانهٔ طالع و

رابع و سابع و عاشر است او

گر در یکی از اینها باشد

صاحب قوت [illegible]

قوله گردش الخ هبوط مقابل

۸۱۲

[illegible]

[illegible] مقابل [illegible] کوکب

سیاره [illegible]

[illegible] نطاق [illegible]

[illegible] باشد صاحب [illegible]

و دو و نطاق

[illegible] ۱۲

چون ولادت ترا پدید آید بستگی را ازان کلید آید
دومین خانه بیت مال نهند اصل این حکم بر محال نهند
سومین بیت اخوت و اخوات ایمن از حادثات و از نکبات
چارمین خانه خانهٔ پدر است که ورا خیر و عافیت ثمر است
خانهٔ پنجم آن فرزند است وآن اولاد و خویش و پیوند است
ششمین خانه جای بیماریست که ازو گه نشاط و گه زاریست
هفتمین خانه جای جفت و عیال که ازان به شود همه احوال
هشتمین خانه خانهٔ نکبات که ازان مرد را رسد آفات
نهمین جای ملت و دین است سفر و راه و کیش و آئین است
وهم از مادران نهند شمار خانهٔ پادشاه و حرفت و کار
خانهٔ دولتست یازدهم اینت ترتیبها همه مبهم
از ده و دو نشان که داشتند خانهٔ دشمنان نهاداشتند
زین ده و دو نظر به پنج کنند خود درین پنج جا سه پنج کنند

در ولادت [illegible]

فی تسویة البیوت

اختراعی چنین هر آنکه نهاد راه ور داد لیک در نکشاد

۱۸۷

[illegible]

و بطریق ما ریت در
یک [illegible]

باد و دو پیکر و تراز و دلو   از هوا یافت بهره بیش و کم ول
هست خرچنگ و کژدم و ماهی   که بر آبست شان شهنشاهی
حمل و عقربست ازین تاریخ   که شدستند خانهٔ مریخ
ثور و میزان ز زهره دارد بهر   زهره چون شاه ثور و میزان شهر
پس ازان هست خوشه و جوزا   کز عطارد گرفته اند بها
سرطان خانهٔ قمر گویند   شمس را جز اسد کجا جویند
قوس و حوتست خانهٔ هرمز   جدی و دلو از زحل پذیرد مزد

مشتری ۱۲

فی شرفه و وباله و صعوده و هبوطه

شرف آفتاب در حمل ست   شرف ماه گاو بی جدلست
راس را خانهٔ شرف جوزاست   سرطان آنکه مشتری را جاست
شرف تیر خوشه آمد و پس   مر زحل را شرف ترازو و بس
مر ذنب را شرف کمان آمد   بلک بهرام جدی ازان آمد
شرف زهره برج ماهی دان   بعد ازان جملگی تباهی دان

فی صنعة هذا العلم من الحکیم بطلیموس

می ندانند کاین همه وضع ست   اختراع حکیم بی بضع است

چون

ط اگرچه در عنوان
ذکر شرف و وبال و صعود
و هبوط افزوده اند
و ابیات بیان شرف
فقط است گویا صعود
با همان شرف [illegible]
و هبوط وبال [illegible]

همه بضع بکسر معنی انده و کسر قطعه گوشت ست بکسر بی بضع اینجا سبب نقصان شوا ندبود ۱۲ لط
ص ۸۱۶ [illegible]
اگاه در قافیه [illegible]
اطلاق [illegible] و وبال
و در هبوط اطلاق [illegible]
چون وبال [illegible]
شرف و صعود [illegible]
عنوان [illegible] بیان
شرف ابیات [illegible]
انده ۱۲ لط

آن زمان کت همه کمال بود
کوکبت خالی از وبال بود
طالعت را همه شرف باشد
حال تو بر تو منکشف باشد
هیچ نکبت نباشدت پیدا
خیز و دل شاد با پیش من آ
تا ترا خلعتی دهم درخور
تا شود فقر و فاقت کمتر
مرد آبله برفت و روز گزید
وانچه مقصود شاه بود ندید
بامدادی بر شه آمد زود
که از آن روز بهش روز نبود
شاه چون دید مرد را دلشاد
صدر را زرنج و غم برو بگشاد
گفت در حال گردنش ببندید
بسته او را به پیش من بکشید
مرد دژخیم مرد را بکشید
برد و اندر زمان سرش ببرید
می ندانست روز نیک از بد
بود تقلید امام او نه خرد

دژخیم یعنی بدخو و بدطبیعت و جلاد را [illegible]

فی مقادیر البروج والکواکب

نما فلند این منجمان از کار
نیست در کارشان محل پیدا
همه از زرق و حیلت آلت
نیست از علم و حلمشان عدت
شمس کز کره هست در مقدار
ز صد و شصت و چار بار شمار
خانه او اسد نهادستند
دور و دور از خرد فتادستند

سه
مشتری را در قوس و عقرب
منقول از التفهیم
مریخ وبال آفتاب در دو برج
و وبال قمر در عقرب و جدی
عطارد در دو قوس و حوت
زهره را در عقرب و
حدیقه حکیم سنائی
۵۱۹
[illegible] در قسمی از دو میزان [illegible]
سنبله و زحل را در جوزا و
و اسد [illegible] در سرطان
بالتبع [illegible]
و ساعت [illegible]
شماره [illegible]

خلق را کرد جمله سرگردان
وآنچه کرد از عمل تبه کرد آن

شخص گاهی که در شمار آید
مادرش اولین بکار آید

بعد از آن خانهٔ نحوس و سعود
چون در آمدی از عدم بوجود

خواهران و برادران پس از آن
پس پدر با برادرش چون بان

خانهٔ رنجها و بیماری
نکبات و بلا و شخواری

بعد از آن خانهٔ مناکح و جفت
بدر آید دران زمان منهفت

چون بحجت از منیت بند کمند
پس ورانه تو خانهٔ فرزند

خانهٔ دوست و خانهٔ دشمن
بعد از آن خانها تو نی بفکن

ورنه بیهوده زین نمط کم گوی
ز اثر کم خامی و پر بهانه مجوی

فی حال المنجم الجاهل عند ملوک العالم

بود وقتی منجمی کانا
همچو اهل زمانه نابینا

پادشاهی ورا بخدمت خواند
گاه و بیگاه پیش خود بنشاند

پادشا مر ورا سوالی کرد
مشکلش را ره از محالی کرد

پادشا زیرک و نهان بین بود
ظاهر و باطنش پر از دین بود

گفت روزی برای خود بگزین
رو بتقویم و حال خویش ببین

آنزمان

[illegible] علم [illegible] کردن [illegible] باصطلاح [illegible] سال [illegible] کردن احوال [illegible] از روی نجوم [illegible] بسیار [illegible] بود

۱۸ زنی خرابات از خرابی دین / رهگذر کرد بر ره و آئین
دید بر رهگذر زنی زیبا / روی زیبا بزیب چون دیبا
دست در جیب خویش کرد چو باد / کرد فرموش حج و فرج بیاد
دید در فشله زر گریبانش / دو درم بهر جامه و نانش
یوزه زشت با دل ناشاد / دو درم داد و آن زنک را کاد
زنک شوخ در ازارش دید / او به پیزر زو غنبش وز دید
گفت زن سخت ابلهت دیدم / بستدم سیم و بر تو خندیدم
یوزه دادش جواب ره راز / چون شد آن سرگذشت و قصه دراز
گفت ازین غرزه گرچه دربندم / آنچنان خر نیم خردمندم
چون ببینی چراغ بی روغن / پس بدانی تو کو ابلهی یا من
تیز را باز داد در پلپیز / زانکه غماز رود باشد تیز
گر ببستی ز زیر من ره پی / جست تا گنبدت گوز
تو بیادام و پسته نخ مغروز / کای گنبد نگه ندارد گوز
باد اگر گوزنت را بفرمان نیست / غم مخور هیچ کون سلیمان نیست

فی معنی اللواطة

[illegible]

۱۲۱ [illegible]
سلعه بروزن [illegible]
الست [illegible]
کرد آن سطبر و دراز
و گنده و ناهموار
باشد [illegible]

زهره گز ربع کره بیگانه است   ثور و میزان چرا ورا خانه است
نیست تیر از کره یکی اجزا   با دو خانه است سنبله و جوزا
نیست در کارشان بسی تمییز   خیز و بر ریش این منجم تیز
مینویسند خیره بر تقویم   نیک و بد بر عموم اینت حکیم
[له] پس تبجح کند بر دانش   هیچ دانش نداده یزدانش
نیست فرقی میان مردم دهر   همه یکسان بود طوالع شهر
همه با دست حکم با دانگار   تو ز احکام خیره دست بدار
[عه] نیست جز هرزه مندل و تنجیم   زن بود سغبهٔ چنین تعلیم
سخن فال‌گو ندارد سود   باد پیمود کآسمان پیمود
نیست الا بقدرت یزدان   نیک و بد در طبایع و ارکان
بی قضا خلق یک نفس نزنند   مرد عاقل چنین جرس نزند

فی المطایبة والهزل

[عه] بود کردی بکار دریوزه   نام آن کرد قلتبان یوزه
رفت زی حج بگدیهٔ محراب   اینت فضل اینت عز و اینت ثواب
[عه] چون ببغداد آمد از حلوان   دید بازارها پر از الوان

له قوله پس تبجح الخ تبجح [illegible]
غالب شدن ۱۲ لط

عه قوله نیست جز هرزه الخ
مندل خطی که اهل عزایم
بوقت عزیمت خوانی
گرد خود کشند ۱۲ لط

عه قوله بود کردی [illegible]
[illegible]
و بمعنی [illegible] کردن
[illegible] گویند [illegible] ۱۲ لط
[illegible]

عه قوله چون ببغداد الخ
حلوان بضم نام شهریست ۱۲ لط

نزد آنکس که عقل او خوارست	شاهد دلشکر جگر خوارست

التمثیل فی زاهد المستور

آن شنیدی که بد بشهر هری	خواجهٔ فاضلی و پرهنری
رسته از رنج بیکرانهٔ دهر	گشته از فضل خود یگانهٔ دهر
از خرد رخت بر فلک برده	مخنتش زیر پای بسپرده
مخنتش را اگر یکی آن بود	که در اندوه قوت حمدان بود
مدتی بد که خواجه کامی نیافت	پسری راست کرد و جای نیافت
چون پناهی نیافت مضطر شد	بضرورت بمسجدی در شد
کنج محراب و خانه خالی	خواست تا کاو لی کند خالی
چون برانداخت پرده از تن سیم	تا برد سوی چشمه ماهی شیم
مسجد از نور شد چنان روشن	که برون تافت شعله از روزن
زاهدی زین حکایت آگه شد	پی برون برد و بر سر ره شد
پسری دیده برده سر سوی پشت	مرد فاسق گرفته بوق بمشت
تاش بنهد میان حلقهٔ کون	زاهد آمد چو دیو نی از بیرون
کار بست و عصا فراز نهاد	گلوی همچو گاو باز گشاد

هر که شد کون پرست برخیره
گوز یابد ثواب او را خیره
چه رهی از پی گذرگه ثقل
عنبر و پیر را بگو دک طفل
گر ز بر سوش مایهٔ بد اوست
هر چه از زیر سو در آید اوست
تن بد را بهاش جان خواهد
دل نیک تو رایگان خواهد
خاکپائی چو دیدی اندر پیش
با دوستی شوی ز شهوت خویش
آنکه او نام و ننگ خود بگذاشت
دل تو چون نگاه خواهد داشت
خصم غماز طبع یاوه درای
یار غلمال وست ز نگله پای
همچو زلفین زنگیان بدساز
بر جهد چون فروکشیش از ناز
چون چراند از آنکه وقت غری
چون فتیله ز تن خورند غذی
تا کم از یکدو مه بکسب مجاز
نود خویش سی کنند براز
بر شکسته دریده غم خوردن
طفل بی مادر است پروردن
راست گفت آنکه برگشاد گره
بسته گیری بخوبی نیکو به
هر کجا دین بود درم نبود
روی و خوی نکو بهم نبود
زشت باشد نکو رها کردن
یوسفی را بنه بها کردن
چون نه یعقوبی و نه بن یامین
زین دعا نشنوی مگر آمین

[illegible] جمال الدین حسین [illegible]

شکر حق را که ابرها بارید · بدل آب دُرّ و مروارید
کشتهای تهی پُر از نم شد · دل اهل زمانه بیغم شد
حرمت صومعه تو میدانی · بر تو ختمست و بس مسلمانی
ای خداوند اهل زهد و صلاح · گشت زانفاس تو جهان بفلاح
زاهدی کاینچنین بود فن او · بگریز از سرا و برزن او
صوفیی کاینچنین بود فن او · یک جهان کیر در کس زن او
چون چنین اند زاهدان جهان · چه طمع داری آخر از دگران
همه در بند زرق و سالوس اند · در خور صد هزار افسوس اند
دست ازین صوفیان بهر شوی · تو نه کوری حکایت از خود گوی
چون هی پیش آنکه مدهوشند · از پی حلق حلقه در گوشند
گردن جمله از تف سیلی · همچو گرمابه در کف نیلی
جنس آنانکه نامسلمانند · همچو دونان گران و ارزانند

فی مذمة التزویج

له
وز غلام آنکه زی عیال آمد · او ز و جنبه پوست کال آمد
نیست کدبانوی و کادن را · زن بد جز طلاق دادن را

بمعنی دور و نام غله
کاوس و غوزه
و غلاف پنبه یعنی
شغال و فریاد و
از کحل رایم گویند
و بزبان فارسی
معنی غلطیدن
و فریبدادن
و خرد کش و بازی دادن
ف: قاطع ۱۱ بمهان

کهای گذی و گذی چه حکایت این | ور برد شرع ننگ و عارست این
این چه بیحرمتیست خانهٔ حق | شرع را نیست پیش تو رونق
از چنین کارهاست در کشور | آسمان بی نم و زمین بی بر
خلق را نیست از خدای هراس | دل شان گشته معدن وسواس
از گناهان لوطی و زانی | خشک شد چشم ابر نیسانی
بر بساط زمین نبات نماند | خلق را مایهٔ حیات نماند
بشود لامحاله دهر خراب | چون لواطت کنند در محراب
مرد فاسق بحیله بیرون جست | تا مؤذن برو نیابد دست
مرد فاسق چه شد برون از در | مرد زاهد گرفت کار از سر
مرد فاسق چو باز پس نگریست | تا ببیند که حال زاهد چیست
دید بی هیچ دانگ و بی جبه | گذر شیخ بر سر ره و تبه
سر فرو کرد و گفت کای زاهد | این همان مسجد و همان شاهد
لیک از بخت ما و گردش حال | گشت بر ما حرام و بر تو حلال
شکر و منت خدای را که کنون | گشت حال زمانه دیگرگون
گشته تا قوت تمام گرفت | کار اهل جهان نظام گرفت

له گذا و گذی [illegible]
چنان و چنین و گفت یاد
دشنام [illegible]
[illegible]

چند گه شد که من زنی دارم
خویش و پیوند و برزنی دارم
جفت پرکینش بی شهوتست
گل رعنا و دو روی بدعهدست
هر که در دام زن نیفتادست
عقل شاگرد او چو استادست
وانکه بر کس بخیره گردد پس
عیش او تیره دان چو چنبر کس
اندرین طارم طرب نبوی
راست گویم اگر ز من شنوی
کم کسی خیره خیره لرز بود
کیسهٔ کس فراخ درز بود
زن که دارد بسوی حمدان آی
حمد حمدان کنند نه حمد خدای
آورد کدخدای را اکله
تا ز بازار و خانه به عسله
برهنی گر کنی بصد دیده
از خوشی خوشو و ننگ نغو
یافت امروز فضل عمر حج
هر کرا داده حق ز فرج فرج
انده فرج محنة العظمی ست
شهوتی را تبع و صد بلواست
زانکه روی راهزن باشد
گرچه پیشش پر از گهر باشد
شرب او شر بود خورش خواری
سیم او سم و هد زرش زاری
گر تو گوئی خوشست جای قرار
خوش نباشد رباط مردم خوار
آن خوش از نفس و شهوت شره است
ورنه جای تجشم و تبه است

[illegible]

[illegible]

بندهٔ زن شدن بشهوت وبال
پس بر و حکم کردن اینت محال
زشت باشد که در زنا شوئی
بنده باشی و خواجگی جوئی
بندهٔ زن مشو بمهر و بمال
تا نگرد اندرت عیال عیال
جفت در حکم شوی خوب باشد
لیک در حکم بنده بد باشد
تو چو انگشت گشته از تشویش
او چو ناخن کند بناخن ریش
نقطه بر ریش خواجه خط کرده
سبلتا و چو کون بط کرده
سیم کابین چو طوق در گردن
زر نه بر طاق و خیره غم خوردن
پس اگر العیاذ بالله باز
بچه بر سقف کس کند پرواز
کس بی بی گرفت از سرگین
ریش بابا ز ناز در سرگین
پس چه گوییم که هر چه عاقل تر
نزد سبحان کیر باقل تر

فی تحسر المناکحة

آن جوانی بدرد می نالید
گفت پیری چو آنچنانش دید
گر چه می نالی ای جوان نبیل
گفت کز جور دیه و زنبیل
جبه بر من قبا شد از غم دل
پیرهن چون عبا شد از غم دل
پنج ماه است و یازده ساله
نکند کار هیچ گوساله

فی [illegible] و اولادها

عیال با کس و اولاد و زن و آنکه تکلف و تعهد حال ایشان و صورت ایشان بپرورد و نفقه باید داد [illegible] و از پس [illegible]

۸۲۶

[illegible] سبحان [illegible] تخمین [illegible] [illegible] [illegible] ضرب [illegible]

تا تمامی عقل بوده ستم
خویشتن را بیازموده ستم

ای کسانیکه اهل غزنینید
بر سر گور من چو بنشینید

هرزه و بیهده مپردازید
نعت و نغز مثنم مپندازید

ظاهر آنچه گفتنامی نیست
وصف نقش خط خدائی نیست

تو مخوانش غزل که توحیدست
باطنش حمد و وحی و تمجیدست

گر توانید گه گهم بدعا
یاد آرید جملگی ما را

که بیامرزش ای خدای خبیر
عذر تقصیر ما ازو بپذیر

مکن از ظن بسوی علم شتاب
زانکه در ظن بود خطا و صواب

جان بی علم بی نوا باشد
مرغ بی برگ بی نوا باشد

جان دانا نوا زند در مرگ
همچو بلبل نوا زند بر برگ

یعنی برگ ۱۲

یعنی بی آوازه ۱۲

یعنی از راه یقین بعلم شتاب کن نه از راه ظن ۱۲ لط

فی شکایة اهل الزمان

۱۲ [illegible]

اندرین عصر بوالفضولی چند
کرده از برد و نصلاکت ترفند

هیچ نادیده از علوم اثر
هیچ نایافته ز حال خبر

همچو خر مانده بسته بر معلف
کرده عمر عزیز خویش تلف

همه در بند لقمه اند و جماع
همه را خون حلال بر اجماع

جای علف ۱۲

۹۸
نفت بروزن صفت
چشمه‌ای باشد در ولایت
توران پیدا میشود و آن
سیاه و سفید میباشد [illegible]
سیاه را اسود و سفید را
ابیض گویند [illegible]
حدیقهٔ حکیم سنائی
۴۲۳
گویند در آن ولایت
زمینی است که چون آنرا
بکاوند نفت باشد
چشمهٔ آب روان گردد
و معرب آن نفط است
۱۲ برهان قاطع

[illegible]

فی مذمة الشعر و مدائح الشرع

ای سنائی چو شرع دادت بار | دست ازین شاعری و شعر بدار
شعر بر حسب طبع و جان هرزه است | چون بسنت رسید مسخره است
شرع دیدی ز شعر دل بگسل | که گدائی نکار داند ز دل
عقعقات اول که شاه تن باشد | همچو صبح دروغ زن باشد
مدد ناحفاظ و خس بود او | غلط موزون و عسس بود او
شرع چون صبح صادق آمد راست | که فزون شد بنور و هیچ نکاست
هر کجا شرع انبیا باشد | عقل اندوه برکیا باشد
سخن شاعران همه غمزست | حکمت انبیا همه رمزست
او بدان غمزه خواجگی جوید | وین بدین رمز راه دین پوید
ور رومندی بگرد عیسی گرد | وار و ره نشین چه خواهی کرد
حکما طبع آسمان دانند | انبیا روح این و آن دانند
آنکه سی روزه راه ماه بود | شرع را زان فلک چه جاه بود
اینکه اقلیم بیم و امیدست | خود یکی روزه راه خورشیدست
گر زیم بعد ازین نگویم من | در جهان بیش و کم ز نظم سخن

کدخدا را نیز گویند
و زمیندار باشد
یعنی پادشاه کوچک
و پهلوان را هم گویند
و بعضی صاحب دولت را نیز
گویند [illegible] و بعضی
دهقان را هم گفته و
جامع [illegible] نیز گویند

۸۲۸

[illegible]

[illegible]

دل و جان تیره همچو دوده دود
هنر او سعیر صورت و هوش
شاعری بی حفاظ و بیخرد ست
خیره روی ز تیره رائی به
سخنش سر برهنه همچو تنش
عقل
بتر از کو بپا زده تلخی
چون سخن گفت در میان گره
دل بود شاد تا شود خاموش
شده سردی لقیب در ازلش
از حدیثش معاشره میخوار
گر فسرده شوی چو بیه اسر
بسکه چو یان قوت و لوت شوی
چون ملخ دشت و بوستان کیست
چون تو گردی ز شراشر خود آغاز
درو سر زاده نه ود ز تدبیر

دهن و کون یکی چو مهره خرد
سخنش مهر شهره گوش
در سفاهت بسان جد خود ست
بی زبانی ز شراشر خائی به
معنیش کون دریده همچو زنش
سخنش در خوشی نه در تلخی
گفت هر یک اینت فر و شکوه
بود آسوده از تباهی گوش
نوحه بسیار خوشتر از غزلش
شود از باده طرب بیزار
بشنوی نغمت گر به آخر
طعمه و قوت عنکبوت شوی
چون مگس ریگ و دیگدان کیست
گوشها درکند بروی فراز
تیز و عریان گنده بو چون سیر

حرف تعلیلیه
[illegible]
عدم الاطلاع
۱۳۳
بکسر مشهور شده
۱۲
بواو مجهول اقسام
طعامهای لذیذ
و طعام در نان
نانی پیچیده باشد
و جلیه بلغت بزرگ
گویند و پنیر ۱۲
و درونا هموار
درشت ... ام
گفته اند ۱۲
برهان قاطع

همه چون گاو و خر کشنده بار
همه اشتر صفت اسیر مهار

بی‌خبر جمله از حقیقت کار
همه از علم و دین شده نابار

بگه لقمه همچو خر تازان
بگه شهوه چون سبع یازان

در غضب چون پلنگ درنده
در طلب همچو مرغ پرنده

شهوت آز را گشت مستولی
هر دو یکسان امام و مستملی

در ربودن میان گربهٔ شوخ
خانه چون موش ساخته ز کلوخ

از درون جاهلیست عالمشان
زان یکی هست بکر و کالمشان

سخت ساده است شاخ و شخماشان
که چنین باد هم زنخنشان

شمع وار ارچه دلبری کردند
تن و جان در سر سری کردند

من چراغ چگل شدم در گفت
همه پروانه وار با من جفت

لاجرم در غم چراغ چگل
زرو رویند چو شمع و تافته دل

گرچه درخشندی و درخشم اند
طاق ابرو و درگه چشم اند

همگی باد و کنگ سبز ارنگ
سه ازان کور و چار چون خر لنگ

وه ازین سبزگان شیرنیان
در خور مهر نه در خمدان

وین دگر هست شاعری بروغ
که ندارد حدیثش ایچ فروغ

[illegible] گرفته باشد ۱۲ برهان

مرده باشد یا طلاق [illegible]

[illegible] زنی را گویند که [illegible]

[illegible]

شهوت آز [illegible]

فائده کننده [illegible]

این بیت [illegible]

[illegible]

بود مامات اسپ و بابت خر
تو مشو غره چو خوانمت استر

بد خوی از بی نکاح زاده بتر
زان که زو بار به کشد استر

برو که دین را بشعرک ناموس
نیک بی کور کردی آرسالوس

کانکه با چشم عنکبوت بود
مگس تخم عنزروت بود

از پی شوخ چشمی مگس
دیده صیقل زند بسان مگس

بخورد چشم او چو نوش مگس
چشم دیگر کسان خورد کرکس

شوی دارد ز شاه و خواجه و زن
زان سبب گل خورد چو آبستن

چه عجب آنکه شوی دارد زن
گر شود هر دو سال آبستن

نثر او مرده نظم من جاندار
نیست شیر آفرین چو گربه نگار

بر من از سر سبک بخوی و بزیست
یک دو مه صبر کن گرانی چیست

خنک آنکس که چهره تو ندید
وین سخنهای هزل تو نشنید

هم کنون خود رهیم زین گفتن
تا ابد هم من از تو هم تو ز من

آن زمانی که رخ نماید اجل
زود گردد بجمله حال بدل

بس کنم زین مثالب تو کنون
که ز اندیشه منت فزون

در ذکر عوام و بازاریان و جهال گوید

[illegible]

تازی و پارسیش در گفتار / بغل زابلی ست اندر کار
راست گوئی حکیم صابونی ست / مایهٔ خبث و جهل و بابونی ست
گنده باشد هر آنچه او گوید / همچو گه کز میان گه روید
دل من چون شنید گفتارش / سیلی من زد ور گفت آزارش
عقل و حس من از تباهی آن / مانده مدهوش و عاجز و حیران
صفت و صنعتش کثیف و کنیف / وقت و ذوقش دل الکیک و ضعیف
چون کشاید زراسے بلعے گفتار / گوشم ار بشنود بگرید زار
گر چه بیرون دران سخن خندد / دل درون در ز خشم در بندد
بیکی در در آید از گوشم / بدگر در برون کند هوشم
دل عاقل چو گشت هزل نیوش / دل ده انگشت در کند در گوش
چون هوا اثر او بگوش سپرد / گوش کفارت گناه شمرد
مانده در صف ناکسان ازل / وز مدیح و هجا و زهد و غزل
پنبه در گوش پیش قولش هم / آستین در دهان ز جهلش فهم
هر کجا ترهات او خوانند / تر اثر طیبان چه موعظت دانند
چون سبکسار گشت هزل فروش / درخورست آن زمان گرانی گوش

سه نام شاعر بیهوده گو و عیاش

ازبخانه ۱۲ الط

۸۳۲ [illegible]

عامه بهر طعام چون انعام
پا و سر بسیت دام و ستام
چون مگس روی بهر نان شویند
ور چو گربه برای خوان پویند
گاه شوخی پلید چون مگس اند
گاه صحبت به عیش همه چون پیس اند
شوخ همچون مگس ولی با نان
طعمهٔ عنکبوت بی سامان
بهر پیوند جان مهمان را
روزه فرموده سال و مه جان را
گر یکی میهمان بخوان رسدش
کارد گوئی باستخوان رسدش
گر دهند این گره بکوه آوا
نکند کُه ز بزرگ شان بصدا
مردم عامه همچو زنبور ست
که صلاح از وجود او دور ست
هوس و خلق شان چو دوزخ شان
دفتر خرج شان چو مطبخ شان
زانکه در کاملان بود همه جود
نبود بی فلاح مرد بجود
کی هراسد ز بیخرد مردم
از بدان ترسد و ز بد مردم
آن نه ترس خدای ترس جو دوست
تن که در طمع نیک ترس بدست
هم دم و هم درم دهی در رد
هم جگر هم ز کر خورد بد مرد
از پی کید و لقمهٔ تر و شور
بام و دیوار خرچ گربه و مور
ای عفا الله دیو سیرت شان
که نه زیشان بود بصیرت شان

سه کم بها شدن ۱۲ط

مخفف آوا ۱۲

حدیقهٔ حکیم سنائی

[illegible] ۳۵۸ [illegible] از نهایت تنگی [illegible]

دل عامی چو دیده یارست
نیم بیمار و نیم بیدارست
گنده و بیمزه است مردم عام
چون سنگ پخته و چو مردم خام
از دل عامی و بخیل و حسود
کینه آید ولی نیاید جود
مگس و کژدمند مردم دون
نیشی اندر دهان یکی در کون ۸
شحنه را آشنا کن آنگه رو
با درشیس و بیر کوبد و جو
ور ترا شحنه نیست خوشباش و نمد
با عوان در جفا ستیزه مبند
که عوان مستحل و بیخرد است
نیک او همنشین فعل بد است
پس اگر توبه کرد هم در حال
خون او همچو شیر گشت حلال
نه بدل بر نهد جهان پلید
بر سر دیو چیست مروارید
زآفت نیش یکجهان کژدم
چشم من بی‌قره است چون گندم
مرد باشد برای خندیدن
سبلت زن بمز و شانیدن
ای میسر نموده متابت
بس بود سایه ریسمان تابت
نشود هیچ مردم مصلح
هرگز از دست دیو لایصلح
همچو بازانه بدسی و منحوسی
همه ساله شکار طاوسی
تا کت آموخت اختیار بدی
که میاموزدی وره خوبی

بانه

[illegible] ۸۳

سگ ایشان بخوانم ار چه بروز بشکنند زو بناے عتبے صدکوز

فی صفة العوام

عامه مانند گرد باد بود زود خیز و سبک گشاد بود
تا توانی بگرد عامه مگرد عامه از نام تو برآرد گرد
زان کجا عامه بیخرد باشد صحبت بیخردت بد باشد
چه نکو گفت آن خردمندی که سخنهای اوست چون پندی
عامه نبود ز کارها آگاه عامه را گوش کر و دیده تباه
صحبت عامه اسپ و خر باشد این و آن ضد یکدگر باشد
خر تنگ از اسپ خود نگیرد نیز لیک اسپ از خران نگردد تیز
صحبت عامه هر که هشیار است مثل حداد و مثل عطار است
گرچه عطار ندهدت مشک اوی رسد از نافهٔ مشک او بتو بوی
مرد حداد گر بسوز آید جامه ز انگشت او بیالاید
با بهان لحظهٔ چو بشتابی نام نیکو ز وی بسے یابی
صحبت عامه هر کرا دیده است سخت زشت است و ناپسندیده است
بیکی باده خوش شود ناچیز صورت مرد دارد و تن حیز

۴۳۷ [illegible]

از پی یک دو لقمه خوردی هیچ کرده بسیار گرد و تک بسیج
گفته مردشان نه اندر دست بلکه از لاف و فتنه و سر مست
هر که آن مرد کوی بیباکست راز ما چون چو کودک باکست
شمار همی بر بدین ابله دمه گر ز من پرسی از بدان همه
نبود هیچ جز بد و بد رگ گر یکی در هزار بینی سگ
زانکه اندر جهان خاموشی بره بهتر ز بوریا پوشی
اینهمه خواجگان بی زر و سیم علم شیر و گرگ مال یتیم
از کسی در جهان خاموشی نشنوی جز بگوش بی گوشی
اندر پی دخل و خرج اهل هنر دفترش بینی ترا از دف تر
پوست باشد که مغز داند نغز مغز هرگز نیابی اندر مغز
این دبیران که مدبران رهناس زان همی از غلام خود برهند
سخن زیرکان همه موست هر که مغز است کار او مغز است
زیست شان سال و مه سر دن چیز ز شره مانده بر گذرگه تیز
یکدم از تخته در بغل گیرند خانهٔ خویش در تبل گیرند
یکدم انگشت سوی دوات آرند بد و گور آسمان فرود آرند

از پی یک دو لقمه از خوردی
نوعیست از آتش هیچ
با اول کسوره یای مجهول
ساز و ترتیب و [illegible] بسیاری
عقد و آهنگ [illegible]
معنی بیت آنکه از بهر ساز
و ترتیب یک دو لقمه آتش
۸۳۶
[illegible]

فی مذمة خدمة المخلوق ومدح الممدوح بالنفاق

وانکسانیکه بار خلق کشند   زان عمل سال و ماه جور کشند
سال و ماه از برای نیک و بدی   شده راضی بجور هیچو خودی
ابلهی را خدایگان خوانند   ریش خود میرنید و شادانند
روز و شب در رکاب سفله دوان   همچو سگ خواستار لقمهٔ نان
ور کند عطسه مرد را چو خدای   سجده آرد بایستد بدو پای
وز پی سوزیان و از چیزش   یرحم الله گوید از تیزش
از پی یکدو نان برعنائی   خواند او را بحاتم طائی
در سخن سفله ژاژ میخاید   تاش از آن ترهات بستاید
در شجاعت ورا بسان علی   می ستاید که سخت بی بدلی
در سخاوت ورا ز حاتم طی   بگذراند بشرح عزّ علی
گر خدا را چنان پرستیدی   از خدا هر چه خواستی دیدی
خدمتش به ز فرض پندارد   ور پی او نماز بگذارد
شادمانه بود که چون من کیست   حرمتم هست و دل ز رنج تهیست
بر خدائی که رازق روزیست   بنده را از و سرور و پیر [illegible]

۸۳۹ [illegible]

گرده مجروح چون دو از بیداد
آمد از جنگ شان نه سلبت خیز
عرض عامه بسان ما ربود
چون نعاجه بگاه نان خوردن
وه کنند از دریغ وه کردن
همه هستند من بنزد خودم
جمله زیر جهان اسیا بند
پس همه چون خرند و بیتا بند
بزرگر این مثل نگو گفتست
گر ز گنجشک بودمی بفکر
آسمان وار بر فراشتمی
دل درویش را از روی ستم
جنگ جستند ار نه پس جستند
زان خصومت که با من انگیزند
با همه اندرین گروه زان هم باز

که همه دندان من ناختنش باد
در تظلم میان درگه تیز
گرچه بی مال و بی تبار بود
لیک چون مرغ وقت آه کردن
خه کنند از دریغ خه کردن
خوشه چینان خرمن خردم
کشت را با دو مشک آب بند
گر ز داسیم چگونه در یابند
چشم دل شان ازین مثل خفتست
اندرین مزرعت ستابان سر
ارزن اندر زمین بکاشتمی
گرده چون پشت سوسمار ز غم
که چو شهتره بر گذر رستند
زود چون مرغ مرده بگریزند
پوست بر پشت کنند همچو پیاز

جمله زیر جهال یعنی عوام
جمله مغلوب جهان اسیابند
گرفتست المثل [illegible]
[illegible]
۸۳۸
[illegible]

گفت بقراط حاجت اول علم هست پاک بی خلل
گنهم محو کن بیامرزم کز گرانی چو کوه البرزم
گفت ویحک خدای بتواند مزد بد هر گناه بستاند
گفت برگوی حاجت دومین که منم پادشاه روی زمین
گفت پیرم مرا جوان گردان عجز و ضعف از نهاد من بستان
گفت این از خدای باید خواست از من این خواستن نیاید راست
زود پیش آر حاجت سومین از من این آرزو مخواه چنین
گفت روزی سه من فزون گردان جانم از چنگ مرگ باز رهان
گفت این نیز کرد نتوانم ملکم بر جهان نه یزدانم
گفت برتر شو از بر خورشید که رطب خیره باز نارد بید
حاجت از کردگار خواهم من وز تو حالی بدو پناهم من
تو چو من عاجزی و مجبوری وز بزرگی و برتری دوری
برتری مر خدای را زیباست که بملکت همیشه بی همتاست
یارب ای سیدی بحق رسول دور گردان دل مرا از فضول
ای خداوند فرد بی همتا چشم را همچو اسم بخش سنا

[illegible] ۱۲

ع لفظ [illegible] بقراط [illegible] حکیم [illegible] [illegible] لفظ [illegible] [illegible] ۱۲ [illegible] کشف اللغات

۱۲۸۱

البرز بالفتح نام کوهی است [illegible] و در [illegible] کوهیست میان هندوستان و ترکستان ۱۲ کشف اللغات

آن وثوقش نباشد از تهی   که بر آنکس که مرورا ست رهی
راست گفت این مثل خردمندی   که جهانراست لقمه و پندی
مسعود سلمان
هر کجا هست ره فراوانی   بنده گشتست از پی نانی
هر کجا تیز فهم فرزانیست   بنده کند فهم نادانیست
رزق رزاق مبین از مخدوم   امنت نادان واز خرد محروم
بنده را ای تو رازق و مرزوق   دور گردان ز خدمت مخلوق
ای سنائی خدای را کن شکر   که نهٔ همچو ابلهان در سُکر
تا بوی زنده شکر او میگوی   بد رهی هیچ آفریده مجوی
رازق و کارساز خلق او بس   کس او چون شدی مترس از کس

التمثیل فی القناعة وترک الحاجة

بود بقراط را خمی مسکن   بودش آن خم بجای پیراهن
روزی از اتفاق سرما یافت   از سوی خم بسوی دشت شتافت
پادشاه زمان برو بگذشت   دید اورا چنان برهنه بدشت
شد براو فراز و گفت ای تن   گر بخواهی سبک حاجه ز من
هر سه حالی روا کنم تو بخواه   که منم بر زمانه شاهنشاه

حسد و حقد و خشم و شهوت و آز — گردشان اندر آمده چو پیاز
نه خدا ترس نی ز مردم شرم — یک سو اند جسته ز آزرم
همه در جست و جوی دانگانه — از شریعت بجمله بیگانه
کرده منسوخ شرع را احکام — همه پیش هوای خویش غلام
ای رسول خدای بی همتای — از پی امت از برای خدای
در مدینه ز خاک سر بردار — تا ببینی که کیست سر بر دار
دین فروشان گرفته منبر تو — زار گشته شبیر و شبر تو
باد برده دین شرع رسول — گشته پیدا بجای فضل فضول
باد برده و شرع و سنت او — وان پسندیده را ز امت او
باد برده صدق بوبکری — فارغ از عیب ریب بربکری
باد برده هیبت عمری — منهزم کرده جمع دیو و پری
باد برده سیرت عثمان — آنکه بوده مرتب قرآن
باد برده ز خشم تیغ علی — آنکه او را خدای خوانده ولی
وان گزیده جماعت اصحاب — همه در راه دین اولوا الالباب
وان ستوده مهاجر و انصار — همه در راه شرع نیکوکار

له دانگانه
[illegible] غارت
دزدان با ریمانان
اینکه چنین جمع بودن که لشکر شان
[illegible]
[illegible]

اشارت به آیه انما
ولیکم الله و رسوله والذین
امنوا الذین یقیمون
الصلوة ویؤتون الزکوة
وهم راکعون

تفسیر این آیه مستوفی
در شان امیر المومنین علی ابن ابی طالب
کرم الله وجهه در تحت بیت
[illegible]

فی مذمة واعظین الجهال

دین که با شادمانی آمد جفت ‌ ‌ پیش وی خود سخن که یارد گفت

همچو لالاست گفتگوش پلید ‌ ‌ از دهانش دل سیاه پدید

نوحهٔ نوحه‌گر بسی خوشتر ‌ ‌ از سخنهای وعظها در غر

تا حکیم زمانه احمق شد ‌ ‌ دل او عشقباز زیرق شد

نوحه‌گر گر ز بی مستو گرید ‌ ‌ آن نه از چشم کز گلو گرید

هرگز از بهر یک نماز خدای ‌ ‌ نشکسته است پشت و روی و پای

روی چون ابر ازان دژم دارند ‌ ‌ که چو ابر آب در شکم دارند

چون خره زان سرای توبانند ‌ ‌ که خره‌وار مغ مسلمانند

هر کرا گربه گشت خوالیگر ‌ ‌ غذی خواجه گشت خاکستر

ای ز خود سیر گشته همچو اهل ‌ ‌ بشنو از من ز روی پند مثل

اندرین سر نشیب بیخبران ‌ ‌ بار بر پشت مانده همچو خران

آز عقلت ببرد دین چه برد ‌ ‌ طمع آبت بریخت جان چه خورد

مرد شد مرد کز طمع بگریخت ‌ ‌ گرد شد آنکه آبروی بریخت

حاصل سفله چیست جز غم و رنج ‌ ‌ قفص تیر چیست جز قولنج

مرض ۱۲

[illegible]

ک قوزه تا حکیم [illegible]

[illegible]

خیز و بند از خواجه گربه زکش   سر ز فرمان کردگار مکش
ورنه کن نام خویشتن فرعون   کز خدای و رسل نیابی عون
چه تو چه قوم عاد گردنکش   ای چو نمرود غرّه بر آتش
باش تا امر حق فراز رسد   باش تا پشه را جواز رسد
گر ورا نیم پشه کرد هلاک   مر ترا نیم پشه بس باک
از تو چونان برآورند دمار   که ز قوم ثمود روز شمار
پردهٔ تو حجاب دیدهٔ تست   تن برنج از دل رمیدهٔ تست
دل تیره چو تن بکار در آر   تا نگیرد ز تو ره انکار
بر ره دین برو ریاضت کن   وز چنین راه بد طهارت کن
غیرتت بر بهشت می ناید   تا جهنم ترا همی شاید
کافرم گر تو زین ره و سیرت   هیچ بینی بچشم سر جنت

فی بیان سبیل السعادة

چون تو بر ذرّه حساب کنی   ور بشبهت بود عتاب کنی
ور حرامی بود عذاب دهی   روز محشر بدان عقاب دهی
گر پسندی ز بنده ظلم و خطا   ور تو رانی چرا دهی تو جزا

اہل صفه موافقان رسول	همه پاکیزه از غرور فضول

فی حقیقة الطریقة

راه دور از دل درنگی تست	کفر و دین از پی دو رنگی تست
ورنه یک خطوتست راه بدو	بنده باشی شوی تو شاه بدو
نقب رنگها "قدم" مجازی کن	خور ز دریای بی نیازی کن
گفت بگذار و گیر و گرد برای "قول"	بندهای گران ز خود بگشای
ذوق ایمان مگر چشیده نه "عمل"	روی تحقیق و صدق دیده نه
تا ترا رمز واضحات آمد	واضحاتت مغیبات آمد
در تو رشدے همی نمی بینم	ورنه من صبح صادق دینم
راه دین بر تو کرده ام پیدا	گر نه دیدی تو اهوج و شیدا
تا کی این میل صحبت نا اهل	میل نا اهل واردست بر جهل
بجوری از سر کار همچو کفور	هست اهل الکفور اهل قبور
مر ترا چشم و گوش داد خدای	راه بنمودم و راه نمای
امر داد و ترا چو حجت شد	عذر برخاست وقت مهلت شد
گر شنیدی برستی اندر فخ	ورنه ماندی تو خوار در برزخ

عـه برزخ بازداشت میان دو چیزها یقال ما بین الدنیا والآخرة من وقت الموت الی البعث فمن مات فقد دخل البرزخ ۱۲ صراح

ـلـه قدر راه
دین بر تو کرده
اهوج احمق
شیدا دیوانه ۱۲ [illegible]
کشف لطائف
[illegible]
کفور در مصرع [illegible]
[illegible] صاحب کفر ۱۲
مصرع ثانی کفور
بعض مصدرست
بعض کفور [illegible]

بدی حاجت رسل نبود بجز باشد جهان و پل نبود
هر کسی از بد آنچه بتواند با کسان در جهان همی راند
نیست حاجت بنامه و پیغام بر من و بر تو گشت کار تمام
خواجه در خواب غفلتی پیوست روز محشر ترا گیرد دست
از تو پرسند روز رستاخیز کای بخواب اندرون یکی برخیز
باز گو تا بدی چرا کردی مال ایتام و بیوه چون خوردی
بیگنه را چرا تو خون ریزی تو چه گوئی مگر که بستیزی
پیش گیری مگر ره انکار گردی از کردهای خود بیزار
یا بگوئی تو خواستی بر من بر تو پیدا شود عنا و محن
خیز و بیهوده ترهات مگوی خویشتن را ره صلاح بجوی
چون ز شمر لعین خدای بحق پرسد این یک سخن بگو مطلق
که چرا عترة العیون سول گشت بر دست شوم تو مقتول
گوید آن سگ که آن قضای حق بود وانچنان فعل بر رضای تو بود
گفته باشد خدای را ظالم که نباشد بکار در عالم
سوز احمد خدای کی خواهد جگر از وی جدای کی خواهد

۴۳۷
حدیقهٔ حکیم سنائی

چون حوالت کنم گنه بقضا
خود گنه میکنیم داده رضا
ای ترا راه گشته رای و قیاس
راه دین ست محکم تنزیل
جز ازین جمله ترهات ششم
پادشاها مرا بدین بگیر
در صفات تو ظلم نتوان گفت
ره نمودی رسل فرستادی
گر تو بر بنده کفر خواستهٔ
این معانی بظلم شد منسوب
آنچه مارا بظلم شد باره
او ترا راه راست بنمودست
گر بد نفس تو شود مائل
آنکه او از تو راستی خواهد
انبیارا بگو بچه فرستاد

گفته در نامه کفر لا یرضی
پس حوالت کنیم سوی قضا
بتر از راه و رای خود مشناس
شرع را مصطفی کند تاویل
کار خود کن بقول کس منگر
خود کنیم خود کشیم عذاب سعیر
با سگی در جوال نتوان خفت
بر تو جائز کجاست بیدادی
وز مکافات آن نکاستهٔ
ای منزه ز ظلم و جور و عیوب
بود از نفس شوم اماره
گر تو بر ره روی ترا سودست
اینت ظلم عظیم بس هائل
گویدت گر بدی کنی شاید
چون وی افگند ظلم را بنیاد

چون حوالت الخ اشارت بآیهٔ کریمهٔ و لا یرضی لعباده الکفر که در سیپارهٔ ومالی لا در سورهٔ زمر واقع شده ولی پسند و [illegible] اینکه [illegible] ۱۲

[illegible] ۱۲

[illegible] ۱۲

سال و مه بر گناهها مُصرم — روز و شب بر گناه خود مقرم
ای خداوند فرد بی همتای — حرمت این رسول راهنمای
که مرا زین گروه برهانی — تا گذارم جهان بآسانی
گرچه دارم گناه بسیاری — نیستم در زمانه بازاری
دو سبب را امید میدارم — گرچه آلوده و گنهکارم
گر نجاتم دهی بدین دو سبب — زینچنین جمع بیخبر یارب
آن یکی حبّ خاندان رسول — حبّ آن شیرمرد و جفت بتول
وان دگر بغض آل بوسفیان — کز ازیشان بدو رسید زیان
مر مرا زین سبب نجات دهی — ور بهشتم مرا برات دهی
مایهٔ من بروز حشر اینست — ظن چنان آیدم که این بسنست
شکر ایزد که بنده چون دگران — نیست اندر شمار بیخبران
این ثنا داده سنائی را — تا بدیده ره رهائی را
که تو بر ظالمان نبخشائی — ظالمان را جزا بفرمائی
خاصه بر ظالمان آل رسول — آنکه ایمان نکرده اند قبول
ختم این بیتها درود رسید — اجل اندر قفا و عقل پدید

[illegible]

۸۳۹

حدیقهٔ حکیم سنائی

۸

چه گنه کرد کین جزایش بود کز برین ظلمها رضایش بود
دل بیمار را دوا بتوان حمق را هیچگونه چاره مدان
خواجه بیمار و برده از هوسی بار خود سوی باردان کسی
در شبی باش تا سپیده بام خواب یقظه بدان ناس نیام
بیش ازین با تو گفت نتوانم که نه من هدهد سلیمانم
گر نسا مر ترا کنم آگاه تا بیایی بسوی دانش راه
این احاطت مراست گر بلقیس آگهم نیستم چو تو ابلیس
ور بگویم تو هم نیاموزی خرقه تا کی دری و میدوزی
یعلمون را خدای در قرآن پیش لا یعلمون نهاد مکان
زین سخن بس کنم که ننیوشی ور بعمر اندرون بسی کوشی

فی اعتذار التقصیر

تا بدل بر گنه دلیر شدم زین حیات ذمیم سیر شدم
زین حیات ذمیم بی مقصود بهتر آید مرا عدم ز وجود
من ز بار گنه چو کوه شدم وز تن و جان خود ستوه شدم
مرگ بهتر ز زندگانی بد نیست کاره ز مرگ خود بخرد

[illegible]

قوله در شبی باش الخ اشارتست بقول النّاس نیام فاذا ماتوا انتبهوا ترجمه این حدیث سابق ذکر یافته ۱۲ قوله یعلمون الخ اشارتست بآیة [illegible] ۱۲ منه

هل یستوی الذین یعلمون والذین لا یعلمون [illegible]

گرد خود گرد خود در آوردم   آنچه کردم ز دهر آن بردم
تو چنان دان که همچنین باشی   جهد کن تا مرید دین باشی
چون ترا دین بود مرید محمد   یافتی خلعت ثنای احد

کتاب کتبه الی بغداد وارسل الی امیر الاجل برهان الدین جمال الاسلام ابو الحسن علی بن ناصر الغزنوی الملقب بریانگر رحمة الله علیه بسبب طعن الطاعن فی هذا الکتاب

ای تو بر دین مصطفی سالار   بر طریق برادران کن کار
عهد دیرینه را بیاد آور   وز طریق برادری مگذر
دین حق را بحق توئی برهان   مر مرا زین عقیلها برهان
تو ببغداد شاد و من ناشاد   خود نگوئی ورا رسم فریاد
سال و مه ترسناک و اندهگین   گشته محبوس تربت غزنین
مکن آخر برادری پیش آر   وز میان این حجابها بردار
گرچه هستم اسیر هر نا اهل   چشم دارم که کار گردد سهل
تا کی این انقباض و این دوری   بس من که تو نه معذوری
عهدهای قدیم را یاد آر   حق نان و نمک فرو مگذار

۱۵۱ مکاتیب سنائی

دید چشمم بخواب در یک شب   که ز گفتار ها ببستم لب
عقل دانست وقت رفتن جان   آمد و رفت خواهد او ز میان ٨
آمدم پیش با خطر سفری   بو که یابم برین خطر گذری
چون نصیبم ز دهر این آمد   این مرا بیت واپسین آمد
ناقص آمد کتاب از آنکه اجل   جان ربود و سپرد تن بوحل
گرچه این بیتها تمام نشد   تیغ گفتار در نیام نشد
آنچه گفتم نظام او بکمال   هست چون شمس و ماه از زلال
اگر اندر جهان مقام بدی   گفت من تا ابد تمام بدی
چون برفتم بعذر معذورم   پیش استاد دین چو مزدورم
یارب این عذر گفتها بپذیر   بخطاها و کردهام مگیر
تو که خواننده دعاگو باش   دین نگهدار و جای جان جو باش
چون ترا جای جان چو تن از جانست   پاک جان دار اگرنه هم عناست
که چو خاکی تنت بخاک شود   پاک باید که جای پاک شود
من ز کردار و گفت ترسانم   بو که گیرند هر دو آسانم
لیکن امی دوست رقتم زیسان   گر بخواهی تو هم کنون آسان

[illegible] ٨٥٠

حدیقه حکیم سنائی ۱۵۳

همچو دوشیزه دختر زیبا / بجمال و بها چو ماه و سما
بحلی و حلل چو گردون حور / دست نااهل دار یارب دور
محدثے دانم این سخن را من / پیش ایزد مهیمن ذوالمن
کاین سخنها نجات من باشد / زانکه توحید ذوالمنن باشد
جاهلان عجز ناپسند کنند / وز سر جهل ریشخند کنند
وانکه باشد سخن‌شناس و حکیم / همچو قرآن ورا کند تعظیم
یا بدین بیتهای [illegible] / بر همه شعر شاعران ترجیح
صانع صنعها گواه منست / کاین ره شاه شاهراه منست
گر کند طعنه اندرین نادان / گو بکن نیست بهتر از قرآن
خواند کافر ز جهد دل پر ریم / مصحف مجد را با فک قدیم
بر شان لفظم ار بود ترفند / تو برو شکر کن بر ایشان خند
چون ز من شد خدای من خشنود / مصطفی را روان ز من آسود
شادمان مصطفی و یارانش / وانکه هستند دوستدارانش
چار یار گزیده اهل ثنا / بر تن و جان شان ز بنده دعا
مرتضی و بتول و دو پسرش / آنکه سوگند من بود بسرش

[illegible] ۱۱۰

[illegible] ۱۱۵۵

این کتابی که گفته ام در پند چون رخ حور دلبر و دلبند
گرچه بسیار دیده ای تالیف هیچ دیدی بدین صفت تصنیف
انس دلهای عارفان سخن تازه و بامزه نه بی سر و بن
هرچه دانسته ام ز نوع علوم کرده ام جمله خلق را معلوم
آنچه نقص است و آنچه اخبار است وز مشایخ هر آنچه آثار است
اندرین نامه جملگی جمع است مجلس عقل را یکی شمع است
ملکوت این سخن چو برخواند حرز و تعویذ خویشتن داند
عقلا را غذی جان باشد عارفان را به از روان باشد
ساحری کرده ام در معنی زان کجا عقل داده ام فتوی
گر بهیچ کنم بدین شاید زین سخن جانها برآساید
یک سخن زین ز عالمی دانش همچو قرآن پارسی دانش
روح را سال و ماه همچو غذاست دل مجروح را بسان شفاست
من چه گویم تو خود نکو دانی که نکردم خجل چو برخوانی
هر خرد را نسیم اوست چو گل نه چو دیگر حدیث بانگ دهل
هر روز باز از فضل و علم مفید عرصه علم و عالم توحید

سه ورق [illegible]

[illegible] ۸۵۲

این سخن را مطالعت فرمای
نیک و بد در جواب باز نمای
ندهم بیش ازین ترا تصدیع
عرض کن بر همه شریف و وضیع
گوئی این اعتقاد مجدوست
جمله بر گفتش آنچه مقصودست
بس کنم قصه و دعا گویم
مر ترا در ثنا رضا جویم
خواهم از کردگار من شب و روز
که شوی بر مرادها پیروز

ذکر تاریخ انجام کتاب

تا چه گویند بر چنین گفته
دُرّ دریاست جمله ها سفته
بود سیمی گذشته از مُردی
که ازین گفتها بدادم داد
شد تمام این کتاب در مه دی
که در آذر فگندم این رای
پانصد و بست و چار رفته ز عام
پانصد و سی و پنج گشته تمام
باد بر مصطفی درود و سلام
ابد الدهر صد هزاران عام
صد هزاران ثنا چو آب زلال
از رهی باد بر محمد و آل

خاتمة الطبع از افضل الفضلا و افصح الفصحا جناب [illegible] ابو الحسن صاحب

شکر حق کین حدیقهٔ دلکش
یافته اختتام خرم و خوش
شاهدی هست با حُلی و حلل
متن و شرحش بری ز نقص و خلل

۱۵۵

نخورم غم گر آل بوسفیان بنوند از حدیث من شادان
مالک دوزخ ار بود غضبان مر مرا زان غضب بگو چه زیان
بنده را مدح مصطفی ست غذی جان من باد جانش را بفدی
آل او را بجان خریدارم وز بدی خواه آل بیزارم
تو که بر دین شرع برهانی لب بر تو که جمله برخوانی
دوستدار رسول و آل ویم زانکه پیوسته در نوال ویم
گر بدست این عقیده و مذهب هم برین بد بداریم یا رب
من ز بهر خود این گزیدستم کاندرین ره نجات دیدستم
تو چه گوئی بیار و فتوی کن نیست اندر سخن مجال سخن
عددش هست ده هزار ابیات همه امثال و پند و مدح و صفات
گفتم این و برت فرستادم در گنج علوم بگشادم
گر ترا این سخن پسند آید جان من رسته از گزند آید
ور پسند تو ناید این گفتار خود ندیدی بجمله باد انکار
تو شناسی که نیست هزل و محال نوش کن زود و خاک بر لب مال
منتظر با نعام درین اندوه از غم روزگار بر دل کوه

۸۵۴

خاتمهٔ مختصر از آتش زبان سحر بیان سیادت پناه مولوی سید جلال شاه سلمه الله تعالی مصحح و محشی مع قطعات تاریخ

دیده وران روشن طبع دانند که نخل نشان این حدیقه معنی حضرت حکیم سنائی رح نه آن کسے است که این حرفی چند باندکے از اوصافش تواند رسید عظمت شان این کتاب همین مایه بس ست که نسبتش با همچو پاک گوهر افتاده اکنون سخن درین ست که اکثر کتب دقیقه چه در فارسی و چه در عربی اندکے از تنسیخ ناسخان و چندے از تحریف کاتبان و بسیاری از خرابی صحت و بندی از نقصان طبع در دوران طبع آنایه خرابی بهم میرسانند که ادا شناسان سخن نخست بدرستی تحریفاتش بهره گرامایه از اوقات شریف رایگان میدهند تا بغور لطائف و ظرائفش میتوانند پرداخت و با اینهمه بعضی از مقامات چنان میماند که صورت تحریف بذهن نمی درآید یزدان را سپاس که هما نا بهار این باغ از همچو سبزه بیگانه یکقلم پاک آمده بر عمدگی و درستی اصلش

۸

از حکیم سنائی متن متین
شرح عبد اللطیف خواجه گزین

اصل این نسخه شد ز خواجه صحیح
سند او نبشته هست صریح

خط نیکو و کاغذ نیکو
جان تازه دمیده است درو

صحتش از حروف او پیدا
خوبیش را هست چشم خلق گوا

باد آباد مطبعی که دران
یافت طبع اینچنین حدیقهٔ جان

صاحبش را ازان تمتع باد
کامران کامیاب خرم و شاد

سال هجری هزار و سه صد چار
بود کاین نسخه طبع شد چو نگار

یارب آنانکه این ورق خوانند
کام در علم و رشد خود رانند

برکاتش نصیب ایشان باد
دوست جمع و عدو پریشان باد

قطعهٔ تاریخ طبع از منشی گوبند پرشاد فضا

منشی باسخا و صاحب جاه
هست خوش خلق و خوش منش خوش خو

از کلام سنائی کامل
طبع کرد این حدیقهٔ خوشبو

بهر این نسخه هست با صد شوق
طالبان را همیشه جست و جو

تا درآمد بصحت و خط خوش
نیست شک اندرین یک سر مو

مصرعهٔ سال او فضا بنوشت
لاجواب است نسخهٔ نیکو

۱۳۰۴ھ

سنه ۱۸۸۶ء

۸۵۶

آن حدیقه که از مشاهده اش   کند طبعی چو من هزار آمد
آن حدیقه که هر گلی از وی   صوفیان را صفا نثار آمد
قالب طبع یافت زو این نور   کین صفایش بروی کار آمد

نقش مطبوع دید هاتف گفت
باغ توحید را بهار آمد

سنه ۱۸۸۵ع

ایضاً قطعه انجام طبع

بنام ایزد دلم بر خویش می نازد درین ساعت
که می آید مدیح آنکه سرتاپای مشروع است
چه آن یعنی حدیقهٔ سنائی آنکه هر حرفش
توان گفتن که مر علم تصوف را چه موضوع است
چو از طبعش فراغ آمد ندا زد هاتف حق گو
تعالی الله هانا این چه طبع است و چه مطبوع است

سنه ۱۸۸۵ع

تمت

عبارتی گواهست که بر صفحهٔ بیست و ششم منقول ست باقی ماند
عمدگی صحت و صفای طبع منقول درخصوص این چنان و چنین
نگاشتن جز از خویشتن سرائیها چه نتیجه دهد مشک آنست که خود ببوید
نه که عطار گوید بالجمله در اهتمام حسن صحت تا بقدر امکان دقیقهٔ
فرو نگذاشته آمد بل شعاری را که جابجا حضرت شارح این حدیقه
مولانا عبد اللطیف صاحب لطائف غیبی شرح مثنوی مولوی معنوی را
معرا گذاشته بودند حل لغات از کتب معتبره قاموس و صراح
و منتخب و برهان و فرهنگ جهانگیری و بحر الجواهر و کشف اللغات
و غیاث و مصطلحات بهار عجم بر حواشی نموده آمد تا حسن کتاب از جا افزود
باری یزدان را سپاس که طبع این نسخهٔ پاکیزه در ۱۸۸۵ء باهتمامیکه آغاز
پذیرفت بماه فروری ۱۸۸۶ء در مطبع جناب منشی نولکشور واقع لکهنو باتمام رسید

قطعهٔ تاریخ آغاز طبع

شکر کز پرتو حدیقهٔ حق — طور سان طبع نوربار آمد
آن حدیقه که حسن معنی را — همچو در باغ نوبهار آمد
آن حدیقه که یک نسیم از وی — روح صد نافهٔ تتار آمد

اعلان

بخدمت جملہ صاحبان علی الخصوص ارباب مطابع سے التماس ہے
کہ اس کتاب ہدایت احتساب کا حق تصنیف و تالیف تحشی بحق
مطبع اودھ اخبار محدود اور محفوظ ہے کوئی صاحب بغیر حصول
اجازت مطبع ہذا قصد اسکے چھاپنے کا نہ فرمائین عوض فائدہ کے
نقصان نہ اٹھائین

OFFICE OF THE DIRE[illegible] ARCHAEOLOGY
Library Regr. No
[illegible]

Acc. 11984

See Title at P. 9.

OFFICE OF THE DIRECTOR GENERAL OF ARCHAEOLOGY
Library Regr No
INDIA

CATALOGUED

"A book that is shut is but a block"

CENTRAL ARCHAEOLOGICAL LIBRARY
GOVT. OF INDIA
Department of Archaeology
NEW DELHI.

Please help us to keep the book clean and moving.

S. B., 148. N. DELHI.